

శ్రీ రస్తు.

చరక సంహిత

అగ్ని వే శ మ హ ర్షి కృ త ము

చరక ప్ర తి సం స్కృ త ము

దృ థ బ ల స ం పూ రి త

కల్ప - సిద్ధి స్థానములు

బ్రహ్మశ్రీ పణ్డిత నుదురుపాటి విశ్వనాథశాస్త్రి
ప్రణీతాంధ్రవ్యాఖ్యాసమలంకృతము.

చెన్న పురి:

నావిల్ల రామస్వామిశాస్త్రిలుఅండ్ సన్స్ వారిచే

బ్ర క టి త్ ప్రింట్

1941.

All Rights Reserved.

Printed by
V. VENKATESWARA SASTRULU
of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
AT THE 'YAVILLA' PRESS,
Madras.—1911.

ఉ పో డా త ము

“చరకస్తు చికిత్సితే”

శ్రీపరాత్పరుండును చరాచర జగత్కారణుండును అనాదినీధ నుండును త్రిమూర్త్యాత్మకుండును అగు పరమాత్మయందు లీనములై యున్న నాల్గువేదములును తొలుత నిశ్వాసరూపముగ భైలువెడలినవని ఆర్షసిద్ధాంతము. ఈవిషయమునే “అస్యమహతో భూతస్య నిశ్వసిత మేవైతత్ యత్ ఋగ్వేదో యజుర్వేదస్సామవేదోఽధర్వణ ఇతి” (బృహదారణ్యకము); “యస్య నిశ్వసితం వేదాః”, ఇవి మున్నగు శ్రుతి స్మృతివాక్యములు వేనోళ్ల చాటుచున్నవి. ఈప్రమాణములబట్టి నాల్గు వేదములును పరమాత్మనుంబోలె ఉత్పత్తినాశరహితములై పరమాత్మ యందే లీనములై తాత్కాలికావిర్భావ తిరోభావములుగల్గి స్వతః ప్రమాణంబులును స్వయంప్రకాశంబులు నై వెలయుచుండునని స్ఫుట ముగ దెలియదగియున్నది.

అట్టివేదముల నాల్గింటికిని ఆయుర్వేదము, గాంధర్వవేదము, ధను ర్వేదము, స్థాపత్యవేదము అనునవి నాల్గును ఉపవేదములని ఆర్షసమ్మ తము. ఆనాల్గింటిలో ఆయుర్వేద మనునది ఋగ్వేదమున కుపవేదమని “ఋగ్వేదస్యాయుర్వేద ఉపవేదః” అనుచరణ పూర్వవాక్యముచే దెలిసెడిది. కొన్ని ప్రమాణవచనములచే అధర్వవేదాంగమనియు చెప్పదగి యున్నది. ఏది యెట్టులున్నను వేదమున కంగభూతమైనది ఆయు ర్వేదమనుట నిర్వివాదాంశము. ఈసీద్ధాంతమునుగురించి స్థలాంతరమున వివరింపబడినది.

అట్టి ఆయుర్వేదము కాయచికిత్స, కౌమారభృత్యము, భూత విద్య, శాలాక్యము, శల్యతంత్రము, అగదతంత్రము, రసాయన తంత్రము, వాజీకరణతంత్రము అని యెనిమిదియంగములతో కూడి యుండును. ఈయెనిమిది అంగములలో నొక్కొకఅంగమును ప్రథా నముగ జేసికొని తక్కినయంగముల సూచనామాత్రముగ దెల్పుచు ప్రాచీనఋషిపుంగవులు వారివారియుద్దేశ ప్రకారము కొన్నితంత్రముల రచించిరి. అందు కాయచికిత్సాంగములలో చరకసంహిత అగ్ర పదవి నలంకరించి సర్వోత్కృష్టమై వెలయుచున్నది. ఈతంత్రప్రాశ స్త్యము ఈతంత్రాంతమున నిట్లు చెప్పబడినది.—“చికిత్సా పన్నీ వేశస్య

సుస్థాతురహితం ప్రతి, యదిహస్తే తదన్యత్ర యన్నేహస్తే స తస్మాత్ క్వచిత్” (సి. అ. ౧౨. శ్లో. ౯౩). ఈవాక్యమునుబట్టి ఈతంత్రమున స్వస్థపరిపాలనమునకును రోగనివృత్తికిని కావలసిన చికిత్సావిధానములన్నియు పూర్తిగనుండుటచే ఇయ్యది మిగుల ప్రశస్తమనియు, కానుచికిత్సాబోధకములగు భేడ-జతూకర్ణాదీతంత్రములయందగు ఇయ్యది విషయములే క్షుప్తముగ జెప్పబడినవనియు తెలిసెడిది. ఈవిషయమునే వాగ్భటాచార్యులు ఇట్లు చెప్పెను:—“ఋషిస్త్రీణీతే ప్రతిస్త్రీణీ ముక్త్యా చరకసుశ్రుతో, భేడాద్యాః కిం న చత్యస్తే తస్మాద్భావ్యా సుఖాపితమ్.”

చరకుడు ప్రతిసంస్కారము:—ఆత్రేయమహర్షికి శిష్యుడైన చరకుడు వేశులు గురువువలన ఉపదేశమునొంది వారిచే ననువదేశించబడినదిగా కన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు కాయచికిత్సాప్రధానముగా ఆయుర్వేదతంత్రమును తొలుతరచించెను. అయ్యది మిక్కిలి ప్రశస్తతమై యుండుటంజేసి పాత ప్రవచనాదులకు కష్టముగనుండునని యుద్దేశించి వైకుంఠధామమునకు పర్యంకభూతుడగు ఆదిశేషుని ఆశీర్వాదమున తానుండును, వ్యాకరణ మహాభాష్యప్రణేతయు నగు పంజబీమహర్షి అగ్ని వేశకృతతంత్రమును విపులముగ నున్నట్లు సంగ్రహించి ను, సంక్షిప్తముగనున్నచోట విస్తరించియు సంస్కరించి క్షుప్తముగ తంత్రమును రచించెను. ఈపతంజలికే చరకుడను నాచూంతరము వ్యాకరణముగ నున్నది. ఈసుప్రసిద్ధనామముచే సీతంత్రము చరకసంహిత అని ప్రశస్తిగాంచినది. ఈవిషయమంతయు చికిత్సాస్థానమునందలి ఉపాధ్యక్షమున సహేతుకముగవివరింపబడినది.

దృఢబలప్రతిసంస్కారము:—పై జెప్పినరీతిగ అగ్ని వేశకృతముగా చరకప్రతిసంస్కారమునుబట్టి చరకసంహిత సూత్ర-నిదాన - విభాగ - శారీర-ఇంద్రియ-చికిత్సా-కల్ప-సిద్ధిస్థానము లను ఎనిమిదిస్థాన(ప్రకరణ)ములచే విభక్తమైనది. వానిలో చికిత్సాస్థానమున వదునేనధ్యాత్మికములు కల్ప-సిద్ధిస్థానములు పూర్తిగను తొన్ని కారణాంతరముల వలన కుండెను. అట్టియెడ పంచసదపుర వాస్తవ్యుడగును, కదిల బలపుక్త్యుడగును అగు దృఢబలుడను ఆయుర్వేదపండితుడు చరకమున నున్నది. ఈభాగముల పూర్తిగావించి కృతకృత్యుడయ్యెను. ఈవిషయమున చికిత్సాస్థానాంతమునను, సిద్ధిస్థానాంతమునను “అస్తిక సత్తదభావ్యా

యాః.....పూరణాయ యథాతథమ్” (చ. చి. అ. 30. శ్లో. ౧౨). “తచ్ఛబ్దరం భూతపతిం ప్రసాద్య సమపూరయత్, అఖణ్డాం దృఢబలో జాతః షష్ఠానదే పురే,.....సప్తశౌషధాధ్యాయ సిద్ధికల్పైరపూరయత్” (సి. అ. ౧౨.) అనువాక్యములచే దృఢబలుడు తాను సంస్కరించి పూర్తిగావించినభాగమును పరిగణనముచేసి కంతోక్తిగ నిర్దేశించెను. ఈవివరణమంతయును చికిత్సాస్థానమున దృఢబలునిచే పూర్తిగావింపబడిన పదునేడధ్యాయముల వివరణంబును చికిత్సాస్థానమునందలి ఉపాధ్యాయమున విస్తరింపబడెను.

చికిత్సాద్వైవిధ్యముః—చరకము కాయచికిత్సాబోధకములగు భేదజతుకణ్ణాది తంత్రములకన్న అగ్రగణ్యమైనదని వైని నిరూపింపబడినది. అట్టి చికిత్స శోధనమనియు శమనమనియు రెండు తెరంగులు. అందు మిథ్యాహారవిహారాదులచే ప్రకుపితములైన దోషములను ఆయాదోషములకు సమీపమునంగల మార్గములనుండియు బైటవెడలించునది శోధనమనంబరగు ప్రకుపితములైనదోషముల బైటవెడలంపకయే సమస్థితికి దెచ్చి సమస్థితినుండుదోషముల ప్రకోపింపజేయక థాతుసామ్యరూపమైన ఆరోగ్యమును గల్గించునది శమనచికిత్స అనబడును. ఈశమనచికిత్స చికిత్సాస్థానమున విపులముగ నీతంత్రకారులచే నుపదేశింపబడెను.

శోధనముః—వమన-విరేచన-ఆస్థాపన - అనువాసన-నస్యకర్త భేదములచే నైదువిధములు. ఇవి పంచకర్తములని తంత్రకారులచే వ్యవహరింపబడును. అందు కఫప్రధానమైన వ్యాధులయందు వమనరూపమైన శోధనంబును, పిత్తప్రధానములగు రోగములయందు విరేచనంబును, వాతప్రధానములగు వ్యాధులకు ఆస్థాపన-అనువాసనవస్త్రీ కర్తంబులును, కంతమునకు పైభాగమున (శిరస్సున) జనించినవ్యాధులకు నస్యవిధియు నుపయోగింప దగియుండును. ఈసంశోధనములు ఆయాస్థానముల నుండుదోషముల నిశ్చేషముగ వెడలించుటచే అట్టిరోగములు మరల బొడసూపక రూపుమాయునని శమనచికిత్సకన్న శోధన ముత్కృష్టమని “యే తు సంశోధనైశ్శుద్ధాః న తేషాం పునరుద్భవః” అనువాక్యముచే తంత్రకారులుపదేశించిరి.

వస్త్రీకర్తముః—నిరూహ - అనువాసన - ఉత్తరవస్త్రీభేదములచే మూడు తెరంగులు. ఇయ్యది వాతహరచికిత్సలలో మిక్కిలి యుత్తమ

మైనది. ఈవిషయమునే వాగ్భటాచార్యులు—“వాతోల్బణేషు దోషేషు వాతే వా వస్తిరిష్యతే, ఉపక్రమాణాం సర్వేషాం సోఽగ్రణీ స్త్రివిధశ్చ సః, నిరూహోఽన్వాసనోఽస్తి రుత్తరః” (అ. హృ. సూ. అ. ౧౯.) అని చెప్పిరి. ఈతంత్రకారులును సూత్రస్థానమునందలి అగ్రాధికారమున—“వమనం శ్లేష్మహరాణాం, విరేచనం పిత్తహరాణాం, వస్తిర్వాతహరాణాం” (చ. సూ. అ. ౨౫. సూ. ౪౧.) అనువాక్యముచేత వమన-విరేచన-వస్తికర్తములయొక్క అగ్రగణ్యతనుపదేశించిరి.

కల్పస్థానమున—అట్టిపంచకర్తములలో వమనవిరేచనముల కుపయోగింపదగు నౌషధములను వేరువేరుగ విభజించి, అందు మ్రంగకాయ, దేవదాళి (డావరడంగి), చేదుసొర, చేదుబీర, కొడిసెపాల, చిన్నచేదుబీర అను ఈయారిటిని వమనమునకు ప్రధానముగను; నల్లతెగడ, తెల్లతెగడ, రేల, లొడ్డుకు, బొంతజెముడు, సంబరేణు, దింటెన, దంతి, ద్రవంతి అను నీతోమ్మిదిటిని విరేచనమునకు ప్రధానముగను షరిగణనముచేసి, వానిఫలమూలాదులను సంస్కారాదివిశేషములంజేసి కల్పనాభేదములచే మూడువందల నేబదియైదు, (355) వమనౌషధయోగములను, రెండువందల నలువదియైదు (245) విరేచనౌషధయోగముల గల్పించువిధానమును నిపుణముగ నిరూపించిరి. పిదప వానిని ఆయావ్యాధులయందుపయోగించు విధానంబును, వాని అయోగ-అతియోగ-మిథ్యా యోగములచే గల్గువ్యాపత్తులును, వాని చికిత్సితములును నిర్దేశింపబడినవి.

సిద్ధిస్థానము:—వస్తికర్తమన—బౌషధరూపములైన క్వాథ-కల్క-తైలాదిద్రవములను వస్తి (సూత్రపుతిత్తి మున్నగు) యంత్రముచే శరీరమునందథోమార్గమునుండి లోనికి ప్రయోగించువిధానము. దీనినే ‘ఎసీమా’ అని పాశ్చాత్యవైద్యవిధానజ్ఞులు చెప్పెదరు. ఇయ్యది నిరూహము. (ఆస్థాపనము), అనువాసనము ఉత్తరవస్తి యని మూడు విధములుగ పైని నిర్దేశింపబడినవి. అట్టి త్రివిధవస్తికర్తములకు కావలసిన క్వాథ-కల్క-తైలాదుల గల్పించువిధానంబును, వాని ఆయా వ్యాధులయందుపయోగించు పద్ధతులును, పంచకర్తముల అయోగ-అతియోగాదులచే గల్గువ్యాపత్తులును, వానిచికిత్సితములును, నస్యకర్తవిధానంబును మున్నగు విషయములు ఈసిద్ధిస్థానమున సమర్థకముగ

విస్తరించి చెప్పబడినవి. శల్యతంత్రమున (సర్జరి) రక్తమోక్షణంబును, కాయచికిత్సలలో వస్త్రీకర్తయు ప్రాణులకు మిక్కిలి హితకరమని సుశ్రుతాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి — “సిరావ్యధశ్చికిత్సార్థం శల్యతస్తే ప్రకీర్తితం, యథాప్రాణి హితస్సమ్యక్ వస్త్రీః కాయచికిత్సితే” (సుశ్రుతము). ఈతంత్ర కారులును — “సత్యపి దోషహరత్వే కటు. నృణాం దదాత్యాశు” (సి అ. ౧౦ శ్లో. ౬-౭) అనువాక్యముచే తక్కిన సంతో ధనములకన్న వస్త్రీకర్త నిరపాయంబును ప్రశస్తంబును నగునని కంఠోక్తిగ జెప్పిరి.

జ్వరాదిరోగముల చికిత్సానిధానంబులును అగ్రగణ్యమైన వస్త్రీకర్తమును ప్రధానముగగల పంచకర్తముల వివరణంబును ఈతంత్రమున విస్తరించి చెప్పినవిధముగ నితరతంత్రములయందు గానరావు. కావుననే “నిదానే మాధవశ్చేష్టః. చరకస్తు చికిత్సితే” అని ప్రాచీనాచార్యులచే ఈతంత్రము ప్రశంసింపబడినది.

అట్టి ఈతంత్రము మహాభాష్యప్రణేతయగు పతంజలివిరచిత మగుటంజేసి గంభీరాద్ధ విశిష్ట ప్రాధవాక్యభూయిష్టంబై సామాన్యులకు గోచరింపకుండెను. అట్టిలోపమును నివర్తింప నుద్దేశముతోనందును ఆంధ్రజనోపయోగ్యమగునట్లు ఆంధ్రవ్యాఖ్యానమును సులభశైలితో రచించినాడ. ఈవ్యాఖ్యారచనమునకు చక్రపాణిదత్త విరచితమగు ఆయుర్వేదదీపిక యనువ్యాఖ్యానమును, సుశ్రుతవాగ్భటాదితంత్రములను సాహాయ్యకములుగ నిడికొని, అచ్చటచ్చట పరిభాషాదివిషయముల నిరూపించుచు వివరించి రచించినాడ. ఇందు అచ్చటచ్చట దొరికినపాఠాంతరములను కుండలీకరణ చిహ్నితములుగ పొందుపరచినాడ.

మరియు ఈవ్యాఖ్య రచించునపుడు లేఖనపరిశోధనాది కృత్యములచే నాకు దోడ్పడిన నాకుమారుడు చిరంజీవి శ్రీసుబ్బసుందరేశ్వరకు ఆయురారోగ్యవిజ్ఞానముల నొసంగి పురోభివృద్ధిని గల్పించి సంరక్షించుటకై పరమకారుణికుండగు జగదీశ్వరుని కేలుమొగిడ్చి వేడికొనియెడ.

భాషాద్ధారకాది బిరుదాంకితులును అముద్రిత ప్రాచీనగ్రంథముల ముద్రించి వెల్లడింప బడ్డాదరులును అగు బ్రహ్మశ్రీ శ్రీయుత వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రిలుగారు నన్నీ వ్యాఖ్యానరచనమునకు ప్రోత్సహించి తగుపారితోషికమునొసంగి ముద్రణాదుల కావశ్యకములగు వ్యయప్రయాసములనైన సరకునేయక ఈగ్రంథమును

అధ్యాయ సంఖ్య.	అధ్యాయసంజ్ఞ.			పుట సంఖ్య.
7.	వస్త్రీవ్యాపత్తిద్ధి	270
8.	ప్రాసృతయోగికసిద్ధి	289
9.	త్రిమర్తీయసిద్ధి	305
10.	వస్త్రీసిద్ధి	345
11.	ఫలమాత్రసిద్ధి	358
12.	ఉత్తరవస్త్రీసిద్ధి	371

ఈయధ్యాయానుక్రమణిక వివరమంతయు సూత్రస్థానమునందలి ముప్పది (30) యవ అధ్యాయమునూ, ఏబది (50) యవ శ్లోకముమొదలు డెబ్బది (70) యవ శ్లోకమువరకుంగల గ్రంథముచే చెప్పబడినది.

విషయసూచిక.

కల్పస్థానము

ప్రథమాధ్యాయము.	
విషయము.	పుటసంఖ్య.
వ్యాఖ్యానప్రారంభము	1
కల్పస్థానమునందలి విషయనిర్దేశము	2
వమన-విరేచనపడముల నిర్వచనము	3
వమన-విరేచనాషధములు వమనవిరేచనముల గల్గించువిధము	„
వమనవిరేచనయోగముల సంగ్రహము	5
వమనవిరేచనాషధములకు దేశకాలాది సంపద్విశేషముచే వీర్యాధిక్యము	7
దేశత్రైవిధ్యము	8
జాంగలదేశలక్షణము	„
అనూపదేశలక్షణము	9
సాధారణదేశలక్షణము	„
ఔషధమునకుండవలసిన దేశాదినమ్మ ద్వీపరణము	10
ఆయా ఔషధమును గ్రహింపదగిన కాలము	„
ఔషధగ్రహణనియమము	11
ఔషధముల భద్రపరచువిధము	12
వమనవిరేచనద్రవ్యములను భావన-ఆలోచనములజేయదగిన ద్రవ్యములసంగ్రహము	„
వమనార్థము మదనఫలముల (మంగకాయల) గ్రహించువిధము	13
వమనములకు మంగకాయల సిద్ధము చేయురీతి	„

విషయము.	పుటసంఖ్య.
మదనఫలముతో వమనాషధయోగములు నూటముప్పదిమూడు. వమనాషధప్రయోగవిధి: మదనఫలకషాయయోగములు తొమ్మిది	14
వమనము చక్కగకానియెడ చేయదగిన యుపాయము	17
వమనాషధమున నైంధవలపణమును లేనెను జేర్చువిధి	„
౮. మదనఫలమాత్రాయోగము లెనిమిది	18
౪. ఫలపిప్పలీక్షీరాది వమనయోగములు నాలుగు	19
౧. ఫలపిప్పలీఘృతయోగము	20
౧. వమనమునకు ఫలపిప్పల్యాఘ్రాణయోగము	21
౨. ఫలపిప్పలీలేహము, చూర్ణంబును చేరి రెండు	„
౬. ఫలపిప్పలీపక్తియోగము లారు	22
౨౦. ఫలపిప్పలీలేహయోగము లిరువది	„
౪౦. మ్రంగవిత్తులచే నుత్కారికామోదకయోగములుచేరి నలువది	23
3౨. ఫలపిప్పలీశఘ్నలీలాయోగములు చేరి ముప్పదిరెండు	24
శఘ్నలీ-అపూపయోగములు	„
౧౦. కొన్ని వమనయోగములు	25
మదనభర్యానసానుములు	„

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	26	౧. చేదుసొరకు సురాయోగ మొకటి	34
అధ్యాయసమాప్తి	"	౬. ఆరవక్షీరయోగములు	35
ద్వితీయాధ్యాయము.		2. క్షీరయోగము ఏడవది	"
౨. జీమూతకకల్పము	27	౮. క్షీరయోగము ఎనిమిదవది	"
జీమూతకల్పమునం దాశ్రయము		౨. చేదుసొరకు మస్తుతక్రయోగములు	
పర్యాయనామములు	27	రెండు	36
దేవదాళిగుణము	28	౧. చేదుసొరకు చేరిన ఘ్రియయోగ	
౬. దేవదాళీయోగములు ముప్పది		మొకటి	"
తొమ్మిది, అందు క్షీరయోగము		3. చేదుసొరకాయ మాంస-తైల-ఘృత	
లారు	"	యోగములు	"
౧. సురామండముతో జీమూతక		౬. పర్థమానఫలయోగము కషాయ	
యోగమొకటి	29	ములతో నారు.	37
౧౨. దేవదాళిః కషాయముతో చేరిన		౯. చేదుసొరకు అతిమధురాదికషాయ	
కల్పనాయోగములు పండ్రెండు	"	ములతో యోగములు తొమ్మిది	"
2. దేవదాళిః రేల మున్నగుకషాయ		౮. చేదుసొరవర్తియోగము లెనిమిది	38
ముల నేడిటితో యోగములు	30	౧. చేదుసొరలేహయోగము లైదు	"
౮. దేవదాళీఫలమాత్రాయోగము లెని		౧. చేదుసొరగింజలమంథయోగ	
మిది.	31	మొకటి.	39
౪. దేవదాళిః పానసాధనస్వరస		మాంసరసయోగ మొకటి	40
యోగములు నాలుగు	"	అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	"
౧. దేవదాళీ ఘృతయోగ మొకటి	32	చతుర్థాధ్యాయము.	
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	"	౪. ధామార్గవకల్పము	41
అధ్యాయసమాప్తి	"	ధామార్గవ (పెద్దచేదుబీర) పర్యాయ	
తృతీయాధ్యాయము.		నామములు.	"
3. ఇక్ష్వాకుకల్పము	33	పెద్దచేదుబీరచే వమనములజేయింపదగిన	
చేదుసొర పర్యాయనామములు	"	రోగములు	"
చేదుసొరను వమనమునకై యుపయో		పెద్దచేదుబీరను వమనౌషధమునకై	
గింపదగినవిషయములు	"	గ్రహింపదగినయంగములు	"
౧. ఇక్ష్వాకు(చేదుసొర)కు సంబంధిం		౯. ధామార్గవముతో వమనౌషధ	
చిన వమనయోగములు నలువది		యోగములు ఆరువది, అందు	
యైదు, అందు క్షీరయోగము లెని		పల్లవగుటికాయోగములు తొమ్మిది	42
మిది-అందు మొదటియోగము	34	ధామార్గవక్షీర-సురాయోగములు ఏడు	"
౪. ఇక్ష్వాకుక్షీరయోగములు నాలుగు	"		

పుటసంఖ్య.	
	కు సంబంధించిన కహయ
42	నలు తొమ్మిది
43	కన్నముతో యోగ
	యోగం బొకటి
	సయోగములు
44	మ
	గాగములు పది
	ముతో. కల్కయోగ
45	
	ందుక హయయోగములు
	గాగముకటి
46	యసంగ్రహము
	మాధ్యాయము.
	ము
	పాల) పర్యాయ
47	
	స్త్రీపురుష భేదములు,,
	కాదులప్రాశస్త్యము
	కు కహయములతో
48	గములు తొమ్మిది
	చూర్ణమునకు బీజకాది
	గాగములు విదును సర్వ
	తోకూడిన యోగములు
48	
49	గో నొకయోగము
	యసంగ్రహము
50	స్త్రీ
	మాధ్యాయము.
	కల్పము
	య నామములు
	దులు

పుటసంఖ్య.	
	చిన్న చేదుబీరకు సంబంధించిన వమన
	యోగము లయవది. గి. అందు
52	క్షీరాదియోగము లైదు
	౯. చిన్న చేదుబీరకు కహయములతో
	యోగములు తొమ్మిది
	౯. లేహయోగములు తొమ్మిది
53	౧3. పదిమూడుకహయయోగములు
54	౧౦. పిచ్చాయోగములు పది
	ఆరు వర్తిక్రియాయోగములు, ఒక
	శ్చుతయోగము
	2. చేదుబీరకు మాంసరసయోగము
56	లేడు
	౧. ఇక్షురసయోగ మొకటి
	అధ్యాయవిషయసంగ్రహము
57	అధ్యాయసమాప్తి
	సప్తమాధ్యాయము.
	2. శ్యామా-త్రివృత్కల్పము
	అధ్యాయప్రారంభము
58	విరేచనములలో తెగడకు శ్రేష్ఠత్వము
	తెగడ పర్యాయనామములు
59	తెగడసామాన్యగుణములు
	తెగడభేదములు, అందు ఎఱ్ఱతెగడ
	పేరుగుణములు
	నల్ల తెగడపేరుగుణములు
60	త్రివృత్తును గ్రహించువిధి
	విరేచనాషభోవయోగవిధి
	110. ఈ త్రివృత్కల్పమునందలి
	యోగములు నూటపది.
	9. అందు కాంబికాదులతో
61	యోగములు తొమ్మిది
	నైంధవాదులతో చేరిన త్రివృత్త
	యోగములు పండ్రెండు

విషయము. పుటసంఖ్య.

౧౮. తెగడకు మూత్రముతో యోగములు పదునెనిమిది	62
౧. తెగడకు అతిమధురముతో యోగములు రెండు, అందు మొదటియోగము	„
౧. తెగడకు జీవకాదులతో జేరిన యోగములు పదునాల్గు, అతి మధురయోగం బొకటియు	„
2. ఊరొదులతో యోగము లేడు	63
౧౨. తెగడకు లేహయోగము లేనిమిది	„
3. మూడవలేహయోగము	64
౪. నాల్గవలేహయోగము	„
౫. ఐదవలేహయోగము	„
౪. శర్కరామోదకాదియోగములు నాల్గు	65
౬. ఆరవది లేహయోగము	„
2. ఏడవది లేహయోగము	„
౫. తెగడతో పానకాదియోగము లైదు	66
౧. తర్పణయోగములు రెండు; అందు మొదటియోగము	„
౫. ఐదుమోదకయోగములు, అందు మొదటియోగము	67
౮. ఎనిమిదవ లేహయోగము	„
౨. రెండవ మోదకయోగము; (కల్యాణగుడము)	68
3. తెగడకు వ్యోమోదకముతో మూడవ మోదకయోగము	69
౪. తెగడకు పథ్యాదులతో మోదకయోగము నాల్గవది	70
౫. ఐదవ మోదకయోగము	„
౬. వర్షాదిముతువు లారిటియందును వేరు వేరుగ నుపయోగింపదగిన	

విషయము. పుటసంఖ్య.

త్రివృద్ధ్యోగము లారు, అందు వర్షర్తుపయోగ్యయోగము	71
శరత్కాలపయోగ్యయోగము	72
హేమంతోపయోగ్యయోగము	„
గ్రీష్మోపయోగ్యయోగము	„
ముతుసామాన్యముగను, శిశిరముతువు నందును ఉపయోగింపదగిన త్రివృద్ధ్యోగము	„
వసంతర్తువునందును ముగను ఉపయోగింపదగిన త్రివృద్ధ్యోగము	73
3. ఘృతయోగములు మూడు, ౧. ఊరయోగ మొకటియు	74
౨. తెగడకు సురాయోగములు రెండు	75
౨. తెగడకు కాంజీకముతో యోగములు రెండు, అందు సావీరకయోగము	„
తుషోదకమును రెండవకాంజీకయోగము	76
౧౦. తెగడకు మోదకాదులతో పది యోగములు	„
విశేషనౌషధమును సేవించు నపుడు వాంతి కాకుండుటకై మూడు యోగములు, ఉపచారములును	77
అధ్యాయసమాప్తి	78
అష్టమాధ్యాయము.	
౮. చతురశ్శుశ్కలము	79
చతురశ్శులపర్యాయనామములు	„
చతురశ్శుల (రేల) గుణములు వాని యుపయోగము	„
రేలను శౌష్ఠ్యోపయోగముగ చేయు విధము	80
౧౨. రేలకు సంబంధించిన విశేషన యోగములు పండ్రెండు.	

విషయము. పుటసంఖ్య.

౧. అందు మొదటిది ప్రాతారన
యోగము 80

౨-౬. చతురంగులమునకు సురామున్న
గునై డిటితో నైదుయోగములు ,,

౭-౮. రేలమజ్జకు కహయయోగములు
రెండు 81

౯. లేహయోగము తొమ్మిదవది ,,

౧౦. ఘృతయోగములు రెండు, అందు
మొదటియోగము ,,

౧౧. రెండవ ఘృతయోగము 82

౧౨. అరిష్టయోగం బొకటి ,,

అధ్యాయవిషయసంగ్రహము 83

అధ్యాయసమాప్తి ,,

నవమాధ్యాయము.

౯. తిల్వకల్పము 84

తిల్వక (లొద్దగ) పర్యాయనామములు ,,

లొద్దగ నుపయోగించునధి ,,

౧౬. తిల్వకముతో విరేచనయోగములు

వదునారు, ౧౭. అందు దధిమం

డాదులతో నైదుయోగములు 85

౬. లొద్దగకు సోపీరకముతో

యోగ మొకటి ,,

౭-౮. లొద్దగు సురాయోగ మొక

టియు, అరిష్టయోగ మొకటియు 86

౯. కంశిల్లకయోగ మొకటి ,,

౧౦. తిల్వకలేహయోగములు మూడు,

అందు మొదటిది 87

౧౧. తిల్వకలేహయోగము రెండవది ,,

౧౨. తిల్వకలేహయోగము మూడవది ,,

౧౩-౧౬. ఘృతయోగములు నాలుగు,

అందు మొదటియోగము ,,

ఘృతయోగములు మూడు 88

అధ్యాయవిషయసంగ్రహము 89

విషయము. పుటసంఖ్య.

అధ్యాయసమాప్తి 89

దశమాధ్యాయము.

౧౦. సుధాకల్పము 90

సుధా (జెముడు) ప్రయోగమునకర్హులు,,

జెముడు నుపయోగింపదగనివారు 91

సుధాభేదములు ,,

సుధాపర్యాయనామములు ,,

సుధాక్షరగ్రహణిధి; కాలము ,,

౭. సుధాయోగములు ఇరువది, అందు

సోపీరకాదియోగములు ఏడు 92

౮-౯. ఘృత, మాంసరసములతో

రెండు సుధాయోగములు 92

౧౦. పానకముతో జేరిన సుధాయోగ

మొకటి 93

౧౧. శ్రేయరూపమైన సుధాయోగ

మొకటి 93

౧౨. లేహరూపమైన సుధాయోగ

మొకటి 94

౧౩-౧౭. యూషాదులతో సుధా

యోగములు మూడును, మత్స్య

మాంసములతో రెండుయోగ

ములును ,,

౧౮-౨౦. ఘృతయోగములు రెండు,

సురాయోగ మొకటియు 95

అధ్యాయవిషయసంగ్రహము ,,

అధ్యాయసమాప్తి 96

ఏకాదశాధ్యాయము.

౧౧. సప్తలాశంఖనీకల్పము. ,,

సప్తలాశంఖనీపర్యాయనామములు ,,

సప్తలాశంఖనుల నుపయోగింపదగిన

వ్యాధులు 97

సప్తలాశంఖనులనుండి గ్రహింపదగిన

యంగములు ,,

విషయము.	పుటసంఖ్య.
౧-౧౬. సప్తలాశంఖసీలతో చేరిన విశేషనయోగములు మున్నది తోమ్మిది, అందు కమయ యోగములు పదునారు 97	
౧౭. ఆరు తైలయోగములు, అందు మొదటియోగము 98	
౧౮-౨౨. ఐదు తైలయోగములు ,,	
౨౩. పుత్రయోగము తెనిమిది, అందు మొదటిపుత్రయోగము 99	
౨౪-౩౦. ఏడు పుత్రయోగములు ,,	
౩౧-౩౫. లేహయోగములు మూడు, సురా కంపిల్ల యోగములు రెండు 100	
౩౬-౩౯. సౌవీరకాదియోగములు నాలుగు 101	
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము 102	
అధ్యాయసమాప్తి ,,	
ద్వాదశాధ్యాయము.	
౧౨. దంతీద్రవంతీకల్పము 102	
దంతీ-ద్రవంతీపర్యాయనామములు 103	
దంతీద్రవంతులగ్రహ్యంగములు, వానిసంస్కారము ,,	
దంతీద్రవంతీగుణములు 104	
౧౩. దంతీద్రవంతీ విశేషసాధన యోగములు నలువదెనిమిది, అందు దధ్యాదులతో నేడు కల్పయోగములు ,,	
౧౪-౧౮. దంతీద్రవంతీయోగములు మాంసరసములతో మూడు 105	
౧౯. స్నేహయోగములు మూడు ,,	
౧౯-౧౫. దంతీ-ద్రవంతుల లేహ యోగములు ఆరు, అందు రెండు లేహయోగములు 106	

విషయము.	పుటసంఖ్య.
౧౬. మూడవ లేహయోగము 101	
౧౭-౧౯. లేహయోగములు మూడు 101	
౨౦. చూర్ణయోగ మొకటి ,,	
౨౧. ఇత్తుయోగ మొకటి ,,	
౨౨-౨౯ మాంసరసయోగములు ఎని మిది 10౬	
౩౦-౩౨. యవాగ్వాదియోగములు మూడు ,,	
౩౩-౩౪. ఉత్కరికా-మోదక యోగములు రెండు ,,	
౩౫. మద్యయోగ మొకటి 109	
౩౬. భక్ష్యయోగ మొకటి ,,	
౩౭. చూర్ణయోగ మొకటి ,,	
౩౮. మరియొక మోదకయోగము 110	
౩౯. అసవయోగములు అయిదు, అందు మొదటి యాసవ యోగము 111	
౪౦. అసవయోగము రెండవది ,,	
౪౧. అసవయోగము మూడవది ,,	
౪౨-౪౩. అసవయోగములు రెండు 112	
౪౪. మదిరాయోగ మొకటి ,,	
౪౫-౪౮. సౌవీరకాదియోగములు నాలుగు ,,	
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము 113	
పమనవిశేషసాధనయోగసంఖ్యావివర ణము 114	
ప్రధానద్రవ్యమునుబట్టి ఆయాయోగ సంజ్ఞ 115	
విరుద్ధవీర్యసంయోగముచే గల్గుగుణ ములు 116	
విరుద్ధవీర్యద్రవ్యసంయోజనమునకు కారణములు ,,	
బౌషధమునకు వీర్యాధిక్యకల్పనమునకు విధి 117	

విషయము.	పుటసంఖ్య.
ద్రవ్యాంతరసంయోగాదిప్రయోజనం	117
అను క్రమమనాద్యోషధకల్పనావిధి	118
నమనాద్యోషధములలో తీక్షణ-మధ్య- మృదుభేదములు, వానిలక్షణము లును	"
తీక్షణోషధలక్షణము	119
మధ్యోషధలక్షణము	"
మృద్యోషధలక్షణము	"
తీక్షణోషధముల నుపయోగింపదగిన విషయము	120
తీక్షణ-మధ్య-మృదువ్యాధిలక్షణములు	"
పిత్తము కనబడునంతాక వమనోషధ ప్రయోగవిధి	121
త్రివిధబలానుసారముగ నోషధ ప్రయోగవిధి	"
ఔషధాంతరము నుపయోగించవలసిన సమయము	122
వమనోషధ ప్రయోగమున ఔషధ జీర్ణకాలమును నిరీక్షింప నవ సరము లేదనుట	"
అవస్థావిశేషముచే విరేచనోషధమున పునః ప్రయోగవిధి	"
దుర్బలాదులకు స్వల్పవిరేచనమున జేయదగినవిధి	123
దోషశేషశమనోపాయము	"
మృదుశోధనోషధమును ప్రయోగింప దగినవారు	124
విరేచనోషధ మూర్ధ్వముగ వ్యాపించి నపుడు జేయదగినచికిత్స	125
దోషము వెడలకున్నపుడు చేయదగిన చికిత్స	"
దోషముచే నోషధము నిరోధింపబడి నప్పుడు చేయుచికిత్స	"
దోషాల్పప్రవృత్తియందు చికిత్స	"
చ-క-సి—C	

విషయము.	పుటసంఖ్య.
ఔషధము కఫముచే నిరుద్ధమగునెడ చేయదగినవిధి	126
విరేచనోషధము వాతముచే నావరింప బడునెడ కల్లలక్షణములు, చికిత్స	"
పిత్తావృతలక్షణము, దానిచికిత్స	127
విరేచనోషధము కఫముతోగూడినపుడు కల్లలక్షణములు, చికిత్సయు	"
ఔషధము నిరుద్ధమైనపుడు అవస్థా విశేషమునుబట్టి లంఘనవిధి	"
విరేచనముకాకయే ఔషధము జీర్ణ మైనచో జేయవలసిన చికిత్స	128
విరేచనముగాకయే దోషములు తీ ణించువారికి చేయదగినయుపా యము	"
స్నిగ్ధరూక్షవిరేచనోషధముల నుపయో గింపదగినవారు	129
విధిపూర్వకసంశోధన ప్రయోజనము	"
శోష్ణబలాద్యనుసారముగ శోధనోషధ మాత్రాకల్పనవిధి	130
ఔషధములకు సంబంధించిన మానపరి భాష, అందు వంశీమొదలు శా ణమువరకుంగల మానములు	"
ద్రంక్షణమానము	131
కర్షణమానము	"
శుక్తి-పల-ప్రవృత్తమానములు	"
కుడవ-మానికామానములు	132
ప్రథ్న-అధికమానములు	"
కంస-ద్రోణమానములు	"
శూర్ప-గోణీమానములు	"
వాహ-తులామానములు	"
ద్రవ-అర్ద్రద్రవ్యములకు ద్వైగుణ్య విధి	133
తులా-పలములకు ద్వైగుణ్యనిషేధము	134

విషయము.	పుటసంఖ్య.
అనుక్తమానాది నిర్ణయపరిభాష:	
స్నేహపాకపరిభాష	134
స్నేహపాకవిధియందు అనుక్తద్రవా	
నిర్ణయపరిభాష	135
త్రివిధస్నేహపాకములు, వానిలక్షణ	
ములు	„
త్రివిధపాకావయోగ్యములు	136
మానద్వైవిధ్యము	„
కల్పస్థానోక్తవిషయసంగ్రహము	„
అధ్యాయసమాప్తి	137

సిద్ధిస్థానము.

ప్రథమాధ్యాయము.

వ్యాఖ్యానప్రారంభము	139
పంచకర్తకల్పనావిషయమై యగ్ని	
వేశుల పండ్రైండు ప్రశ్నములు	140
1. “కా కల్పనా పంచమ కర్త	
సూక్తా” అను మొదటి ప్రశ్న	
ముచ కుత్తరము, అందు స్నేహ	
కర్తకాలావధి	141
స్నేహవిధిగుణము	143
స్వేదకర్తగుణము	„
పమనవిరేచనముల దోషోద్వేగశన	
ముచకై యాహారవిధి	„
వైజెష్ఠిన యాహారనియమమునకు	
కారణము	144
2. “క్రమశ్చ కః?” అను రెండవ	
ప్రశ్నమున కుత్తరము, అందు	
పమన-విరేచన సేవనక్రమము	„
పమన-విరేచనానంతరము పేయూది	
క్రమముగ నన్నసంసర్జనక్రమము	145
పేయూదిక్రమ ప్రయోజనము	148
త్రివిధశుద్ధిలక్షణములు	148

విషయము.	పుటసంఖ్య.
3. “కింకృతాఽకృతేషు లింగం?	
తదైవాతికృతేషు?” అనుమా	
డవప్రశ్నమునకుత్తరము. అందు	
పమనసమ్యగ్యోగలక్షణము	150
పమనాఽసమ్యగ్యోగలక్షణము	„
పమనాఽతియోగలక్షణములు	„
విరేచనసమ్యగ్యోగలక్షణములు	151
విరేచనాఽయోగలక్షణములు	„
విరేచనాఽతియోగలక్షణములు	„
నిరూహాఽనువాసనవిధానము	152
అనువాసనపస్తి కాలనియమము	153
అనువాసనమున కొన్నినియమములు	„
4. “సంఖ్యా? కా” అను నాల్గవ	
ప్రశ్నమున కుత్తరము. అందు	
దోషానుసారముగ వస్తిసంఖ్యా	
నియమము	154
శోధనానంతరము మరల శోధనము	
జేయుటకు కాలావధి	155
5. “కింగుణో వస్తి?” అను నైడవ	
ప్రశ్నమున కుత్తరము, అందు	
అసాధనపస్తి గుణములు	„
నిరూహానంతరము అనువాసనపస్తిచే	
కల్పగుణములు	156
నిరూహానువాసనపద్దుల సామాన్యగుణ	
ములు	157
6. “కేషుచ కశ్చ వస్తి?” అను	
నారవప్రశ్నమున కుత్తరము.	
అందు వివరీతగుణపస్తికల్పనవిధి	158
నియతముగ శోధనము చేయదగిన	
వ్యాధులు	„
సంశోధనపస్తికి అనర్హులు	„
వస్తియొక్క విశేషగుణములు	159

విషయము. పుటసంఖ్య.

వస్త్రీయొక్క సమ్యగ్యోగ - అయోగ-
అతియోగముల విశేషలక్షణములు.
అందు తాత్కాలికసమ్యగ్యోగ
సామాన్యలక్షణము 160

నిరూహవస్త్రీ సమ్యగ్యోగలక్షణములు ,,
నిరూహవస్త్రయోగలక్షణములు ,,
నిరూహవస్త్రీయోగలక్షణములు 161

అనువాసనవస్త్రీ సమ్యగ్యోగలక్షణములు,,
అనువాసనవస్త్రయోగలక్షణములు ,,
అనువాసనవస్త్రీ అతియోగలక్షణములు 162

అనువాసనవస్త్రీయందు స్నేహము
బయట వెడలదగినకాలము ,,

కర్త-కాల-యోగవస్తులస్వరూపము,
వానికి వేరువేరుగ సంఖ్యావిభా
గము ,,

నిరూహంగముగ చేయబడు అనువాసన
వస్త్రీ సంఖ్యావివరణము. 163

శిరోవిరేచన సస్యకల్పనావిధి, అందు
సస్యప్రయోగము 164

శిరోవిరేచనసమ్యగ్యోగ-అయోగ-అతి
యోగలక్షణములు ,,

పంచకర్తప్రయోగోపసంహారము 165

7-8. వస్త్రీకర్త జేసికొనునపుడు విన
ర్జించవలసినకృత్యములు, వాని
కాలనియమము ,,

9-11. వస్త్రీషధము లొనప్రవేశించ
కుండుటకును, చిరకాలమునకు
దైటవెడలుటకును కారణ
ములు 166

10. వస్త్రీషధము శీఘ్రముగ
బయటవెడలుటకు కారణ
ములు ,,

విషయము. పుటసంఖ్య.

12. చక్కగ వస్త్రీప్రయోగము
చేసినను సాధ్యములైన కొన్ని
వ్యాధులును శమించకుండు
టకు కారణములు 167

కొన్నిరోగములు తగుచికిత్సచే
శమించకుండుటకు మరికొన్ని
ఇతరకారణములు ,,

అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము 168
అధ్యాయసమాప్తి ,,

ద్వితీయాధ్యాయము.

అధ్యాయప్రారంభము 169
విషయనిర్దేశము ,,

సామాన్యముగ పంచకర్తానర్థులు,
అర్థులును ,,
వమనకర్తానర్థులు 171

వమనానర్థులకు వమనముచే గల్గు
వ్యాపత్తులు ,,

వమనము చేయదగినవారు 173

విరేచనము జేయదగనివారు 175

అనర్థులకు విరేచనమువలన గల్గు
వ్యాపత్తులు ,,

విరేచనము చేయదగినవారు 177

ఆస్థాపనవస్త్రీ కనర్థులు 178

అనర్థుల కాస్థాపనవస్త్రీచే గల్గువ్యాప
త్తులు 179

ఆస్థాపనవస్త్రీ చేయదగినవారు 180

అనువాసనవస్త్రీకనర్థులు 182

అనర్థుల కనువాసనముచే గల్గువ్యాప
త్తులు ,,

అనువాసనవస్త్రీకర్థులు 183

శిరోవిరేచనమునకనర్థులు ,,

అనర్థులకు శిరోవిరేచనముచే గల్గు
వ్యాపత్తులు 184

విషయము.	పుటసంఖ్య.
శిరోవిరేచనమున కర్తులు	186
శిరోవిరేచనము చేయదగినకాలము	187
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	„
వైవిధిని పేదములయందు వైద్యుని	
యూహ ఆవశ్యకము	188
అధ్యాయసూక్తి	189
తృతీయాధ్యాయము.	
అధ్యాయప్రారంభము	„
వస్త్రవిషయమై యగ్నివేకుని ప్రశ్న	
ములు	„
1. వస్త్రవిషయమై ముఖ్యముగ	
గమనించవలసినవిషయములు	190
2. వస్త్రనేత్రమును నిర్ణయించుటకు	
దగిన లోహాదిద్రవ్యములు	191
3-5. వయోఽనుగుణముగ వస్త్ర	
నేత్రప్రమాణవిధి, ఆకృతి,	
గుణంబును	192
6. వస్త్రయంత్రనిర్మాణవిధి	193
7. నిరూహవస్త్రప్రయోగవిధి	
(కల్పము)	194
నిరూహవస్త్రవిధానము	„
నిరూహవస్త్ర అసమ్యక్గోగమున గల్గు	
వ్యాపత్తులు	197
వస్త్రవిషయమున ద్రవ్యనిత్యేపక్రమము	198
వామపార్శ్వశయనమునకు ప్రయో	
జనము	199
వాత-పురిషవేగముకల్గినపుడు నిరూహ	
వస్త్రప్రయోగవిధి	„
వాత-పిత్త-కఫములకు ప్రత్యేకముగ	
నిరూహవస్త్రసంఖ్యావిధి	„
నిరూహవస్త్ర టైటువెడలినపిదప చేయ	
వలసినకృత్యము	200

విషయము.	పుటసంఖ్య.
స్త్రీహము శీఘ్రముగ జైట రాకుండు	
టక్త చేయుకృత్యము	201
8. నిరూహవస్త్రయందు కహాయ	
స్త్రీహముల పరిమాణము	202
వయోభేదము ననుసరించి నిరూహ	
వస్త్రప్రమాణము	„
9. వస్త్రని చేసినవెనుక శయనము,	
ప్రశస్తత్య	204
అనువాసనానంతరము భోజ్యవిధానము	„
10. కొన్నిదోషహరనిరూహవస్త్రులు,	
అందు వాతహరవస్త్రులు ఏదు,	
(అందు మొదటివస్త్ర)	205
2. స్థిరాదినిరూహవస్త్ర (వాత	
హరము, రెండవది)	206
3. ఏరండనిరూహవస్త్ర (వాత	
హరము మూడవది)	„
4. వాతహరనిరూహవస్త్ర (నాల్గ	
వది)	208
5. వాతహరనిరూహవస్త్ర (ఏడవది)	„
1. పిత్తహరనిరూహవస్త్రులు నాల్గ.	
(అందు మొదటిది)	209
2. పిత్తహరనిరూహవస్త్ర (రెండవది)	„
3. పిత్తహరనిరూహవస్త్ర (మూడ	
వది)	210
4. పిత్తహరనిరూహవస్త్ర	
(నాల్గవది)	211
1. కఫరోగములయందు వయో	
గింపదగిన నిరూహవస్త్రులు	
నాల్గ (అందు మొదటిది)	212
2. కఫరోగమున రెండవనిరూహ	
వస్త్ర	213
3. కఫహరనిరూహవస్త్ర	
(మూడవది)	„

విషయము.

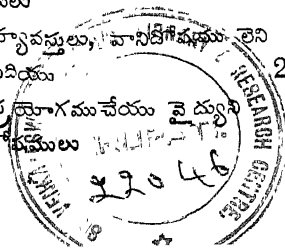
పుటసంఖ్య.

4. కఫహరనిరూహవస్త్రీ (నాల్గవది)	214
సంసర్గ-సన్నిపాతములయందు చేయ దగిన నిరూహవస్త్రీ	215
వాతాదిదోషానుసారముగ నిరూహ వస్త్రీ సంఖ్యానిర్ణయము	216
నిరూహ-సంతరము వాతాద్యనుసార ముగ భోజననియమము, దోషాను సారముగ ననువాసనవస్త్రీ విశేష	217
విధియు	218
అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము	218
అధ్యాయసమాప్తి	,,
చతుర్థాధ్యాయము	
అధ్యాయప్రారంభము	219
అధ్యాయవిషయనిర్దేశము	,,
అనువాసనవస్త్రీ తైలయోగములు,	
అందు వాతహరబిల్వాదితైలము	,,
అనువాసనమునకు శతాహ్వాదితైలము	220
అనువాసనమునకు జీవనీయ (యమక)	
స్త్రీహము	221
పిత్తహర చందనాదితైలానువాసనవస్త్రీ	,,
కఫరోగముల కనువాసనవస్త్రీతైలము	222
కఫహరమదన ఫలతైలానువాసనవస్త్రీ	,,
విడంగాదితైలము	223
స్త్రీహవస్త్రీ (అనువాసనవస్త్రీ) గుణ	
ములు	224
స్త్రీహవస్త్రీ అనువాసనమిథ్యాయోగ	
వ్యాపత్తులు	,,
వాతాద్యావరణమునకు కారణములు	225
వాతావృతస్త్రీహలక్షణము, దాని	
చికిత్స	,,
పిత్తావృతస్త్రీహలక్షణము, దాని	
చికిత్స	226

విషయము.

పుటసంఖ్య.

కఫావృతస్త్రీహలక్షణము	227
కఫావృతస్త్రీహవ్యావచ్చికిత్స	,,
అధికాహారవృతస్త్రీహలక్షణము	,,
అహారావృతస్త్రీహవ్యావచ్చికిత్స	,,
మూవృతస్త్రీహలక్షణము, చికిత్సయు	228
స్త్రీహ మూర్ధ్వగతమైనపుడు గల్గు	
లక్షణములు	,,
ఊర్ధ్వగతస్త్రీహవ్యావచ్చికిత్స	229
స్త్రీహము బైటవెడలకున్నను ఉపద్ర	
వము లేనపుడు చికిత్సానిషేధము	230
అనువాసనవస్త్రీయందు స్త్రీహము	
వెడలినపిదప నాహారనియమము,	
జలపానము	,,
ఉష్ణోదకపానగుణము	231
అనువాసనవస్త్రీ విషయమై కొన్ని	
నియమములు	232
అనువాసన నిరూహవస్తులలో నొక్క	
దానినే యుపయోగింపం జనదని	
నిషేధము	,,
మాత్రావస్త్రీకి అర్హులు, దానివరి	
మాణము	233
మాత్రావస్త్రీగుణము	234
అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము	,,
అధ్యాయసమాప్తి	235
పంచమాధ్యాయము.	
అధ్యాయప్రారంభము	235
అధ్యాయవిషయనిర్దేశము	236
అగ్రాహ్యవస్త్రీనేత్రములు, వానిదోష	
ములు	,,
అగ్రాహ్యవస్తులు, వానిదోషములు, తిని	
మిదియు	237
వస్త్రీప్రయోగముచేయు వైద్యుని	
దోషములు	,,

విషయము.	పుటసంఖ్య.
వస్త్రీయంత్రమును బిగించక యువ యోగించిన గల్లవ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స	238
దుతప్రణీతాదిదోషములచే గల్ల వ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స	"
వస్త్రీ యూర్ధ్వముగ బోపుటకు కార ణము, దానిచికిత్స	"
వస్త్రీని ప్రయోగించునపుడు నడుమ నిలిపినచో గల్లవ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స	239
వస్త్రీనేత్రకంపనముచే గల్లవ్యాప త్తులు, వానిచికిత్స	"
ప్రమాణాధికముగ వస్త్రీనేత్రమును ప్రవేశింపజేయుటవలన గల్ల వ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స	"
వస్త్రీయంత్రమును మెల్లగ ప్రవేశింప జేయుటవల్ల గల్లవ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స	240
అలిపీడనమున గల్లవ్యాపత్తు, దాని చికిత్స	"
అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము	"
అధ్యాయసమాప్తి	241
షష్ఠాధ్యాయము.	
అధ్యాయోపక్రమము	"
విషయనిర్దేశము	"
సంశోధనయోగ్యకాలవిభాగ-నిర్ణయ ములు	242
సంశోధనమునకైన ప్రావృడాదియుతు విభాగము	"
వమనాదిశోధనముల పరుసగజేయు నపుడు నడుమ స్నేహస్వేదకర్త వ్యతానిర్ణయము	244

విషయము.	పుటసంఖ్య.
కొంచెముగ స్నేహనముచేసి విరే చనము చేయించవలసినవారు	244
స్నేహవిరేచనము నెవ్వరికి? రూక్ష విరేచన మెవ్వరికి?	245
సంశోధనమున సమ్యగ్యోగోపపత్తి	"
స్నేహస్వేదవిధులప్రయోజనము	246
అహారము జీర్ణముకానియపుడు సంశో ధనము త్రాగినచో గల్లలక్షణ ములు	"
మాత్రావదౌషధగుణములు	247
ఔషధసేవనసమయమున మనస్సున కేకాగ్రత యావశ్యకము	"
వమనవిరేచనములకు ముందుదినము చేయవలసిన భోజననియమము	"
సమ్యక్ శుద్ధిలక్షణములు	248
సమ్యగ్యోగానంతరము ఔషధకేష మున్నచో వమనము చేయించ వలెననుట	249
సమ్యగ్యోగయుక్తవమనప్రయోజనము	"
వమనవిరేచనానంతరము పేయాది క్రమమునకు ప్రయోజనము	250
తర్పణాదిక్రమము నాచరించవలసిన విషయము	"
జీర్ణాషధలక్షణములు	251
ఔషధాజీర్ణలక్షణములు	"
వ్యాపత్తును కల్గింపసౌషధము	"
వమనవిరేచనవ్యాపత్తులు పది, అవి కల్గుటకు హేతువులు	252
సంశోధన (వమనవిరేచన) సమ్య గ్యోగ-అతియోగ - అయోగ ములస్వరూపము	"
అయోగవివరణము	253

విషయము.	పుటసంఖ్య.
శోధనామయోగమున చికిత్స	254
రెండవతూరి శోధనము చేయదగని వారు	"
శోధనామయోగమునగల్గు వ్యాపత్తులు	255
అయోగమునగల్గు మరికొన్ని వ్యాపత్తులు	"
శోధనామయోగజన్యవ్యాపత్తులకు చికిత్స	256
శోధనామయోగమున గల్గువ్యాపత్తులు	257
శోధనామయోగజన్యవ్యాపత్తుల సామాన్యచికిత్స	"
పమనామయోగచికిత్స	258
పమనామయోగమున దవస్థానుసారముగ చికిత్స	259
పమనామయోగమున మరికొన్ని విశేష చికిత్సలు	"
శోధనామయోగమున పేయాదిక్రమ విధి	260
1. ఆధ్వానాదివిదివ్యాపత్తులక్షణములును చికిత్సలును. అందు ఆధ్వానమును వ్యాపత్తులక్షణము	"
ఆధ్వానచికిత్స	261
2. పరికర్తకాలక్షణము సంప్రాప్తియు	"
పరికర్తకాచికిత్స	262
పరికర్తకయం దాహావస్థికచికిత్స	"
3. పరిస్రావమును వ్యాపత్తులక్షణము	"
పరిస్రావచికిత్స	263
4. హృద్గ్రహమును వ్యాపత్తులక్షణము,, హృద్గ్రహచికిత్స	264
5. అంగగ్రహవ్యాపత్తులక్షణము, చికిత్సయు	265
6. జీవాదానమును వ్యాపత్తులక్షణము	"

విషయము.	పుటసంఖ్య.
జీవరక్తపరీక్ష	265
జీవాదానవ్యాపచ్ఛికిత్స	266
జీవాదానవిశేషచికిత్స	"
7. విభ్రంశభేదములు మూడు, వాని చికిత్స	267
8. స్తమ్భునును వ్యాపత్తులక్షణము, చికిత్స	268
9. ఉపద్రవరూపవ్యాపత్తులక్షణము, దానిచికిత్సయు	"
10. క్లమమునువ్యాపత్తు, దానిచికిత్స	269
అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము	"
అధ్యాయసమాప్తి	270
సప్తమాధ్యాయము.	
వస్త్రీవ్యాపత్తిస్థిప్రారంభము	"
1-2-3 వస్త్రీవ్యాపత్తులు-పండ్రెండు, వానిసామాన్యకారణములును	271
1. వస్త్రీవ్యాపత్తులు పండ్రెండు, అందు అయోగవ్యాపత్తుయొక్క లక్షణము	272
అయోగవ్యాపత్తుచికిత్స	273
2. వస్త్రీతియోగవ్యాపత్తులక్షణము, చికిత్సయు	274
వస్త్రీతియోగమునగల్గు దాహమునకు చికిత్స	"
3. క్లమమును వస్త్రీవ్యాపత్తులక్షణము	"
క్లమమును వస్త్రీవ్యాపత్తు చికిత్స	275
4. ఆధ్వానమును వస్త్రీవ్యాపత్తులక్షణం	276
ఆధ్వానవ్యాపత్తుచికిత్స	277
5. హిక్మయను వస్త్రీవ్యాపత్తులక్షణము	278
హిక్మవ్యాపచ్ఛికిత్స	"
6. హృదయస్రాప్తియను వస్త్రీవ్యాపత్తులక్షణము, దానిచికిత్స	279

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
7. ఊర్ధ్వగతమును వస్త్రవ్యాపత్తు లక్షణము	279	హరంబును వర్ణకరంబును నగు నిరూహవస్త్ర	289
ఊర్ధ్వగతవస్త్ర నాకర్షించునుపా యము	280	2. వాతహరనిరూహవస్త్ర	290
ఊర్ధ్వగవస్త్రవ్యాపచ్ఛిత్న	281	3. వాతహరనిరూహవస్త్ర రెండవది	„
అవస్థాభేదముబట్టి చికిత్సావిశేషము	„	4. శుక్రకరనిరూహవస్త్ర	„
8. ప్రవాహిక యనువస్త్రవ్యాపత్తు లక్షణము	„	5. మేహాదిహర పంచతిక్తనిరూహ వస్త్ర	291
ప్రవాహికావ్యాపత్తుచికిత్స	282	6. క్రిమినాశన విడంగాదినిరూహ వస్త్ర	„
9. శిరోర్ధ్వవస్త్రవ్యాపత్తులక్షణము	„	7. వృష్య (శుక్రవృద్ధి) కరనిరూహ వస్త్ర	292
శిరోర్ధ్వవస్త్రవ్యాపత్తుచికిత్స	283	8. మలభేదనకరనిరూహవస్త్ర	„
10. అంగార్ధియను వస్త్రవ్యాపత్తు లక్షణము	„	9. మూత్రకృచ్ఛమునకు శ్వదంత్రాది నిరూహవస్త్ర	„
అంగార్ధివస్త్రవ్యాపచ్ఛిత్న	284	వస్త్రయోగాతియోగములయందు చికిత్స	293
11. పరికర్తిక యనువస్త్రవ్యాపత్తు లక్షణము	285	వస్త్రప్రయోగమునకల్గిన గుదదాహాదు లకు ద్రాక్షరసాదిపానము	„
పరికర్తికావ్యాపత్తుచికిత్స	„	విరేకాతిరేకముచే గల్గినపురీషక్షయ మునకు చికిత్స	294
12. పరిస్తవమను వస్త్రవ్యాపత్తు లక్షణము	286	వస్త్రమిథ్యాప్రయోగముచే సంభ వించు అతీసారములచికిత్సలు,	„
పరిస్తవవ్యాపత్తుచికిత్స	„	అందు ఆమాతిసారచికిత్స	„
వస్త్రయొక్క మృదుత్వ-తీక్షణత్వముల గల్పించువిధము	287	పురీషాద్యతిసారములై టికిని సామాన్య చికిత్సానిర్దేశము	295
వస్త్రప్రయోగముచే సర్వశరీరమల హరత్వసిద్ధియము	„	వస్త్రమిథ్యాప్రయోగముచే సంభవించు అతిసారభేదములు ముప్పది	„
వస్త్రశరీరమునందలి మలాంశమును మాత్రము హరించువిధము	288	యారు, వానివివరణము	„
అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము	„	అతిసారోపద్రవములు	296
అధ్యాయసమాప్తి	„	వైద్యబుజిన చికిత్సాభేదములకు వేరు వేరుచికిత్సలు, అందు ఆమాతి సారచికిత్స	„
అష్టమాధ్యాయము.		కేవలపురీషాతిసారమునకు చికిత్స	297
అధ్యాయప్రారంభము	289		
విషయనిర్దేశము	„		
1. మార్దవస్నేహనములైన నిరూహ పస్తులు తొమ్మిది. అందు వాత			

విషయము. పుటసంఖ్య.

కేవలవాతాతీసారచికిత్స 297

కేవల రక్త-పిత్త-కఫాతీసారముల
చికిత్సలు ,,

ద్విసంసర్గాఽతీసారముల ముప్పదిటి
కిని వేరువేరుచికిత్సలు ,,

త్రిచతుః-పంచసంసర్గాతీసారకల్పనము,
వానిచికిత్సావిధానము 300

ఆమాదు లారిటియొక్కయు, పురీ
హాదు లైదిటియొక్కయు సం
సర్గమున చికిత్సాకల్పనము 301

అతీసారహరణ్ముతము ,,

అతీసారహరయవాగువు ,,

రెండవయవాగు 302

మరికొన్నియవాగువులు ,,

ఇంకొకయవాగువు 303

పూర్వోక్తాతీసారచికిత్సాసంగ్రహము ,,

అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము 304

అధ్యాయసమాప్తి ,,

నవమాధ్యాయము.

వస్త్రమర్చియసిద్ధిప్రారంభము 305

మర్తములసంఖ్య ,,

మర్తములలో హృదయ-శిరో-వస్త్ర
మర్తములకు ప్రాధాన్యము 306

హృదాశ్రితధమనులు 307

శిరోమర్తాశ్రితవివరణము 308

వస్త్రమర్తాశ్రితవివరణము ,,

హృదయాదిమర్తత్రయరక్షణావశ్యకత,,

హృదయమర్తాభిఘాతమున కల్లు
వ్యాపత్తులు 309

శిరోమర్తాభిఘాతమున కల్లురోగములు ,,

వస్త్రమర్తాభిఘాతమున కల్లువ్యాధులు ,,

మర్తాశ్రితవ్యాధిచికిత్సలలో వస్త్రకర్త
ప్రాశస్త్యము 310

చ-క-సి-D

విషయము. పుటసంఖ్య.

ప్రధానమర్తపరిపాలనోపాయము 311

హృదయమర్తము వాతము వికృతి
జేందినచో చికిత్స ,,

శిరోమర్తవాతవికృతి చికిత్స 312

వస్త్రమర్తవాతవికృతిచికిత్స ,,

హృదయాది మర్తరక్షణావశ్యకత,
వానిరక్షణోపాయసంగ్రహము 314

హృదయాది మర్తత్రయరోగముల
చికిత్సాప్రారంభము ,,

హృదయమర్తరోగములు, అందు
అపతంత్రకవాత లక్షణములు,
సంప్రాప్తియు 315

అపతానకవాతలక్షణములు ,,

అపతంత్రకవాతహరప్రథమనన్యము 316

శిరోవిరేచననన్యము ,,

అపతంత్రకహరయవక్వాథపానము ,,

అపతంత్రకహరహింసాద్వికాసా
పానము ,,

అపతంత్రకమున శోధన (నిరూపా)

వస్త్రనిషేధము 317

తంద్రానిదానము సంప్రాప్తియు ,,

తంద్రాలక్షణములు ,,

తంద్రాచికిత్సితము 318

వస్త్రగతరోగములు, అందు మూత్ర
మునకు సంబంధించినరోగములు
పదిమూడు ,,

1. మూత్రోకసాదలక్షణము, చికిత్స ,,

2. మూత్రజఠరలక్షణము 319

మూత్రజఠరచికిత్స ,,

3. మూత్రకృచ్ఛలక్షణము 320

4. మూత్రోత్పన్నజలక్షణము ,,

5. మూత్రక్షయలక్షణము ,,

6. మూత్రాఽఽతీతలక్షణము 321

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
7. ఆస్తిలా లక్షణము	321	నన్యకర్త గుణములు, శిరోరోగముల	
8. వాతవస్త్రీలక్షణము	"	యందు దానిప్రాశస్త్యము	335
9. ఉష్ణవాతలక్షణము	"	నన్యకర్త భేదములు	"
10. వాతకుండలికాలక్షణము	322	నావన-అపవీడ-ధ్వాపననన్య భేదములు	336
11. రక్తగ్రంథిలక్షణము	"	ధూమపాన-ప్రతిమర్మ-నన్యముల	
12. విడ్విఘ్నాతలక్షణము	323	కృత్యవిశేషములు	"
13. వస్త్రీకుండలలక్షణము, దానిభేద		శిరోవిరేచననన్యము సుపయోగింప	
మూలును	"	దగినవ్యాధులు	337
వస్త్రీకుండలసాధ్యాసాధ్యలక్షణములు	324	సంతర్పణనన్యము సుపయోగింపదగిన	
మూత్రకృచ్ఛాదివ్యాధులకు చికిత్సా		వ్యాధులు	"
విధి	"	శమన-ధ్వాపన-ధూమపాననన్యముల	
ఉత్తరవస్త్రీయంత్ర నిర్మాణము, అందు		సుపయోగింపదగినవ్యాధులు	"
పుష్పనేత్రము	"	విరేచనసామ్యధకల్పనము	338
ఉత్తరవస్త్రీస్తేహపరిమాణము	325	అపవీడనన్యమును ప్రయోగించు	
ఉత్తరవస్త్రీప్రయోగవిధి	"	విధానము	339
ఉత్తరవస్త్రీయందు స్నేహకర్షణమునకు		ధూమనసామ్యయోగప్రయోగము	340
వర్తిప్రయోగము	326	ప్రధ్వాపననన్యము సుపయోగించు	
ఉత్తరవస్త్రీనంతరవిధి	327	క్రమము	"
స్త్రీలకు ఉత్తరవస్త్రీ సుపయోగించవలసిన		నన్యకర్త యందు మిథ్యాహారాదులచే	
కాలము	"	గల్గవ్యాపత్తులు, అందు విరేక	
ఉత్తరవస్త్రీ వస్త్రీనేత్రప్రమాణము	328	నన్యముచే గల్గవ్యాపత్తులు, వాని	
ఉత్తరవస్త్రీప్రయోగము విశేషవిధి	329	చికిత్సయు	341
స్త్రీలకు ఉత్తరవస్త్రీప్రయోగక్రమము	"	స్తేహననన్యమిథ్యాయోగమున గల్గు	
శిరోమర్దగతరోగములు, అందు శం		వ్యాపత్తులు, వానిచికిత్సయు	342
భకమను శిరోరోగలక్షణము,		రూక్షనన్యముచే గల్గవ్యాపత్తులు,	
దానిచికిత్స	330	వానిచికిత్సయు	"
అర్ధాఽవభేదకనిదానము, లక్షణము	331	నన్యప్రయోగవ్యత్యయముచేగల్గిన	
అర్ధావభేదక శిరోరోగచికిత్స	"	తిమిరరోగమునకు చికిత్స	343
సూర్యావర్తలక్షణము	333	ప్రతిమర్మనసామ్యయోగక్రమము,	
సూర్యావర్తచికిత్స	334	దానగల్గుగుణము	"
అనంతవాతలక్షణము, చికిత్స	"	అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము	344
శిరఃకంపవాతము, దానిచికిత్స	335	అధ్యాయసమాప్తి	"

విషయము. పుటసంఖ్య.

దశమాధ్యాయము.

అధ్యాయోపక్రమము 345

అధ్యాయవిషయనిర్దేశము ”

బలాద్యనుగుణముగ నొవధముల విభ

జించి చేయబడువస్తిగుణోత్తరము ”

వస్త్రప్రాశస్త్యము 346

విరేచనాదిశోధనములకన్న వస్త్రకి

శ్రేష్ఠత్వము ”

వస్త్రభేదములు, వానియుపయోగ

మునకు జేసినవిశేషవిధి ”

బృంహణీయవస్త్రకిని శోధనీయవస్త్రకిని

అనర్హులు 347

కార్యవిశేషములబట్టి వస్త్రసంస్కార

విశేషవిధి 348

వస్త్రావాపద్రవ్యములు, వానియుప

యోగనిర్ణయము 349

వ్యాధిబలాద్యనుసారముగ తీక్షణ-మృదు-

అవాపద్రవ్యముల జేర్చునియమము,,

నిధవస్త్రము ముప్పదియేడు, వానియుప

యోగవిధి 350

1-3. ముప్పదియేడువస్త్రవివరణము,

అందు వాతమున ప్రశస్తములగు

మూడువస్త్రయోగములు ”

4-6. పిత্তవికారముల ప్రశస్తము

లగుమూడువస్త్రములు 351

7-9. కఫరోగములకు ప్రశస్తము

లయిన మూడువస్త్రయోగములు,,

10-13. పక్వాశయశోధనములగు

నాల్గవస్త్రయోగములు 352

14-17. వృష్య (శుక్ర-మాంస

వృద్ధికర) వస్త్రయోగ

ములు నాలుగు ”

విషయము. పుటసంఖ్య.

18-21. సాంగ్రహికవస్త్రయోగ

ములు నాలుగు 353

22-23. పరిస్రావోపయోగవస్త్ర

యోగములు రెండు ”

24-25. దాహహరవస్త్రయోగ

ములు రెండు ”

26-27. పరికర్తోపయోగ్యవస్త్ర

యోగములు రెండు 354

28-29. ప్రవాహణోపయోగ్య

వస్త్రయోగములు రెండు ”

30-31. వస్త్రస్థితియోగమున నుప

యోగింపదగిన వస్త్ర

యోగములు రెండు ”

32-34. జీవాదానమున వస్త్రవ్యాప

త్తున కుపయోగింపదగిన

వస్త్రయోగములు మూడు 355

35-36. రక్తపిత్తోపయోగ్యవస్త్ర

యోగములు రెండు 356

37. ప్రమేహోపయోగ్యవస్త్రయోగ

మొకటి ”

అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము 357

అనుక్తవస్త్రకల్పనావిధి ”

అధ్యాయసమాప్తి 358

ఏకాదశాధ్యాయము.

అధ్యాయప్రారంభము ”

వస్త్రయోగములయందు ఫలాదిగుణతార

తమ్యమును నిర్ణయించుటకై ఋషి

సమావేశము 359

మదనాదిఫలముల గుణాదినిర్ణయమున

శౌనకాదులయభిప్రాయములు ”

ఫలగుణములవిషయమున నాత్రేయ

సిద్ధాంతము 361

విషయము.	పుటసంఖ్య.
దేవదాళి మున్నగువాని ప్రత్యేకోప యోగము; మదనఫలప్రాశస్త్యము	361
వస్త్రగుణములను దేశించి శివ్యగుణ ప్రశ్నము	362
వస్త్రగుణములగూర్చి యాత్రేయుల ప్రశంస	"
గజాశ్వాదిజంతుచికిత్స, అందును వస్త్రశ్రేష్ఠత్వము	363
గజాదుల కుపయోగింపదగిన వస్త్ర యంత్రము	364
గజాదులకు వస్త్రకర్మయం దుపయో గింపదగిన వస్త్రినేత్రపరిమాణము	"
గజాదుల కుపయోగింపదగిన వస్త్రా షధమాత్రానిర్ణయము	365
గజాదిజంతుసాధారణమగు వస్త్రాషధ యోగము	"
ఏనుగులకు విశేషవస్త్రాషధయోగ కల్పనము	"
గోవులకు వస్త్రాషధయోగము	366
ఖర-ఉష్ట్రముల కుపయోగింపదగిన వస్త్రాషధయోగము	"
మేకలకును గొఱియలకును వస్త్రాషధ యోగము	"
ఎల్లపృథును రోగవీడలు	367
ద్విజాదులకు దీర్ఘకాలము రోగములు వీడించుచు సంభవించుటకు కారణ ములు	"
సతతరోగవీడితులకు ఫలవర్తిప్రయో గము	368
సతతరోగులకు నిరూపావస్త్ర	369
వేరొకనిరూపావస్త్రయోగము	"

విషయము.	పుటసంఖ్య.
సతతరోగులకు అనువాసనవస్త్రయోగ ములు	371
బాలుల కుపయోగ్యములగు నిరూపా- అనువాసనవస్త్రయోగములు	"
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	37
అధ్యాయసమాప్తి	"
ద్వాదశాధ్యాయము.	
అధ్యాయోపక్రమము	"
వమనాదిశోధనానంతరము రోగిని మిథ్యోపచారములనుండి కా పాడువిధము	372
సంశుద్ధకాగ్నిసంధుక్షణమునకు పేయాదిక్రమవిధి	373
మధురాదిరసక్రమాభ్యాసము	"
పేయాదిక్రమముచే న్నృస్థతనొందిన వానిలక్షణములు	375
ప్రకృతినొందనివాడు విసర్జించవలసిన విషయము తెనిమిది	"
ఉచ్చైర్భాష్య-అతిసంభాషణాదులచే చేరుచేరుగ గల్గువ్యాధులు	376
ఉచ్చైర్భాష్యాదులచే గల్గువ్యాధుల యొక్కసంగ్రహము	"
1. ఉచ్చైర్భాష్య-అతిసంభాషణ ములచే గల్గువ్యాధులు	"
2. రథక్షోభముచే గల్గువ్యాధులు	377
3. అతిచంక్రమణమున గల్గు వ్యాధులు	378
4. అత్యాసనముచే గల్గువ్యాధులు	"
5. అజీర్ణ-అధ్యశనములచే గల్గు వ్యాధులు	"
6. విషమ-అపితాశనములచే గల్గు వ్యాధులు	379

విషయము. పుటసంఖ్య.

7. దివాన్యపుముచే గల్లువ్యాధులు 379
8. మైథునముచే గల్లువ్యాధులు ,,
1. వైశేషిని యెనిమిదింటికి వరుసగ చికిత్సితము, అందు ఉచ్చై ర్భాష్య-అతిభాష్యలచికిత్స 380
- 2-3-4 రథసంక్షోభ-చంద్రమణ-అత్యాసనములచే గల్లు వ్యాధులచికిత్స 381
5. అజీర్ణ-అధ్యశనములచే గల్లిన వ్యాధులచికిత్స ,,
6. విషమ-అహితాశనములచే గల్లు వ్యాధులచికిత్స ,,
7. పవలు నిదురించుటచే గల్లిన స్త్రైక్షికవ్యాధులచికిత్స 382
8. స్త్రీసంభోగముచే గల్లువ్యాధుల చికిత్స ,,
1. ఒక్కొక్కయోగమువంతున నిర్దేశింపబడిన యావనవస్తులు ఇరు వదితొమ్మిది (29), అందు ముస్తాదియావనవ స్తి 383
2. ఏరండమూలాదియావనవ స్తి 384
- 3-4 సహచరాది-బృహత్పాది యావనవస్తులు రెండు 385
5. బలాదియావనవ స్తి 386
6. బలాదియావనవ స్తి రెండవ యోగము 387
7. హపుషాదియావనవ స్తి 388
8. హ్రస్వపంచమూలాదియావనవ స్తి ,,
9. బలాదియావనవ స్తి మూడవ యోగము ,,
10. బలాదియావనవ స్తి (నాల్గవ యోగము) 389
11. కాలివర్ణ్యాదియావనవ స్తి ,,

విషయము. పుటసంఖ్య.

12. స్థిరాది (హ్రస్వపంచమూలాది) యావనవ స్తి 390
- కుక్కుటాజ్జరసకల్పనముననుసరించి కల్పించబడిన ఆతిదేశికయావన వస్తులు మూడు (3) ,,
13. తిత్తిర్యాది యావనవ స్తి యోగము ,,
14. ద్విపంచమూలాది యావనవ స్తి యోగము 391
15. మయూరాదియావనవ స్తి యోగము ,,
- మయూరకల్పప్రకారము విష్క్రిరాది గణములై దిటిచే సిద్ధముచేయబడిన వస్తులు నూటపదునైదు (115) 392
16. గోధాదిమాంసములచే సిద్ధమగు నూపనావ స్తి ,,
17. కూర్మమాంససిద్ధయావనావ స్తి యోగము పదునేడవది. కర్కటకాదిసిద్ధ ఆతిదేశికవ స్తియోగములు పది (10) యు 393
18. గోవుషాది సిద్ధయావనావ స్తి 394
19. కర్కటకరసాదియావనావ స్తి యోగము ,,
20. దశమూలాదియావనావ స్తి యోగము ,,
- జాంగలమృగ-విష్క్రిర-ఆనూప-విలే శయజంతువులచే దశమూలాది కల్పప్రకారము సిద్ధముచేయబడిన యావనావస్తులు ఏబది తొమ్మిది (59) యోగములు 395
21. మాధులైలికవ స్తియోగములు. అందు మధు-ఘృతాది యావనవ స్తియోగము 396

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
22. మధుఘృతాదియాననవస్తి యోగము రెండవవిధము	396	యాపనావస్తియోగములవివరణము	404
23. మధుఘృతయాపనవస్తి యోగము మూడవవిధము	397	యాపనావస్తి బైటవెడలకున్న చేయ దగినవిధానము	405
24. సురాసౌపిరకాది యాపనవస్తి యోగము	„	యాపనావస్తి తిసేవనముచే గల్గు నుపద్రవములు	„
25. ద్విపంచమూలాది యాపనవస్తి యోగము	398	ఆతిసేవనోపద్రవముల చికిత్స	„
26. శతావర్యాదితైలసిద్ధి అను వాసనరూప యాపనావస్తులు మూడు, అందు మొదటి యోగము	„	అధ్యామోక్తవిషయసంగ్రహము	406
27. బలాదితైలసిద్ధియాపనా (అను వాసన) వస్తియోగము	400	సిద్ధిస్థానపదనిర్వచనము	„
28. సహచరాది తైలసిద్ధియాపనా అనువాసనవస్తియోగము	401	తంత్రోపసంహారము	„
శతపాక-సహస్ర పాకవస్తివిధానము	402	ఈతంత్ర పఠనమున గల్గుఫలము	„
యాపనావస్తి సామాన్యగుణములు	403	ప్రతిసంస్కర్తకర్తవ్యము, చరక-దృఢ బలప్రతిసంస్కారవిభాగము	407
యాపనావస్తిప్రయోగమున విస ర్గింపవలసినవి	„	ముప్పదియారుతంత్రయుక్తులు, వాని వివరణము	408
		తంత్రయుక్తిప్రయోజనము	409
		ఈతంత్రమునకు ప్రాశస్త్యము	„
		కాస్త్ర సమ్యక్ జ్ఞానఫలము.	410
		ఈతంత్ర పఠనముచేగల్గు దృష్టాంత దృష్టఫలము	„
		అధ్యాయసమాప్తి	412

సంస్కృత గ్రంథములు.

— ౩ వైద్యగ్రంథములు. —

	ప్రతి 1-కి రుప్ర అ.
ఆశీర్వాదము, సాంధ్రతాత్పర్యము	... 0 8
ఆనుపాదము	... 0 4
అష్టాంగహృదయము, సూత్రస్థానము	... 6 0
డిటా చికిత్సాకల్పస్థానములు	... 5 0
డిటా శారీరనిదానస్థానములు	... 3 8
డిటా ఉత్తరస్థానము	... 6 0
ఇలాజుల్ గుర్బా, యూనానివైద్యము	... 3 0
కాలజ్ఞానము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	... 0 4
రావణకుమారతంత్రము	... 0 6
గదనిగ్రహము	... 2 8
ఘృతతరంగము	... 1 0
చక్రదత్త	... 3 12
చరకసంహిత, సూత్రస్థానము, ప్రథమ సంపుటము	... 6 0
,, శారీర, ఇంద్రియ, నిదాన, విచారస్థానములు, ద్వితీయ సంపుటము	... 5 0
,, చికిత్సాస్థానము, తృతీయ సంపుటము	... 8 0
చికిత్సాసారము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	... 2 8
దేహతత్త్వనిర్ణయము	... 0 4
నాడీజ్ఞానము	... 0 4
బసవరాజీయము	... 7 0
భేషజకల్పము, సాంధ్రతాత్పర్యము	... 0 6
మళాచికము (Small-pox)	... 0 4
రసప్రదీపిక, పద్యకావ్యము, ఆంధ్రతాత్పర్యము	... 0 12
రాజమార్గాండము	... 0 10
లోలంబరాజీయము	... 0 8
వస్తుగుణమహోదధి, తెనుగుపదనము	... 5 0
వంధ్యాతంత్రము, సాంధ్రతాత్పర్యము	... 0 8
విషవైద్యచింతామణి	... 2 0
వృక్షాయుర్వేదము	... 0 4
వైద్యశత్రాంగి	... 0 6
శార్దూలరసంహిత, క్రొత్తమార్పు	... 3 0

విషయ సూచిక.

27

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
ఆయుర్వేదాధ్యయనముచే గల్గు త్రి		ఇంద్రియస్థానమునందలి యధ్యాయములు పండ్రెండు, వానినామములును	823
వర్గరూపఫలము	816	చికిత్సాస్థానమున ముప్పదియధ్యాయములు, వానివివరణము	824
తంత్రము మున్నగువాని నుద్దేశించిన యెనిమిది ప్రశ్నములు.	817	కల్పస్థానమునందలి పండ్రెండధ్యాయములవివరణము	825
తంత్రస్వరూపము	818	సిద్ధిస్థానమునందలి పండ్రెండధ్యాయములవివరణము	826
స్థానవివరణము	819	తంత్రార్థ-అధ్యాయార్థ నిరూపణము	827
స్థానములకు వేరువేరుగ నధ్యాయ సుఖ్యానియమము	„	ప్రశ్న-ప్రశ్నార్థములవివరణము	829
ఉక్తాగ్రామవాదము	„	తంత్ర-స్థాన-అధ్యాయపదనిర్వచనము	830
సూత్రస్థానమున ముప్పదియధ్యాయములు, వాని నామ భేదములు	820	వైద్యపరీక్షావశ్యకత	831
చతుష్కముల వివరణము	821	అసవ్యైద్య, సవ్యైద్యనిర్ణయము	„
జ్యోతికస్థానపదనిర్వచనము	822	అసవ్యైద్యనిరసనము, సవ్యైద్యాశ్రయము	832
నిదానస్థానమునందలి యధ్యాయములు (ఎనిమిది)	„	ఈతంత్రాధ్యయనమున గల్గియున్న యోజనము	833
విమానస్థానాధ్యాయము లెనిమిది, వాని నామములు	„	ఆధ్యాయవిషయసంగ్రహము	„
కారీరస్థానమునందలి యధ్యాయములు ఎనిమిది, వానినామ భేదములును	823		

శ్రీ రస్తు.

చరక సంహిత

ఆంధ్ర వ్యాఖ్యాన సంహితము

కల్పస్థానము

ప్రథమాధ్యాయము.

మూ. అథాతో మదనకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతి హస్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

— వ్యాఖ్యాన ప్రారంభము. —

సన్తాత్రమద్వయమనాదిమనస్తమీశం యోగీద్యమేకమగుణం గుణనిర్వికల్పం,
 ఆనందరూపమమరైరపి చిన్మయమానం దేవం పురాణమనిశం కలయే హృదాహమ్.
 యోగేన మానసభవం మలినం తదైవ వాచోఽపి శబ్దవితతేరసుశాసనేన,
 శారీరకం త్వమలవైద్యకబోధనేన యోఽపాకరోద్భువి పతజ్జాలిమానతస్తమ్.
 బ్రహ్మాణం దక్షమహం బలసూదనమశ్వినౌ భరద్వాజమ్,
 నత్వా చరకవ్యాఖ్యాం కుర్వే స్థానస్య కల్పనామ్.
 స ఏవ పూర్ణాం చరకస్య కౌముదీం వ్యాఖ్యాం తనోత్యార్యజనోపయోగాశ్చం,
 న విశ్వనాథో లఘుధీరయం స్వయం విమోహమాయాన్తి చ యత్ర యోగినః.

అవతరణికః:—చికిత్సాస్థానమున నాయావ్యాధుల చికిత్సితముల జెప్పునపుడు
 అచ్చటచ్చట పమన-విరేచనరూపచికిత్సలును విధింపబడినవి; కావున అట్టి పమనవిరేచన
 ముల కల్పముల వివరముగ జెప్పటకై యీకల్పస్థానము చెప్పబడును. వస్త్రీ ప్రయోగం
 బును చికిత్స కంగముగనే యున్నను, పమనవిరేచనపూర్వకముగనే సామాన్యముగ వస్త్రీ
 విధి ప్రయోగ ముండును. కావున వస్త్రీవిధానము జెల్పు సిద్ధిస్థానమునకు ముందు కల్ప
 చ-కల్ప—1

స్థానమును జెప్పట సమంజసము. (వమనవిరేచనముల కల్పములుగల భాగము కల్పస్థానము. ఈగుర్థము “వమనవిరేచనానాం కల్పాః తిష్ఠన్తస్మిన్ ఇతి కల్పస్థానం” అను విగ్రహముచే నేర్పడును.)

వమనవిరేచనములతో కూడ విరేచనము వమనపూర్వకముగ విధింపబడును. కావున వమనకల్పములే తోలుదొలుత చెప్పబడును. అందును “వమనద్రవ్యాణాం మదనఫలాని శ్రేష్ఠతమాన్యాచక్షరేదనపాయితాత్” అను వాక్యముచే వమనద్రవ్యములతో మదనఫలములు (మ్రంగకాయలు) మిగుల శ్రేష్ఠములని క్రింద జెప్పబడును. కావున తోలుత మదనకల్పమే చెప్పబడును.

వ్యా. చికిత్సాస్థానమును జెప్పినపిదప చికిత్సాంగభూతమైన వమనాషధకల్పములలో మదనకల్పమును చెల్లినట్టి యధ్యాయమును ఆశ్రేయు లుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

—● కల్పస్థానమునందలి విషయనిర్దేశము. —●

మూ. అథ ఖలు వమనవిరేచనార్థం వమన విరేచనద్రవ్యాణాం సుఖోప
భోగ(గర్భ)తమైః సహృద్యైర్ద్రవ్యైః వివిధైః కల్పనార్థం,
(భేదార్థం విభాగార్థం చేత్యర్థః.) తదోగ్ధానాం చ క్రియావిధేః
సుఖోపాయస్య, సమ్యగుపకల్పనార్థం, కల్పస్థానముపదేయోమో
ఽగ్ని వేశ !

3

వ్యా. వమనములను విరేచనములను జేయించుటకై మ్రంగకాయ మున్నగు వమనద్రవ్యములను, తెగడ మున్నగు విరేచనద్రవ్యములను సుఖముగ నుపయోగింపదగిన సురసౌపీరకము మున్నగు చలుచెరుగులైన యితర ద్రవ్యములతో గూర్చి ప్రయోగభేదములను భాగభేదములను కల్పించుటకును, అట్టి వమనవిరేచన ద్రవ్యములకు సంబంధించిన స్వరసాదిరూపముల జక్కగ గల్పించుటకును కల్పస్థాన ముపదేశింపబడునని యగ్ని వేశనకు ఆశ్రేయుట చెప్పెను.

(మ్రంగకాయ మున్నగు వమనద్రవ్యములను తెగడ మున్నగు విరేచనద్రవ్యములను తత్కాలసఖమునేగాక యారోగ్యరూపసఖమును గల్గింపదగిన సురసౌపీరకాదీతరద్రవ్యములతో గూర్చి వానివాని భేదములను భాగభేదములను గల్పించి, అట్టి యాషధయోగములను స్వరసాదిభేదముల గల్పింపతగు నుపాయముల జూపి యాషధముల గల్పించి యుపయోగించి వమనవిరేచనముల జేయించుటకై యీకల్పస్థానము చెప్పబడునని యీకల్పస్థానమునందలి విషయము లీవాక్యముచే నిర్దేశింపబడినవి.)

❧ వమన-విరేచనపదముల నిర్వచనము. ౧౯ ❧

మూ. తత్ర దోషహరణమూర్ధ్వభాగం వమనసంజ్ఞకం, అథోభాగం విరేచనసంజ్ఞకం; ఉభయం వా శరీరమలవిరేచనాత్ విరేచన సంజ్ఞం లభతే. ౪

వ్యా. శరీరమునందలి దోషమును ఊర్ధ్వభాగముగ (నోటినుండి) వెడలించుట వమనము. అథోభాగమునందలి దోషమును గుదమార్గమునుండి వెడలించుట విరేచనము. శరీరమునందలి యూర్ధ్వానోభాగముల నుండుమలములను నోటినుండియు గుదము నుండియు వెడలించుటంజేసి వమనవిరేచనములు రెండును సామాన్యముగ విరేచనశబ్ద ముచే వ్యవహరింపదగియు నుండును.

ఇచ్చట “రిచ్ ర్ షరణే” అను ధాతువుచే నిష్పన్నమైన విరేచనశబ్దమునకు ‘స్రవింపజేయునది’ యని యర్థము. అయ్యది శరీరమునందలి యూర్ధ్వానోభాగముల మలమును నోటినుండియైనను గుదమునుండియైనను వెడలించుటంజేసి వమనవిరేచనములకు రెంటికీని సామాన్యముగ సంజ్ఞావాచకమై యీతంత్రమున వ్యవహరింపబడునని తంత్ర కారుల యాశయము. కావుననే తంత్రకారులు పడ్విరేచనశతాశ్రితీయమునందును “ఇహ ఖలు పడ్విరేచనశతాని భవన్తి” అను వాక్యమున వమనవిరేచనసామాన్యవాచక ముగ విరేచనశబ్దము నుపయోగించెను. మరియు నీపదము వమనవిరేచనములకు మాత్రము పంకజాదిపదములవలె యోగరూఢముగ జెప్పబడినది. కావున పత్తి-శిరోవిరేచనములకు వాచకముగ నుపయోగింపంజనదు.

❧ వమన-విరేచనాపదములు వమనవిరేచనముల గల్గించువిధము. ౨౦ ❧

మూ. తత్ర ఉష్ణ-తీక్ష్ణ-సూక్ష్మ-వ్యవాయి-వికాసీని ఔషధాని స్వవీర్యేణ హృదయముపేత్య, ధమనీరనుసృత్య, స్థూలాణుస్తోతోభ్యః కేవలం శరీరగతం దోషసంక్లాతం ఆగ్నేయత్వాత్ విష్యస్తయన్తి; తైక్ష్ణ్యైత్ విచ్ఛిన్నన్తి; స విచ్ఛిన్నః పరిప్లవక్ (పరిప్లవః) స్నేహభావితే కాయే, స్నేహాక్తభాజనస్థమివ ఔద్రం అసజ్జక్, అణుప్రవణభావాదామౌషయమాగమ్య, ఉదానప్రణున్నః, అగ్నివాయ్వాత్తకత్వాత్, ఊర్ధ్వభాగప్రభావాత్, ఔషధస్య ఊర్ధ్వముత్క్షిప్యతే; సలిలపృథివ్యాత్తకత్వాత్ అథోభాగప్రభావా

చ్చాషధస్య అధః ప్రవర్తతే; ఉభయతశ్చోభయగుణప్రభా
వాత్, ఇతి లక్షణోద్దేశః. ౫

వ్యా. ఉష్ణము, తీక్ష్ణము, వ్యవాయి (తొలుత శరీరమునందెల్ల వ్యాపించి పిమ్మట జీర్ణమగుస్వభావము), వికాసి (శరీరమునందలి రోషకూపాదినూత్నరంధ్రముల వ్యాపించు స్వభావము), అను సీగుణములు కలయాషధములు తనయందలి ప్రభావముచే హృదయ స్థానమునజేరి, ధమనుల ననుసరించి, తనయందలి యాగ్నేయ (అగ్నిసంబంధమైన యుష్ణ) గుణము కల్గియుండుటచేత శరీరమునందెల్ల సంచితమైన దోషసంచయమును ద్రవింపజేసి, శరీరమునందలి స్థూలంబులును సూక్ష్మంబులు నగు ప్రాతస్సులనుండి విడదీసి వేరుపరచును. అట్టి విడదీయబడిన దోషసంచయము శరీరమునం దొకచోట నిల్కడలేక నలుప్రక్కల సంచరించుచు, సూక్ష్మమార్గముల సంచరించు స్వభావంబును, కోవృత్తమున కున్తుఖమగు స్వభావంబును కల్గియుండుటంజేసి, తొలుతనే స్నేహవిధానప్రయోగముచే భావితమై స్నిగ్ధముగనుండు శరీరాంతర్భాగమునం దెచ్చటను (నూనె మున్నగు స్నేహద్రవ్యముల సంబంధముచే జిడ్డుకల్గినపాత్రయందు లేనె యంటకుండుభంగి) అంటిగొనక అమాశయ మున జేరిన దోషసంచయము (ఊరఃస్థానముననుండు) ఉదానవాతముచే ప్రేరేపింపబడి, ఔషధమునందు అగ్నివాయుగుణంబు లధికముగ నుండుటవలనను ఉార్ధ్వమార్గమునుండి దోషముల వెడలించుస్వభావము కల్గియుండుటవలనను అట్టి యాషధముచే నోటినుండి వెడలించబడును.

వైజెష్ఠినరీతిగనే తీక్ష్ణోష్ణాదిగుణములుగల యాషధములును వైజెష్ఠినరీతిగనే స్వకృత్యముల జేసి, తనయందు సలిలవృధివీగుణములు అధికముగ నుండుటంజేసి అధోభాగ మున దోషముల వెడలించజేయు ప్రభావవిశేషముచే నధోమార్గమున వెడలించజేయును.

మరియు నౌషధములు అగ్నివాయుగుణంబులును జలవృధివీగుణంబులును సమాన ములుగ నుత్కటములై యుండుటంజేసి తనయందలి దోషముల నుభయమార్గముల వెడలించజేయు ప్రభావవిశేషముచే సూర్ధ్వమార్గమునను, అధోమార్గమునను దోషమును వెడలించజేయును.

ఇచ్చట “అగ్నేయత్వాత్ విష్యన్దయతి” అనుటచేతనే వమనద్రవ్యములు అగ్నేయములని తెలియుచున్నను మరల “అగ్నివాయ్వాత్తకత్వాత్” అని చెప్పటవలన వమనద్రవ్యములు సామాన్య-విశేషగుణములచే నగ్నివాయుగుణముల కల్గియే యుండవలెననియు అందును అగ్నిగుణము ప్రబలముగ నుండవలెననియు నర్థము. వమనవిశేషన సామాన్యముగ “అగ్నేయత్వాత్” అనుపదముచే విశేషనద్రవ్యములును అగ్నేయములని

తెలియుచున్నను విశేషగుణముల జెప్పతరి “సలిలపృథివ్యాత్మకత్వాత్” అని నిర్దేశించుటవలన విరేచనద్రవ్యములయందు సామాన్యముగ నాగ్నేయగుణము కల్గియున్నను, విశేషముగ జల-పృథివిగుణము లధికముగనుండునని తెలిసెడి. (వసునద్రవ్యములయందు ఆగ్నేయగుణభాగ మధికముగ నుండవలెననియు, విరేచనద్రవ్యములయందు సలిలపృథివి గుణములు బహుళముగ నుండవలెననియు ఫలితార్థము.)

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—అగ్ని వాయ్వాత్మక ద్రవ్యములు వసునకరములనియు, ఆగ్నేయములై పృథివీజలగుణభూయిష్టద్రవ్యములు శరీరమునం దనోభాగ దోషహరవిరేచనకరంబులనియు వైవివరణముచే సిద్ధాంతమైనది. అట్టియెడ అగ్ని వాయు గుణములు ఊర్ధ్వముగ వ్యాపించుట స్వతస్సిద్ధము. పృథివిజలగుణము లనోగమనశీలంబులు. కావున అట్టి గుణవిశేషములబట్టియే వసునద్రవ్యములు ఊర్ధ్వభాగమున దోష హరములనియు, విరేచనద్రవ్యములు అనోభాగవ్యాపకస్వభావముచే ననోభాగదోషముల ననోమార్గమునుండి వెడలించుననియు నేర్పడును; అటులుండ “ఊర్ధ్వభాగ ప్రభావాత్, అనోభాగ ప్రభావాత్” అనుపదములు వసునవిరేచనముల కేల విశేష విధిగ జెప్పవలెనన్న:—అగ్ని వాయుగుణములు కలద్రవ్యములు ఊర్ధ్వముగనే దోషముల హరించుననియు, పృథివిజలగుణములు కలద్రవ్యము లనోభాగదోషములనే వెడలించుననియు నియతముగ జెప్ప వలనుపడదు. అట్లు చెప్పనపుడు కటుకరసద్రవ్యములు ఆగ్నేయములగుటవలన అన్నియు నూర్ధ్వభాగదోషహరములుగనే యుండవలసివచ్చును. అట్లు అనుభవమున కానరాదు. కావున వైజెష్ఠిన గుణములు కల్గి ఊర్ధ్వ భాగదోషహర ప్రభావముకల వసునాదిద్రవ్యములు వసునకరంబులనియు, అనోభాగదోష హరప్రభావము కల తెగడ మున్నగు ద్రవ్యములు విరేచనకరంబులనియు చెప్పబడినది. (వైజెష్ఠినరీతిగ గుణవిశేషములు కల్గియున్నను ప్రభావవిశేషముచే వసునవిరేచనముల జేయునని భావము.) అట్టి రెండుప్రభావముల గల్గినద్రవ్యములు వసునవిరేచనముల రెంటిని ఏకకాలమున గల్గించునని యెరుంగునది. ఇదియును ద్రవ్యనిష్టప్రభావవిశేషము.

—ॐ వసునవిరేచనయోగముల సంగ్రహము. ॐ—

మూ. తత్ర ఫలజీమూతకేఠ్వాకుధామార్గవకుటజకృతవేధనానాం, శ్యామాత్రివృచ్చతు రజ్జుశతీల్వకమహావృక్షసప్తలాశఙ్ఘినీదస్తీ ద్రవస్తీనాం చ, నానావిధ దేశకాలసమ్భవాస్వాదరసవీర్యప్రభావ గ్రహణాత్, దేహదోష ప్రకృతివయోబలాగ్నిభక్తిసాత్త్వి

రోగాఽవస్థాదీనాం నానాప్రభావత్వాచ్చ (నానాత్వకత్వాచ్చ),
 విచిత్రగంధరసస్పర్శానామపయోగసుఖార్థం (ఉపభోగసుఖా
 ర్థం) అసంఖ్యేయసంయోగానామపి చ సతాం ద్రవ్యాణాం వికల్ప
 మార్గోపదర్శనార్థం పద్విరేచనయోగశతాని వ్యాఖ్యాస్యామః.

వ్యా. మ్రంగకాయ, దేవదళి (డాపరడంగి), చేదుసొర, ఆవడ, (చేదువీర,
 పెద్దవి) కొడిసెపాల, (చేదువీర చిన్నది), అను నీవమనోషధులును, నల్ల తెగడ, తెల్ల
 తెగడ, రేల, లొద్దుకు, బొంతజెముడు, సంబరేణి, దింటెన (శంఖుని), దంతి, (నేపా
 శము), ద్రవంతి (పెద్ద నేపాశము), అను నీవిరేచనద్రవ్యమును ఇవి పలుచెరంగులైన
 దేశములయందును కాలములయందును పుట్టునవియునై యుండును. మరియు వాని
 రుచియు, రసంబులును, వీర్యంబును, ప్రభావంబును పలుచెరంగుల కానవచ్చుచున్నవి.
 మనుజులకు సంబంధించిన శరీరములు, వాతాదిదోషములు, ప్రకృతి, వయస్సు, బలము,
 జాతరాగ్ని, మనుజులకు బోడము ఇచ్చు, సాత్త్వికము, రోగములయొక్క అవస్థావిశే
 షము, సత్త్వము, అహారము అనునవి యన్నియును పలుచెరంగులైన ప్రభావవిశేషముల
 గల్గియుండును. కావున (వమనోషధివిరేచనోషధంబులును, దోషాదోషాదివస్థితియు
 వైజ్ఞేషినిరీతిగ నాచారవిధములై యుండుటవలన) అట్టి యాషధములను ఉపయోగించు
 నపుడును ఉపయోగానంతరంబును సుఖముగనుండుటకై విచిత్రములైన గంధ-రస-స్పర్శ
 ములు కల్పింపబడుటకై యాషధసంయోగంబులును సంఖ్యాతీతములై యుండవలసి
 వచ్చును. అట్టి గణనాతీతములైన యాషధసంయోగవికల్పమార్గములను అతివిస్తరంబును
 అతిసంక్షిప్తంబునుగాక యుండునట్లు చూపుటకై ఆరువందలవిరేచనయోగముల సీక్రింద
 వివరించెదము.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—వమన-విరేచనోషధముల గల్పించునెడ అట్టి
 యాషధముల యుత్పత్తిదేశమును, కాలమును, వాని రస-వీర్య-ప్రభావములను చక్కగ
 గమనించి, మనుజుని శరీరము, దోషములు, ప్రకృతి, వయస్సు, శరీరబలము, జాతరాగ్ని
 పరిస్థితి, రోగికింగల యభిలాష, సాత్త్వికము, ఆయారోగములయవస్థాభేదములు, వీని
 నన్నిటింగూడ గమనించి తత్తదనుగుణముగను, ఔషధమును సేవించునపుడును, ఉత్తర
 కాలమునను సుభోషభోగముగనుండుటకై చిత్రములైన గంధ-రస-స్పర్శములు గల్గి
 యుండునట్లును ఔషధముల గల్పింపవలెను. అట్లు కల్పింపబడిన యాషధ మే నమ్య
 గ్యుక్తంబును స్వకార్యసమర్థంబును నగును. ఈవిషయమునే తంత్రకారులు సూత్రస్థాన
 మున నిట్లుపదేశించిరి.—“అథైవం పునరే... పాయయేత్; ప్రసమీత్య దోషభేషజకాల

బలశరీరాహారసాత్త్వసత్త్వప్రకృతివయసాం అవస్థాంతరాణి వికారాంశ్చ” (సూ. అ. ౧౧. సూ. ౨౧) అట్టి సమ్యగ్గోగమునే చికిత్సితాంతమునను:—“దేశకాలప్రమాణానాం సాత్త్వాఽసాత్త్వస్య చైవహి, సమ్యగ్గోగః, అన్యథా హ్యేషాం పక్ష్యమప్యన్యథా భవేత్” (చి.అ. ౩౦) అని యుపక్రమించి దేశకాలాది సమ్యగ్గోగమును వివరించి చెప్పి యున్నది.

అట్టియెడ మ్రొగకాయ మున్నగు వమనౌషధంబులకును తెగడ మున్నగువిరేచ నౌషధంబులకును ఉత్పత్తిదేశకాలంబులును, రసవీర్యవిపాకప్రభావంబులును పలుచెరంగుల నుండును. అందు కొన్ని యౌషధములు కొన్ని దేశములయందును కొన్ని కాలములయందును మాత్రము దొరకును. మరియు మనుజులదేహంబును, దోష-ప్రకృతి-వయో-బలాఽగ్ని-భక్తి-సాత్త్వ-రోగావస్థ-సత్త్వంబులును చానావిధభేదములు కల్గియుండును. అట్టిమనుజుల దేహాదిభేదముల కనుగుణముగ, దేశకాలాదులచే పలుచెరంగులైన వమనాద్యౌషధములను, రోగీచ్ఛానుసారముగ విచిత్రగంధరసస్పర్శాదులు కల్గియుండునట్లు కల్పింపవలెనన్న అట్టి కల్పనావికల్పములు అసంఖ్యాకములుగను కల్పించుటయు దుస్సాధముగ నుండును. కావున అట్టి యౌషధకల్పనావికల్పములను వై జెప్పిన వమనవిరేచనద్రవ్యముల నుద్దేశించి మిక్కిలి సంఖ్యాతీతము గాకుండునట్లు మందప్రజ్ఞులకు సుబోధముగ నారువందల ప్రయోగమార్గము లీక్రింద వివరింపబడునని సముచితార్థము. మిక్కిలి వికాలబుద్ధులగు వారికి సంగ్రహము నపేక్షింపకయే యిచ్చుట జెప్పబడిని యోగములయందును కల్పనా సామర్థ్య ముండునుకావున వారు అనుక్రయోగముల గూడ కల్పించుకొనవచ్చునని తంత్రకారులయాశయము. ఈవిషయము సూత్రస్థానమునను షడ్విరేచనశతాశ్రితీయ మున నిట్లుపదేశింపబడినది.—‘నహి విస్తరస్య ప్రమాణమస్తి...బుద్ధిమతాం చ స్వాంతః క్షాత్ అనుమానయుక్తికుశలానాం అనుక్తార్థజ్ఞానాయ’ (సూ. అ. ౪. సూ. ౭౧)

❧ వమనవిరేచనౌషధములకు దేశకాలాదిసంపద్విశేషముచే వీర్యాధిక్యము. ❧

మూ. తాని తు ద్రవ్యాణి దేశ-కాల-గుణ-భాజన, సమృద్ధీర్య-బలా ధానాత్, క్రియాసమర్థతమాని భవన్తి. 2

వ్యా. వై జెప్పబడిన వమన-విరేచనద్రవ్యములు దేశముయొక్కయు, కాలము యొక్కయు, గుణములయొక్కయు, ఔషధము నుండుస్థానముయొక్కయు సంపద్విశేష మునుబట్టి వాని వీర్యము మిక్కిలి యధికముగ నుండును. దానంజేసి యవి మిక్కిలి వానికృత్యములజేయు సామర్థ్యము కల్గియుండును.

❧ దేశత్రైవిధ్యము. ❧

మూ. త్రివిధః ఖలు దేశః జాజ్ఞలోఽనూపః సాధారణశ్చేతి. ౮

వ్యా. దేశము జాంగలము, అనూపము, సాధారణము నని మూడువిధములుగ నుండును.

❧ జాంగలదేశలక్షణము. ❧

మూ. తత్ర జాజ్ఞలః—పర్యాకాశభూయిష్టాః, తరుభిరపి చ కదరఖది రాఽనసాఽశ్వకర్ణధవతినిశసల్లకీసాలసోమవల్క బదరీతిన్దుకాఽశ్వ ణ్ణవటామలకీవనగహనః, అనేకశమీకకుభశింశపాప్రాయః, స్థిర శుష్కపవనబలవిధూయమానప్రవృత్త్యత్తరుణవిటసః, ప్రతత మృగతృష్ణికోపగూఢతనుఖరపరుషసికతాశర్కరాబహుళః, లావ తిత్తిరిచకోరాఽనుచరితభూమిభాగః, వాతపిత్తబహుళః, స్థిరకఠిన మనుష్యప్రాయః జ్ఞేయః. ౯

వ్యా. అందు జాంగలదేశము విశాలముగనుండు బయలు ప్రదేశముకల్గి యీక్రింద చెప్పబడు చెట్లతో గూడి యుండును.—వెలిచంద్ర, నల్లనిచంద్ర, వేగిన, అశ్వకర్ణ చంద్రలోభేదము, ధవ (చంద్రభేదము), నెన్నిచెట్టు, అందుకుచెట్టు, మద్దిచెట్టు, సోమ వల్క (చంద్రభేదము), రేగు, తుమికిచెట్టు, రావిచెట్టు, మఱ్ఱి, ఉసిరికచెట్టు, ఈచెట్లుతో కూడి యరణ్యభూయిష్టముగ నుండును. అందును జమ్మిచెట్టును, ఏరుమద్దిచెట్టును, విరిగి చెట్టును విశేషముగ నుండును. స్థిరంబులై యెండి గాలిచే కదలింపబడి నటనముచేయునటు కదలుచున్నవిటసములు (చిన్నచెట్టు) కల్గియుండును. నిడుదలైన యెండమావులగల్గి మిగుల సూక్ష్మంబులును కఠింబులు నైనయిసుకయు సున్నపురాళ్లును విశేషముగ వ్యాపించి యుండును. లావుకపిట్ట, తీతువుపిట్ట, చకోరములు అను నీపక్షిజాతులచే వ్యాపించిన భూప్రదేశము కల్గియుండును. దృఢముగను కఠినముగ నుండుశరీరము కలమనఃస్థులు విశేషముగ వాతపిత్తప్రాయులై యుందురు. (ఈలక్షణములు కల్గినది జాంగలదేశమని యెరుంగునది.)

ఇచ్చట కదర-ఖదిర-ధవ-సోమవల్కశబ్దము చంద్రచెట్టుభేదముల బోధించు పర్యాయనామములు. ఈజాంగలాదిదేశలక్షణముల బోధించుగ్రంథము అనార్వమని కొందరియభిప్రాయము.

—ॐ అనూపదేశలక్షణము. १—

మూ. అథానూపః—హింతాలతమాలనారీశ్వకదలీవనగహనః, సరిత్సముద్రపర్యవృత్తప్రాయః, శిశిరపవనబహుళః, వజ్రుళవాసీరోపశోభితీరాభిః సరిద్భిరుపగతభూమిభాగః, ఊతిధరనికుంజోపశోభితః, మద్దపవనానువీజిత ఊతిరుహగహనః, అనేకవనరాజీపుష్పితవనగహనభూమిభాగః, స్నిగ్ధతరుప్రతానోఽగూఢః, హంసచక్రవాకబలాకానన్దీముఖపుష్కరికకాదమ్బ మద్దుభృజ్జరాజశతపత్రమత్తకోకిలానునాదితతరువిటపః, సుకుమారపురుషః, పవనకఫప్రాయోజ్ఞేయః.

౧౦

వ్యా. అనూపభూమి—హింతాలములు, కానుక, కొబ్బరిచెట్లు, అరటిచెట్లు అను నీవృక్షములు గల్గియుండును. నదులకును సముద్రమునకు సమీపించియుండును. చల్లని గాలి విశేషముగ వీచుచుండును. పొగడచెట్లచేతను నీరుప్రబృలిచెట్లచేతను ప్రకాశింపబడిన గీట్లకలప్రవాహములచే నాక్రమింపబడిన భూమిభాగములు కల్గినదియు, పర్వతములచేతను పొదరిండ్లచేతను ప్రకాశించునదియు, మందమారుతముచే కదలింపబడిన చెట్లు కల్గినదియు, అనేకములగు వనసమూహముచేతను పుష్పించినవనముచేతను వ్యాపింపబడిన భూభాగముతో కూడినదియు, స్నిగ్ధంబులైన వృక్షములచేతను తీవెలగుంపుచేతను నిగూఢమగు ప్రదేశము కల్గినదియు, హంసములు, చక్రవాకములు, బెగ్గురుపక్షులు, నందముఖములు, పుండరీకములు, కలహంసములు, నీరుకొట్ట, శతపత్రములు, మదించిన కోయిలలు అను నీపక్షులకలకలముతో గూడిన చెట్లకొమ్మలు కల్గినదియు, సుకుమారపురుషులుండునదియు, వాతకఫబహుళంబును నగుభూమి అనూపమని చెప్పబడును.

—ॐ సాధారణదేశలక్షణము. १—

మూ. అనయోరేవ ద్వయోః దేశయోః వీరుద్వనస్పతివానస్పత్యశకుని మృగగణయుతః, స్థిరసుకుమారబలవర్జసంహననోపవన్న సాధారణగుణయుక్తపురుషః, సాధారణోజ్ఞేయః.

౧౧

వ్యా. పైని జాంగలానూపదేశముల రెంటిని చెప్పబడిన వీరుల్ (పాద౦ండ్లు), వనస్పతి, వానస్పత్యములను చెట్లతోడను, హంసచక్రవాకాదిపక్షులతోడను మృగముల చ-కల్ప—2

తోడను కూడి స్వైర్యంబును సుకుమారత్వంబును శరీరకాంతియు కల్గి సామాన్యగుణములు కల్గినపురుషులు కల్గినదియు నగుభూమి సాధారణదేశమని యెరుంగనగును.

(ఇచ్చట దట్టముగ నల్లిన లతాసమూహము వీరుత్తనియు, పుష్పించకయే ఫలించు అత్తి వనస మున్నగునవి వనస్పతులనియు, పుష్పించి ఫలించు మామిడి మున్నగునవి వాన స్పత్యములనియు నెరుంగునది.)

—౧౭ బౌషధమునకుండవలసిన దేశాదినమ్మద్వివరణము. ౧౭—

మూ. తత్ర దేశే సాధారణే జాజ్ఞలే వా యథాకాలం శిశిరా౨౨తప
పవనసలిలనేవితే, సమే, శుచౌ, ప్రదక్షిణోదకే, శ్శశానవైత్య
దేవయజనాగారసభాశ్వభ్రామవల్క్రికోషరవిరహితే, కుశరోహి
షాస్తీర్ణే, స్నిగ్ధ-కృష్ణ-మధురమృత్తికే, సువర్ణవర్ణమధురమృత్తికే
వా, మృదౌ, అపాలకృప్తే, అనుపహతే౨నైర్విర్బలవ త్తరైర్ద్రిమైః,
బౌషధాని జాతాని ప్రశస్యంతే. ౧౮

వ్యా. పై జెప్పబడిన గేశములలో సాధారణదేశమునందైనను జాంగలదేశము నందైన ఆయాముతువునకు నైజమైన శీతోష్ణములచేతను గాలిచేతను జలముచేతను వ్యాపింపబడినదియు, ని మ్నెన్నతముగాక సమంబును, పరిశుద్ధంబును, ప్రదక్షిణముగ వెడలుజలము కల్గినదియు, శ్శశానము రచ్చతిన్నె యజ్ఞములజేయు గృహము సభాస్థలము బొరియలు ఉద్యానవనము పుట్టలు చౌటిమన్ను అనునవి లేకున్నదియు, దర్భలచేతను వచ్చికచేతను వ్యాపింపబడినదియు, స్నిగ్ధంబును కృష్ణవర్ణంబు మధురంబు నైనమట్టి కల్గినదియు, లేక బృంగరుంగును మధురరసంబును కలమట్టితో కూడినదియు, నాగలిచే దున్నకుండునదియు, మిక్కిలి బలవత్తరములగు నితరవృక్షములచే నభిఘాతములేనిదియు నగు ప్రదేశమున పుట్టినయాషధములు మిగుల ప్రశస్తములు.

—౧౮ ఆయా యాషధమును గ్రహింపదగినకాలము. ౧౮—

మూ. తత్ర యాని కాలజాతాని, ఆగత (ఉపగత) సమ్పూర్ణప్రమాణ
రసవీర్యగన్ధాని, కాలాతపాగ్నిసలిలపవనజన్తుభిరనుపహతగన్ధవర్ణ
రసస్పర్శప్రభావాణి, ప్రత్యగ్రాణ్యదీచ్యాం దిశి స్థితాని; తేషాం
శాఖాపలాశమచిరప్రరూఢం వర్షావస్తయోర్గ్రాహ్యం, గ్రీష్మే
మూలాని శిశిరే వా శీర్ణప్రరూఢపర్ణానాం, శరది త్వక్-స్త
క్షీరాణి, హేమస్తే సారాణి, యథర్తు పుష్పఫలమితి. ౧౯

వ్యా. వైజేష్ణబడిన లక్షణములతో గూడిన దేశమున పుట్టిన యాషధములు ఆయా యాషధములకు నియతమైన కాలమున పుట్టియుండవలెను. (ఇది కాలమునకు జేరిన సంవత్సరము) మరియు నవి సంపూర్ణములైన నరసంబును పరిమాణంబును మధురాదిరసంబులును పీర్ణంబును గంధంబును కల్గియుండవలెను. వాని గంధపర్వరసస్పర్శంబులును ప్రభావంబులును కాలముచేతను ఎండచేతను నిష్పచేతను జలముచేతను గాలిచేతను కీటాదిజంతువుల చేతను చెడక మంచిగుణములు కల్గియుండవలెను. (ఇది గుణములకు సంబంధించిన సంవత్సరము) ఇట్టి దేశాదిసంవత్సరగల్గి తానుండు ప్రదేశమున కుత్తరదిశయందుండు ఔషధముల గ్రహింపవగును.

అందు శాఖలను ఆకులను క్రొత్తగనుండువానిని వర్షర్తువునందును, వసంతముతువునందును గ్రహింపవగును. గ్రీష్మముతువునందైనను శిశిరముతువునందైనను చెట్లకు ఆకులు రాలి క్రొత్తగ చిగిరించి యున్నపుడు వానిమూలములను (జేళ్లను) గ్రహింపవగును. త్వక్కును (పట్టను) గడ్డలను తీరములను శరత్కాలమున గ్రహింపవగును. సారములను శుశ్రూషమున్నగువానిచేవను) హేమంతముతువున గ్రహింపవలెను. పుష్పములను ఫలములను ఆవి యేయేముతువున సంభవించునో ఆముతువున గ్రహింపవగును.

ఇచ్చట “గ్రీష్మే మూలాని, శిశిరే వా” అనుచోట ఆగ్నేయములగు నౌషధములములను గ్రీష్మమునందును, సౌమ్యములగు నౌషధములములను శిశిరముతువునను గ్రహింపవలెనని కాలవిభాగము నెరుంగునది. ఈవిషయమును సుశ్రుతు లిట్లుపదేశించెను:— ‘సౌమ్యాన్యౌషధాని సౌమ్యేష్వుతు ష్వాదదీత, ఆగ్నేయాన్యౌగ్నేయేషు’ (సు. సూ. ౨. ౩౬)

—● ఔషధగ్రహణనియమము. ●—

యూ. మజ్జభాచారః, కల్యాణవృత్తిః, శుచిః, శుక్లవాసాః, సమృద్ధ్యా దేవతాః అశ్వినౌ గోబ్రాహ్మణాంశ్చ, కృతోపవాసః ప్రాజ్ఞుభిః ఉదజ్ఞుభిః వా గృహ్ణీయాత్. ౧౪

వ్యా. ఔషధముల గ్రహించు మనుజుడు శుభకరమైన యాచారంబును చుట్టూరిన కల్గి పరిశుద్ధుడై తెల్లనివలువలందాల్సి, ఇష్టదేవతలను అశ్వినీదేవతలను గోబ్రాహ్మణులను పూజించి, నా డుపవాసముచేసి తూర్పుముఖముగనైనను ఉత్తరముఖముగనైనను తానుండి వైజేష్ణిన దేశకాలాదిసంబద్ధుకమైన యాషధమును, శాఖాపత్రాదులకు పైన ర్ణయింపబడిన ఆయాకాలమున గ్రహింపవలెనని భావము.

❧ ఔషధముల భద్రపరచువిధము. ❧

మూ. గృహీత్వా చానురూపగుణవద్భజనస్థాన్యగారేషు ప్రాగుద
ద్వారేషు నివాతప్రవాతైకదేశేషు నిత్యపుష్పోపహారబలిర్న
వత్సు, అగ్నిసలిలోపస్వేదధూమ రజోమూషకచతుష్పదాం
అనభిగమనీయాని స్వవచ్చన్నాని శిశ్యేష్వాసజ్య స్థాపయేత్. ౧౫

వ్యా. పై జెప్పినరీతిగ గ్రహింపబడిన యాషధములను, ఆయాషధములకు
అనురూపములైన గుణసంపత్తుల పాత్రలో నుంచి తూర్పువాకిలియైనను ఉత్తరపువాకిలి
యైనను కల్గి గాలిలేని యొక ప్రదేశంబును, గాలిపీచుచుండు వేరొక ప్రదేశంబును కల్గి,
పుష్పములు ఉపహారములను బలికర్త విధానంబునంగల యిండ్లయందు పదిలముగ బెట్టి,
అట్టి యాషధపాత్రములయందు నిప్పు జలము అవిరి పొగ ధూళి ఎలుకలు ఇతరములగు
వశ్యాదిజంతువులను చొరకుండునట్లు వానిపై మూతలుపెట్టి యుట్లపై నుంచవలెను.
(ఇది భాజనసంపత్తు).

❧ { పమనవిరేచన ద్రవ్యములను భావన-ఆలోచనములజేయదగిన
ద్రవ్యములనంగ్రహము. } ❧

మూ. తాని చ యథాదోషం ప్రయుజ్జీతః—సురా-సౌవీరక-తుషో
దక - మైరేయ - మేదక-ధాన్యాష్ట-ఫలాష్ట-దధ్యష్టాదిభిః వాతే;
మృద్వీకామలక-మధు-మధుక-పరూషక-ఫాణిత-క్షీరాదిభిః పిత్తే;
స్లేష్మణి తు మధుమూత్రకషాయాదిభిః, భావితాన్యాలోడితాని
చేత్యుద్దేశః, తం విస్తరేణ ద్రవ్య-దేహ-దోష-సాత్త్వాదీని ప్రవి
భజ్య వ్యాఖ్యాస్యామః. ౧౬

వ్యా. పై జెప్పినరీతిగ భద్రపరచబడిన యాషధములను ఆయాదోషములకువగున
ట్టిక్రింద జెప్పబడువిధముగ నుపయోగించవలెను.—అందు సురామద్యము, సౌవీరకము,
తుషోదకము, మైరేయమునుమద్యము, మేదకము, ధాన్యాష్టము (పుల్లనిగంజి), ఫలాష్టము
(దానిమ్మ మున్నగుఫలముల పుల్లనిరసము), పులిసినపెరుగు, ఇవి మున్నగువానిలో జేని
యందైనను ఔషధమును భావనచేసి వానియందే కలిపి వాతమునం దుపయోగింపదగును.

పిత్తమునందు—ద్రాక్షపండ్లరసము, ఉసిరికకాయలరసము, లేనె, అతిమధుర
స్వరసము, ఈశపండ్లరసము, చక్కెరపాకము, అపుపాలు మున్నగువానిలో సౌషధమును
భావనచేసి వానియందే కలిపి యుపయోగింపదగును.

కఫమున—తేనే, మూత్రములు, కఫహరద్రవ్యముల జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన క్వాథము మున్నగువానితో నౌషధముల భావనజేసి వానిలో కలిపి యుపయోగింపవలెను. ఇతైరంగున వాతశిత్తకఫముల ననుసరించి సంక్షిప్తముగ నౌషధప్రయోగవిధి చెప్పబడినది. మరియు ద్రవ్యము, దేహము, దోషములు, సాత్త్వికము, (సత్త్వము, ప్రకృతి, బలము) మున్నగువానిని పేరుపేరుగ విభజించి యౌషధప్రయోగవిధి యీక్రింద వివరింపబడును.

❧ వమనార్థము మదనఫలముల (మ్రంగకాయల) గ్రహించువిధము. ❧

మూ. వమనద్రవ్యాణాం మదనఫలాని శ్రేష్ఠతమాన్యాచక్షతే, అనపాయిత్యాత్. తాని వసన్తగ్రీష్మయోరన్తరే పుష్యాశ్వియుజాభ్యాం మృగశిరసా వా (అన్తరా పుష్యేఽశ్వియుజ మృగశిరసి వా) గృహ్ణీయాత్, మైత్రే ముహూర్తే. ౧౭

వ్యా. వమనద్రవ్యములలో మదనఫలములు (మ్రంగకాయలు) అపాయమును (వమనవ్యాపత్తును) కల్గింపదు; కావున నిది మిగుల శ్రేష్ఠముగ జెప్పబడును. అట్టి మ్రంగకాయలను వసంత గ్రీష్మఋతువులమధ్యకాలమున పుష్యము, అశ్విని, మృగశిరములలో నొకనక్షత్రము నాడు మిత్రదేవతాకమైన శుభముహూర్తమున సదా చారాదినియమయుక్తుడై గ్రహించవలెను.

❧ వమనములకు మ్రంగకాయల సిద్ధముచేయరీతి. ❧

మూ. యాని పక్వాని అకాణ్డాని, అహరితాని, పాణ్డాన్యకృమిణి, ఆపూతీని, అజన్తుజగ్ధాని, అహస్యాని; తాని ప్రమృజ్య కుశపుతే బద్ధ్యా గోమయేనాఽలిప్య యవతుష (బుష) శాలికులుత్థముద్గ పలానాం (ఘణ్డానాం) అన్యతమే నిదధ్యాదప్తరాత్రమ్. ౧౮

అత ఊర్ధ్వం మృదూభూతాని మధిష్టగఢాన్యధ్యుత్త్య శోషయేత్, సుశుష్కాణాం ఫలపిప్పలీః (ఫలానాం పిప్పలీః) ఉద్ధరేత్.

తాసాం ఘృతదధిమధుపలవిమృశితానాం పునశ్శుష్కాణాం నవం కలశం సుప్రమృష్టవాలుకం అరజస్కుం ఆకంఠం పూరయి త్వా, స్వవచ్ఛన్నం స్వనుగుప్తం శిశ్నేష్వాసజ్య (ష్వవస్పజ్య) సమ్యక్ స్థాపయేత్. ౨౦

వ్యా. గ్రహింపబడిన మ్రంగకాయలలో చక్కగ పండినవియు, కాడలు లేనివియు, పచ్చనిరంగులేనివియు, పాండువర్ణంబులును, పురుగులులేనివియు, దుర్గంధము లేనివియు, కీటములు మున్నగుజంతువులచే నమలబడకుండునవియు, మిక్కిలి హ్రస్వములు గాక యుక్తపరిమాణము కల్గినవియు నగువాని నేర్పరచి గ్రహించి శుభ్రముగ కడిగి, దర్భలను సంపుటముగజేసి యందు నడుమ కాయల నునిచి బిగియ గట్టి యాపొట్లముపై పేడ బూసి, యవలు, పొట్టు, వరిధాన్యము, ఉలవలు, పెసలు, వీనిరాసులలో నొకదాని యందు నడుమ (పైజెప్పబడినయోషధమును) నెనిమిదిదినములకాల ముంచవలెను.

ఎనిమిదిరాత్రులు కడచినపిదప ధాన్యాదిరాశిలో నుంచబడిన మ్రంగకాయలు మెత్తపడి తేనెవలె నింకైనగంధము కల్గియుండును; అత్తరి వాని వెలికిందీసి చక్కగ నెండించి యాకాయలలోనుండు విత్తనముల నూడదీసి యుంచుకొనునది. పిదప వానిని (మ్రంగకాయగింజలను) నెయ్యి పెరుగు లేనె మాంసము అనువానిలో నొకదానియందు కలిపి మద్దనముచేసి చక్కగ మరలనెండించి, ఇసుక మున్నగుధూలి లేక శుభ్రముగనుండు నొక కొత్తమట్టిపిడతలో నిండుకు పైజెప్పిన మ్రంగకాయల గింజలచే నిండించి, దానిపై భద్రముగ మూతమూసి, ఉట్టిపై పదిలముగ నుంచవలెను.

☞ { మదనఫలముతో పమసౌషధయోగములు నూటముప్పదిమూడు. } ☞
 { పమసౌషధ ప్రయోగవిధి: మదనఫలకషాయయోగములు తొమ్మిది. }

మూ. అథ చ్ఛర్ధనీయమాతురం ద్వ్యహం త్ర్యహం వా స్నేహస్నేహోప పన్నం, శ్వశ్చర్ధయితవ్యమితి గ్రామ్యానూపాదక మాంసరస - ఊర-దధి-మాష-తిలశాకాదిభిః సముల్లేశిత స్నేహాణం వ్యపితం జీర్ణాహారం, పూర్వాహ్నే కృతబలిహోమమజ్జశస్రాయశ్చిత్తం, నిరన్న మనతిస్నిగ్ధం, యవాగ్వాఘృతమాత్రాం పీతవస్తం, తాసాం ఫలపిప్పలీనాం అస్తర్నఖముష్టిం యావద్వా సాధు మన్యేత, జర్జరికృత్య యష్టిమధుకషాయేణ, కోవిదార-కర్బూదార-నీపవిదుల బిమ్బా-శణపుష్పి-సదాపుష్పి-ప్రత్యక్పుష్పికషాయాణాం అన్యత మేన వా గాత్రిముషితం, విమృజ్య పూతం మధునైస్థవయుక్తం సుఖోష్ణం కృత్వా పూర్ణం శరావం మస్త్రేణానేనాభిమస్తయేత్.

“బ్రహ్మదక్షాశ్విరుదేన్ద్రభూచన్ద్రార్కానిలాఽనలాః,
 ఋషయస్సౌషధిగ్రామాః భూతసంఖ్యాశ్చ పాన్తు తే.

రసాయనమివర్షిణాం దేవానామమృతం యథా,
సుధేవోత్తమనాగానాం ధైవజ్యమిదమస్తుతే.”

౨౨

ఇత్యేవమభిమన్త్య ఉదబ్బుఖం ప్రాబ్బుఖం వా ఆతురం పాయ
యేత్; శ్లేష్మజ్వరగుల్మప్రతిశ్యాయార్తం విశేషేణ పునః పున
రాపిత్తాగమనాత్. తేన సాధు వమతి.

౨౩

వ్యా. పిమ్మట వాంతి చేయించవలసినరోగికి రెండుదినములైనను ఊడుదినము
లైనను విధ్యుక్తప్రకారము స్నేహస్వేదవిధులచే సిద్ధస్విన్నశరీరునిగ జేసి, వమ
నముచేయించుదినమునకు ముందుదినమున గ్రామమునందలి జంతువులయొక్క మాంస
రసము, అహువజంతువులమాంసరసము, ఉదకముననుండు మత్స్యదులమాంసరసము, పాలు,
పెరుగు, ఉద్దిపప్ప, నువ్వులు, శాకములు మున్నగువానిచే నాహారమిడి, రోగికి శ్లేష్మము
స్వస్థానమునుండి వెలిపడునట్లుచేసి, నాడురాత్రి నిశ్యంకముగ నిదురించి ముందు భుజింప
బడినయాహారము జీర్ణమైయుండునపుడు ప్రాతః కాలమున పూజావిధానమును హోమమును
మంగళాశాసనములను ప్రాయశ్చిత్తమును చేసికొన నిరాహారుడై యున్నరోగికి క్రిందచెప్ప
బడురీతిగ వమనౌషధమును త్రాగించవలెను. మరియు రోగి మిక్కిలి స్నిగ్ధగ్రోహుడు
కాకుండునెడ యవాగువుతో ఘృతమును మితముగ జేర్చి త్రాగించి పిమ్మట వమనౌషధ
మును త్రాగించవలెను—వైజిషినిరీతిగ సిద్ధముచేసి యుంచబడిన మ్రంగకాయపిత్తన
ములను ఒకపిడికిలి మాత్ర పరిమాణమునైనను, లేక దోహదిబలానుగుణమైన పరిమితముగ
నైనను గ్రహించి నలియకొట్టి అతిమధురకషాయమునందైనను, ఎఱ్ఱనిదేవకాంచనము
తెల్లనిదేవకాంచనము, కడిమి, ప్రబ్బలి, దొండ, గిలకచెట్టు, (జనుచుచెట్టు) సదాపుష్పి,
ఉత్తరేణి, అనువానితో దేనినైన నొకదాని చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన కషాయమునందైన
నొకరాత్రియంతయు నూరబెట్టి, చక్కగపిసికి వడగట్టి, యాకషాయమున తేనెను నైంధవ
లపణమును కొంచెముగజేర్చి, సుఖోష్ణముగజేసి యాయౌషధమును పూర్ణశరావమునబెట్టి,
“బ్రహ్మదక్షశ్వీ...మిదమస్తుతే” అనుమంత్రముచే (మంగళార్థము) అభిమంత్రించి
వమనమునకు సిద్ధముగనున్నరోగిని తూర్పుముఖముగనైనను ఉత్తరముఖముగనైనను నిలిచి
వానికి త్రాగించవలెను.

శ్లేష్మము, జ్వరము, గుల్మము, పీనసము అనునీరోగములచే వీడింపబడినవానికి
విశేషముగ వమనౌషధము నుపయోగింపవలెను. ఇత్తైరంగున రోగికి పిత్తవరుస బైటవెడల
కుండునందాక వమనౌషధమును మాటిమాటికిని త్రాగించుచుండవలెను. దీనిచేత చక్కగ

వమనమగును. (ఈతోమ్మిదియోగములును “నవయోగాః కషాయేషు” అని సంగ్రహముగ నిర్దేశించబడును.)

(ఇచ్చట సీసంగ్రహము నెరుంగునది:—వమనము చేయించవలసినరోగికి తొలుత స్నేహస్వేదవిధులను విద్యుత్ప్రకారము రెండుమూడు దినములు చేసి స్నిగ్ధజైనపిదప వమనము చేయదలచినదినమునకు ముందుటిదినమున కఫము స్వస్థానమునువదలి వమనోన్ముఖముగనగుటకై గ్రామ్యానూపాదిజంతువుల మాంసరసము మున్నగువానితో నాహారమిడి రాత్రి సుఖముగ నిదురించినవానికి మరునాడు బలిహోమాదుల నిర్వర్తించి ముందు భుజించినయాహారము జీర్ణమై పరగడుపుతోనున్నపు డుదయకాలమున వమనోషధమును వానికి త్రాగించవలెను. ఒకవేళ ముందుజేసినస్నేహవిధిచే పూర్తిగస్నిగ్ధమకానియెడ వానికి యవాగువున నేలిన మితముగ గలిపి త్రాగించి పిదప వమనోషధమును త్రాగించవలెను—వైశెష్ఠినరీతిగ సంస్కరించి పదిలముగ నుంచబడియుండు మ్రంగకాయవిత్తనములను వ్యాధ్యాదిబలానుగుణమునకు తగిన పరిమాణముతో గ్రహించి నలియగొట్టి అతిమధుర కషాయము మున్నగు ద్రవములలో నొకదానియందు ముందుటిరాత్రియంతయు నూరబెట్టి చక్కగ విత్తనములసారము కషాయమునజేరునట్లు పిసికి వడగట్టి యాకషాయము సుఖోష్ణముగనున్నపుడు వైశెష్ఠినమంత్రముతో నభిమంత్రించి రోగిని తూర్పుముఖముగ నైనను ఉత్తరముఖముగనైనను కూర్చుండబెట్టి త్రాగించవలెను. పితృపసరు మాత్రము బైటరాక కఫము పూర్తిగవెడలునందాక పలుమారు త్రాగించవలెనని సముచితార్థము.)

ఈవమనోషధమును సేవించురోగికి ముందుగనే స్నేహస్వేదవిధులచేసి స్నిగ్ధస్విన్నునిగ జేయుట ముఖ్యము. ఈవిషయమునే సుశ్రుతు లిట్లుపదేశించెను:—‘పేశలై ర్వివిత్తై రన్వైకి దోహనుల్లేశ్య దేహినః, స్నిగ్ధస్విన్నాయ వమనం దత్తం సమ్యక్ ప్రవర్తతే’ (సు. చి. అ. 33) “ఆపిత్తగమనాత్” అనుచోట ఆజుమర్యాదార్థకము కావున పిత్తము బైటవెడలకుండునందాక వమనోషధమును మాటిమాటికి నుపయోగించ వలెనని యర్థము. కావుననే సిద్ధిస్థానమున “పితృస్తామిష్టం వమనం” (సి. అ. ౧) అని చెప్పబడును.

మంత్రార్థము:—బ్రహ్మ, దక్షప్రజాపతి, అశ్వినీదేవతలు, రుద్రుడు, ఇంద్రుడు, భూదేవత, చంద్రుడు, సూర్యుడు, వాయుదేవుడు, అగ్నిదేవుడు, దేవర్షి బ్రహ్మర్షులు, ఓషధిసమూహములు, పంచభూతసముదాయము, వీరందరును నిన్ను కాపాడెదరుగాక! నేనొకగు నీయాషధము ఋషులకు రసాయనమును బోలియు, దేవతల కమృతమును బోలియు, ఉత్తములగునాగులకు సుధనుబోలియు నీకారోగ్యమును గల్గించి యాయువును వృద్ధినిొందించుగాక.

❧ వమనము చక్కగకానియెడ చేయదగిన యుపాయము. ❧

మూ. హీనవేగంతు విష్ణుల్యామలకసర్వ పవచాకల్మకషాయేణ, లవ
ణోష్ణోదకైః పునః పునః ప్రవర్తయే దాపిత్తదర్శనాత్, ఇత్యేషః
సర్వచ్ఛర్ధనీయోగవిధిః. ౨౪

వ్యా. వైని చెప్పిన యాషధప్రయోగముచే వమనములు చక్కగ గాకుండునెడ
పిష్టాస్థి, ఉసిరికకాయలు, అవాలు, వస, వీనికల్మకషాయమును ఉప్పుకలిపిన వేడినీళ్లను
మాటిమాటికి త్రాగించి విత్తముకునుబడునందాక వమనముల వెడలించవలెను. వమనయోగము
లన్నిటియందును ఈవిధానమునే యెరుంగునది.

❧ వమనాషధమున సైంధవలవణమును లేనెను జేర్చువిధి. ❧

మూ. సర్వేషు తు మధునైన్ధవం కఫవిలయనచ్ఛేదార్థం వమనేషు విద
ధ్యాత్. న చోష్ణవిరోధో మధునః ఛర్దనయోగయుక్తస్య, అవి
వక్ష్వప్రత్యాగమనాత్ దోషనిర్హరణాచ్చ. ౨౫

వ్యా. వమనాషధయోగము లన్నిటియందును కఫము పలుచవడి పట్టువదలి వెడలు
టకై సైంధవలవణమును లేనెను కూడ చేర్చవలెను. లేనె యుష్ణద్రవ్యములతో జేర్చిన
విషతుల్యమగునని సామాన్యముగ జెప్పియున్నను వమనప్రయోగమున నయ్యది వక్ష్వము
గాకయే (వమనరూపముగ) బైటవెడలుటంజేసియు, దోషముల వెడలించునది యగుటం
జేసియు, వమనాషధమున జేర్చినను విరుద్ధము కానోపదు. (ఇచ్చట “అవివక్ష్వప్రత్యాగమ
నాత్” అని చెప్పబడిన హేతువువలన లేనె యుష్ణపదార్థములతో కలిసి జాతరాన్ని
సంబంధముచే వక్ష్వమైనపుడు మాత్రము విషతుల్యమగునకాని, వక్ష్వముగాక బైటవెడలు
నెడ విరుద్ధముకానేరదని తంత్రకారులభావము.)

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—లేనె నానావిధములగు పుష్పములయందలి
మకరందమును లేనెటిగలు ఒకచోట చేర్చినపదార్థము. కావున దానికి విషసంబంధము
కల్గియుండును. అట్టిలేనెను ఉష్ణపదార్థములతోజేర్చి యుపయోగించినను, ఉష్ణవీడితల
కుపయోగించినను విషతుల్యమై ప్రాణముల హింసించును. ఈవిషయము నీతంత్రకారులు
మాత్రస్థానమున “హన్ద్యాన్మధూష్ట్ర, ఉష్ణార్థం అథవా నవిహన్వయాత్” (సూ. అ. ౨౭.
శ్లో. ౨౪) అనువాక్యముచే నుపదేశించిరి. వాగ్భటాచార్యులును—“ఉష్ణముష్ణార్థముష్టిచ
యుక్తం చోష్ణైః నిహన్వయాత్” అనువాక్యముచే స్ఫుటముగ జెప్పిరి. ప్రకృతమున

ఉష్ణవీర్యముగు వమనార్థకహాయమున తేనెనుచేర్చుట యెట్లుచితమగునన్నచో వమనాషధమున మాత్రము తేనెను జేర్చుట విరుద్ధము కానేరదని “న చోష్ణవిరోధో.....నిర్హారణాత్” అనువైవాక్యముచే సహేతుకముగ విధింపబడినది. ఈవిషయమునే వాగ్భటాచార్యులును ఇట్లుచెప్పిరి:—“ప్రచ్ఛర్ధనే నిరూహేచ మధూష్టం న నివార్య తే, అలబ్ధపాక మాశ్వేప తయోర్యస్తాన్నివర్తతే” ఈయపవాదశాస్త్రమునుబట్టి నిరూహవస్త్రీయందును మధూపయోగము విరుద్ధము కానేరదని యెరుంగునది. ఈవివరణమంతయు సూత్రస్థానవ్యాఖ్యయందును మాచే జూపబడినది.

ఇచ్చట “సర్వేషు” అని చెప్పినది ప్రాయుకముకావున శ్రేయోదివమనాషధముల కొన్నిటియందు తేనెను జేర్చుటలేదు. మరియు—“అశచ్ఛర్ధనీయం” అనియుపక్రమించి చెప్పబడినప్రయోగమున అతిమధురము మున్నగుతొమ్మిదిద్రవ్యములను వేరువేరుగ క్వాథముల తొమ్మిదిటినిచేసి వానితో నుపయోగింపబడిన వమనయోగములు తొమ్మిదియగునని యెరుంగునది.

—౨౭ (౮) మదనఫలమాత్రయోగము లెనిమిది. —

మూ. ఫలపిప్పలీనాం ద్వౌ ద్వౌ భాగౌ కోవిదారాదికషాయేణ త్రిస్సప్తకృత్వః స్రావయేత్; తేన రసేన తృతీయం భాగం పిష్ట్యా మాత్రం హరీతకీభిః విభీతకైరామలకైర్వా తుల్యం వర్తయేత్; తాసామేకాం ద్వే వాపూర్వోక్తానాం కషాయాణామన్యతమన్య అజ్జలిమాలేణ విమృద్య బలవన్ఘృష్టప్రసేకగ్రన్థిజ్వరోదరారుచిషు సాయయేదితి సమానం పూర్వేణ. ౨౮

వ్యా. వైనిర్దేశింపబడిన మ్రంగవిత్తనముల గ్రహించి మూడుభాగములుగ జేసి యందు రెండుభాగములను మాత్రము గ్రహించి, వైయోగమున జెప్పబడిన దేవకాంచనము మున్నగుద్రవ్యములలో నొకద్రవ్యమును క్వాథముచేసి యాకషాయమున వైయోగమున జేష్యనప్రకారము ఒకరాత్రి భావనచేసి మరునాడుదయమున పినికి కషాయమును మాత్రము వంచుకొనవలెను. ఇత్తైరంగు నాకషాయముననే మరల రెండుభాగముల మ్రంగకాయగింజలను భావనచేసి మరుసటిదినము కషాయమునుమాత్రము గ్రహించునది. ఇత్తైరంగున నొకేకషాయమున మ్రంగకాయవిత్తనముల మాటిమాటికి జేర్చుచు నిరువదియొకసారి భావనచేసి కషాయమును మాత్రము గ్రహించునది. ఇత్తైరంగున నిరువదియొకసార్లుభావనచేసి గ్రహించబడినకషాయమును మూడవవంతుగ నుంచబడిన మ్రంగవిత్తనముల కల్గముతో కలుపుకొని మెత్తగ నురి కరకకాయ, తానికాయ, ఉసిరికకాయ, అను

వానితో నొకదానిపరిమితి కల్గియుండునట్లు ఉండలుగజేసి, వానిలో నొకటివైనను రెంటివైనను, నాల్గుపలముల పరిమితమైన దేవకాంచనాదికహాయములలో నొకదాని యందు నూరి కలిపి వమనముచేయించపలసినరోగికి త్రాగింపవలెను. ఈయాషధమును మిక్కిలి ప్రబలముగ కఫము కారునప్పుడును, గ్రంధిరోగమునందును, జ్వరమునందును, ఉదరమునందును అరోచకమునందును ప్రయోగింపందగును. స్నేహస్నేహదవిధుల జేయుట, శౌషధాభిమంత్రణము మున్నగునవియన్నియు వైయోగమున జెప్పబడిన క్రమముననుసరించియే చేయనగును. (ఈక్రింద జెప్పబడు యోగములన్నిటియందును 'సమం పూర్వేణ' అనుదాని కిదియే యర్థము) ఈయోగములు "మాత్రాస్వప్తా" అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—మొదటియోగమున తొమ్మిది కహాయద్రవ్యములలో నతిమధురమును మాత్రము వదలి తక్కినదేవకాంచనము మున్నగు నెనిమిది ద్రవ్యములలో నొకదానిని క్వాథముచేసి యాక్వాథముననే రెండుభాగముల మ్రంగకాయ గింజలకల్కమును జేర్చి యిరువదియొకసారి భావనచేసి కహాయమును గ్రహింపనగును. ఏద్రవ్యముయొక్క కహాయమున భావనలజేసెదరో అకహాయమునందే మ్రంగింజలనూరి కరక-తాని-ఉసిరికకాయలలో నొకదానిపరిమితముగ నుండల జేయవలెను. సేవించునపుడును తొలుత భావనచేసినదినును కహాయముననే కలిపి త్రాగవలెను. ఇదియొకయోగము. ఇత్తెరంగుననే దేవకాంచనము మున్నగు నెనిమిదికహాయములయందును వేరువేరుగ నొషధమును కల్పింపనగును. ఈకహాయభేదములబట్టి ఫలపిప్పలి (మ్రంగకాయగింజల) మాత్రా యోగము లెనిమిదివిధములగునని యెరుంగునది. ఈమాత్రాయోగములే "మాత్రాస్వప్తా" అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—ॐ (౪) ఫలపిప్పలిక్షీరాది వమనయోగములు నాల్గు. —

మూ. ఫలపిప్పలిక్షీరం, తేన వా షీరయవాగూం అథోభాగే రక్తపిత్రే హృద్ధాహే చ, తజ్జస్య వా దధ్నుః ఉత్తరకం కఫచ్ఛర్దితమకప్రనేకేషు; తస్య వా పయసః శీతస్య సంతానికాంజలిం పిత్రే ప్రకుపితే, ఉరఃకణ్ఠహృదయే చ తనుకఫోపదిగ్ధే; ఇతి సమానం పూర్వేణ. ౨౭

వా. మ్రంగకాయగింజలను ఆవుపాలలోజేర్చి షీరపాకవిధి ప్రకారము పక్వము చేసిన నయ్యది ఫలపిప్పలిక్షీర మనఁబడును. ఈషీరమును; దీనినిచేర్చి విధ్యుక్తప్రకారము

సిద్ధముచేయబడిన యవాగువును, అధోగతరక్తసిత్తమున వమనమునకై త్రాగించవలెను. మరియు అట్టిక్షీరమున తోడుబెట్టి (చేమిరిబెట్టి) సిద్ధముచేయబడిన పెరుగుపైనుండుమిగ డను కఫము వాంతియగునపుడును, తమకశ్వాసమునందును, నోట నీరుకారునప్పుడును వమనముచేయించుట కుపయోగింపనగును. వైజెష్ఠిన ఫలపిప్పలీక్షీరము చల్లారినపిదప దాని పైనుండు మిగడను నాల్గుపలములను పిత్తము ప్రకోపించినపుడును, ఉరస్సునందును కంఠమునందును హృదయమునందును స్వల్పముగ కఫముచే నావరింపబడినప్పుడును వమన మున కుపయోగింపనగును. (స్నేహస్వేదాదివిధుల మునుపటియోగమునందువలెనే యెరుంగునది.)

❧ (౧) ఫలపిప్పలీఘృతయోగము. ❧

మూ. ఫలపిప్పలీశృతక్షీరాత్ నవనీతముత్పన్నం ఫలాదికల్మకషాయ సిద్ధం, కఫాభిభూతాగ్నిం విశుష్క్యద్దేహం (విశుష్కదేహం విశుష్కమాణం) చ మాత్రయా పాయయేత్, ఇతి సమానం పూర్వేణ.

౨౮

వ్యా. మ్రంగకాయగింజలనుచేర్చి కాచబడిన క్షీరమునుండి తీయబడిన వెన్నలో ఫలజీమూతాది వమనద్రవ్యములకల్మమును, వానిచే సిద్ధముచేయబడిన కషాయమునుజేర్చి ఘృతపాకవిధిననుసరించి వక్వముజేసి, యాఘృతమును కఫముచే జాతరాగ్ని మండగించి నపుడును, శరీరము శుష్కించునపుడును, తగుపరిమాణముతో త్రాగించవలెను. స్నేహదుల మునుపటివలె యెరుంగునది.

ఇచ్చట వైజెష్ఠిన క్షీరయోగములును, ఈఘృతయోగమును జేరి ఫలపిప్పలీక్షీర యోగములు ఏదని యెరుంగునది. విషయసంగ్రహమునందును “వయో ఘృతే షంఛ” అని పరిగణింపబడినది. ఈయోగమున ‘ఫలాదికల్మ’ అనుచోట,—“తత్ర ఫలజీమూత... వేధనానామ్” (సూ. ౬) అని నిర్దేశింపబడిన మ్రంగకాయ మున్నగుద్రవ్యముల గ్రహించునది.

ఇచ్చట వైజెష్ఠిన క్షీరమును సిద్ధముచేయునపుడు మ్రంగకాయదిత్తనములకు ఎనిమిదింతలు పాలను, పాలకునాల్గింతలు నీళ్లునుకలిపి, నీరంతయు చుండి పాలుమాత్రము మిగులనట్లు కాచవలెను. ఈక్షీరపాకతంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“క్షీరమష్ట గుణం ద్రవ్యాల్ క్షీరాన్నిరం చతుర్గుణమ్, క్షీరావశేషమ్” క్షీరపాకస్థలములయందెల్ల విశేషవిధి లేనపు డీసామాన్యపరిభాషానుసారముగ కల్పించునది.

— (౧) వమనమునకు ఫలసిష్ట్యాపూజయోగము. —

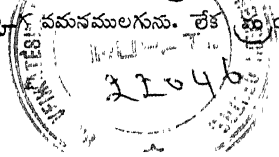
మూ. ఫలసిష్టలీనాం ఫలాదికషాయేణ త్రిస్సప్తకృత్యః సుపరిభావితేన
పుష్పరజః ప్రకాశేన చూర్ణేన సరసి సజ్జాతం, బృహత్సరో
రుహం సాయాహ్నే అవచూర్ణయేత్, తద్రాత్రివ్యపితం
ప్రభాతే పునరవచూర్ణితం ఉద్భృత్య, హరిద్రాకృసర-క్షీర-యవా
గూనామనృతమం సైన్ధవగుడఘాణితయుక్తం ఆకణ్ఠం పీతవస్త్రం
ఆఘ్రూపయేత్. సుకుమారముల్లిష్టపిత్తకఫం బౌషధద్వేషిణం,
ఇతి సమానం పూర్వేణ. ౨౯

వ్యా. మ్రుంగకాయగింజలను పుష్పాడివలె క్షుణ్ణముగ నుండునట్లు పొడిచేసి
యాచూర్ణమును వమనద్రవ్యములైన ఫలజీమాతాదిద్రవ్యముల జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన
కషాయమున నిరువదియొకమారులు భావనజేసి యాచూర్ణమును సరస్సునందు గొప్ప
తామరపువ్వువై చల్లి రాత్రియంతయు నుండనిచ్చి, మరుసటిదినమున నాకమలమును
గ్రహించి మరల ఫలచూర్ణమును చల్లి యుంచుకొనునది. పిదప వమనము చేయించవలసిన
వానికి, పసుపునుచేర్చి వక్రముచేయబడిన కృసరము (పులగము) నైనను, పాలనైనను,
యవాగువు నైనను, అందు కొంచెము సైంధవలవణమును జెల్లమును చక్కెరపాకమును
కలిపి, (రోగికి) కుత్తుకవరకును నిండునట్లు త్రాగించి, పిమ్మట వైశిష్ట్యబడిన తామరపువ్వును
ఆఘ్రూణింపజేయనలెను. ఈయాషధమును సుకుమారులకు పిత్తకఫములు వమనోన్ముఖ
ములై గుండ్లతరి నుపయోగింపందగును. తక్కినస్నేహశ్వేదాదివిధుల నన్నిటిని వమనాంగ
ముగ వైశిష్ట్యబడినవిధముగనే యాచరింపనగును.

— (౨) ఫలసిష్టలీలేహము, చూర్ణంబును చేరి రెండు. —

మూ. ఫలసిష్టలీనాం భల్లాతకవిధిపిస్త్రుతం స్వరసం పక్త్వా ఘాణితీభూత
మాతస్తులీభావావల్లేహయేత్; ఆతపశుష్కం వా చూర్ణీకృతం
జీమూతకాదికషాయేణ పిత్తే కఫస్థానగతే పాయయేత్; ఇతి
సమానం పూర్వేణ. 30

వ్యా. మ్రుంగకాయవిత్తులను, రసాయనప్రకరణమున చెప్పబడిన భల్లాతవిధి
ప్రకారము వక్రముచేసి యందుండి స్వరసమును గ్రహించి యాచూర్ణమును చక్కెర
పాకమువలె తీగలుసాగునంతవరకు వక్రముచేసి యాలేహమును. పిత్తము ప్రకుశితమై కఫ
స్థానమున చేరియున్నపుడు రోగికి నాకించినయెడ చక్కగ వమనములగును. లేక మ్రుంగ

కాయవిత్తులను యెండనెండించి మెత్తగచూర్ణముచేసి దేవదాళిమున్నగు వమనద్రవ్యముల కషాయమునకల్పి త్రాగించినను చక్కగ వమనములగును. తక్కిన విధానమునంతను మును పటివలె నెరుంగునది. ఇది ఫలసిప్పలిచూర్ణరూపమైన వమనయోగము. (ఇచ్చట లేహ చూర్ణరూపములైన యోగములు రెండు చెప్పబడినది.) ఇచ్చట “భల్లాతకవిధిపరిశ్రుతమ్” అనుచోట రసాయన ప్రకరణమున “భల్లాతకాన్యాయోగ్య అష్టగుణే గుణేనాంభసా సాధు సాధయేత్ లేహం రసమష్టభాగావశేషం పూతం” (చ. చి. అ. ౧ పాదం ౨. శ్లో. ౧౩) అనిచెప్పబడిన భల్లాతకరసవిధానముననుసరించి మ్రంగకాయగింజలను నలియ కొట్టి దాని కెనిమిదింతలు జలమునుచేర్చి యెనిమిదవవంతు మిగులునట్లు కాచి యాస్వరస మును పడగట్టి గ్రహించునది. ఈరసమును వైజెప్పిన ప్రకారము లేహ పాకముగ వర్షము చేయవలెనని యెరుంగునది. (వైమాడుయోగములును “ఏకః ఘాణితే చూర్ణే ఘేయే” అని సంగ్రహముగ నిర్దేశింపబడును).

—౨౭ (౬) ఫలసిప్పలివర్తియోగము లారు. ౨౭—

మూ. ఫలసిప్పలిచూర్ణాని పూర్వవత్ ఫలాదీనాం షణ్ణామన్యతమ కషాయస్రతాని వర్తిక్రియాః ఫలాదికషాయోపసర్జనాః (కోవి దారాదికషాయోపసర్జనాః) పేయా ఇతి సమానం పూర్వేణ. ౩౧

వా. మ్రంగకాయగింజలనెండించి మెత్తగచూర్ణముచేసి యాచూర్ణమును వమన ద్రవ్యములగ చెప్పబడిన మ్రంగకాయ, దేవదాళి, చేమసార, ఆవడ, పెద్దచేమబీర, కొడినెపాల, చిన్న చేమబీర అనునాదిటితో నేదైననొక ద్రవ్యముచే సిద్ధమయినకషాయమున కలిపి వైజెప్పబడిన భల్లాతకవిధి ప్రకారము, అష్టగుణకషాయమునచేర్చి కాచి అష్టమాంశ మునుగ్రహించి యారసమును మరల చక్కెరపాకమువలెకాచి వానిచే వర్తులను (గుటిక లను) చేయునది. ఆవర్తులను మ్రంగకాయ మున్నగువానికషాయమున కలిపి త్రాగించు నది. తక్కిన వమనాంగవిధులను పూర్వమువలె చేయునది. (ఇట్లెరంగున మ్రంగకాయ గింజలపాడిని మ్రంగకాయ మున్నగు వమనద్రవ్యములలో నొక్కొకకషాయమున వేరు వేరుగ జేయబడిన వర్తియోగములు ఆరువిధములగునని యెఱుంగునది.) ఈయోగము లారు “వర్తిక్రియాను షట్” అని నిర్దేశింపబడును.

—౨౮ (౭) ఫలసిప్పలిలేహయోగము లిరువది. ౨౮—

మూ. ఫలసిప్పలీనామారగ్వధ-వృక్షక-స్వాదుకణ్ణక-పాతా-పాటలా-శార్దూల-
 ష్టా-మూర్వా-సప్తపర్ణ-నక్తమాల-పిచుమర్ద - పటోల - సుషవీ -

గుడూచీ - సోమవల్క్మదీప్తికానాం, విష్ణులీ - విష్ణులీమూల - హస్తీ
విష్ణులీ-చిత్రక-శృంగజేరాణాం చాన్యతమకషాయేణ, సిద్ధోలేహః,
ఇతి సమానం పూర్వేణ.

3౨

వ్యా. రేల, కొడిసెపాల, పుల్ల వెలగ, చిరుబొద్ది, కలిగొట్టు, కురువింద, చాగ,
ఏడాకులపొన్న, కానుక, వేము, చేదుపొట్ట, కాకర, తిప్పతీగె, వెలిచండ్ర, వస,
(వాకుడు) విష్ణుట్ల, మోడి, గజవిష్ణులి, చిత్రమూలము, శుంఠి, అను నీయిరువదిద్రవ్య
ములలో నొక్కొకదానికషాయమునందు మ్రంగకాయవిత్తనముల చూర్ణమును కలిపి
లేహపాకవిధి ప్రకారము వేరువేరుగ చేయనగును. (వైశేషిని యిరువదికషాయములలో
వేరువేరుగ చేర్చి చేయబడిన ఫలవిష్ణులీలేహయోగము లిరువదియగునని యెరుంగునది.)

❧ (౪౦) మ్రంగవిత్తులచే నుత్కారికా-మోదకయోగములుచేసి నలువది. ❧

మూ. ఫలవిష్ణులీష్వేలాహరేణుకా శతపుష్పా కుస్తుమ్బురు తగరకుష్ఠ
త్వక్ చోరకమరువ కాగురుగుగ్గుల్వేలవాలుక శ్రీవేష్టకపరిపేలవ
మాంసీ శైలేయక స్థాణేయక సరలపారావత పద్యశోకరోహి
ణీనాం వింశతే రన్యతమస్య కషాయేణ సాధితోత్కారికా,
ఉత్కారికా కల్పేన, మోదకా వా మోదకకల్పేన, యథా
రోగదోషభక్తి ప్రయోజ్యా ఇతి సమానం పూర్వేణ

3౩

వ్యా. ఏలకులు, రేణుకలు, సదాప, కొటిమిరి(దనియాలు), గ్రంథితగరము, చెంగల్సు
కోష్ఠ, లవంగపువట్ట, కచోరములు, మరువము, అగరు, గుగ్గిలము, నూగుదోస (కూతురు
బుడమ), దేవదారుబంక, కైవర్తముస్తలు, జటామాంసి, శైలేయకమును గంధద్రవ్యము,
స్థాణేయక మనుగంధద్రవ్యములు (లేక పచ్చాకు), దేవదారు, ఎక్కుడుతీగె, ఆశోక,
రోహిణి (కటుకరోహిణి), అను నీయిరువదిద్రవ్యములలో నేడైననొకద్రవ్యమునుచేర్చి
కషాయము కాచి, మ్రంగవిత్తులచూర్ణమును విష్ణుముగనుంచుకొని దానిచే నపూపముగజేసి
వైశేషిని కషాయముయొక్క యావిరియం దుడికించునది. (ఉదయేయత్కారిక) మరియు
మ్రంగకాయవిత్తులచూర్ణమును కుడుములుగజేసి వైశేషిని కషాయమునం దావిరిచే నుడి
కించునది. (ఇది మోదకము). వీనిని రోగమును దోషమును రోగియొక్కయిష్టమును
అనుసరించి యుపయోగించిన వసునములు చక్కనగును. (ఈలేహ-ఉత్కారికా-
మోదకయోగములు “వింశతిర్వింశతిర్లేహమోదశోత్కారికాసుచ” అని సంగ్రహముగ
నిర్దేశింపబడును).

ఇచ్చట ఉత్కారికా-మోదకకల్పనావిధానము పాకశాస్త్రముచే నెరుంగుననుచు. వైజ్ఞానికీతిగ మ్రంగవిత్తులను విలతులు మున్నగునిరుపదిద్రవ్యములలో నొక్కొకదాని కహయమునం దుత్కారికలజేసిన యిరుపదియుత్కారికాయోగము లగును. అత్తైరంగము ననే మోదకములును ఇరుపదియగును. ఈయోగములన్నియు కలిసి నలువది ఫలపిష్టముననుచు పమనయోగము లగును.

(మరియు కహయము నొకపాత్రలోబోసి వాసెనగట్టి యావాసెనలో బొమ్మ పిష్టమునునిచి మూతమూసి యుడికించిన కహయముయొక్క యావిరిచే పక్వమగును.)

❖ (3.2) ఫలపిష్టలీళఘ్నలీళపూపయోగములు చేరి ముప్పదిరెండు. ❖

మూ. ఫలపిష్టలీ స్వరసకహయ భావితాని తిలశాలితణ్డుల పిష్టాని తత్తహయోపసర్జనాని శఘ్నలీకల్పేన వా శఘ్నల్యక్తి, పూప కల్పేన వా పూపాః ఇతి సమానం పూర్వేణ. 3 ర

వ్యా. మ్రంగకాయగింజల స్వరసమునందైనను కహయమునందైనను నువ్వులను వరిబియ్యమును భావనావిధి ప్రకారము భావనచేసి పిండిచేసి యాపిండిని ఆకహయమునా కలిసి పక్వముజేసి శఘ్నలీ (చక్కిలముల) కల్పప్రకారము చక్కిలములనైనను, అపూప విధిననుసరించి యపూపములనైనను చేయునది. వీనిని పమనమునకై వైజ్ఞానిక విధి ప్రకారము నేపించునది. (ఇచ్చట శఘ్నలీకల్పన మొకటియు, అపూపకల్పన మొకటియు కలిసి ఫలపిష్టలీయోగములు రెండు చెప్పబడినవి).

❖ శఘ్నలీ-అపూపయోగములు. ❖

మూ. ఏతేనైవ చ కల్పేన సుముఖ-సురస-కులేరక-కాణ్డీర-కాకమాలక-పర్ణానక-క్షువక-ఫణిజ్జక-గృజ్జన-కాసమర్ద-భృగ్గరాజానాం, పోశే తుబాలికా కాలజ్జుతక-దృఢైరకాణాం చ అన్యతమస్య కమా యేణ కారయేత్. 3 > 2

వ్యా. వైజ్ఞానికమున కల్పముననుసరించి మ్రంగకాయగింజల కహయకల్పములలో భావనజేయబడిన నువ్వులను బియ్యమును పిండిచేసి యాపిండిని—పిష్టావాలు, తులసి, తెల్లగగ్గెర, కాకర, నల్లగగ్గెర, గగ్గెర, క్షువకము (తుమ్మలగల్లించుచేట్లు), మరుచము, వెల్లులి, కసివెండు, గుంటకలగర, కాకివెదురు, తెల్ల చెరుకు, నల్ల చెరుకు, సాధారణమైన చెరుకు, అను నీవదులైదింటిని వేరువేరుగ కహయముల సిద్ధముచేసికొని వానిలలో

నొక్కొకదానియందు (వైశేషిని పిండిని) కలిపి వైశేషినరీతిగ వదునై నశఘ్నులీయోగములనైనను, అపూపయోగములగునైనను కల్పించి వమనమునకై వైశేషినరీతి నుపయోగింపదగును. (ఇచ్చట మ్రంగగింజల కషాయమున భావనచేయబడిన నువ్వులు బియ్యము ఈరంటిపిండిని చేర్చి వైశేషబడినరీతిగ వదునైదుశఘ్నులీయోగంబులును, వదునైదు అపూపయోగంబులును ఏర్పడును. ఈముప్పదియోగములును వైశేషబడిన శఘ్నులీఅపూపయోగములు రెండును కలిసి ముప్పదిరెండు వమనోషధయోగము లగును.) ఈయోగములు “శఘ్నులీఅపూపయోగోష్ఠికాః యోగాస్తాదేశః పోడశః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౨౦ (౧౦) కొన్ని వమనయోగములు. ౨౦—

మూ. తథా బదరషాడబ-రాగ-లేహ-మోదకోత్కారికా-తర్పణ - పానక-మాంసరస-యూష-మద్యానాం మదనఫలాన్యత్యతమేన ఉపసృజ్య, యథారోగదోషభక్తి దద్యాత్, తైస్సాధు వమతీతి. 3౬

వ్యా. రేగుపండ్ల చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన షాడబము, రాగము (పానకవిశేషము), లేహము, మోదకము, ఉత్కారిక, తర్పణము (నత్తుపిండిలో పెరుగును కలిపి చేయబడిన ద్రవపదార్థము), పానకము, మాంసరసము, యూషము, మద్యము, అను నీవదివిధములైన ద్రవములలో చేనియందైనను మ్రంగగింజలచూర్ణమును కలిపి, వమనమునకై యుపయోగింపందగును. వానిలో రోగియొక్కదోషమును రోగమును ఇష్టమును గమనించి తత్తదను కూలమైనదానియందు చేర్చి యుపయోగింపం దగును. అటు చేసినచో చక్కగ వమనము లగును. (ఇచ్చట షాడబ-రాగాదిలక్షణములు స్థలాంతరమున వివరింపబడినవి. మరియు వైశేషబడిన పదిద్రవ్యములతో మ్రంగకాయవిత్తుల జేర్చి వేరు వేరుగ కల్పించబడుయోగములు పదియగునని యెఱుంగునది) ఈపదియోగములును “దశాన్యే షాడబాద్యేఘ” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౨౧ మదనపర్యాయనామములు. ౨౧—

మూ. మదనః కరహాటశ్చ రాతః పిణ్డీతకః ఫలం,

శ్వసనశ్చేతి పర్యాయైః ఉచ్యతే తస్య కల్పనా.

32

వ్యా. మదనము, కరహాటము, రాతము, పిండితకము, ఫలము, శ్వసనము, అను నీవర్యాయపదములచే మ్రంగకాయ చెప్పబడును. కావున వానికల్పనాస్థలములయందు ఈవర్యాయపదములు చెప్పబడినయెడ మ్రంగకాయయని యెఱుంగునది.

చ-కల్ప-4

(ఈపర్యాయనామములు తంత్రమునందు విశేషముగ ప్రయోగింపబడునుకావున సుబోధమునకై యిచ్చట పర్యాయనామములు చెప్పబడినవి. ఇత్యైవమ మున్నగువాని పర్యాయనామకథనము నితైరంగుననే యెరుంగునది).

— అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. —

తత్ర శ్లోకాః.—

మూ. నవయోగాః కషాయేషు, మాత్రాస్వప్నైః, పయోఘృతే,
పఞ్చ, ఏకః ఘాణితే, చూర్ణే, ఘేయే; వర్తిక్రియాసు షట్.
వింశతి ర్వింశతిర్లహ-మోదకో-త్కారికాసు చ,
శఘ్నలీఘాపయోశ్చైతా యోగాఃషోడశ షోడశ. 3౯
దశాన్యే షాడబాద్యేషు, త్రయస్త్రింశదిదం శతమ్,
యోగానాం విధివద్దృష్టం ఫలకల్పే మహర్షిణా. ౪౦

వ్యా. మ్రుగకాయవిత్తుతో కషాయరూపమైన యోగములు తొమ్మిది. మాత్రా యోగములెనిమిది, తీరయోగములునాల్గున, ఘృతయోగ మొకటియుచేరి యైదు. ఘాణిత మొకటి, చూర్ణమొకటి, ప్రేయము (మూర్క్ఖనదగినది) ఒకటి, వర్తిక్రియలు ఆరు, లేహములు ఇరువది, మోదకము లిరువది, ఉత్కారికలిరువది; శఘ్నలీయోగములు పదు నారు, అపూపయోగములు పదునారు, షాడబాలయోగములు పది. ఇతైరంగున నివి యన్నియుచేరి మదనఫలకల్పముచే నైన పమనౌషధయోగములు నూటముప్పదిమూడు (133) ను ఈయధ్యాయమున మహర్షియగు నాత్రేయులచే నుపదేశింపబడినరీతి అగ్ని వేశులచే విధన్యక్తప్రకారము వివరింపబడినది. (ఇచ్చట చెప్పబడినయోగముల సంఖ్యా విభాగము అచ్చటచ్చట వ్యాఖ్యానముననే జూపబడినది.)

— అధ్యాయసమాప్తి. —

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసమ్మూరితే
కల్పస్థానే మదనకల్పో నామ ప్రథమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరక సంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమున దృఢబలునిచే పూర్తిగావింపబడిన కల్పస్థానమున మదనకల్పమునది ప్రథమాధ్యాయము సంపూర్ణము.

ద్వితీయాధ్యాయము.

—౨౭ (౨) జీమాతకకల్పము. —

అవతరణిక:—మంగకాయనుబోలె జీమాతంబును (దేవతాడియు) వమన యోగములలో నిరపాయమైనది యగుటంజేసి ఫలకల్పానంతరము జీమాతకల్పము చెప్పబడును.—

మూ. అథాతో జీమాతకకల్పం వ్యాఖ్యాన్యాయః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

వ్యా. ఫలకల్పమును జెప్పినపిదప జీమాతకల్పమును త్రికాలజ్ఞానంపన్నుడగు నాశ్రేయు డుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెద నని యర్థము.

జీమాతమును వమనయోగ్యాషధముగ కల్పించువిధానము జీమాతకల్పము. దాని నధికరించి చెప్పనట్టి యధ్యాయము జీమాతకల్పమగును. అట్టి యధ్యాయమును చెప్పెదనని యర్థము. తక్కినస్థలములయందును (ఇత్వాత్మకల్పము మున్నగుచోటను) ఇదేయర్థమని యెరుంగునది. మరియు వమనోషధములలో నిచ్చట వరుసగ జెప్పబడు మదన-జీమాతక-ఇత్వాత్మక-ధామార్గ వ - వత్సక - కృతవేధనము లనునాటిటిలో పూర్వ పూర్వము ఒకదానికన్న నొకటి నిరపాయమగుటంజేసి శ్రేష్ఠముగ నుండును. అట్టి శ్రేష్ఠ త్వమున తారతమ్యమునుబట్టియే మదన-జీమాతాదిక్రమముగ వరుసగ జెప్పబడినవి యని యెరుంగునది.

—౨౮ జీమాతకల్పమునం దాశ్రయము పర్యాయనామములు. —

మూ. కల్పం జీమాత కస్యేషం ఫలిపుష్పాశ్రయం శ్రౌణు,

గరాగరి చ వేణీ చ తథా స్యాద్దేవతాడకః.

3

వ్యా. వమనములకై దేవతాశ్రియొక్క ఫలములను పుష్పములను ఆశ్రయించిన యాషధకల్పమును జెప్పెద వినుమని యర్థము. గరాగరి, వేణి, దేవతాడి, యనుపర్యాయ ములచే జీమాతము ఇచ్చట వ్యవహరింపబడును.

ఇచ్చట “ఫలపుష్పాశ్రయం” అని చెప్పటచేత ఈకల్పమున వమనమునకై దేవతాడియొక్క ఫలములను పుష్పములను మాత్రము గ్రహింపనగుగాని ఆకులు కాడలు మున్నగువాని గ్రహింపదగదని తెలియదగును.

పాలచే సిద్ధముచేయబడిన యవాగువును; రోమములబోలిన నూగుతో కూడియుండు కాయలజేర్చి కాచబడినపాలవై మిగడను; నూగులేకయుండుకాయలజేర్చి పాలనుకాచి యాపాలతో సిద్ధముచేయబడిన పెరుగుపైసుండు మిగడను, పచ్చనిరంగును పాండు వర్ణంబునకల్గి చక్కగ ముదిరిన దేవదాళికాయలజేర్చి కాచబడినపాలతో సిద్ధమై పులిసిన పెరుగును; వసునమునకై త్రాగవలెను. మరియు చక్కగపండిన దేవదాళికాయలను చక్కగ నీడనెండించి యుక్తమైన పాత్రయందుంచి, మెత్తగ చూర్ణముచేసి అందు శుక్తిప్రమాణము (అర్థపలము) ఆవుపాలతో కలిపి వసునమునకై త్రాగవలెను. (ఇత్తైరంగున దేవదాళికి పాలతో కల్పనావిశేషరూపముగను, ఆలోడనరూపముగను, ఆరుక్షీరయోగములు చెప్పబడినవి. ఈభేదములనే “పట్ షీరే” అని సంగ్రహమున చెప్పియున్నది.)

ఇచ్చట మదనకల్పమున “తత్ర దేశే సాధారణే జాంగలే వా.....స్థాపయేత్” (౧౨-౧౫-సూ.) అనుగ్రంథముచే జెప్పబడిన ఔషధగ్రహణకాలాదుల నెరుంగునది. కాలజాప్తాదిసంపత్తనుదానినే యెరుంగునది. మరియు “చృద్ధసీయమాతురం ద్వ్యచం త్ర్యచం వా...దోషనిర్హరణాచ్చ” (సూ.౨౦.౨౫) అనుగ్రంథముచే వసునసాధారణ ముగ జెప్పబడిన స్నేహస్వేదాదినియమముల నెరుంగునది.

—౨౨ (౧) సురామండముతో జీమూతకయోగమొకటి. —

మూ. ఆసుత్య చ సురామణ్డే మృదిత్వా ప్రస్తుతం పిబేత్,
కఫజేఽరోచకే కానే పాణ్డురోగే సయత్క్షణి.

౮

వ్యా. చక్కగ పండిన దేవదాళిఫలములను విధిప్రకారము గ్రహించి చక్కగ నలియకొట్టి సుర యనుమద్యమున నునిచి పిసికి రాత్రియంతయు నునిచి మరుసటిదినమున చక్కగ తేరినయామద్యమును మాత్రము తేటగ గ్రహించి కఫముచే గల్గినయరోచకము నందును, కాసమునందును, పాండురోగమునందును, రాజయత్క్షమనందును రోగికి విద్యుక్త ప్రకారము త్రాగింపనగును. (ఇది యొకయోగము. “మదిరామణ్డే ఏకక” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడినది.)

ఇచ్చట విశేషనిర్దేశము లేదు కావున “ఫలం పర్యాగతం గ్రాహ్యం” అను సామాన్యపచనముచేత చక్కగ పండినదేవదాళిఫలమును గ్రహింపనగును. క్రిందజెప్పబడు యోగములందును ఫలమునే గ్రహింపవలెను.

—౨౩ (౧౨) దేవదాళికి కషాయముతోచేరిన కల్పనాయోగములు పండ్రెండు. —

మూ. ద్వే చాపోథ్యాఽథవా త్రీణి గుడూచ్యా మధుకస్య వా,
(గుడూచ్యామలకస్య వా)

కోవిదారాదికానాం వా నిమ్బస్య కుటజస్య చ.

కషాయేష్వాసుతం పూర్వా తేనైవ విధినా పిబేత్,

వ్యా. విధ్యుక్తముగ గ్రహింపబడిన దేవదాళిఫలములలో రెంటినైనను మూటి నైనను నలుగగొట్టి, తిప్పతీగె కషాయమునందైనను, అతిమధురకషాయమునందైనను, లేక మదనకల్పమున “కోవిదార” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన ఎఱ్ఱని దేవకాంచనము, తెల్లని దేవకాంచనము, కడిమి, ప్రబ్బలి, దొండ, జనుము, సదాపుష్పి (సదాప), ఉత్తరేణి, అను నీయెనిమిదిటిలో నొకదానికషాయమునందైనను, వేపచెక్కకషాయమునందైనను, కొడిసెపాలపట్ట కషాయమునందైనను చేర్చి రాత్రియంతయు నానబెట్టి మరుసటిదినమున నాశితకషాయమును వడగట్టి మదనకల్పమున జెప్పబడిన విధి ప్రకారము వమనమునకై త్రాగవలెను.

ఇచ్చట తిప్పతీగె, అతిమధురము, దేవకాంచన మున్నగునవి యెనిమిది, పేము, కొడిసెపాల, అను నీపండ్రెండుద్రవ్యములచే వేరువేరుగ సిద్ధమైన కషాయములతో దేవదాళిఫలములకు వేరువేరుగ గల్పింపబడిన యోగములును పండ్రెండగును. ఈకషాయ యోగములే “ద్వాదశ చాపరే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

మరియు మదనకల్పమున “కోవిదార-కర్బుదార - నీప-బిదుల-బిమ్బా-శణపుష్పి-సదాపుష్పి-ప్రత్యక్షుష్పి” అని నిర్దేశింపబడిన యెనిమిదికషాయద్రవ్యములును “కోవిదారాదికానాం వా” అనుపదముచే గ్రహింపబడును. “తే నైవ విధినా పిబేత్” అను చోట కషాయాణామన్యతమేన వా...పాయయేత్” (అ. ౧. సూ. ౨౨) అని చెప్పబడిన పానవిధి నెరుంగునది.

— (౨) దేవదాళికి రేల మున్నగుకషాయముల నేడిటితో యోగములు. —

మూ. అథ వాఽఽరగ్వధాదీనాం సప్తానాం పూర్వవత్పిబేత్. ౧౦

ఏకైకస్య కషాయేణ పిత్తగ్నేచ్ఛజ్వరాద్దితః,

వ్యా. మదనకల్పమున నిర్దేశింపబడిన రేల, కొడిసెపాల, పుల్లశెలగ, చిరుబొడ్డి, కలిగొట్టు, కురువింద, చాగ అను నీయేడుద్రవ్యములలో నొక్కొకదానిని చేర్చి వేరు వేరుగ కాచబడిన కషాయములలో నొక్కొకదానియందు దేవదాళిఫలకల్కమును చేర్చి వమనమునకై త్రాగవలెను. (ఏడువిధములైన కషాయములలో దేవదాళికి నేడుయోగము లగును. దీనినే సంగ్రహమున “సప్త చారగ్వధాదీనాం కషాయేణ” అని నిర్దేశించి యున్నది). ఈయోగమును పిత్తకఫజ్వరపీడితుడు త్రాగవలెను.

ఇచ్చట “ఆరగ్వధాదీనాం” అన్నచోట మదనకల్పమున “ఫలపిష్పలీనామార
గ్వధ-వృక్షక - స్వాదుకట్టక-పాథా-పాటలా-శార్జిష్ఠా-మూర్వా” (అ. ౧. సూ. ౩౨)
అని నిర్దేశింపబడిన రేల మున్నగు కషాయద్రవ్యములేడును గ్రహింపనగును.

❧ (౮) దేవదాళీఫలమాత్రాయోగము లెనిమిది. ❧

మూ. మాత్రాస్పృశిః ఫలనచ్చాప్తే, కోలమాత్రాస్తు తాః మతాః ౧౧

వ్యా. మదనకల్పమున మ్రంగవిత్తుల నుద్దేశించి మాత్రాయోగము లెనిమిది చెప్ప
బడినవి; ఆవిధముగనే దేవదాళీఫలములకును ఎనిమిదివిధములుగ గల్పింపనగును. అట్టి
మాత్రలను రేగుకాయపరిమాణముగ నిర్ణయించవలెను. (ఫలమాత్రాయోగమున కరకకాయ-
తానికాయ ఉసిరికకాయలం లేసి మాత్రల గల్పింపవలెనని చెప్పబడినది. ఇచ్చట అటు
గాక రేగుపండం లేసి మాత్రల కల్పింపవలెనని విశేషవిధి.)

ఈమాత్రాకల్పము మదనకల్పమున—“ఫలపిష్పలీనాం ద్వౌద్వౌ భాగౌ కోవిదా
రాదికషాయేణ.....తుల్యం వర్తయేత్” (అ-౧-సూ. ౨౬) అని చెప్పబడినది.
ఆకల్పము ననుసరించి ఇచ్చట కల్పనము నిర్దేశింపనగునది:—దేవదాళీఫలములను గ్రహించి
మూడుభాగములుగ విభజించి, అందు రెండుభాగములను ఎఱ్ఱదేవకాంచనము మున్నగు
నెనిమిదిద్రవ్యములలో నొకదానికషాయమున చేర్చి యిరువదియొకమార్లు భావన చేయుచు
నాకషాయమును వంచుకొని యందు దేవదాళీఫలముల మూడవభాగమును చేర్చి మెత్తగ
నూరి రేగుపండం లేసి మాత్రలచేసి, వైజెప్పిన కషాయములలో నాల్గవలముల పరిమిత
మున కలిపి త్రాగునది. ఈమాత్రాయోగములును కషాయసంఖ్యనుబట్టి యెనిమిదియగును.
ఇయ్యది సంగ్రహమున “అష్టా చ వర్తిషు” అని నిర్దేశింపబడును.

❧ (౯) దేవదాళికి పానసాధనస్వరసయోగములు నాల్గు. ❧

మూ. జీవకర్షభక్షత్రూణాం శతావర్యా రసేన వా,

పిత్తశ్లేష్మజ్వరే దద్యాత్ వాతపిత్తజ్వరేఽథ వా.

౧౨

వ్యా. దేవదాళీఫలములను జీవకముయొక్కయు, ఋషభకముయొక్కయు, చెరకు
యొక్కయు, పిల్లిపీచరగడ్డలయొక్కయు రసములలో నెద్దానియందైన కలిపి పిత్తశ్లేష్మ
జ్వరమునందును, వాతపిత్తజ్వరమునందును వసునమునకై త్రాగింపవలెను. (త్రాగుటకు సౌక
ర్యముగ నుండుటకై వైజెప్పిన నాల్గు రసములలో నెద్దానినైన ననుపానముగ గల్పించ
వలెనని భావము. ఇవియును నాల్గయోగములు. ఇది “జీవకాదిషు చత్వారిః” అని
సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడినది.)

—౧౩ (౧) దేవదాళీ-ఘృతయోగ మొకటి. ౧౩—

మూ. తథా జీమూతకక్షీరాత్ సముత్పన్నం పచేత్ ఘృతం,

ఫలాదీనాం కషాయేణ శ్రేష్ఠం తద్వమనం తు తమ్. ౧౩

వ్యా. మరియు దేవదాళీఫలములనుచేర్చి కాచబడిన ఫాలనుండి తీయబడిన వెన్నను మ్రంగకాయవిత్తులు మున్నగువానికషాయమును చేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వము చేయబడిన ఘృతమును పానముచేసినచో నియ్యది యుత్తమమైన పమనౌషధమగును. (ఈఘృతయోగ మొక్కటి. ఇయ్యది “ఘృతం చైకం ప్రకీర్తితమ్” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును).

—౧౪ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ౧౪—

మూ. షట్క్షీరే, మదిరామద్ధే ఏకో, ద్వాదశ చాపరే,

సప్తచారగ్వధాదీనాం కషాయే, ఒష్ఠౌ చ పర్తిషు. ౧౪

జీవకాదిషు చత్వారః, ఘృతం చైకం ప్రకీర్తితం,

కల్పే జీమూతకానాం చ యోగాస్త్రింశన్నవాధికాః. ౧౫

వ్యా. ఈజీమూతకల్పమునందు దేవదాళికి సంబంధించి షీరయోగములారును, మధ్యయోగం బొకటియు, కషాయకల్పయోగములు పండ్రెండును, ఆరగ్వధాదికషాయయోగము లేడును, పర్తి (మాత్రా) యోగము లెనిమిదియు, జీవకాదిస్వరసయోగములు నాలుగును, ఘృతయోగం బొకటియు చేరి దేవదాళిపమనయోగము ముప్పదితొమ్మిది యాయధ్యాయమున చెప్పబడినవి. (వీనివివరమంతయు నాయాస్థలములయందే పైనిచెప్పబడినది.)

—౧౬ అధ్యాయసమాప్తి. ౧౬—

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసమ్పూరితే,

కల్పస్థానే, జీమూతకకల్పో నామ ద్వివీయోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్తైరంగున నగ్నివేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరకసంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమున దృఢబలసంపూరితకల్పస్థానమునందు జీమూతకకల్పమునది ద్వివీయాశ్వాసము సంచూర్ణము.

తృతీయాధ్యాయము.

— (3) ఇత్వాకుకల్పము. —

అవతరణిక:—పైయధ్యాయప్రారంభముననే యీకల్పములకుంగల పౌర్వావర్త్య సంబంధము చెప్పబడినది. అట్టి సంబంధమునంజేసి క్రమప్రాప్తమైన యిత్వాకుకల్పము చెప్పబడును:—

మూ. అథాత ఇత్వాకుకల్పం వ్యాఖ్యాన్యమః. ౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్రేయః ౨

వ్యా. జీమూతకకల్పమును చెప్పినపిదప ఇత్వాకు(చేదుసార)ను పమనౌషధముగ గల్పించువిధానమును దెల్పునధ్యాయమును ఆశ్రేయు లుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతి రేకము కాకుండునట్లు వివరించెదనని యర్థము.

మూ. సిద్ధం వత్వామ్యథేత్వాకుకల్పం యేషాం ప్రశస్యతే,

వ్యా. ఇత్వాకుకల్పము వేని కుపయోగింపదగునో వానికెల్ల నీక్రింద వివరింపుచు సిద్ధకల్పమును చెప్పెదను.

— చేదుసార పర్యాయనామములు. —

మూ. లమ్బాఽథ కటుకాలాబూస్తుమ్బి విణ్డాఫలా(లం) తథా. 3

ఇత్వాకుః ఫలినీ చైవ ప్రాచ్యతే తస్య కల్పనా,

వ్యా. లంబ, కటుకాలాబు, తుందీ, పిండాఫల, ఇత్వాకు, ఫలినీ, అనుపర్యాయ నామములచే చేదుసార దానికి సంబంధించిన కల్పనావసరమున పర్యాయపదములుగ వ్యవహరింపబడును.

— చేదుసారను పమనమునకై యుపయోగింపదగినవిషయములు. —

మూ. కాసశ్వాసవిషచ్ఛర్ది జ్వరార్తే కఫకర్మితే. ౪

ప్రతామ్యతి నరే చైవ వమనార్థం తదిష్యతే,

వ్యా. కాసము, శ్వాసము, విషము, వాంతి, జ్వరము, కఫముచే శరీరము కృశించుట, తమకశ్వాసము, అను నీవ్యాధులచే బాధితుడగువానికి పమనముచేయించుటకై చేదుసారకాయ మిగుల శ్రేష్ఠముగనుండును.

చ-కల్ప— 5

❧ { (౧) ఇత్వాకు(చేదుసార)కు సంబంధించిన
వమనయోగములు నలువదియైదు.
అందు క్షీరయోగము లెనిమిది-అందు మొదటియోగము.

మూ. అపుష్పస్య ప్రవాళానాం ముష్టిం ప్రాదేశసమ్మితాం
క్షీరప్రస్థే శృతం దద్యాత్ పితౄద్రిక్తే కఫజ్వరే,

వ్యా. పుష్పించక (లేతదిగ) యుండు చేదుసారచెట్టుయొక్క
షిడికిలి నిండునంత గ్రహించి ప్రస్థపరిమితమైన అపుపాలలో నునిచి
గింతల జలమును చేర్చి పాలుమాత్రము మిగులునట్లు చుండకాచి యా
మైన కఫజ్వరమున వమనమునకై త్రాగింపవలెను (ఈవమనయోగము
స్నేహస్వేదాదివిధులు మదనకల్పమున సామాన్యముగ జెప్పబడినవి గ్రహించి
నిచ్చట “ముష్టిం ప్రాదేశసమ్మితం” అని చెప్పియుండుటవలన తంత్రములయ
మైన పలప్రమాణమగుముష్టిని గ్రహించకయే చేతికిసంబంధించిన షిడికి
గ్రహింపవలెను.)

❧ (౪) ఇత్వాకుక్షీరయోగములు నాల్గు. ❧

మూ. పుష్పాదిషు చ చత్వారః క్షీరే జీమూతకే యథా.
యోగాః

వ్యా. మై జీమూతకకల్పమున “వయః పుష్పే...మలోమశే”
చెప్పబడినప్రకారము చేదుసారకాయయొక్క పుష్పఫలముల జేర్చి క్షీర
సంస్కృత యవాగు-దధిమండములను నాల్గుక్షీరయోగముల గల్పించునది.

(చేదుసారపువ్వును చేర్చి కాచబడినక్షీర మొకటి, అట్టి పాలజేర్చి
బడిన యవాగువు రెండవది, నూగులోకూడి లేతగనుండు చేదుసారపిండలజే
పాల వైవొగడ మూడవది, నూగు లేకయుండు కాయల జేర్చి కాచబడిన
మైన పెరుగు వైవొగడ నాల్గవది. ఇత్తైరంగున పుష్ప-ఫలములచే సిద్ధముచే
యోగముల నాల్గిటిని చేదుసారకల్పమున నెరుంగునది).

❧ (౧) చేదుసారకు సురాయోగ మొకటి. ❧

మూ. హరితపాణ్డూనాం సురామణ్డేన వజ్రాః

వ్యా. హరితవర్ణంబులును పొండువర్ణంబులువైన చేదుసార కాయల
కల్పమున చెప్పబడిన సురాయోగప్రకారము (కాయలను నలుగగొట్టి న

రాత్రియంతయు నూరబెట్టి మరునాడుదయమున నాసురామద్యము వైలేటను మాత్రము గ్రహించి) ఇత్యాదువుతోను సురాయోగమును కల్పించనగును. ఇది యైదవయోగము.

ఇచ్చట “ఆసుత్య చ సురామండే మృదిత్వా ప్రస్తుతం విభేత్” (౨-౨) అని జీమాతకకల్పమున జెప్పబడిన సురాయోగము నెరుంగునది. వైజెప్పిన పుష్ప-ఫలసిద్ధతీరయోగములు నాల్గును సురాయోగ మొకటియు చేరి యైదుయోగములును జీమాతకకల్పవిధిననుసరించిన యోగములని చెలుపుటకై యిచ్చట “షష్ఠమః” అని నిర్దేశించబడినది.

—౨౨ (౬) ఆరవక్షీరయోగములు. ౨—

మూ. ఫలస్వరసభాగం చ త్రిగుణక్షీరసాధితం.

2

ఉరఃస్థితే కఫే దద్యాత్ స్వరభేదే చ పీనసే,

వ్యా. చక్కగ పండిన చేదుసొరకాయలస్వరస మొకభాగమును, మూడుభాగములు ఆవుపాలను, (ఆవుపాలకు నాలుగింతలజలమును) చేర్చి (క్షీరావశిష్టముగ) పక్వము చేయబడిన క్షీరమును కఫము ఉరస్థానమున చేరినప్పుడును, స్వరభేదమునందును, పీనసమునందును త్రాగవలెను (ఇచ్చట “క్షీరాత్తోయం చతుర్ధణం, క్షీరావశేషః కర్తవ్యః క్షీరపాకే త్వయం విధిః” అనుపరిభాష ననుసరించి చతుర్ధణజలమును జేర్చనగును. క్షీరపాకఫలములయందెల్ల సీపరిభాష నెరుంగునది).

—౨౩ (౭) క్షీరయోగము ఏడవది. ౩—

మూ. జీర్ణే మథోన్మథౌతే క్షీరం ప్రక్షిపేత్తద్యదా దధి.

౩

జాతం స్యాత్ స కఫే కాసే శ్వాసే వమ్యాం చ తత్ప్రిభేత్,

వ్యా. చక్కగ పండిన చేదుసొరకాయలూ మధ్యముననుండు గుంజును తీసి ఆవుపాలను ఆబుణ్ణులూ పోసి (తోడుపెట్టి) అయ్యది చక్కగ గడ్డగట్టి పేరినపిదప దానిని కఫముతో కూడిన శ్వాసకాసములయందును వాంతియందును త్రాగనగును.

ఇచ్చట “హృతమధ్యే ఫలే జీర్ణే స్థితం క్షీరం యదా దధి” అనుపాఠాంతరము ప్రాచీనముదితప్రతియందున్నది. ఈపాఠమే సుబోధము.

—౨౪ (౮) క్షీరయోగము ఎనిమిదవది. ౪—

మూ. అజాక్షీరేణ బీజాని భావయేత్ పాయయేత చ

(భావితాని ప్రయోజయేత్).

౪

విషగుల్లోదరగ్రాహిణ్యేషు స్థిపదేషు చ,

వ్యా. చేదుబీరవిత్తనములను మేకపాలతో భావన చేసి చూర్ణముచేసి (కల్కముచేసి) మేకపాలలో కలిపి విషములయందును గుల్మములయందును గ్రంథియందును, గండమాలయందును, స్థిపదముల (బోదకాలు) యందును త్రాగింపవలెను.

ఇతైరంగున చేదుసారకు సంబంధించినక్షీరయోగములు ఎనిమిదియు చెప్పబడిన దీనిని సంగ్రహమున “పయస్యష్టా” అని నిర్దేశించియున్నది.

— (౨) చేదుసారకు మస్తు-తక్రయోగములు రెండు. —

మూ. మస్తునా వా ఫలాన్తధ్యం పాణ్డుకుప్థవిషార్దితః. ౧౮

తేన తక్రం వివక్వం వా సక్షౌద్రలవణం పిబేత్,

వ్యా. చేదుసారవండునందలి గుంజును మిగడతో కలిపియైనను, ఆగుంజును కలిపకముచేయబడిన మజ్జిగనైనను లేనెచు లవణమును కలిపి త్రాగవలెను. ఈయోగము రెండిటిని పాండువులయందును కుష్మములయందును విషమునందును ఉపయోగించందగును (ఈరెండుయోగములను, పైజెప్పబడిన సురామండయోగమును చేర్చి మూడుయోగములుగ సంగ్రహమునందు “సురా-మజ్జా-మస్తు-తక్రేషు చ త్రయః” అని నిర్దేశించబడును.)

— (౩) చేదుసారకుచేరిన ఘ్నేయయోగ మొకటి. —

మూ. తుంబ్యాః ఫలరసైః శుష్కైః సప్తప్పైరవచూర్ణితం. ౧౯

చర్దయేన్ద్రాల్యమాప్రాయ గన్ధసమ్పత్సుభోచితః,

వ్యా. చేదుసారకాయలరసముచే దానియెండినపువ్వులచేతను భావనచేయబడిన పుష్పమాలికను సుగంధము నాఘ్రాణించెడియలవాటుగల సుకుమారుడు మూర్ఖునినచో వమనములగును. (సుగంధము నాఘ్రాణించు వాడుకగలవారు పైజెప్పినరీతిగ భావన చేయబడిన పువ్వుల మూర్ఖునినంతమాత్రమున నాదుర్గంధమును సహింపలేక వారికి వాంతియగునని భావము.)

— (౪) చేదుసారకాయ మాంస-తైల-ఘృతయోగములు. —

మూ. భక్షయేత్ఫలమధ్యం వా గుడేన పలలేన చ. ౨౦

ఇక్ష్వౌకుఫలతైలం వా, సిద్ధం వా పూర్వవత్ ఘృతమ్,

వ్యా. చేదుసారకాయ లోపలనుండుగుంజును బెల్లముతోనైనను మాంసముతోనైనను కలిపి యుపయోగించునది. లేక చేదుబీరకాయల కల్కమునుచేర్చి కాచబడిన

తైలమునైనను; జీమాతకకల్పమున జెప్పబడిన ఘృతయోగవిధిప్రకారము (దేవదాళికి బదులు చేదుసొరకాయను చేర్చి కాచబడిన తీరమునుండి తీయబడినఘృతమును మ్రంగ కాయ మున్నగు వమనద్రవ్యములకషాయమును చేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము) పక్షముచేయబడిన ఘృతమునైనను వమనమునకై యుపయోగింపదగును. (ఇచ్చట ఇత్వాకువునకు మాంసముతో యోగమొకటియు, ఇత్వాకుతైలయోగ మొకటియు, ఘృత యోగ మొకటియు, చేరి మూడు యోగములు చెప్పబడినవి.)

— (౬) వర్ధమానఫలయోగము కషాయములతో నారు. —

మూ. పఞ్చాశద్దశవృద్ధాని ఫలాదీనాం యథోత్తరమ్. ౧౩
సిబేద్విమృద్య బీజాని కషాయేష్వాశతం పృథక్,

తా. చేదుసొరవిత్తనములను ఏబదిమొదలు పదేసివంతున హెచ్చించుచు మదన కల్పమున జెప్పబడిన మ్రంగకాయ మున్నగుద్రవ్యములలో నొక్కొకదానికషాయము నందు కలిపి మద్దించి త్రాగునది. ఏబదిగింజలను మ్రంగకాయలకషాయమున కలిపి సేవించు నది. ఇది యొకయోగము. ఇత్తెరంగున సేబికి పైపైన పదేసి ఒక్కొక్కయోగమునకు హెచ్చించుచు, వేరువేరుగ యోగములవరుసగ నొక్కొక కషాయమునజేర్చుచున్నయెడ ఆరుయోగములగును. (మొదటియోగమున ఏబదిగింజలు అది మొదలు పదేసి హెచ్చించిన యెడ (౨) ఆరుపది (౩) డెబ్బది, (౪) ఎనుబది, (౫) తొంబది, ౬ నూరువంతున ఆరు యోగములగునని భావము).

లేక మొదటియోగమున పదిగింజల జేర్చునది. తక్కినయోగములయందును పదేసి హెచ్చించుచు సేబియగునందాక యోగముల గల్పించునది. ఈపక్షమున మ్రంగ కాయ మున్నగువానికషాయము లారు అగును, కావున అట్టికషాయసంఖ్యనుబట్టి ఆరు యోగములగును. ఈరెండుమార్గములును చక్రపాణివ్యాఖ్యానమున జూపబడినవి. ఏపక్ష మునందైనను కషాయయోగము లారే యగును.

(వైది చెప్పబడిన శ్రేయ-ఫల - తైల-ఘృత-ఫల-వర్ధమానకషాయయోగములు “శ్రేయం, సఫలం, తైలం, వర్ధమానాః, ఫలేషు షట్” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింప బడును).

— (౯) చేదుసొరకు అతిమధురాదికషాయములతో యోగములు తొమ్మిది. —

మూ. యష్టాష్టాకోవిదారాద్యైః ముష్టిమస్తర్నఖం పితేత్. ౧౪

వ్యా. అతిమధురమును ఎఱ్ఱని దేవకాంచనము మున్నగు నెనిమిదిద్రవ్యములను పేరుపేరుగ కషాయముల జేసి, అందు పిడికెడు చేదుసారకాయగింజలచూర్ణమును కలిపి త్రాగనగును. (ఇచ్చట అతిమధురము దేవకాంచనము మున్నగు తొమ్మిదిద్రవ్యములచే పేరుపేరుగ సిద్ధములైన కషాయముల తొమ్మిదితోను చేదుసారవిత్తులచూర్ణమును కలిపి కల్పింపబడిన యోగములను తొమ్మిది యగునని యెరుంగునది.)

ఇచ్చట మదనకల్పమున తొలుత “యష్టిమధుకకషాయేణ, కోవిదార-కర్బుదార-సింహిదుల-విమ్బ-శణపుష్పి - సదాపుష్పి - ప్రత్యక్షుష్పి కషాయాణామన్యతమేనవా... పాయయేత్” (క. ఆ. ౧) అని నిర్దేశింపబడిన కషాయములు తొమ్మిదియు “యష్ట్యై హ్యకోవిదారాద్యైః” అనుపదముచే గ్రహించునది. (ఈయోగములు తొమ్మిదియు “కషాయేషు నవాన్యే మధుకాదిషు” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును).

— ౧౦ (౮) చేదుసారప ర్తియోగము తెనిమిది. —

మూ. కషాయైః కోవిదారాద్యైః మాత్రాశ్చ (వర్తయః) ఫలవత్ స్త్రుతాః,

వ్యా. మదనకల్పమున “ఫలపిష్ఠలీనాం ద్వౌద్వౌ భాగో కోవిదారాద్యైః త్రిస్సప్తకృత్యః.....పాయయేత్” (క. ఆ. ౧). అని మాత్రాయోగములు ఎనిమిది చెప్పబడినవి. ఆకల్పనమునే అనుసరించి చేదుసారవిత్తనములకును దేవకాంచనము మున్నగు నెనిమిదికషాయములతో మాత్రాయోగముల చేయునది. (ఈమాత్రాకల్పనము జీమాతకకల్పమునందును వివరింపబడినదికావున నచ్చట జూచునది. ఈయోగములు “అష్టా వ ర్తిక్రియాః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

— ౧౧ (౧) చేదుసారలేహయోగములైదు. —

మూ. బిల్వమూలకషాయేణ తుమ్మిబీజాశ్శాలిం పచేత్. ౧౫

పూతస్యాస్య త్రయో భాగాః చతుర్థః షాణితస్య తు,

(పూతస్యాస్య త్రయో భాగాః త్రయస్త్రికటుకస్య చ.)

సఘృతో బీజభాగశ్చ పిష్టానర్ధాంశకాంస్తథా. ౧౬

(పిష్టాహ్యర్ధాంశకాస్తథా)

మహాజాలినిజీమాతకృతవేధనవత్సకాః,

తం లేహం సాధయేద్ధర్వా ఘట్టయక్ మృదునాగ్నినా. ౧౭

యావత్స్యాత్తస్తుమత్తోయే పతితం తు న శీర్షతే,
తం లిహ్యన్తాత్రయా లేహం (కాలే) ప్రమథ్యాం చ పిబేదను.
కల్ప ఏహోఽగ్నిమన్దాదౌ చతుష్కే పృథగుచ్యతే,

వ్యా. చేదుసారవిత్తనములను ఒకఅంజలి (నాల్గుపలముల) పరిమితము నలుగగొట్టి దాని కెనిమిదింతలు బిల్వ వేరుకషాయమును జేర్చి నాల్గవపాలు (రెండుకుడవములమాత్రము) మిగులకాచి వడగట్టియుంచుకొనునది. ఈకషాయములు మూడుభాగములు, నాల్గవపాలు ఘాణితము (అర్ధపాకముగ కాచబడిన చెరకురసము), ఘృతము నాల్గవభాగము, చేదుసార కాయలచూర్ణంబును నాల్గవవంతు మహాజాలిని (పచ్చనిపువ్వులుకల చేదుపుచ్చు), దేవదాళి, చేదుబీర, కొడినెపాల ఈనాల్గిటిగింజలు ప్రత్యేకముగ నొక్కొకటి యర్ధభాగము, ఈవిత్తనముల వైదింటిని మెత్తని చూర్ణముచేసి వైజెష్ఠినవానితో కూడజేర్చి మృద్వన్నిచే తీగలు సాగునట్లును జలమున వైచిన కరుగకుండునట్లుగను వక్రమగునంతకాలము వండునది. ఈలేహమును తగిన ప్రమాణముతో నేవించి వెంటనే ప్రమథ్యమను కషాయమును త్రాగవలెను.

ఈకల్పనిధిప్రకారముగనే మహాపంచమూలములలో జేరిన తక్కిన కూరనెల్లివేళ్లు, దుండిగపువేళ్లు, గుమ్మడివేళ్లు, కలిగొట్టువేళ్లు, ఆను సీనాల్గిటిని వేరువేరుగ (వైజెష్ఠిన బిల్వకషాయమునుబోలె) నాల్గకషాయముల సిద్ధముచేసి అందు చేదుసారవిత్తులచే నాల్గవిధములగ లేహయోగములను చేయునది. ఇత్తైరంగుర మహాపంచమూలకషాయములతో చేదుసార లేహయోగములు ఐదుగ నగును. (ఇయ్యది సంగ్రహమున “లేహః పంచ” అని నిర్దేశింపబడును.)

ఇచ్చట ప్రమథ్యమన—అతిసారచికిత్సితమున “షిష్పలీ నాగరం ధాన్యం—తిస్త్రః ప్రమథ్యా విహితాః” (చి. అ. ౧౯. శ్లో. ౨౧. ౨౨) అని చెప్పబడిన ప్రమథ్యముల గ్రహించునది.

❦ (౧) చేదుసారగింజలమంథయోగ మొకటి. ❦

మూ. సక్తుభిర్వా పిబేన్నం తుమ్బిన్నస్వరసభావితైః. ౧౯
కఫజేఽథ జ్వరే కాసే కణ్ఠరోగేష్వరోచకే,

వ్యా. బొరుగులను చేదుబీరకాయలస్వరసమున భావనచేసి వానిని సత్తుండిచే యాస్వరసముననే కలిపి త్రాగవలెను. దానిని కఫముచే కల్గిన జ్వరమునందును, కాసమునందును, కంఠరోగములయందును, ఆరోచకమునందును ఉపయోగింపందగును. (ఇది యొకయోగము.)

—౧౧ మాంసరసయోగ మొకటి. ౧౧—

మూ. గుల్మే మేహే ప్రనేకే చ కల్మం మాంసరసైః విభేత్ . ౨౦
నరః సాధు వమత్వేవం న చ దౌర్బల్యమశ్నుతే,

వ్యా. గుల్మమునందును, ప్రమేహమునందును, నోట జొల్లుకారునపుడును, చేదు సారవిత్తుల కల్మమును మాంసరసముతోగూర్చి త్రాగినచో మనుజునకు దౌర్బల్యము లేక చక్కగ వమనము లగును. (ఈయోగములు రెండును “మన్థీరసస్తథా” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

—౧౨ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ౧౨—

మూ. పయస్యప్తే, సురామణ్డ-మస్తు-తక్రేషు చ త్రయః. ౨౧

ప్రేయం, సవలలం, తైలం, వర్ధమానాః ఫలేషు షట్,
ఘృతమేకం, కషాయేషు నవ అన్యే మధుకాదిషు. ౨౨

అష్టా వర్తిక్రియాః, లేహః షడ్భు, మన్థో, రసస్తథా,
(మన్థే, రసే తథా)

యోగాః షడ్భ్యోకుకల్పే తే (కల్పేఽస్తిక్) చత్వారింశచ్చ షడ్భుచ.
ఉక్తా మహర్షిణా సమ్యక్ ప్రజానాం హితకామ్యయా,

వ్యా. ఈయన్వేకుకల్పమున చేదుసారకు సంబంధించి పాలతో నెనిమిదియోగంబులును, సురామండముతో నొకటియు, మస్తుయోగ మొకటియు, తక్రయోగం బొకటియు, ప్రేయ-మాంస-తైలయోగములు మూడును, మ్రంగకాయ మున్నగు ఆరుకషాయయోగములతో వర్ధమానయోగము లారును, ఘృతయోగం బొకటియు, మధుకాదిద్రవ్యకషాయములతో వేరువేరుయోగములు తొమ్మిదియు, శోవిదారాదిద్రవ్యకషాయములతో వర్తియోగము తెనిమిదియు, బిల్వాదిపంచమూలకషాయములతో వేరువేరుగ సిద్ధములైన లేహయోగము లైదును, మంథయోగం బొకటియు, మాంసరసయోగం బొకటియు కలిసి నలువదియైదు వమనయోగములు అన్ని వేళమహర్షిచే లోకమునకు హితమునుకోరి చెప్పబడినవి. (ఇచ్చట చందను ననుసరించి ఘృతము భిన్నక్రమముగ నిర్దేశింపబడినది.)

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసమ్పాదితే,
కల్పస్థానే ఇష్టోకుకల్పో నామ తృతీయోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్తెరంగున నగ్ని వేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును, నగు చరక సంహితయను నాయుచ్చేదితంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితమైన కల్పస్థానమున ఇష్టోకుకల్పముననుచి మూడవయధ్యాయము సంపూర్ణము.

చతుర్థాధ్యాయము.

—౧౧ (౪) ధామార్గవకల్పము. ౧౧—

అవతరణిక:—వైశిష్టిన సంబంధక్రమానుసారముగ ఇత్వాకుకల్పమును చెప్పిన
పిదప ధామార్గవకల్పము చెప్పబడును:—

మూ. అథాతో ధామార్గవకల్పం వ్యాఖ్యాన్యాయః ౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్రేయః. ౨

వ్యా. ఇత్వాకుకల్పమును జెప్పినపిదప ధామార్గవమునకు సంబంధించిన వమనౌషధ
కల్పనవిధానమును తెలుపునధ్యాయము వివరించి చెప్పబడును. (ధామార్గవమన పెద్ద
చేదుబీర).

—౧౧ ధామార్గవ (పెద్దచేదుబీర) పర్యాయనామములు. ౧౧—

మూ. కర్కోటకీ కోతఫలా (కటుఫలా) మహాజాలినిరేవ చ,

ధామార్గవస్య పర్యాయాః రాజకోశాతకీ తథా. ౩

వ్యా. కర్కోటకీ, కోతఫల (కటుఫల), మహాజాలిని, రాజకోశాతకీ, అనునవి
పెద్దచేదుబీరకు పర్యాయనామములు. (ఇచ్చట “ధామార్గవః - కీతఘోషకః” అని
చక్రపాణి వ్యాఖ్యానముచేసెను. కావున పసుపురంగుపువ్వులకల చేదుబీరను గ్రహింప
నగును).

—౧౧ పెద్దచేదుబీరచే వమనములజేయింపదగిన రోగములు. ౧౧—

మూ. గరే గుల్మోదరే కాసే వాతే శ్లేష్మశయస్థితే,

కఫే చ కణ్ఠవక్త్రస్తే కఫసంక్లయజేషు చ. ౪

రోగేష్యేషు (తత్) ప్రయోజ్యం స్యాత్ స్థిరాశ్చ గురవశ్చ యే,

వ్యా. గరము (కృత్రిమవిషము, పెట్టుడుమందు) గల్తము, ఉదరము, కాసము,
శ్లేష్మధులయందును; కఫస్థానమున వాతము చేరినప్పుడును, కఫము కంఠమునందును
చోటియందును చేరినప్పుడును, కఫసంచయముచే గల్గినవ్యాధులయందును, స్థిరములై
నొప్పవిగనుండు వ్యాధులయందును పెద్దచేదుబీరను వమనమునకై యుపయోగింపవగును.

—౧౧ పెద్దచేదుబీరను వమనౌషధమునకై గ్రహింపదగినయంగములు. ౧౧—

మూ ఫలం పుష్పం ప్రవాళం చ విధినా తస్య సంహరేత్. ౫

చ-కల్ప—6

వ్యా. వైశేష్యబడిన పెద్దచేదుబీరయొక్క కాయలను, పువ్వులను, చిగుళ్లను, పమ నౌషధముకొరకు విద్యుత్ ప్రకారము సంగ్రహించవలెను. (ఇచ్చట మదనకల్పమున “తత్రయాని కాలజాతాని.....గృహీయాత్” (క. అ. ౧) అని చెప్పబడిన యౌషధి గ్రహవిధి నెరుంగునది.)

❧ { (౯) ధామార్ద్రవముతో పమనౌషధయోగములు అరువది, } ❧
అందు పల్లవగుటికాయోగములు తొమ్మిది.

మూ. ప్రవాళస్వరసం శుష్కం కృతాశ్చ (కృత్వా చ) గుళికాః పృథక్,
కోవిదారాదిభిః పేయాః కషాయైః మధుకస్య చ. ౬

వ్యా. పెద్దచేదుబీర చిగుళ్లనుండి స్వరసము దీసి యెండించి యాస్వరసచూర్ణము అతిమధురము చేవకాంచనము మున్నగు తొమ్మిదిద్రవ్యముల వేరువేరుగ నొక్కొక్కదాని కహయములతో దేనియందైనను వత్వముచేసి గుటికలుగ జేసి యాగుటికలను ఆకషాయము నందే చేర్చి త్రాగవలెను. కషాయములసంఖ్యనుబట్టి యాయోగములు తొమ్మిది యగును. (ఇయ్యది సంగ్రహమున “పల్లవే నవ” అని నిర్దేశించబడును).

మదనకల్పమున జెప్పబడిన మధుక-కోవిదారాదిద్రవ్యముల తొమ్మిదిటిని కషాయ ద్రవ్యముల గ్రహించునది.

❧ ధామార్ద్రవక్షీర-సురాయోగములు ఐదు. ❧

మూ. పుష్పాదిషు పయోయోగాః చత్వారః షష్ఠమీ సురా,
పూర్వవత్

వ్యా. జీమూతకల్పమున “పయః పుష్పేఽస్య.....హరితపాణ్డుకే” (క. అ. ౨. శ్లో. ౬) అని చెప్పబడిన క్షీర-పేయా-మస్తు-దధిమస్తు యోగముల నాల్గిటి ననుసరించి నాల్గుక్షీరయోగములను; “అనుత్య చ సురామణ్డే మృదిత్వా ప్రస్తుతం పిబేత్” (క. అ. ౨. శ్లో. ౮.) అని చెప్పబడిన సురాయోగమును, ఈయైదుయోగములును ప్రకృతమున పెద్దచేదుబీరకు సంబంధించియు యోగములగల్పించునది. (ఈయైదుయోగములును సంగ్రహమున “చత్వారః క్షీర, ఏకస్సరాసవే” అని నిర్దేశించబడును.)

❧ (౯) చేదుబీరకు సంబంధించినకషాయయోగములు తొమ్మిది. ❧

మూ. జీర్ణశుష్కాణామతః కల్పః ప్రవక్ష్యతే. ౭
మధుకస్య కషాయేణ భీజకణ్ఠోద్ధృతం ఫలమ్,

సగుడం వృషితం రాత్రిం కోవిదారాదిభిస్తథా.

౮

దద్యాద్ధుత్తోదరాత్తేభ్యో యే చాప్యన్యే కఫామయాః,

వ్యా. చక్కగా పండి యెండిన పెద్దచేదుబీరకాయను తెచ్చి తొడిమవద్ద విత్తనములు నిలచియుండుభాగమున తెగకోసి అతిమధురముచేసిన కషాయమును ఆబుట్టు నిండుకు పోసి, అందు బెల్లమునుకూడ సునిచి ఒకరాత్రియంతయు నుంచునది. మరుసటి యుదయమున నాకషాయమును విధ్యుక్తప్రకారము త్రాగించవలయును. ఇత్తెరంగుననే మదనకల్పమున చెప్పబడిన దేవకాంచనము మొదలగు సేనిమిదికషాయములలో నొక్కొక్కదానిని పేరుపేరుగ నుపయోగింపదగును. ఈకషాయయోగములను గుల్మములయందును, ఉదరములయందును, ఉదావర్తములందును, ఇతరములగు కఫవ్యాధులయందును నుపయోగింపదగును. (ఈకషాయయోగముల తొమ్మిదిటిని నధ్యాయాంతమున “జాత్యాః సౌమనసాయిన్యా” అని యుపక్రమించి చెప్పబడు పదునొకండుకషాయయోగములను చేర్చి ఇరువదికషాయయోగములను “కషాయే వింశతిః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడినది.)

జతూకర్ణతంత్రమున నీయోగ మిట్లు చెప్పబడినది:—“ధామార్గవఫలేషు ఉదృత బీజమధ్యేషు సగుడోషితాః కోవిదారాదికషాయాః నవ.” ఈవాక్యమునుపట్టి చేదుబీరకాయ మూతి తెగకోసి అందుండి విత్తనములను, గుంజును, వెలికిండిసి యాబుట్టులో మధుకాదికషాయములను పేరుపేరుగ జేర్చుచు బెల్లమును కూడ కలిపి రాత్రియంతయు నందుండించి మరుసటిదినము సేవింపవలయునని యర్థమగుచున్నది.

—౧౧ (౧) చేదుబీర కన్నముతో యోగ మొకటి. —

మూ. దద్యాదన్నేన సంయుక్తం ఛర్దిహృద్రోగశాంతయే.

౯

వ్యా. చేదుబీరవిత్తులచూర్ణమును అన్నముతో కలిసి తిన్నను వాంతియగును. దీనిని వాంతియందును హృద్రోగమునందును నుపయోగింపదగును.

—౧౧ (౧) ఆఘ్రియయోగం బొకటి. —

మూ. చూర్ణైర్వాఽపృశ్మత్పలాదీని భావితాని ప్రభూతశః,

రసక్షీరయవాగ్వాదితృప్తో హ్రూత్వా వమేత్సుఖమ్.

౧౦

వ్యా. పెద్దచేదుబీరచూర్ణముచేతను, రసముచేతను, నల్లకలువ, తామరపువ్వు మొదలగుపుష్పములను పలుమారు భావనచేసి రోగికి మాంసరసమునైనను, క్షీరముయవాగూ మున్నగు నాహారములను తృప్తిగ భుజింపజేసి వైదేక్షినపుష్పలను ఆహూరింప

జేసిన సుఖముగ వసునములగును. (ఇది యొకయోగము) ఈరెండుయోగములను “అన్న ఏకస్తథా ఘేయే” అని సంగ్రహముగ నిర్దేశింపబడినది.

—౧౭ (౧౨) శకృద్రసయోగములు పండ్రెండు. ౧౭—

మూ. చూర్ణీకృతస్య వర్తిం వా కృత్వా బదరసంమితాం,
విసీయాంజలిమాత్రే తు పిబేద్గోఽశ్వశకృద్రసే. ౧౧

పృషతశ్శక్రకురజ్ఞాహ్వాగజోష్ట్రాశ్వతరావికే,
శ్వదంష్ట్రఖరఖడ్గానాం చైవం పేయాత్ శకృద్రసే. ౧౨

వ్యా. చేదుబీరవిత్తులను చూర్ణముచేసి దానికహయముచే ఈచూర్ణమును కలిపి రేగుపండంత మాత్రను చేసి అవుపేడరసమునందైనను, గుట్టపులద్దెరసమునందైనను, నాల్గుపలముల పరిమితమున కలిపి త్రాగునది. ఇత్తైరంగుననే పొడలయిర్పి, దుప్పి, లేడి, యేనుగు, ఒంటె, కంచరగాడిచె, గొట్టె, తోడేలు, గాడిచె, ఖడ్గమృగము అను నీపది జంతువులయొక్క పేడ, రసమును, అవుపేడరసముతో కలుపుచు అందు వైజెప్పిన మాత్రను కలిపి త్రాగవలయును. ఇచ్చట గోవు మున్నగు పండ్రెండు జంతువులపేడ రసమును వేరువేరుగ నుపయోగించుటవలన నియ్యవి పండ్రెండు యోగములగును. (ఈయోగము “దశద్వై చ శకృద్రసే” అని సంగ్రహముగ నిర్దేశింపబడును.)

—౧౮ (౧౦) లేహయోగములు పది. ౧౮—

మూ. జీవకర్షభకౌ వీరామాత్తగుప్తాం శతావరీం,
కాకోలీం శ్రావణీం మేదాం మహామేదాం మధూలికామ్ ౧౩

ఏకైకశోఽభిసంచూర్ణ్య సహధామార్గవేణ తే,
శర్కరామధుసంయుక్తా లేహా హృద్దాహకాసినామ్. ౧౪
సుఖోదకానుపానాః స్యుః పిత్రోష్ఠసహితే కఫే,

వ్యా. జీవకము, ఋషభకము, ఊరకాకోలి, దూలగొండివిత్తులు, పిల్లిపీచరగడ్డ, కాకోళి, బోడతరము, మేద, మహామేద, చాగ అనుపదింటిలో దేనినైన నొకదానిని మెత్తని చూర్ణముగ చేసి యాచూర్ణమునకు సమభాగముగ పెద్దచేదుబీరవిత్తనముల చూర్ణమును కలిపి లేహపాకమునకు కావలసినంత చక్కరను, లేనను కలిపి లేహపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయునది. ఇత్తైరంగున వైజెప్పిన పదిద్రవ్యములచూర్ణములలో నొక్కొక్కదానితో చేదుబీరచూర్ణమును కలుపుచు చేయబడినలేహయోగములు పది

యగును. ఈలేహమును పితృముయొక్క యుష్ణముతో కూడికఫమునందు సుఖోష్ణ మయిన జలము ననుపానముగ జేసికొని యుపయోగింపదగును. ఇయ్యది “దశలేహః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

— ౨౭ (౧) యూషముతో కల్పయోగ మొకటి. —

మూ. ధాన్యతుమ్మరుయూషేణ కల్కః సర్వవిషాపహః. ౧౫

వ్యా. దనియాలును, తుంబురుగింజలను చేర్చి సిద్ధము చేయబడిన యూషమునందు చేదుబీరగింజల కల్కమును కలిపి త్రాగిన పమనములగును. వీనిచే విషములన్నియు నశించును. (ఇయ్యది ఒకయోగము. “కల్కే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడినది.)

— ౨౮ (౧౧) పదునొకండుకషాయయోగములు. —

మూ. జాత్యాః సౌమనసాయిన్యా రజన్యాశ్చోరకస్య చ,
వృశ్చికస్య మహాత్తుద్రసహా హైమవతస్య చ. ౧౬
బిమ్బ్యాః పువర్నవాయా వా కాసమర్దస్య వా పృథక్,
ఏకం ధామార్లవం ద్వే వా కషాయే పరిమృద్య తు. ౧౭
పూతం మనోవికారేషు పిబేద్విమనము త్తవమ్,

వ్యా. జాడి, అడవి మొల్ల, పసుపుక-చోరములు, తెల్లగలిజేరు, అడవి పెసర, అడవి మినుము, వస, దొండ, యెఱ్ఱగలిజేరు, కసివెండ అను నీపదునొకండు ద్రవ్యములలో నొకదాని కషాయమును చేదుబీరకాయలను ఒకటియైనను, రెంటియైనను కలిపి పిసికి యాకషాయరసమును వడగట్టి మానసికవ్యాధులయందు పమనమునకై త్రాగించినయెడ చక్కగ వాంతియగును. ఇవి మిక్కిలి యుత్తమమైన కషాయయోగములు. ఇచ్చట జాడి మున్నగు పదునొకండుకషాయములలో చేదుబీరకాయలను వేరువేరుగ కల్పించు పదునొకండుయోగములుగ గల్పింపనగును.

— ౨౯ (౧) ఘృతయోగ మొకటి. —

మూ. తచ్ఛృతక్షీరజం సర్పిః సాధితం వా పలాదిభిః. ౧౮

వ్యా. చేదుబీరకాయలచూర్ణమును కలిపి కాచబడిన పాలనుండి తీసిన వెన్నయందు మ్రంగకాయ మున్నగు పమనద్రవ్యముల కషాయము దేనియైన నొకదానిని కలిపి ఘృత పాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయబడిన ఘృతము నుపయోగించినను చక్కగ పమనము లగును.

—ॐ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ॐ—

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. పల్లవే నవ, చత్వారః క్షీరే, ఏకః సురానవే,
కషాయే వింశతిః, కల్కే, దశ ద్వా చ శకృద్రనే. ౧౯
అన్న ఏకః, తథా ఘ్నేయే, దశ లేహస్తథా ఘృతం,
కల్పే ధామార్గవసోఽగ్రైః పష్టిరోగైశ్చ మహర్షిణా. ౨౦

వ్యా. ఈ ధామార్గవసోఽగ్రైః చిగుల్లతో తొమ్మిదియోగంబులును, క్షీరయోగములు నాల్గును, సురామద్యముతో నొకయోగంబును, కషాయయోగములు ఇరువదియు, కల్కయోగం బొకటియు. శకృద్ర సయోగము పండ్రెండును, అన్నముతో యోగ మొకటియు, ఆఘ్నేయయోగం బొకటియు, పది లేహయోగంబులును, ఘృతయోగం బొకటియు, చేరి పెద్దచేడుబీరకాయకుచేరిన పదునయోగములు అరువది మునిపుంగవుడగు నగ్ని శేషునిచే నుపదేశింపబడినది.

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే
కల్పస్థానే ధామార్గవకల్పో నామ చతుర్థోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్తైరంగున అగ్నివేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబునయిన చరకసంహితయను నాయుర్చేదతంత్రమునందు దృఢబలసంపూరితమయిన కల్పస్థానమున ధామార్గవకల్పమునది చతుర్థాధ్యాయము సమాప్తము.

పంచమాధ్యాయము.

—ॐ (౫) వత్సకకల్పము. ॐ—

అవతరణికః—పైనిసూచించిన సంబంధానుసారముగ ధామార్గవకల్పమును జెప్పినపిదప వత్సకకల్పము చెప్పబడును:—

మూ. అథాతో వత్సకకల్పం వ్యాఖ్యాన్యస్యామః. ౧
ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః. ౨

వ్యా. ధామార్గవకల్పమును జెప్పినపిదప వత్సకకల్పమును (కొడినెసాలను వసుసోషధయోగములుగ గల్పించువిధానములు దెల్పునధ్యాయమును) భగవానుడగు నాశ్రేయసు లుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెద.

మూ. అథ వత్సకనామాని భేదం స్త్రీపుంసయోస్తథా,
కల్పం చాస్య ప్రవక్ష్యామి విస్తరేణ యథాతథమ్.

3

వ్యా. వత్సక (కొడిసెపాల) మునకు సంబంధించిన పర్యాయనామములును, స్త్రీ పురుషభేదమును, వానికల్పమును ఈ క్రింద విస్తరముగ నాయాయోగానుగుణముగ జెప్పెద వినుము.

—౧౧ వత్సక (కొడిసెపాల) పర్యాయనామములు. ౧—

మూ. వత్సకః కుటజశ్శక్రః వృక్షకో గిరిమల్లికా,
బీజానీన్ద్రీయవాస్తస్య తథోచ్యంతే కలిజ్జకాః.

౪

వ్యా. వత్సకము, కుటజము, శక్రము, వృక్షకము, గిరిమల్లిక, అను నీనామములచే కొడిసెపాల చెప్పబడును. మరియు వానివిత్తనముల ఇంద్రయవములు, కలింగకములు, అని పర్యాయములచే తంత్రములలో జెప్పబడును.

—౧౨ కొడిసెపాలలో స్త్రీపురుషభేదలక్షణములు. ౨—

మూ. బృహత్ఫలః శ్వేతపుష్పః స్నిగ్ధపత్రః పుమాన్ భవేత్,
శ్యామా చారుణపుష్పా స్త్రీఫలబృన్దైః (పుష్పైః) తథాణుభిః.

వ్యా. పెద్దకాయలును, తెల్లనిపువ్వులును, స్నిగ్ధములైన యాకులును కల్గినది పురుషజాతితో జేరిన కొడిసెపాల యగును. శ్యామవర్ణంబైనను, అరుణవర్ణంబైన కల పుష్పములతోగూడి చిన్నవియగుపుష్పములును ఫలములును కల్గినది స్త్రీజాతియనియు చెరుంగునది.

ఇచ్చట కొడిసెపాలలో స్త్రీపురుషభేదములనుబట్టి గుణభేదమును ప్రయోగ భేదమును గానరావు. అయిన పైజెప్పిన లక్షణముల గ్రాహకులు సంశయించెదరని యయ్యది నివర్తించుటకు వస్తుభేదము లేదని దృఢపరచుటకు వానిభేదలక్షణములు మాత్రముపదేశింపబడినవి యని యెరుంగునది.

—౧౩ కొడిసెపాలగుణాదులప్రాశస్త్యము. ౩—

మూ. రక్తపిత్తకఫఘ్నస్తు సుకుమారేష్వనత్యయః,
హృద్రోగజ్వరవాతాశ్మక్ వీసర్వాదిషు శస్యతే.

౫

వ్యా. కొడిసెపాలవిత్తనములు రక్తపిత్తమును హరించును. మిక్కిలి సుకుమారులుగ నుండువారికి శ్రమమును కల్గించక పనిచేయును. వీనిని హృద్రోగము, జ్వరము, వాత రక్తము, విసర్పము మున్నగువ్యాధులయందు పయోగించుట చాల ప్రశస్తము.

— (౯) కొడిసెపాలకు కషాయములతో చేరినయోగములు తొమ్మిది. —

మూ. కాలే ఫలాని సజ్జహ్య తయోశ్చష్కాణి సంక్షిపేత్,
తేషామస్తర్షణం ముష్టిం జర్జరీకృత్య భావయేత్. ౭
మధుకస్య కషాయేణ కోవిదారాదిభిస్తథా,
నిశిస్థితం విమృద్యైతత్ లవణక్షౌద్రసంయుతమ్. ౮
పిబేత్తద్వమనం శ్రేష్ఠం పిత్తశ్లేష్మనిబర్హణం,

వ్యా. వైని స్త్రీపురుషభేదములచే రెండువిధములుగ జెప్పబడిన కొడిసెపాల చెట్టును చక్కగ పండి యెండినకాయలను యుక్తమైనకాలమున బోషధగ్రహణమున చెప్పబడిన విధి ప్రకారము గ్రహించి వానివిత్తనములను నలియగొట్టి అందు పిడికిలి పరిమాణమును గ్రహించి అతిమధురకషాయమునందైనను, కోవిదారాది (యెఱ్ఱజీవకాంచ నము మొదలగు సెనిమిదికషాయద్రవ్యములలో నొకదానియందైనను, నొకరాత్రి యందు నునిది భావనచేసి మరుసటినా డుదయమున చక్కగ పిసికి కషాయమును పడ గట్టుకొని యందు నైంధవలవణము తేసెను కలిపి విఘ్నక్తప్రకారము త్రాగవలెను. ఈవసునయోగము పిత్తకఫములను చక్కగ హరించును. మిక్కిలి యుత్తమమయినది.

ఇచ్చట మదనకల్పమున చెప్పబడిన యష్టిమధుకకోవిదారాది భావనకషాయ ద్రవ్యముల తొమ్మిదిటిని గ్రహించి వేరువేరుగ కషాయయోగములచే తొమ్మిదియోగ ములుగ గల్పింపవగును. ఈయోగములు “కషాయైర్నవా” అని సంగ్రహముగ నిర్దేశింప బడును. మరియు “సర్వేషు తు మధునైస్థవం కఫవిలయనచ్చేదనార్థం వసుశ్చేష విదధ్యాత్” (క. ఆ. ౧.) అనుసామాన్యవాక్యముచేతనే మధునైంధవములు చేర్పదగునని విధింప బడినను, ఇచ్చట మరల చెప్పటచేత నీరెంటిని ఈయోగమునందు విశేషముగ చేర్చవలెనని తెలిసెడిది.

— { (౮) కొడిసెపాలచూర్ణమునకు జీవకాదికషాయయోగములు ఐదును
సర్వపాదిజలముతోకూడిన యోగములు మూడు. } —

మూ. అష్టాహం పయసార్జేన తేషాం చూర్ణాని భావయేత్. ౯
జీవకస్య కషాయేణ (జీమూతకీకషాయేణ) తతః పాణితలం పిబేత్,

ఫలజీమూతకేత్వాకు జీవస్తీనాం పృథక్ తథా.

౧౦

సన్వపాణాం మధూకానాం లవణస్యాథవాఽమృతానాం,

వ్యా. కొడిసెపాలవిత్తులచూర్ణమును బ్రేక్షేషుసాలవండు పనిమిదినిములు భావన చేసి అందు పాణతలప్రమాణ(కాలువల)ము జీవజీమూతకేత్వాకు కలిపి త్రాగునది. ఇత్తైరంగునకే మ్రంగునయ, దేవదాళి, పోపుర, మునుబల అనునాల్లటిలో జీనికపాయమునందైనను చేర్చి త్రాగునగును. (నాగయోగము లోగము లోగము ముగియించుట, అతిమధురము, వైంధనలవణము అను సేవలు చేసితిని) నిష్కర్మ-రూపిని బలమున కలిపి ఈసీటి యనుపానముక వైతైషిన కొడిసెపాలచూర్ణమును త్రాగునది. (ఇది చూడు యోగములు) ఈయెసిమిదియోగములును “చూర్ణైష్ఠ పంచైష్ఠి సర్వైః శ్రయః” అని సుగ్రహమున నిర్దేశింపబడినది.

— (౧) కృశరముతో పోగునొగము. —

మూ. కృశరేణాథవా యుక్తం విదధ్యాస్వమనగ భిషక్.

౧౧

వ్యా. లేక వైతైషినచూర్ణమును కృశరమున కలిపి త్రాగుటయగును చక్కగ పువన మగును. ఇచ్చట కృశరమనః—బియ్యమును, పప్పును చేర్చి అందు ఊడ్చును, అల్లిమును, ఇంగువను కలిపి నీళ్లు పోసి యుడవ పట్టించి పులుగవది. పోసి పానము భావప్రకాశమున నిట్టుగ్గుది.—“తండులాదాలనంమిత్ర లవణాద్ధి” అని పోసి, పానముతో సర్వతే సిద్ధిలో కృశరా కలిగూ బుద్ధికి” (భా. ప్ర. భా. య. ప్ర. ౫. ప్థ. ౯.)

— అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. —

తత్ర శ్లోకః—

మూ. కషాయైర్నవ, చూర్ణైష్ఠ పంచైష్ఠి, సర్వైః శ్రయః,

ఏకశ్చ కృశరాయాం స్యాత్, యోగం స్తేఽష్టైశ్చైవ స్మృతాః. ౧౨

వ్యా. ఈవత్సరకల్పము కొడిసెపాలను చూర్ణింపి కషాయయోగములు చేర్చి యిది, చూర్ణయోగములు పడును, ఉచితముతో యోగములు ముడుచును, కృశరమున కలిపి యోగమును, కలిపి పడునెనిమిది పువనయోగములు నన్ని పేరుల పేరు పుచ్చబడినవి.

—ॐ అథాయసమాప్తి. ॐ—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే
కల్పస్థానే వత్సకకల్పో నామ పశ్చిమోఽథాయః.

వ్యా. ఇత్యైరంగున అగ్ని వేశకృతంబును చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నైన చరక
సంహితయను నాయు ర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితమైన కల్పస్థానమున వత్సక
కల్పమనునది మైదవయథాయము సంపూర్ణము.

షష్ఠాధ్యాయము.

—ॐ (౬) కృతవేధనకల్పము. ॐ—

అవతరణిక:—తొలుత జెప్పిన సంబంధమునుబట్టి త్రమప్రాప్తమైన కృతవేధన
కల్పము క్రింద వివరింపబడును:—

మూ. అథాతః కృతవేధనకల్పం వ్యాఖ్యాన్యాయః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

వ్యా. వత్సకకల్పమును జెప్పినపిదప వమనకల్పములలో కడపటిదియగు కృత
వేధనకల్పమును (చిన్న చేదుబీరకు సంబంధించిన వమనయోగకల్పముల వివరించు
నథాయమును) భగవానుడగు నాశ్రేయు డుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము
గాకుండునట్లు వివరించెదననియర్థము.

—ॐ కృతవేధనపర్యాయనామములు. ॐ—

మూ. కృతవేధననామాని కల్పం చాస్య నిబోధత,

త్వేదః కోశాతకీ చోక్తం (జాలీ) మృదజ్జఘలమేవ చ.

3

వ్యా. కృతవేధనము (చిన్న చేదుబీర) యొక్క పర్యాయనామంబులును, దానిచే
వమనయోగముల గల్పించువిధంబును చెప్పెద వినుడు:—త్వేద-కోశాతకీ-మృదంగఘల,
ఆను పర్యాయనామములచే కృతవేధనము చెప్పబడును.

—ॐ కృతవేధనగుణాదులు. ॐ—

మూ. అత్యర్థకటుతీష్ణోష్ణం గాఢేషిష్టం గదేషు చ,

కుష్ఠపాణ్డ్యామయస్థిహాశోఘగుల్మగరాదిషు.

౪

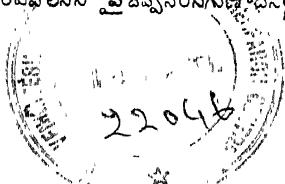
వ్యా. చిన్నచేదుబీరకాయ అధికమైన కటురసంబును, మిక్కిలి తీక్ష్ణోష్ణగుణంబులును కల్గియుండును. కుష్ఠము, పాండురోగము, క్షీహవృద్ధి, శోథము, గుల్మము, గరమనువిషము, ఇవి మున్నగు మిక్కిలి గాఢములై క్రూరములగు రోగములలో నుపయోగింపదగియుండును. (దీనిని జాలిని యనియు కొందరు చెప్పెదరు.)

[ఇచ్చట సీవిషయము నెరుంగునది:—ఈకల్పములయందు నాల్గవయధ్యాయమున ధామార్గవశబ్దమును ప్రధానముగజేసియు, ఈయధ్యాయమున కృతవేధనశబ్దమును ప్రధానముగజేసికొనియు వమనకల్పములు చెప్పబడినవి. ఈరెండుపదములచే బోధింపబడు ద్రవ్యములు రెండుగ నుండితీరవలెను. నిఘంటువులయందు వీనిరెంటికిని పర్యాయనామము కలిసియే యుండుటంజేసి వస్తుభేదమును గమనింప సంశయము కల్గుచున్నది.—భావప్రకాశమున “మహాఞ్శాతకీ, రాజఞ్శాతకీ” యని రెండుభేదముల జూపుచు వీనిపర్యాయనామములరెంటియందును ధామార్గవపదమును చెప్పిరి, కాని రెండవదాని పర్యాయములలో మాత్రము కృతవేధనపదము కానవచ్చును. మరియు నివి రెండును బీరకాయలజాలిలో చేరినదని యాంధ్రవ్యాఖ్యానముచే చెలిసెడి. అందును పర్యాయపదములలో మహాఞ్శాతకీ, ఞ్శాతకీ, అను రెండుపదములచేత, పెద్దది, చిన్నది, అని యీరెంటికిని భేదము కల్పింపదగియున్నది.

ఈతంత్రకారుడును ధామార్గవపర్యాయములయందు “మహాజాలినిరేవ చ..... రాజఞ్శాతకీ తదా” అని చెప్పిరి. ఈపదములచే పెద్దబీర ధామార్గవపదవాచ్యమని చెప్పదగియున్నది. కృతవేధనపర్యాయములయందు “క్షేదః ఞ్శాతకీ జాలీ” అని ఞ్శాతకీ, జాలీ, అనుపదముల నిరుపపదములుగ జెప్పియుండుటచేత, చిన్నబీర కృతవేధనపదవాచ్యమని దృఢమగుచున్నది.

మరియు కృతవేధనగుణముల చెప్పునపుడు “అత్యర్థకటుతీక్ష్ణోష్ణం గాఢోష్ణిష్టం” అని చెప్పటచేత నిది మిక్కిలి అధికమైన కటురసంబును తీక్ష్ణోష్ణగుణంబులు కల్గినదియు మిక్కిలి యుత్కృతావస్థనుండు కుష్ఠాదులయందు నుపయోగింపదగినదనియు తెలిసెడి. దీనిని పరికించినచో ధామార్గవము దీనికన్న తక్కువగ కటురసతీక్ష్ణోష్ణముల గల్గియుండుననియు, కుష్ఠాదుల సామాన్యవస్థయందు నుపయోగింపదగినదనియు నూహింపదగియున్నది. దీనింబట్టి చూడ ధామార్గవము పెద్దచేదుబీర చిన్నదానికన్న మృదువవనకరంబని తేలినది.

మరియు అట్టి రెండువిధములైన బీరలలోను మధుర-కటు, భేదములు కల్గియుండును. అందు వమనయోగములకు చేదుబీరనే గ్రహింపబడెనని వైశిష్టినరసగుణాదిసర్గయముచే తెలిసెడి.

❧ { చిన్న చేదుబీరకు సంబంధించినకమనయోగము లరువది. } ❧
(గీ) అందు ఊరాదియోగము లైదు.

మూ. ఊరాదికుసుమాదీనాం, సురా చైతేషు పూర్వసత్.

వ్యా. చిన్న చేదుబీరపువ్వుల చేర్చి కాచబడిన ఊరయోగమును, కాయల చేర్చి కాచబడిన పాలను చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన పేయాయోగమును, ఊరసంతాదికాయోగమును, సురాయోగమును, దధ్యుత్తర-దధ్యుష్టుయోగములను, ఈయైదిటిని జీమూతకకల్ప విధానము ననుసరించి కల్పించవగును.

ఇచ్చట జీమూతకల్పమున “పయః పుష్పేఽస్య నిర్వృత్యై...హరితపాణ్డుకే” (క. అ. ౨-శ్లో. ౬) అని చెప్పబడిన ఊరాదియోగముల నాల్గిటిని, “ఆసుత్యాచ సురా మ్మణ్డే వృదిత్వా ప్రస్తుతం పిబేత్” అని చెప్పబడిన సురాయోగ మొకటిని యెరుంగు నది. దీనివివరణ మచ్చటనే చూచువది. ఈయైదుయోగములను “ఊరే ద్వౌ ద్వౌ, సురా చైకా” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

❧ (F) చిన్న చేదుబీరకు కషాయములతో యోగములు తొమ్మిది. ❧

మూ. సుశుష్కాణాం తు జీర్ణానాం

(బీజానాం) ఏకం ద్వై వాయథాబలమ్.

గీ

కషాయైర్తధు కాదీనాం నవభిః ఫలవత్పిబేత్,

వ్యా. చక్కగ పండి యెండిన చిన్న చేదుబీరకాయలనుండి విత్తనముల గ్రహించి అందు రోగియొక్క బలానుసారముగ నొకటి నైనను రెంటి నైనను మదనకల్పమున జెప్పబడిన మధుక-కోవిదారాదిద్రవ్యములచే వేరువేరుగ సిద్ధముచేయబడిన కషాయములలో నొకదానియందుచేర్చి రాత్రియంతయు భావన చేసి యుదయమున మదనకల్పమున జెప్పబడిన విధాన ప్రకారము త్రాగవలెను. (ఈకషాయములతో యోగములు తొమ్మిది.)

❧ (F) లేహయోగములు తొమ్మిది. ❧

మూ. క్వాథయిత్వా ఫలం తస్య పూత్వా లేహం నిధాపయేత్.

౬

(క్వాథయిత్వా రసం తం చ కృత్వా

(రసం తస్య పక్త్వా) లేహం నిధాపయేత్)

కృతవేధనకల్కాంశం ఫలాద్యర్థాంశసంయుతం,

వ్యా. చిన్నచేదుబీరకాయగింజలను చూర్ణముచేసి యాచూర్ణ మొకభాగంబును, మ్రంగకాయ మున్నగు పమనద్రవ్యము లారిటిలో నొకదానిచూర్ణము అర్థభాగంబును, పైజెప్పబడిన అతిమధురము దేవకాంచనము మున్నగు తొమ్మిది ద్రవ్యములచే పేరుపేరుగ సిద్ధములైన కషాయములలో నొకదానియందు చేర్చి, లేహపాకమునకు కావలసినంత చక్రైరపాకమును తేసెను కలిపి, లేహపాక ప్రకారము పక్వముచేయునది. (ఈలేహ యోగములను తొమ్మిదికషాయములతో పేరుపేరుగ గల్పించుటంజేసి తొమ్మిది యగును).

ఈలేహయోగముల తొమ్మిదిటిని “ఫలపిష్పలీనాం...అన్యతమకషాయేణ సిద్ధో లేహః” (క. అ. ౧. సూత్రము. 33) అని మదనకల్పమున జెప్పబడిన కల్పనము ననుసరించి కల్పింపవగును. మరియు సీలేహయోగములు తొమ్మిదియు సంగ్రహమున జెప్పి యుండుటలేదు; కాని పర్తిక్రియానంతరము ‘లేహ౭ష్టా’ అని యెనిమిదిలేహయోగములు నిర్దేశింపబడినవి. ఆవరుస ననుసరించి “కోకాతకాని పక్వాని...కల్పయేత్సృగ్గళక్” అని యెనిమిదియోగములను తంత్రకారులు చెప్పియున్నారు. కావున నిచ్చట “క్వాథ యిత్యా” అని చెప్పిన గ్రంథము అనార్థమని కొందరు చెప్పెదరు. జతుకర్ణతంత్రమున—“తత్ర బీర్ణచిజానాం మదనఫలపత్ కషాయై ర్లేహః భవంతి నవ” అని యీ తొమ్మిది లేహయోగములు చెప్పబడినవి. ఈజతుకర్ణతంత్రమును ప్రమాణముగజేసి చక్రపాణివ్యాఖ్యలో “తచ్చ సంగతార్థం” అని స్వసిద్ధాంతమును వ్రాసిరి.

—౦౦ (౧3) పదిమూడుకషాయయోగములు. ౦౦—

మూ. పృథక్చూరగ్వథాదీనాం త్రయోదశభిరాసుతమ్.

2

వ్యా. రేల-కోడిసె పాలిదిత్తులు మున్నగు పదిమూడుద్రవ్యముల పేరుపేరు కషాయములలో నొక్కొక దానియందు చిన్నచేదుబీరదిత్తనముల చూర్ణమును కలిపి రాత్రి యంతయు భోజన చేసి మరునాడుపయమున పడగట్టి త్రాగవలెను. పదిమూడుకషాయములలో పేరుపేరుగ నుపయోగించుటంజేసి యీకషాయయోగములను పదిమూడగును.

ఇచ్చట—“మదనకల్పమున ఫలపిష్పలీనామారగ్వధ-వృక్షక-స్వాదుకణ్డక-పాతా-సాటా-శార్దూల-మూల-స్వ-ప్రపర్ణ-సక్తమ-ల-పిచుమర్ద-ఛటోల-సుషవీ - గుడూచీ” అని నిర్దేశింపబడిన పదిమూడు కషాయద్రవ్యములను గ్రహించునది. ఈకషాయయోగములు పదిమూడును పైజెప్పబడిన తొమ్మిదియు కలిపి యిరుపదిరెండు కషాయయోగములగును. ఈయోగములు “క్వాథా ద్వావింశతిస్తథా” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

వ్యా. మ్రంగకాయ నుద్దేశించి మదనకల్పమున చెప్పబడినరీతిగ చిన్నచేదుబీరకు వర్తిక్రియాయోగము లారును కల్పించునది. మరియు చేదుబీరగింజలజేర్చి పక్షముచేయబడిన తీరమునుండి తీయబడిన వెన్నతో మ్రంగకాయ మున్నగు నారుద్రవ్యములకల్పములను, ఆహారినిని వేర్చి సిద్ధముచేయబడిన కషాయమునుజేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము ఘృతమును పక్షము చేయవలెను. (ఇని యొక యోగము. ఈఘృతయోగమును పక్షియలారును “ఘృతం చైకం, వర్తిక్రియాష్టత్” అని విషయసంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

వర్తిక్రియావిధానము—మదనకల్పమున—“ఫలపిష్పలీచార్థాని పూర్వవత్ ఫలాదీనామన్యతమకషాయపరిమ్రుతాని వర్తిక్రియాః ఫలాదికషాయావసర్జనాః పేయాః” (క. అ. ౧. సూ. ౩౧) అని నిర్దేశింపబడినప్రకారము ప్రకృతమున చిన్నచేదుబీరకాయగింజలచూర్ణమును వమనద్రవ్యములుగ జెప్పబడిన మ్రంగకాయ దేవదాళి మున్నగు నారుద్రవ్యములచే సిద్ధములైన యూరుకషాయములలో నొకదానియందు భావనజేసి యాకషాయమున చూర్ణమును కలిపి లేహపాకవిధిప్రకారము మరల పక్షము చేసి వర్తుల చేయవలెను. మ్రంగకాయ మున్నగు నారుద్రవ్యములకషాయములతో పేరువేరుగ గల్పించుటంజేసి యూరువర్తియోగము లగును.

మరియు “ఫలపిష్పలీశృతతీరతో” అని మదనకల్పమున చెప్పబడిన ఘృతవిధానము నెరుంగునది.

మూ. క్లోశాతకాని పచ్చాశ్చకో కోవిదారరసే పచేత్,

తం కషాయం ఫలాదీనాం కల్కైర్గ్లహం పునః పచేత్. ౯

తేవీడస్య తత్ర భాగస్సాశ్చో శేషాణ్యర్థాంశకాని తు,

కషాణ్యైః కోవిదారాద్యైః ఏవం తత్కల్పయేత్పృథక్. ౧౦

(కషాణ్యైః కోవిదారాద్యైః అష్టాభిస్తం పృథక్ విచేత్.)

వ్యా. చిన్నచేదుబీరకాయనిమ్మలను వీలగాని ఎఱ్ఱదేవకాంచనముచే సిద్ధమైనకషాయమున చేర్చి కాచవలెను. ఆకషాయమును గ్రహించి, అందు మ్రంగకాయ మున్నగు వమనద్రవ్యముల నారిటిని పేరువేరుగ నర్ధాంశముగను, చిన్నచేదుబీరవిత్తుల నొకభాగముగను కల్పముచేసి కలిపి లేహపాకవిధిప్రకారము మరల పక్షముచేయునది. ఇత్తెరుగున దేవకాంచనము తెల్లదేవకాంచనము మున్నగు సెనిమిదిద్రవ్యముల పేరువేరు కషాయములలో సెనిమిదిలేహయోగముల గల్పించునది. అట్టియెడ నేకషాయమున లేహము పక్షముచేయుదురో ఆకషాయమునే అనుపానముగజేసి త్రాగవలెను.

ఇచ్చట కాలుభాగము కషాయమున కషాయమునకు నాల్గిత (ఒకభాగము) చేదువీరగింజలచూర్ణమును ఆచూర్ణములూ సర్థభాగము తక్కిన మ్రంగకాయ మున్నగు నాచకల్కద్రవ్యములను (ప్రత్యేకము అర్థభాగమువంతునను) కల్పించవలెను. కోవిదా రాచిద్రవ్యముల సెనిమిడిటిని మదనకల్పమున జెప్పబడినవాని నెరుంగునది. (ఈలేహ యోగములు 'లేహేఽష్టా' అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

— (2) చేదువీరకు మాంసరసయోగము లేడు. —

మూ. కషాయేషు ఫలాదీనా మానూషం పిశితం పృథక్,
కోశాతక్యా సమం పక్త్వా రసం సలవణం పిబేత్. ౧౧
ఫలాది విప్పలీయుక్తం తద్వత్ క్షేడరసం పిబేత్,

వ్యా. మ్రంగకాయగింజలు దేవదాళి మున్నగు నేడు వమనద్రవ్యముల పేరుపేరు కషాయములయందు ఆనూపమాంసమును, చిన్న చేదువీరకాయవిత్తులను సమభాగములుగ గూర్చి పక్వముచేసి, అందు నైంధవలవణమును మితముగ జేర్చి త్రాగనగును. (మ్రంగ కాయ మున్నగునాటికషాయములలో పేరుపేరుగ గల్పించుటంజేసి యిది ఆరుయోగములు.)

మరియు చిన్న చేదువీరగింజలను కషాయముచేసి, అందు మ్రంగకాయగింజలు మున్నగు నారుద్రవ్యముల సమదాయము చూర్ణమును ఆనూపమాంసమును సమభాగములుగ గూర్చి పక్వముచేసి, యామాంసరసమున లవణమును కలిపి త్రాగవలెను. ఇది యొకయోగము. ఇతైరంగున చిన్న చేదువీరవిత్తులకు జేరిన మాంసరసయోగములూ ఏదగును. (ఇవి "సప్త మాంసే చ" అని నిర్దేశింపబడును.)

— (౧) ఇక్షురసయోగ మొకటి. —

మూ. క్షేడం కాసీ పిబేత్సిద్ధం మిశ్రమిత్తురసేన చ. ౧౨

వ్యా. చిన్న చేదువీరగింజల చూర్ణమును చెరకురసమున కలిపి పక్వముచేసి కాసమున త్రాగవలెను. జఠాకర్ణతంత్రమున "క్షేడ మిత్తురసే శృతం" అని చెప్పియుండుటవలన (ఇచ్చట 'సిద్ధం' అనుపదమునకు పక్వముచేయబడినదని యర్థము. ఇయ్యది "యోగ ఇత్తురసేఽపరః" అని నిర్దేశింపబడును.)

— అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. —

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. క్షీరే ద్వా ద్వా, సురా వై కా, క్వాథాః ద్వావింశతిస్తథా,
దశ పిచ్ఛాః, ఘృతం వైకం, షట్ప వర్తిక్రియాః శుభాః. ౧౩

లేహేఽప్తౌ, సప్త మాంసే చ, యోగ ఇతురనేఽపరః,
కృతవేధనకల్పేఽస్త్రికృష్టిర్యోగాః ప్రకీర్తితాః.

౧౪

వ్యా. ఈకృతవేధనకల్పమున చేదుబీరకు తీరమునకు జేరినయోగములు నాల్గును, సురాద్యోగం బొకటియు, క్వాశయోగము నిరుపరిమితును, సిచ్చాయోగములు పదియు, ఘృతయోగం బొకటియు, వర్తియోగము లారును, లేహయోగంబు లెనిమిదియు, మాంసయోగము లేడును, ఇత్యురసయోగం బొకటియు, వీరి యిరువది నమనయోగములు చెప్పబడినవి.

(ఇత్తైరంగున ప్రథమాధ్యాయమున “తత్ర ఫలబీమాతరేత్వైవధామార్గప కుటుజకృతవేధనానాం” అని నిర్దేశించబడిన నమనయోగము లొకటికి పేరుపేరుగ కల్పనా భేదములచే ననయాపధయోగములు (సీసం) ఋణపదము మీదియైదును వాని యుపయోగక్రమంబును వైయధ్యాయము లొకటి వీ నమనించి చెప్పబడినవి.)

— అధ్యాయసమాప్తి. —

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్మై, చరక ప్రతిసంస్కృతే, స్పృహబలసమ్మారితే,
కల్పస్థానే, కృతవేధనకల్పో నామ పృథ్వీధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్తైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహిత యను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి స్పృహబలసగృహీతకల్పస్థానమున కృతవేధన కల్పమునందె యారవయధ్యాయము సంపూర్ణము.

సప్తమాధ్యాయము.

— (౨) శ్యామా-త్రిపుష్కల్పము. —

అవతరణికః—వమనకల్పములు ముగించినపిమ్మట, ప్రథమాధ్యాయమున “శ్యామా త్రిపుష్...దస్తీద్రవస్తీనాం” అని నిర్దేశించబడిన విరేచనసమీక్షయై యుపయోగించ దగిన నల్ల తెగడ మున్నగుసామధములను విరేచనోపయోగ్యముగ గల్గించువిధానములు చెప్పబడును. అందును విరేచనద్రవ్యములగు “త్రిపుష్కరేచనానాం” అని అర్థ్యాధి కారమున చెప్పబడిన ప్రకారము త్రిపుష్క మిగుల శ్రేష్ఠంబును గుణవిరేచనంబును నగుటం జేసి ప్రధానమైన త్రిపుష్కల్పము అనఁగల చెప్పబడును:—

చ-కల్ప—౪

❧ అధ్యాయప్రారంభము. ❧

మూ. అథాతః శ్యామా త్రివృత్కల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః.

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

వ్యా. పమనకల్పనముల జెప్పినపిదప విరేచనద్రవ్యములలో శ్యామా (నల్ల తెగడ త్రివృత్ (ఎఱ్ఱ తెగడ) అనుద్రవ్యముల రెంటిని విరేచనోపయోగములుగ గల్పించువిధము వివరించునధ్యాయమును భగవానుడగు నాశ్రేయు లుపదేశించినదానికి న్యూనా రేకము గాకుండునట్లు చెప్పెదనని యర్థము. (శ్యామా త్రివృత్కల్పమని యధ్యాయసంజ్ఞ

ఇచ్చట వివరణమున “మూలం తు...మూలం యదరుణప్రభం” అను వాక్యవచేత ఎఱ్ఱ తెగడయే ముఖ్యమని చెప్పబడును. అయినను దోషనివృత్తియందు నల్ల తెగడ మిగుల గుణోత్తరమని యారెంటిలో నల్ల తెగడయే తొలుత నిర్దేశింపబడినది.

మరియు సీయధ్యాయమున జెప్పబడు యోగములన్నియు నల్ల తెగడనైనను, ఎఱ్ఱ తెగడనైనను, ఈరెంటిని చేర్చియైనను దోషశరీరబలాదుల గమనించి తత్తదనుగుణముగ గల్పింపనగును. కావుననే యధ్యాయోపక్రమమున రెంటినిచేర్చి నిర్దేశింపబడినది.

❧ విరేచనములలో తెగడకు శ్రేష్ఠత్వము. ❧

మూ. విరేచనే త్రివృత్కలం శ్రేష్ఠమాచూర్తనీషిణః (మహర్షయః),
తస్యాస్సంజ్ఞా గుణాః కర్త భేదః కల్పశ్చ వక్ష్యతే. 3

వ్యా. విరేచనవిషయమై తెగడచేరు మిగుల శ్రేష్ఠమని జ్ఞానగరిష్ఠులగు మునిపుంగవులు చెప్పెదరు. అట్టి తెగడకు సంబంధించిన పర్యాయనామములును, గుణంబులును, కర్త భేదంబును, విరేచనోపధముగ నుపయోగింపదగిన కల్పనావిధానంబును ఈక్రింద చెప్పబడును. (ఇచ్చట “త్రివృత్కలం” అనుపదముచేత రెండువిధములైన తెగడ సామాన్యముగ గ్రహింపబడును).

❧ తెగడ పర్యాయనామములు. ❧

మూ. త్రిభణ్డీ త్రివృతా చైవ శ్యామా కూటరణా తథా,

(శ్యామా సువహః కోటరా తథా)

సర్వానుభూతిస్సువహః (సరళా) శబ్దైః పర్యాయవాచకైః. ౪

వ్యా. త్రిభండ్రి, త్రివృత, శ్యామ, కూటరణ, సువహ, కోటర, సర్వానుభూతి, సువహ, (సరళ), అను సీఘర్యాయనామములచే తెగడ సామాన్యముగ జెప్పబడును.

—౧౭ తెగడసామాన్యగుణములు. ౧౭—

మూ. కషాయా మధురా రూక్షా విపాకే కటుకా చ సా,

కఫపిత్తప్రశమనీ రాక్ష్యాచ్చానిలకోపనీ.

౫

నేదానీమాష్ణధైర్యక్తా వాతపిత్తకఫాఽపహ్నాః,

కల్పవై శేష్యమాసాద్య సర్వరోగహరా భవేత్.

౬

వ్యా. తెగడ కషాయమధురరసంబులును రూక్షగుణంబును కటువిపాకంబును కల్గియుండును. స్వభావముచేతనే కఫపిత్తముల శమింపజేయును. రూక్షగుణము కల్గి యుండుటంజేసి వాతమును మాత్రము ప్రకోపింపజేయును.

అట్టివిశేషగుణములు కల తెగడను వాతపిత్తకఫహరములైన యాషధముల జేర్చి యీక్రింద జెప్పబడు కల్పనావిశేషముల ననుసరించి కల్పించినయెడ, వాతాదిదోషములచే పేరుపేరుగ నైనను అన్నింటిచేనైనను సంభవించినరోగముల నన్నిటిని శమింపగల్గి యుండును. (వాతహరాషధయోగముచే వాతరోగములను, వై సర్వికగుణవిశేషముచే పిత్తకఫరోగములను హరించునని యర్థము.)

—౧౮ తెగడభేదములు, అందు ఎఱ్ఱతెగడపేరుగుణములు. ౧౮—

మూ. మూలం తు ద్వివిధం తస్యాః శ్యామం చారుణమేవ చ,

తయోర్మృఖ్యతమం విద్ధి (శ్రేష్ఠతరం విద్ధి)

మూలం యదరుణప్రభమ్. ౭

సుకుమారే శిశౌ పృథ్వీ మృదుకోష్ఠే చ తచ్ఛుభం,

వ్యా. వైజెప్పబడిన తెగడపేరు శ్యామవర్ణముగ నుండునది యొకటి, అరుణవర్ణముగ నుండునది పేరొకటి. (ఇట్టి వర్ణభేదములచే తెగడ రెండువిధములని భావము). ఆ రెంటిలో నెఱ్ఱని తెగడపేరు మిగుల శ్రేష్ఠముగ నుండును. అయ్యది సుకుమారులకును ఐసి బాలురకును వృద్ధులకును మృదువైనకోష్ఠముకలవారికిని విరేచనమునకై చాల ప్రశస్తముగ నుండును. (ఎఱ్ఱ తెగడపేరు వ్యావత్తులు లేక సుఖముగ విరేచనముజేయుస్వభావము కల్గినది యగుటంజేసి సుకుమారులకును, బాల-వృద్ధ - మృదుకోష్ఠులకును ఉపయోగింపదగినదని భావము.)

—౧౯ నల్ల తెగడపేరుగుణములు. ౧౯—

మూ. మోహయేదాశుకారిత్వాత్ శ్యామా షీణ్వీత మూర్ఛయేత్.

(శ్లాఘం షీణోతి చ.)

తైష్ఠ్యాత్ కర్షతి హృత్కణ్ఠం ఆశు దోషం హరత్యసి,
శస్యతే బహుదోషాణాం శ్రూరకోష్ఠాశ్చ యే నరాః.

వ్యా. నల్లనిరంగుకల తెగడవేరు ఆశుకారియగుటంజేసి చిత్తభ్రమము నొందించును. ధాతువుల ఊడింపజేయును. తీక్ష్ణగుణమువలన హృదయమును కంఠమును లాగివట్టును. విషను దోషములను శీఘ్రముగ హరించును. కావున నియ్యది ప్రబలముగ దోషనాశయము కలవారికిని తోష్ఠము కఠినముగనుండువారికిని మిగుల శ్రేష్ఠముగ నుండును.

—౧౦ త్రిపుత్తును గ్రహించువిధి. ౧౦—

మూ. గుణవత్త్వాం తయోర్భూమా జాతం మూలం సముద్ధరేత్,
ఉపోష్య ప్రయతః శుక్లై శుక్లవాసాస్సమాహితః. ౧౦
గమ్భిరానుగతం శ్లత్త్వం అతిర్యగ్విస్మృతం చ యత్,
తద్విపాటోద్ధరేద్ధర్భం త్వచం శుష్కం నిధాపయేత్. ౧౧

వ్యా. మొదటియధ్యాయమునందు ఓషధిగ్రహణప్రస్తావమున జెప్పబడినగుణము గల ప్రశస్తభూమియందు పుట్టిన వైజెషినరీతిగ రెండువిధములైన తెగడవేరును, శుక్లపక్షమున నుపవాసముచేసి తెల్లనివస్త్రమును ధరించి నిశ్చలచిత్తుడై గ్రహించవలెను. అట్టివేరు భూమిలో మిక్కిలి లోతునకు దిగి గణుపులు లేక నునుపుకల్గి యుండవలెను. అడ్డముగ భూమిలో వ్యాపించియుండువేరును గ్రహింపదగదు. అట్టితెగడవేరును వైజెషిని నియమముతో గ్రహించి శుభ్రముగ కడిగి చీల్చి యందుండునరములను దూరంబుచ్చి పట్టను మాత్రము చక్కగ నెండించి విధ్యుక్తప్రకారము పదిలముగ నుంచునది.

ఇచ్చట ఔషధమున కుండవలసిన గుణంబులును, ఔషధగ్రహణస్థాపనవిధియు ప్రథమాధ్యాయమున జెప్పబడినరీతిగ నెరుంగునది.

—౧౧ విరేచనౌషధోపయోగవిధి. ౧౧—

మూ. స్నిగ్ధస్విన్నో విరేచ్యస్తు వేయామాత్రోపి తః సుఖం,

వ్యా. విరేచనముచేయించవలసిన వానికి తొలుత విధ్యుక్తప్రకారము స్నేహస్వేద విధులచేసి, నుందుదినమున పేయను మాత్రము ఆహారముచేయించి మరుసటినాడు సుఖముగ విరేచనము చేయించవలెను.

ఇచ్చట—సూత్రస్థానమున “అతై నం పునరేవ...పాయయేత్” (సూ. అ. ౧౧. సూ. ౨౧) అని చెప్పబడిన ఔషధసేవనవిధి ననుసరించునది.)

❧ { (110) ఈ త్రిపుత్రకల్పమునందలి యోగములు నూటపది. } ❧
(9) అందు కాంజికాదులతో యోగములు తొమ్మిది.

మూ. అక్షమాత్రం తయోః పిణ్డం వినీయాఽష్టేన నా పిబేత్. ౧౨
గోఽవ్యజామహిషీమాత్ర సౌవీరకతుషోదకైః,
ప్రసన్నయా త్రిఫలయా శృతయా చ పృథక్ పిబేత్. ౧౩

వ్యా. వైశేషిసరీరిగ గ్రహించి పదిలముగ నుంచబడిన నల్లతెగడ యెఱ్ఱతెగడల పేరుపట్టను పేరుపేరుగ నైనను రెంటినైనను (యథాయుక్తముగ) కర్ష పరిమితమును నూరి ముద్దచేసి యాముద్దను పులిగించిలో కలిపి విఘ్నక్తప్రకారము త్రాగవలెను. ఇత్తైరంగుననే గోమాత్రము, గొట్టెపంచితము, మేకపంచితము, బట్టెపంచితము, సౌవీరకము, తుషోదకము, సురామద్యముయొక్కతేట, త్రిఫలాకషాయము, అనునీద్రవములలో నొకదానిలో కలిపి త్రాగనగును (ఇత్తైరంగున త్రిపుత్తునకు వైశేషిక కాంజికాది నవద్రవములలో పేరు పేరుగనుపయోగముచే తొమ్మిదియోగములగును. ఈయోగములు “ఏతోఽష్టాదిభిరష్టా చ” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును).

❧ సైంధవాదులతో చేరిన త్రిపుచ్ఛార్ణ రోగములు పండ్రెండు. ❧

మూ. ఏకైకం సైన్ధవాదీనాం ద్వాదశానాం సనాగరం,
త్రిపుద్విగుణసంయుక్తం (త్రిగుణసంయుక్తం)
చూర్ణముష్ణామ్బునా పిబేత్ ౧౪

వ్యా. రోగభిష్కగ్నితీయాధ్యాయమునందలి లవణస్కంధమున జెప్పబడిన సైంధ వాదిలవణములలో పండ్రెండులవణముల నొకదానిని గ్రహించి దానికి సమభాగము కుంకిని, ఈరెంటికిని ద్విగుణము త్రిపుత్తును చేర్చి చూర్ణముచేసి సుఖోష్ణముగనుండు వేడినీళ్లలో కలిపి త్రాగునది. (ఇత్తైరంగున పండ్రెండులవణముల నొక్కొకదానితో చేయబడినయోగములు పండ్రెండగును. ఇయ్యవి “దశ ద్వా సైన్ధవాదిభిః” అని సంగ్రహమున నిష్పబడును.)

ఇచ్చట “సైన్ధవాదిభిః” అనుపదముచేత రోగభిష్కగ్నితీయాధ్యాయమున—
సైన్ధవ - సౌవర్పుల - కాల-బిడ-పాక్య-అనూప - కూప్య-వాలుకైలమాలకసాముద్ర -
కోమక-బొద్దిడ-బొంపర-పాతేయక-పాంసుజాని” (వి. అ. ౮. సూ. ౧౮౧) అని నిర్దేశింపబడినలవణములలో పండ్రెండు గ్రహింపబడును.

—ॐ (౧౮) తెగడకు మూత్రముతో యోగములు పదునెనిమిది. ॐ—

మూ. పిప్పలీ పిప్పలీమూలం మరిచం గజపిప్పలీ,

సరలః కిలిమం హిణ్దు భారీ తేజోవలీ తథా. ౧

ముస్తం హైమవతీ పథ్యా చిత్రకో రజనీ వచా,

స్వర్ణక్షీర్యజమోదా చ శృణ్ణవేరం చ తైః పృథక్. ౧

ఏకై కార్ధాంశసంయుక్తం పిబేద్దోమూత్రసంయుతం,

వ్యా. పిప్పళ్లు, మోడి, మిరియాలు, ఏనుగపిప్పళ్లు, సరళదేవదారు, కిలిమవ (దేవదారులోభేదము.), ఇంగువ, భారంగి, పెదవెక్కుడుతీగ, తుంగముస్తలు, తెల్లనివన కరక్కాయలు, చిత్రమూలము, పసుపు, వస, కంకుష్ఠము, ఓమము, శుంఠి, అనునీవడ నెనిమిదిద్రవ్యములతో నొక్కొక్కవానిని అర్ధభాగంబుగను, తెగడచూర్ణము నొక భాగమును, కలిపి చూర్ణముచేసి గోమూత్రమున కలిపి త్రాగునది. పిప్పలిమున్నగు పదునెనిమిది ద్రవ్యములతో పేరుపేరుగ గల్పించుటంజేసి యీయోగములు పదునెనిమిది యగును. (ఇయ్యది “మూత్రేఽష్టాదశ” అని సంగ్రహముగ నిర్దేశింపబడును.)

—ॐ (౧) తెగడకు అతిమధురముతో యోగములురెండు, అందుమొదటియోగము. ॐ—

మూ. మధుకార్ధాంశసంయుక్తం శర్కరాంబుయుతం పిబేత్. ౧౨

వ్యా. అర్ధభాగము సతిమధురమును నొకభాగమును తెగడచూర్ణమును చక్కెర పానకములో కలిపి త్రాగునది. ఈయోగమును క్రింద “యష్ట్యాహ్వావిధినా పిబేత్” అని చెప్పబడుయోగమును చేర్చి సంగ్రహమున “యష్ట్యాం ద్వా” అని నిర్దేశింపబడును.

—ॐ { (౧) తెగడకు జీవకాదులతో జేరినయోగములు పదునాల్గు } ॐ—
అతిమధురయోగం బొకటియు.

మూ. జీవకర్షభకౌ మేదాం శ్రావణీం కర్కటాహ్వాయం,

ముద్గమాషాఖ్యపర్ణ్యో చ మహతీం శ్రావణీం తథా. ౧౩

కాకోలీం, క్షీరకాకోలీం ఇన్ద్రాం భిన్నరుహం తథా,

క్షీరశుక్లాం పయస్యాం చ యష్ట్యాహ్వాం విధినా పిబేత్. ౧౪

బాత-పిత్తహితాన్యేతాన్యన్యాని తు కఫానిలే,

వ్యా. జీవకము, ఋషభకము, మేద, పిన్నబోడతరము, కర్కటకశృంగి, అడవి పెసర, అడవిమినుము, పెద్దబోడతరము, కాకోలి, క్షీరకాకోలి, పిన్నపావర, తిప్పతీగ,

నేలగుమ్మడు, మనుబాల, అతిమధురము, అను నీపదునైదు ద్రవ్యములలో నొక్కొక్కదానిని నర్థభాగమును, తెగడచూర్ణము నొకభాగమును ప్రత్యేకముగా గలుపుచు పదునైదుయోగములుగ గల్పించి వైజేషిని విధ్యుక్తప్రకారము త్రాగునది. ఈయోగములు వాత-పిత్త-రోగములయందు విరేచనమునకై హితకరములుగా నుండును. తక్కినయోగములు కఫవాతసంసర్గమున నుపయోగింపదగును. (ఇచ్చట 'వయస్యా-అర్కపుష్పి' యని చక్రపాణివ్యాఖ్యలో నున్నది. అర్కపుష్పి స్వనామఖ్యాతలరావిశేషమని భావప్రకాశమున నున్నది).

(ఇచ్చట జీవకాదిద్రవ్యముల పదునాల్గిటితో తెగడను వేరువేరుగ చేర్చిన నాల్గయోగము లగును. అతిమధురముతో యోగముపై యోగముతో చేర్చి రెండుయోగములుగ నిర్దేశింపబడినది. తక్కిన పదునాల్గయోగములును "జీవకాదౌ చతుర్దశ" అని నిర్దేశింపబడును).

— (2) క్షీరాదులతో యోగము లేదు. —

మూ. క్షీరమాంసేక్షుకాశ్చర్యద్రాక్షపీలురనైః పృథక్. ౨౦
సర్పిషా వా తయోశ్చూర్ణం అభయార్థాంగికం విబేత్,

వ్యా. ఆవుపాలు, మాంసరసము, చెరకురసము, నేలగుమ్మడిగడ్డరసము, ద్రాక్షపండ్లరసము, కొండగోగుకాయలరసము, నెయ్యి అనునీద్రవములతో రెండువిధములయిన తెగడప్రేళ్లలో నేదైన నొకదానిచూర్ణ మొకభాగమును, కరకకాయలచూర్ణ మర్థభాగమును కలిపి త్రాగునది. ఇచ్చట క్షీరాదిద్రవము లేడిటితో నేడుయోగములుగ గల్పింపనగును. (ఇయ్యది 'క్షీరాదౌ సప్త' అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

— (౧౨) తెగడకు లేహయోగము లేనిమిది. —

మూ. లిహ్యద్వా మధుసర్పిర్భ్యం సంయుక్తం సనీతోపలమ్. ౨౧
అజగన్ధా తుగాక్షీరీ విదారీ శర్కరా త్రివృత్,
చూర్ణితం ఔద్రసర్పిర్భ్యం లీధ్వా సాధు విరిచ్యతే. ౨౨
సన్నిపాతజ్వరస్తంభదాహాత్మష్టార్దితో నరః,

వ్యా. తెగడచూర్ణమును, శీనాకలకండపాడిని, లేసెను, నేతిని వీనినన్నిటిని నొకటిగ కలిపి లేహము చేయదగును. ఓమము, వెదురుపప్పు, నేలగుమ్మడిగడ్డ, తెగడ వీనినన్నిటిని చూర్ణముచేసి అందు లేసెను నేతిని కలిపి నాకినను చక్కగ విరేచనమగును. ఈ

యోగములచేత సన్నిపాతజ్వరములను, మలమూత్రాదిస్తంభనమును, దప్పిని శమింపజేయును. (ఇవిరెండు లేహయోగములు).

—౩ (3) మూడవలేహయోగము. —

మూ. శ్యామా త్రివృత్కషాయేణ కల్లేన చ సశర్కరమ్. ౨౩
సాధయేద్విధివల్లేహం లిహ్యత్వాణితలం తతః,

వ్యా. రెండువిధములయిన తెగడవేళ్లయొక్క కషాయమును, వానికల్కచూర్ణమును, చక్కెరను కలిపి లేహపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి, అందు కర్షప్రమాణము సేపించిన సుఖముగ విరేచనములగును. ఇచ్చట చక్కెరను, తెగడచూర్ణమును సమభాగములుగను, క్వాథమును, నాలవపంతును జేర్చి లేహపాకము చేయదగును. (ఇది మూడవలేహయోగము.)

—౪ (౪) నాల్గవలేహయోగము. —

మూ. సత్కౌద్రాం శర్కరాం పక్త్వా కుర్యాన్నృద్భాజనే నవే. ౨౪
క్షిపేచ్ఛీతే త్రివృచ్ఛార్ణం త్వక్పత్రమరిచైః సహ,
మాత్రయా లేహయేదేతత్ ఈశ్వరాణాం విరేచనమ్ ౨౫

వ్యా. తేనెను, చక్కెరను కలిపి పాకముచేసి యొకక్రొత్తమట్టిపాత్రలో నునిచి యందు తెగడచూర్ణమును, లవంగపుపట్ట, లవంగపుపత్రి, మిరియాలు, ఈమూడిటి చూర్ణమునుగూడ కలిపి యుక్తమైన పరిమాణముతో సేపించిన చక్కగ విరేచనములగును. ఇయ్యది రాజయోగ్యములైన విరేచనయోగము.

ఇచ్చట శర్కరాపాకమునకు నాల్గవపంతు త్రివృచ్ఛార్ణమును కలిపి, అందు సుగంధముకల్గుటకై లవంగపుపట్టమున్నగువానిని యధోచితముగ చేర్చినగును. ఈయోగము కేవలము సుకుమారశరీరులును స్థిగ్ధశరీరులును నగువారికి సుపయోగింపదగియుండునని “ఈశ్వరాణాం విరేచనమ్” అని చెప్పబడినది. (ఇది నాల్గవలేహయోగము.)

—౫ (౫) ఐదవలేహయోగము. —

మూ. కుడవాంశాక్ రసానిక్షుద్రాక్షౌపీలుషరూషకాః,
సితోపలాపలం కౌద్రాత్ కుడవార్ధం చ సాధయేత్. ౨౬
తం లేహం యోజయేచ్ఛీతం త్రివృచ్ఛార్ణేన శాస్త్రవీత్,
ఏతదుత్పన్న (దుత్కృష్ట)పిత్తానాం ఈశ్వరాణాం విరేచనమ్.

వ్యా. చెరకురసము, ద్రాక్షపండ్లరసము, వరగోగురసము, చిట్టితరసము ఈరసములు ప్రత్యేక మొక్కక కుడవము, చీనాకల్కండ పలము, లేనె అర్ధకుడవము, వీనినన్నిటి నొకటిగ గూర్చి లేహవక్ష్వముచేసి యది చల్లబడినపిదప తెగడచూర్ణమును లేహమునకు నాల్గవపాలు ప్రక్షేపన్యాయానుసారము కలిపి యుంచునది. ఈలేహమును మిక్కిలి పృథ్విసోదినపిత్తముల సుకుమారులకు విరేచనమునకై యుపయోగింపందగును. (ఇది యైదవ లేహయోగము.)

—౧౭ (౪) శర్కరామోదకాదియోగములు నాల్గు. ౧౭—

మూ. శర్కరామోదకా వర్తిః గులికామాంసపూపకా, అనేన విధినా కుర్యాత్ పైత్తికానాం విరేచనమ్. ౨౮

వ్యా. శర్కరయందు పైజెప్పబడిన చెరకురసము మున్నగు నాల్గురసములను ప్రత్యేక మొక్కకకుడవమువంతునను, అర్ధకుడవము లేనెను కలిపి పైజెప్పినరీతిగ వక్ష్వముచేసి, అందు త్రివృచ్చూర్ణమును కలిపి యాలేహపాకముచేతనే మోదకములను, వర్తులను, గులికలను, మాంసముతో కూడిన యపూపములను కూడ సిద్ధముచేయవగును. ఈనాల్గుయోగములును పిత్తవికారములయందు విరేచనమున కుపయోగింపందగును. (ఇచ్చట చెరకురసము మున్నగు ద్రవములను చక్కెరతో కలిపి మోదకాదులన్నించుటకు దగునట్లు పాకముచేయదగును.) ఈయోగములు “చత్వారస్పితయాపి చ” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౧౮ (౬) ఆరవది లేహయోగము. ౧౮—

మూ. పిప్పలీం నాగరం తౌరం శ్యామాం త్రివృతయా సహ, లేహయేన్తధునా సార్థం శ్లేష్మలానాం విరేచనమ్. ౨౯

వ్యా. పిప్పళ్లు, శుంఠి, యవతౌరము, నల్ల తెగడవేళ్లు, ఎఱ్ఱ తెగడవేళ్లు వీనినన్నిటిని చూర్ణముచేసి లేనెలొ కలిపి సేవించవగును. ఇయ్యది కఫము ప్రకోపించినవారిక విరేచనమునకై యుపయోగింపవగును. (ఇది యారవలేహయోగము).

—౧౯ (౭) ఏడవది లేహయోగము. ౧౯—

మూ. మాతులుక్లాభయాథాత్రిశ్రీవర్ణికోలదాడిమాత్, సుభృష్టా స్వ(సు)రసా తైలే సాధయేత్ తత్ర చాపవేత్. సహకారాత్ కపిత్థాచ్చ మధ్యం, అష్టం చ యత్ఫలమ్, చ-కల్ప—9

పూర్వపద్మహాలీభూతే త్రివృచ్ఛార్ణం సమావపేత్ 30
 త్వక్ష్పత్రకేసరైలానాం చూర్ణం మధు చ మాత్రయా,
 లేహోఽయం కఫపూర్ణానాం ఈశ్వరాణాం విరేచనమ్. 31

వ్యా. మాదీఫలములరసము, కరకకాయలస్వరసము, ఉసిరికకాయలస్వరసము, పెద్దగుమ్మడికాయస్వరసము, రేగుపండ్లస్వరసము, పుల్లదానిమ్మరసము ఈస్వరసములను తైలము చేర్చి చక్కగ కాచి లేహపాకముగ జేసి యందు తీయమామిడిపండు గిజరును, వెలగపండులాని గుఱ్ఱును, మాదీఫలము మున్నగువానిరసమును ప్రత్యేకము కుడవము వంతునగూర్చి ముద్దయగునట్లు పక్వముచేసి, అందు తెగడచూర్ణమును, లవంగపుపట్ట, లవంగపుపత్రి, నాగకేసరములు, విలకులు వీనిచూర్ణమును కూడ కలిపి, లేహము మితముగ కలిపి లేహముచేయునది. ఇయ్యది కఫము ప్రకోపించియుండు సుకుమారులకు విరేచన మునకై యుపయోగింపదగును. ఇది యేడవలేహయోగము. ఇదియును 'త్రివృచ్ఛాణామ తాస్త్రిస్రక' అని చెప్పబడు లేహయోగంబును చేరి యెనిమిది యగును.

— (గ) తెగడలో పానకాదియోగము లైదు. —

మూ. పానకాని రసాన్ యూషాన్ మోదకాన్ రాగషాడబాన్,
 అనేన విధినా కుర్యాత్ విరేకార్థం కఫాధికే. 33

వ్యా. వైశేష్యబడిన లేహవిధి ననుసరించి తెగడచూర్ణముతో పానకములను, మాంసరసములను, యూషములను, మోదకములను, రాగములతో కూడిన షాడబములను సిద్ధముచేసి, కఫం బధికముగ నున్నపుడు విరేచనమునకై యుపయోగింపందగును. (ఈ యోగములైదును “పానకాదిషు పఞ్చైవ” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును).

ఇచ్చట రాగషాడబము నిట్లు తెలియదగును—“క్వధితం తు గుడోపేతం సహ కారఫలం నవం, తైలనాగరసంయుక్తం విశ్లేయో రాగషాడబః” ఇయ్యది సూత్రస్థానము నందలి యన్న పానవిధ్యధ్యాయమున వివరింపబడినది.

— (ఁ) తర్పణయోగములు రెండు; అందు మొదటియోగము. —

మూ. భృశ్లేలాభ్యాం సమా నీలీ, తైస్త్రివృత్, తైశ్చ శర్కరా,
 చూర్ణం ఫలరసక్షౌద్రసక్తుభిస్సర్పణం పిబేత్. 34
 వాతపిత్తకఫోద్దేహు రోగేష్వల్పానలేషు చ,
 నరేషు సుకుమారేషు నిరపాయం విరేచనమ్. 35

వ్యా. దాల్చినచెక్క, వీలకులు ఈరెండును సమభాగములు, ఈరెంటికిని సమభాగము నీలి, ఈమూటికిని సమభాగము తెగడ వేళ్లు, ఈనాల్గిటికిని సమభాగము చక్కెర, ఈభాగములప్రకారము వీనినన్నిటిని కూర్చి చూర్ణముచేసి దానిమ్మచండ్లరసములో కలిపి అందు తేనెను సత్తుపిండిని కలిపిన నయ్యది సంతర్పణమగును. దీనిని వాత-పిత్త-కఫరోగములయందును, జాతరాగ్ని మందగించినవారికిని, సుకుమారులకును విరేచనమునకై యుపయోగించినచో నిరపాయముగ విరేచనములగును. (ఇది యొక సంతర్పణ చూర్ణయోగము. రెండవది “త్రివృతాం త్రిఫలాం...తద్యోజ్యం తర్పణే...యుక్తిషు” అని (ఓగి. శ్లో.) సంతర్పణయోగము చెప్పబడును. ఈరెంటిని చేర్చి “ద్వా చూర్ణే తర్పణే తథా” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.) ఇచ్చట “ఫలరసః...దాడిమరసః” అని చక్రపాణివ్యాఖ్యలో నున్నది. ఇయ్యది త్రిదోష సామాన్యమగుటంజేసి సర్వర్తుసామాన్యమగును.

— (గి) ఐదు మోదకయోగములు, అందు మొదటియోగము. —

మూ. శర్కరా త్రిఫలా శ్యామా త్రివృత్తిప్పలిమాక్షికైః,

మోదకస్సున్ని పాతోర్ధ్వర క్తపిత్తజ్వరాపహః.

3౬

వ్యా. చక్కెర, త్రిఫలములు, నల్లతెగడ, ఎఱ్ఱతెగడవేళ్లు, తేనె వీనినన్నిటిని కూర్చి మోదకముల జేసి విరేచనమునకై యుపయోగించిన సన్నిపాతంబును, ఊర్ధ్వగత రక్తపిత్తంబును, జ్వరంబును శమించును. (ఇది యొక మోదకయోగము.)

ఇచ్చట త్రిఫలాదిద్రవ్యములను చూర్ణముచేసి చూర్ణమునకు ద్విగుణితమైన చక్కెరను పాకముబట్టి, యందు చూర్ణమును తేనెను కలిపి మోదకముల జేయునది.

— (ర) ఎనిమిదవ లేహయోగము. —

మూ. త్రివృచ్ఛాణా మతాస్తీస్రః తిస్రశ్చ త్రిఫలాత్వచః,

విడజ్జపిప్పలిక్షౌరశాణాస్తీస్రశ్చ చూర్ణితాః.

3౭

లిహ్యత్ సర్పిర్చర్మభ్యాం చ, మోదకం వా గుడేన తు,

భక్షయేన్నిష్పరీహారం ఏతత్ శోధనముత్తమమ్

(ఏతత్ శ్రేష్ఠం విరేచనమ్).

3౮

గుల్మం స్లీహోదరం శ్వాసం (కాసం) హలీమకమరోచకం,

కఫవాతకృతాంశ్చాన్యైక్ వ్యాధీనేతద్వ్యపాహతి.

3౯

వ్యా. తెగడవేళ్లు పట్ట మూడుకాణములు, త్రిఫలములబెరడు మూడుకాణములు, వాయువిడంగములను పిప్పళ్లును యవతైరంబును చేరి షూడుకాణములు. ఇత్తైరంగున వీనినన్నిటిని కూర్చి చూర్ణముచేసి తేనెను నేలిన కలిపి సేవించునది. లేక వైజెప్పిన చూర్ణమును బెల్లముపాకమున కలిపి మోదకములుగ జేసి సేవించునగును. ఇయ్యది నిర పాయమైన విరేచనయోగము. దీనివలన గుల్మంబును, స్త్రీహంబును, ఉదరంబును, శ్వాస కాసములును, హలీమకంబును, అరోచకంబును, కఫవాతములచే జనించిన యితరరోగంబు లును నివర్తించును. (ఇది యెనిమిదవ లేహయోగము. ఇచ్చట మోదకయోగంబును చెప్ప బడినది. అయినను “లిహ్యద్వా మధునర్పిర్భాస్యం..... ఈశ్వరాణాం విరేచనం” (శ్లో. ౨౧-౩౨) అనుగ్రంథమున జెప్పబడిన లేహయోగముల నేడిటిని, ఈలేహయోగమును జేర్చి సంగ్రహమున ‘లేహోఽష్టా’ అని పరిగణనముచేసియున్నది. ప్రకారాంతరముగ నీయోగమున జెప్పిన మోదకభేదంబును లేహమునందే యంతర్భూతమగునని యుద్దేశించి తంత్రకారులు చెప్పినట్లు తోచెడి.)

— (౨) రెండవ మోదకయోగము; (కల్యాణగుడము). —

మూ. విడజ్జపిప్పలీమూలత్రిఫలాధాన్యచిత్రకాఁ,
మరిచ్చేన్ద్రీయవాఽజాజీ పిప్పలీహస్తీపిప్పలీః. ౪౦
లవణాన్యజమోదాం చ చూర్ణితం కార్షికం పృథక్,
తిలతైలత్రివృచ్ఛూర్ణభాగౌ చాప్తపలోన్తి తే. ౪౧
థాత్రీఫలరసప్రస్థాన్ త్రీన్, గుడార్ధతులాం తథా,
పక్వా మృద్వగ్ని నా ఖాదేత్ బదరోదుష్పరోపమాన్. ౪౨
గుడాన్ కృత్వా, న చాత్ర స్యాత్ విహారాహారయన్త్రణా,
మద్దాగ్నిత్వం జ్వరం మూర్ఛాం మూత్రకృచ్ఛ్రమరోచకమ్. ౪౩
అస్వప్నం గాత్రశూలం చ కాసం శ్వాసం భ్రమం క్షయం,
కుష్ఠార్ఘ్యః కామలామేహగుల్తోదరభగద్దరాన్. ౪౪
గ్రహణీపాణ్డురోగాంశ్చ హన్యుః పుంసవనాశ్చ తే,
కల్యాణకా ఇతి ఖ్యాతాః సర్వేష్వృతుషు యాగికాః. ౪౫
(ఇతి కల్యాణకగుడః)

వ్యా. వాయువిడంగములు, మోడి, త్రిఫలములు, దనియాలు, చిత్రమూలము, మీరియాలు, కొడినెపాలమిత్తులు, జీలకర, పిప్పళ్లు, ఏనుగుపిప్పళ్లు (పెద్దపిప్పళ్లు), పంచ

లవణములు, ఓమము వీనిని వేరువేరుగ ఒక్కొక్క కర్మమువంతున గ్రహించి చూర్ణముచేసి యుంచుకొనునది; నువ్వులనూ నె యెనిమిదిపలములు, తెగడచూర్ణము ఎనిమిదిపలములు, ఉసిరికపండ్లరసము మూడుప్రస్థములు, ఏబదిపలములు బెల్లము, వైజెప్పిన ద్రవమున బెల్లము పాకముబట్టి, అందు వైజెప్పిన విడంగాదిచూర్ణమును తెగడచూర్ణమును కూడ కలిపి మృద్వన్నిచే వండి పక్వమైనపిదప, రేగుషండం లేసియైనను అత్తిపండం లేసియైనను గుడికలు చేసి సేవింపదగు. దీనిని సేవించునపుడు ఆహారవిహారములవిషయమై నియమము లేదు. దీనివలన అగ్నిమాంద్యంబును, జ్వరంబును, మూర్ఛయు, మూత్రకృచ్ఛంబును, అరోచకంబును, నిదురబట్టకుండుటయు, ఒడలి నొప్పులును, శ్వాసకాశంబులును, ఒడలు తిరుగుటయు, ధాతుక్షయంబును, కుష్ఠంబును, అర్శిరోగంబును, కామలయు, ప్రమేహంబును గుల్మంబును, ఉదరంబును, భగందరంబును, గ్రహణిరోగంబును, పాండురోగంబును, నివర్తించును. మరియు నీగుడికలు పురుషసంతానమును కల్పించును. ఇవి కల్యాణకగుడికలని చెప్పబడును. మరియు నివి వసంతాదిముతువులన్నిటియందు నుపయోగింపందగియుండును. (ఇని రెండవ మోదకయోగము).

— (౩) తెగడకు వ్యోషాదులతో మూడవ మోదకయోగము).

మూ. వ్యోషతృప్తమునైలావిడక్లామలకాఽభయాః,
సమభాగా భిషద్దద్యాత్, ద్విగుణం చ మకూలకమ్. ౪౬
త్రివృతోఽష్టగుణం భాగం, శర్కరాయాశ్చ పద్మణం,
చూర్ణితం గుడికాః కృత్వా ఔద్రేణ పలసప్తితాః. ౪౭
భక్షయేత్, కల్మముత్థాయ శీతం చాను పిబేజ్జలం,
మూత్రకృచ్ఛే జ్వరే వమ్యాం కానే శ్వాసే ప్రమేక్షయే. ౪౮
తాపే పాణ్డ్యామయేఽల్పేఽగ్నో శస్తా నిర్యస్తాణాశినః,
యోగస్సర్వవిషాణాం చ మతశ్చేష్ఠో విరేచనే. ౪౯
మూత్రజానాం చ రోగాణాం విధిజ్ఞేనాఽవచారితః,

వ్యా. త్రికటుకములు, లవంగపువట్ట, లవంగపుపత్రి, తుంగగెడ్డలు, ఏలకులు, వాయువిడంగము, ఉసిరికకానులబెరడు, కరకకాయలబెరడు ఇవియన్నియు సమ భాగములు, సేపాశపువేళ్ల రెండుభాగములు, తెగడవేళ్లపట్ట ఎనిమిదిభాగములు, చక్కెర యెనిమిదిభాగములు వీనినన్నిటిని వైజెప్పినభాగములప్రకారము చేర్చి ఔషధముల

నన్నిటిని మెత్తని చూర్ణముచేసి చక్కెరపాకములో కలిపి పక్వముచేసి, యందు మోదకములుగ చేయుటకు వలసినంత తేనెను కలిపి యొక్కొక పలపరిమితముగ మోదకముల గల్పించునది. ఈ మోదకములను పూటకొకటివంతున ప్రాతఃకాలముననే లేచి సేవించి వెంటనే చల్లనినీళ్లను (అనుపానముగ) త్రాగవలెను.

ఈ మోదకములను మూత్రకృచ్ఛము, జ్వరము, వాంతి, శ్వాసకాసములు, భ్రమము (ఒడలుతిరుగుట), ధాతుక్షయము, తాపము, పాండురోగము, అగ్నిమాంద్యము, అను నీవ్యాధులయందెల్ల విరేచనమునకై సేవింపదగినను. ఇయ్యది సర్వవిషములయందును శ్రేష్ఠమైనవిరేచనౌషధము. మూత్రవ్యాధు లన్నింటియందు నుపయోగింపదగినను. దీనిని సేవించునపుడు ఆహారవిహారముల నియమము లేదు. దీనిని ప్రయోగసమర్థుడైన వైద్యుడు దేశకాలాదుల కనుగుణముగ నుపయోగించినచో వైజెప్పిన వ్యాధులన్నియు శమించును. (ఇది మూడవ మోదకయోగము.)

ఇచ్చట భాగకల్పనమున “ద్విగుణం చ మకూలకమ్” ఇది మున్నగునోట నేపాళము మున్నగువానిభాగము పైజెప్పినసమభాగ ద్రవ్యములలో నొక ద్రవ్యభాగమునకు ద్విగుణాదిగ నుండునట్లు కల్పింపవలెను. కొందరు త్రికటుకాదిద్రవ్యసముదాయమునకు ద్విగుణాదికభాగకల్పనము చెప్పిరి. ఈరెండు పక్షములును చక్రపాణివ్యాఖ్యానమున జూపియున్నాడు.

—ॐ (౪) తెగడకు పథ్యాదులలో మోదకయోగము నాల్గవది. —

మూ. పథ్యా ధాత్మ్యైరుబూ కాణాం ప్రసృతౌ ద్వా త్రివృత్పలమ్.

దశ తాణ్ మోదకాణ్ కుర్యాత్ ఈశ్వరాణాం విరేచనం,

వ్యా. కరక కాయలబెరడు, ఉసిరికకాయలబెరడు, ఆముదపువేళ్లు ఈమూడును చేరి రెండు ప్రసృతములు(నాల్గవలములు), తెగడ యొకపలము, వీనిని చూర్ణముచేసి విష్యుక్త ప్రకారము పది మోదకములుచేసి యుపయోగించునది. ఇయ్యది మిక్కిలి సుకుమారులగు ప్రభువులకు విరేచనమునకై యుపయోగింపదగినను. (ఇది నాల్గవ మోదకయోగము.)

—ॐ (౫) విదవ మోదకయోగము. —

మూ. త్రివృద్ధైమవతీ శ్యామా నీలినీ హస్తీవిప్పలీ.

౫౧

సమూలా విప్పలీ ముస్తమజమోదా దురాలభా,

కార్షికం నాగరపలం గుడస్య పలవింశతిమ్.

౫౨

చూర్ణితం మోదకాణ్ కుర్యాత్ ఉదుమ్బరఫలోపమాణ్,
హింజుసౌవర్చలవ్యోషయవానీబిడజీరకైః. ౫౩

వచాఽజగన్ధా త్రిఫలా చవ్యచిత్రకథాన్యకైః,
మోదకాణ్ వేష్టయేచ్ఛాల్లైః తాణ్ సతుమ్బురుదాడిమైః. ౫౪

త్రికపంక్షణహృద్వస్త్రీ కోష్ఠార్కః స్త్రీహశూలినామ్. ౫౫
హిక్మా కాసాఽరుచిశ్వాసకఘోదావర్తినాం శుభాః (హితాః),

వ్యా. ఎఱ్ఱతెగడపట్టు, కరక్కాయలబెరడు, నల్లతెగడ, నీలివేళ్లు, పెద్దపిప్పళ్లు, మోడి, పిప్పళ్లు, తుంగగెడ్డలు, ఓమము, దురదగొండి ఇవి ప్రత్యేక మొక్కొక కర్షము; శుంఠి యొకపలము వీనినన్నిటిని చూర్ణముచేసి, యిరువదిపలములు బెల్లమును పాకముబట్టి, యందు పైజెప్పినచూర్ణమును కలిపి పక్వముజేసి యత్తిపండంలేసి మోదకముల జేయ నగును. మరియు ఇంగువ, సౌవర్చలపణము, త్రికటుకము, ఓమము, బిడాలపణము, జీలకర, వస, వాయుంట, త్రిఫలములు, చవ్యము, చిత్రమూలము, దనియాలు, తుంబురులు, దానిమ్మకాయలబెరడు వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి యాచూర్ణమున పైని చెప్పబడిన మోదకములను నీమోదకములపై పూర్తిగ చూర్ణము కవచముబోలె నంటికొనియొండునట్లు చల్లి సేవించునది.

ఈమోదకములు—వెన్నెముకకు క్రిందిసంధియందును, గెజ్జలయందును, హృదయమునందును, పస్తియందును, కోష్ఠమునందును, నొప్పికలవారికిని; ఆర్థోరోగంబును, స్త్రీహరోగంబును, హిక్మాకాసంబులును, అరుచియు, శ్వాసంబును, కఫరోగంబులును, ఉదావర్తంబును కలవారికిని విరేచనమునకై చాల హితకరములుగ నుండును. (ఇది యైదవమోదకయోగము. ఈమోదకయోగము లైదును “పంచ మోదకాః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును. ఇచ్చట మోదక మనునది గుటికాపర్యాయము.)

— { (౬) వర్షాదిముతువు లారిటియందును వేరువేరుగ నుపయోగింపదగిన త్రివృద్ధ్యోగము లారు, అందు వర్షర్తూపయోగ్యయోగము. } —

మూ. త్రివృతాం కౌటజం బీజం పిప్పలీం విశ్వభేషజం,
క్షౌద్రద్రాక్షారసోపేతం (సమృద్ధీకారసక్షౌద్రం)
వర్షాస్వేతద్విరేచనమ్. ౫౬

వ్యా. తెగడ, కొడిసెపాలవిత్తులు, పిప్పళ్లు, శుంఠి, వీనిని సమభాగములుఁ
చూర్ణముచేసి తేనెను, ద్రాక్షపండ్లరసమును కలిపి వర్షముతువునందు విరేచనమునకై
సేవింపదగును.

❧ శరత్కాలోపయోగ్యయోగము. ❧

మూ. త్రివృద్ధురాలభాము స్తశర్కరోదీచ్యచన్దనం,
ద్రాక్షోమ్బునా సయప్త్యాహ్వాసాతలం జలదాత్యయే. ౫౭

వ్యా. తెగడ, దూలగొండివేళ్లు, తుంగగెడ్డలు, చక్కెర, వట్టివేరు, చందనము,
అలిమధురము, సంబరేణు వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి ద్రాక్షపండ్లరసమున
కలిపి శరదృతువునందు విరేచనమునకై సేవింపదగును. (ఇచ్చట సాతల అనునది తీగె
జాతిలో చేరినది, అడవులలోనుండును. సంబరేణు అని లోకమున చెప్పబడును.

❧ హేమంతోపయోగ్యయోగము. ❧

మూ. త్రివృతాం చిత్రకం పాతాం అజాజీం సరలం వచాం,
స్వర్ణక్షీరిం చ హేమన్తే విప్త్వా తూష్ణాంబునా విబేత్. ౫౮

వ్యా. తెగడ, చిత్రమూలము, విషబొద్ది, జీలకర, సరలదేవదారుపట్ట, వన, స్వర్ణ
క్షీరి పినినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి వేడినీళ్లతో కలిపి నూరి హేమంతముతువున
విరేచనమునకై త్రాగునది.

❧ గ్రీష్మోపయోగ్యయోగము. ❧

మూ. శర్కరా త్రివృతా తుల్యా గ్రీష్మకాలే విరేచనం,

వ్యా. తెగడచూర్ణమును శర్కరతో సమభాగములుగ కలిపి గ్రీష్మముతువునందు
విరేచనమునకై యుపయోగింపదగును.

❧ { ఋతుసామాన్యముగను, శిశిరముతువునందును }
ఉపయోగింపదగిన త్రివృద్ధ్యోగము. ❧

మూ. త్రివృత్రాయ స్తిహపుషాః సాతలాం కటురోహిణీమ్. ౫౯
(హపుషాం సప్తలాం శ్యామాం ద్రవస్తీం కటురోహిణీం)
స్వర్ణక్షీరిం చ సంచూర్ణ్య గోమూత్రే భావయేత్త్యహం,
ఏష సర్వర్తుకో యోగః స్నిగ్ధానాం మలదోషహృత్. ౬౦

వ్యా. తెగడ, కలుకానుగ, బోడతరము, సంబరేణు, కటుకరోహిణి, స్వర్ణక్షీరి, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగగూర్చి చూర్ణముచేసి గోమూత్రమునందు మూడుదినములు భావనచేసి యుంచుకొనునది. ఈచూర్ణమును శిశిరముతువునందేకాక తక్కిన బుతువు లన్నిటియందును సామాన్యముగ విరేచనమునకై యుపయోగింపదగును. మరియు స్నిగ్ధ శరీరులుగ నుండువారికి మలములను, త్రిదోషములను హరించుటకు ఇయ్యది ప్రశస్తముగ నుండును.

❖ { వసంతర్తువునందును బుతుసామాన్యముగను
ఉపయోగింపదగిన త్రివృద్ధోగము. } ❖

మూ. త్రివృచ్ఛాశ్రమా దురాలమ్భా వత్సకం హస్తిపిప్పలీ,
నీలినీ త్రిఫలా ముస్తం కటుకాచ సుచూర్ణితమ్. ౬౧
సర్పిర్తాంసరసోష్ణాంబుయుక్తం పాణితలం తతః,
పిబేత్సుఖతమం హ్యేతత్ (పిబేదేతత్ సర్వకాలం)
రూక్షాణామపి శస్యతే. ౬౨

వ్యా. యెఱ్ఱితెగడ, నల్ల తెగడ, దూలగొండి, కొడిసెపాలవిత్తులు, వీనుగపిప్పళ్లు, నీలివేరు, త్రిఫలములు, తుంగగడ్డలు, కటుకరోహిణి వీనినన్నిటిని మెత్తగ చూర్ణము చేసి నెయ్యి, మాంసరసము, వేడినీళ్లు అనుద్రవములతో కర్షమాత్రము కలిపి త్రాగవలయును. ఇయ్యది వసంతమునను సర్పబుతువుసామాన్యముగను ఉపయోగింపదగిన సుఖమైన విరేచనయోగము. మరియు రూక్షశరీరులకును, ఇయ్యది ప్రశస్తముగ నుండును.

ఈవిరేచనయోగము లారును “షడ్వతా” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

మూ. త్రూషణం త్రిఫలా హిజ్జు కార్షికం త్రివృతాపలం,
సౌవర్చలార్ధకర్షం చ ఫలార్ధం చాప్లువేతసాత్. ౬౩
తచ్ఛూర్ణం శర్కరాతుల్యం మద్యేనామైన వా పిబేత్,
గుల్మపార్శ్వార్ధినిత్ సిద్ధం జీర్ణే చాద్యాద్రసాదనమ్. ౬౪

వ్యా. త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, ఇంగువ, ఇవి ప్రత్యేక మొక్కకర్షము; తెగడ యొకపలము; సౌవర్చలవణము అర్ధకర్షము, ఆప్లువేతసము (ఫల్లప్రబ్బలి) అర్ధపలము, ఈభాగము ప్రకారము అన్నిటిని చేర్చి చూర్ణముచేసి చూర్ణమునకు సమభాగము చక్కెరను కలిపి మద్యముతోనైనను, అప్లుకాంజికముతోనైనను చేర్చి త్రాగునది.

ఈయోగము గుల్మములయందును ప్రక్కనొప్పులయందును నుపయోగించినచో నవి శమించును. ఔషధము జీర్ణమైనపిదప మాంసరసముతో నన్నమును భుజింపనగును.

మూ. త్రివృతాం త్రిఫలాం దస్తీం సప్తలాం వ్యోషసైర్థవం,
కృత్వా చూర్ణం తు సప్తాహం భావ్యమామలకీరసే. ౬౫
తద్యోజ్యం తర్పణే యూషే విశితే రాగయుక్తిషు,

వ్యా. తెగడ, త్రిఫలములు, దంతి, (నేపాళపువేళ్లు) సంబరేణు, త్రికటుకములు, సైంధవలవణము వీనినిన్నిటిని చూర్ణముచేసి ఉసిరికకాయలరసమునందు విడుదినములు భావనచేసి యూషమునందైనను, మాంసమునందైనను, రాగపాడబాదిపానకములందైనను, కలిపి త్రాగునది. ఇయ్యది సంతరణమునకై యుపయోగింపతగియుండును.

— { (3) ఘృతయోగములు మూడు, } —
(౧) ఊరయోగ మొకటియు.

మూ. తుల్యాష్టం త్రివృతం కల్కసిద్ధం గుల్మహరం ఘృతమ్. ౬౬

శ్యామా త్రివృతయోర్ధూలం పచేదామలకైః సహ,
జలే తేన కషాయేణ పక్త్వా సర్పిః పిబేన్నరః. ౬౭

శ్యామాత్రివృత్కషాయేణ సిద్ధం సర్పిః పిబేత్తథా,
సాధితం వా పయస్తాభ్యాం సుఖం తేన విరిచ్యతే. ౬౮

వ్యా. తెగడకల్కమును ఘృతమునకు నాల్గవంతును ఘృతమునకు సమభాగము మాతులుంగాదిఫలముల పుల్లనిరసమును కలిపి ఘృతపాకవిధి ననుసరించి పక్వముచేసి త్రాగిన గుల్మముల హరించును. (ఇది యొకఘృతయోగము.)

ఎఱ్ఱనితెగడను నల్లతెగడను (ఈరెండిటివేళ్లును) ఉసిరికకాయలబెరడును జలమున జేర్చి విధ్యుక్తప్రకారము కషాయమును పక్వముచేసి, యాకషాయమును కలిపి ఘృతమును ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి విరేచనమునకై త్రాగనగును. (ఇది రెండవ ఘృతయోగము.)

రెండువిధములైన తెగడవేళ్లును రెంటినిమాత్రము సమభాగములుగ జలమునజేర్చి క్వాధముచేసి యాకషాయమున ఘృతమునుచేర్చి విధ్యుక్తప్రకారము ఘృతమును పక్వముచేసి విరేచనమునకై త్రాగనగును. (ఇది మూడవ ఘృతయోగము.)

ఎఱ్ఱతెగడవేళ్లును నల్లతెగడవేళ్లును అవుపాలలలో చేర్చి ఊరపాకవిధిప్రకారము ఊరమును పక్వముచేసియైనను త్రాగునది. (ఇది ఊరయోగ మొకటి. వైశేషిక ఘృతయోగ

ముల మూటిని ఈక్షీరయోగ మొకటిని చేర్చి “చత్వారశ్చ ఘృతేక్షీరే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశించియున్నది.)

—౨౭ (౨) తెగడకు సురాయోగములు రెండు. ౨౭—

మూ. త్రివృన్తుష్టింస్తు సనఖా అష్టా ద్రోణేఽమృతః పచేత్,
(జలద్రోణే త్రివృన్తుష్టినష్టౌ తు సనఖా పచేత్)
పాదశేషం కషాయం తం పూతం గుడతులాయుతమ్. ౬౯
స్నిగ్ధేస్థాప్యం ఘృతేక్షౌద్రపిప్పలీఫలచిత్రకైః,
ప్రలిప్తే మధునా మాసం జాతం తత్ మాత్రయా పిబేత్. ౭౦
గ్రహణీపాణ్డూరోగఘ్నం గుల్మశ్వయధునాశనం,
సురాం వా త్రివృతాయోగకిణ్వాం తత్కాష్వాభసంయుతమ్.
(సురాం వా త్రివృతా కిణ్వాం పిబేత్ తత్కాష్వాభసంయుతాం)

వ్యా. తెగడవేరుపట్టను ఎనిమిదిపిడికిళ్లల పరిమితమును ద్రోణపరిమితజలమున వైచి నాల్గవపాలు మిగుల కషాయముకాచి వడగట్టి, యందు నూరుపలములు బెల్లమును కలిపి, పిప్పళ్లను మ్రంగకాయవిత్తులను చిత్రమూలమును లేనె బోసి నూరి, నేతిలో మోగిన యొకకుండలో భాగమున పూసి యాకుండయందు పైజెప్పినయకాషధమును బోసి వాసెనగట్టి యొకమాసము పదిలముగ నుంచునది. ఆయ్యది చక్కగ రసము దిగినపిదప యుక్తమైన పరిమితముగ గ్రహించి లేనెలో కలిపి సేవించునది. ఇయ్యది గ్రహణి రోగములను, పాండురోగములను, గుల్మములను, శోఫములను హరించును. (ఇది యొక సురాయోగము.)

లేక తెగడను కూడ చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన సురాబీజముతో విధ్యుక్తప్రకారము సాధితమైన సురామధ్యమునందు తెగడకషాయమును కలిపియైనను త్రాగవలెను. ఇది రెండవ సురాయోగము. (ఈయోగములు రెండును “దౌష్ట్య మద్యే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

—౨౮ (౨) తెగడకు కాంజీకముతో యోగములు రెండు, అందు సౌవీరకయోగము. ౨౮—

మూ. యవైః శ్యామా త్రివృత్కాష్వాభస్విన్నైః కుల్తాషమమృతా,
అనుతం షడహం పల్లే జాతం సౌవీరకం పిబేత్. ౭౧

వ్యా. యవలను తెగడకహయమున నుడికించి వైభాట్టు నొలిచి నూరి యాపిష్టమును నీళ్లతో కలిపి కుండలో బోసి మూతమూసి చీలమన్ను లేపనముచేసి ఆరుదినములు ధాన్యరాశినడుమ నునిచి, చక్కగ రసము దిగినపిదప నారసమును విరేచనమునకై త్రాగ నగును. (ఇది సౌవీరకమను కాంజికయోగము.)

సౌవీరకలక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“సౌవీరం తు యవై రామైః పక్షైర్వా నిస్తుమైః కృతమ్.

—౨౨ తుషోదకమను రెండవ కాంజికయోగము. ౨౧—

మూ. భృష్టాన్వా సతుషా శుద్ధా యవాం స్తచ్చూర్ణసంయుతాః,
అసుతానమ్భసా తద్వత్ పిబేజ్జాతం తుషోదకమ్ 23

వ్యా. పాట్టుతోడి శుభ్రమైనయవలను వేయించి నలుగగొట్టి తెగడచూర్ణముతో కలిపి నీళ్లలోబోసి మూతమూసి వానెగట్టి వైజేష్ఠినరీతిగ నారుదినములు ధాన్యరాశినడుమ నునిచి చక్కగ రసము కల్గినపిదప వడియగట్టి త్రాగునది. (ఇది తుషోదకమను రెండవ కాంజికయోగము. ఈయోగముల రెంటిని జేసి “కాంజికే ద్వాపచ” అని సంగ్రహమున నిర్దేశించియున్నది).

తుషోదకలక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లున్నది:—“తుషోదకం యవై రామైః సతుషైశ్శకలీకృతైః”.

—౨౩ (౧౦) తెగడకు షాడబాదులతో పదియోగములు. ౨౨—

మూ. యథా మదనకల్పీక్తా షాడబాదీః పృథగ్దశ,
త్రివృచ్చూర్ణేన సంయోజ్య విరేకార్థం ప్రయోజయేత్. 24

వ్యా. తెగడచూర్ణమును షాడబ-రాగ-లేహ-మేదక-ఉత్కారికా-తర్పణ-పానక-మాంసరస-యూష-మద్యములను పదిటితో వేరువేరుగ చేర్చి పదియోగములను మదన కల్పీక్షప్రకారము కల్పించి విరేచనమునకై యుపయోగించునది. ఈయోగములు “దశాన్యే షాడబాదిః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

ఇచ్చట మదనకల్పమున—“తథా-బదర-షాడబ-రాగ-లేహ-మేదక-ఉత్కారికా-తర్పణ-పానక-మాంసరస-యూష-మద్యానాం” (క. అ. ౧) అని నిర్దేశింపబడిన షాడబాదుల సేరుంగునది. దీనివివరణ మచ్చటనే చూచునది.

❧ { విరేచనౌషధమును సేవించునపుడు వాంతికాకుండుటకై } ❧
 మూడుయోగములు, ఉపచారములును.

భవతత్పత్ర:—

మూ. త్వక్సేసరాఽఽమ్రతకదాడిమైలా

సితోపలామాక్షికమాతులుడైః,

మద్యైస్తథాఽమైశ్చ మనోఽనుకూలైః

యుక్తాని దేయాని విరేచనాని.

2౫

శీతామ్బునా పీతవతశ్చ తస్య

సిఞ్చేన్దుఖం చ్చర్దివిఘాతహేతోః,

హృద్యాంశ్చ మృత్తుష్పఫలప్రవాళాః

అఘ్నం చ దద్యాదుపజిప్రణార్థమ్.

2౬

వ్యా. మరియు లవంగపువట్ట, నాగకేసరములు, ఆమ్రతకము (అంబాళము, లేక రాచమామిడి), దానిమ్మపండ్లు, ఏలకులు, కండచక్కెర, తేనె, మాదీఫలములు ఈ ద్రవ్యములతో యథాలాభముగ జేర్చియైనను, మద్యములతో జేర్చియైనను దానిమ్మ మున్నగు పుల్లనిరసములతో గూర్చియైనను రోగికి వమనము గాకుండుటకై మనస్సు కింపుగానుండు నట్లు సంస్కరించి విరేచనౌషధమును త్రాగింపనగును. (రోగికి జౌషధమువలన వమనము గాకుండుటకై విరేచనౌషధమునందు వైజిష్య త్వక్సేసరాదులు, మద్యములు, అఘ్నరసములు అనుమూడుయోగములలో రోగిమనసు కింపైనదానిని చేర్చి త్రాగించవలెనని భావము.)

మరియు విరేచనౌషధమును త్రాగినవెంటనే వమనము రాకుండుటకై చల్లని నీళ్లను ముఖముపై చిలకరించి మనసుకు రమ్యమైన మృత్తు (మట్టి పెళ్లలు), పుష్పములు, ఫలములు, చిగుళ్లు, అఘ్నరసములు మున్నగువాని మూర్ఛినుటకై యియ్యవలెను. (వైజిష్యవానిలో నెద్దానినైన నాఘ్రాణించినచో వమనముగాకుండునని భావము).

తత్ర శ్లోకాః.—

మూ. ఏకోఽఘ్నాదిభిరప్తౌ చ, దశ ద్వా నైస్థవాదిభిః,

మూత్రేఽష్టాదశ, యష్ట్యాం ద్వా, జీవకాదౌ చతుర్దశ. 2౭

క్షీరాదా సప్త, లేహేఽష్టా, చత్వారస్సితయాపి చ,
 పానకాదిషు పఞ్చైవ, షడ్వతౌ, షడ్చ మోదకాః. ౭౮
 చత్వారశ్చ ఘృతేక్షీరే, ద్వా చూర్ణే తర్పణే తథా,
 ద్వా మద్యే, కాఞ్చికే ద్వా చ, దశాన్యే షాడబాదిషు. ౭౯
 శ్యామాయాస్త్రివృతాయాశ్చ కల్పేఽస్త్రికా సముదాహృతం,
 శతం దశోత్తరం సిద్ధం యోగానాం పరమర్షిణా. ౮౦

వ్యా. రెండువిధములయిన తేగడలకు సంబంధించిన ఈశ్యామాస్త్రివృత్కల్పమున
 అష్టాదుల తొమ్మిదియు, నైంధవాదులతో చేరినయోగములు పండ్రెండును, గోమూత్ర
 ముతో పదు నెనిమిదియోగంబులును, అతిమధురముతో రెండుయోగంబులును, బీవకాదుల
 యందు పదునాల్గుయోగంబులును, క్షీర-మాసాదులతో ఏడుయోగంబులును, లేహయోగంబు
 లెనిమిదియు, మోదకాదిరూపమయిన సితా (శర్కరా) యోగములు నాల్గును, పాన
 కాదులతో నైదుయోగంబులును, వహ్నాదిఋతువులకు సంబంధించిన వేరువేరుయోగంబు
 లారును, మోదకయోగము లైదును, ఘృతయోగములు మూడును, క్షీరయోగం బొకటియు
 కలిసి నాల్గు యోగంబులును, తర్పణచూర్ణయోగంబులు రెండును, మద్యయోగంబులు
 రెండును, సావీరక-తుషారంబురూపములగు కాంబియోగంబులు రెండును, షాడబాదియోగ
 ములు షదియు, ఇవియన్నియు కలిసి నూటపది విశేషసంఖ్యయోగములు ఋషివర్యుడగు
 నగ్నివేళునిచే నీయధ్యాయమున చెప్పబడినవి. ఈయోగములవివరణమంతయు నాయా
 యోగములయందే వ్యాఖ్యానము చేయబడినది.)

❖ ఆధ్యాయసమాప్తి. ❖

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసమ్పూరితే
 కల్పస్థానే శ్యామాస్త్రివృత్కల్పే నామ సప్తమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్యైరంగున అగ్నివేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును నైన చరక
 సంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితమైన కల్పస్థానమున
 శ్యామాస్త్రివృత్కల్పమునది సప్తమాధ్యాయము సంపూర్ణము.

అష్టమాధ్యాయము.

—౧౦ (౮) చతురశ్శుశకల్పము. ౧౦—

అవతరణిక:—మృదువిరేచనంబగు శ్యామాత్రివృత్కల్పంబుల జెప్పినపిదప వానిం బోలే మృదువిరేచనంబగు చతురంగుల (రేల) మునకు సంబంధించిన విరేచనకల్పములు చెప్పబడును.

మూ. అథాతః చతురశ్శుశకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

వ్యా. శ్యామాత్రివృత్కల్పమును చెప్పినపిదప చతురంగుశమునకు (రేలకు) సంబంధించిన విరేచనకల్పముల దెల్పునట్టి యధ్యాయమును భగవానుడగు నాశ్రేయు డుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించెదనని యర్థము

—౧౧ చతురశ్శులపర్యాయనామములు. ౧౧—

మూ. ఆరగ్వధో రాజవృక్షః శమ్భాకశ్చతురశ్శుశః,

ప్రగ్రహః కృతమాలశ్చ కర్ణికారోఽవఘాతకః.

3

వ్యా. ఆరగ్వధ, రాజవృక్ష, శంపాక, చతురంగుశ, ప్రగ్రహ, కృతమాల, కర్ణికార, అవఘాతక అను నీపర్యాయనామములచే చతురంగుశము వ్యవహరింపబడును.

—౧౨ చతురశ్శుల (రేల) గుణములు వానియుపయోగము. ౧౨—

మూ. జ్వరహృద్రోగవాతాస్మగుదావర్తాదిరోగిషు,

రాజవృక్షోఽధికం పథో మృదుర్నధురశీతలః,

బాలే వృద్ధే శ్చతే షీణే సుకుమారే చ మానవే,

యోజ్యో(దేయో) మృద్వినపాయిత్యాద్విశేషాచ్చతురశ్శుశః. ౧౩

వ్యా. చతురంగుశమునది మృదువిరేచనంబును, మృదుగుణము కల్గినదియు, శీతవీర్యముగ నైయుండును. జ్వరము, హృద్రోగము, వాతరక్తము, ఉదావర్తము, మున్నగురోగములచే పీడితులగువారలకు విరేచనమునకై యుపయోగించిన చాల హితకర ముగనుండును. మరియు బాలరతును, వృద్ధులకును, ఉరఃక్షతముచే బాధితులకును, ధాతు శ్చయముకలవారికిని, సుకుమారులకును, గూడ నియ్యది మృదువిరేచనంబై అనపాయ ముగ నుండుటనుపట్టి విశేషముగ నుపయోగింపదగియుండును.

—ॐ రేలను ఔషధోపయోగముగ చేయువిధము. ॐ—

మూ. ఫలకాలే ఫలం తస్య గ్రాహ్యం పరిణతం చ యత్,
(రేచనాద్ధే పరిణతం ఫలం తస్యా హరేద్భుధః),
తేషాం గుణవతాం భారం (జాతం) సికతాసు నిధాపయేత్
సప్తరాత్రాత్ సముద్భృత్య శోషయేదాతపే భిషక్,
తతో మజ్జానముద్భృత్య శుచౌ భాణ్డే నిధాపయేత్.

వ్యా. రేలచెట్టు ఫలించుకాలమున చక్కగ పండి శుభ్రముగను, ఓషధిసాఢమునకు చెప్పియుండు ప్రశస్తగుణములు కల్గినవియునగు రేలపండ్లను సమృద్ధిగ గ్రహింపజనుకలఁ విడురాత్రులు గడచునంతదాక పాతిపెట్టవలయును. పిదప నాఫలమగ్రహించి యెండలో చక్కగ నెండించి వానినొక్కొక్కదానిని చీల్చి వానిలోపలను మజ్జను (గిజరును) గ్రహించి పరిశుభ్రమయిన యొకమట్టిపాత్రలో నునిచి యాషఁ నుంచవలసిన పద్ధతిప్రకారము పదిలముగ నుంచుకొనవలయును.

(ఇచ్చట ఓషధిగుణములను ఓషధిగ్రహణవిధిని దానిని భద్రపరచువిధానవ మదనకల్పమున చెప్పినరీతి నెరుంగునది.)

—ॐ { (౧౨) రేలకు సంబంధించిన విరేచనయోగములు పండ్రెండు. } ॐ—
(౧) అందు మొదటిది ద్రాక్షారసయోగము.

మూ. ద్రాక్షారసయుతం దద్యాత్ దాహోదావర్తపీడితే,
చతుర్వర్ష ముఖే బాలే యావద్ద్వాదశశ్చ వార్షికే.
చతుర్జ్వలమజ్జస్తు ప్రసృతం వాఽథ వాఽజ్జలిమ్,

వ్యా. రేలజీగురును రెండుపలములనైనను, నాలుగుపలములనైనను, ద్రాక్షరసమున కలిపి నాలుగువత్సరములమొదలు పండ్రెండువత్సరముల వయస్సుకు లోబడ బాలురకు ఉదావర్తము, తాపము అనువ్యాధులు సంభవించినపుడు విరేచనమునఁ త్రొగించవలయును. (ఈయోగము “ద్రాక్షారసే” అని సంగ్రహమున చెప్పబడును.)

—ॐ (౨౬) చతురంగులమునకు సురామన్నగు నైదిటితో నైదుయోగములు. ॐ—

మూ. సురామణ్డేన సంయుక్తం, అథ వా కోలశీధునా.
దధిమణ్డేన వా యుక్తం (సమ్యక్) రసేనామలకస్య వా,
కృత్వా శీతకషాయం తం పిబేత్సావీరకేణ వా.

వ్యా. వైశేష్యబడిన రేలజిగురును సురయను మద్యముయొక్క వైలేటతోనైనను; రేగుపండ్లచే సిద్ధమయిన శీఘ్రమద్యముతోనైనను; పెరుగుమీది లేటనీటితోనైనను; ఉసిరికపండ్ల రసముతోనైనను; కలిపి విరేచనమునకై త్రాగవలయును. మరియు రేలగుఱ్ఱము శీతకషాయముగ సిద్ధముచేసి, యాకషాయమును సౌవీరకమును కాంజికముతో చేర్చి యైనను త్రాగవలయును. (ఇవి యైదుయోగములు. ఈయోగము లైదును, “సురా శిఘ్నో దద్ధి చామలకీరసే సౌవీరకే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

—౧౭ (౭-౮) రేలమజ్జకు కషాయయోగములు రెండు. ౧౭—

మూ. త్రివృతో వా కషాయేణ మజ్జః కల్పం తథా పిబేత్,
తథా బిల్వకషాయేణ లవణక్షౌద్రసంయుతమ్ ౧౮

వ్యా. తెగడను విఘ్నక్తప్రకారము క్వాఢముచేసి, అందు రేలమజ్జను కలిపి త్రాగవలయును. ఇది విడవయోగము. మరియు బిల్వవేరును క్వాఢముచేసి, అందు సైంధవలవణమును లేనెను కలిపి రేలమజ్జను చేర్చి త్రాగవలయును. ఇది యెనిమిదవ యోగము. (ఈకషాయయోగములు రెండును “కషాయే చ త్రివృతో బిల్వకస్య చ” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

—౧౮ (౯) లేహయోగము తొమ్మిదవది. ౧౮—

మూ. కషాయేణాథవా తస్య త్రివృచ్ఛార్ణం గుడాన్వితం,
సాధయిత్వా శనైర్లేహం లేహయేన్తాత్రయా నరమ్. ౧౯

వ్యా. రేలగుఱ్ఱము చేర్చి క్వాఢముచేసి యాక్వాఢమున బెల్లము పాకమువట్టి, అందు తెగడచూర్ణమును కలిపి లేహపాకవిధిప్రకారము మందాన్నిచే పక్వముచేసి తగిన పరిమాణముతో నాలేహమును విరేచనమునకై సేవించతగును. ఈలేహము తొమ్మిదవ యోగము. (ఇయ్యది “లేహే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

—౧౯ (౧౦) ప్పుతయోగములు రెండు, అందు మొదటియోగము. ౧౯—

మూ. చతురశ్చులసిద్ధాద్వా క్షీరాద్యదుదియాఘృతం,
మజ్జః కల్పేన ధాత్రిణాం రసే తత్సాధితం పిబేత్. ౨౦

వ్యా. రేలగుఱ్ఱము పాలలో కలిపి క్షీరపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి యా పాలనుండి తీయబడిననేతిలో రేలగుఱ్ఱకల్పమును ఉసిరికపండ్లరసమును చేర్చి ప్పుతపాక చ-కల్పము—11

విధిప్రకారముచేసి యాఘృతమును విరేచనమునకై త్రాగవలయును. ఇది మొదటి ఘృత యోగము.

❧ (౧౧) రెండవ ఘృతయోగము. ❧

మూ. తదేవ దశమూలస్య కులుత్థానాం యవస్య చ,
కషాయే సాధితం సర్పిః కల్మైః శ్యామాదిభిః పిబేత్. ౧౪

వ్యా. వైశేషబడినరీతిగ చతురంగులసిద్ధి తీరమునుండి తీయబడిన ఘృతమునందు దశమూలములను ఉలవలను చేర్చి క్వాథముచేయబడిన కషాయమును కలిపి మదనకల్పమున చెప్పబడిన యెఱ్ఱతెగడ నల్లతెగడ మున్నగు (శ్యామాది) ద్రవ్యముల తొమ్మిదిటిని కల్కముగజేసి కలిపి ఘృతపాకవిధిప్రకారము ఘృతమును సిద్ధముచేసి విరేచనమునకై త్రాగునది. ఇది రెండవఘృతయోగము. (ఈఘృతయోగములు రెండును 'ఘృతే ద్వేచ' అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

ఇచ్చట మదనకల్పమున “శ్యామాత్రివృత్ చతుర్భుజ తిల్వకమహావృక్ష సప్తలా శంఖినీ దస్తీ ద్రవస్తినాం చ” (క. అ. ౧ సూ.) అని నిర్దేశింపబడిన శ్యామాది ద్రవ్యముల తొమ్మిదిటిలో యథాయోగ్యముగ వ్యాధ్యాదిబలానుసారముగ చేర్చి ఈఘృతమును సిద్ధముచేయవగును.

❧ (౧౨) అరిష్టయోగం బొకటి. ❧

మూ. దస్తీక్వాథేఽజ్జలిం మజ్జః శమ్పాకస్య గుడస్య చ,
దత్వా మార్గమాసస్థమరిష్టం పాయయేత చ. ౧౫

వ్యా. నేపాళపువేళ్లు కషాయమున నాలుగుపలముల రేలగుఱ్ఱును కలిపి బెల్లమును చేర్చి యొకమట్టిపాత్రలో పోసి పైన మూతమూసి యొకటిన్నరమాసమువరకు ధాన్యరాశిలో నుంచి సిద్ధమయిన యాయరిష్టమును విరేచనమునకై తగుప్రమాణము త్రాగునగును. ఈయరిష్టయోగము పండ్రెండవది. (ఇయ్యది “అరిష్టే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును. ఇచ్చట అరిష్టసంధానమునకు కావలసినపాత్ర సంస్కారము మున్నగు నవి పరిభాషానుసారముగ నెరుంగదగు.

మూ. యస్య యత్పానమన్నం చ, (అష్టం చ) హృద్యం స్వాద్యథవా కటు,
లవణం వాభవే త్తేన యుక్తం దద్యాద్విరేచనమ్. ౧౬

వ్యా. మరియు మనుజునకు మధుర-కటు-లవణరసములలో నేరసముతో కూడిన యన్నపానములు రుచించునో, అట్టి యన్నపానములయందు విరేచనౌషధమును చేర్చి విరేచనమున కుపయోగింపదగును. (అట్లు చేసినచో మనస్సున కింపగుటచేత ఔషధము వాంతికాక ఇమిడి చక్కగ పనిచేయును.)

—ॐ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ॐ—

తత్త్వశ్లోకాః—

మూ. ద్రాక్షారసే సురాశీర్ధ్వోః దధ్ని చామలకీరసే,
సౌవీరకే, కషాయే చ త్రివృతో బిల్వకస్య చ. ౧౭
లేహే, అరిష్టే, ఘృతే ద్వే చ, యోగాః ద్వాదశ కీర్తితాః,
చతురజ్జులకల్పైః సుకుమారాః సుఖోదయాః. ౧౮

వ్యా. చతురజ్జులకల్పమున నీయధ్యాయమున రేలకు ద్రాక్షారసముతో నొకయోగంబును; సురా-శీర్ధ్వ-దధి-అమలకరస-సౌవీరకముల నై దిటితో నైదుయోగంబులును; తెగడయొక్కయు, మారేడుయొక్కయు కషాయములు రెంటితో రెండుయోగంబులును; లేహయోగం బొకటియు, అరిష్టయోగం బొకటియు; ఘృతయోగంబులు రెండును; ఇవియన్నియు కలిసి పండ్రెండుయోగములు చెప్పబడినవి. ఈచతురజ్జులయోగములు మిక్కిలి సుకుమారుల కుపయోగింపదగినవియు, సుఖమును కల్గించునవియునై యుండును.

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి. ॐ—

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసమ్పూరితే
కల్పస్థానే చతురజ్జులకల్పో నామ అష్టమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున అగ్నివేశప్రణీతంబును చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరకసంహితయను నాయుద్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితమైన కల్పస్థానమున చతురజ్జులకల్పమునది యెనిమిదియవయధ్యాయము సమాప్తము.

నవమాధ్యాయము.

—౨౭ (౯) తిల్వకకల్పము. ౨—

అవతరణిక:—రేలనుబోతె తిల్వకంబును (లోద్ధుగ) అపాయము లేకయే విరేచన కారియగుటంజేసి చతురంగుళ (రేల) కల్పమును జెప్పినపిదప తిల్వకకల్పము (లోద్ధుగును విరేచనాషధముగ గల్పించువిధానము తెలుపు ప్రకరణము) ఈ క్రింద చెప్పబడును:—

మూ. అథాత స్తిల్వకకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

వ్యా. చతురంగుళకల్పమును జెప్పినపిదప తిల్వక(లోద్ధుగ)మును విరేచనోపయోగ్య యోగములుగ గల్పించువిధానమును చెల్పునట్టియధ్యాయమును, భగవానుడగు నాశ్రేయు లుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

—౨౮ (తిల్వక(లోద్ధుగ)పర్యాయనామములు. ౩—

మూ తిల్వక స్తు మతో లోధ్రః బృహత్పత్ర స్తిరీటకః,

వ్యా. “తిల్వక-లోధ్ర-బృహత్పత్ర-తిరీటక” అను పర్యాయనామములచే లోద్ధుగు చెప్పబడును.

(లోద్ధుగచెట్టు పర్వతప్రాంతముల విశేషముగ పెరుగును. దీనిపువ్వులు తెలుపు పసుపు ఎరుపు రంగులుకల్గి యుండును).

—౨౯ లోద్ధుగ సుపయోగించువిధి. ౪—

మూ. తస్య మూలత్వచం శుష్కం అస్తర్వల్కలవర్జితమ్.

3

చూర్ణయేత్తు త్రిథా కృత్వా ద్వా భాగా శోచితయేత్తతః,

లోధ్రస్యైవ కషాయేణ తృతీయం తేన భావయేత్.

౪

భాగం తం దశమూలస్య పునః క్వాఢేన భావయేత్,

శుష్కం చూర్ణం పునః కృత్వా తత ఊర్ధ్వం ప్రయోజయేత్.

వ్యా. దోషరహితమై ఓషధుల కుండవలసినగుణములతో కూడియుండు లోద్ధుగ చెట్టువేళ్లను ఓషధిగ్రహణవిధ్యుక్తప్రకారము యుక్తకాలమున గ్రహించి, వానిలోనుండు కఠినములైన నరములను పీచును దూరంబుచి్చి, పట్టను మాత్రము గ్రహించి చూర్ణముచేసి మూడుభాగములుచేసి, యందు రెండుభాగములను క్వాఢము (వడ్డణజలమున)చేసి, యిరు

వదియొకసారి యాక్వాఫమును వడగట్టి కషాయమును వంచుకొనునది. పిమ్మట మూడవ వంతు లాద్దుకుపట్టను కల్కము(వార్ణము)చేసి పైజెప్పినకషాయముననే భావనచేసి యెండించి మరల దశమూలములకషాయమున భావనచేసి మెత్తనిచూర్ణముచేసి యెండించి వదిలముగ (బొప్పధము నుంచువిధిప్రకారము) నుంచుకొని ఆయాయోగముల నుపయోగింపందగును.

(ఇప్పుట మదనకల్పమున “ఫలపిప్పలీనాం ద్వా భాగా...త్రిస్తవ్యకృత్వస్యానైన యేత్” (క. అ. ౧. సూ. ౨౬) అని చెప్పబడిన విధిప్రకారము తిల్వక(లాద్దుగ) వేళ్లను మూడుభాగములుచేసి, అందు రెండుభాగములచూర్ణమును లాద్దుగకషాయముననే యిరువదియొకసారి భావనచేసి వంచుకొని, యాకషాయమునందే లాద్దుగవేళ్లలో మూడవ భాగమును భావనచేసి, యెండించి, మరల దశమూలకషాయమున భావనచేసి యెండించి చూర్ణముచేయునది).

❧ { (౧౬) తిల్వకముతో విరేచనయోగములు పదునారు, } ❧
(౧) అందు దధిమండాదులతో నైదుయోగములు.

మూ. దధిమట్ట సురామట్ట మూత్రైః బదరశీధునా,

రనేనామలకానాం వా తతః పాణితలం పిబేత్.

౬

వ్యా. పెరుగుమీసిలేట, సురయనుమద్యముపైలేట, గోమూత్రము, రేగుపండ్లరసముతో సిద్ధముచేయబడిన శీధుమద్యము, ఉసిరికకాయాలరసము, ఈయైదుద్రవములలో వేరువేరుగ పైజెప్పబడిన లాద్దుగుచూర్ణమును కర్షప్రమాణముకలిపి విరేచనమునకై త్రాగవలెను. (ఇవి యైదుయోగములు. ఈయోగము లైదును “పిప్ప దధ్యాదిభిః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును).

❧ (౬) లాద్దుగకు సావీరకముతో యోగ మొకటి. ❧

మూ. మేషశృంగ్యభయాకృష్టా చిత్రకైః సలిలే శృతే,

మరుజా సునుయాత్, తచ్చ జాతం సావీరకం యదా.

౭

భవేదజ్జలినా తస్య లోధకల్కం పిబేత్సదా,

వ్యా. మేషశృంగి (దుఘ్నువువేరు), కరకకాయలబెరడు, పిప్పళ్లు, చిత్రమూలము, వీనినన్నిటిని సమభాగములగ గూర్చి నలుగగొట్టి నీళ్లలో బోసి కావ్యముచేసి వడగట్టి, యందు వేయించినదీయ్యమును నలుగగొట్టి వైచి మూతమునాసి వాసెనగట్టి ధాన్యరాశిలో

నునిచి అయ్యది జాతరసమైన సౌవీరక మనబడును. అందు అంజలి (నాల్గుపలముల) పరిమితమును గ్రహించి యొకకర్ష ప్రమాణము లొద్దుగుచూర్ణమును కలిపి విరేచనమునకై త్రాగనగును. (ఇది సౌవీరకయోగము.)

❧ (౭-౮) లొద్దుగు సురాయోగమొకటియు, అరిష్టయోగమొకటియు. ❧

మూ. సురాం లోధ్రకషాయేణ జాతాం పక్షస్థితాం పిబేత్. ౮
దస్తీచిత్రకయోద్ధోణే సలిలస్యాథకం పృథక్,
సముత్క్వాభ్య గుడవైశ్వికాం తులాం లోధ్రస్య చాఞ్జలిమ్. ౯
ఆవపేత్తత్ పరం పటౌత్ మధ్యపానాద్విరేచనం,

వ్యా. లొద్దుగుపట్టు జలమున జేర్చి క్వాభముచేసి, యాకషాయమున పరిపిండి మున్నగుపిష్టమును జేర్చి సురాసంధానవిధి ప్రకారము మూసి వాసెనగట్టి, అయ్యది చక్కగ రసము (పులుపు) గల్గునట్లు పదునైదుదినములు ధాన్యరాశిలో నుంచి, యాసురను మిత ప్రమాణముతో త్రాగిన విరేచనమగును. (ఇది సురాయోగము.)

మరియు నేపాళపువేళ్లు ఒక ఆఢకమును, చిత్రమూలము ఒకయాఢకమును ద్రోణ పరిమితజలమున వైచి క్వాభముకాచి యాకషాయమును వడగట్టి, యందు నూరుపలములు బెల్లమును, నాల్గుపలములు లొద్దుగుచూర్ణమును కలిపి, అన్నిటి నొకభాండమున బోసి యరిష్టసంధానవిధి ప్రకారము మూతమును బిగించి, యొకపక్షమువరకును ధాన్యరాశిలో నుంచి, చక్కగ రసము కల్గినపిదప నామధ్యమును లొద్దుగుచూర్ణమును కలిపి త్రాగినచో చక్క విరేచనములగును. (ఇది యరిష్టయోగరూప విరేచనయోగము.)

వైశిష్టిన సౌవీరక-సురా-అరిష్టయోగములు మూడును సంగ్రహమున “వికా సురా-సౌవీరకేణ చ వీరోఽరిష్టస్తథా యోగః” అని నిర్దేశింపబడును.

ఇచ్చట “శాలిషష్టికపిష్టాదికృతం మధ్యం సురా స్త్రుతా” యను సురాలక్షణము సేరుంగునది. సౌవీరక-అరిష్టలక్షణములు స్థలాంతరమున జెప్పబడినవి.

❧ (౯) కంపిల్లకయోగ మొకటి. ❧

మూ. కంపిల్లక (తిల్వకస్య) కషాయేణ దశకృత్వస్సుభావితాం. ౧౦
మాత్రాం కంపిల్లకవైశ్విక కషాయేణ పునః పిబేత్,

వ్యా. కంపిల్లకమును గంధద్రవ్యమును విఘ్నక్తప్రకారము కషాయము కాచి యాకషాయమున తిల్వక (లొద్దుగ) చూర్ణమును మితమైన ప్రమాణమును పదిమార్లు

యూచూర్ణమును కమ్మిల్లకకషాయానుపానముననే త్రాగినచో విరేచనమగును. కమ్మిల్లకేన చ" అని సంగ్రహమున నిద్దేశింపబడును.

(౧౦) తిల్వకలేహయోగములు మూడు, అందు మొదటిది. ౧౦

తురజ్జుళకల్పేన లేహోఽస్యః కార్య ఏవ చ. ౧౧

౧. చతురంగుళకల్పమున జెప్పబడిన లేహయోగవిధిప్రకారము లొడ్డుగుపట్టు సారముగ కషాయము కాచి, యందు త్రివృచ్ఛార్ణమును కలిపి జెల్లము విధిప్రకారము లేహముచేయునది. ఇది యొక లేహయోగము. (ఇచ్చట శవా తస్య...లేహయేస్తాత్రయా నరమ్" (క. అ. ౮. శ్లో.౧౨) అని చెప్ప మోగవిధి నెరుంగునది.)

❖ (౧౧) తిల్వకలేహయోగము రెండవది. ౧౧

ఫలాయాః కషాయేణ ససర్పిర్మధుఘాణితః,
ధ్రుచూర్ణయుతస్సిద్ధో లేహశ్చేష్టో విరేచనే. ౧౨

• త్రిఫలముల క్షాదముచేసి యందు లొడ్డుగుచూర్ణమును కలిపి చక్కెర హాపాకవిధిప్రకారము వక్షముచేసి, చల్లారినపిదప తేనెకలిపి యుపయోగించు వ్యమైన విరేచనయోగము.

❖ (౧౨) తిల్వకలేహయోగము మూడవది. ౧౨

వ్యకస్య కషాయేణ కల్పేన చ సశర్కరః,
స్మృతః సాధితో లేహః స చ శ్రేష్టో విరేచనే (శ్రేష్ఠం విరేచనమ్.)

• లొడ్డుగుపట్టును పరిభాషానుసారముగ కషాయము కాచి చక్కెరపాకమున యను లొడ్డుగుచూర్ణమును నేతని జేర్చి లేహపాకవిధిప్రకారము లేహమును యుపయోగింపదగును. ఇది శ్రేష్ఠమైన విరేచనోపధము. (ఈలేహయోగములు లేహస్తయః" అనువాక్యముచే సంగ్రహమున నిద్దేశింపబడును.)

(౧౩-౧౬) ఘృతయోగములు నాలుగు, అందు మొదటియోగము. ౧౩

హృదయే త్రివృతాదీనాం ముష్టింస్తు సనఖాః పృథక్,
శ్లేణేపాం సాధయేత్పాదశేషే ప్రస్థం ఘృతాత్పచేత్. ౧౪

స్తైస్తైరేవ బిల్వాంశైః సమూత్రలవణైరథ,
కోమాత్రాం పిబేత్కాలే శ్రేష్ఠమేతద్విరేచనమ్. ౧౫

వ్యా. 'క్యామా-త్రిపుల్.....ద్రవంతీనాం చ' (కల్ప. అ. ౧.) అని చెప్పబడిన నల్ల తెగడ, తెల్ల తెగడ, రేల, లాద్దుగు, జెముడు, దింబెన, సంబరేణు, నేపాళము, పెద్దనేపాళము అను నీతోమ్మిదివిరేచనద్రవ్యములను ప్రత్యేకము ఎనిమిదేసి పిడికెళ్ల వంతున గ్రహించి ద్రోణపరిమితమైన జలమునజేర్చి నాల్గవభాగము మిగుల క్వాథముచేసి, యందు ప్రస్తమాత్రమును నేతిని వైజెప్పబడిన తెగడ మున్నగు తోమ్మిదిద్రవ్యములను ప్రత్యేక మొక్కకపలమువంతున గూర్చి కల్కముచేసి, యాకల్కమును కూడ కలిపి ఘృతమునకు ననుభాగము గోమూత్రమును, పలమాత్రము నైంధవలవణమును జేర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము వక్రముజేసి, యాఘృతమును అగ్నిబలాద్యనుసారముగ పరిమాణము గల్పించి త్రాగినచో విరేచనమగును. ఇదియును శ్రేష్ఠమైన విరేచనయోగము.

ఇచ్చట "సనఖాన్ ముష్టిక్" అనుచోట చేతనుండు గోళ్లను బొటనవ్రేలి గోరుతో కలియబట్టిన పిడికిలితో నిముడునంత పరిమాణముని యర్థము. మరియు నీఘృత యోగమున లాద్దుగు ప్రధానము కావున తెగడ మున్నగుదినుసుల నొక్కొకముష్టి ప్రమాణముగను, లాద్దుగునుమాత్రము ద్విగుణముగ (రెండుముష్టులుగ)ను గ్రహించవలెను. ఈవిషమయనే జఠాకర్ణతంత్రమున—“త్రిపుదాది ద్విగుణో లోధ్రక్వాథః” అని స్ఫుటముగ జెప్పియున్నది.

—ॐ ఘృతయోగములు మూడు. ॐ—

మూ. లోధ్రకల్నేన మూత్రాన్యులవజైశ్చ పచేద్ధృతం,

చతురక్లుశకల్నేన సర్పిషీ ద్వే చ సాధయేత్.

౧౬

వ్యా. లాద్దుగుయొక్క కల్కమును ఘృతమునకు నాల్గవంతును, అష్టవర్ణములలో జేరిన నిమ్మకాయలు దానిమ్మ మున్నగువాని పులుపురసమును జేరి ఘృతమునకు నాలుగింతలును స్మృతమునగూర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము వక్రముచేసి యుపయోగించునది.

మరియు చతురంగులకల్పమున “కషాయేణాథవా తస్య.....లేహయేన్ద్రాత్రయా నరమ్” (కల్ప అ. ౮. శ్లో. ౧౨.) అనియు; “చతురక్లుశసిద్ధాద్వా.....సాధితం పిబేత్” (కల్ప అ. ౮. శ్లో. ౧౩) అనియు చెప్పబడిన రెండుఘృతయోగముల ప్రకారము ఇచ్చట లాద్దుగునుగూర్చియు రెండుఘృతయోగముల గల్పించునది. ఎట్లులన—లాద్దుగుచే సిద్ధమయిన క్వాథమున లాద్దుగుచూర్ణమును ఘృతమును కలిపి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము వక్రముచేయునది. ఇది యొకఘృతయోగము.

మరియు లాద్ధగుచూర్ణమును అవుపాలలో కలిపి తీరమును పక్వముచేసి దాన జనించినఘృతమున లాద్ధగుకల్కమును, ఉసిరికకాయలరసమును కలిపి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయునది. ఇది యొక ఘృతయోగము. ఇతైరంగున “అష్టాష్టా త్రివృతాదీనాం” అని యుపక్రమించి ఘృతయోగములు నాల్గు చెప్పబడినవి. ఈనాల్గు యోగములును, “ఘృతేనాపి చత్వారః సంప్రకీర్తితాః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింప బడును.

❧ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ❧

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. పఞ్చదధ్యాదిభిః, త్వేకా సురా సావీరకేణ చ,

ఏకోఽరిష్టస్తథా యోగః, ఏకః కంపిల్ల కేచ చ.

౧౭

లేహస్త్రయో, ఘృతేనాపి చత్వారస్సంప్రకీర్తితాః,

యోగాస్తే లోధ్రమాలానాం కల్పే షోడశ కీర్తితాః.

౧౮

వ్యా. లాద్ధగుప్రేక్షకు సంబంధించిన విరేచనకల్పమున పెరుగు మున్నగువానితో నైదుయోగంబులును; సురా, సావీరకము, అరిష్టము అనువానితో నొక్కొక్క యోగంబును; కంపిల్లముతో నొకయోగంబును; లేహయోగములు మూడును; నాల్గు ఘృత యోగంబులును; చేరి విరేచనయోగములు పదునారు ఈతిల్వకకల్పాధ్యాయమున చెప్పబడినవి.

❧ అధ్యాయసమాప్తి. ❧

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంఘాతే

కల్పస్థానే తిల్వకకల్పో నామ నవమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున అగ్ని వేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును, నయినచరక సంఘాతయను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంఘాతకల్పస్థానమున తిల్వకకల్ప మునునది నవమాధ్యాయము సమాప్తము.

దశమాధ్యాయము.

—౧౦ (౧౦) సుధాకల్పము. ౧౦—

అవతరణిక:—పదునారు విరేచనయోగముల దెల్పుతెల్పకకల్పమును పైయధ్యాయమును దెలిపినపిదప సంఖ్యాక్రమము ననుసరించి వైసంఖ్యకన్న నధికసంఖ్యయైన యిరువది యోగముల దెల్పునట్టి సుధాకల్పము చెప్పబడును. ఇట్టి క్రమసంఖ్యాధిక్యమునుబట్టియే పైయధ్యాయముల రెంటికింగూడ ఆసంకర్శసంబంధము నెరుంగునది.

మూ. అథాతస్సుధాకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

వ్యా. తెల్పకకల్పమును జెప్పినపిదప సుధాకల్పము (బొంతజెముడు విరేచనయోగములుగ గల్పించువిధానమును దెలుపునధ్యాయము) భగవానుడగు నాశ్రేయు డుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరింపబడును.

—౧౧ సుధా (జెముడు) ప్రయోగమునకర్హులు. ౧౧—

మూ. విరేచనానాం సర్వేషాం సుధా తీక్ష్ణతమా మతా,

సంఘాతం హి భిసత్త్యాశు దోషాణాం కష్టవిభ్రమా.

3

తస్తాన్నైషా మృదౌ కోష్ఠే ప్రయోక్తవ్యా కదాచన,

న దోషనిచయే చాల్పే సతి మార్గపరిక్రమే (చాన్యపరిక్రమే).౪

వ్యా. పలుదెరుగులైన విరేచనద్రవ్యములలో జెముడు మిక్కిలి తీవ్రమైనది. ఇయ్యది చాలకాలమునుండి వృద్ధిజెంది చేరియుండు దోషసంచయమును శీఘ్రముగ భేదించును. మిగుల కష్టసాధ్యములగు నుపద్రవముల గల్గించునది. కావున నట్టి తీవ్రమైన జెముడును మృదుకోష్ఠము కలవారికిని, దోషసంచయము స్వల్పముగ నుండువారికిని ఒకప్పుడు నుపయోగింపంజనదు. మరియు వ్యాధి యెట్టి క్రూరదశయందున్నను చికిత్సజేయవేరుతెరవున్నపుడు దీని నుపయోగింపంజనదు. (వేరే చికిత్సాంతరముచే సాధ్యముగాక గత్యంతరాభావమున మాత్రము దీని నుపయోగింపదగుంగాని, ఇతరౌషధముల కవకాశమున్నపుడు జెముడును మానుట మంచిదని భావము.)

మరియు “మృదౌ కోష్ఠేఽబలే బాలే స్థవిరే దీర్ఘరోగిణి” (అ. హృ. కల్ప. అ. ౨) అని వాగ్భటులు చెప్పిరి కావున బలహీనులకును, బాలరకును, వృద్ధులకును, చిరకాలము రోగవీడితులకును దీని నుపయోగింపదగదని తెలిసెడిది.

—ॐ జేముడు నువయోగింపదగనివారు. ౭—

మూ. పాణ్డురోగోదరే గుల్తే కుష్ఠే దూషీవిషార్దితే,
శ్వయథా మధుమేహే చ దోషవిభ్రాంతచేతసి. ౫
రోగైరేవంవిధైర్లస్తం జ్ఞాత్వా సప్రాణమాతురం,
ప్రయోజయేన్తహావృక్షం సమ్యక్ స హ్యవచారితః. ౬
సద్యో హరతి (నుదతి) దోషాణాం మహాన్తమపి సంచయం,

వ్యా. పాండురోగము, ఉదరము, గుల్మము, కుష్ఠము, దూషీవిషము, వాపు, ప్రమేహములు, దోషప్రకోపముచే మనస్సు చంచలమైయున్న యున్నాదము అను నీరోగములచేతను, వీనికి సమానములైన యితరవ్యాధులచేతను పీడితుడగురోగి బలము కల్గి యున్నయెడ అట్టిబలానుసారముగ జేముడును విరేచనమునకై యుపయోగింపదగును. అట్టివ్యాధులయందు జేముడును విధ్యుక్తప్రకారముగ నుపయోగించినచో మిక్కిలి వృద్ధి నొందియున్నదోషసంఘాతములైనను అలిశీఘ్రముగ హరించును.

(మధుమేహము అసాధ్యము కావున నిచ్చట మధుమేహశబ్దముచేత ప్రమేహసామాన్యము గ్రహింపబడును.)

—ॐ సుధాభేదములు. ౭—

మూ. ద్వివిధస్స మతోఽలైశ్చ బహుభిజ్ఞైవ కణ్ఠకైః. ౭
సుతీక్ష్ణైః కణ్ఠకైరలైః ప్రవరో బహుకంటకః,

వ్యా. జేముడు రెండు తెరంగులు. అందొకటి మిక్కిలి వాడికలముండ్లు కొద్దిగ కల్గియుండును. ఇంకొకటి దట్టముగ ముండ్లుకల్గి యుండును. రెంటిలో దట్టముగ ముండ్లు కల్గినది మిక్కిలి శ్రేష్ఠము.

—ॐ సుధాపర్యాయనామములు. ౭—

మూ. స నామ్నా స్సుక్ గుడాఽఽనన్దా సుధా నిస్త్రింశపత్రకః. ౮

వ్యా. వైద్యేర్కొనబడిన జేముడు స్సుక్, గుడ, అనంద, సుధ, నిస్త్రింశపత్ర, అను పర్యాయనామములచే జెప్పబడును.

—ॐ సుధాక్షరగ్రహణవిధిః; కాలము. ౭—

మూ. తం విపాట్యాఽఽహరేత్ ధీరం శస్త్రేణ మతిమాన్ భిషక్,
ద్వివర్షం వా త్రివర్షం వా శిశిరాస్తే విశేషతః. ౯

వ్యా. పైజెప్పబడిన రెండువిధములైన జెముడును శిశిరఋతువునఁగి ములలో కత్తితో చీల్చి యందుండి స్రవించు జెముడుపాలను గ్రహించవ మూడునవత్సరములకాలము గడచిన జెముడుచెట్టుపాలను గ్రహించుటకు డును. (క్షీరగ్రహణమునకు “శరది త్వక్కుష్టక్షీరాణాం” సామాన్యముగ శింపబడినను, విశేషవిధిచే జెముడుపాలను మాత్రము శిశిరాంతమున గ్రహిం

❧ (2) సుధాయోగములు ఇరువది. అందు సౌవీరకాదియోగములు ఏ

మూ. బిల్వాదీనాం బృహత్యా వా కణ్ణకార్యాస్తజైకశః,
కషాయేణ సమాంశం తం కృత్వాఽక్లారేషు శోషయే
తతః కోలసమాం మాత్రాం పిబేత్ సౌవీరకేణ వా,
తుషోదకేన కోలనాం రసేనామలకస్య వా.
సురయా దధిమణ్డేన మాతులుజ్జరసేన వా,

వ్యా. మారేడు మున్నగు మహాపంచమూలములవేళ్లు, చిన్నములక వేళ్లు, వీనిలో దేనినైన నొకదాని గ్రహించి క్వాథవిధిప్రకారము నాల్గవపా కషాయము కాచి దానికి సమభాగముగ (పైజెప్పినరీతిగ గ్రహింపబడిన) జెవ గూర్చి యొకపాత్రలో బోసి నిప్పులమీద నునిచి, అయ్యది చుండి ముద్దగుగ కాచి రేగుపండంటేసి మాత్రల జేయనగును. పిమ్మట నామాత్రను సౌవీరకష కము, తుషోదకము, రేగుపండ్లరసము, ఉసిరికకాయలరసము, సురయనుమద్యవ మీది తేటనీరు, మాదీఫలరసము, అను నీద్రవములతో నొకదాని యనుపానవ నగును.

ఇచ్చట సౌవీరకాదిద్రవము లేడిటితో వేరువేరుగ సువయోగించుటం సుధాయోగములని యెరుంగునది. ఈయేడుయోగములును “సౌవీరకాదిభిః సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును. కావుననే బిల్వాదికషాయభేదముల ననుసరిం సంఖ్యను నిర్ణయింపబడదు.

❧ (౮-౯) ఘృత, మాంసరసములతో రెండు సుధాయోగములు. ❧

మూ. సాతలాం కాఞ్చనక్షీరీం శ్యామాదీని కటుత్రికమ్
(ఫలత్రికమ్).

యథోపపత్తి సప్తాహం సుధాక్షీరేణ భావయేత్,
కోలమాత్రాం ఘృతేనాతః పిబేత్సంసరసేన వా.

వ్యా. సంబరేణు, స్వర్ణక్షీరి, ప్రథమాధ్యాయమున “శ్యామాత్రివృత్ చతురంగుళ...ద్రవస్తీనాం చ” అని చెప్పబడిన తెగడ మున్నగు విరేచనద్రవ్యములు తొమ్మిది, త్రికటుకములు, అనునీ ద్రవ్యము దొరకినంతమట్టుకు గ్రహించి చూర్ణముచేసి, జెముడు పాలలో నేడుదినములవరకు భావనావిధిప్రకారము భావనజేసి అర్ధకర్ష పరిమితమును నేతిలోపై నను మాంసరసములోపై నను కలిపి త్రాగునది. (ఇచ్చట ఘృత-మాంసరసములతో జేరిన సుధాయోగములు రెండని యెరుంగునది. ఈరెండుయోగములును “సర్విషాచ రసేన చ” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

మరియు “శ్యామాదీని” అను పదముచేత ప్రథమాధ్యాయమున జెప్పబడిన తెల్ల తెగడ, నల్ల తెగడ, రేల, లాద్దుగు, బొంతజెముడు, దింటెన, సంబరేణు, నేపాళము, పెద్దనేపాళము అను తొమ్మిది విరేచనద్రవ్యములు గ్రహింపబడు. మరియు శ్యామాది పదముచేతనే సాతల (సంబరేణు) గ్రహింపబడినను ‘సాతలాం’ అని వేరుగ చెప్పి యుండుటచేత సంబరేణును మాత్ర మొక్కదానినే ప్రధానముగ గ్రహించి యాషధమును కల్పించునపుడు తక్కినవానిలో దొరకినంతవరకు జేర్చవలెనని భావము.

—౧౦ (౧౦) పానకముతోజేరిన సుధాయోగమొకటి. ౧౦—

మూ. త్యూక్ష్మిషణం త్రిఫలాం దస్తీం చిత్రకం త్రివృతాం తథా,
స్నుక్క్షీరభావితం సమ్యక్ విదధ్యాత్ గుడపానకమ్. ౧౪

వ్యా. త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, నేపాళము, చిత్రమాలము, తెగడ ఈద్రవ్యములను యథాలాభముగ గ్రహించి చూర్ణముచేసి, వైయోగమున జెప్పినరీతిగ నేడు దినములు చక్కగ భావనజేసి బెల్లముచుజేర్చి సంస్కరించి సిద్ధముచేయబడిన పానకమున తగుమాత్రము కలిపి త్రాగినను చక్కగ విరేచనమగును. (ఇయ్యది సంగ్రహమున ‘పానకం’ అని నిర్దేశింపబడును.)

—౧౧ (౧౧) ఘోయరూపమైనసుధాయోగమొకటి. ౧౧—

మూ. త్రివృతారగ్వధం దస్తీం శజ్ఞినీం సప్తభాం సమం,
గోమూత్రే రజనీం కృత్వా (నిశి స్థితాం గవాం మూత్రే)
శోషయేదాతపే తతః. ౧౫

సప్తాహం భావయిత్వైవం, స్నుక్క్షీరేణాఽపరం పునః,
సప్తాహం భావయేచ్ఛుష్కం తతస్తేనాపి భావిత్వమ్. ౧౬

గన్ధమాల్యం తదాఘ్రాయ (సమాఘ్రాయ) ప్రావృత్యపటమేవ చ,
సుఖమాశు విరిచ్యన్తే మృదుకోష్ఠా నరాధిపాః. ౧౭

వ్యా. తెగడ, రేల, నేపాళము, కడిల, సంబరేణు వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి గోమూత్రమున నొకరాత్రియంతయు నూరబెట్టి మరుసటిదినము పగలంతయు ఎండలో నెండబెట్టునది. (ఇది యొకభావన.) ఇతైరంగున నేడు రేయింబవలును భావన చేయవగును. షిష్టుట జెముడుపాలలో వైజెప్పినవిధముగ భావనజేయవచ్చును. విదప నెండించి చూర్ణము చేసి యాచూర్ణమును పుష్పమాలికలపై జల్లి భావనజేసి యాగంధమును (పరిమళమును) మూర్కొనినచో చక్కగ విరేచనములగును. లేక భావనచేసిన యాచూర్ణమును గుడ్డపైజల్లి భావనచేసి యాగుడ్డను ముఖముపై గప్పికొనినను సుఖముగ విరేచనమగును. (ఇది ఘోషేయ (ఆఘ్రాణింపదగిన) రూపమైన సుధావిరేచనయోగము.) ఇది మిక్కిలి సుకుమారులకును మృదుకోష్ఠముగల రాజమాత్రులకు నుపయోగింపందగినది.

— (౧౨) లేహరూపమైన సుధాయోగ మొకటి. —

మూ. శ్యామాత్రివృత్తపాయేణ స్రుక్ క్షీరఘృతఫాణిత్రై,
లేహం పక్వా (కృత్వా) విరేకార్థం లేహయేన్ద్రాత్రయా నరమ్.

వ్యా. నల్ల తెగడ, తెల్ల తెగడ, ఈరెంటిని నాల్గింతలు జలముగూర్చి నాల్గవపాలు మిగులనట్లు కషాయముకాచి యాకషాయమును జెముడుపాలను అవునేతిని యొకటిగ గూర్చి చక్కెరపాకమున లేహపాకవిధిప్రకారము పక్వముజేసి యగ్నిబలానుసారముగ సేవించిన విరేచనమగును. (ఈలేహయోగంబును వైజెప్పబడిన ఘోషేయయోగంబును సంగ్రహమున “ఘోషేయలేహా చ” అని నిర్దేశింపబడును.)

— { (౧౩-౧౭) యూషాదులతో సుధాయోగములు మూడును మత్స్య మాంసములతో రెండుయోగములును. } —

మూ. పాయయేత సుధాక్షీరం యూషైర్దాసరసైః ఘృతైః,
భావితా శుష్కమత్యాన్వా మాంసం వా భక్షయేన్నరః. ౧౯

వ్యా. జెముడుపాలను యూషము (పెసలు మున్నగువానికట్టు)నంచైనను, మాంస రసములయంచైనను, ఆయాఘృతములయంచైనను కలిపి విరేచనమునకై త్రాగవలెను. (ఇవి యూష-మాంసరస-ఘృతయోగరూపములైన సుధాయోగములు.)

మరియు ఎండిన మత్స్యములనైనను, ఎండిన మాంసమునైనను జెముడుపాలలో పలుమారు భావనజేసి విరేచనమునకై తినవలెను. (వైజెప్పబడిన యూహావియోగములు మూడును, మత్స్యమాంసయోగములు రెండును సంగ్రహమున “యోగాః యూహావిభిస్త్రయః, ద్వౌ శుష్కమత్స్యమాంసాభ్యాం” అని నిర్దేశింపబడును.)

— (౧౮-౨౦) ఘృతయోగములు రెండు, సురాయోగమునది ఒకటి. —

మా. ఊరేణామలకైస్సర్పిః చతుర్జ్ఞుశవత్ పచేత్,

సురాం వా కారయేత్ ఊరే ఘృతం వా పూర్వవత్ పచేత్.

వ్యా. “చతురంగుశస్థిధాద్వా...తత్సాధితం విచేత్” అని చతురంగుశసంఖ్యమున క. ఆ. ౮) జెప్పబడిన ఘృతయోగప్రకారము ఘృతమును సుధాఊరముతో సిద్ధము చేయవలెను. ఎట్టులనఁ— జెముడుపాలను ఆవుపాలతో జేర్చి కాచి, దానినుండి తీయఁబడిన నేలితో జెముడుపాలను ఉసిరికకాయల కల్కమును జేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము స్థముచేయునది. ఇది యొకఘృతయోగము.

మరియు జెముడుపాలను సురామధ్యమున కలిపి పదునైదుదినములు భాస్వరమున నునిచి రసము చక్కగ కల్గినపిదప పానము చేయవలెను. (ఇది సురతో యోగమనఁబడఁగలదు.)

మరియు—“లోధ్రకల్లేన మూత్రాప్థులవకైశ్చ పచేత్ ఘృతమ్” (గల్ప-౧౧-౯) అని చెప్పబడిన ఘృతయోగప్రకారము, ఘృతమున గోమూత్రమును, పులింపురసమును, ముడుపాలను కలిపి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి విరేచనమునకై (యూహయోగమవలెను. (ఇది రెండవ ఘృతయోగము. ఈయోగములు ముఁడుపాల ‘సుద్ధింకా, స్వీ పిప్పి’ అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

— అభ్యాయవిషయసంగ్రహము. —

త్రయోక్తాః—

మా. సౌవీరకాదిభిస్సప్త, సర్పిషా చ, రసేన చ,

పానకం, మ్రేయ-లేహశా చ, యోగాః యూహావిభిస్త్రయః. ౨౧

ద్వౌ శుష్కమత్స్యమాంసాభ్యాం, సురై కా, ద్వౌ చ సర్పిషీ,

మహావృక్షస్య యోగాస్తే వింశతిస్సముదాహృతాః. ౨౨

వ్యా. జెముడును సౌవీరకాదులతో నేడుయోగంబులును, ఘృతయోగంబునది ఒకటి, పానకయోగం బొకటియు, మ్రేయయోగం బొకటియు, లేహయోగంబొకటియు,

యూష-మాంస-రస-ఘృతములతో మూడుయోగంబులును, మత్స్యమాంసములతో రెండు యోగంబులును, సురాద్యోగం బొకటియు, ఘృతయోగములు రెండును కలిసి విరేచన మునకైన సుధాద్యోగము అరువదియు నీసుధాకల్పమున జెప్పబడినవి.

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి. ॐ—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే
కల్పస్థానే సుధాకల్పో నామ దశమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్తైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నైన చరక సంహిత యను నాయుద్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితకల్పస్థానమున సుధాకల్ప మునునది దశమాధ్యాయము సమాప్తము.

ఏకాదశాధ్యాయము.

—ॐ (౧౧) సప్తలాశంఖినీకల్పము. ॐ—

అవతరణిక:—సుధాకల్పమును జెప్పినపిదప యోగసంఖ్యాధిక్యక్రమరూపసంబంధముచే సప్తలాశంఖినీకల్పము చెప్పబడును.

మూ. అథాతస్సప్తలాశంఖినీకల్పం వ్యాఖ్యాన్యాయః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

వ్యా. సుధాకల్పమును జెప్పిన పిదప సప్తల-(సంబరేణు) శంఖుని (దింబెన) అను రెంటిని విరేచనాషధముగ నుపయోగింప దగువిధానమును చెల్పు సప్తలాశంఖినీకల్పమును భగవానుడగు నాశ్రేయు లుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము కాకుండునట్లు, వివరించి చెప్పెదనని భావము.

(ఈయధ్యాయమున జెప్పబడు విరేచనయోగములన్నియు శ్యామాత్రివృత్కల్పమున జెప్పిన యోగములవలె సంబరేణునైనను, దింబెనైనను, రెండిటి నైనను జేర్చి కల్పింప నగును.

—ॐ సప్తలాశంఖినీపర్యాయనామములు: ॐ—

మూ. సప్తలా చర్మసాహ్వో చ బహుఘ్నేనరసా చ సా,

శంఖినీ తిక్తలా చైవ (తిక్తకా జ్ఞేయా) యవతిక్తాక్షి(క్ష)వీడకః. 3

వ్యా. సప్తల, చర్మసాహ్వ, బహుభేదరస, అను నీవర్యాయపదములచేత సంబరేణు చెప్పబడును. శంఖుని, తిక్తల, (తిక్తక), యవతిక్త, అక్షిపీడక, అను నీవర్యాయపదములచేత శంఖుని (దింటెన) చెప్పబడును.

—౧౭ సప్తలాశంఖులను సుపయోగింపదగినవ్యాధులు. ౧౭—

మూ. తే గుల్మగరహృద్రోగకుషళోఘోదరాదిఘ,
వికాసి తీక్ష్ణరూక్షత్వాత్ యోజ్యే శ్లేష్మాధికేషు తు. ౪

వ్యా. వైశేష్యబడిన సప్తలాశంఖులను గుల్మము, విషము, హృద్రోగము, శోషము, ఉదరము మున్నగు క్రూరవ్యాధులయందు సుపయోగింపందగును. మరియు నవిరెండును వికాసి-తీక్ష్ణ-రూక్షగుణముల గల్గియుండును కావున శ్లేష్మము అధికముగ కల్గియుండువ్యాధులలో విశేషముగ సుపయోగింపందగియుండును.

—౧౮ సప్తలాశంఖులనుండి గ్రహింపదగినయంగములు. ౧౮—

మూ. నాతిశృష్కం ఫలం గ్రాహ్యం శఙ్ఖిన్యా నిస్తుపీకృతం,
సప్తలాయాశ్చ మూలాని గృహీత్వా భాజనే టిపేత్. ౫

వ్యా. దింటెనచెట్టునుండి కాయలను అవి కొంచెముగ నెండియుండునపుడు గ్రహించి వైపొట్టు నొలిచి పదిలముగ నుంచవలెను. సంబరేణునుండి వేళ్లను గ్రహించి యుంచవలెను.

—౧౯ { (౧—౧౬) సప్తలాశంఖునీలతో చేరిన విరేచనయోగములు } ౧౯—
ముప్పదిలోమిది, అందు కషాయయోగములు పదునారు.

మూ. అక్షమాత్రం తయోః పిణ్డం ప్రసన్నా లవణాయుతం,
హృద్రోగే కఫవాతోత్థే (హృద్రోగకఫవాణారే)
గుల్మే చైవ ప్రయోజయేత్. ౬

ప్రియాలపీలు-కర్కణ్ధు కోలామూతకదాడిమైః,
ద్రాక్షోపససఖర్జురబదరాష్లుపరూషకైః. ౭
మైరేయే దధిమణ్డేఽప్లే సావీరకతుషోడకే,
శీఘ్రా చావ్యేష కల్పస్యాత్ సుఖం శీఘ్రవిరేచనః. ౮

వ్యా. సంబరేణు, దింటెన, ఈరెంటిని నొకటిగవైనను వేరువేరుగవైనను సైంధవలవణమునుకూడచేర్చి మద్యము వైలేటను కూర్చి నూరి ముద్దచేసి యుంచుకొనునది.
చ-కల్ప—13

యాకల్కములో కర్షప్రమాణము గ్రహించి మొరళి, వరగోగు, కమ్మరేగు, పెద్దరేగు, అడవిమామిడి, దానిమ్మ, ద్రాక్షపండు, చనస, భిర్జూరము, పుల్లనిరేగు, చిట్టిత ఆను నీపడకొండుద్రవ్యములలో నొకదాని కహయమునందైనను, మైరేయమును మద్యమునందైనను, పుల్లని పెరుగుపై తేటయందైనను సౌవీరకతుషోదకములయందైనను, శీఘమద్యమునందైనను (వైజెష్ఠినకల్కమును) కలిపి త్రాగినచో శీఘ్రముగ సుఖముగ విరేచనమగును. ఈయోషధమును హృద్రోగమునందును, కఫ-వాతములచే గల్గినరోగమునందును, గుల్మమునందు నుపయోగింపదగును.

ఇచ్చట 'మొరళి మున్నగువాని కహయములు మొదలగు ద్రవద్రవ్యములను వైజెష్ఠిన కల్కాషధమును పరిభాషానుసారముగ నాల్గింతలు చేర్చునగును. "కల్కే మధుస్మృతం తైలం.....ద్రవా దేయాశ్చతుర్థణాః" అని పరిభాష. మరియు ప్రియాలాదికహయములు మొదలగు పదునారు ద్రవద్రవ్యములతో సంబరేణు దింటెనల కల్కమునకు పదునారువిరేచనయోగములని యెరుంగునది. మరియు మైరేయాదిద్రవములు కహయములు గాకున్నను కహయసముదాయసాహచర్యమునందేసి సంగ్రహమున "కహయా దశ షటైష్ఠ" అని నిర్దేశింపబడును.

❧ (౧౭) ఆరు తైలయోగములు, అందు మొదటియోగము. ❧

మూ. తైలం విదారిగంధాద్యైః పయసి క్వధితే పచేత్,
సప్తలాశంఖనీకల్కే త్రివృచ్ఛామార్దభాగికే. F
దధిమణ్డేన సన్నియ సిద్ధం తత్పాయయేత చ,

వ్యా. విదారిగంధాదిద్రవ్యములను చేర్చి క్వాగ్రముచేసి యాక్వాగ్రమునకు నాల్గవ పాలు తైలమును (నువ్వులనూనెను), సప్తలా-శంఖనీకల్కమునకు అర్థభాగముండునట్లు తెల్లతెగడ, నల్లతెగడ. కల్కమును చేర్చి తైలమునకు సమభాగముగ పెరుగుమీది తేటను కలిపి (వీనినన్నిటిని నొకటిగ గూర్చి) తైలపాకవిధిప్రకారముచేసి విరేచనమునకు నుపయోగించునది. (ఇది యొక తైలయోగము.)

ఇచ్చట సప్తలా-శంఖనీకల్కమును రెండుభాగములును, త్రివృత్ (తెగడ) శ్యామాకల్కములు ఒకభాగమును చేరిన కల్కసముదాయము తైలమునకు నాల్గవవంతు నుండవలెను.

❧ (౧౮-౨౨) ఐదు తైలయోగములు. ❧

మూ శంఖనీచూర్ణభాగౌ ద్వౌ తిలచూర్ణస్య చాపరా.
(నీలీచూర్ణస్య చాపరా)

హరీతకీకషాయేణ తైలం తత్ప్రీడితం విభేత్,

అతసీసర్షపై రణ్డకరజ్జ్వేష్వేష సంవిధిః.

౧౧

వ్యా. దింటెనచూర్ణమును రెండుభాగములును, నువ్వులపిండి యొకభాగమును కరక కాయకషాయమున కలిపి మర్దనచేసి, అందుండి తైలమును తీసి యాతైలమును విరేచనమునకై త్రాగవలయును. ఇతైరంగుననే అవిశేషింజలు, ఆపాలు, ఆముదపుగింజలు, కానుగింజలు అను నీనాల్గిటిలో ఒక్కొక్కదానిని చూర్ణముచేసి, నువ్వులచూర్ణమునకు బదులు కలుపుచు వైజెప్పినరీతిగ తైలముదీసి విరేచనమునకు త్రాగనగును.

వైజెప్పబడిన తైలయోగ మొకటియు నీతైలయోగము తైదును చేరి ఆరుతైలయోగము లగును. ఈతైలయోగములు “షట్తైలేషు” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

❧ (౨౩) ఘృతయోగము లెనిమిది, అందు మొదటిఘృతయోగము. ❧

మూ. శజ్ఞీసీస ప్తలాసిద్ధాత్ ఊరాద్యదుదియాద్భృతం,

కల్కభాగే తయోరేవ త్రివృచ్ఛ్యామార్ధసంయుతే.

౧౨

ఊరేణాలోడ్య సంపక్వం (విపచేత్) విభేత్తచ్చ విరేచనం,

వ్యా. దింటెనను, సంబరేణును పాలలో కలిపి ఊరపాకవిధిప్రకారము పక్వము చేసి, యాఊరమునందు నేతిని తీసికొని ఆఘృతమునందు శంఖునీ-సప్తలాకల్కము రెండు భాగములను, ఆకల్కమునకు అర్ధభాగము త్రివృత్ శ్యామాకల్కమును కలిపి ఘృతమునకు నాల్గింతలు ఆవుపాలను కూర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము చేయునది. ఈఘృతమును విరేచనమునకై యుపయోగింపదగును. ఇది యొక ఘృతయోగము.

❧ (౨౪-౩౦) ఏడు ఘృతయోగములు. ❧

మూ. దస్తీద్రవస్తీకలోఽయం అజశృఙ్గ్యజగన్ధయోః.

౧౩

ఊరిణ్యా నీలికాయాశ్చ తదైవ చ కరంజయోః,

మసూరవిదలాయాశ్చ ప్రత్యక్షపర్ణ్యాస్తదైవ చ.

౧౪

ద్విపర్ణాధాంశకల్నేన తద్వత్సాధ్యం ఘృతం పునః,

శజ్ఞీసీస ప్తలాథాత్రికషాయే చాపరం ఘృతం,

త్రివృత్ కల్నేన సర్పిశ్చ.....(సాధయేద్భృతమ్).

౧౫

వ్యా. నేపాళము, పెద్దనేపాళము; వాయుంబు, దుష్టపువేరు; పాలగుమ్మడి, నీలి, కానుగ, కలుకానుగ, నల్ల తెగడ, ఉత్తరేణి ఈచెప్పిన ద్రవ్యములవరుసలూ రెండేసి ద్రవ్యములను కల్పముచేసి ఈకల్పమునకు రెట్టింపు శంఖానీ-సప్తలాకల్పమును కల్పించి వైయోగమున చెప్పినరీతిగ శంఖానీ-సప్తలాసిద్ధమయిన తీరమునుండి తీయబడిన ఘృతమున కలిపి ఆవుపాలను చేర్చి వైజెప్పినవిధముగనే ఘృతపాకవిధిప్రకారము ఐద ఘృతములను సిద్ధముచేయునది. (ఈయోగములయందు వైజెప్పబడిన యోగమువలెనే తెగడకు, నల్ల తెగడకును బదులు దంతీ, ద్రవంతీ మున్నగు రెండేసి ద్రవ్యములకల్పమును శంఖానీ-సప్తలాకల్పమునకు అర్థభాగముగ చేర్చుచు వైకల్పప్రకారముగనే ఘృతయోగముల సిద్ధము చేయునది.)

మరియు దింటెన, సంబరేణు, ఉసిరికకాయలు, ఈమూడిటిని కషాయముచేసి, యాకషాయమునకు నాల్గవంతు ఘృతమును, ఘృతమునకు నాల్గవపాలు శంఖానీ-సప్తలాకల్పమును కలిపి ఘృతపాకవిధిప్రకారము ఘృతమును సిద్ధముచేయునది.

మరియు త్రివృత్కల్పమున చెప్పినప్రకారము తెగడకు బదులు దింటెన-సంబరేణువునుచేర్చి ఘృతమును సిద్ధముచేయునది. ఇచ్చట “శ్యామాత్రివృత్ కషాయేణ సిద్ధం నర్హిః పితృత్తథా (కల్ప. అ. ౭. శ్లో ౬౮.)” అను ఘృతయోగకల్పము ననుసరించి తెగడకు బదులు శంఖానీ-సప్తలాకషాయమును జేర్చి ఘృతమును సిద్ధముచేయునది. ఇత్తైరంగున “శంఖానీ-సప్తలాసిద్ధాత్” అని యుపక్రమించి యెనిమిదిఘృతయోగములు చెప్పబడినవి. ఈయెనిమిది ఘృతయోగములును “అష్టా చ సర్విషి” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౨౨ (౩—౩౫) లేహయోగములు మూడు, సురాకంపిల్లయోగములు రెండు. ౨౨

మూ.

త్రయో లేహశ్చ లోధ్రవత్,
సురాకంపిల్లయోగోగః కారోగ్య లోధ్రవదేవ చ.

౧౬

వ్యా. తిల్వకల్పమునందు “చతురశ్శులకల్పేన” అని యుపక్రమించి “సఘృత స్సాధితో లేహః స చ శ్రేష్ఠో విరేచనే” (కల్ప. అ. ౯. శ్లో. ౧౧. ౧౩.) అని చెప్పబడిన కల్పము ననుసరించి లాద్దగతుబదులు దింటెనను, సంబరేణును, చేర్చుకొనుచు లేహయోగముల మూటిని సిద్ధముచేయనగును.

మరియు లోధ్రకల్పమున “సురాం లోధ్రకషాయేణ.....మద్భూపానా ద్విరేచనమ్. (కల్ప అ. ౯. శ్లో. ౮. ౯) అని చెప్పబడిన సురాకల్పము ననుసరించి

హృద్ధగతు బదులు దింటెన-సంబరేణును చేర్చుచు సురాయోగమును సిద్ధముచేయునది. ఆత్మైరంగుననే “కమ్మిల్లకహయేణ.....కహయేణ పునః పిబేత్.” (కల్ప. అ. ౧౦. శ్లో. ౧౦) అని చెప్పబడిన కంపిల్లకయోగమును కూడ గల్పించునది. ఎట్టులన—కంపిల్లక మనుగంధద్రవ్యమును విధ్యుక్తప్రకారము క్వాథముచేసి, అందు సంబరేణుదింటెనల చూర్ణమును పదిమార్లు భావనచేసి, యాచూర్ణమును కంపిల్లకహయోనుపానముననే త్రాగ వలెను. (ఇది సంబరేణుదింటెనలకు కంపిల్లకముతో యోగము) ఇచ్చట జెప్పబడిన లేహ-కంపిల్లకయోగములు “త్రయో లేహః, యోగః కమ్మిల్లకే తథా” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౩౬-౩౯) సౌవీరకాదియోగములు నాల్గు. ౪—

మూ. దంతీద్రవస్త్యోః కల్పేన సౌవీరకతుషోదకే,

అజగంధాజశృణ్ణోశ్చ తద్వత్ స్యాతాం విరేచనే.

౧౭

వ్యా. దంతీద్రవంతీకల్పమున “అజగంధాకహయేణ సౌవీరకతుషోదకే” (కల్ప-అ. ౧౨-శ్లో-౩౫) అని చెప్పబడిన ప్రకారము సంబరేణు దింటెనలకహయమును దంతీ ద్రవంతీకహయమునకు బదులుగ జేర్చి (చరిభాహనుసారముగ) సౌవీరకమును, తుషోదక మును కల్పించనగును.

మరియు “తథా దంతీద్రవస్త్యోశ్చ కహయే సాజగంధయోః గౌడః కార్యోఽజ శృణ్ణో వా సవై సుఖవిరేచనః” (కల్ప-అ-౧౨-శ్లో, ౩౩) అని చెప్పబడిన అరిష్టకల్పము ననుసరించి రెండరిష్టయోగముల సిద్ధముచేయనగును. ఎట్టులన—సంబరేణుదింటెనలను వాయింటును జేర్చి విధ్యుక్తముగ కహయము గాచి, యొకకుండకు లోభాగమున పిప్పలి మున్నగువాని కల్కమును లేవనముచేసి, వైజెష్ఠిన కహయమును బోసి బెల్లమును జేర్చి మూలిమూసి చీలమున్ను బూసి సంధానవిధి ప్రకార ముంచునది. ఇది యొకయరిష్టము. మరియు సంబరేణుదింటెనలతో దుష్టుపువేరును జేర్చి కహయము కాచి వైజెష్ఠినరీతిగ సంధానవిధి ప్రకార ముంచునది. ఇది రెండవయరిష్టము.

ఇత్తైరంగున వైని పదునారవశ్లోకమున జెప్పబడిన సురాయోగం బొక్కటియు, ఇచ్చట జెప్పబడిన సౌవీరక-తుషోదకయోగంబులును, అరిష్టయోగములు రెండును జేరి సంబరేణుదింటెనలకు సంధానరూపయోగములు విదగగును. ఇయ్యవి ‘పశ్చా మద్యే’ అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును. (మరియు సౌవీరక-తుషోదక-అరిష్టసంధానము స్థలాంతర మున విస్తరముగ జెప్పబడినది.)

—ॐ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ౧౬—

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. కమాయా దశ షట్ చైవ, షట్టైలే, ౭ష్టౌ చ సర్విషి,
పఞ్చమద్యే, త్రయో లేహః, యోగః కమ్పిల్లకే తథా. ౧౮
సప్తలాశంఖినీభ్యాం తే త్రింశదుక్తాః నవాధికాః,
యోగాః సిద్ధాః సమస్తాభ్యాం ఏకశోఽపి చ తే హితాః. ౧౯

వ్యా. ఇత్తైరంగున పదునారు కమాయయోగంబులును, ఆరు తైలయోగంబులును, ఎనిమిది ఘృతయోగములును, ఐదు మధ్యయోగంబులును, మూడు లేహయోగంబులును, కంపిల్లకముతో నొకయోగంబును జేరి ముప్పదితొమ్మిది విరేచనాషధయోగములు సంబంధించి దింబెనల నుద్దేశించి యాయధ్యాయమున జెప్పబడినవి. ఈయోగములను ఈరెంటిని గూర్చియైనను, ఒక్కొక్కదానిని గూర్చియైనను సిద్ధముచేసి యుపయోగించునెడ మిక్కిలి హితకరములుగ నుండును. (ఇచ్చట “పంచ మద్యే” అనుచోట మద్యశబ్దముచే సంధాన సామాన్యముచే సురా-సౌవీరక-తుషోదక-అరిష్టములు గ్రహింపబడును.)

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి. ౧౭—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసమ్మూరితే
కల్పస్థానే సప్తలాశజ్ఞీకల్పా నామ ఏకాదశోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్తైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహితయను నాయుచ్చేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితకల్పస్థానమున సప్తలాశజ్ఞీకల్పముననుచి యేకాదశాధ్యాయము సమాప్తము.

ద్వాదశాధ్యాయము.

—ॐ (౧౨) దంతీద్రవంతీకల్పము. ౧౮—

అవతరణికః—సంఖ్యాధిక క్రమసంబంధము ననుసరించి సప్తలాశంఖినీకల్పా నంతరము దంతీద్రవంతీకల్పము చెప్పబడును:—

మూ. అథాతో దంతీద్రవంతీకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః.

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౧

౨

వ్యా. సప్తలాశంఖసికల్పమును జెప్పినపిదప దంతీద్రవంతీకల్పమును (చిన్న నేపాళము పెద్దనేపాళము అనుద్రవ్యములను విరేచనోపయోగముగ నౌషధమును సిద్ధముచేసి యుపయోగించువిధానమును చెల్పినధ్యాయమును) భగవానుడగు నాత్రేయు లుపదేశించినదాని కన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించెదనని యర్థము.

❧ దంతీ-ద్రవంతీవర్ణనామములు. ౧❧

మూ. దన్త్యుదుమ్బరపర్ణి స్యాత్ నికుమ్భోఽథ ముకూలకః.

ద్రవస్తీ నామతః చిత్రా న్యగ్రోధీ మూషికాహ్వయా. 3

(తథా మూషికపర్ణి చాప్యపచిత్రా చ శామ్బరీ,
ప్రత్యక్షేణీ సుతశ్రేణీ దన్తిర(చ)ణ్డా చ కీర్తితా.)

వ్యా. దంతి, ఉదుంబరపరి (ఆత్తియాకులవంటియాకులుకలది), నికుంభము, ముకూలకము, అనువర్ణనామములచే (దంతి చిన్న నేపాళము) చెప్పబడును. ద్రవంతి, చిత్ర, న్యగ్రోధి, మూషికాహ్వ, మూషికపర్ణి, ఉపచిత్ర, శాంబరి, ప్రత్యక్షశ్రేణి, సుతశ్రేణి, దంతి, రండ, చండ, అనువర్ణనామములచే ద్రవంతి (పెద్దనేపాళము) చెప్పబడును. (ఈరెండును క్షుపజాతిలో చేరినవి.)

❧ దంతీద్రవంతులగ్రహ్యంగములు, వానిసంస్కారము ౧❧

మూ. తయోర్తాలాని సజ్జహ్య స్థిరాణి బహులాని చ,

హస్తిదన్తప్రకారాణి శ్యావతామ్రాణి బుద్ధిమాన్. ౪

పిప్పలీమధులిస్తాని స్వేదయేత్ మృత్తుశాస్తరే,

శోషయేదాతపేఽర్కాగ్ని (దాతపేఽగ్న్యర్కాగ్ని)

హతో హ్యేషాం వికాసితామ్. ౫

వ్యా. వైజెషిన్ రెంటిలో చిన్న నేపాళపు పేరు శ్యామవర్ణముగను, పెద్దనేపాళపు పేరు తామ్రవర్ణముగను ఉండును. అట్టి దంతీద్రవంతులపేళ్లలో సారవంతములై ఘనమైన చర్మముకల్గి యేనుగుదంతములబోలె లావుగ నుండువానిని గ్రహించి వానిపైని పిప్పళ్లను అతిమధురమును నూరి కల్కముచేసి పూసి, వైన దర్బల జుట్టి, దానిపై మట్టితో కవచ మిచ్చి, నిప్పునెగలో నుంచి యుడికించి, యెండ నెండించవలెను. అట్టి యగ్నిసంబంధము చేతను, ఎండనెండించుటచేతను దంతీద్రవంతీమూలములకుం గలవికాసిగుణము శమించును.

(ఇచ్చట వికాసి యన—సంధిబంధములను శిథిలముగ జేసి రసాదిధాతువులనుండి యోజస్సును వేరుపరచుగుణము. దంతీద్రవంతులకుండు అట్టి తీవ్రమైనగుణము వైజెప్పిన రీతిగ నివ్వన నుడికించి యెండ నెండించినచో శమించునని భావము. మరియు 'శ్యావ తామ్రాణి' అనుచోట దంతీద్రవంతులకు యథాసంఖ్యముగ నన్వయించి దంతి శ్యావ వర్ణంబనియు, ద్రవంతి యరుణవర్ణంబనియు వస్తుస్వరూపము జెప్పబడినది.)

—౨౨ దంతీద్రవంతీగుణములు. ౨౨—

మూ. తీక్ష్ణోష్ణాన్యాయశుకారీణి వికాసీని గురూణి చ,

విలాయయన్తి దోషా ద్వా మారతం కోపయన్తి చ. ౬

వ్యా. వైజెప్పబడిన దంతీద్రవంతులు రెండును తీక్ష్ణ-ఉష్ణ-గురుగుణంబులును, అశుకారిత్వంబును (శీఘ్రముగ పనిచేయుశక్తియు), వికాసిత్వంబును కల్గియుండును. పితృ కఫముల హరించును. వాతమును ప్రకోపింపజేయును.

—౨౩ { (౧—౨) దంతీద్రవంతీవరేచనాషధయోగములు నలువదెని } ౨౩—
మిది, అందు దధ్యాదులతో నేడుకల్పయోగములు.

మూ. దధితక్రసురామణ్డైః పిష్టమక్షసమం తయోః,

ప్రియాలకోలబదరపీలుశీధుభిరేవ చ. ౭

పిబేద్ధుల్తోదరీ దోషైః అభిఖన్నశ్చ (అభిష్యణ్ణశ్చ)యో నరః,

వ్యా. వైజెప్పినరీతిగ గ్రహించి యుడికించి యెండ నెండింపబడిన దంతీద్రవంతీ మూలములను నూరి ముద్దచేసి యందొకకర్షమాత్రము గ్రహించి పెరుగుమిది తేట నీటితోపై నను మజ్జిగ తేటతోపై నను, సురామద్యముయొక్క తేటతోపై నను కలిపి త్రాగ వలెను. మరియు మొరళివేరు, రేగువేరు, పెద్దరేగువేరు, వరగోగువేరు ఈనాల్గిటిని వేరు వేరుగ చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన శీధుమద్యములనాల్గిటిలో నొక్కొకమద్యమున వేరువేరుగ పై నను దంతీద్రవంతీకల్పమును కలిపి త్రాగనగును. ఈయేడుయోగములను గుల్మరోగి యు, ఉదరరోగియు నుపయోగింపనగును. మరియు వైరోగములయందు మిక్కిలి దోష ప్రకోపము కల్గినపుడు గుండ్తముగ నుండును. ఇచ్చట దద్యాదియోగములు మూడును, ప్రియాలాదిశీధువులతోగూడిన యోగములు నాల్గును జేరి యేడుదంతీద్రవంతీయోగములు అగును.

—౨౨ (౮—౧౦) దంతీద్రవంతీయోగములు మాంసరసములతో మూడు. ౨౨—

మూ. గోమృగాఽజరః పాణ్డుః క్రిమికోష్ఠీ భగద్ధరీ. ౮

వ్యా. వైజెప్పబడిన దంతీద్రవంతీకల్పముద్దను గోమాంసరసముతోనైనను, జింకమాంసరసముతోనైనను, మేకమాంసరసముతోనైనను కలిపి పాండురోగము కలవారును, కోష్ఠమున క్రిములుచేరియున్నవారును, భగందరపీడితులును త్రాగవలెను. (ఈమాంసరసయోగములు మూడును “త్రయో రసే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశించబడును.)

—౨౩ (౧౩) స్నేహయోగములు మూడు. ౨౩—

మూ. తయోః కల్కే కషాయే చ దశమూలరసాయతే,
కక్ష్యాలజీవిసర్వేషు దాహే చ విపచేత్ ఘృతమ్. F.
తైలం మేహే చ గుల్మే చ సోదావర్తే కఫాఽనిలే,
చతుస్సేహం శక్రచ్చక్రవాతసజ్జానిలార్తిషు. ౧౦

వ్యా. దంతీద్రవంతులకల్పమును నాల్గవంతును, వానికషాయమును, దశమూలముల రసమును ఘృతమున జేర్చి స్నేహపాకవిధిప్రకారము వక్ష్వముజేసి కక్ష్య-ఆలజీ, విసర్పము అనురోగములయందు విరేచనమున కుపయోగింపనగును. (ఇచ్చట ఘృతమునకు నాల్గవ వంతు దంతీద్రవంతీకల్పమును, దంతీద్రవంతీకషాయమును దశమూలరసమును సమభాగములుగ జేర్చి ఘృతమునకు నాల్గింతలును జేర్చి స్నేహపాకవిధిప్రకారము ఘృతమును సిద్ధముచేయునది. ఇది సామాన్యపరిభాషానుసారకల్పనము. ఈకల్పమునే క్రిందజెప్పబడు స్నేహయోగముల రెండిటికి నెరుంగునది.)

మరియు వైజెప్పినరీతి తైలమునందును దంతీద్రవంతీకల్పమును వానికషాయమును దశమూలరసమునుగూర్చి వక్ష్వముజేసి ప్రమేహమునందును, గుల్మమునందును, ఉదావర్తమునందును, కఫవాతరోగములయందును విరేచనమున కుపయోగింపనగును.

ఇత్తైరంగుననే స్నేహచతుష్కమును (ఘృతము, నువ్వులనూనె, పస, మజ్జ అను నీనాల్గును చేరిన సముదాయమును) సిద్ధముచేసి మల-శుక్ర-వాతములబంధమునందును, వాతరోగములయందును విరేచనమున కుపయోగింపనగును. (ఈస్నేహయోగములు మూడును “స్నేహేషు వై త్రయః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశించబడును.)

❧ { (౧౪—౧౫) దంతీ-ద్రవంతులలేహయోగములు ఆరు. } ❧
అందు రెండు లేహయోగములు.

మూ. రనే దన్త్యజశృజ్జ్యోశ్చ గుడతౌ ద్రఘతాన్వితః,

లేహస్నిగ్ధో విరేకార్థే దాహసంతాపమేహనుత్.

౧౧

వాతతర్షే జ్వరే వైత్రే స్యాత్ స ఏవాఽజగన్ధయా,

వ్యా. దంతివేళ్లును, దుష్టులరీతిగ వేళ్లును స్వరసముచేసి, అందు బెల్లమును చేర్చి లేహపాకవిధి ప్రకారము వక్షముచేసి, యందు తేనెను, అప్రనేతినిచేర్చి సిగ్ధముచేయబడిన లేహమును దాహము, సంతాపము, ప్రమేహము అను నీరోగములయందు విరేచనమునకు నుపయోగించిన శమించును. (ఇది మొదటి లేహయోగము.)

మరియు దంతివేళ్లును, వాయింటవేళ్లును చేర్చి స్వరసముచేసి వైజెప్పినరీతిగ బెల్లమును తేనెను నేతిని కలిపి సిగ్ధముచేయబడిన లేహమును వాతముచేకల్గిన దప్పి యందును, పిత్తజ్వరమునందును విరేచనమునకై యుపయోగింపదగును. (ఇయ్యది రెండవ లేహయోగము.)

❧ (౧౬) మూడవ లేహయోగము. ❧

మూ. దన్తీద్రవన్త్యోర్మూలాని పచేదామలకీరనే.

౧౨

త్రీంస్తు తస్య కషాయస్య భాగౌ ద్వా ఫాణితస్య చ,

తప్తే సర్పిషి తైలే చ భర్జయేత్, తత్ర చావపేత్.

౧౩

కల్పం దన్తీద్రవన్త్యోశ్చ శ్యామాదీనాం చ భాగశః,

తత్స్నిగ్ధం ప్రాశయేల్లేహం సుఖం తేన విరిచ్యతే.

౧౪

వ్యా. చిన్నదంతియొక్క, పెద్దదంతియొక్కయు వేళ్లును ఉసిరికకాయలరసమున నునిచి కాచవలయును. ఆ కషాయమును మూడుభాగములును, చక్కెరపాకము రెండుభాగములును, చేర్చి కాగుచున్న నేతియందైనను, నూనెయందైనను పోసి వక్షముచేయుచు, అందు దంతీద్రవంతులకల్పమును, నల్లతెగడ మున్నగు ద్రవ్యములను ప్రత్యేక మొక్కొక్కభాగమువంతునగూర్చి కల్పముచేసి, కలిపి లేహపాకవిధి ప్రకారము సిగ్ధముచేయునది. ఈలేహమును సేవించినచో సుఖముగా విరేచనమగును. (ఇయ్యది మూడవ లేహయోగము.)

ఇంతదనుక దధ్యాదియోగములు మొదలుజేసి చెప్పబడినవి దంతీద్రవంతులకు వదునారు విరేచనయోగము లగును, ఇది యొకపోడశికమని సంగ్రహమున పరిగణింపబడును,

ఇచ్చట 'శ్యామాదీనాం' అనుచోట "శ్యామాత్రిపు...ద్రవంతీనాం చ" (క.అ.౧) అని చెప్పబడిన నల్ల తెగడ మున్నగువానిని గ్రహించునది.

— (౧౭—౧౯) లేహయోగములు మూడు. ౧౭ —

మూ. రనే చ దశమూలస్య తథా వైభీతకే రనే,
హరీతకీరనే చైవ లేహనేవం పచేత్పుథక్.

౧౫

వ్యా. దంతీద్రవంతీమూలములను దశమూలకషాయమునందైనను; తునికాయల కషాయమునందైనను, కరకకాయలకషాయమునందైనను, పక్షముచేసి యాకషాయమును మూడుభాగములును; చక్రైరపాకమును మూడుభాగములును, కాగిన నేలియందైనను, నూనెయందైనను, చేర్చి దంతీద్రవంతీమూలములను, నల్ల తెగడ మున్నగువానిని ఒక్కొక్కభాగముగ కల్కముచేసి కలిపి వైశిష్టిని లేహవిధిప్రకారము లేహముల మూటిని పేరుపేరుగ సిద్ధముచేయునది. ఈయోగములు మూడును, వైశిష్టిని లేహ యోగములు మూడునుచేరి ఆరు లేహయోగములగును. ఇవి "లేహ్యాః షట్" అని సంగ్రహమున నిర్దేశించబడును.

— (౨౦) చూర్ణయోగ మొకటి. ౨౦ —

మూ. తయోః బిల్వసమం చూర్ణం తద్రనేనైవ భావితం,
అస్పృష్టే విశి వాతోత్తే గుల్లే చాప్లుయుతం శుభమ్.

౧౬

వ్యా. దంతీద్రవంతీమూలములను చూర్ణముచేసి, యాచూర్ణమున నొకపలపరిమితమును గ్రహించి దంతీద్రవంతీమూలకషాయముననే విధ్యుక్తప్రకారము భావనచేసి, యాచూర్ణమును దానిమృదసము మున్నగు పుల్లనిరసములలో కలిపి మలబంధమునందు వాతముచే గల్గినగుల్మమునందును విరేచనమునకై త్రాగవలయును. (ఇది చూర్ణయోగము) ఇయ్యది "చూర్ణే ద్వైకవిపచ" అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

— (౨౧) ఇక్షుయోగ మొకటి. ౨౧ —

మూ. పాటయిత్వేక్షుకాండం వా కల్కేనాలిప్య చాస్తరా,
స్వేదయిత్వా తతః (నరః) ఖాదేత్ సుఖం తేన విరిచ్యతే.

౧౭

వ్యా. దంతీద్రవంతీమూలములను కల్కముచేసి యాకల్కమును నొకచెరుకు తుంటును చీల్చి దాని లోభాగమున దట్టముగపూసి నిష్పనెగ నుడికించి యాచెరుకుతుంటును నమలి రసమును మ్రింగినచో సుఖముగ విరేచనమగును. (ఇయ్యది ఇక్షుయోగము. ఇయ్యది "ఇక్షావేకః" అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

❧ (౨౨—౨౯) మాంసరసయోగములు ఎనిమిది. ❧

మూ. మూలం ద ద్తీద్రవన్యోశ్చ సహము ద్వైర్విపాచయేత్,

లావవ ద్తీరికాద్వైశ్చ తే రసాస్సు ధ్విరేచనే.

౧౮

వ్యా. దంతీద్రవంతులములను, పెసలపప్పులలో చేర్చి యూషపాకవిధి ప్రకారము కాచి, యారసముచు సూత్రస్థానమున చెప్పబడిన లావుకపిట్ట, వాదీరకము మున్నగువిష్కరిజాతిలో చేరిన యెనిమిదిపత్తులలో నొక్కొక్కదానిమాంసరసమున కలిపి పక్వముచేసి త్రాగినచో సుఖముగ విరేచనమగును.

ఇచ్చట సూత్రస్థానమున “లావో వ ద్తీరకతైచ్చవ వాదీకః స కపిష్ఠాలః, చకోర శోచవ చక్రశ్చ కకుభో రక్తవర్ణకః” (సూత్ర. అ.౨౭. శ్లో.౪౭) అని చెప్పబడిన లావుక పిట్ట, ఆ దీరకము, వాలీకము, కపింజలము, చకోరము, ఉపచక్రకము, కుక్కుభము, కారు కోడి అను నీయెనిమిదిపత్తులయొక్క మాంసరసములను వేరువేరుగ సిద్ధముచేసుకొని వాని యనుపానములతో ముద్గరససిద్ధమయిన దంతీద్రవంతీరసము లుపయోగించుటచే మాంసరస యోగములు ఎనిమిది యగును. (ఈయోగములు “ముద్గమాంసానాం చ రసాః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

❧ (౩౦—౩౨) యవాగ్వాదియోగములు మూడు. ❧

మూ. తయోర్వాపి కషాయేణ యవాగ్నాం జాంగలం రసం,

మాష(మాసం)యూషం చ సంస్కృత్య దద్యాత్తైశ్చ విరిచ్యతే.

వ్యా. దంతీద్రవంతులవేళ్లను విధ్యుక్తప్రకారము కషాయము కాచి యాకషాయ ముచేత యవాగువును, జాంగలమాంసరసమును, ఉద్దివప్పుచే సిద్ధముచేయబడిన యూష (కట్టు)ను, సిద్ధముచేసి విధిప్రకారము సంస్కరించి త్రాగినచో విరేచనము సుఖముగ నగును. (ఈయవాగువు, జాంగలరస, మాషయూషములు మూడును; “యవాగ్వాదౌ త్ర యశ్చ” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.) ఇతైరంగున “రసే చ దశమూలస్య” (శ్లో. ౧౩) అని యుషక్రమించి చెప్పబడిన పదునారుయోగములు ద్వితీయపాడశికమని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

❧ (౩౩-౩౪) ఉత్కారికా-మోదకయోగములు రెండు. ❧

మూ. తత్కషాయాత్తయో భాగాః ద్వా సితాయాస్తథైవ చ,

మకో గోధూమచూర్ణానాం కార్యా చోత్కారికా శుభా. ౨౦
మోదకో వాస్య కల్పేన (కల్పేన) కార్యస్తచ్చ విరేచనం,

శ్వా. దంతీద్రపంతీమూలములను క్వాథముచేసి యాకషాయము మూడుభాగ
చక్కెర రెండుభాగములును, గోధూమపిండి యొకభాగమును చేర్చి మర్దనచేసి
కయను యశూపవిశేషముగ చేయవలయును. (ఉత్కారికయన:—గోధూమ
దంతీద్రపంతీకషాయమున పైచెప్పిన భాగప్రకారముగ చేర్చి చక్కెరను కలిపి
రిచే నుడికించిన యశూపవిశేషము.)

సరియు పైచెప్పినసీతిగా గోధూమపిండి మున్నగువానిని మోదకముగనైనను,
చు. (మోదకమున లడ్డువలె చేయబడినయుండలు.) సీరెండుయోగములును
క్రైకావిధా” “ఏకశ్చ మోదకే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౩౧ (౩౧) మద్యయోగ మొకటి. ౧—

తయోశ్చాపి కషాయేణ మద్యాన్యస్యోపకల్పయేత్. ౨౧

శ్వా. దంతీద్రపంతీమూలములకషాయమును మద్యసంధానవిధి ప్రకారము మద్య
క్షముచేసి విరేచనమున కుపయోగింపదగును. ఇది మూడవయోగము. ఇయ్యది
కేక” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౩౨ (౩౨) భక్ష్యయోగ మొకటి. ౧—

స్త్రీక్వాథేన చాలోడ్య దస్తీతైలేన సాధితాన్,

ఉడలావణికాన్భక్ష్యాన్వివిధాన్భక్షయేన్నరః. ౨౨

శ్వా. దంతీద్రపంతీకషాయమున గోధూమపిండి మున్నగువానిలో కలిపి, అందు
చను, లవణమునైనను కలిపి దంతీద్రపంతులతైలమున భక్ష్యవిశేషములుగ కాల్చి
భక్షించినయెడ సుఖముగ విరేచనములగును. ఈభక్ష్యయోగమును నాల్గవది.
ఏకస్తత్ క్వాథతైలకే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౩౩ (౩౩) చూర్ణయోగ మొకటి. ౧—

స్త్రీం ద్రవస్త్రీం మరిచం యవాసీముపకుశ్చికాం,

గంగరం హేమదుగ్ధాం చ చిత్త్రకం చేతి చూర్ణితమ్. ౨౩

ప్రాహం భావయేన్నూత్రే గవాం, పాణితలం తతః,

పిబేత్ ఘృతేన, జీర్ణే తు విరిక్తిశ్చాపి తర్పణమ్. ౨౪
 సర్వరోగహరం ముఖ్యం సర్వేష్వతుషు యాగికం,
 చూర్ణం తదనపాయిత్యాద్భులవృద్ధేషు పూజితమ్. ౨౫
 దుర్బక్తాజీర్ణపార్శ్వార్థిగుల్మక్షీహోదరేషు చ,
 గణ్డమాలాసు వాతే చ (స్రవాతే చ) పాణ్డురోగే చ శస్యతే.

వ్యా. దంతివేళ్లు, పెద్దదంతివేళ్లు, మిరియాలు, ఓమము, నల్లజీలకర్ర, శుంఠి, స్వర్ణక్షీరి (కంకుష్టము), చిత్రమూలము, పీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణము చేసి గోమూత్రమున సేదవినములు విద్యుక్తప్రకారము భావనచేయునది. ఆచూర్ణము కర్షమాత్రము అవునేతిలో కలిపి త్రాగునది. అయ్యది జీర్ణమై విరేచనములైనపిదప సత్తు పిండి మొదలగుసంతర్పణమును ఆహారముచేయునది. ఈచూర్ణయోగము రోగముల నన్నిటిని హరించునది. వసంతాదిబులుతువు లన్నిటియందును ముఖ్యముగ సేవింపదగి యుండును. మరియు నియ్యది యేవిధమయిన యపాయము లేక విరేచనముల చేయును గాన బాలులకును, వృద్ధులకును, సేవించుటకు యుక్తమైనది. మరియు నాహారపదార్థముల వ్యత్యాసముచే కల్గినరోగములయందును, అజీర్ణమునందును, పార్శ్వశూలయందును, గుల్మము, క్షీహాసు, ఉదరము, గణ్డమాల; వాతరోగము, వాతరక్తము, పాండురోగము అనునీరోగములయందును; విరేచనమునకై యుపయోగించుటకు మిగుల శ్రేష్ఠములై యుండును. ఇది ధైర్యదపయోగము. ఇయ్యది “చూర్ణ మేకం” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

❧ (౩౮) మరియొక మోదకయోగము. ❧

మూ. పలం చిత్రకదంత్యోశ్చ హరీతక్యాశ్చ విశతిః,
 త్రిపుత్తిప్పలీకర్షా ద్వా గుడస్యాప్తపలేన తత్. ౨౭
 వినీయ మోదకాన్కుర్యాత్ దశ; ఏకం భక్షయేత్తతః,
 ఉష్ణాంబు చ పిబేచ్ఛాను (చ్చేషాన్) దశమే దశమేఽహ్ని చ.
 ఏతే నిష్పరిహారాః స్యుః సర్వరోగనిబర్హణాః,
 గ్రహణీపాణ్డురోగార్శ్యః కణ్డూరోతానిలాపహః. ౨౮

వ్యా. చిత్రమూలము దంతివేళ్లును చేరి ఒకపలము; కరకకాయలు ఇరువది
 ‘క’యలు; తెగడయు, పిప్పళ్లును ఒక్కొక్కరద్దముగను; పీనినన్నిటిని చూర్ణముచేసి

యెనిమిది పలములు బెల్లమును కలిపి వక్ష్వముచేసి పడునొకండు ఉండలంగ చేయనగును. 'వానిలో' నొకయుండను వేడినీళ్లు యనుపానముచే సేవించనగును. పిమ్మట తక్కినపది యుండలును వడేసిదినముల కొక్కటివంతున వైశిష్టినరీతిగ పుచ్చుకొననగును. ఈమోదకములు నిర్బాధకములు రోగముల నన్నిటిని హరించును. మరియు గ్రహణి, పాండు రోగము, అర్శోరోగము, జిల, మండలకుష్ఠము అను నీరోగములను హరించును. ఇయ్యది యారవయోగము. దీనిని "పునఃత్వైకో మోదకః" అని సంగ్రహమున చెప్పబడును.

—❶ (౩౯) ఆసవయోగములు అయిదు, అందు మొదటియాసవయోగము. ❶—

మూ. దస్తీద్విపలనిర్యూహో ద్రాక్షార్థప్రస్థసంయుతః (సాధితః),

విరేచనం పిత్తకాసే పాణ్డూరోగే చ శస్త్యతే.

30

వ్యా. రెండుపలములు దంతివేళ్లను చేర్చి కషాయము కాచి, అందు అర్థప్రస్థము ద్రాక్షపండ్లను చేర్చి ఆసవకల్పనావిధిప్రకారము ఆసవమును సిద్ధముచేసి త్రాగినచో ముఖముగ విరేచనమగును. ఇయ్యది పిత్తకాసమునందును, పాండురోగమునందును, ప్రశస్తముగ నుండును. ఇది యేడవయోగము.

—❷ (౪౦) ఆసవయోగము రెండవది. ❷—

మూ. దస్తీకల్పం సమగుడం శీతవారియుతం పిబేత్,

విరేచనం ముఖ్యతమం కామలాహరముత్తమమ్.

31

వ్యా. దంతివేళ్లకల్పమునకు సమభాగము బెల్లమును చేర్చి చల్లనినీళ్లలో కలిపి యొకభాండమున వైచి మూతమాసి, చీలమన్ను లేపనముచేసి, ఆసవసంధానవిధి ప్రకారము భూస్థాపితముచేసి సిద్ధముచేయునది. ఇయ్యది మిక్కిలి ముఖ్యమైన విరేచకావధము. కామలారోగమును హరించుటకు ఉత్తమమైనది. ఇది యెనిమిదవయోగము.

—❸ (౪౧) ఆసవయోగము మూడవది. ❸—

మూ. శ్యామా దస్తీరసే గౌడః పిప్పలీఫలచిత్రకైః,

లిప్తేఽరిష్టోఽనిలశ్లేష్ఠ స్థిహపాణ్డూదరాపహః.

32

వ్యా. నల్ల తెగడను, దంతివేళ్లను సమభాగములుగ గూర్చి క్వాథముచేసి, బెల్లములో కలిపి యుంచుకొని పిప్పళ్లను చిత్రమూలమును, మెత్తగ నూరి లోభాగమున గ్రాయబడిన యొకక్రొత్తపండ్లలో పోసి అరిష్టసంధానవిధి ప్రకారము సిద్ధముచేయునది. ఈయరిష్టము సేవించినచో వాతకఫంబులును, స్థిహపాండురోగములును, ఉదరమును హరించును. ఇది తొమ్మిదవయోగము.

❖ (౪౨-౪౩) ఆనవయోగములు రెండు. ౧❖

మూ. తథా దన్తీద్రవన్తోశ్చకషాయే సాజగన్ధయోః,
గౌడః కార్యః; అజశ్మజ్ఞా వా సవై సుఖనిరేచనః. 33

వ్యా. దంతీద్రవంతీమూలములు, వాయంటవేరును చేర్చి క్వాథముచేసి వైజెప్పిన రీతిగ సిప్పజ్ఞను చిత్తమూలమును నూరి లోభాగమున పూయబడినకుండలో భాసి సంధానవిధి ప్రకారము అరిష్టమును సిద్ధముచేయునది. ఇది వదియవయోగము.

మరియు దంతీద్రవంతీమూలమును, దుష్టపువేరును చేర్చి క్వాథముచేసి, యందు బెల్లమును వైజెప్పినరీతిగ అరిష్టమును సిద్ధముచేయునది. ఇయ్యది పదునొకండవయోగము, (వైజెప్పబడిన ఆనవయోగములు ఐదును క్రిందజెప్పబడు మదిరాయోగంబును. “ఏకఃవశ్చ చానవే” అని నిర్దేశింపబడును.)

❖ (౪౪) మదిరాయోగమొకటి. ౧❖

మూ. తచ్ఛూర్ణ క్వాథమాషామ్బుకీణ్వలోయసముద్భవాః,
మదిరా కఫగుల్తోల్బవహ్ని పార్శ్వకటిగ్రహే. 3౪

వ్యా. దంతీద్రవంతీమూలమును శూర్ణముచేసి యుంచుకొని అందు దంతీద్రవంతీ క్వాథమును, మినుములకషాయమును గూర్చి సురాబీజముగ చేసుకొని, జలముచే మదిరాకల్పప్రకారము మద్యమును సిద్ధముచేయునది. ఇయ్యది కఫరోగము, గుల్మ, మందాగ్ని, ప్రక్కశూల; నడుమునొప్పి అను నీరోగములయందు విరేచనమునకై యుపయోగింపదగును. ఇది పండ్రెండవయోగము.

❖ (౪౫-౪౮) సౌవీరకాదియోగములు నాల్గు. ౧❖

మూ. అజగన్ధాకషాయేణ సౌవీరకతుషోదకే,
సురాకమ్పిల్లకే యోగౌ లోద్ధ్రవచ్చ తయోః స్మృతౌ. 3౫

వ్యా. దంతీద్రవంతీమూలములను వాయంటవేరు కషాయమునకూర్చి సంధానవిధి ప్రకారము సౌవీరకమును, తుషోదకమును, కల్పింపనగును. మరియు తొమ్మిదివ అధ్యాయమున “సురాం లోధ్రకషాయేణ.....మద్యపానాద్విరేచనమ్” (కల్ప. అ. ౯. శ్లో. ౯.) అని చెప్పబడిన ప్రకారము లోధ్రకషాయమునకు బదులు దంతీద్రవంతీకషాయమును చేర్చి సురాయోగమును కల్పించునది. మరియు “కమ్పిల్లకకషాయేణ.....పునః విజేత్” (కల్ప. అ. ౯. శ్లో. ౧౦) అని చెప్పబడిన కమ్పిల్లకయోగమును గల్పించునది.

ఇచ్చట సౌవీరకయోగమున లోధ్రకహయమునకు బదులు దంతీద్రవంతీకహయమును జేర్చియు, కంపిల్లకయోగమున లొద్దుగుచూర్ణమునకు బదులు దంతీద్రవంతీచూర్ణమును కంపిల్లక కహయము చేర్చియు సేవింపవగునని విశేషము నెరుంగునది.

ఇచ్చట సౌవీరక-తుషోదక-సురా-కమ్పిల్లకయోగములు నాల్గును “ఏకస్సౌవీరకేఽథైరో యోగః స్యాత్తు తుషోదకే, ఏకాసురా కమ్పిల్లకేఽతైకః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును. ఈనాల్గుయోగములను, వైనవివరించిన పండ్రెండుయోగములును చేరినమొత్తము మూడవషోడశిక మగును. ఈమూడు షోడశికయోగములు చేరి దంతీద్రవంతీ విరేచనయోగములు నలువదియైనిమిదియోగము లగును. ఇవియే “దంతీద్రవంతీకల్పైఽస్త్రికా ప్రోక్తాః షోడశికాః శ్రయః” అని సంగ్రహమున పరిగణనము చేయబడినవి.

— అథాయవిషయసంగ్రహము. —

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. దధ్యాదిషు త్రయః, పశ్చ ప్రియాలాద్యైస్త్రయో రసే,
 స్నేహేషు వై త్రయో, లేహాః షట్, చూర్ణే త్వేక ఏవచ.
 ఇత్యేవేకం, తథా ముద్గమాంసానాం చ రసాః త్రయః,
 యవాగ్వాదౌ త్రయః, చైక ఉక్త ఉత్కారికావిధౌ. 32
 ఏకశ్చ మోదకే, మద్యే చైకస్తత్కాన్వితైలకే,
 చూర్ణ మేకం, పునశ్చైకో మోదకః, పశ్చ చానవే. 3౪
 ఏకః సౌవీరకేఽతైరో యోగః స్యాత్తు తుషోదకే,
 ఏకాసురా, కమ్పిల్లకే చైకః, పశ్చ ఘృతే స్పృతాః. 3౯
 దంతీద్రవంతీకల్పైఽస్త్రికా ప్రోక్తాః షోడశికాస్త్రయః,
 నానావిధానాం యోగానాం భక్తిదోషామయాన్ప్రీతి. ౪౦

వ్యా. ఈయధ్యాయము దంతీద్రవంతులతో చేరినవిరేచనయోగములు దధి-తక్ర-సురామండములతో మూడును, ప్రియాల-రోల-బదర-పీలు - శిధు-పులన వైడుటితో నాల్గును; మాంసరసములతో మూడును, స్నేహములతో మూడుయోగంబులును, లేహ్యరూపముగ నారుయోగంబులును, చూర్ణయోగం బొకటియు, ఇక్షుయోగం బొకటియు, ముద్గమాంసరసములతో మూడుయోగంబులును యవాగువు మున్నగువానితో మూడుయోగంబులును, ఉత్కారికామోదకయోగంబులు రెండును, మద్యయోగం చ-కల్ప—15

బొకటియు, చూర్ణ మోదకయోగంబులు రెండును, ఆసవయోగము లైదును, సౌవీరక-
తుషోదక-సురా-కంపిల్లియోగములు నాలుగును చేరి నలవదియెనిమిది విరేచనయోగము
లగును. దంతీద్రవంతులను ప్రథానముగ జేసి వైచెప్పినరీతిగా పలుతెరంగులైన విరేచ
సౌషధయోగములను రోగియొక్క యభిరుచిని వాతాదిదోషములను ఆయారోగములను
పట్టి చెప్పబడినవి తత్తదనుసారముగ వీని నుపయోగింపనగును. ఈవిషయసంగ్రహశ్లోక
ములలో “పశ్చుఘృతే స్పృతాః” అని చెప్పినవానికి అర్థము కానరాదు. లేక “తయోః
కల్మే... అని లాఘ్వి” (౯.౧౦) అని చెప్పబడిన స్నేహయోగములు మూడును;
“రసే దంత్యజశ్చక్షోశ్చ గుడక్షౌద్రఘృతాన్వితః” (౧౧) అని చెప్పబడిన లేహయాప
ఘృతయోగం బొకటియు, “దంతీం ద్రవంతీ మరీచం... పితేష్ఠైతేన” (౧౩) అని
చెప్పబడిన ఘృతానుపానంబును జేరి ఐదుఘృతయోగములగునని “పంచఘృతే స్పృతాః”
అని నిర్దేశించియుండవచ్చునని తోచెడి.

మరియు—“పశ్చు ప్రియాలాద్యైః” అనుచోట పంచశబ్దము ప్రియాల-కోల-
బదర - పీట - శీధవులను ద్రవ్యసంఖ్యను నిర్దేశించియున్నదికాని యోగసంఖ్య
నిర్దేశము కానేరదు. అచ్చట శీధుశబ్దము ప్రియాలాదులనాల్గిటితో పేరుపేరుగ నన్వ
యించుటచే నాల్గుయోగములే యగునుకాని, ఐదుయోగములు కాదు. అట్లులైనచో
యోగసంఖ్యలో వ్యత్యాసము తప్పక సంభవించును. కావున “పంచ ప్రియాలాద్యైః”
అనుసంఖ్యానిర్దేశము ద్రవ్యముల నుద్దేశించినదికాని యోగనిర్దేశము కాదనుట
సమంజసము.

❧ వమనవిరేచసౌషధయోగసంఖ్యావివరణము. ❧

మూ. త్రిశతం పశ్చుపశ్చుశతౌ యోగానాం వమనే స్పృతం,
ద్వే శతే నవకాః పశ్చు యోగానాం తు విరేచనే. ౪౧
ఉద్ధర్వానులోమభాగానామిత్యుక్తాని శతాని షట్,
ప్రాధాన్యతః సమాశ్రిత్య ద్రవ్యాణి దశ పశ్చుచ. ౪౨

వ్యా. శరీరమునం. దూర్ధ్వభాగమునందలి దోషములను వెడలింపజేయుటకై
మూడుపందలయేబదియైదు వమనయోగములును; ఆధోభాగమునందలి దోషములను
ఆధోమార్గముగ వెడలింపజేయుటకై రెండుపందలనలుబదియైదు విరేచసౌషధయోగ
ములును; ఈరెండునుచేరి ఆరుపందల ఔషధయోగములు ఈకల్పస్థానమున చెప్పబడినవి.
అందు మొదటిఅధ్యాయమున “ఫలజీమాత.....కృతవేధనానాం” అని నిర్దేశించబడి

ఆరువమనద్రవ్యములను ప్రధానముగ జేసి వమనౌషధయోగంబులును; “శ్యామా త్రిపుల్.....ద్రవంతీనాంచ” అని నిర్దేశింపబడిన తొమ్మిదివిరేచనద్రవ్యములను ప్రధానముగ జేసి విరేచనౌషధయోగంబులును, కల్పనాభేదములచే వివరింపబడినది. మొత్తమున వమనవిరేచనద్రవ్యముల పదునై దిటిని ప్రధానముగ నుంచుకొని ఆ యాకల్పనాభేదములచే ఔషధరూపములుగ కల్పించి వమనవిరేచనయోగములు ఆరు వందలుగ విభజించి చెప్పబడినది.

కల్పస్థానమునందలి వమనవిరేచనౌషధయోగములపట్టిక.

అధ్యాయము.	కల్పనామములు.	యోగసంఖ్య.
1	ఫలకల్పము.	133
2	జీమూతకల్పము.	39
3	ఇక్ష్వాకుకల్పము.	45
4	ధామార్గవకల్పము.	60
5	వత్సకకల్పము.	18
6	కృతవేదనకల్పము.	60
	వమనౌషధయోగముల మొత్తము	355
7	శ్యామా త్రిపుత్కల్పము.	110
8	చతురంగుళకల్పము.	12
9	తీల్యకకల్పము.	16
10	సుధాకల్పము.	20
11	సప్తకౌ-శంఖానీకల్పము.	39
12	దంతీ-ద్రవంతీకల్పము.	48
	విరేచనౌషధయోగముల మొత్తము.	245
	రెండిటినముదాయము.	600

— ప్రధానద్రవ్యమునుబట్టి ఆయా యోగసంఖ్య. —

భవంతి చాత్రః—

మూ. యద్ధి యేన ప్రథానేన ద్రవ్యం సముపసృజ్యతే,
తత్సంజ్ఞకః స సంయోగో భవతీతి వినిశ్చితమ్.

ఫలాదీనాం ప్రధానానాం గుణభూతాః సురాదయః,

తే హి తాన్యనువర్తంతే మనుజేన్ద్రమివేతరే.

౪౪

వ్యా. ఏదౌషధయోగములయందు ఏద్రవ్యము ప్రధానముజేసి చేర్చబడునో అట్టి ప్రధానద్రవ్యము పేరుచేతనే ఆయాషధయోగము వ్యవహరింపబడును. మరియు తైజస్విని దౌషధయోగములయందు ఫలజీమాతాదియోగములయందు ప్రధానములుగ నున్నను సురాసౌవీరకము మున్నగునప్రధానములైన ఇతరద్రవ్యములు జేర్చబడినను ఆయ్యవి (యొక ప్రభువును తక్కినజనులందరును ఆశ్రయించి ప్రధానభూతుడయిన రాజుకు ప్రతికూలములేక తదనుకూలకృత్యముల చేయుభంగ) ప్రధానభూతములైన విరేచనాదిద్రవ్యములకు అనుకూలముగ నే విరేచనాదికృత్యముల నెరవేర్చుచుండును.

— విరుద్ధవీర్యసంయోగముచే గల్గుగుణములు. —

మూ. విరుద్ధవీర్యమప్యేషాం ప్రధానానామబాధకం,

అధికం తుల్యవీర్యే హి క్రియాసామర్థ్యమిష్యతే.

౪౫

(సమానవీర్యైఃపృథిక్ క్రియాసామాన్యమిష్యతే,)

వ్యా. తైజస్వినిరీతిగ వమనాదౌషధములయందు ప్రధానములుగనుండు ఫల జీమాతాదిద్రవ్యములు విరుద్ధవీర్యములైన మాంసరసాది అప్రధానద్రవ్యములు చేరి యున్నను, ప్రధానద్రవ్యగుణాదులను బాధించి తత్కార్యమునకు భంగము కల్గింపనేరవు. మరియు ప్రధాన అప్రధానద్రవ్యములు రెండు నసమానవీర్యమును గల్గియున్నయెడ విరేచనాదిక్రియాసామర్థ్యము మిక్కిలి యధికముగా నాయౌషధమునకు కల్గియుండును. ఇదియే విశేషము.

— విరుద్ధవీర్యద్రవ్యసంయోజనమునకు కారణములు. —

మూ. ఇష్టవర్ణరసస్పర్శగన్ధార్థం ప్రతి చామయం,

అతో విరుద్ధవీర్యాణాం ప్రయోగ ఇతి నిశ్చితమ్.

౪౬

వ్యా. సమానవీర్యగుణాదులుగల యౌషధముల కల్పించినచో నయ్యవి యధికముగ క్రియాసమర్థము లైయుండునని మైన చెప్పబడినది; ఐనను రోగికి మనస్సున కింపైన రసంబును, స్పర్శంబును, గంధంబును, దౌషధమున గల్గియుండుటకును; రోగములయొక్క బలానుసారముగ దౌషధము తీవ్రతనుడిగి వానిచనులను మిక్కిలి తీవ్రములుగాక

సామాన్యములుగ నుండుటకు విరుద్ధపీఠ్యద్రవ్యములను సంయోగరూపములుగ జేర్చి
యాషధములు గల్పింపబడును.

—౧౭ ఔషధమునకు వీర్యాధిక్యకల్పనమునకు విధి. ౧౭—

మూ. భూయశ్చైషాం బలాధానం కార్యం స్వరసభావనైః,
సుభావితం హ్యల్పమపి ద్రవ్యం స్యాద్భూతకర్తృకృత్. ౪౭
స్వరసైస్తుల్యవీర్యైర్వా తస్మాద్ద్రవ్యాణి భావయేత్,

వ్యా. మరియు స్వల్పమైనబలముగల యౌషధమును క్రియాసమర్థముకాకుండును
గాన అట్టిద్రవ్యము స్వరసము మున్నగువానియందు విధ్యుక్తప్రకారము పలుమారు
భావనచేసి యుపయోగించినచో నయ్యది బలవత్తరపీఠ్యముకల్గి అనేక క్రియలజేయ సమర్థ
మగును. కావున కొన్ని యౌషధద్రవ్యములను స్వరసములచేతను, వానికి సమానగుణములైన
ఇతరద్రవ్యములచేతను, పలుమారు భావనచేసి యౌషధమును గల్పించవలెనని చెప్ప
బడినది.

—౧౮ ద్రవ్యాంతరసంయోగాదిప్రయోజనము. ౧౮—

మూ. అల్పస్యాపి మహార్థత్వం ప్రభూతస్యల్పకర్తృతామ్,
కుర్యాత్సంయోగవిశ్లేషకాలసంస్కారయక్షిభిః, ౪౮

వ్యా. వైశేష్యబడిన పమనవిరేచనౌషధములలో స్వల్పమైన పీఠ్యముగలవారికి
అధికపీఠ్యము కలుగునట్లు సమానగుణపీఠ్యముగల వస్త్రవంతరసంయోగముచేతను, కాల
విశేషమునుబట్టియు, భావన మున్నగు సంస్కారవిశేషముచేతను, యుక్తియుక్తమై
వస్త్రవంతరసంయోగ విశేషముచేతను గల్పింపవగును. అధికపీఠ్యముగల యౌషధమునకు
సమానగుణపీఠ్యములైన ఇతరవస్తువులను చేర్చుకుండుటచేతను, కాలవిశేషమునుబట్టియు,
భావన, స్వేదనము మున్నగు సంస్కారవిశేషములచేతను, వానికి స్వభావమైన పీఠ్యమును
తగ్గించవలయును.

వివరణము:—ఈస్థానమున చెప్పబడిన యేదైన నొకయౌషధయోగము మిక్కిలి
పీఠ్యహీనమై స్వల్పముగ పనిచేయునదిగ నున్నయెడ అట్టియౌషధమున సమాన-అధిక-
పీఠ్యముగల ఇతరవస్తుసంయోగముచేతనైనను; కాలవిశేషమునుబట్టియైనను; భావన
మున్నగు సంస్కారవిశేషములచేతను, అయౌషధమునకు స్యాభావికశక్తికన్న పీఠ్యమును
కల్పించినయెడ తీవ్రముగ పనిచేయును. అట్టి యౌషధమును రోగియొక్క అగ్నిదీప్తిని,

కారణమును, కోష్ఠభేదమును, పట్టి తీవ్రముగా వ్యాపించుటకై యుపయోగించనగును. మరియు ఔషధము మిక్కిలి తీవ్రమైన వీర్యముకల్గి తీవ్రముగ పనిచేయునదిగ నున్నచో అట్టియోగమునందు చెప్పబడిన సమానాధికగుణము కలద్రవ్యములను దూరము బుచ్చి కల్పించినచో వాని వైజమైన వీర్యాధిక్యము నుడిగి స్వల్పవీర్యమై వమనవిరేచ నాదికృత్యములను స్వల్పముగనే చేయును. ఇయ్యది మృదుకోష్ఠమునందును, వ్యాధి స్వభావము సామాన్యముగ నున్నపుడు సుపయోగింపదగును అని భావము.

— అనుక్తపమనా ద్యౌషధకల్పనావిధి. —

మూ. ప్రదేశమాత్ర మేతావద్ద్యిష్టవ్యమిహ పట్భుతమ్. ౪౯

స్వబుద్ధ్యైవం సహస్రాణి కోటిర్వాపి ప్రకల్పయేత్,

బహుద్రవ్యవికల్పత్వాద్యోగసంఖ్యా న విద్యతే. ౫౦

వ్యా. వమనవిరేచనవిషయమై ఈకల్పస్థానమున చెప్పబడిన ఆరుపదలయోగ ములను దిక్షాత్రముగ నిర్దేశించబడినవి. అట్టి విరేచనద్రవ్యంబులును; వాని వికల్పకల్పనా భేదంబులను సంఖ్యాతీతములై లెక్కిడ నలవికాకయుండును. కావున వైజిషినరీతిగ ఆల్పవీర్యములను సంయోగాదులచే నధికవీర్యములగును, అధికవీర్యములను విరుద్ధగుణాది ద్రవ్యముల వీడదీయుట సంస్కారము మున్నగువానిచేతను స్వల్పవీర్యముగను చేసికొని యౌషధయోగములను కల్పించినచో వేలు కోట్లసంఖ్యకన్న నధికములగును. కావున రోగియొక్కబలము, అగ్నిదీప్తి, కోష్ఠభేదము మున్నగువానిని గమనించి తత్తదనుగుణముగ సౌషధయోగముల స్వబుద్ధిచే గల్పించి యుపయోగించవలయునని భావము.

— వమనాద్యౌషధములలో తీక్ష్ణ-మధ్య-మృదుభేదములు, వానిలక్షణములు. —

మూ. తీక్ష్ణమధ్యమృదూనాం తు తేషాం శృణుత లక్షణం,

సుఖం ఊఘ్రం మహావేగమసక్తం యత్ప్రవర్తతే. ౫౧

నాతిగ్లానికరం పాయా హృదయే న చ రుక్మరం,

అంతరాశే మక్షీణ్వో కృత్స్నం దోషం నిరస్యతి. ౫౨

విరేచనం నిరూహో వా త తీక్ష్ణమితి నిర్దిశేత్,

వ్యా. వమనవిరేచనౌషధముల నిర్దేశించి తీక్ష్ణ - మధ్య-మృదుభేదంబులును; వాని లక్షణంబులును, నీక్రింద వేర్వేరుగ వివరింపబడును. — శరీరమునకు శ్రమకల్పించక గుదస్థానమున విశేషముగ బాధను కల్పించకయు, హృదయమునందు తీవ్రమైననొప్పిని

గల్గించకయు, ఆమాశయము పక్వాశయము మున్నగు నంతరవేగములను బాధించకయు, శరీరమునందలి దోషము నిశ్శేషముగ బద్ధకము లేక యతివేగముతో బయట వెడలించజేయు వమనవిరేచననిరూపావస్థాషధములు తీవ్రమైనదని యెరుంగునది. (ఇచ్చట “విరేచనమ్” అనుశబ్దముచే “ఉభయం హి శరీరదోషమలవిరేచనాత్ విరేచనశబ్దం లభతే” (కల్ప. అ. ౧) అను ప్రమాణము ననుసరించి దోషవిర్హారణరూపక్రియాసామాన్యమును పట్టి వమనవిరేచనౌషధములు రెండును గ్రహింపబడును.

—ॐ తీక్ష్ణౌషధలక్షణము. ౧౭—

మూ. జలాగ్ని కీటైరస్పృష్టం దేశకాలగుణాన్వితమ్. ౫౩

ఈషన్తా త్రాధికైర్ద్యుక్తం తుల్యవీర్యైః సుభావితం,
స్నేహస్వేదోషన్నస్య తీక్ష్ణత్వం యాతి భేషజమ్. ౫౪

వ్యా. జలముచేతను, నిష్పచేతను, పురుగులచేతను, స్పృశింపబడక దేశమునకును, కాలమునకును చెప్పబడిన గుణములతో కూడిన యౌషధంబును; యథోక్త ప్రమాణమునకన్న కొంచెమధికమైన ప్రమాణముకల ద్రవ్యములతో కూడిన యౌషధంబును; సమానవీర్యములైన ద్రవ్యాంతరములచే చక్కగ భావనచేయబడిన యౌషధంబులును; మిక్కిలి తీక్ష్ణమై తీవ్రముగ పనిచేయును. మరియు స్నేహస్వేదములచే విధ్యుక్త ప్రకారము శోధనపూర్వకముగ దోషములు శిథిలమైయున్నపుడు ప్రజెప్పినగుణములగు నౌషధములు తీక్ష్ణములై చక్కగ పనిచేయును.

—ॐ మధ్యౌషధలక్షణము. ౧౮—

మూ. కిఞ్చిదేభిర్గుణైర్హీనం పూర్వోక్తైః మాత్రయా తథా,
స్నిగ్ధస్విన్నస్య వా సమ్యక్ మధ్యం భవతి భేషజమ్. ౫౫

వ్యా. ప్రజెప్పబడినగుణములలో కొన్నిగుణములు మాత్రము కల్గి కొద్దిగ పరిమాణముగల యౌషధము మధ్యవీర్యముగ నుండును. అయ్యది చక్కగ స్నేహస్వేదవిధుల నాచరించినవారికిని మధ్యవీర్యముగనే యుండును.

—ॐ మృదౌషధలక్షణము. ౧౯—

మూ. మృదవీర్యం విరూక్షస్య హీనమాత్రం తు భేషజం,
అతుల్యవీర్యైః సంయుక్తం మృదుస్యాన్తందవేగవత్. ౫౬

వ్యా. మిక్కిలి వీర్యము మందమై స్వల్పపరిమాణముగలి సమానగుణములుగాక విరుద్ధవీర్యములైన యాషధములతో సంయోగముకల్గి పమనవిరేచనౌషధములు మృదువుగ నుండును. మరియు స్నేహస్వేదముల నాచరింపక రూక్షశరీరముగలవారికి నుపయోగింప బడిన యాషధమును మృదువుగనుండును. అట్టి మృదువైనయౌషధము పమనవిరేచన పేగములను స్వల్పముగనే చేయును.

❧ తీక్ష్ణౌషధముల నుపయోగింపదగినవిషయము. ❧

మూ. అకృత్స్నదోషహరణాదశుద్ధీ తే బలీయసాం,
మథ్యావరబలానాం తు ప్రయోజ్యే సిద్ధిమిచ్ఛతా. ౫౭

వ్యా. వైశేషబడిన మధ్య - మృదు - విరేచనముల రెండును మిక్కిలి బలకాలు రైన రోగులకును, ప్రబలమైన దోషములవారికిని, ఉపయోగించినయెడ దోషములను పూర్తిగ వెడలింప సమర్థములు కానేరవు. కావున మధ్యమమైన బలముగలరోగులకు, మధ్యవీర్యమైన విరేచనౌషధమును, హీన బలురైనవారికిని, స్వల్పదోషముకలవారికిని మృదువిరేచనౌషధంబు నుపయోగింపదగును. ఇతైరంగున బలతారతమ్యమును గమనించి కార్యసిద్ధికాగోరు వైద్యుడు మధ్యమృదువిరేచనౌషధముల నుపయోగింపవలయును.

ఇచ్చట “అకృత్స్నదోషహరణాత్” అని కారణమును జెప్పటవలన బలిష్ఠులైనవారికిని దోషము స్వల్పముగ నున్నపుడు దోషముల పూర్తిగ వెడలించునని తోచినయెడ మధ్యమృదువిరేచనములగూడ నుపయోగింపదగునని యెరుంగునది. మధ్య-అల్పబలంకుమాత్రము దోషమును పూర్తిగ వెడలించగల్గునుగాన మధ్య-మృదువిరేచనముల నియతముగ నుపయోగింపదగునని భావము.

❧ తీక్ష్ణ-మధ్య-మృదువ్యాధిలక్షణములు. ❧

మూ. తీక్ష్ణో మధ్యో మృదుర్వ్యాధిః సర్వమథ్యాల్పలక్షణః,
తీక్ష్ణాదీని బలాపేక్షీ భేషజాన్యేషు యోజయేత్. ౫౮
(తీక్ష్ణాదీని భిషక్ తేషు బలాపేక్షీ ప్రయోజయేత్)

వ్యా. తీక్ష్ణ - మధ్య - మృదుభేదములచే జ్వరాదిరోగంబులును మూడుతెరంగు లగును. అందు ఆయావ్యాధికి చెప్పినలక్షణములన్నియు పూర్ణముగ నుండినచో నయ్యది తీక్ష్ణము. వ్యాధికి చెప్పబడినలక్షణములు మధ్యమముగ నుండినచో మధ్యమవ్యాధి యనియు, లక్షణములు స్వల్పముగ నుండినచో మృదువనియు నెరుంగునది. అట్టివ్యాధి

భేదములు గమనించి రోగియొక్కబలము ననుసరించి మృదు - మధ్య - తీక్ష్ణరూపములైన యాషధములను యథాసంఖ్యముగ ప్రయోగింపదగును. (తీక్ష్ణరోగమునకు తీక్ష్ణాషధమును; మధ్యమరోగమునకు మధ్యమాషధమును, మృదువ్యాధికి మృద్వాషధమును వరుసగ నుపయోగింపదగునని భావము. అందును తీక్ష్ణరోగముగలవానికి బలము చక్కగనున్నపుడే తీక్ష్ణాషధము నుపయోగింపదగునని “బలాపేక్షే” అనుపదముచేత సూచింపబడినది.)

—ॐ పిత్తము కనబడునందాక వమనౌషధప్రయోగవిధి. ౧—

మూ. దేయం త్వనిర్హృతే పూర్వం వీతే పశ్చాత్పునః పునః,

భేషజం వమనార్థి యం ప్రాయ ఆపిత్తదర్శనాత్.

౫౯

వ్యా. వమనౌషధమును త్రాగినపుడు దోషము చక్కగ వెడలకున్నయెడ వమనము నకైతొలుత నుపయోగింపబడిన యాషధమునే మరల చలుమారు నుపయోగింపవలయును. ఇతైరంగున ఆమాశయమునుండి పిత్తవనరు వెడలువరకును వమనౌషధము నుపయోగింప వలయును. (వమనౌషధము త్రాగినచో నామాశయమునందలి కఫము తొలుత పూర్తిగ వెడలి, వెంటనే పిత్తము వెడల నారంభించును. కఫము నిశ్శేషముగ వెడలినవెనుక పిత్తము వెడలకమునుపే వమనముల నాపవలయును. ఈవిషయమే “పిత్తాంతమిచ్చం వమనం” అని సిద్ధిస్థానమున (ఆ. ౧. శ్లో. ౧౪) చెప్పబడినది. కావున వమనౌషధమును సేవించినపుడు కఫరూపదోషమును వమనరూపముగ వెడలకున్నయెడ కఫము నిశ్శేషముగ వెడలి పిత్తము పొడనూపువరకు వమనౌషధమునే చలుమా రుపయోగించవలయును. లేకమాత్రమయిన పిత్తవనరు అగువడినచో నంతట వమనౌషధము నాపవలయునని భావము.)

—ॐ త్రివిధబలూనుసారముగ నౌషధప్రయోగవిధి. ౧—

మూ. బలత్రైవిధ్యమాలక్ష్య దోషాణామాతురస్య చ,

పునః ప్రదద్యాద్భేషజ్యం సర్వశో వా వివర్జయేత్.

౬౦

వ్యా. దోషముయొక్కయు, రోగియొక్కయు ప్రవర - మధ్యమ - ఆవరబల భేదములను గమనించి, అందు దోషంబును, రోగియు, బలవత్తరమైయున్నపుడే వైజెష్ఠిన రీతిగ వమనౌషధమును మాటిమాటికి నుపయోగింపవలయును. అటుగాక రోగికిని దోషమునకు సంబంధించిన బలము మధ్యమముగ నున్నయెడ నొకసారి మాత్రము వమనౌషధము త్రాగింపవలయును; అట్టిఫలము మిక్కిలి హింసకృతి నున్నపుడు దోషశోధన మునకై వమనౌషధము నుపయోగింపక బొత్తుగ నుపయోగింపవలయును.

❧ ఔషధాంతరము నుపయోగించవలసినసమయము. ❧

మూ. నిర్వృతే వాపి జీర్ణే వా దోషనిర్వృరణే బుధః,

భేషజేన్యత్ప్రియుజ్జీత ప్రార్థయన్నిధిమ త్తమామ్.

౬౧

వ్యా. దోషమును బైటవెడలించజేయుటకైన యౌషధము నుపయోగించినపుడు అయ్యది దోషమును వెడలించకయే (ఔషధము మాత్రము) బైటవెడలినను, అట్టి యౌషధము (వమనారంభమైన సంక్షోభాదుల గల్గించక) జీర్ణాభిముఖమైనను, చికిత్సా ఫలమునుగోరు విద్యుదైవ్యుడు ఆదినముననే మరల వమనౌషధమును ప్రయోగించవలెను. (వమనౌషధము వ్యవస్థాకార్యే వమనముల గల్గించును కావున వమనమునకు తొలుత నుపయోగించబడిన యౌషధము వమనమును గల్గించునుచేకము లేకయున్నపుడు జీర్ణావస్థ నొంది మందవీర్యమై యున్నదని యెరింగి, మరల నాదినముననే వేరు వమనౌషధమును ప్రయోగించవలెనని భావము.) ఇచ్చట 'దోషనిర్వృరణే' అనుపదమునకు దోషముల వెడలించుటకు సాధనమైనదని యర్థము. అయ్యది 'భేషజే' అనుపదమునకు విశేషణము.

❧ వమనౌషధప్రయోగమున ఔషధజీర్ణకాలమును నిరీక్షింప నవసరము లేదనుట. ❧

మూ. అవశ్యం వమనం దోషం (దోషా౯) పవ్యమానం విరేచనం,

నిర్వరేత్; వమనస్యాతః పాకం న ప్రతిపాలయేత్.

౬౨

వ్యా. వమనౌషధము పాకమునొందకయే దోషములను వెడలించునన్యభావము కల్గి యుండును. విరేచనౌషధము పాకమునొందుదోషముల వెడలించును. కావున వమనౌషధమును తొలుత ప్రయోగించినపుడు దోషముల వెడలించుప్రయత్నము లేకున్నపుడు దానిపాకకాలమును ప్రతీక్షించక వెంటనే మరల వమనౌషధమును ప్రయోగించవలెనని యర్థము.

❧ అపఘ్నవిశేషముచే విరేచనౌషధమున పునఃప్రయోగవిధి. ❧

మూ. వీతే ప్రస్రంసనే (ప్రస్నన్దనే) దోషా౯ న నిర్వృత్య జరాం గతే,
వమితే చౌషధే ధీరః పాయయేదౌషధం పునః.

౬౩

వ్యా. విరేచనౌషధమును ప్రయోగించినపుడు దోషములను వెడలించకయే జీర్ణమై యున్నను, ఔషధమును త్రాగినవెంటనే అయ్యది వమనరూపముగ (ఔషధముమాత్రము) బైటవెడలినను, ఆదినముననే మరల విరేచనౌషధమును త్రాగించవలెను.

మూ. దీప్తాగ్నిం బహుదోషం తు దృఢస్నేహగుణం నరం,

దుశ్శుద్ధం తదహర్భుక్తం శ్వోభూతే (ధూయః) పాయయేత్పునః.

వ్యా. విరేచనమునకై ఔషధము సుపయోగించినపుడు విరేచనములు చక్కగ కాక దోషము కొద్దిగ వెడలినప్పుడు, అట్టిరోగికి జఠరాగ్నిదీప్తమై దోషము ప్రబలముగ నుండి శరీరమున స్నేహగుణము దృఢముగ కల్గి స్నిగ్ధమైయుండినచో నాటిదినము యుక్తమైన పథ్యాహారమును వానికి బెట్టి మరునాడు మరల విరేచనౌషధమును వానికి త్రాగించవలెను.

ఇచ్చట “దృఢస్నేహగుణం” అని చెప్పటవలన దోషము పూర్తిగ వెడలక శరీరము స్నిగ్ధముగనుండువానికే మరునాడు విరేచనౌషధమును మరల ప్రయోగించవగును, కాని శరీరము స్నిగ్ధముకానినాడు మరల విరేచనమును ప్రయోగించదగదని తెలిసెడిది. అట్టి యెడ నస్నిగ్ధవస్థయందు విరేచనౌషధము సుపయోగించినచో చక్కగ శోధనచేయ నోరదు; కావున స్నేహనమునే యాచరించుట యుక్తమని భావము.

— దుర్బలాదులకు స్వల్పవిరేచనమున జేయదగినవిధి. ౧౯ —

మూ. దుర్బలో బహుదోషశ్చ దోషపాకేణ యో నరః,

విరిచ్యతే శనైరోఘజ్యైః (రనైరోఘజ్యైః)

భూయస్తమనుసారయేత్.

౬౪

వ్యా. విరేచనౌషధమును త్రాగినరోగి బలహీనుడై దోషములు ప్రబలములుగ నుండు నపుడు దోషములు పరిచక్ష్వములై యుండుటచే మెలమెల్లగ విరేచనములగు మన్నచో అట్టి యపస్థయందు వాతము ననులోమముగ జేయుభోజనపదార్థముల సుపయోగించి దానిమూలముగ దోషముల వెడలించవగును. (దోషములు పక్వములై గమనోక్తాశిములుగ నున్నపుడు మరల విరేచనౌషధమును ప్రయోగించినచో విరేచనము లధికములై అతియోగదోషము సంభవించును గాన భోజ్యపదార్థముల సుపయోగించియే దోషముల వెడలించవలెనని భావము.)

— దోషశేషశమనోపాయము. ౨౦ —

మూ. పమనైశ్చ విరేకైశ్చ విశుద్ధస్యాప్రమాణతః (ప్రమాణతః),

భోజనాన్తరపానాభ్యాం (భోజనోత్తరపానాభ్యాం)

దోషశేషం శమం నయేత్.

౬౬

వ్యా. పమనములును విరేచనములును తీవ్రముగనైనను (దోషభాహుళ్యముచే) శస్త్రము చక్కగ శుద్ధముకాక కొంచెము శేషించి యున్నచో పావనమైన యవాగువు మన్నగు తేలికగనుండు నాహారముతో కూడ కషాయాదుల త్రాగించియైనను, భోజనా

సంతరము కషాయము త్రాగించియైనను దోషశేషమును శమింపజేయనగును. (మరల విరేచనాషధము నుపయోగింపజనదనుట). ఇచ్చట “ప్రమాణతః” అను పాఠాంతరమున— సమ్యగ్గోగమునందును భోజనకషాయములను, కోష్ఠమున కొంచెముగ నంటిగొనియుండు దోషము శమించుటకై యుపయోగింపవలెనని యర్థము.

❧ మృదుశోధనాషధమును ప్రయోగింపదగినవారు. ❧

మూ. దుర్బలం శోధితం పూర్వం అల్పదోషం చ మానవం,
అపరిజ్ఞాతకోష్ఠం చ పాయయేదోషధం మృదు. ౬౭

వ్యా. బలహీనుడైనవానికిని, తొలుత శోధనముచేసినపిదప దోషశేషముకలవానికిని, దోషము స్వల్పముగ నుండువానికిని, కోష్ఠము మృదుమధ్యాదిభేదములచే నిర్ణయించి తెలిసికొన వలనుపదనిస్థితి నుండువానికిని మృదువీర్యమైన యాషధమును శోధనమునకై యుపయోగింపనగును. (ప్రజెప్పినవారికి తీక్ష్ణాషధము నుపయోగించినచో శోధనాతియోగంబును బలహీనంబును కల్గును కావున మృదుశోధనము నుపయోగింపవలెనని భావము.)

మూ. శ్రేయో మృద్వసకృత్ప్రీతం అల్పబాధం నిరత్యయం,
న చాఽతితీక్ష్ణం యత్ ఔష్రం జనయేత్ప్రాణసంశయమ్. ౬౮

వ్యా. పైజెప్పబడిన దుర్బలాదులకు మృదువైన శోధనాషధమును పలుమారుపయోగించినను, తీక్ష్ణాషధమున కన్న స్వల్పముగనే బాధగల్గించును. అపాయమును గల్గింపనేరదు; కావున మృదుశోధనమునే యుపయోగించుట మంచిది. అట్టివారికి మిక్కిలి తీక్ష్ణమైన శోధనాషధము శీఘ్రముగ ప్రాణసందేహమును కల్గించును; కావున నొకప్పుడును తీక్ష్ణాషధము నుపయోగింపంజనదు.

మూ. దుర్బలాఽపి మహాదోషో విరేచ్యో బహుశోఽల్పశః,
మృదుభిర్భేషజైః, దోషాః హస్యైర్హేనమనిర్హృతాః. ౬౯

వ్యా. ప్రబలమైన దోషముకల్గినవాడు బలహీనుడైయున్నను మృదువీర్యములైన శోధనాషధములను స్వల్పపరిమాణముగ పలుమారుపయోగించి విరేచనము చేయించవలెను. బలహీనావస్థనుండినను దోషము మిక్కిలి బలిష్ఠములుగ నున్నపుడు వానిని వెడలింప జేయకున్నయెడ రోగిని తప్పక చంపును; (కావున దుర్బలాడుగ నున్నవానికి దోషములు బలిష్ఠముగ నున్నచో మృదుశోధనముల పలుమారుపయోగించి వెడలింపవలెనని భావము).

❧ విరేచనాషధ మూర్ధ్వముగ వ్యాపించినపుడు జేయదగినచికిత్స. ❧

మూ. యసోర్ధ్వం కఫసంస్పృష్టం వీతం యాత్యానులోమితం,
వమితం కబలైశ్శుద్ధం లఙ్ఘితం పాయయేత్తు తమ్. 20

వ్యా. విరేచనకై త్రాగబడిన ఔషధము కఫముతో కూడి యూర్ధ్వమార్గముగ వెడలుచున్నచో, నాఔషధమును పూర్తిగ వమనము చేయించి, యాహారము నిడక లంకణముచేయించి, వేడినీళ్ల చే శుభ్రముగ నోరును కుత్తుకను పుక్కళించి మరల విరేచనాషధమును త్రాగింపవలెను. (ఇచ్చట 'అనులోమిక' మన అనులోమముగ విరేచనముల జేయు ఔషధమని యెరుంగునది.)

❧ దోషము వెడలకున్నపుడు చేయదగినచికిత్స. ❧

మూ. విబధ్ధే(న్ధే)ల్వే చిరాద్దోషే స్రవత్యుష్ణం పిబేజ్వలం,
తేనాత్థానం తృపాచ్ఛర్దిః విబధ్ధైవ శామ్యతి. 21

వ్యా. విరేచనాషధమును త్రాగినపుడు ఆశయమునందలిదోషము బద్ధగింపబడి దోషము కొంచెము కొంచెముగ చిరకాలమునకు స్రవించుచున్నచో కడుపులో గడబిడ చేయుచు నుబ్బరించి దష్పియు వాంతియు కల్గును; అట్టియెడ మిక్కిలి వేడిగనుండు జలమును త్రాగించినచో బద్ధకము నడలి దోషము చక్కగ వెడలి కడుపుబ్బరము మొదలగు నుపద్రవములు శమించును.

❧ దోషముచే నాషధము నిరోధింపబడినప్పుడు చేయుచికిత్స. ❧

మూ. భేషజం దోషరుద్ధం చేత్ నోర్ధ్వం నాధః ప్రవర్తతే,
సోద్ధారం సాజ్గూలం చ; స్వేదం తత్రావచారయేత్. 22

వ్యా. ఔషధము దోషములచే బద్ధగింపబడినపుడు ఔషధ మూర్ధ్వమార్గముగ నైనను అధోమార్గముగనైనను వెడలక కుక్షిలోనే బద్ధగింపబడియుండును. దానంజేసి యొకలింతలును ఒడలినిొప్పులును కల్గును. అట్టియెడ స్వేదవిధిచే చెమటబట్టించవలెను.

❧ దోషాతిప్రవృత్తియందు చికిత్స. ❧

మూ. సువిరిక్తే తు (సువిరిక్తస్తు) సోద్ధారం ఆశ్వేవాషధముల్లిఖేత్,
అతిప్రవర్తనం జీర్ణే (అతిప్రవృత్తం జీర్ణే తు)
సుశీతైః స్తమ్భయేద్భిషక్. 23

వ్యా. (విరేచనౌషధమును సేవించినపుడు కఫము బైటవెడలునందాక విరేచనములు అగునెడ చక్కగ విరేచనములయినవని యెరుంగవలెను. ఈవిషయము “కఫాంతం తు విరేకమాహుః” (సి. అ. ౧.) అని చెప్పబడును). అట్టి సమ్యగ్విరిక్తలక్షణములు కానవచ్చినపుడును ఔషధము పూర్తిగ జీర్ణముగాక పచ్యమానావస్థనుండి ఔషధస్వరూపముగానవచ్చుచు శ్రేణువులు వెడలుచున్నయెడ అట్టి జీర్ణ శేషౌషధమును వెంటనే వమనము చేయించి బైటవెడలించవలెను. (లేనియెడ నాఔషధము పూర్తిగ జీర్ణమగునరికి విరేచనములు ప్రమాణాధికములై విరేచనాతియోగమునంజేసి కల్లునుపద్రవములు సంభవించును; కావున నాదినముననే వమనము చేయించవలెనని భావము. ఇచ్చట శ్రేణువులబట్టి ఔషధమును పచ్యమానావస్థనున్నదని యెరుంగునది.)

మరియు విరేచనౌషధము పూర్తిగ జీర్ణమై సువిరిక్తలక్షణములు కానవచ్చిన పిమ్మటకూడ విరేచనములు అంతట నిలువక యధికముగ నగుచున్నయెడ శీతోపచారముల జేసి విరేచనములు కాకుండ స్తంభింపజేయవలెను.

—౧౭ ఔషధముకఫముచే నిరుద్ధమగునెడ చేయదగినవిధి. —

మూ. కదాచిత్ శ్లేష్మణా రుద్ధం తిష్ఠత్పురసి భేషజం,

క్షీణే శ్లేష్మణి సాయాహ్నా గాత్రా వా తత్ ప్రవర్తతే. ౭౪

వ్యా. విరేచనౌషధమును సేవించినపు డొకానొకసమయమున నాఔషధము కఫముచే నడ్డగింపబడి రొమ్మునందే నిలచియున్నయెడ కఫము క్షీణించిన పిదప సాయం కాలమునందైనను; రాత్రియందైనను ఔషధము వ్యాపించి విరేచనముల వెడలించజేయును.

ఇచ్చట ప్రతీకారము జెప్పకున్నను రొమ్ము బయటగునుండుట మున్నగులక్షణముల బట్టి వైశేషిసరిగ నౌషధము వ్యాపింపనీయక శ్లేష్మము అడ్డగించియున్నదని గమనించి, అట్టి యవస్థయందు రాత్రివర్యంతము ప్రతీక్షించినచో ఔషధము జీర్ణమై తమంతటనే విరేచనములగునని యెరుంగునది. రాత్రివరకు నిరీక్షించి యుండుటయే ప్రతీకారమని వైవాక్యముచే సూచితము.

—౧౮ విరేచనౌషధమువాతముచే నావరింపబడునెడ కల్లులక్షణములు, చికిత్స. —

మూ. రూక్షోఽనాహారయోర్జ్వలే (విరూక్షోఽనాహారయోర్జ్వలే)

విప్రభోర్విధ్వం గతేఽపి వా,

వాయునా భేషజే, త్వన్యత్ సస్నేహాలవణం పిబేత్.

వ్యా. కోష్ఠము స్నిగ్ధముకాక రూక్షముగ నుండువారికిని, ఆహారమును భుజింపక యుండువారికిని, విరేచనాషధము జీర్ణించియున్నను, వాతముచే నడ్డగింపబడి యాషధ మూర్ధ్వభాగమున జేరియున్నను విరేచనములు కానేరవు; అట్టియెడ నితరవిరేచనాషధ మున పైంధవలనమును స్నేహమును జేర్చి త్రాగించవలెను.

❧ పితృవృక్షలక్షణము దానిచికిత్స. ❧

మూ. తృణోహభ్రమమూర్ఛాయాః స్యుశ్చేత్ జీర్ణతి భేషజే
(స్యుర్జీర్ణతి హి భేషజే),
పిత్తఘ్నం స్వాదు శీతం చ భేషజం తత్ర శస్యతే. ౨౬

వ్యా. విరేచనాషధము జీర్ణమగునపుడు (అయ్యది పిత్తముచే నావరింపబడినచో) దప్పి కల్గును. మైకము గ్రమ్మును. ఒడలు తిరుగును. మూర్ఛ గ్రమ్మును. అట్టియెడ పిత్త హరంబును, మధురరసంబును, శీతవీర్యంబును నగునాషధమును సేవించుట ప్రశస్తము.

❧ విరేచనాషధము కఫముతో గూడినపుడు కల్లలక్షణములు, చికిత్సాగమ. ❧

మూ. లాలాహృల్లాసవిప్రమ్భలోమ(శీత)హర్షాః కఫావృతే,
భేషజం తత్ర తీక్ష్ణోష్ణం కటౌవాది కఫనుద్ధితమ్. ౨౭

వ్యా. విరేచనాషధము కఫముచే నావరింపబడినప్పుడు నోట బొట్టుకారును. ఓకళింతలు కల్గును. విప్రంభంబును రోమహర్షంబును కల్గును. (దానంజేసి విరేచనములు చక్కగ కానేరదు). అట్టియెడ తీక్ష్ణంబును, ఉష్ణవీర్యంబును, కటురసంబును కలఁబాషధ మును సేవించుట మిక్కిలి హితకరము.

❧ బౌషధము నిరుద్ధమైనపుడు అపస్థావిశేషమునుబట్టి లంఘనవిధి. ❧

మూ. సుస్నిగ్ధం శ్రూరకోష్ఠం చ లఙ్ఘయేదవిరేచితం,
తేనాస్య స్నేహజః శ్లేష్మ సగ్గశ్చైవోపశామ్యతి. ౨౮

వ్యా. మిక్కిలి స్నిగ్ధమైన కోష్ఠముకలవానికిని, శ్రూరకోష్ఠనమును విరేచనములు చక్కగకాక కొంచెముగవైనచో వానికి లంకణము చేయించవలెను. దానివలన స్నేహ ముచే కల్గినకఫము హరించి దోషసంగఘ్న శమించును,

❖ విరేచనముకాకయే దోషధము జీర్ణమైనచో జేయవలసిన చికిత్స. ❖

మూ. రూక్షబహ్వనిలక్రూరకోష్ఠవ్యాయామశాలినాం (శూలినాం),
 దీప్తాగ్నినాం చ బైషజ్యం అవిరిచ్యైవ జీర్ణ్యతి. ౭౯
 తేభ్యో వస్తిం పురా దత్వా పశ్చాద్దద్యాద్విరేచనం,
 వస్తిప్రవర్తితం దోషం (వస్తిప్రచాలితం దోషం)
 హరేచ్ఛీఘ్రం విరేచనమ్. ౮౦

వ్యా. రూక్షమైన కోష్ఠముకలవారికిని, కోష్ఠమున వాతము ప్రబలముగ నుండు వారికిని, క్రూరమైన కోష్ఠముకలవారికిని, జఠరాగ్ని మిక్కిలి ప్రబలముగ నుండువారికిని విరేచనాషధము విరేచనముల గావింపకయే జీర్ణమగును. అట్టివారికి తొలుత (స్నేహ) వస్తిప్రయోగముచేసి పిమ్మట విరేచనాషధము నియ్యవలెను. అటుచేసినచో వస్తిప్రయోగముచే న్నస్థానమునుండి చలించి బైటవెడలనున్నదోషమును విరేచనాషధము శీఘ్రముగ బైటవెడలించజేయును.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—“నిరూహదానాత్పవనాద్భయం స్యాత్” నరో విరిక్తస్తు నిరూహదానం విపర్జయే త్పప్తదినాన్యవశ్యమ్, శుద్ధో నిరూహేణ విరేచనం తు” (సిద్ధి. అ. ౧) ఆనువాక్యములచే విరేచనానంతరము వెంటనే నిరూహవస్తిచేయ దగదనియు, నిరూహవస్తిని చేసినపిదప నేడుదినములవరకును నిరూహవస్తిని ప్రయోగింప దగదనియు చెప్పబడినది. కావున నిచ్చట “వస్తిం పురా దత్వా” అనుచోట స్నేహవస్తియని యర్థముచేయు టుచితమని కొందరు చెప్పెదరు. మరికొందరు:—కేవల నిరూహ వస్తిపూత్రము వాతవర్ధకముకాని స్నేహవస్తిని నిరూహవస్తిని (రెండిటిని) ప్రయోగించు నెడ వాతరోగముల కవకాశము కల్గదు కావున నిచ్చట నిరూహస్నేహవస్తలు రెండును విధింపబడునని చెప్పెదరు. మరియు నిరూహానంతరము వెంటనే విరేచనము నుపయోగింపక నప్రాహకాలవ్యవధిచే నుపయోగించునెడ నిర్బాధకము కావున రూక్షాదికోష్ఠలకు తొలుత స్నేహనిరూహవస్తలజేసి పిదప విరేచనాషధము నుపయోగించుట సమంజసమగునని యెరుంగునది.

❖ విరేచనముగాకయే దోషములు తీగించువారికి చేయదగినయౌషయము. ❖

మూ. రూక్షాశనాః కర్తవ్యత్యాః యే నరాః దీప్తపావకాః,
 తేషాం దోషాః క్షయం యాన్తి కర్తవ్యాతాఽతపాఽగ్నిభిః.
 (వాయుకర్తాఽగ్నిభిస్తేషాం యాన్తి దోషాః క్షయం సదా)

విరుద్ధాఽధ్యశనాఽజీర్ణదోషానపి సహన్తి తే,

స్నేహ్యాస్తే మారుతాత్ రక్ష్యాః

నాఽవ్యాధౌ తాన్ విశోధయేత్ (విరేచయేత్). ౮౨

వ్యా. కేవలము రూక్షమైన యాహారమును భుజించువారికిని, నిరంతరముగ వ్యాయామము మున్నగువసుల నభ్యాసముగ జేయువారికిని, మిక్కిలి దీప్తమైన జాతరాగ్ని కలవారికిని, వాతాదిదోషములు వ్యాయామాదికర్తృలచేతను, గాలిచేతను, ఎండచేతను, నిప్పువేడిమిచేతను శమించియుండును. వారికి విరుద్ధాశనముచేసినను, అధ్యశనముచేసినను, అజీర్ణభోజనముచేసినను సంభవించుదోషములను వారు సహించనోపుదురు. కావున వారికి వాతమువలన బాధ సంభవించకుండునట్లు స్నేహనమును జేయు టుచితము కాని, వ్యాధివిశోధనముచేతనే సాధింపవలసినప్పుడుతప్ప సామాన్యముగ వారికి శోధనము నుపయోగింపంజనదు. (ఈవిషయమునే స్థలాంతరమున నిట్లుపదేశించిరి:—“అస్థిరితానాం దోషాణామిరణం న ప్రశస్యతే, ఉపర్యుపరి సక్తానాం అశ్చ నామివ ఘట్టనం (తాడనమ్).” దోషములుగ మనోన్మథములు కాకుండునపుడు వానిని రేపెట్టుటకై శోధనముజేయుట యుక్తముకాదు. అటుచేసినచో నొకదానిపై నొకటి వరుసగ నిమిడి బిగిసియుండురాతిని పెకలించినచో నది చలించనిభంగి దోషములు వెడలనేరవు. కావున దోషములు స్వస్థానము నుండి చలంపకుండుదోషములను వెడలించదగదని భావము.)

❖ స్నిగ్ధరూక్షవిరేచనౌషధముల నుపయోగింపదగినవారు. ❖

మూ. నాతిస్నిగ్ధశరీరాయ దద్యాత్ స్నేహవిరేచనం,

స్నేహోష్ణిష్టశరీరాయ రూక్షం దద్యాద్విరేచనమ్. ౮౩

వ్యా. మిక్కిలి స్నిగ్ధమైన శరీరముకలవానికి స్నేహరూప్యమైన విరేచనౌషధము నుపయోగింపంజనదు. అట్టి స్నేహముచే దోషములు నడలియున్న వారికి రూక్షమైన విరేచ నౌషధము నియ్యవలెను.

❖ విధిపూర్వకసంశోధనప్రయోజనము. ❖

మూ. ఏవం జ్ఞాత్వా విధిం ధీరః దేశకాలప్రమాణానిత్,

విరేచనం విరేచ్యేభ్యః ప్రయచ్ఛన్నాపరాధ్యతి. ౮౪

విశ్రంశో విషవద్యస్య సమ్యగ్యోగో యథాఽమృతం,

కాలేష్వవశ్యం పేయం చ తస్మాద్యత్నాత్ ప్రయోజయేత్.

చ-కల్ప—17

వ్యా. వైశేష్యబడిన సంశోధనవిధానమును చక్కగ గమనించి, జేశపరిష్కృతిని కాలస్వభావము ఔషధముయొక్క పరిమాణమును చక్కగ డెలిసినవైద్యవరుడు విరేచనమున కర్హులైనవారికి విరేచనౌషధము నిచ్చినచో పొరబాటులేనివాడగును. మరియు సంశోధనౌషధమును చక్కగ విధానము ననుసరింపక వ్యతిరేకముగ నుపయోగించినచో నయ్యది విషతుల్యమై హింసించుజూచును. సంశోధనము చక్కగ పనిచేసినచో నమృతమునుబోలె కాపాడ సమర్థమై యుండును; కావున శోధనౌషధము నుపయోగింపదగిన సమయమున శోధనము సవశ్యముగ త్రాగింపవలెను.

—ॐ శోష్ణబలాద్యనుసారముగ శోధనౌషధమాత్రాకల్పనవిధి. ॐ—

మూ. ద్రవ్యప్రమాణం తు యదుక్తమస్మి మధ్యేషు తత్ శోష్ణవయో బలేషు, తన్మూలమాలమ్భ్య భవేద్వికల్ప్యం (తన్మూలమాలక్ష్య భవేద్వికల్పః), తేషాం వికల్పోఽభ్యధికోనభావః.

వ్యా. ఈశోధనప్రకరణమున కొన్నిద్రవ్యములకు ఔషధములకును ఉపయోగించుటకై కర్షణము మున్నగుపరిమాణము అచ్చటచ్చట జెప్పబడినది; అట్టిప్రమాణము మధ్యశోష్ణములను మధ్యవయస్సును మధ్యబలమును ఉద్దేశించి చెప్పబడినది. కావున అట్టి ప్రమాణమును ప్రధానముగ జేసికొని శోష్ణము, వయస్సు, బలము ఉక్తముముగ నున్నపుడు అధికపరిమాణమును; శోష్ణాదులు హీనములుగ నున్నపుడు తక్కువపరిమాణమును గల్పించి తత్తదనుసారముగ నుపయోగింపదగును.

—ॐ { ఔషధములకు సంబంధించిన మానపరిభాష. అందు పంశీమొనలు శాణమువరకుంగల మానములు. } ॐ—

మూ. షడ్వంశ్యస్తు మరీచిస్సన్యత్, షణ్డరీచ్యస్తు సర్వపః,
అష్టౌ తే సర్వపాః రక్తాః తణ్డూలశ్చాపి; తద్వయమ్. ౮౭
ధాన్యమాషో భవేదేకః, ధాన్యమాషద్వయం యవః,
అణ్డ్రాణ్డ్రీకాస్తే తు చత్వారః, తాశ్చత్రస్త్ర మాషకః. ౮౮
పేమశ్చ ధాన్యకశ్చోక్తః, భవేచ్ఛాణస్త్ర తే త్రయః,

వ్యా. ఆరుపంశీలు ఒక మరీచి యనబడును. ఆరు మరీచులు ఒక సర్వప మనియు, ఎనిమిది రక్తసర్వపములు (ఎఱ్ఱనియావారు) ఒక తండులమనియు, రెండు తండులములు ఒక ధాన్యమాషమనియు, రెండు ధాన్యమాషములు ఒక యవమనియు, నాల్గు యవములు

ఒక అండికయనియు, నాల్గు అండికలు ఒక మాషమనియు చెప్పబడును. మాషమనునది హేమమనియు, ధాన్యకమనియు పర్యాయపదములచే జెప్పబడును. అట్టి మాషములు మూడు ఒకశాణ మనబడును.

ఇచ్చట ధ్వంశి యన గవాక్షరంధ్రములనుండి ప్రసరించు సూర్యకిరణములలో గానంబడు రేణువని యెరుంగునది. ఇయ్యది “జాలాంతరగతైస్సూర్యకరైర్వంశీ విలోక్యతే” అని వంశీయనునామాంతరముచే చెప్పబడినది.

—౨౭ ద్రంక్షణమానము. ౨౭—

మూ. శాణౌ ద్వా ద్రక్షణం విద్యాత్ కోలం బదరమేవ చ. ౮౯

వ్యా. రెండు శాణములు ఒకకోల మనబడును. ఇయ్యది ద్రంక్షణము, బదరము ననుపర్యాయపదములచే జెప్పబడును.

—౨౮ కర్షమానము. ౨౮—

మూ. విద్యాత్ ద్వా ద్రక్షణౌ కర్షం సువర్ణం చాక్షమేవ చ,
బిడాలపదకం చైవ పిచుం పాణితలం తథా. ౯౦
తిస్థకం చ విజానీయాత్ కవలగ్రహమేవ చ,

వ్యా. రెండు ద్రంక్షణములు (శాణములు నాల్గు) ఒకకర్ష మనబడును. ఇయ్యది సువర్ణము, అక్షము, బిడాలపదకము, పిచువు, పాణితలము, తిందుకము, కవలగ్రహమునను పర్యాయపదములచే (కర్షము) చెప్పబడును.

—౨౯ శుక్తి-పల-ప్రస్థతమానములు. ౨౯—

మూ. ద్వే సువర్ణే పలాధం స్యాత్ శుక్తిరష్టమికా తథా. ౯౧
ద్వే పలాధే పలం ముష్టిః ప్రకుఞ్చి౭థ చతుర్థికా,
బిల్వం షోడశికా చామ్రం; ద్వే పలే ప్రస్థతం విదుః. ౯౨

వ్యా. రెండు సువర్ణములు (కర్షములు) అర్థపలమని చెప్పబడును. ఇయ్యది శుక్తి, అష్టమిక యనుపర్యాయపదములచే జెప్పబడును. రెండు అర్థపలములు (శుక్తలు) ఒక పలమగును. ఇయ్యది ముష్టి, ప్రకుంచము, చతుర్థిక, బిల్వము, షోడశిక, ఆమ్రము, ననుపర్యాయపదములచే జెప్పబడును. రెండుపలములు ఒక ప్రస్థతమని చెప్పబడును. (ఇయ్యది ప్రస్థతియని తంత్రాంతరమున జెప్పబడినది.)

—౧౭ కుడవ-మానికామానములు. ౧౭—

మూ. పలం చతుర్థణం విద్యాత్ అజ్ఞలీం కుడవం తథా,
అష్టమానం తు విజ్ఞేయం, కుడవౌ ద్వౌ తు మానికా. ౯౩

వ్యా. నాల్గుపలములు ఒక కుడవము, ఇయ్యది అంజలి, అష్టమానము ననువర్యాయ పదములచే జెప్పబడును. రెండు కుడవములు ఒక మానిక యనంబడును.

—౧౮ ప్రస్థ-అధకమానములు. ౧౮—

మూ. చత్వారః కుడవాః ప్రస్థః, చతుః ప్రస్థమథాఽఽధకం,
పాత్రం తదేవ విజ్ఞేయం.

వ్యా. నాల్గు కుడవములు ఒక ప్రస్థము, నాల్గు ప్రస్థములు ఒక అధకము, అధక మనునది పాత్రము, అనువర్యాయపదముచే జెప్పబడును.

—౧౯ కంస-ద్రోణమానములు. ౧౯—

మూ. కంసః ప్రస్థాష్టకం తథా. ౯౪
కంసశ్చతుర్థణో ద్రోణశ్చాఽర్తణం నల్వణం చ తత్,
స ఏవ కలశః ఖ్యాతో ఘట ఉన్తానమేవ చ. ౯౫

వ్యా. ఎనిమిది ప్రస్థము లొక కంసము, నాల్గు కంసము లొక ద్రోణము. ఈ ద్రోణమనునది అర్తణము, నల్వణము, కలశము, ఘటము, ఉన్తానము అను నీపర్యాయ పదములచే జెప్పబడును.

—౨౦ శూర్ప-గోణీమానములు. ౨౦—

మూ. ద్రోణస్తు ద్విగుణశూర్పః విజ్ఞేయః కుమ్భ ఏవ చ,
గోణీం శూర్పద్వయం విద్యాత్, ఖారీం భారం తదైవ చ. ౯౬

వ్యా. రెండు ద్రోణము లొకశూర్పమనియు, మంభమనియు చెప్పబడును. రెండు శూర్పము లొకగోణీయగును. గోణీ యనునది ఖారి; భారము అనువర్యాయపదములచే జెప్పబడును.

—౨౧ వాహ-తులామానములు. ౨౧—

మూ. ద్వాత్రింశతం విజానీయాత్ వాహం శూర్పాణి బుద్ధిమాన్,
తులాం పలశతం విద్యాత్ పరిమాణవిశారదః. ౯౭

వ్యా. ముప్పదిరెండు శూర్పము లొక వాహ మనబడును. నూరుపలము లొకతుల యని చెప్పబడును. ఇత్తైరంగున పరిమాణమును తెలిసినపండితులు చెప్పెదరు.

❧ ద్రవ-ఆర్ద్రద్రవ్యములకు దైవగుణ్యవిధి. ❧

మూ. శుష్కద్రవ్యేష్విదం మానం ఏవమాది ప్రక్షీరితం,

ద్విగుణం తు ద్రవేష్విష్టం తథా సద్యోద్ధృతేషు చ.

౯౮

వ్యా. ఏదైన నొక యోగమునందు కొన్నిద్రవ్యముల నిద్దేశించినపుడు ఆయా ద్రవ్యముల నిద్దేశించిన పరిమాణమును ఎండనెండిన ద్రవ్యములకు మాత్రము నియతముగ నుండును. ఆద్రవ్యములలో కొన్నిటిని ఎండినవానిని కొన్నిటిని ద్రవములను కొన్నిటిని పచ్చిగను జేర్చునెడ ఆర్ద్రద్రవ్యాద్రవ్యములను వానికి జెప్పిన పరిమాణమునకు ద్విగుణముగ (రెట్టింతగ) జేర్చుకొనవలెను.

ఎండినద్రవ్యములయందు గురుతీక్ష్ణగుణములు కల్గియుండును కావున వానిని వానికి నియమింపబడిన పరిమాణముగనే జేర్చునగును. పచ్చివిగనుండు ద్రవ్యముల జేర్చునెడ వానికి తీక్ష్ణాదిగుణము లుండవు కావున రెట్టింతపరిమాణముగ జేర్చునగునని భావము. ఈవిషయమునే తంత్రాంతరమున నిట్లు నిర్ణయించిరి:—“శుష్కద్రవ్యస్య యా మాత్రా త్వాద్ద్రీస్య ద్విగుణా హి సా, శుష్కస్య గురుతీక్ష్ణత్వాత్ తస్మాద్ధ్రం ప్రయోజయేత్.”

మరియు నిచ్చట పరిమాణసామాన్యముగ శుష్క - ఆర్ద్ర - ద్రవముల మూటికిని భేదము చెప్పబడినది. కాని తంత్రాంతరములయందు కొన్నివిశేషవచనములబట్టి వ్యవస్థ యేర్పడుచున్నది. ఎట్టులన:—“గుఙ్గాదిమానమారభ్య యావత్స్పృశ్ కుడవస్థిభిః, ద్రవార్ద్రశుష్కద్రవ్యాణాం తావన్నానం సమం మతమ్, ప్రథాదిమానమారభ్య ద్విగుణం తత్ ద్రవార్ద్రయోః. మానం; తథా తులాయాశ్చ ద్విగుణం న క్వచిత్ స్తృతమ్.” దైవగుణ్యం న తులమానాత్ ఇతి మానవిదో విదుః” ఈవాక్యములనుబట్టి గుంజాపరి మాణము మొదలుజేసి కుడవపరిమాణమువరకుంగల పరిమాణములను శుష్క - ఆర్ద్ర - ద్రవములయందు తారతమ్యములేక యథోక్తపరిమితములుగనే గ్రహింపవలెననియు, ప్రథమ (మడునూరుపలములు) మొదలుచేసి తులా (నూరుపలములు) పరిమాణమువరకుంగల పరిమాణములను ద్రవ-ఆర్ద్రములకు రెట్టింతగ గ్రహింపవలెననియు, తులమానము మొదలుజేసి ద్రవార్ద్రములకు దైవగుణ్యము లేదనియు వ్యవస్థ యేర్పడును.

మరియు నీదైవగుణ్యము వీధ్రవ్యము ఆర్ద్రముగనైనను పచ్చిగనైనను ఉపయోగింపవలయుండునో అట్టి యార్ద్రద్రవ్యమునకేగాని, నియతముగ నార్ద్రముగనే యుపయోగింపవలసిన అడ్డసరము, కొడిసెపాల, కూశ్మాండము మున్నగు ద్రవ్యములకు దైవగుణ్యము లేదు. ఈవిషయము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“వాశాకుటజ కూశ్మాణ్డశతావర్యమృతా లతా, మరణైర్జ్వలశునఖిర్హారవినక తృణాః, పశ్చిమూలం లఘు మహత్ తృణాఖ్యం మాంసమార్ద్రకమ్, శారీబామ్బుఘనాశీరం కమలం కందమాషధం. నిత్యార్ద్రమేవ యోజ్యం స్యాత్ న తేహం ద్విగుణం భవేత్” వైశేషిక వాశాది ద్రవ్యములు పచ్చిగనున్న నే వీర్యవంతములు కావున వానికి దైవగుణ్య మవసరములేదని భావము.

❧ తులా-పలములకు దైవగుణ్యనిషేధము. ❧

మూ.(యత్ర)యద్ధి మానం తులా ప్రోక్తా పలం వా తత్ ప్రయోజయేత్

వ్యా. ఎచ్చటనైనను తులాశబ్దమునుగాని పలశబ్దమునుగాని పరిమాణమునకు నిర్దేశించియున్నయెడ నచ్చట మాత్రము ఆర్ద్రద్రవ్యమునకు దైవగుణ్యము లేక యథోక్త పరిమాణముగనే గ్రహింపవలెను.

❧ అనుక్తమానాదినిర్ణయపరిభాష: స్నేహపాకపరిభాష. ❧

మూ. అనుక్తే పరిమాణే తు తుల్యం మానం ప్రకీర్తితమ్.

८८

ద్రవకారేఽపి చానుక్తే సర్వత్ర సలిలం స్మృతం,

యతశ్చ పాదనిర్దేశః చతుర్భాగస్తతశ్చ సః.

౧౦౦

వ్యా. ఔషధయోగములయందు ద్రవ్యముల మాత్రము నిర్దేశించి వానికి వేరువేరుగ పరిమాణమును నిర్దేశించకుండునెడ నాద్రవ్యములను సమభాగములుగ గ్రహింపవలెనని యెరుంగునది.

మరియు ద్రవముల జేర్చి సాధింపవలసిన తైలాదియోగములయందు స్వరసకషాయాది రూపద్రవవిశేషములను నిర్దేశించకుండునెడ సామాన్యముగ జలమును ద్రవమునకై గ్రహింపవలెను. ఎచ్చటనైన పాదాంశమని నిర్దేశించినయెడ నాల్గవంతుగ నెరుంగునది.

❖ స్నేహపాకవిధియందు అనుక్తద్రవానిర్ణయపరిభాష. ౭ ❖

మూ. జలస్నేహశాషధానాం తు ప్రమాణం యత్ర నోదితం,
తత్ర స్యాదౌషధాత్ స్నేహః స్నేహాత్తోయం చతుర్థణమ్

వ్యా. (స్నేహపాకవిధియందు జలంబును కల్కంబును స్నేహంబును నియతముగ నుండవలెను. అట్టియెడ) జలమునకును స్నేహమునకును కల్కాషధమునకును పరిమాణము నిర్దేశింపకున్నయెడ నచ్చట కల్కాషధమునకన్న స్నేహంబును, స్నేహమునకన్న జలంబును నాల్గింత లుండవలెనని యెరుంగునది. (వానిపరిమాణమును విశేషవిధిగ నిర్దేశించియున్నచో 'నిర్దిష్టే తత్రదేవతు' అను ప్రమాణాంతరముచేత నిర్దేశింపబడిన పరిమాణమునే గ్రహింప వలెనని భావము.)

❖ త్రివిధస్నేహపాకములు, వానిలక్షణములు. ౮ ❖

మూ. స్నేహపాకస్త్రిధా జ్ఞేయః మృదుర్మధ్యః ఖరస్తథా,
తుల్యే కల్కేన నిర్యాసే భేషజానాం మృదు స్సస్పృతః. ౧౦౨
సంయావ ఇవ నిర్యాసే మధ్యో దర్శిం విముఞ్చతి,
శీర్ణమాణే తు నిర్యాసే వర్త(ర్త్య)మానే ఖరస్తథా. ౧౦౩

వ్యా. స్నేహపాకము మృదు - మధ్య - ఖరభేదములచే మూడుతెరంగులు. స్నేహమునందు కల్కాదులను యథోక్తముగ జేర్చి పక్వముచేయునపుడు అందు జేర్చబడిన యౌషధములకల్కము, పక్వమగునపుడు నాకల్కముతో సమముగనే యున్నయెడ నయ్యది మృదుపాకము. స్నేహమునం దడుగుననుండుకల్కమును గరిటెతో దీసి చేతపట్టి చూచినచో నయ్యది గరిటె కంటికింక నేలిన గోధుమసిండితో కలిసి మద్దించి చేయబడినయుండవలె చేలికంటక మెత్తవడియున్నచో నయ్యది మధ్యపాకము. అట్టి కల్కమును పాకమగుచున్నపుడు గరిటెతో దీసి వ్రేళ్లలో నలిపినచో నయ్యది కరకుగల్గి విడిసి పోవుచున్నచో నయ్యది ఖరపాకమని యెరుంగునది.

ఈ త్రివిధపాకభేదము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినవి:—“ఈషత్పరస కల్కస్తు స్నేహపాకో మృదుర్భవేత్, మధ్యపాకే చ సిద్ధశ్చ కల్కే నీరసకోమలే. ఈ షత్కరినకల్కశ్చ స్నేహపాకో భవేత్ ఖరః” స్నేహమును పక్వముచేయునపుడు అందు జేర్చబడిన యౌషధకల్కమును పరిక్షించినచో నయ్యది కొంచెము ద్రవముతో గూడి యున్నయెడ మృదుపాకమనియు, కల్కమున ద్రవము కొంచెమైనను లేక మెత్తవడి

యున్నచో మధ్యపాకమనియు, కల్కము కొంచెము కఠినముగ నున్నచో ఖరపాకమనియు నర్థము.

—ॐ త్రివిధపాకోపయోగ్యములు. ॐ—

మూ. ఖరోఽభ్యక్తే స్తృతః పాకః, మృదుర్నస్యక్రియాసు చ,
మధ్యపాకస్తు పానార్థే వస్తా చ వినియోజయేత్. ౧౦౮

వ్యా. ఖరపాక మభ్యంగనమునకును, మృదుపాకము నస్యకర్తృకును, మధ్యపాకము త్రాగుటకును వస్త్రీప్రయోగమునకును, ఉపయోగింపదగును.

—ॐ మానదై వ్యవిధ్యము. ॐ—

మూ. మానం చ ద్వివిధం ప్రాహుః కాలిక్లం మాగధం తథా,
కాలిక్లాత్ మాగధం శ్రేష్ఠం ఏవం మానవిదో విదుః. ౧౦౯

వ్యా. కాలింగమానమనియు, మాగధమానమనియు మానము (పరిమాణము రెండుతెరంగుల నుండును. అందు కాలింగమానమునకన్న మాగధమానము శ్రేష్ఠమని పరిమాణమును చక్కగ చెలిసిన వైద్యవరులు చెప్పెదరు.

ద్రవ్యములగూర్చి పరిమాణము ఆయాదేశముల ననుసరించి పలుచెరంగుల నుండును. అందు కలింగమానమనియు మాగధమానమనియు రెండువిధముల మానమును ఆయుర్వేదతంత్రములయందు సామాన్యముగ గ్రహింపబడినది. అందు కలింగదేశమున వాడుకలోనుండునది కాలింగమానమనియు, మగధదేశమున ప్రాయికముగ వాడబడు మానము మాగధమనియు నన్వర్థముగ జెప్పబడినది. ఈమానభేదములన్నియు నాయుర్వేద పరిభాషయందు వివరింపబడినవి. విస్తరభీతిచే నిచ్చట వివరింపబడలేదని యెరుంగునది.

—ॐ కల్పస్థానోక్తవిషయసంగ్రహము. ॐ—

తత్ర స్తోకాః—

మూ. కల్పార్థశ్చోధనం, సంజ్ఞా పృథక్ష్ఠేతుః ప్రవర్తనే,
దేశాదీనాం ఫలాదీనాం గుణాః, యోగశతాని షట్. ౧౧౦
వికల్పహేతుర్నామాని తీక్ష్ణమథ్యాఽల్పలక్షణం,
విధిశ్చాపస్థితో మానం స్నేహపాకశ్చ దర్శితః. ౧౧౧

వ్యా. శోధనోషధమును పలుకెరంగుల కల్పించుటకు ప్రయోజనము, వమన విరేచనములకు శోధనసంజ్ఞ శోధనోషధములు కొన్ని వమనరూపముగ నూర్ధ్వమార్గముగను, విరేచనములమున నధోమార్గముగను దోషముల వెడలించుటకు పేరుపేరుకారణములు, బాంగలాదిదేశములు మున్నగువానియొక్కయు మ్రంగకాయ మున్నగువానియొక్కయు పేరుపేరుగుణములు, అట్టియాషధములచే పేరుపేరుగ గల్పించబడిన యారువందల శోధనోషధయోగంబులు, శోధనయోగముల పలువిధములుగ గల్పించుటకు కారణము, మ్రంగకాయ మున్నగుశోధనోషధముల పర్యాయనామములు (ఇవి ప్రత్యధ్యాయము సందును ఆయాద్రవ్యము నుద్దేశించి ప్రారంభమున చెప్పబడినవి.) శోధనోషధములయొక్క తీర్థ - మధ్య - మృదులక్షణంబులు, అష్టాభేదము ననుసరించి శోధగోషధము నుపయోగించువిధానము (అట్టి యష్టాభేదములయందును చేయఁదగినవిధానము), ద్రవ్యమానసరిభాష, త్రివిధస్నేహపాకభేదములు ఎనిలక్షణములు ఇవియన్నియు నీకల్పస్థానమున వివరముగ చెప్పబడినవి.

— ఆ ఆఖ్యాయసమప్తిః —

ఇత్యగ్నివేదోక్తతే తస్మై, చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూర్ణితే
కల్పస్థానే దస్తీద్రవస్తీకల్పో నామ ద్వాదశోధాఖ్యాయః.

వ్యా. ఇత్యేరంగున సన్నివేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహితయును సాయుర్వేదకృతమునందలి దృఢబలసంపూర్ణితకల్పస్థానమున దంతి ప్రసంగితకల్పమనునది ద్వాదశాఖ్యాయము (స్థానంబును) ననుప్తము.

ఇతి విశ్వనాథసిరదితసద్వ్యఖ్యాసాం తు చరకశామద్వయం,

కల్పస్థానం చేసం నీమోదాస్త్రే) అనుమహితే.

ఇది శ్రీశ్రీశ్రీ శాహస్తిసంఖ్యానాథపాస్తానవిద్వదవతంస సర్వతంత్రస్వతంత్ర
బ్రహ్మశ్రీ కుంభకోణము లక్ష్మీనృసింహశాస్త్రివరేణ్య చరణశకమలసంసేచ సమాసాదిత
పాణినీయాదిశాస్త్రవిజ్ఞానసముల్లసితుండును, ఆహ్లాద్యవృద్ధయ - పరహితసంహితా -
మంధపనిదానా ద్యాయుర్వేద తంత్రాంధ్రవ్యాఖ్యాతయు, శ్రీమైఖానసకులతిలక -
ఆయుర్వేదమార్తాండ-భిషక్తుణి - మైద్యరత్న-పండిత డివి గోపాలాచార్యసంస్థాపితాయు
చ-కల్ప—18

రేవదాశ్రమాస్థానవిద్వాంసుండును, ఉభయభాషాకవిత్వావిరాజితుండును, శ్రౌత
 ప్రక్రియాధారేయుండును, ఆపస్తంబసూత్ర - కాండిన్యగోత్రపవిత్ర సుదురుపాటి
 పంశపయఃపారావారసుధాకరుండును, వేదవేదాఙ్గశ్రౌతాభిజ్ఞ బ్రహ్మశ్రీ మహాగ్నిచిత్
 సీతారామవాజపేయయాజి శ్రీమతీసీతామ్బసోమపీఠినీ సాధ్వీమతల్లికాతనూభవుండును,
 ఉభయభాషాకవిత్వాధురీణ శ్రౌతాగమధారేయ-బ్రహ్మశ్రీ సుబ్రహ్మణ్య యాయజూ
 కానుజుండును నగు వైయాకరణవిద్వాక్ బ్రహ్మశ్రీ పండిత సుదురుపాటి విశ్వనాథ
 శాస్త్రిచే విరచితమగు కాముది యను చరకసంహితాంధ్రవ్యాఖ్యానమున కల్పస్థానము
 సమాప్తము.

శ్రీ రస్తు.

చరక సంహిత

ఆంధ్ర వ్యాఖ్యాన సహితము

సిద్ధిస్థానము

ప్రథమాధ్యాయము.

మూ. అథాతః కల్పనాసిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతి హస్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

—౧౧ వ్యాఖ్యాన ప్రారంభము. ౧—

జగదిదమస్తద్దీనం వ్యాకృత్యాఽనుప్రవిశ్య బహుధా తత్,
 యః క్రీడతే నిరస్తరమీశమనీశం హృదా తమాకలయే.
 యోగిన మానసభవం మలినం తక్షావ వాచోఽపి శబ్దవితతేరనుశాసనేన,
 శారీరకం త్వమలవైద్యకబోధనేన యోఽపాకరోద్భువి పతజ్జాలిమానతస్తమ్.
 బ్రహ్మణం దక్షమహం బలసూదనమశ్వినౌ భరద్వాజమ్,
 సత్వా సిద్ధిస్థానం వ్యాకుర్వే చరకసంహితాయాశ్చ.
 స ఏవ పూర్ణాం చరకస్య కౌముదీవ్యాఖ్యాం తనోత్యార్యజనోపయోగినీమ్,
 స విశ్వనాథో లఘుధీరయం స్వయం విమోహమాయాన్తి చ యత్ర యోగినః.

అపితరణికః—పమన విరేచనకల్పనాదిభేదముల సిరూపించుకల్పస్థానమును జెప్పిన
 పిదప అట్టిపమనాదులను విధ్యుక్తముగ జేయక తద్వివరీతముగ జేసినదానిచేగల్లు (అయో
 గాతిగోగాదులచే సంభవించు) వ్యాపత్తులకు దగినచికిత్సావిధానమును దెల్పుసిద్ధిస్థానము
 చెప్పబడును.

వ్యా. కల్పస్థానమును జెప్పినపిదప సిద్ధిస్థానము జెప్పబడును. అందును సిద్ధిస్థానమున
 జెప్పబడు పంచకర్తలకు సామాన్యమగు పంచకర్తల కల్పనావిధానము మున్నగువిషయముల

జెల్లుకల్పనాసిద్ధియను నధ్యాయమును త్రికాలజ్ఞానసంపన్నుడగు ఆత్మేయమహర్షి యుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము కాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

— పంచకర్త కల్పనావిషయమై యగ్నివేశుల పండ్రెండు ప్రశ్నములు. —

మూ. కా కల్పనా పఞ్చసు కర్తసూక్తా ? (1)

క్రమశ్చ కః ? (2) కిం చ కృతాకృతేషు,

లిజ్ఞం తథై వాతికృతేషు ? (3) సంఖ్యా

కా ? (4) కిం గుణః ? (5) కేషు చ కశ్చ వ స్తి ? (6)

3

కిం వర్జనీయం ప్రతికర్తకాలే ? (7)

కృతే కియాన్ వా పరిహార కాలః ? (8)

ప్రణీయమానశ్చ న యాతి కేన ? (9)

కేనైతి శీఘ్రం ? (10) సుచిరాచ్చ వ స్తి ? (11)

౪

సాధ్యా గదాః వైశ్వశ్మనైశ్చ కేచిత్,

కస్తాత్ప్రియుక్తైః న శమం వ్రజన్తి ? (12);

(సాధ్యా యథాస్వం శమనైశ్చ కేచిత్

కస్తాద్గదాః న ప్రశమం వ్రజన్తి)

ప్రచోదితశ్శిష్యవరేణ సమ్యక్

ఇత్యగ్నివేశేన భిషగ్వరిష్ఠః.

౫

(ఇత్యగ్నివేశో భిషజాం వరిష్ఠం

పప్రచ్ఛ తస్మై స చ సర్వమాహ)

పునర్వసుస్తస్త్రవిదాహ తస్మై

సర్వప్రజానాం హితకామ్యయేదమ్.

వ్యా. (వసునము, విరేకము, ఆస్థాపనము, అనువాసనము, నన్యకర్తము, అనునీ) పంచకర్తములయందును (వానికంగముల) కల్పనావిధానమెద్ది? (1); అట్టిపంచకర్తముల కును, వానిని విధ్యుక్తప్రకారము చేసినపిదప అన్నసంసర్జనమునకును క్రమమెద్ది? (2); అట్టి వసునాదికర్తలసమ్యగ్యోగ - అయోగ - అతియోగములయందు వేరువేరులక్షణము లెవ్వి? (3); (దోహనుసారముగ) వస్త్రవిధానసంఖ్య యెద్ది? (4); (ఏయేదోషమునందు ఎన్నేసిమాడ్లు వస్త్రప్రయోగము చేయవలెనని యర్థము), వస్త్రకర్తలచే గల్గుగుణము

5); ఎట్టివారి కెట్టిపన్నిని చేయవలెను? (6); వస్త్రీకర్తను చేయునపుడు వేసినది పడును (పట్టిగు) పలుకు? (7); అట్టి వర్జ్యములను వస్త్రీక్రయోగమును చేసినవిధములను వివరించవలెను? (8); వస్త్రీక్రయోగము చేసినపుడు వస్త్ర్యాపకము ఏకారణమునని ప్రవరించవలెను? (9); అయ్యది యేకారణము చే శిశ్నుముగ బైటికి? (10); ఏకారణము చే నాలస్యముగ బైట పడలను? (11); సాధ్యములైనవిలు పాసివానికి నియమితములైన శమనములను యాభిక్తముగ జేసినను అందు శ్వాసలు శమించవలెనుని కొరణమెట్టి? (12); ఇతైరంగన నన్నివేశులు పంచమయమై సంద్రండుప్రశ్నముల జేసినపుడు, అనుర్వేదపతంత్రపేత్తలతో నగ్రము పుష్కలగ్రామి (ఆత్మదేహి) బహులకంధరము హితమును కోరి మైప్రశ్నముల నుక్రిందిజెప్పబడునట్టి పదముల బదులునిపెను.

అంతయుగ గురువుపై భక్తికీర్తనలుగలనట్లుఃస్యులు పారికవనరముగ తెలిసికొనవలచినముల నుద్దేశించి గురువుల బ్రశ్నించినచో పారిమనమున విచారమునొంది ప్రశ్నానుకరించువారు స్వాత్మి పట్టి వగుత్తరములజెప్ప నుత్సాహులగుదురు ఈవిషయముగొల్పబడినట్లుగా—“అప్రదుష్టైః భావేన ప్రసన్నైః సాంతరాత్తనా, వసుక్తాః పుష్కలగ్రామిః బుద్ధాః ప్రకాశ్యతే” ఇట్టి విష్టాచారము ననుసరించి శిష్యుండగున్నవాడును పంచార్థల నుద్దేశించి వైజేప్యలజినరీతిగ సంద్రండుముల గురుబుద్ధులై కాశమునందె యడిగినని యునింగునను.

{ (1) “కా కల్పనా పంచగ కర్తవ్యూహైః” అనుమునటి ప్రశ్నముననుత్తరము. అందు స్నేహకర్తకాలావధి. }

త్ర్యహావరం సప్తదినం పరస్తు

స్నేగో నరః స్వీదయితవ్య ఉక్తః (ఇప్యః),

౬

నాతః పరం స్నేహానమూచితేన్ది

సాత్త్వికభవేత్ సప్తదినాత్పరస్తు,

విశ్న. (స్నేగ-స్వీదనశరీరవనం కథనము చేయించవలెనని శిష్యసాంగముగ స్నేహముగలవాని) అట్టివాడ కథనము చేయించుననివానికి మూడుదినములైనను ఏడుదినములైనను పుష్కలగ్రామి కాశము స్నేహపానము చేయించి చక్కగ స్నిగ్ధుడైనలక్షణములు ప్రకటించునని. పుష్కలగ్రామి కాశము స్వీదకర్త చేయించవలెను. ఏడుదినముల గ స్నేహనము జేయించునది. ఏడుదినములకుపైన కూడ స్నేహనము జేయునెడ సాత్త్వికగునుకావున నేడుదినములకుపై స్నేహవిధి చేయంజనదని భావము.

ఇచ్చట మృదుకోష్ఠముకలవారికి మూడుదినంబులును, క్రూరకోష్ఠులకు ఏడుదినంబులును స్నేహనము చేయవలెనని కోష్ఠభేదమునుబట్టి స్నేహవిధికాలము నిర్దేశింపబడినది. ఈవిషయము సూత్రస్థానమున నిట్లుపదేశింపబడినది:—“మృదుకోష్ఠస్త్రిరాత్రేణ స్నిహ్య త్యబ్ధోపసేవయా, స్నిహ్యతి క్రూరకోష్ఠస్తు సప్తరాత్రేణ మానవః.” (సూ. అ. ౧౩ శ్లో. ౬౫) మధ్యకోష్ఠమునుద్దేశించి స్నేహకాలావధి నిర్దేశింపకున్నను ఏడుదినములపరమావధి కాలమునకు మధ్యమైన యైదుదినములవరకును మధ్యకోష్ఠమున పరమావధి స్నేహకాలమని యూహింపదగును.

ఇచ్చట నీనియమము నెరుంగనగును:—మృదు-మధ్య-క్రూరకోష్ఠులు వైజెషిన్ త్రిదిన-పంచాహ-సప్తదినములకు వరుసగ సుస్నిగ్ధులగుదురని యుద్దేశించి వైని కాలావిధి నిర్దేశింపబడినది. ఇచ్చట వివక్షితము ముఖ్యముగ సుస్నిగ్ధత్వము, కావున నొకవేళ స్నేహమును స్వల్పమాత్రగ నుపయోగించుటచేతనైనను కారణాంతరములచేనైనను వైజెషిన్ నియతకాలమునకు సుస్నిగ్ధలక్షణము కానంబడనియెడ అట్టి త్రిరాత్రాదికాలమునకు నధికముగ కూడ (సుస్నిగ్ధుడగునందాక) స్నేహవిధి నాచరించదగును. ఈవిషయమునే వాగ్భటాచార్యు ఓట్లు సూచించిరి:—“త్ర్యహమచ్ఛం మృదౌ కోష్ఠే కూరే సప్తదినం పిబేత్, సమ్యక్ స్నిగ్ధోఽథవా యావత్, అతస్సాత్త్వీ భవేత్పరమ్” (అ. హృ; సూ. అ. ౧౬. శ్లో. ౨౯). ఇచ్చట సమ్యక్స్నిగ్ధలక్షణములు పూర్తిగ గానవచ్చునందాక స్నేహవిధి చేయనగుననియు, స్నిగ్ధలక్షణములు కానవచ్చినపిదప స్నేహపానము సాత్త్వమై స్నిగ్ధత నధికముగ జేయజాలదనియు వీరియాశయము. ఈనిర్ణయముచేత నొకవేళ మాత్రాధిక్యాదికారణములచే వైజెషిన్ నియతకాలమునకు ముందుగనే సుస్నిగ్ధలక్షణములు కానవచ్చినచో స్నేహపానమును విరమించవలెననియు ననుజ్ఞానొసంగి నట్లు చెప్పదగును.

స్నేహము సాత్త్వమైనచో మలాదుల వెడలింప నేరదనియు, స్నేహలియోగ మునంజేసి తంద్ర, ఉడ్లేశము మున్నగునుపద్రవములు కలుగనియు నెరుంగనది. ఈవిషయము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“సాత్త్విభూతే చ కరుతే న మలానా ముదీరణం, అతియోగేన వా వ్యాధీక్ యథామౌ హ్యతియోజనాత్.” ఈవివరణ మునుబట్టి కోష్ఠభేదానుసారముగ స్నేహపానావధి సామాన్యముగ జెప్పబడినదనియు, సుస్నిగ్ధలక్షణములు కా నవచ్చునందాక స్నేహపానమునకు పరమావధియనియు సిద్ధాంత మేర్పడును.

—ॐ స్నేహవిధిగుణము. ౧॥

మూ. స్నేహోఽనిలం హన్తి మృదూ కరోతి

దేహం మలానాం వినిహన్తి సజ్జమ్.

౭

వ్యా. సంశోధనాంగముగ జేయబడిన స్నేహవిధి వాతమును హరించును. శరీరమును మృదువుగ జేసి మలబద్ధకమును సడలించును.

—ॐ స్వేదకర్తృగుణము. ౧॥

మూ. స్నిగ్ధస్య సూక్ష్మేష్వయ నేషు లీనం

స్వేదస్తు దోషం నయతి ద్రవత్వమ్,

వ్యా. స్నేహవిధిజేసినప్పుట స్నిగ్ధశరీరమునకు స్వేదమును విధిప్రకారముచేసి నచో సూక్ష్మరంధ్రములయం దణగియున్నదోషమును ద్రవముగ జేయును.

—ॐ వమనవిరేచనముల దోషోత్క్లేశనమునకై యాహారవిధి. ౧॥

మూ. గ్రామ్యాదకానూపరపై స్పృహంసైః (సమాప్తైః)

ఉత్క్లేశనీయః పయసా చ వమ్యః.

౮

రపై స్తథా జాగ్రలజై స్సయాపైః

స్నిగ్ధైః (స్నిగ్ధః) కఫాఽవృద్ధికరైర్విరేచ్యః,

వ్యా. వమనము చేయింపవలసినవానికి స్నేహవిధిజేసినపిదప గ్రామములబుట్టిన జంతువులయొక్కయు, జలమున సంచరించుజంతువులయొక్కయు, జలప్రాంతముననుండు జంతువులయొక్కయు మాంసరసములతోనైనను, మాంసములతోనైనను పాలతోనైనను ఆహారమును భుజింపజేసి కఫము వృద్ధినిొంది యూర్ధ్వచూర్ణమున వెడల నుద్యుక్తమగు నట్లు చేయవలెను.

విరేచనము జేయించదలచిన వానికి స్నేహకర్తృ జేసినపిదప (మూడుదినములం) కఫమును వృద్ధినిొందింపని జాంగలజంతువులమాంసరసములతోడను యూషములతోడను ఆహారమును భుజింపజేయించవలెను.

ఇచ్చట విరేచనాంగముగ స్నేహపానము జేసినయెడ స్నేహపానానంతరము మూడుదినములవరకును పైజెప్పినరీతిగ జాంగలమాంసరసాదులతో భుజించి పిదప విరేచనాషధమును త్రాగవలెననియు, పమనాంగముగ స్నేహపానముజేసినపిదప నొకదినము

మాత్రము గ్రామ్యాది జంతుమాంసరసాదులతో నాహారము భుజించి వమనాపత్రాగవలెననియు కాలనియమము నెరుంగునది. ఈవిషయము సూత్రస్థానమున కారు లిట్లుపదేశించిరి:—“స్నేహతో ప్రసృష్టనం జస్త్యః త్రిరాత్రోవరతః స్నేహవద్ద్రవముష్ణం చ త్ర్యహం భుక్త్వా రసౌదనం, ఏకాహోపరతస్తద్వత్ ప్రచ్ఛద్దనం పిబేత్.” (సూ. అ. ౧౩ శ్లో. ౮౧) (ఇచ్చట “ఉట్లేశనమన” క స్వస్థానమునుండి చలింపజేసి యూర్ధ్వమార్గమనోస్తుభిముగ జేయుట).

ॐ మైజెప్పిన యాహారనియమమునకు కారణము. ॐ

మూ. శ్లేష్మోత్తరః ఛర్దయతి హ్యదుఃఖం (ప్రసృష్టం);

విరిచ్యతే మన్దకఫస్తు సమ్యక్.

అథః కఫేఽల్పే వమనం విరేచయేత్ (విగచ్ఛేత్, నియచే
విరేచనం వృద్ధకఫే తథోర్ధ్వమ్,

వ్యా. కఫము వృద్ధినందియన్నపుడు వమనాపదమును త్రాగినచో శరీర కష్టములేక సుఖముగ వమనమూలమున కఫమును వెడలించును. కఫము తక్కువగ తరి విరేచనాపదమును త్రాగినచో సుఖముగ విరేచనములగును. అటుగాక కఫము ముగనున్నపుడు వమనాపదమును త్రాగినచో నయ్యది యథోమార్గమున వెడ కఫంబధికముగనున్నపుడు విరేచనాపదమును త్రాగినచో నయ్యది యూర్ధ్వమార్గమున వెడలును. (కావున మైజెప్పినరీతిగ స్నేహపానానంతరము ఒకదినము కఫవర్ధకాహార భుజించి వమనాపదమును త్రాగవలెననియు, మూడుదినములు కఫమును తగ్గించునమును భుజించి విరేచనాపదమును త్రాగవలెననియు భావము).

ఇచ్చట “త్ర్యహంవరం” అని యుపక్రమించి యింతదనుక చెప్పబడినవి. కల్పనా పంచసు కర్తృసూక్తా” అనుమొదటిప్రశ్నమున కుత్తరమని యెరుంగునది.

ॐ { (2) “క్రమశ్చ కః?” అను రెండవప్రశ్నమున కుత్తరము. } ॐ
అందు వమన-విరేచన సేవన క్రమము.

మూ. స్నిగ్ధాయ దేయం వమనం యథోక్తం

వాస్తవ్య వేయాదిరనుక్రమశ్చ,

(స్నిగ్ధస్య చ స్విన్నవతశ్చ కార్యం

విరేచనం యోగ్యతమం తతశ్చ)

స్నిగ్ధస్య సుస్విన్న తనోర్యథావత్
విరేచనం యోగ్యతమం ప్రయోజ్యం,

వ్యా. వైని జెప్పినరీతిగ స్నేహనవిధిచే సుస్నిగ్ధడైనవానికి వమనము చేయించు దినమున మరల నభ్యంగనముచే శరీరమును స్నిగ్ధముగజేసి మధనకల్పిత్తవిధిప్రకారము వమనోషధమును త్రాగించవలెను. చక్కగ వమనములైన పిదప (క్రింద జెప్పబడువిధముగ) పేయాదిక్రమము ననుసరించవలెను. మరియు స్నేహపానముచే సుస్నిగ్ధడైన స్వేదవిధిచే శరీరముపై చక్కగ చెమటుబట్టించినవెనుక (శరీర-దోష-బలాద్యనుసారముగ యుక్తమైన) విరేచనోషధమును విధ్యుక్తప్రకారము త్రాగింపవలెను.

ఇచ్చట పానజనితస్నేహము ముందే నిర్దేశింపబడినది. కావున 'స్నిగ్ధాయ జేయం' అనుచోట వమనముల చేయించుదినమున మరల నభ్యంగనముచే స్నిగ్ధశరీరసహ వమనోషధమును త్రాగింపవలెనని యర్థము. ఈయర్థము చక్రపాణిదత్తవ్యాఖ్యానసమృతము.

❧ వమన-విరేచనానంతరము పేయాదిక్రమముగ నన్నసంసర్జనక్రమము. ❧

మూ. వేయాం విలేపీమకృతం కృతం చ
యూషం రసం త్రిద్విరక్షైకశశృ.
క్రమేణ నేవేత విశుద్ధకాయః
ప్రధానమధ్యావరశుద్ధిశుద్ధః,

౧౧

వ్యా. (వమన-విరేచనరూపమైన శోధనమును సేవించునెడ నాయోషధముచే గల్గిశోధనతారతమ్యభేదమునుబట్టి ప్రధానశుద్ధియనియు, మధ్యమశుద్ధియనియు, అవర (అధమ) శుద్ధియనియు మూడువిధముల నుండును. ఈమూడిటిన్నరూపము "ఋష్యమధ్య" అనుగ్రంథముచే జెప్పబడును.)

అట్టి ప్రధాన-మధ్య-అవరశుద్ధులచే శుద్ధులైనవారిలో ప్రధానశుద్ధిచే చక్కగ శుద్ధ శరీరముకలవాడు శోధనానంతరము (నాడుసాయంకాలమునందైనను మరుసటిదినమునందైనను ఉపక్రమించి) మూడు అన్నకాలములయందు పేయను (మెతుకులతో కూడి ద్రవముగనుండునట్లు కాచబడిన) గంజిని త్రాగవలెను. పిమ్మట మూడుఅన్నకాలములయందు విలేపి (కొంచెము ద్రవముగ పక్వముచేయబడిన) యనుగంజిని త్రాగవలెను. అందుపై మూడుఅన్నకాలములయందు ఆకృత (స్నేహ-లవణములచేర్చి సంస్కరింపక సిద్ధముచేయబడిన) యూషమును, కృత (స్నేహలవణములజేర్చి సంస్కరించి సిద్ధముచేయబడిన) యూషముతో గూర్చిన శాల్యన్నమును అహారము చేయవలెను. దానిపై

మూడుఅన్న కాలములయందు అకృత-కృతమాంసరసముతో శాల్యన్నమును భుజింపవలెను. (ఇత్తైరంగున పండ్రెండుఅన్న కాలముల గడపి పిమ్మట మధురాదిరసయు క్తమైనయన్నమును మామూలుగ భుజించునట్లు భుజింపనగునని భావము.)

మరియు మధ్యమశుద్ధిచే విశుద్ధకాయుడు శోధనాంతరము వైద్యేషిన పేయ - విలేసి - అకృతకృతయూష-అకృతకృతమాంసరసములను నాల్గిటిని వరుసరెండేసి యన్న కాలములయం దొక్కొకదానిని భుజింపవలెను.

అవరశుద్ధి శుద్ధశరీరుడు శోధనాంతరము పేయాదుల నాల్గిటిని ఒక్కొక్కదాని నొక్కొక్కయన్న కాలమువంతున వరుసగ భుజించుచు నాల్గఅన్న కాలములను గడపి పిమ్మట మామూలుగ నన్నమును భుజింపవలెను.

వివరణము:—పేయాదిలక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“సిక్తకైః రహితో మద్దః, పేయా సిక్తసమన్వితా, యవాగూర్భహుసిక్తా స్పాల్, లిలేపీ విరళ ద్రవా.” మెతుకులు లేకుండునట్లు సిద్ధము చేయబడినగంజి మండమనియు, కొంచెముగ మెతుకులతో కూడినది పేయయనియు, మెతుకులు దట్టముగ కల్గినది యవాగువనియు, కొంచెము పలుచక కాచబడినది విలేషియనియు నర్థము.

మరియు అకృత-కృతలక్షణములు సూద (పాక) శాస్త్రమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“అన్నేహలవణం సర్వం అకృతం కటుకైర్విహ, విజ్ఞేయం లవణస్నేహకటుకైః సంస్కృతం కృతమ్.” నెయ్యియున్నగు స్నేహములను ఉప్పును కారమును జేర్చక సిద్ధము చేయబడినయూష-మాంసరసాదులన్నియు అకృతమనియు; స్నేహలవణములను కారము జేర్చి సిద్ధముచేసి సంస్కరింపబడినది కృతమనియు నర్థము.

ఇచ్చట “అకృతం కృతం చ” అనుపదములు “యూషం రసం” అను రెండిటికిని విశేషణములుచేసి కృత-అకృతయూషంబును, అట్టిరసంబును, అని యర్థముచేయునది. ప్రధాన-మధ్య-అవర అనుపదములను “త్రికి, ద్వికి, ఏకశః” అనువానితో యథాక్రమముగ నన్వయించుటచే ప్రధానశుద్ధియందు మూడేసియన్న కాలములయందును, మధ్యమ శుద్ధియందు రెండేసికాలములయందును, అధమశుద్ధియందు నొక్కొక కాలమునందును పేయాదుల నాహారము చేయవలెనని యర్థమగును. ఈయర్థమునే “క్రమేణ” అను పదము చెల్పుచున్నది.

మరియు వైద్యేషుబడిన పేయాదిక్రమవివరణము నిట్లైరంగునది:—మనుజుసామాన్యముగ ప్రతిదినమున నుదయంబును సాయంకాలంబును భోజనకాలములగును. ఈవిషయమునే శివదాసుడు “అన్నకాలస్తు ఉత్సర్గతస్సిద్ధిః సాయంప్రాతశ్చ” అని వివరించెను.

ప్రధానశుద్ధిచే శుద్ధశరీరుడు నాడుసాయంకాలమునందు పేయను నాహారముగ భుజింపవలెను. అత్తైరంగుననే మరుసటిదినమున రెండుకాలములయందును పేయను ఆహారము చేయవగును. పిమ్మట మూడవదినమున రెండుఅన్నకాలములయందును, నాల్గవదినమున నొకయన్నకాలమునందును (చేరి మూడుకాలములయందును) విలేసిని ఆహారము చేయవలెను. నాల్గవదినమున రెండవయన్నకాలమునందును, ఐదవదినమున రెండుఅన్నకాలములయందును (చేరి మూడుఅన్నకాలములయందును) అకృత-కృతయూషములను విభజించి యన్నముతో గలిపి భుజింపవగును. పిదప నారవదినమున రెండన్నకాలములయందును ఏడవదినమున మొదటియన్నకాలమునందును (చేరి మూడుకాలములయందును) అకృత-కృతమాంసరసముల విభజించి యన్నమున జేర్చి భుజింపవలెను. ఇత్తైరంగున నేడవదినమున ప్రథమాన్నకాలమునకు పండ్రెండు అన్నకాలములతో పేయాదిక్రమము పూర్తియగును. పిమ్మట నేడవదినము రెండవయన్నకాలము మొదలుజేసి మామూలుగ మధురాదిరసయుక్తములైన వ్యంజనాదులతో యధేచ్ఛముగ భుజింపవగును. ఈవిధమున సూత్రస్థానమున “అథైనం సాయాహ్నేఽపరేఽహ్ని సుఖోదకనిషిక్తం..... సప్తరాత్రేణ ప్రకృతిభోజనమాగచ్ఛేత్.” (సూ. ఆ. ౧గీ. సూత్ర. ౨౧. ౨౪) అను వాక్యములచే నాచార్యులు కాసించిరి.

మధ్యమశుద్ధిశుద్ధుడు వైజ్ఞేష్ఠినరీతి పేయను ప్రథమదినసాయంకాలమునను, రెండవదినమున నుదయకాలమును ఆహారము చేయునది. పిదప నిత్తైరంగుననే రెండేసియన్నకాలములయందు విలేసి-అకృతకృతయూష-మాంసరసములను పరుసగ నాహారము చేయునది. ఇట్లు చేసినచో నైడవదినమున ప్రథమాహారకాలమునకు పేయాదిక్రమము ఎనిమిదికాలములు పూర్తియగును. ఐదవదిన సాయంకాలము మొదలు మామూలుభోజనము జేయవగును.

అవశరశుద్ధియందు పేయాదుల నాల్గిటిని పరుసగ నొక్కొక భోజనకాలమున నుపయోగించినచో మూడవదినము మొదటియన్నకాలముతో పేయాదిక్రమము పూర్తియగును. పిమ్మట మూడవదినము సాయంకాలము మొదలుచేసి మామూలుగ మధురాదిరసయుక్తమైన యాహారమును భుజింపవగును.

మరియు మొదటి పేయాక్రమమున అకృత-కృత యూషములతో తొలుత రెండుఅన్నకాలములయందు అకృతమును, మూడవయన్నకాలమున కృత (సంస్కరింపబడిన) యూషమును అన్నముతో జేర్చి భుజింపవలెను. అకృతకృతమాంసరసమునకు నిదేవిభజన నెరుంగునది. రెండవ పేయాక్రమమున అకృతయూషము నొకయన్నకాలమునను,

కృతయూషము రెండవయన్నకాలమునను జేర్చి భుజింపవలెను. మాంసరసమునకు నిదే ప్థతి. మూడవ పేయాదిక్రమమున కాలభేదమున కవకాశము లేకుండుటచే నొకయన్న కాలముననే అకృతకృతయూషముల విభజించి యన్నమున జేర్చుచు భుజింపవగును. మాంసరసమునకు నిదే విభాగము.

మరియు ప్రధానశుద్ధియందు వమనాదులవేగము లధికసంఖ్యాకములుగ నుండు టంజేసి దోషము బాహుళ్యముగ వెడలి సంక్షోభం బధికముగనుండును; దానంజేసి యగ్ని మిక్కిలి మందగించియుండును; కావున ప్రధానశుద్ధియందు అగ్ని నానాట దీపించుటకై పేయాదిక్రమము సప్తరాత్రాధికముగ జెప్పబడినది. మధ్యమశుద్ధియందు అగ్నిదీప్తి మధ్యమముగను, అవరశుద్ధియందు కొంచెము హీనముగను ఉండును, కావున తత్తదను సారముగ పేయాదిక్రమమునకు కాలావధి తక్కువగ విధింపబడినది. పేయాదిక్రమా వధికాల తారతమ్యమునకు జాతరాగ్నిబలతారతమ్యమే కారణమని ముఖ్యభావము నెరుంగునది.

❧ పేయాదిక్రమ ప్రయోజనము. ❧

మూ. యథాణురగ్నిస్తృణగోమయాద్యైః

సస్థుశ్చ్యమాణో భవతి క్రమేణ.

౧౨

మహాకా స్థిరః సర్వపచ స్తతైవ (సర్వసహ స్తతైవ)

శుద్ధస్య పేయాదిభిరస్తరగ్నిః,

వ్యా. లోకముననుండు బాహ్యగ్ని మిక్కిలి సూక్ష్మముగ నున్నయెడ మిక్కిలి సూక్ష్మములైన గడ్డిపోచలు పిడకపొడి పొట్టు మున్నగువానిని క్రమముగ నగ్నిపై నునిచి రగిలించజేసినచో నయ్యది క్రమక్రమముగ రగిలి మిక్కిలి బలిష్ఠమై గాఢమైన పదార్థ ముల నన్నిటిని పచింప (తుదకు కరినమైన లోహములవైన కరిగింప) సమర్థమగును; (ఇది యనుభవసిద్ధము). అత్తైరంగుననే శోధనమునంజేసి బలహీనమై సూక్ష్మావస్థనొందిన జాత రాగ్నియు వైజెప్పిన పేయాదిక్రమముచే నాహారమును భుజించుటవలన నానాట రగిలి పృథ్వి నొంది యెట్టి ఘనపదార్థమునైనను పచనము నొందింప సమర్థమై యుండును.

❧ త్రివిధశుద్ధిలక్షణములు. ❧

మూ. జఘన్య-మధ్య-ప్రవరేషు వేగాః

చత్వార ఇప్తాః వమనే షడప్తాః;

దశైవ తే ద్వి త్రిగుణా విరేణీ;

ప్రథమైశ్చ ద్వి త్రిచతుర్ధణశ్చ,

౧౩

పితృస్త్వమిష్టం వమనం విరేకా

దర్థం; కథాస్తం చ విరేకమాహుః.

౧౪

ద్విత్రా సనిట్కానపనీయ వేగా

మేయం విరేకే వమనే తు పీతమ్,

వ్యా. వమనాపధమును సేవించినపుడు నాల్గూర్లు వమనములైనచో స్వల్పముగ శుద్ధమైనదనియు, ఆరుపర్వాయములు వమనములైనయెడ మధ్యమముగ శుద్ధమైనదనియు, ఎనిమిదిపర్వాయములు వమనములైన నాడు ఉత్తమముగ శుద్ధమైనదనియు నెరుంగునది.

విరేచనాపధమును సేవించినపుడు ఐదిసార్లు విరేచనము లైనయెడ స్వల్పముగ శుద్ధమైనదనియు, ఇరువదిసార్లు విరేచనములైనయెడ మధ్యమముగ శుద్ధమైనదనియు, ముప్పదిపర్వాయములు విరేచనములైనచో సుత్తమముగ శుద్ధమైనదనియు నెరుంగదగును.

మరియు విరేచనములు రెండుప్రస్థములపరిమితముగ దోషము వెడలినచో స్వల్పముగ శుద్ధమైనదనియు, మూడుప్రస్థములపరిమితముగ దోషము వెడలినచో మధ్యమముగ శుద్ధమైనదనియు, నాల్గుప్రస్థముల పరిమితముగ దోషము బైటవెడలినచో సుత్తమముగ శుద్ధమైనదనియు నెరుంగునది. (ఇవి దోషపరిమాణమునుబట్టి విరేచనజఘన్యాది శుద్ధలక్షణములు.)

మరియు విరేచనముల జఘన్యాదిశుద్ధలక్షణములకు జెప్పినపరిమాణములయం దర్థపరిమాణముగ దోషము వెడలినచో వమనములచే జఘన్యాదిశుద్ధముల నెరుంగునది—(ఒక ప్రస్థపరిమితముగ దోషము వెడలినయెడ స్వల్పముగ వమనముచే శుద్ధమైనదనియు, ఒక టిన్నరప్రస్థపరిమితముగ దోషము వెడలినచో మధ్యమముగ శుద్ధమైనదనియు, రెండు ప్రస్థములపరిమితముగ దోషము వెడలినయెడ వమనముచే సుత్తమముగ శుద్ధమైనదనియు భేదము నెరుంగునది).

మరియు వైజెప్పిన మూడువిధములైన శుద్ధలయందును పితృము వెడలునప్పటికి వమనముచే చక్కగ శుద్ధమైనదనియు, కఫమువెడలునప్పటికి విరేచనములచే చక్కగ శుద్ధమైనదనియు సమ్యక్గోలక్షణము నెరుంగునది.

వైజెప్పిన వేగపరిగణము మలముతోగూడిన మొదటి రెండుమూడువిరేచన వేగములను విడిచి లెక్కపెట్టవలెను. వమనమునందు మొదట నౌషధముతోగూడిన వేగముల విడచి లెక్కపెట్టవలెను.

ఇచ్చట వమనవిరేచనములకొలతకు పదుమూడున్నర పలముల పరిమితమైనప్రస్థ

మును గ్రహించునది. ఈవిషయము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“వమనే చ విరేకే చ తథా శోణితమోక్షణే, సార్థ త్రయోదశవలం ప్రథమాచుర్వసీషిణి.”

— (3) “కింకృతాకృతేషు లింగం? తథైవాతికృతేషు?” అను మూడ }
 పప్రశ్నమున కుత్తరము. అందు వమనసమ్యక్గోలక్షణము. } —

మూ. క్రమాత్ కఫః పిత్తమథానిలశ్చ

యస్యైతి సమ్యగ్వమితస్స ఇష్టః.

౧౫

హృత్పర్శ్వమాధేద్వియమార్గశుద్ధా

తథా లఘుత్వేపి చ లక్ష్యమాణే,

వ్యా. వమనోషధమును త్రాగినపుడు తొలుత కఫంబును, పిదప పిత్తవసరును, దాని కంటె వాతంబును వరుసగ వెడలి, హృదయంబును, ఇంద్రప్రక్కలును, శిరస్సును, చక్షు రాదీంద్రియములు, శరీరమునందలి మార్గంబులును శుద్ధములై శరీరము చుట్టూనై నయ్యు యెడల వమనోషధముచే చక్కగ శుద్ధమైనదని సమ్యక్గోలక్షణము నెరుంగునది.

ఇచ్చట “క్రమాత్ కఫః పిత్తమథానిలశ్చ” అనువచనముచేత కఫమును వెడలించి, పిమ్మట పిత్తమును, పిదప వాతమును వరుసగ వెడలించిననే సమ్యక్గోగమగును; దాని కట్టి క్రమము దప్పి తొలుత పిత్తంబైనను వాతంబైనను వెడలిన నయ్యది సమ్యక్గోగము కానే రదు. ఆహారమున వైభాగమున కఫంబును దానిక్రింద పిత్రాశయమున పుట్టంబును, దానిక్రింద వాతంబును వరుసగ నుండును కావున ఆవరుస ననుసరించియే క్రమముగ దోషమువెడలినయెడ సమ్యక్గోగమని నిష్కృష్టార్థము.

— వమనానసమ్యక్గోలక్షణము. —

మూ. దుశ్శర్దితే స్ఫీటకకోతకణ్డూ

హృత్ ఖానిశుద్ధిః గురుగాత్రతా చ.

౧౬

వ్యా. వమనములు చక్కగకానియెడ శరీరముపై బొబ్బలును దద్దులును నురదఁచు కల్గును. హృదయంబును ఇంద్రియములును నిర్మలములుగ నుండవు, శరీరము బరువై యుండును. (ఈలక్షణములబట్టి వమనానయోగము నెరుంగునది).

— వమనానతియోగలక్షణములు. —

మూ. తృణ్మోహమూర్ఛానిలకోపనిద్రా

బలాది (తి) హానిః వమనేతి చ స్యాత్,

వ్యా. వమనము లధికముగ నైనచో దప్పియు, చిత్తశ్రమంబును, మూర్ఛయు కల్గును. వాతము ప్రకోపము నొందును, నిద్రయు శరీరబలంబును స్వరవర్ణాదులును నశించును. (ఈలక్షణములచే వమనాతియోగము నెరుంగునది).

❖ విరేచనసమ్యక్గోగలక్షణములు. ❖

మూ. స్తోతోవిశుద్ధీన్ద్రియసమ్ప్రసాదో
లఘుత్వమూర్జోఽగ్నిరనామయత్వమ్.
ప్రాప్తిశ్చ విట్పిత్తకఘానిలానాం
సమ్యగ్విరిక్తస్య భవేత్క్రమేణ,

౧౭

వ్యా. విరేచనములు చక్కగజైనయెడ స్తోతోమార్గములు పరిశుద్ధములుగ (నిర్మలముగ) నుండును. చక్షురాదీంద్రియములు నిర్మలములై యుండును. శరీరము లేలికగ నుండును. జఠరాగ్ని బలిష్ఠముగనుండును. శరీరమునం జెట్టిరోగములు లేక యుండును. మరియు విరేచనములగునపుడు తొలుత పురీషంబును, పిదప పిత్తంబును, దానివెంట కఫంబును, పిమ్మట అపానవాతంబును క్రమముగ వెడలును. (ఈలక్షణములబట్టి విరేచనసమ్యక్గోగము నెరుంగునది.)

ఇచ్చట 'క్రమేణ' అని చెప్పటవలన విట్ - పిత్త - కఫ - వాతములు వరుసగ వెడలిననే విరేచనసమ్యక్గోగ మగునుకాని వ్యత్యస్తముగ వెడలినయెడ సమ్యక్గోగము కాదని యెరుంగునది.

❖ విరేచనాఽయోగలక్షణములు. ❖

మూ. స్యాత్ శ్లేష్మ-పిత్తాఽనిలసమ్ప్రకోః
సాదస్తథాఽగ్నేః గురుతాప్రతిశ్ఛా
(స్వేదోఽల్పవహ్నిః గురుగాత్రతా స్యాత్).
తద్ద్రా తథా ఛర్దిః అరోచకశ్చ
వాతానులోమం న చ దుర్విరిక్తే,

౧౮

వ్యా. విరేచనములు చక్కగ కానియెడ కఫ - పిత్త - వాతములు ప్రకోఃము నొందును. జఠరాగ్ని మందగించును. శరీరము బరువుగనుండును. పడిసెము వట్టును. (చెమటబట్టును), తునికిపాటును వాంతియు అరోచకంబును కల్గును. వాతము అనులోమముగ సంధరించక ప్రతిలోమమై బద్ధగించును. (ఇవి విరేకాయోగలక్షణములు.)

❖ విరేచనాఽతియోగలక్షణములు. ❖

మూ. కఘాఽస్రపిత్తక్షయజాఽనిలోతాః
సుప్త్యజ్జమర్దక్లమవేపనాద్యాః.

౧౯

నిద్రాబలాఽభావతమః ప్రవేశాః
 సోస్తాదహిక్మాశ్చ విరేచనేఽతి,

వ్యా. విరేచనములు అధికముగ నైనయెడ కఫంబును రక్తంబును పిత్తంబును
 క్షయించుటచే సంభవించురోగములును, వాతరోగంబులును కల్గును. మరియు శరీరమున
 స్పర్శము నెరుంగక మొద్దుబారియుండుట, ఒడలిసోపులు, బడలిక, వణకు మున్నగు
 రోగములును సంభవించును. నిదురబట్టదు. శరీరబలము నశించును. చీకటిలోనున్నవిధముగ
 మైకము గ్రమ్మును. ఉస్తాదంబులు వెక్కిళ్లును కల్గును. (ఇవియన్నియు విరేచనాతియోగ
 లక్షణములు.)

— నిరూహఽనువాసనవిధానము. —

మూ. సంస్కృష్టభక్తం నవమేఽహ్ని సర్పిః

తం పాయయేతాఽవ్యనువాసయేద్వా.

౨౦

తైలాక్తగాత్రాయ తతో నిరూహం

దద్యాత్ త్రహాత్ నాఽతిబుభుక్షితాయ,

ప్రత్యాగతే ధన్వరసేన భోజ్యః

సహిష్య వా దోషబలం యథార్హమ్.

౨౧

సరస్తతో నిశ్యనువాసనార్హః

. నాత్యాశితస్త్విదనువాసనీయః,

(ప్రత్యాగతే మాంసరసేన భోజ్యః

సాయం చ భుక్తోఽల్పబలోఽనువాస్యః)

వ్యా. వైజిషిసరీతిగ వమనవిరేచనములచే చక్కగ శోష్ణము శుద్ధమైనపిదప
 పేయాదిక్రమము ననుసరించి సంసర్జనక్రమముగ నెనిమిదవదినమున మామూలుపద్ధతి
 ప్రకారము అన్నమును భుజించినవానికి తొమ్మిదవదినమున ఘృతమును త్రాగించవలెను.
 లేక అనువాసనపక్షి నైన చేయవలెను.

(ఇచ్చట వమనము శుద్ధమైనవానికి విరేచనము చేయించవలసియున్నచో సంస
 ర్జనక్రమానంతరము తొమ్మిదవదినమున ఘృతము త్రాగించవలెననియు, విరేచనముచే
 శుద్ధమైనవానికి నిరూహపక్షి చేయవలసియున్నయెడ సంసర్జనక్రమానంతరము తొమ్మిదవ
 దినమున అనువాసనపక్షిని చేయవలెననియు 'సర్పిస్తం పాయయేతాఽవ్యనువాసయేద్వా'
 అనువికల్పమునకు వ్యవస్థ నెరుంగునది.)

పైజెప్పినరీతిగ ననువాసనపపి జేసినపిదప మూడుదినములకులూపల రోగికి శరీరముపై సభ్యంగనముచేయించి మిక్కిలి యాకలిలేక మితముగ భుజించినవానికి నిరూహపపి నియ్యవలెను. నిరూహపపిచే దోషములు బైటవెడలినవెనుక రోగియొక్క జఠరాగ్నిబలమును గమనించి జాంగలజంతుమాంసరసముతో నైనను, ఇతరపదార్థములతో నైనను అన్నమును భుజింపజేయవలెను.

పిదప ననువాసనపపి కర్పూడగువానికి నాటిరాత్రియందు వానికి మితముగ నాహారము భుజింపజేసి అనువాసనపపిని చేయవలెను.

❧ అనువాసనపపి కాలనియమము. ❧

మూ. శీతే వసన్తే చ దివానువాస్యః

రాత్రౌ శరద్ధీష్టఘనాగమేషు.

౨౨

తానేవ దోషాః పరిరక్షతా యే

స్నేహస్య పానే పరికీర్తితాః ప్రాక్,

వ్యా. 'హేమంతశిశిరపమైన శీతకాలమునందు పగలు (సాయంకాలమున) అనువాసనపపిని చేయవలెను. శరత్కాలమందును గ్రీష్మపర్వయుతువులయందును రాత్రి కాలమున (దినప్రారంభమునకు మునుమున్ను) అనువాసనపపిని ప్రయోగింపవలెను. అటుగాక పైజెప్పినకాలమునకు వ్యత్యయముగ ననువాసనము జేసినయెడ అకాలముని చేసిన స్నేహపానముచే సంభవించువ్యాధులు కల్గును; కావున వైద్యుడు అట్టిరోగముల కెడమియ్యక రోగిని కాపాడుటకై పైజెప్పిన శీతాదికాలమునకు నియమింపబడిన కాలముననే అనువాసనపపిని ప్రయోగింపవలెనని భావము.

ఇచ్చట 'పరికీర్తితాః ప్రాక్' అనుచోట స్నేహాధ్యాయమున 'అత్యుష్ణేవా దివా పీతశః' అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన స్నేహపానకాలవ్యత్యయమున గల్గురోగముల నెరుంగునది.

❧ అనువాసనమున కొన్నినియమములు. ❧

మూ. ప్రత్యాగతే వాప్యనువాసనీయే

దివాప్రదేయం వ్యుషితాయ భోజ్యమ్.

౨౩

సాయం చ భోజ్యం పరతో ద్వ్యహే వా

త్ర్యహేనువాసోహని పశ్చామే వా

చ-సిద్ధి—20

(త్ర్యహే త్ర్యహే వాప్యథ ష్చమే వా
దద్యాన్నిరూహాదనువాసనం చ),
(ప్రత్యాగతే వాప్యపితస్య కాలే
భోజ్యం దివాసాయమతఃపరస్తు.)

౨౪

వ్యా. వైశిషివరీతిగ ననువాసనము చేసినపుడు అనువాసన స్నేహశాషధము బైట
వెడలినపిదప నాటిరాత్రియం దాహారమిడక నుండనిచ్చి మరుసటిదినము పగలు ఆహార
కాలమున నన్నముబెట్టి సాయంకాలమందును భోజ్యము నిడవలెను. పిమ్మట రెండవదిన
మునందైనను మూడవదినమునందైనను విడవనిమునందైనను మరల ననువాసనవస్త్రని
ప్రయోగింపదగును.

❧ { (4) “సంఖ్యా? కా” అను నాల్గవ ప్రశ్నమున కు త్తరము. } ❧
అందు దోహనుసారముగ వస్త్రసంఖ్యానియమును.

మూ. ఏకం తథా శ్రీక్ కఫజే వికారే

పితృత్తకే ష్చ తు సప్త వాః;

వాతే నవై కాదశ వా పునర్వా

వస్త్రీనయుక్తా కుశలో వి దధ్యాత్.

౨౫

వ్యా. (వస్త్రసంఖ్య దోహనుసారముగ నెన్ని? అను ప్రశ్నమున కు త్తరము.)
అనువాసనవస్త్రుల కఫవ్యాధులయందు ఒకటివైనను మూడువస్త్రులైనను చేయదగును.
పిత్తజనితవ్యాధులయందు విడువస్త్రులైనను, ఏడువస్త్రులైనను ప్రయోగింపదగును. వాత
వ్యాధులయందు తొమ్మిదివస్త్రులైనను, పదునొకండువస్త్రులైనను ప్రయోగింపవలెను.
ఇంతకన్న నధికముగ చేయించవలసినప్పుడు దేసిసంఖ్యగ వస్త్రుల నుపయోగింపవలెనుకాని,
రెండు నాల్గు మున్నగుననుసంఖ్యగ వస్త్రుల నొకప్పుడు నుపయోగింపంజనదు.

ఇచ్చట దేసిసంఖ్యగ అనువాసనమును ప్రయోగింపవలెనునువిధి ప్రభావవిశేష
మునందేసి యుపకారకమగునని యాచార్యాభిప్రాయము. మరియు ‘శ్రీకృష్ణవాఽఽ
హుః చతురోఽథ షడ్వా’ (శ్లో. ౪౯) అనువిధింపబడు ననువాసనవస్త్రులు నిరూహంగముగ
స్నేహనమునకై విధింపబడినవి. ఇచ్చట ప్రధానముగ ననువాసనము జేయునపుడు దేసి
సంఖ్యగ నుండవలెనని విధింపబడినది. కావున పరస్పరవిరోధములేదని యెరుంగునది.

మరియు కఫపిత్తములకు వస్త్రీ విధింపకున్నను వాతానుగత కఫపిత్తవికారముల
యందు వస్త్రీవిధి ఆచరణీయమని యెరుంగునది.

— శోభనానంతరము మరల శోభనముజేయుటకు కాలావధి. —

మూ. నరో విరి క్తస్తు నిరూహదానం
విసప్తయేత్సప్త దినాన్యవశ్యమ్,
శుద్ధో నిరూహేణ విరేచనం చ
తద్ధ్యస్య శూన్యం వికషేచ్ఛరీరమ్.

౨౬

వ్యా. విరేచనముచే శుద్ధశరీరుడు ఏడుదినములవరకును నిరూహవస్తిని విసర్జింప వలెను. నిరూహవస్తిచే శుద్ధశరీరము కలవాడును ఏడుదినములు గడచునందాక విరేచనమును చేయదగదు. తొలుత విరేచనముచేసెనను నిరూహవస్తిచేసెనను శరీరము శుద్ధమై శూన్యముగ (బలహీనముగ) నున్నపుడు మరల సంశోభనమును చేసికొనినచో శరీరమును మరింత కృశతనొందించి బలహీనము చేయును; కావున మైజెప్పిన నియమప్రకారము కాలవ్యవధి గుండవలెనని భావము.

— { (౨) “కింగుణో వస్తిః?” అను నైదవప్రశ్నమునకు త్తరము. } —
అందు ఆస్థాపనవస్తి గుణములు.

మూ. వస్తిర్వయస్థాపయితా సుఖాయు

ర్బలాగ్ని మేధాస్వరవర్ణకృచ్ఛ,

సర్వార్థకారీ శిశువృద్ధయూనాం

నిరత్యయః సర్వగదాపహశ్చ.

౨౭

విటశ్లేష్మపితృనిలమూత్రకర్షి

దార్ఢ్యవహః శుక్రబలప్రదశ్చ,

(స్థిరత్వకృత్ శుక్రసుతప్రదశ్చ),

విష్వక్ స్థితం దోషచయం నిరస్య

సర్వాన్వికారాన్ శమయేన్నిరూహః.

౨౮

వ్యా. నిరూహవస్తి శరీరమునందలిదోషమును వెడలించజేయునదిగాన వయస్సును స్థిరముగజేయును. శరీరసుఖమును, ఆయువును, బలమును, కాయాగ్నిని, బుద్ధిని, కంఠస్వరమును, శరీరకాంతిని కలిగించి వృద్ధి నొందించును. ఇతరచికిత్సలచే కల్లుప్రయోజనముల నన్నిటిని కల్గింపనోపును. శిశువులకును, పృథ్వులకును, యౌవనవంతులకును కూడ నిరపాయముగ రోగములనన్నిటిని పోగొట్టను సమర్థమైయుండును. శరీరమునందలి పురీషమును, క్లేష్మమును, పిత్తమును, వాతమును, వెడలించజేసి శరీరమునకు దృఢత్వమును

గల్గించును. శుక్రమునకు బలమును కల్గించును. శరీరమునందంతటను వ్యాపించియుండును. దోషసంచయమును బయిట వెడలించి రోగములన్నిటిని శమింపజేయును. (ఇచ్చట వమున విరేచనరూపమున శోధనములు శిశువులకును, వృద్ధులకును నిషిద్ధములు. నిరూహవస్తి యటుగాక శిశువృద్ధులకుగూడ నుపయోగింప దగియుండునని “శిశువృద్ధయూనాం నిరత్యయః” అనువాక్యముచే వస్తిప్రాశస్త్యము చెప్పబడినది. (వస్తిగుణములు “శాఖా గతాః” అనుగ్రంథముచే గూడక్రిందజెప్పబడును.)

— నిరూహానంతరము అనువాసనవస్తిచే కల్లగుణములు. —

మూ. దేహే నిరూహేణ విశుద్ధమార్గే

సంస్నేహనం వర్ణబలప్రదం చ,

న తైలదానాత్పరమస్తి కిఞ్చిత్

ద్రవ్యం విశేషేణ సమీరణార్థే.

౨౯

(నాన్వాసనాత్ కిఞ్చిదిహాస్తి కర్త

వరం విశేషేణ సమీరణార్థే)

స్నేహేన రౌక్ష్యం లఘుతాం గురుత్వాత్

ఔష్ణ్యాచ్చ తైత్యం పవనస్య హత్వా,

తైలం దదాత్వాశు మనఃప్రసాదం

వీర్యం బలం వర్ణమథాగ్నిపుష్టిమ్.

30

మూలే నిషిక్తో హి యథాద్రుమస్యాత్

నీలచ్ఛదః కోమలపల్లవాగ్ర్యః,

కాలే మహాః పుష్పఫలప్రదశ్చ

తథా నరః స్యాదనువాసనేన.

31

వ్యా. నిరూహవస్తిని ప్రయోగించుటచే శరీరమునందలి మార్గములన్నియు శుద్ధములయిన పిమ్మట అనువాసనవస్తిచే స్నేహనమును చేయించినయెడ యాస్నేహము శరీర బలమును, వర్ణమును కల్గించును. మరియు వాతవ్యాధిషీటితునకు వాతము హరించుటకై తైలమునకన్న పేరొకద్రవ్యము శ్రేష్ఠమయినది లేదు. తైలమునందలి స్నిగ్ధత్వగుణముచేత వాతమునందలి రూక్షగుణమును హరించును. గురుత్వముచేత వాతమునందలి లఘుత్వగుణమును హరించును. ఉష్ణగుణముచేత వాతమునందలి శీతగుణమును హరించును.

(తైలము స్నిగ్ధత్వ, గురుత్వఉష్ణగుణములు కల్గియుండుటచే వాతమునందలి రూక్షలాఘవ శీతగుణములను హరించునని భావము.)

మరియు తైలము మనస్సునకు నిర్మలత్వమును, వీర్యపటుత్వమును, శరీరబలమును వర్ణమును, జాతరాగ్నిబలమును, కల్గించును. లోకమున ఒకచెట్టుకు మొదట నీళ్లుపోసినచో నయ్యది నల్లనియాకులను కోమలములైన చిగుళ్లను, కల్గి పృథ్వి నొంది పెద్దనియై సకాలమున పుష్పములను ఫలములను కల్గియుండును. అత్తైరంగుననే నిరూపావస్థిచే శుద్ధశరీరునకు తైలముచే అనువాసనపత్తిని ప్రయోగించినయెడ వైజెష్ఠినగుణముల నన్నిటిని గల్గించి ఆరోగ్యమును పెంపొందించునని భావము.

— నిరూహానువాసనపత్తుల సామాన్యగుణములు. —

మూ. స్తభాశ్చ యే సంకుచితాశ్చ యేఽపి

యే పల్లవో యేఽపి చ భగ్నరుగ్లాః,

యేషాం చ శాఖాసు చరన్తి వాతాః

శస్త్రో విశేషేణ హి తేషు వస్తిః.

3౨

ఆధ్వాపనే విగ్రధితే పురీషే

శూలే చ భక్తానభినన్దనే చ,

ఏవంప్రకారాశ్చ భవన్తి కుక్షౌ

యే చామయాస్తేషు చ వస్తిరిష్టః.

33

యాశ్చ స్త్రియో వాతకృతోపసర్గాః

గర్భం న గృహ్లాన్తి నృభిః సమేతాః,

క్షీణేన్ద్రియా యే చ నరాః కృశాశ్చ

తేషాం చ వస్తిః పరమః ప్రదిష్టః.

3౪

(వస్తిః ప్రశస్తః పరమం చ తేషు)

వ్యా. అవయవములు స్తంభించినవారికిని, ముడుచుకొని గుండువారికిని, కాళ్లు గుంటిగుండువారికిని, కీళ్లు విధిలము లయినవారికిని, హస్తపాదాది శాఖలయందు వాతము వ్యాపించియున్నవారికిని, వస్త్రకర్మ మిగులప్రశస్తమై యుండును. మరియు కడుపుబ్బరమునందును, మలము ద్రవములేక యుండలుకట్టి యున్నపుడును, శాలనొప్పి యందును, అరోచకముచే అన్నమునం దభిలాష లేనప్పుడును, కుక్షియందు సంభవించు ఇట్టిరోగము లన్నిటియందును; వస్త్ర మిగులప్రశస్తమై యుండును.

మరియు వాతవ్యాధిచే పీడింపబడినస్త్రీలు ఋతుకాలమున పురుషులతో సంభోగించినను అట్టివాతప్రకోపముచే గర్భమును ధరించకున్నయెడల అట్టిస్త్రీలకు వస్త్రీకర్మ మిగుల ప్రశస్తమై యుండును. ఇంద్రియము (శుక్రము) క్షీణించి శరీరము కృశతనోం యున్న పురుషులకును, వస్త్రీ మిక్కిలి ప్రశస్తమైయుండును.

❧ { (6) “కేషుచ కశ్చ వస్త్రీః?” అను నారవప్రశ్నమున కుత్తరము. } ❧
అందు వివరితగుణవస్త్రీకల్పనవిధి.

మూ. ఉష్ణాభిభూతేషు వదన్తి శీతాన్

శీతాభిభూతేషు తథా సుఖోష్ణాన్,

తత్ప్రత్యసీకౌషధసంప్రయుక్తా

స్వర్వత్ర వస్త్రీక ప్రవిభజ్య యుజ్ఞ్యాత్.

3 ౪

వ్యా. ఉష్ణప్రధానమైన వ్యాధులచే పీడింపబడినవారికి అట్టియుష్ణగుణాదులకు విరుద్ధములయిన యౌషధములచే సిద్ధములై చల్లగనుండువస్తులను ప్రయోగించవలయును. అత్రైరంగుననే శీతప్రధానమైనవ్యాధులు కలవారికి అట్టిశీతమునకు విరుద్ధమయినగుణాదులు గలయౌషధములచే సిద్ధములై సుఖోష్ణముగ నుండువస్తులను ప్రయోగించవలయును. ఇత్రైరంగుననే వ్యాధులన్నిటియందును వ్యాధ్యాదులకు వివరితములయిన గుణాదులుగల యౌషధములచే వస్తులను సిద్ధముచేసి యుపయోగింపవలయును.

❧ నియతముగ శోధనముచేయదగినవ్యాధులు. ❧

మూ. న బృంహణీయాన్విదధిత వస్త్రీ నివశోధనీయేషు గదేషు వైద్యః,
కుష్టప్రమేహాదిషు మేదురేషు నరేషు యే చాపి విశోధనీయాః.

వ్యా. శోధనము చేయింపవలసినకుష్టము, ప్రమేహము మున్నగురోగముల యందును, మేదస్సు వృద్ధి నొంది బలిసియున్నవారికిని, సంశోధనమున కర్హులగు ఇతరుల కును, బృంహణవస్తుల నియ్యదగదు. (ఇచ్చట ‘ప్రమేహాదిషు’ అను అదిశబ్దము చేత ఆరోచకము, తంద్ర, క్లిష్టపద మున్నగురోగములకూడ గ్రహింపబడును).

❧ సంశోధనవస్త్రీకి ఆనర్హులు. ❧

మూ. క్షీణక్షతానాం న విశోధనీయాన్

న శోషితాం నో భృశదుర్బలానామ్,

న మూర్ఛితానాం న విశోధితానాం

యేషాం చ దోషేషు నిబద్ధమాయః.

3 2

చ. య. ఈరక్షతముచే తీయించినవారిని, ధాతవులు శోషించినవారిని, మిక్కిలి బలహీనులను, ముచ్చటగానూ నలవంగిన, వసుచాచిసంశోధనముల జేసినవారిని, శోధనవస్తుల నియ్యవగడం. మరలను బోధములప్రసే ప్రాణములు ఆధారపడి సంశోధనము చేసినందుచే నర్థనలదగ్గరే పురణమునందుస్థితి నున్నవారిని సంశోధనవస్తుని ప్రయోగింపవలసింద.

— ప స్తిముక్క విశేషగుణములు. —

మూ. శాఖంగణాః కోష్ఠగణాన్ పరోగః

మత్కోర్ధ్వసంస్కృతయపాజ్ఞజాశ్చ,

యే స్తస్మి తేషాం స హి కర్తవ్యదన్యో

పాయూః పంచ జన్మని హేతురస్థి.

3౨

విష్ణుశ్రవణాదిమలభాయానాం

విశేషసజ్జితానాం మత్కో,

తస్మాత్తస్మాత్తస్య శిష్యాం నాసన్యో

వస్థిం వినా భేషజమస్థి కిన్యో.

3౩

తస్మాద్విశేషస్థిమిత్ర ప్రవృత్తి

సంస్కృతినిర్వహేత్ వస్థిమేకే,

చ. య. శోధనమునందు శాఖలు, కోష్ఠములు, మర్తములు, శరీరమునందలి యూర్ధ్వభాగములు, పరిష్కృతములు, గుణములు మున్నగు విశేషములను, ఆశ్రయించి సంశోధనమునకు నున్నవారిని పరిష్కృతమునందున్న విశేషములను లేదు. మరియు ముక్తపుష్పములను, పరిష్కృతములను, ధాతాదులయందలి మలములను, పనియోగములు సంభవించినవారి గుర్తించుచు ప్రధానముగ పాతమే యగును. అట్టివిశేషములన్నియును దాని శమింపజేయుటకు వస్తిచక్క చేయించుచున్న శ్రేష్ఠమైనది కావరాదు. కావున వస్తిచక్క చేయుచున్నవారి నగభాగముగ నుండుననియు కొందరుచెప్పదురు. బోధములనన్నిటిని ప్రధానకారణపాతమును శమింప నమర్థమగుటం జేసి సంపూర్ణమగుచున్న వస్తిచక్కమగునని మరొందరాచార్యులు చెప్పెదరు. (ఇదియు, “కిం గుణో వస్తిక” అను శైదనప్రశ్నమునకు యుత్తరమగును.)

❖ { వస్త్రయొక్క సమ్యగ్యోగ-అయోగ-అతియోగముల విశేషలక్షణములు. } ❖
అందు తాత్కాలికసమ్యగ్యోగసామాన్యలక్షణము.

మూ. నాభిప్రదేశం కటిపార్శ్వకుక్షిం

గత్వా శక్పద్దోషచయం విలోడ్య.

౪౦

సంస్తేహ్య కాయంసపురీషదోషః

సమ్యక్ సుఖేనైతి చ యస్య వస్త్రీః,

వ్యా. ప్రయోగింపబడిన వస్త్రీయషధము నాభిప్రదేశమునందును, ఇరుప్రక్కల యందును కుక్షియందును పూర్తిగవ్యాపించి పురీషమును దోషనంచయమును చక్కగ కలియబెట్టి, తనయందలి వీర్యరూపమైనసారమును శరీరమున వ్యాపింపజేసి, పురీషము లోడను దోషములతోడనుకూడి, శరీరమున కాయాసమును కల్గింపక నిరవశేషముగ బైట వెడలినచో నట్టివస్త్రీ చక్కగ పనిచేసినదని యెరుంగునది. (ఇదియును “కిం చ కృతా కృతేషు” అనుమూడవప్రశ్నమున కుత్తరము.)

❖ నిరూహవస్త్రీ సమ్యగ్యోగలక్షణములు. ❖

మూ. ప్రసృష్టవిఙ్ఘాత్ర సమీరణత్వం

రుచ్యగ్నివృద్ధ్యాశయలాఘవాని.

రోగోపశాంతిః ప్రకృతిస్థితా చ

బలం చ తత్ స్వాత్ సునిరూఢలిజ్గం,

వ్యా. నిరూహవస్త్రీ బాగుగపనిచేసినచో పురీష-మూత్ర-వాతములు ధారాశముగ వెడలును. నోట రుచికల్గును. జఠరాగ్ని వృద్ధి నొందును. ఆహార్యాశయములు చులకనగ నుండును. నిరూహవస్త్రీచే శాంతి నొందకగిన వ్యాధులు శమించును. శరీరము వికృతిలేక స్వాభావికస్థితి నొందును. శరీరమునకు బలము కల్గును. ఈలక్షణమునుబట్టి నిరూహవస్త్రీ సమ్యగ్యోగయుక్తమని యెరుంగునది. (ఈలక్షణములు నిరూహవస్త్రీని ప్రయోగించిన పెంటనే కల్గును.)

❖ నిరూహవస్త్రయోగలక్షణములు. ❖

మూ. స్వాత్ రుక్ శిరోహృద్గుదవస్త్రీలిజ్జే

శోఘః ప్రతిశ్చాయవికర్తికే చ.

౪౧

హృల్లాసికామారుతమూత్రసజ్గః

శ్వాసో న సమ్యక్ చ నిరూహితే స్యుః,

వ్యా. నిరూహవస్తి చక్కగపనిచేయనిచో శిరస్సునందును, హృదయమునందును, వస్తియందును, మేఢ్రమునందును వాపుకల్గును. పడిశముపట్టును. కడుపులో కొత పుట్టును. ఓకరింతలుకల్గి నోట నీరుకారును. వాతమూత్రములు సరళముగ వెడలక బద్ధ గించును. శ్వాసముపుట్టును. (ఇవియన్నియు నిరూహవస్తికి అయోగలక్షణములు.)

❧ నిరూహవస్తిస్థితియోగలక్షణములు. ౧౯ ❧

మూ. లిజ్జం యదేవాతివిరేచితస్య భవేత్తదేవాతినిరూహితస్య. ౪౩

వ్యా. విరేచనాతియోగమునకు చెప్పినలక్షణములే నిరూహాతియోగమునందును సంభవించును. ఇచ్చట “కఫాప్రసిత్తక్షయశానిలోక్తాః.....విరేచనేతి.” (సి. ఆ. 1, శ్లో. 19) అనిచెప్పబడిన విరేచనాతియోగలక్షణములను నలిదేశించుకొనునది.

❧ అనువాసనవస్తి సమ్యగ్యోగలక్షణములు. ౨౦ ❧

మూ. ప్రత్యేత్యసక్తం సశక్తచ్చ తైలం

రక్తాదిబుద్ధిన్వియసంప్రసాదః,

స్వప్నానువృత్తిః లఘుతా బలం చ

సృష్టాశ్చ వేగాః స్వనువాసితే స్యుః.

౪౪

వ్యా. అనువాసనవస్తి చక్కగపనిచేసినచో తైలము లోపల చిక్క మలముతో కూడి సరళముగ బైటవచ్చును. రక్తాదిధాతువులను, బుద్ధియు, చక్షురాదిఇంద్రియంబు లును, నిర్మలములై వానివానికృత్యముల జేయుచుండును. చక్కగ నిదురపట్టును. శరీరము తేలికకల్గియుండును. శరీరబలము కల్గును. మలమూత్రాదివేగములు బద్ధములేక సరళముగ వెడలుచుండును. ఇవియన్నియు అనువాసనవస్తి సమ్యగ్యోగలక్షణములు.

❧ అనువాసనవస్తిస్థితియోగలక్షణములు. ౨౧ ❧

మూ. అధశ్శరీరోదరభాహువృష్ట

పార్శ్వేషు రక్, రూక్షఖరం చ గాత్రమ్ (వర్చః),

గ్రహశ్చ విణ్ణాత్ర సమీరణానాం

అసమ్యగేతాన్యనువాసితస్య (తేస్యః).

౪౫

వ్యా. అనువాసనవస్తిచే చక్కగ పనిచేయనిచో శరీరమునం దధోభాగమునను, ఉదరమునను, భాహువులయందును, వీపునందును, ఇరుప్రక్కలయందును, నొప్పిపుట్టును. శరీరంబును, పురిషంబును, రూక్షమై కఠినముగ నుండును. మూత్రపురీషవాతములు సరళ

ముగవెడలక బద్ధగించును. ఇవియన్నియు అనువాసనపై ఆయోగమువలన గల్గులక్షణములు. (ఈలక్షణములు శరీరము చక్కగ స్నిగ్ధముకాకుండుటవలన సంభవించును.)

— ఆనువాసనపై ఆతియోగలక్షణములు. —

మూ. హృల్లాసమోహాక్లమసాదమూర్ఛా
వికర్తికా చాత్యనువాసితస్య,

వ్యా. అధికముగ ననువాసనముచేయుటవలన ఓకరింతలు వచ్చును, మైకము గ్రమ్మును, బడలిక సంభవించును, ప్రాలుమాలికయు, మూర్ఛయు, వికర్తికయు కల్గును. ఇవి అనువాసన అతియోగలక్షణములు.

— ఆనువాసనపై స్థియందు స్నేహము బయటవెడలదగినకాలము. —

మూ. యస్యేహ యామాననువర్తతే శ్రీ
స్నేహో నరస్యాత్ స విశుద్ధదేహః. ౪౬
ఆశ్వాగతేనస్యస్తు పునర్విధేయః
స్నేహో న సంస్నేహయతి హ్యతిష్ఠక్,

వ్యా. అనువాసనపై నుపయోగించునపుడు స్నేహరూపయావధము మూడు జాములకాలము లోపలనే యుండి పిమ్మట బయటవెడలినచో అట్టిమనుజుడు పరిశుద్ధమైన దేహము కలవాడగును. అటుగాక వస్తిని ప్రయోగించినవెంటనే శీఘ్రముగ స్నేహము బయటవెడలినయెడల చక్కగ స్నేహనమును చేయనోపదు. కావున అట్టియెడ మరల అప్పుడే స్నేహపైని జేయవలయును.

— కర్మ-కాల-యోగవస్తుస్వరూపము. వానికి వేరువేరుగ సంఖ్యావిభాగము. —

మూ. త్రింశత్తతాః కర్మసు వస్తయో హి,
కాలస్తతోఽర్ధేన తతశ్చ యోగః. ౪౭
సాన్వాసనాః ద్వాదశశ్చ వై నిరూహాః
ప్రాక్ స్నేహ ఏకః పరతశ్చ షడ్భి,
కాలే త్రయోఽస్తే పురతస్తతైకః
స్నేహో నిరూహస్తరితాశ్చ షట్ స్వ్యః. ౪౮
యోగే నిరూహస్త్రయ ఏవ దేయాః
స్నేహాశ్చ పక్షైవ పరాదిమధ్యాః,

వ్యా. ముప్పదివస్తులను వరుసగా చేసినయెడ నయ్యది కర్తవ్యస్తి యనబడును. అందు అర్థసంఖ్యయగు పదునైదువస్తులను చేయించినయెడ కాలవస్తి యనబడును. దానిలో సగము సంఖ్యగల యెనిమిదివస్తులను చేసినయెడ యోగవస్తి యనబడును. అందు తొలుత ఒక అనువాసనవస్తిని ప్రయోగించి పిదప పండ్రెండు అనువాసనవస్తులతో అంతరితములైన పండ్రెండు నిరూపావస్తులను ప్రయోగించి పిమ్మట ఆయిదు అనువాసనవస్తులను వరుసగ ప్రయోగించినచో నీముప్పదియును చేరి కర్తవ్యస్తియగును. (ఇచ్చట “సాన్వాసనాః ద్వాదశ” అనుచోట ఒక అనువాసనవస్తిని ఒకనిరూపావస్తిని మార్చిమార్చి చేసినయెడ అనువాసనవస్తి అంతరితనిరూపావస్తులు పండ్రెండు అగును.)

కాలవస్తివివరణము—మొదట ఒకఅనువాసనవస్తిచేసి పిమ్మట ఐదునిరూపావస్తులతో అంతరితములైన ఆరుఅనువాసనవస్తులను కడపట మూడుఅనువాసనవస్తులను వరుసగ చేసినయెడ నీపదునైదువస్తులనుచేరి కాలవస్తియగును.

యోగవస్తి వివరణము—మొదట నొకయనువాసనవస్తిని పిమ్మట మూడున్నేహవస్తులతో నంతరితములైన మూడునిరూపావస్తుల కడపట నొకఅనువాసనవస్తిని చేయించినయెడ యాయెనిమిదివస్తులనుచేరి యోగవస్తి యగును. (ఇదియును “సంఖ్యా కా”? అను నాల్గవ ప్రశ్నమున కుత్తరమగును.)

పైజెప్పినవస్తులుమూడును ఆయుర్వేదశాస్త్రమున కర్తకాలయోగసంజ్ఞలచే వ్యవహరింపబడుటలేదు, అయినను యీసంజ్ఞలు వివాదసమయమున పండితవ్యవహారమునకై చెప్పబడినదని యెరుంగునది.

—ॐ నిరూపాంగముగ చేయబడు అనువాసనవస్తి సంఖ్యావివరణము. ॐ—

మూ. శ్రీ సృష్ణ వాఽఽహుశ్చతురోఽథ షడ్వా

వాతాది (ధి) కానాం అనువాసనీయాన్.

౪౯

న్నేహాన్ప్ర దాయాశు భిషగ్విదధ్యాత్

స్తోతోవిశుద్ధ్యర్థమతో నిరూహాన్,

వ్యా. వాత మధికముగ గలవారికి తొలుత మూడు, లేక ఐదు, అనువాసనవస్తుల నైనను; నాలుగు, లేక ఆరు అనువాసనవస్తులనైనను; (నిరూపావస్తికి పూర్వాంగముగన్నేహనార్థము) అనువాసనవస్తులను చేయించి పిమ్మట స్తోత్రస్థులు పరిశుద్ధమగుటకై (శోధనార్థము) నిరూపావస్తులను ప్రయోగింపవలయును. ఇచ్చట నీయనువాసనవస్తి నిరూపావస్తికి పూర్వాంగముగ జెప్పబడినది. కావున సమసంఖ్యలైన అనువాసనవస్తులు

చెప్పబడినవి. “ఏవం తథా శ్రీక్.....వస్తీనయుగ్మాత్ కుశలో విదధ్యాత్.” (సి. అ. 1 శ్లో. 25) అని విధింపబడిన (ప్రధానముగ) స్నేహవస్తీయందుమాత్రము “అయుగ్మాత్” అని బేసిసంఖ్యగ అనువాసనవస్తులు విధింపబడినది. కాన వరస్పరవిరుద్ధములేదని యెరుంగు నది. (ఈవిషయమునే ఆశ్లోకవ్యాఖ్యయందును సూచితము.) ఇదియును సంఖ్యాప్రశ్న మున కుత్తరమగును.

❧ శిరోవిరేచన నస్యకల్పనావిధి. అందు నస్యప్రయోగము. ❧

మూ. విశుద్ధదేహస్య తతఃక్రమేణ

స్నిగ్ధం తలస్వేదితము త్తమాజ్ఞమ్.

౫౦

విరేచయేత్ త్రిద్విరక్షైకశో వా

బలం సమీక్ష్య త్రివిధం మలనామ్,

వ్యా. (ఇంతదనుక పంచకర్తలలో వమన - విరేచన - నిరూహ - అనువాసన ములను నాటిటియొక్క కల్పనావిధానము సాంగముగ జెప్పబడినది. పిమ్మట క్రమస్రావ మయిన నస్యకర్తకల్పనము వివరింపబడును.) విరేచనాదులచే కాయశోధనము తొలుత చేసినవానికి పిమ్మట స్నేహనముచేసి (శిరోభ్యంజనాదులచే స్నేహవిధిచేసి) అరచేతితో శిరస్సుపై మద్దనచేసి నాటిదినమే నస్యవిధిచేత రోగియొక్క (వాతాదిదోషములయొక్క) ఉత్తమమధ్యమ అధమబలములను గమనించి తదనుసారముగ వరుసగ మూడు, లేక రెండు, లేక నొకసారియైనను శిరోవిరేచనము చేయించవలయును.

❧ శిరోవిరేచనసమ్యగ్యోగ - ఆయోగ - అతియోగలక్షణములు. ❧

మూ. ఉరఃశిరో లాఘవమిన్ద్రియాచ్ఛయ్యం (యాణాం)

స్తోతోవిశుద్ధిశ్చ భవేద్విశుద్ధే.

౫౧

గలోపలేపః శిరసో గురుత్వం

నిష్ఠీవనం చాప్యథ దుర్విరిక్షే;

శిరోక్షిశ్శజ్జశ్రవణార్తితో దా

అత్యర్థశుద్ధే తిమిరం చ పశ్యేత్.

౫౨

స్యాత్తర్పణం తత్ర మృదు ద్రవం చ

స్నిగ్ధస్య తీక్ష్ణం తు పునర్నయోగే,

వ్యా. నస్యకర్తము చక్కగపనిచేసినయెడ రొమ్మనందును, శిరస్సునందును తేలికగ నుండును. చక్షురాదిఇంద్రియములు లేటయై తమకృత్యముల నెరవేర్చుసామర్థ్యము

యందును. ప్రోతస్సులు పరిశుద్ధములై యుండును. ఇవి నస్యకర్త సమ్యక్గోగ
ణములు.

నస్యకర్త అయోగమునందు కంఠమున జీగురుకల్లి శిరస్సు బరువుగనుండును. నోట
ఘ్రాణములు.

నస్యకర్త అతియోగమునందు శిరస్సునందును, కంఠమునందును, కణతలయందును,
ఎర్రము, పోటునుపుట్టును. కన్నులు చీకట్లు క్రమ్యునట్లు మైకమువచ్చును. అట్టి అతియోగ
మృదువును ద్రవరూపమున తర్పణరూపనస్యమును మరల ప్రయోగించవలయును.
యోగమునందు మరల స్నేహనము చేసి తీక్షణనస్యమును ప్రయోగించవలయును.

— పంచకర్త ప్రయోగోపసంహారము. —

౧. ఇత్యాతురస్వస్థసుఖప్రయోగే

బలాయుషోః పృథ్వికృదామయఘ్నః.

౫౩

వ్యా. ఇత్తైరంగున రోగపీడితులకును, స్వస్థతనుండువారికిని, బలమును ఆయువును
నొందించుటకును, రోగములు హరించుటకును తగినపంచకర్త కల్పము చెప్పబడినది.
ఎట స్వస్థతనుండువారికి బలఆయువులు పృథ్వి నొందించుననియు, రోగులకు ఆయా
ములు నివర్తించుననియు విభాగము నెరుంగునని.)

(7-8) వస్త్రకర్త జేసికొనునపుడు విసర్జించవలసినకృత్యములు, వానికాలనియమము. —

౧. కాలస్తు వస్త్రాదిషు యాతి యావాక్

తావాన్భవేత్ ద్విః పరిహారకాలః,

అత్యాసనస్థానవచాంసి, యానం

స్వప్నం దివా మైథునవేగరోధాన్.

౫౪

శీతోపచారాతపశోకరోషాన్

త్యజేదకాలాహితభోజనం చ,

వ్యా. చాలాకాలము కూర్చునియుండుట, నిలబడియుండుట, అధికముగ మాట
లు, గుఱ్ఱము మొదలగువానిపై సవారి చేయుట, పగలునిదురించుట, స్త్రీసంభోగము
లు, మలమూత్రాది వేగముల నిరోధించుట, చల్లనియుపచారముల జేసికొనుట,
కలలోనుండుట, దుఃఖపడుట, శోకపడుట, అకాలమునభుజించుట, హితముకాని
కారమును భుజించుట ఈకృత్యముల నన్నిటిని వస్త్రకర్తనుచేసికొనునపుడు విసర్జించ

వలయును. (ఇయ్యది “కిం వర్జ్యసీయం ప్రతికర్తృకాలే” అను నేడవప్రశ్నమున కుత్తరము.)

మరియు వైజేష్ఠిన అత్యాసనముమొదలగు నిషిద్ధవిషయములనే వస్త్రీకర్తృచేసిన పిష్టుటను వస్త్రీకర్తృ చేసికొనినకాలమునకన్న రెట్టింపుకాలము విసర్జించి యుండవలయును. (ఇయ్యది “కృతే కియాన్వా పరిహారకాలః” అను యెనిమిదవప్రశ్నమున కుత్తరము.)

❧ { (9-11) షస్త్రోషధము లోనప్ర వేశించకుండుటకును, } ❧
చిరకాలమునకు బైటవెడలుటకును కారణములు.

మూ. బద్ధే ప్రణీతే విషమం (మే) చ నేత్రే,

మూర్ధ్నే తథాఽర్చః కఫవిడ్విబద్ధే (ధే).

౫౫

న యాలి వస్త్రీః; న సుఖం నిరేతి

దోషావృతోఽలోపీ యది వాఽల్పవీర్యః,

వ్యా. వస్త్రీయంత్రముయొక్క నేత్రమున (గొట్టమున) యేదైన అడ్డముపడి యున్నను, వస్త్రీయంత్రమును విషమముగ ప్ర వేశింపజేసినను, ఆర్కస్సులచేనైనను, పురీ షముచేనైనను, గుదమార్గము అడ్డగింపబడియున్నను, షస్త్రోషధము లోపలికి ప్ర వేశింప నేరదు (ఇయ్యది “ప్రణీయమానశ్చ న యాలి వస్త్రీః కేన” అను తొమ్మిదవప్రశ్నమున కుత్తరము.)

మరియు దోషము మిక్కిలిప్రబలమై ఆట్టిదోషముచే నిరోధింపబడినను, ఔషధము స్వల్పపరిమాణముగనున్నను, స్వల్పవీర్యమైయున్నను, ఆట్టి యౌషధము చిరకాలమునకు బయటవెడలును. (ఇయ్యది “సుచిరాచ్చ కే నైతి” అను పదునొంకడవ ప్రశ్నమున కుత్తరము.)

❧ (10) షస్త్రోషధము శీఘ్రముగబయటవెడలుటకు కారణములు. ❧

మూ. ప్రాప్తే తు వరోనిలమాత్ర వేగే

వాతేఽతివృద్ధేఽల్పబలే గుడే వా.

౫౬

అత్యుష్ణతీక్షణశ్చ మృదా చ కోష్ఠే

ప్రణీతమాత్రః పునరేతి వస్త్రీః,

వ్యా. పురీషము, అపానవాతము, మూత్రము, వీనివేగము కల్గియున్నప్పుడును, వాతము మిక్కిలియధికముగ నున్నప్పుడు, గుదప్రదేశమునందలి సంవరణి అనుచు బల

హీనముగనున్నప్పుడును, ప్రయోగింపబడి వస్త్రోపధంబును; కోష్ఠము మృదువుగానున్నప్పుడు మిక్కిలియుష్టంబును తీక్షణంబును వైనయాషధమును వస్త్రీచేసినను; అట్టియాషధము లోపల ఊణమాత్రమైన నిలువక వెంటనే బయలువెడలినప్పుడు. ఇయ్యది “కేవలైశీశ్రుం” అను పదియవప్రశ్నమున కుత్తరము.

❧ { (12). చక్కగ వస్త్రీప్రయోగముచేసినను సాధ్యములైన కొన్ని వ్యాధులును శమింపకుండుటకు కారణములు. } ❧

మూ. మేదఃకఫాభ్యాం అనిలో నిరుద్ధః

శూలాజ్గసుప్తిశ్వయధూన్ కరోతి.

౫౭

న్నేహస్తు యంజ్ఞన్నబుధస్తు తస్మై

సంవర్ధయత్వేవ హి తాన్వికారాన్,

రోగాస్తథాన్వేన్వేష్యవిత్కమూణాః

పరస్పరేణావగృహీతమార్గాః.

౫౮

సద్దూషితా ధాతుభిరేవ చావైశ్చిః

వైశ్చిర్యేషజైః నోపశమం ప్రజన్తి.

వ్యా. మేషస్సుతోడను, కఫముతోడను, అడ్డగింపబడినవాతము; శూలమును, అవయవములయందు స్పర్శజ్ఞానము లేకుండుటను, వాపును గల్గించును. అట్టిమేద రోగికి వస్త్రీప్రయోగనిమిత్తమున్నేహకర్తను చేయించినచో అవస్త్రీని చక్కగప్రయోగించినను, వైశ్చిర్యవ్యాధులు మిక్కిలి వృద్ధినిొందును. మరియు ఇతైరంగుననే వాతాదిదోషములు నొండొంట నిరోధింపబడినపుడు వానివానిమార్గముల అడ్డగింపబడినపుడును; ఇతరధాతువులచే దూషింపబడినపుడును, అట్టివిషయములను, తెలివిమాలినవైద్యులు చక్కగగమనింపక ఆయాదోషమునకు దగినచికిత్సల చక్కగజేసినను, ఆయాషధములచే శాంతినిొందదగిన రోగములుగూడ శమింపనేరవు. ఇయ్యది “సాధ్యాగదాః నైవ్యేశమనైశ్చకేచిత్ కస్తా త్పియుక్తైః న శమం, ప్రజన్తి?” అను పండ్రెండవప్రశ్నమున కుత్తరము.

❧ కొన్నిరోగములు తగుచికిత్సచే శమించకుండుటకు మరికొన్ని ఇతరకారణములు. ❧

మూ. సర్వం చ రోగప్రశమాయ కర్త

హీనాతిమాత్రం విపరీతకాలమ్.

౫౯

మిథ్యోపచారాచ్చ న తం వికారం

శాంతిం నయేత్పథ్యమపి ప్రయుక్తమ్,

వ్యా. ఆయారోగముల శమింపజేయుటకై చేయబడిన పంచకర్మలు మున్నగు చికిత్సలన్నియు హీనముగ నైనను, అధికముగ నైనను, దానికి విధింపబడిన కాలమునకు వ్యత్యస్తముగ నైనను, ప్రయోగించినను; అవధ్యములగు నాహారవిహారాదుల సల్పినను అట్టి యాషధము రోగమునకు మిక్కిలిహితకరమైనను; ఆయారోగముల శమింపజేయ సమర్థముకానోపదు.

❧ అధ్యాయాక్ష విషయసంగ్రహము. ❧

తత్ర శ్లోకః—

మూ. ప్రశ్నానిమాన్వాదశః పఞ్చకర్తా

బుద్ధిద్యోసిద్ధావిహ కల్పనాయామ్.

౬౦

ప్రజాహితార్థం భగవాన్ మహార్థాన్

సమ్యక్ జగాదర్షి వరోఽత్రిపుత్రః.

వ్యా. పంచకర్మములనుద్దేశించి సిద్ధిస్థానమునందలి కల్పనాసిద్ధియను నీయధ్యాయమున నుద్దేశింపబడి పండ్రెండు ప్రశ్నములకును వరుసగ నుత్తరములను ప్రజలకు హితము కొరకు బుద్ధివర్మదైన నాత్రేయులు సవిస్తరముగ చక్కగ వివరించిచెప్పెను.

❧ అధ్యాయసమాప్తి. ❧

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే,

సిద్ధిస్థానే కల్పనాసిద్ధిర్నామ ప్రథమోధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగన ఆగ్ని వేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహితయను నాయుద్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరిత సిద్ధిస్థానమున కల్పనా సిద్ధియను ప్రథమోధ్యాయము సమాప్తము.

ద్వితీయాధ్యాయము.

అవతరణిక:—పూర్వాధ్యాయమున పంచకర్తలకల్పనాదులు వివరింపబడినవి. అట్టిపంచకర్తల నుపయోగింపదగినవిషయములను, వానినుపయోగింపదగని విషయములను వివరించు పంచకర్తీయసిద్ధియను నధ్యాయము ఈక్రింద వివరింపబడును.—

—ॐ అధ్యాయప్రారంభము. ॐ—

మూ. అథాతః పశ్చాత్కర్తీయాం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్మేయః.

౨

వ్యా. పైయధ్యాయమున పమనాదిపంచకర్తలకల్పనము మున్నగువిషయములు సంగ్రహముగ జెప్పబడినవి. దానివలన పంచకర్తముల నుపయోగించుక్రమము తెలియును. పిమ్మట నట్టిపంచకర్తముల నుపయోగింపదగినవిషయములను, ఉపయోగింప దగని విషయములను అధికరించి నిరూపించు పంచకర్తీయసిద్ధి యనునధ్యాయమును భగవానుడగు నాత్మేయు లుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము కాకుండునట్లు వివరించెదనని యర్థము.

—ॐ విషయనిర్దేశము. ॐ—

మూ. యేషాం, యస్తాత్ పంచకర్తాణ్యగ్నివేశ! న కారయేత్,
యేషాం చ కారయేత్ తాని, తత్సర్వం సంప్రచక్ష్యతే.

3

వ్యా. పంచకర్తలను ఎవరికి ఏకారణముచే చేయంజనదు. వాని నెవరికి చేయదగును. అనునీవిషయము పూర్తిగ నీక్రింద వివరింపబడును.

ఇచ్చట పమనాదిపంచకర్తముల జేయదగనివారిని సామాన్యముగనిర్దేశించి, పిదప పమనము విరేచనము మొదలగుపంచకర్తలనుజ్ఞేశించి నిషేధవిషయముల జేరువేరుగ జెప్పబడును.

—ॐ సామాన్యముగ పంచకర్తానర్హులు, అర్హులును. ॐ—

మూ. చక్షస్సాహసికో భీరుః కృతఘ్నో వ్యగ్ర ఏవ చ,
సదై వ్విద్యసృపవిద్వేష్టా (సద్రాజభిషజాం ద్వేష్టా)
తద్ద్విష్టః శోకపీడితః.

౪

యాదృచ్ఛికో ముమూర్షుశ్చ విహీనః కరణైశ్చ యః,
వైరీ వైద్యవిదగ్ధశ్చ శ్రద్ధాహీనః సుశక్ష్మితః.

5

చ-సిద్ధి—22

భిషజామవిధేయశ్చ నోపక్రమ్యాః భిషగ్విదా,
 ఏతాసుపచరణ వైద్యో బహుళా దోషానవాప్నుయాత్. ౬
 ఏభ్యోఽనేయే సముపక్రమ్యాః నరాస్సరై వ్రుపక్రమైః,
 అవస్థాం ప్రవిభజ్యైషాం వర్జ్యం కార్యం చ వక్ష్యతే. ౭

వ్యా. కోపస్వభావముకలవాడు, సాహసికుడు, (యుక్తాయుక్తముల నెరుంగక
 వసులజేయువాడు), భయపడు స్వభావముకలవాడు, చేసినయుపకారమును మరచువాడు,
 స్థిరచిత్తము లేనివాడు, సత్పురుషులను వైద్యులను, పరిపాలనముచేయు ప్రభువులను
 ద్వేషించువాడును, అట్టిసత్పురుషులు మున్నగువారిచే కారణాంతరములవలన ద్వేషింప
 బడినవాడును, ధనాదుల గోలుపోవుట మున్నగుకారణములచే దుఃఖపడువాడును, చేపుడు
 లేదని నాస్తికమతమును బూనినవాడును, అరిష్టలక్షణములు కల్గి చావసిద్ధముగ నున్న
 వాడును, చికిత్సకుకావలసిన యుపకరణ (సాధన) సంపత్తి లేనివాడును, తనకు (వైద్యు
 నకు) వైరిగ నున్నవాడును, తాను వైద్యమును చక్కగ తెలిసినవాడని దురభిమానము కల
 వాడును, చికిత్సచేసికొనుటకు శ్రద్ధలేనివాడును, అనుమానస్వభావము కలవాడును,
 వైద్యుడుచెప్పిన నియమములవినక నడుచుకొనువాడును, (పీరిందరును) చికిత్సనొందుటకు
 అర్హులుకారు. వైజెప్పబడినవారికి వైద్యముచేసినయెడ చికిత్సకుడు అనేకదోషముల
 నొందును; (కావున చికిత్సజేయం జనదనుట).

వైజెప్పినవారికన్న నితరులగువారికి సంశోధనరూపములైన వమనాదిపంచకర్మల
 చేతను, సంశయనరూపమైన చికిత్సావిధానము లన్నిటిచేతను చికిత్స చేయదగును. మరియు
 చికిత్సార్హులని చెప్పదగినవారికి ఆయాదోషాద్యవస్థాభేదమునుబట్టి పంచకర్మల నాచరించ
 వలసిన విధానములును, అట్టియవస్థాభేదముచే చికిత్స మానవలసినవిషయమును విభజించి
 యీక్రింద వివరింపబడును.

ఇచ్చట—కృతఘ్నుడును నాస్తికుడును ధర్మవిరుద్ధముగ నుండుటంజేసి యట్టి
 యధర్మముచే వానిచేయుచికిత్స ఫలవంతము కానోపదనియు, సత్పురుషునిద్వేషులకు
 చికిత్సచేయుటయే ధర్మవిరుద్ధమనియు, చండసాహసికాదులకు చికిత్స నిష్ఫలమగుననియు
 నెరుంగునది. మరియు విమానస్థానమునందలి జనపదోద్ధ్వంసనీయమున “అనవవాద ప్రతీ
 కారశ్య” అని యుపక్రమించియు, రోగభిషగ్జిత్తీయంబునందు చికిత్సాన్వర్త విషయములు
 నిరూపింపబడినను ఇచ్చట ప్రకరణానుసారముగ ననువదింపబడినవని యెరుంగునది.

—౨౭ వమనకర్తానర్హులు. ౨౭—

మూ. అవమ్యాస్తావత్ — తుత ఊణాఽతిష్ఠాలాఽతికృశబాలవృద్ధ
దుర్బలశ్రాన్తపాసితక్షుధితకర్తభారాఽధ్వహతోప వాసమైకు
నాధ్యయనవ్యాయామచిన్తా ప్రసక్త ఔమగర్భిణీసుకుమార
సంవృతకోష్ఠదుశ్చర్దనోర్ధ్వరక్తపిత్తప్రసక్తచ్యుర్ధ్వార్ధ్వ వాతా
స్థాపితాఽనువాసితహృద్రోగోదా వర్తమాత్రాఘాతస్థిహగుల్ఫో
దరాష్ఠీలాస్వరోపఘాతతిమిరశిరశ్శబ్దకర్ణాక్షిసూలార్తాః. ౨౮

వ్యా. ఉరఃక్షతరోగముకలవాడు, ధాతువులు ఊణించినవాడు, మిక్కిలిస్థూల
మైన శరీరముకలవాడు, మిక్కిలికృశించినవాడును, బాలుడు, వృద్ధుడు, సీనబలుడు,
వసులచే బడలినవాడు, దప్పిగొనినవాడు, ఆకలి తీవ్రముగకల్గినవాడు, వసులజేయుట
చేతను, భారమును మోచుటచేతను, త్రోవనడుచుటచేత అభిఘాతము నొందినవాడును,
ఉపవాసముచేసినవాడును, స్త్రీసంభోగమును వేదాదులజదువుట దేహపరిశ్రమమును
చేయుట, చింత అనుసీవ్యాపారములయందు మిక్కిలివ్యాసంగము కలవాడును, శరీరము
కృశించినవాడును, గర్భవతియు, సుకుమారశరీరుడును, వాతప్రకోపముచే సంకుచితమైన
కోష్ఠముకలవాడును, మిగులకష్టముచే వాంతియగు స్వభావముకలవాడును, ఊర్ధ్వగత
రక్తపిత్తము కలవాడును, తనంతనే వాంతియగుచున్నవాడును, వాత మూర్ధ్వముగ సంచ
రించువాడును, నిరూపావస్థి చేసికొనినవాడును, అనువాసనవస్థి చేసికొనినవాడును,
హృద్రోగవీడితుడును, ఉదావర్తబాధితుడును, మూత్రాఘాతము, స్థిహవృద్ధి, గుల్మము,
ఉదరము, ఆప్తిల, స్వరభేదము, తిమిరము, శిరశ్శూలము, శంఖశూలము, కర్ణశూలము,
నేత్రశూల, అనుసీవ్యాధులచే వీడితులును; వీరందరును వమనకర్తమును చేసికొనుటకు
అర్హులుకారు. (చండ-సాహసికాదులుదక్క తక్కినవారికి వమనముచేయదగునని
“విభ్యోఽన్యేనమవక్రమ్యుః” అను మైవాక్యముచే నిర్దేశింపబడినది; అట్టివమనార్హులకు
గూడ తుతఊణాదివ్యాధులచే బాధకల్గినపుడు వ్యాధ్యవస్థాభేదమునుబట్టి వమనమును
జేయంజనదని యీవాక్యముచే నిషేధింపబడినది.

—౨౮ వమనానర్హులకు వమనముచేగల్గు వ్యాపత్తులు. ౨౮—

మూ తత్ర తుతస్య భూయః తుణాత్ రక్తాతిప్రవృత్తిస్సాన్యతే,
ఊణాఽతిష్ఠాల కృశబాలవృద్ధదుర్బలానాం ఔషధబలాఽసహ

త్వాత్ ప్రాణోపరోధః; శ్రాస్తపిపానితక్షుధితానాం చ తద్వత్; కర్మభారాఽభ్యహతోపవాసమైఘనాభ్యయన వ్యాయామచింతాప్రసక్తకూమాణాం రాక్ష్యాత్ వాతరక్తచ్ఛేదక్షతభయం స్యాత్, గర్భిణ్యాః గర్భవ్యాపదామగర్భభ్రంశాచ్చ దారుణా రోగ ప్రాప్తిః; సుకుమారస్య హృదయాపకర్షణాత్ (హృదయ వికర్షణాత్) ఊర్ధ్వమథోవా రుధిరాతిప్రవృత్తిః; సంవృతకోష్ఠ దుశ్శర్దనయోః అతిమాత్రప్రవాహణాద్ధోపాః సముల్లిక్ష్టాః అస్తఃకోష్ఠే జనయంత్యస్తస్త్రిసర్పం స్తమ్భం జాడ్యం వైచిత్త్యం మరణం వా, (అస్తఃకోష్ఠే విసర్పంతః స్తమ్భం జాడ్యం వైచిత్త్యం మరణం వా జనయన్తి). ఊర్ధ్వగతరక్త పిత్తినః ఉదానముత్తి ప్త ప్రాణా హరేత్, రక్తం వాతి ప్రవర్తయేత్; ప్రసక్తచ్ఛదే స్తద్వత్; ఊర్ధ్వవాతాఽస్థాపితానువానితానాం ఊర్ధ్వం వాతపిత్తప్రవృత్తిః; హృద్రోగిణో హృదయోపరోధః; ఉదావర్తినో ఘోరతరఉదావర్తస్స్యాత్ శీఘ్రతరహస్తా; మూత్రా ఘాతాదిభిరార్తానాం తీవ్రతరశూలప్రాదుర్భావః; తిమిరార్తానాం తిమిరాతివృద్ధిః; శిరశ్శూలాదిషు శూలాతివృద్ధిః; తస్మాత్ ఏతే న వన్యాః.

సర్వేష్వపి తు ఖల్వేతేషు విషగరవిరుద్ధాఽజీర్ణాఽభ్యవహా రామ కృతేషు అప్రతిషిద్ధం శీఘ్రతరకారిత్యాత్ ఏషామితి శీఘ్రతర కారిత్యాద్దోషాణామ్.

F

వ్యా. వైశేష్టబడినవారిలో సురక్షితపీడితులకు వమనముజేయించినచో సురమున సధికముగవుండై రక్తం బధికముగ వాంతియగును. ధాతువులు తీగించినవారికిని, ఘోల శరీరులకును, కృశించినవారికిని, బాలులకును, వృద్ధులకును, బలహీనులకును, వమనమును చేయించినయెడ వారు కౌషధవీర్యము నోరువజాలకుండురు కావున ప్రాణహాని సంభవించును. శ్రమనొందినవారికిని, దష్టికొన్నవారికిని, ఆకలికల్గినవారికిని, వమనము సుఖయోగించినచో వైశేష్టినరీతిగ సావధనీర్యము నోరువజాలక ప్రాణముల గోలుపోవుదురు. పనులచేయుట భారమును మోచుట, త్రోవనడుచుట, ఉపవాసము, అతిసంభోగము, అధ్య

యనము, వ్యాయామము, చింత అనునీవ్యాపారములచే తీరించినవారికి శరీరము (కోష్ఠము) రూక్షమై యుండుటంజేసి వమనయోగమువలన వాతము మిగులప్రకోపము నొంది కోష్ఠముపుండై రక్త మధికముగవెడలును. గర్భిణీస్త్రీకి వమనముచేయించినచో గర్భమునకు హానికల్గును, పక్షముకాకుండుగర్భ మూడిపడి దానంజేసి క్రూరములగు రోగములు సంభవించును. సుకుమారులకు వమనమువలన హృదయమున బాధకల్గి యూర్ధ్వోహార్దములనుండి రక్తం బధికముగ వెడలును. కోష్ఠము సంకుచితముగనున్న వారికిని మిగులకష్టముచే వమనములగువారికిని వమనములగుటవలన దోషములు మిక్కిలి సంక్షోభమునొంది కోష్ఠమున పలుచెరంగుల వ్యాపించి స్తబ్ధత్వమును జడత్వమును కల్గించి మనోవైకల్యముచుకూడ కల్గించి తుదకు మరణమునుకూడ కల్గించును. ఊర్ధ్వగత రక్త పిత్తముకలవానికిని వమనమురానున్నవానికిని వమనము సుపయోగించినయెడ ఉదాన వాలము ఊర్ధ్వహార్దమునొంది ప్రాణముల పైకి వెడలించి రక్తము నధికముగవెడలించి తుదకు ప్రాణహానిని చేయును. ఊర్ధ్వముగవాతముసంచరించువానికిని, ఆస్థాపన-అనువాసన వస్తి ప్రయోగముచేసినవారికిని వమనముచే వాతం బధికముగ వెడలును. హృదయరోగము కలవారికి వమనమువలన హృదయబాధ యధికమగును. ఉదావర్తరోగికి వమనమువలన ఉదావర్తమధికమై యతిశీఘ్రముగ చంపును. మూత్రాఘాతము మున్నగువ్యాధులచే బాధింపబడినవారికి వమనముచే వస్తి మున్నగు ప్రదేశములయందు తీవ్రమైనశూలనొప్పి సంభవించును. తిమిరరోగులకు తిమిరం బధికమగును. శిరస్సు కణతలు చెవులు మున్నగు వానియందు శూలకల్గినవానికి వమనయోగము శూలనొప్పి యధికమగును. కావున వైశేష్య బడిన ఉరక్షతాదిరోగములచే బాధితులకు వమనోపధము సుపయోగింపంజనదు.

మరియు—విషము, గరము (కృత్రిమవిషము), విరుద్ధాహారము, ఆసుము అను నీదోషములచే రోగములు సంభవించినపుడు శీఘ్రముగ ప్రాణముల హింసించును, కావున విషాదిసంబంధము కల్గినపుడు వమననిషిద్ధులగు సురక్షితాదిరోగులకును కూడ వమనము (కాలాద్యనుగుణముగ) సుపయోగింపవలెను.

—ॐ వమనము చేయదగినవారు. ॐ—

మూ. శేషాస్తు వమ్యాః; (విశేషతస్తు) వీనసకుప్తనవజ్వర రాజయక్ష కాసశ్వసగలగ్రహగలగణ్డ శ్లీషదమేహమద్వాగ్నివిరుద్ధాఽజీర్ణాన్న విసూచికాలసక విషగరవీత దప్తదగ్ధవిద్ధా ధశ్శోణిత పిత్త కఫ ప్రనేక (దుర్నామ) హృల్లాసాఽరోచకాఽవిపాకాఽపచ్యపస్తా రోన్మాదాతెసారశోఘ పాణ్డ్యరోగముఖపాకదుష్ప్రస్థనాదయః

శ్లేష్మవ్యాధయో, విశేషేణ రోగాధ్యాయోక్తాశ్చ; ఏతేషు హి
వమనం ప్రధానతమమిత్యుక్తం, కేదారనేతుభేదే శాల్యాద్యశోష
దోషవివాశవత్. ౧౦

వ్యా. వైశేష్ట్యబడినక్షతక్షీణాదులకన్న నితరరోగులకు వమనము చేయింపదగును. అందును పీనసము, కుష్ఠము, జ్వరము, రాజయత్నము, కాసము, శ్వాసము, గలగ్రహము, గలగండము, శ్లేష్మపదము, (బోదకాలు) ప్రమేహము, అగ్నిమాంద్యము, విరుద్ధాశనము, భుజించినయాహారము జీర్ణముకాకుండునపుడు మరల భుజించుట, (లేక అజీర్ణకరములగు పదార్థముల భుజించుట), విఘాచిక, అలసకము, విషమును కృత్రిమవిషమును త్రాగుట, సర్పము మున్నగువిషజంతువులచే కరవబడుట, విషసంబంధములగునాఁయుధములచే కొట్టబడుట, అఘోగతరక్తపిత్తము, నోటకఫము వెడలుట, దుర్నామవ్యాధి, హృల్లాసము (ఓకరింతలు), అరోచకము, చక్కగ జీర్ణముకాకుండుట, ఆపచి, అపస్తానము, ఉన్మాదము, అతిసారము, శోఫ, పాండురోగము, నోటిపుండు, స్తన్య (చనుబాల) దోషము, మున్నగువ్యాధులచే పీడితులను, మహారోగాధ్యాయమున పరిగణనముచేయబడిన కఫ వ్యాధులచే పీడింపబడినవారును, విశేషముగ వమనమునకర్తులు వైశేష్ట్యబడినవ్యాధుల యందు వమనముచే కఫమును వెడలించినయెడ (వరివైరునందు నీళ్లు నిలచి కుట్లు మొదలగు దోషములు మైరు కయ్యలగెనిమెలనరికి నీళ్లుశ్లేష్మగొట్టినపుడు అట్టిజలసంపర్కదోషము హరించి చక్కగ పెరుగుచుండువిధమున) శ్లేష్మమునందలికఫము వెడలి దానజనించిన పీనసాది రోగములు పుట్టుచెడనశించును; కావున వైశేష్ఠ్యవ్యాధులయందు ప్రధానముగ వమనము చేయింపదగునని భావము.

ఇచ్చట “శ్లేష్మవ్యాధయో విశేషేణ రోగాధ్యాయోక్తాశ్చ” అనువాక్యముచేత, మహారోగాధ్యాయమున “శ్లేష్మవికారాంశ్చ వింశతిమతఃకర్ష్యం వ్యాఖ్యాస్యామః, తద్యథా—తృప్తిశ్చ, తస్మాత్...ఆవిష్కృతతమాః వ్యాఖ్యాతాః” (సూత్ర. ౨౦ ఆ. ౨౨ సూత్రము) అని నిర్దేశింపబడిన యిరువదికఫరోగములును అనువదించబడును.

మరియు మహారోగాధ్యాయమున “వమనస్తు సర్వోపక్రమేభ్యః శ్లేష్మణి ప్రధానతమం...ప్రశోషమాపద్యస్తే తద్వత్” (సూత్ర. ఆ. ౨౦ సూత్రము. ౨౧) అనువాక్యముచే నిర్దేశింపబడిన వమనప్రాధాన్యము “ఏతేషు హి వమనం ప్రధానతమమిత్యుక్తం..... దోషవివాశవత్” అనుసీవాక్యముచే ననువదించబడును. ఇత్తైరంగుననే క్రిందజెప్పబడు విరేచనప్రాధాన్యమును వస్తీప్రాధాన్యమునుగూడ ననువాదరూపముగ నెరుంగనగును.

❧ విరేచనము శేయదగనివారు. ❧

మూ. అవిరేచ్యాస్తు—సుభగక్షతగుదము క్తనాలాధోభాగ రక్తపిత్త విలక్షిత దుర్బలేద్విగ్రయాల్పాగ్ని నిరూఢకామాదివ్యగ్రాఽజీర్ణనవజ్వర మదాత్యయితాత్మాత శల్యాద్దితాభిహతాతి స్నిగ్ధ రూక్షదారుణకోష్ఠాః, క్షతాదయశ్చ గర్భిణ్యన్తాః. ౧౧

వ్యా. సుకుమారముగ పెరిగినవారును, గుదస్థానమున గాయపడిపుండైనవారును, గుదద్వారమును మూసికొనకయుండువారును, అధోగతరక్తపిత్తము కలవారును, లంకణము చేసినవారును, చక్షురాదీంద్రియములు బలహీనములుగ నున్నవారును, మందగించి స్వల్పమైన జాతరాగ్నికలవారును, నిరూహవస్తిచేసికొనినవారును, కామక్రోధాదులచే కలతనొందినమనస్సు కలవారును, అజీర్ణరోగముకలవారును, నూతనముగ జ్వరమువచ్చిన వారును (జ్వరము వక్రముగాకుండునపుడు అని యర్థము), మదాత్యయపీడితుడును, కడుపుబ్బరముకలవారును, శల్యముచే బాధితుడును, అభిఘాతము నొందినవారును, మిక్కిలి స్నిగ్ధంబును, మిక్కిలిరూక్షంబును, క్రూరంబునైనశోష్ణముకలవారును విరేచనమునకు అర్హులుకారు. మరియు పమనానర్హులపరిగణనముచేయుతరి చెప్పబడిన “క్షతక్షీణ... గర్భిణీ” అను నంతవరకుగల వాక్యముచే నిర్దేశింపబడినక్షతక్షీణాదులును విరేచనమునకును అర్హులుకారు.

❧ అనర్హులకు విరేచనమువలనగల్గువ్యాపత్తులు. ❧

మూ. తత్ర సుభగస్య సుకుమారోక్తో దోషః స్యాత్, క్షతగుదస్య క్షతే గుదే ప్రాణోపరోధకరిం రుజాం జనయేత్, ముక్తనాశ మతిప్రవృత్త్యా హన్యాత్, అధోభాగరక్త పిత్తినం తద్వత్; విలక్షితదుర్బలేద్విగ్రయాల్పాగ్ని నిరూఢాః ఔషధవేగం నస హేరణ్; కామాదివ్యగ్రమనసో న ప్రవర్తతే, కృచ్ఛ్రిణ వా ప్రవర్తమానం అయోగదోషా కుర్యాత్; అజీర్ణినః ఆమదోష స్యాత్; నవజ్వరిణోఽవిపక్వాన్ దోషాన్ న నిర్మలేత్, వాత మేవచ కోపయేత్; మదాత్యయితస్య మద్యక్షీణే దేహే వాయుః ప్రాణోపరోధం కుర్యాత్, ఆత్మాతస్యాద్దాయమానస్య వా పురీషకోష్ఠే (పురీషగ్రధితకోష్ఠే) నిచితో వాయుర్విసర్పన్

సహసాఽఽనాహం తీవ్రతరం మరణం వా జనయేత్, శల్యాద్ధి
తాఽభిపాతయోః ఊతే వాయురాశ్రితో జీవితం హింస్యాత్;
అతిస్నిగ్ధస్య అతియోగభయం భవేత్; రూక్షస్య వాయురజ్జ
ప్రగ్రహం కుర్యాత్; దారుణశోష్ణస్య విరేచనోద్ధతాః దోషాః
హృచ్చూలపర్వభేదాఽఽనాహోజ్జ మద్దచ్చర్దిమూర్ఛాక్లమాన్
జనయిత్వా ప్రాణాన్ హన్యుః; ఊతాదీనాం గర్భిణ్యంతానాం
ఛర్దనోక్తో దోషస్సాన్యత్; తస్మాదేతే న విరేచ్యాః. ౧౨

వ్యా. వైజేష్ఠబడినవిరేచనార్హులలో సుకుమారులకు విరేచనము చేయించినయెడ
వమననిషేధమునకు చెప్పినదోషమే సంభవించును. (హృదయమున బాధకల్గి ఊర్ధ్వ
మార్గమున నైనను, అనోమార్గమున నైనను, రక్తంబధికముగ వెడలునని భావము. మరియు
గుదమున గాయపడినవానికి విరేచనము చేయించిన గాయము అధికమై ప్రాణాంతకమైన
తీవ్రమగుబాధను కల్గించును. గుదము మూసికొనకయున్నవానికి విరేచనోపధమువలన
అధికముగ విరేచనంబులై చంపును. అనోగతరక్తపిత్తముగలవారికిని అట్టియుప
ద్రవమే కల్గును. లంకణము చేసినవారికిని, దుర్బలములైన ఇంద్రియములు కల
వారికిని, అగ్నిమందగించినవారికిని, నిరూఢవస్తిచేసినవారికిని, శరీరబలము చాల తక్కు
వగునుండుటంజేసి వారు విరేచనోపధవేగమును నహింపజాలకుండురు. కామము, శ్రోధము,
శోకము మున్నగువానిచే కలతనొందినమనస్సుగలవానికి విరేచనము నుపయోగించినచో
విరేచనములు కానోపదు. లేక మిక్కిలికష్టముచే విరేచనము స్వల్పముగనగును, దానంజేసి
విరేచనఅయోగమునగల్గు విభ్రంశము, హిక్కా, స్తంభము, మున్నగుదోషములు సంభ
వించును. శీర్ణశక్తిలేనివానికి ఆమదోషము సంభవించును. దోషములు పక్వముగాకుండు
నవీనజ్వరితునకు విరేచనము నుపయోగించినయెడ పక్వముగానిదోషములను బైటవెడలించ
నేరక కేవలము వాతమునే ప్రకోపింపజేయును. మదాత్మయము కల్గినవానికి మద్యపాన
ముచే శరీరము తీణించియుండుటవలన వాతము మిగుల ప్రకోపమునొంది ప్రాణముల
మిగుల హింసించును. కడుపుబ్బరించినవానికి విరేచనము నుపయోగించినయెడ వాతము
ప్రకుషితమై పురిపించితమైన శోష్ణమున పలుతెరంగుల సంచరించుచు శోష్ణమున గడబిడ
జేసి అట్టియానాహమును తీవ్రతరముగజేసి నొకవేళమరణమునుగూడ కలిగించును. శల్య
ముచే బాధితునకును, అభిఘాతము నొందినవానికిని, గాయమున వాతముజేరి ప్రాణహాని
జేయును. మిక్కిలి స్నిగ్ధశోష్ణలకును, విరేచనాతియోగభయము కలుగును. రూక్షశరీరుల
కును వాతము ప్రకుషితమై అవయవములయందు బాధ కల్గించును. శ్రూరశోష్ణనకు

విరేచనముపయోగించినయెడ దోషములు ప్రకోపమునొంది హృదయశూలను, పర్వ భేదము, ఆనాహము, ఒడలిసోపులు, వాంతి, మూర్ఛ, బడలిక అనునీయవద్రవముల గల్గించి ప్రాణముల హింసించును. ఊతక్షణము మొదలుజేసి గర్భిణీవరకును చెప్పబడినవారికిని విరేచనమునుపయోగించినయెడ పమనాషధముచేగల్గు నాయాయవద్రవములే సంభ వించును. కావున వైశేష్యబడిన సుఖమారాదులకు విరేచనాషధము నుపయోగింపదగదని భావము.

— విరేచనముచేయదగినవారు. —

మూ. శేషాస్తు విరేచ్యాః; (విశేషతస్తు) కుష్ఠజ్వరమేహార్ధ్వర క్షపిత్ర భగన్దరోదరాస్థిబ్రధ్నస్థీహగుల్మార్బుద గలగణ్డ గ్రన్థివిసూచి కాలసక మూత్రాఘాతక్రిమికోష్ఠవిసర్ప పాండురోగశిరఃపార్శ్వ శూలోదావర్తనేత్రాస్యదాహ హృద్రోగవ్యజ్జనీలికానేత్రనాసి కాస్యస్రవణహలీమక శ్వాసకాసకామలూపచవ్యవస్తారోన్మాదవాత రక్తయోనిరేతోదోష తైమిర్యారోచకావిపాకచ్ఛర్దిశ్చయథా దరవిస్ఫోటకాదయః, పిత్తవ్యాధయో విశేషేణ రోగాధ్యా యోక్తాశ్చ; ఏతేషు హి విరేచనం ప్రధానతమమిత్యుక్తం అగ్న్యై పశమే అగ్నిగృహవత్.

౧౩

వ్యా. వైశేష్యబడిన సుఖగఊతగుదాదులకన్న ఇతరములగురోగములు గలవారికి విరేచనాషధముచే విరేచనము చేయింపదగును. అందును-కుష్ఠము, జ్వరము, ప్రమేహము, ఊర్ధ్వగతరక్తపిత్తము, భగందరము, ఉదరము, అస్థిరోగము, బ్రధ్నరోగము, స్థిహము, గుల్మము, ఆర్బుదము, గలగండము, గ్రంథి, విసూచిక, ఆలసకము, మూత్రాఘాతము, కోష్ఠమున క్రిములు జేరియుండుట, వినర్పము, పాండురోగము, శిరశ్శూల, పార్శ్వ శూలము, ఉదావర్తము, కండ్లుమంటలు, నోరుమంట, హృద్రోగము, వ్యంగము, నీలిక, నోటునుండియు, నాసారంధ్రములనుండియు, కన్నులనుండియు నీరుగారుట, హలీమకము, శ్వాసకాసములు, కామలారోగము, అవచి, అపస్తారము, ఉన్మాదము, వాతయోని, రక్తయోని, శుక్రదోషము, తిమిరరోగము, అరోచకము, ఆజీర్ణము, పమనరోగము, శోఫ, మహోదరము, విస్ఫోటము ఇవిమున్నగురోగములును; మహారోగాధ్యాయమున జెప్ప బడినపిత్తరోగములును; ముఖ్యముగ విరేచనమునకు అర్హములైయుండును. వైశేష్యబడిన రోగములయందు పిత్తము ప్రకుశితమైయుండును, గాన అట్టిపిత్తమనకు ప్రధానమై

విరేచనరూపచికిత్సను చేసినయెడ పిత్తదోషము బయలుపెడలి దానజనించినరోగములన్నియు (నిప్పుచే తగలబడుచుండుగృహము నిప్పును చల్లార్చినయెడ బాగుపడువిధముగ) నిశ్శేషముగ శమించును. ఇచ్చట మహారోగాధ్యాయమున “పిత్తవికారాః—ఓషశ్చష్టాషశ్చ.....వ్యాఖ్యాతాః” (సూ. అ. 20 సూ. 18) అని నిర్దేశింపబడిన పిత్తరోగములు ఇచ్చట “రోగాధ్యాయోక్తాశ్చ” అనువాక్యముచే ననువదించబడెను.

మరియు “విరేచనం తు సర్వోపక్రమేభ్యః పిత్రే ప్రధానతమం మన్యస్తే భిషజః.....యథాగ్నౌ వ్యపాదే కేవలమగ్నిగృహం చ శీతీ భవతి తద్వత్” (సూ. అ. 20 సూ. 21) అని మహారోగాధ్యాయమున చెప్పబడినవాక్యార్థము ఇచ్చట “ఏలేషు హి విరేచనమ్.....గృహవత్” అనువాక్యముచే అనువదించబడును.

❧ ఆస్థాపనపద్ధతినర్తులు. ❧

మూ. అనాస్థాప్యాస్తు—అజీర్ణతలి స్నిగ్ధవీతస్నేహోక్తిప్త దోషాల్పాగ్నియానక్లాంతాతిమర్బలక్షుత్తృష్ణా శ్రమారాతికృశభుక్త భక్తవీతోదకవమిత విరిక్త కృతనస్తః కర్తృకృద్ధభీతమత్రమూర్ఛిత ప్రసక్తచ్ఛర్ది నిష్ఠీనికాశ్వాసకాసహిక్కాబద్ధచ్ఛిద్రోదకోదరాడ్ధా నాలసకవిసూచికామప్రజాతామాతిసారమధుమేహకుష్మారాః.

వ్యా. అజీర్ణరోగియు, అతిస్నిగ్ధుడును, స్నేహమును పానముచేసినవాడును, దోషములు స్వస్థానమునుండి నడలి గమనోన్ముఖములైయున్నవాడును, జాతరాగ్ని మందగించినవాడును, రథము గుఱ్ఱములు మున్నగువానిపై నెక్కి సవారిచేయుటచే బడలినవాడును, మిక్కిలి బలహీనుడును, ఆకలిచేచైనను డప్పిచేచైనను శ్రమముచేచైనను పీడింపబడినవాడును, మిక్కిలి కృశించినవాడును, అన్నమును భుజించినవాడును, జలమును త్రాగినవాడును, పమన-విరేచన-నస్యకర్తలలో నెద్దానినైన చేసికొనినవాడును, క్రోధమునొందినవాడును, భయపడినవాడును, మత్తుగొనినవాడును, మూర్ఛనొందినవాడును, పమనము రానున్నవాడును, నోట కఫము వెడలనున్నవాడును, శ్వాసము కాసము ఎక్కిల్ల బద్ధోదరము ఛిద్రోదరము జలోదరము కడుపుబ్బరము అలసకము విసూచిక ఆమ, గర్భసావము, ఆమాతిసారము, మధుమేహము (ప్రమేహసామాన్యము) కుష్మము అనునీవ్యాధులలో నెద్దానిచేచైన బాధింపబడినవారను, ఆస్థాపనపద్ధతినీజేయ నర్హులుకారు. (ఇచ్చట మధుమేహశబ్దముచేత ప్రమేహములన్నియు గ్రహింపబడును.)

అనర్హుల కాస్థాపనవ స్తిచే గల్గువ్యాపత్తులు. ౨౭

మూ. తత్ర—అజీర్ణ్యతిస్నిగ్ధపీతస్నేహానాం దూష్యోదరం, మూర్ఛాశ్వయథుర్వాస్యాత్; ఉల్లిష్టదోషమద్దాగ్నోః అరోచకస్తీవ్రః; యానక్లాష్టస్య ఊభవ్యాపన్నో వస్తిః ఆశు దేహం శోషయేత్; అతిదుర్బలక్షుత్తృష్ణాశ్రమార్తానాం పూర్వోక్తో దోషస్సాన్యత్, అతికృశస్య కార్మ్యం పునర్జనయేత్; భుక్తభక్తపీతోదకయోః ఉల్లిశోర్ధ్వమథోవా వాయుర్వస్తిముత్తివ్యక్షిప్తం ఘోరాన్ వికారాన్ జనయేత్; వమితవిరిక్తయోస్తు రూక్షం శరీరం నిరూహః క్షతం ఘోరభవ దహేత్; కృతనస్తః కర్తణో విభ్రంశం భృశసంరుద్ధస్తోతసః కుర్యాత్, (భృశం సన్నిరుద్ధస్తోతసం కుర్యాత్) కుద్ధభీతయోః వస్తిరూర్ధ్వముపస్థవేత్; మత్తమూర్ఛితయోః భృశం విచలితాయాం సంక్షాయాం చిత్తోపఘాతాత్ వ్యాపత్ స్యాత్; ప్రసక్తచ్ఛర్దినిష్ఠీవికాశ్వాసకాసహిక్మార్తానాం ఊర్ధ్వభూతో వాయుః ఊర్ధ్వం వస్తిం నయేత్; బద్ధచ్ఛిద్రోదకోదరాధ్ధానార్తానాం భృశతరమాధ్ధాప్య వస్తిః ప్రాణాన్ హింస్యాత్; అలసకవిసూచికామప్రజాతాఽఽమాతిసారిణాం ఆమకృతో దోషస్సాన్యత్, మధుమేహకుష్ఠినోః వ్యాధేః పునర్వృద్ధిః; తస్మాదేతే నాఽఽస్థాప్యాః.

౧౫

వ్యా. అజీర్ణ్యరోగముకలవారికిని, అతిస్నిగ్ధనకును, స్నేహపానముచేసినవానికిని అస్థాపనవ స్తికర్త జేసినచో సన్నిహితముచే గల్గుదూష్యోదరంబైనను, మూర్ఛయైనను, శ్వయథు (వాపు) వైనను సంభవించును. దోషముల్లేశము నొందినవారికిని, అగ్నిమందగించినవారికిని, లీప్రమైనయరోచకము కల్గును. రథముమున్నగువానిపై సవారిచేసి బడలినవానికి సంక్షోభముచే వస్తి వ్యాపత్తునొంది శరీరమును శీఘ్రముగ శోషింపజేయును. మిక్కిలి బలహీనులకును, ఆకలిదప్పలచేతను శ్రమముచేతను పీడింపబడినవారికిని కూడ వైజెష్ఠినరీతిగ శరీరము శోషించును. శరీరము మిక్కిలి కృశించినవారికి మరింతకార్మ్యమధికముగ నగును. అన్నమును భుజించినవానికిని జలమును త్రాగినవానికిని అస్థాపనవ స్తి

వలన వాతము ప్రకోపించి వస్త్రాని యూర్ధ్వముగనైనను అధోమార్గముగనైనను వెడలించి శీఘ్రముగ క్రూరములైనరోగముల గల్గించును. వమనమునైనను విరేచనమునైన నుపయోగించినవారికి నిరూపావస్తీజేసినయెడ నయ్యది వమనవిరేచనములచే రూక్షమైన కోష్ఠమున జేరి (గాయమునందుంచబడినతొరము గాయమును మరింత దహించుభంగి,) దహింప జేయును. నశ్యకర్త జేసినవానికి ఆస్థాపనవస్త్రాని నుపయోగించినయెడ ప్రోతోమార్గమును మిక్కిలి యడ్డగించి చక్షురావీంద్రియములకు వైకల్యమును కల్గించును. క్రోధముచేతను భయముచేతను వ్యాకులమైనవారికుపయోగించినచో వస్త్రోషధము నోరుమున్నగుమార్గముల నుండి బైటవెడలును. మత్తుకొనినవానికిని మూర్ఛనొందినవానికిని ఆస్థాపనవస్త్రాని నుపయోగించినయెడ ప్రజ్ఞ తప్పియుండునపుడు చిత్తమును బోతుగ చెరిచి మరింతమూర్ఛను వృద్ధి నందించును. వమనంబును, జొల్లును నోటవెడలనున్నవారికిని, శ్వాస-కాస-హిక్మలచే బాధితులకు నుపయోగించినయెడ వాతము ప్రకుపితమై యూర్ధ్వమార్గమున వస్త్రాని చేర్చును. బద్ధోదరము, ఛిద్రోదరము, జలోదరము, ఆధ్మానము, ఆనుసీరోగములచే బాధితులకు వస్త్రాని ప్రయోగముజేసిన నయ్యది మిక్కిలి యధికముగ నాధ్మానమును (కడుపుబ్బరమును) కల్గించి, తుదకు ప్రాణముల హింసించును. అలసకవినూచికలచే బాధితులకును అమగర్భమును ప్రసవించినవారికిని, అమాతిసారపీడితులకును ఆస్థాపనవస్త్రాని నుపయోగించినచో నామదోషము సంభవించును. మధుమేహము(ప్రమేహము)చేతను, కుష్ఠముచేతను బాధింపబడినవారికిని ఆస్థాపన నుపయోగించినయెడ ఆయావ్యాధులు మరింత వృద్ధి నొందును; కావున వైశేష్ట్యబడినయజ్ఞేష్టాదిరోగములచే బాధింపబడినవారికి ఆస్థాపనవస్త్రాని నుపయోగింపం జనదు.

— ఆస్థాపనవస్త్రానిచేయదగినవారు. —

మూ. శేషాస్త్రాస్తాప్త్యాః; విశేషతస్తు సర్వాశ్చైకాజ్ఞకుక్షిరోగ వాతవరోచి
మూత్ర శుక్రసంజ్ఞబలవర్ణ మాంసరేతఃక్షయ దోషాత్థానాజ్ఞస్తుక్తి
క్రిమికోపోదావర్త శుద్ధాతిసారపర్వభేదాభితాపస్తీహగుల్మశూల
పౌష్ట్రోగభగన్దరోన్మాద జ్వరబ్రధ్నశిరః కర్ణశూలవృదయ
పార్శ్వపుష్కకటిగ్రహవేపనాక్షేపక గౌరవాతిలాఘవరజఃక్ష
యార్ద్రవిషమాగ్నిస్థిగ్జానుజఙ్ఘోరు గుల్మపార్శ్వ ప్రపదయోని
బాహ్యజ్ఞులి స్తనాస్తదస్తనఖపర్వాస్థిశూలశోషస్తమ్భాస్త్రకూజన
పరికర్తికాల్పాలృశఃశబ్దోగ్రగన్ధోత్థానాదయో వాతవ్యాధయో

విశేషేణ మహారోగాధ్యామోక్తాశ్చ; ఏతేహ్వాస్థాపనం ప్రధాన
తమమిత్యుక్తం వసస్పతేర్థులచ్ఛేదవత్. ౧౬

వ్యా. వైనిషేధింపబడిన అజీర్ణాతిస్థిగ్ధాదిరోగులకన్న నితరులగువారికి ఆస్థాపన వస్తి చేయందగును. మరియు సర్వాంగవాతము, ఏకాంగవాతము, కుక్షీలో జనించు వ్యాధి, అపానవాతంబును, మలమూత్రములును, శుక్రంబును బంధించుట; బలము నశించుట, శరీరకాంతియు, మాంసంబును, శుక్రంబును తీజించుట; ఆధ్వానము, శరీర ముపై స్పర్శజ్ఞానము తెలియకుండుట, కోష్ఠమున క్రిములు జేరుట, ఉదావర్తము, శుద్ధాతిసారము, వ్రేలిగణపులయందు పగిలి బాధ కల్గుట, శరీరతాపము, స్త్రీహము, గుల్మము, శూల, హృద్రోగము, భగందరము, ఉన్మాదము, జ్వరము, బ్రష్మరోగము, శిరఃశూలము, చెవిపోటు, గుండెనొప్పి, ప్రక్కలయందును, వీపునందును, కటిప్రదేశము నందును నొప్పి; కంపవాతము, ఆత్రేపకవాతము, శరీరము బరువుగనుండుట, లేక మిక్కిలి లేలికగనుండుట, స్త్రీలకు ఋతురక్తము తీజించుట, జఠరాగ్ని విషమముగ నుండుట, పిరుదులు, మోకాళ్లు, పిక్కలు, తొడలు, చీలమండ, కాలిమడిమి, మీగాళ్లు, యోని, బాహువులు, వ్రేళ్లులు, స్తనాగ్రములు, దంతములు, గోళ్లు, వ్రేలికీళ్లు, అస్థులు, వీనిలో దేనియందైనను శూల కల్గుట; లేక శుష్కించుట; లేక స్తంభించుట; ఆంత్రికూజనము; (ప్రేవులలోకూతలు); పరికర్తిక (గుదస్థానమున కత్తిరించినవిధముగ బాధ); కొంచెము కొంచెముగ వైనను, శబ్దముతోడియైనను, తీవ్రమైనవాసనకల్గియైనను, మలము వెడలుట; ఇవి మున్నగువ్యాధులచే పీడింపబడినవారు మహారోగాధ్యాయమున చెప్పబడినవాత వ్యాధులు కలవారును, విశేషముగ (ప్రధానముగ) ఆస్థాపనవస్తి చేయుటకు తగుదురు.

వైజిప్సివ వ్యాధులయందు వస్తికర్తచేసినచో అయ్యది పక్వాశయమున తోలు తనే ప్రవేశించి వాతవ్యాధికి మూలకారణమైన హేతువును నిర్మూలనముచేయును దానం జేసి వాతవ్యాధులన్నియు (ఒకవృక్షమునకు ఆధారభూతమయినచ్రేళ్లును పెకలించినచో ఆచెట్టుకు సంబంధించిన శాఖోపశాఖలతోకూడ నిర్మూలమై మరల పొడమకుండునట్లు), నిర్మూలములై మరల పొడమకనుండును. కావున వస్తికర్తప్రధానమని చెప్పబడినది. ఈవిషయమునే సూత్రస్థానమునందలి మహారోగాధ్యాయమున “ఆస్థాపనానవాసస్త్రాఖలు.....ఫలపలాశానాం నియతో వివాశశి తద్వత్” (సూ. అ. ౨౦ శ్లో. ౧౭) అని చెప్పబడినది. అదియే ఇచ్చట “ఏతేహ్వాస్థాపనం.....చ్ఛేదవత్” అనువాక్యముచే ననుపదించబడినది. మరియు “నఖభేదశ్చ.....ఆశీతర్వాకవికారాః” (సూ. అధ్యాయ. ౨౦. శ్లో. ౧౪) అనువాక్యముచే మహారోగాధ్యాయమున చెప్పబడినవాతరోగములను

ఇచ్చట “వాతవ్యాధయో విశేషేణ మహారోగాభ్యామైక్తాశ్చ” అని యనువదింపబడినది.

—ॐ అనువాసనవ స్తికనర్థులు. ॐ—

మూ. య ఏవ అనాస్థాప్యాః తేవ అననువాప్యాః స్యుః, విశేషతస్తు—అభుక్త భక్తనవజ్వరపాణ్డూరోగ కామలా ప్రమేహార్యః ప్రతిశ్యాయారోచకమద్దాగ్ని దుర్బలస్థీహకఘోదర - ఊరుస్తంభవరోచ్చభేదవిషగరపీతపిత్తకఘాభిష్యంద గురుకోష్ఠస్థిపదగలగడ్డాపచాక్రిమికోష్ఠినః. ౧౭

వ్యా. ఎవరికే ఆస్థాపనవస్తి చేయదగదని వైచి నిషేధింపబడినదో వారికే అనువాసనవస్తినికూడ ప్రయోగింపజనదు. అందును—అన్నమును భుజించకుండువారును, నవ (అమావస్థయందున్న) జ్వరపీడితులును, పాండురోగులును, కామలాపీడితులును, ప్రమేహరోగముకలవారును, అర్శోరోగబాధితులును, పతిశ్యాయము (పేసన)చే బాధపడువారును, అగ్ని మందగించినవారును, బలహీనులును, స్థిహారోగులును, కఫముచే నైనను ఉదరరోగముకలవారును, ఊరుస్తంభము, మలభేదము కలవారును; విషమును, గరమును (వెట్టుడుమందును) త్రాగినవారును, పిత్తకఫములచేనైన అభిష్యందము కలవారును, గురుకోష్ఠము కలవారును, స్థిపదము, గలగండము, అపచీ, యనురోగములు కలవారును; కోష్ఠమున క్రిములు కలవారును, విశేషముగ ఆస్థాపనవస్తికి అర్హులుకారు.

—ॐ అనర్థులకనువాసనముచే గల్గువ్యాపత్తులు. ॐ—

మూ. తత్ర—అభుక్తభక్తస్య అనావృతమార్గత్వాత్, ఊర్ధ్వమతివర్తతే స్నేహః; నవజ్వరపాణ్డూరోగ కామలా ప్రమేహిణాం దోషానుట్లిశ్య ఉదరం జనయేత్; అర్చసస్య అర్శాస్య భిష్యంద్యాక్షానం కుర్యాత్; అరోచకార్తస్య అన్నగృధ్ధిం పునర్హన్యాత్; మద్దాగ్నిదుర్బలయోః మద్దతరమగ్నిం కుర్యాత్; ప్రతిశ్యాయస్థిహాదిమతాం భృశముట్లిష్టదోషాణాం భూయ ఏవ దోషం వర్ధయేత్; తస్మాదేతే నానువాస్యాః. ౧౮

వ్యా. వైచిషేధింపబడినవారలలో అన్నమును భుజింపకుండువారికి అనువాసనవస్తిప్రయోగము చేసినయెడ ఊర్ధ్వమార్గము అడ్డులేకయుండుటచేత వస్తిలో ప్రయో

గింపబడిన స్నేహము నిరాటంకముగ వైకివ్యాపించును. నవజ్వరము, పాండురోగము, కామల, ప్రమేహము అనునీరోగములు గలవారికి ప్రయోగించినచో దోషములు కలత నొంది ఉదరవ్యాధిని కల్గించును. అర్శోరోగముకలవానికి గుదాంతురములను ద్రవించ జేసి ఆధ్వానమును కల్గించును. అరోచకము కలవారికి అన్నమునందభిలాషను బొత్తుగ నశింపజేసును. అగ్నిమాంద్యము కలవారికిని, బలహీనులకును, అగ్నిని మరింత మందగింప జేయును. ప్రతిశ్యామము, క్షీహము, కఫోదరము, ఊరు స్తంభము, వరోచ్ఛేదము కల వారికిని; విషమును గరమును పానముచేసినవారికిని, పిత్తఅభివ్యందములుకలవారికిని, గురు కోష్ఠములకును, క్లిషదగలగండఅపచిరోగములు కలవారికిని, క్రిమికోష్ఠలకును, అనువాసన వస్త్రీ నుపయోగించినచో ఉల్లిప్పమైనదోషములను మరింత మిక్కుటముగ వృద్ధి నొందించును. కావున వైచెప్పినవారికందరకును అనువాసనవస్త్రీని చేయందగదు.

అనువాసనవస్త్రీకర్తవ్యము. ౭౭

మూ యవవాస్థాస్యాః తవవానువాస్యాః; విశేషతస్తు— రూక్ష తీక్షణ్గాయః కేవలవాతరోగార్తాశ్చ; ఏతేషు హ్యనువాసనం ప్రధానతమమిత్యుక్తం వసస్పతిమూలే ద్రుమప్రసేకవత్. ౧౯

వ్యా. యెవరికి ఆస్థాపనవస్త్రీచేయదగునో వారికే అనువాసనవస్త్రీనిగూడ చేయ దగును. మరియు—రూక్షశరీరులకును, తీక్షణ్గాయకలవారికిని, కేవలవాతరోగము గలవారి కిని, ప్రధానముగ అనువాసనవస్త్రీని ప్రయోగింపదగును. అట్టివారికి అనువాసనవస్త్రీచేసి నచో వస్త్రీషధమునందలి స్నేహముచే వాతముయొక్క రూక్షాదిగుణములను శమింపజేసి (యొకచెట్టునకు మొదట నీరును పోసినయెడ నయ్యది శాఖోపశాఖలుగ వృద్ధినొందు భంగి) శరీరవర్ణబలాదులను వృద్ధినొందించును. కావున వైచెప్పినవాతవ్యాధులయందు స్నేహభూయిష్ఠమయిన అనువాసనవస్త్రీని ప్రయోగించుట చాలముఖ్యమని చెప్పబడినది.

ఈవివరణము కల్పనాసిద్ధియను వైయధ్యాయమున నిట్లు చెప్పబడినది. “మూలే నిషిక్తో హి.....అనువాసనేన” (చ. సి. అ. ౧ శ్లో. ౩౦) దానినే ఇచ్చట “ఏతేషు హ్యనువాసనం, ప్రధానతమమిత్యుక్తం మూలే ద్రుమప్రసేకవత్” అను వాక్యముచే ననువదించబడినది.

శిరోవిరేచనమునకనర్హము. ౭౮

మూ. అశిరోవిరేచనార్హాస్తు— అజీర్ణిభుక్తభక్తపితస్నేహమద్యతోయ పాతుకామః, స్నాతశిరాః, స్నాతుకామః, తుత్తప్తాశ్రమార్త

మత్తమూర్ఖితశస్త్రదణ్డహతవ్యవాయవ్యాయామపానక్లాస్త నవ
జ్వరశోకాభితప్త విరిక్తానువాసిత గర్భిణీనవప్రతిశ్యాయార్తః;
అన్యతాదుర్దినేచేతి (అన్యతుదుర్దినేచేతి). ౨౦

వ్యా. అజీర్ణరోగియు, అన్నమును భుజించినవాడును, స్నేహమునైనను మద్యము
నైనను ఉదకమునైనను త్రాగినవారును, స్నేహాదుల త్రాగ నిచ్చుగొనినవారును, శిరస్సాన్ని
నము జేసినవారును, శిరస్సాన్నినము చేయదలచినవారును, ఆకలిదప్పులచేతను పరిశ్రమము
చేతను శ్రమనొందినవారును, మత్తుగొనినవాడును, మూర్ఛనొందినవారును, ఆయుధము
లచేనైనను కఱ్ఱలచేనైనను కొట్టబడినవారును, స్త్రీసంభోగముచేతను వ్యాయామముచేతను
మద్యపానముచేనైనను బడలినవారును, నవజ్వరము కలవాడును, దుఃఖముచే సంతాపము
నొందినవాడును, విరేచనముచేసికొనినవాడును, అనువాసనవ స్తిచేసికొనినవాడును,
గర్భిణియు, నూతనముగ పీనసము సంభవించినవాడును, శిరోవిరేచనము చేసికొన నర్హులు
కారు. మరియు నన్యకర్తకు నిషిద్ధమైన శీత-గ్రీష్మ-వర్ష ఋతువులయందును, మేఘము
లావరించియున్న దినములయందును ఎవరికైన శిరోవిరేచనము చేయంజనదు. (ఇచ్చట
“అన్యతుదుర్దినే” అను సమస్తపదపాఠమున వర్ష ఋతువునకన్న నితరకాలమున మేఘ
చ్ఛాదనము కల్గినప్పుడని యర్థము.)

— అనర్హులకు శిరోవిరేచనముచే గల్గువ్యాపత్తులు. ౨౧ —

మూ. తత్ర—అజీర్ణభుక్తభక్తయోః దోషఉద్ధర్షవహాని ప్రోతాంస్యా
వృత్య కాసశ్వాసచ్ఛర్దిప్రతిశ్యాయాః జనయేత్, వీతస్నేహ
మద్యతోయపాతుకామానాం, కృతే చ పిబతాం, ముఖనా
సాస్త్రవాఽత్యుపదేహతిమిరశిరోరోగాః జనయేత్; స్నాత
శిరసః, కృతే చ స్నానాచ్ఛిరసః ప్రతిశ్యాయం (స్నాతస్య
ప్రతిశ్యాయమ్); తుధార్తస్య వాతప్రకోపం; తృష్ణార్తస్య పునః
తృష్ణాభివృద్ధిం ముఖశోషం చ; శ్రమార్తమత్తమూర్ఖితానాం
ఆస్థాఽనోక్తం దోషం జనయేత్; శస్త్రదణ్డహతయోః తీవ్ర
తరాం రుజం జనయేత్; వ్యవాయవ్యాయామపానక్లాస్తానాం
శిరస్సున్ధనేత్రోరఃపీడనమ్; నవజ్వరశోకాభితప్తయోః ఉష్ణా
నేత్రినాడీరనుసృత్య తిమిరం జ్వరవృద్ధిం చ కుర్యాత్; విరిక్తస్య

వాయుర్ద్వియోషఘాతం కుర్యాత్; అనువాసితస్య కఫః శిరో
గురుత్వకణ్డ్యాక్రివిదోషా జనయేత్; గర్భిణ్యాః గర్భం స్తప్సు
యేత్; స కాణః కుణిః పక్షహతః, వీరసర్పి వా జాయతే; నవ
ప్రతిశ్శాయార్తస్య స్తోతాంసి వ్యాపాదయేత్; అన్యతా
(తు)దుర్దినే చ శీతదోషా పూతినస్యం శిరోరోగం చ జన
యేత్, తస్మాదేతే న శిరోవిరేచనార్హాః. ౨౦

వ్యా. వైనిషేధింపబడినవానిలో అజీర్ణరోగిని ఆహారమును భుజించినవారికిని
శిరోవిరేచనము జేసినయెడ నాసారంధ్రములయందలి దోషము (మలము) ఊర్ధ్వముగ
వ్యాపించియుండు స్తోతోమార్గముల జేరి యడ్డగించి కాసక్వాసములను, పమనము, పీనస
మును కల్పించును. స్నేహమునైనను మద్యమునైనను జలమునైనను త్రాగినవారికిని, త్రాగ
నిచ్చుకొనినవారికిని, (శిరోవిరేచనమును చేసినవెంటనే స్నేహ-మద్య-జలముల త్రాగవారి
కని యర్థము). శిరోవిరేచనముచేసినయెడ నోటినుండియు నాసారంధ్రములనుండియు
ద్రవము ప్రవించును, కన్నులచెప్పు లబ్బును, తిమిరరోగంబును శిరోరోగంబును కల్గును.
శిరస్సానముచేసినవానికిని, శిరోవిరేచనము చేయించినవెంటనే స్నానముచేయువానికిని,
ప్రతిశ్శాయము సంభవించును; ఆకలిగొన్నవానికి వాతము ప్రకోపము నొందును; దప్పి
గొన్నవానికి దప్పి మిక్కిలి యధికమై నోట ద్రవములేక యెండును; శ్రమనొందినవాని
కిని, దప్పిగొన్నవానికిని, మూర్ఛనొందినవానికిని, అస్థాపనపస్తీవలనగలగుదోషములే
సంభవించును; (శ్రమపీడితునకు దేహము శోషించుననియు, మదమూర్ఛలచే బాధితులకు
చిత్తోపఘాతములు గల్గననియు భావము.) ఆయుధములచేతను, కర్రలచేతను, కొట్ట
బడినవానికి శిరోవిరేచనము చేయించినయెడ తీవ్రమైననొప్పి కల్గును స్త్రీసంభోగము
చేతను, వ్యాయామముచేతను బడలినవానికి శిరస్సునొందును, మూపులయందును, కన్నుల
యందును, తొమ్మునందును బాధకల్గును; నవజ్వరముచేతను, శోకముచేతను సంతాపము
నొందినవానికి శిరోవిరేచనము చేయించినయెడ శరీరమునందలి వేడి నేత్రమునకు సంబం
ధించిననాడులయందు ప్రవేశించి తిమిరరోగమును గల్పించుచు, జ్వరమును వృద్ధి నొందిం
చును; విరేచనముచేసినవానికి వాతము ప్రకుపితమై చక్షుగూడిబింబియములకు బాధ
కల్పించును; అనువాసనపస్తీని చేసినవానికి కఫము ప్రకుపితమై తలభారమును, దురదను,
క్రిమిరోగములను కల్పించును; గర్భిణీస్త్రీకి గర్భమును కదలనీయక స్తంభింపజేసును. లేక
గర్భమునందలి యాశిశువు గ్రుడ్డిగవైనను, చేతులమడుచుకొనియైనను, పక్షవాతము కల్గి
యైనను, కుంటిగవైనను పుట్టును; నూతనముగ ప్రతిశ్శాయము సంభవించినవానికి
చ-సిద్ధి—24

వెంటనే శిరోవిరేచనము చేయించినయెడ స్తోత్రస్ఫులను చెరచును; అనుకూలముకాని ఋతువునందు మేఘము లావరించియుండునపుడును; (లేక వర్ష ఋతువుకన్న నితరకాలమున మేఘములావరించియున్నపుడును); శిరోవిరేచనము చేయించినయెడ శీతదోషములను, పూతి (దుర్గంధ)నస్యమును, శిరోరోగమును కల్పించును; కావున వైజెష్ఠిన అజీర్ణరోగమున్నగువారికి శిరోవిరేచనము జేయించుట యుక్తముకాదని సముచితార్థము.

— శిరోవిరేచనమున కర్హులు. ౨౯ —

మూ. శేషాస్త్యవై; విశేషతస్తు—శిరోదస్తమన్యాస్తమ్భగలహనుగ్రహపీనసగలశుష్టికాశాలూక శుక్రతిమిరవర్త్తిరోగ వ్యజ్ఞోపజిహ్వీకార్ధావభేదకగ్రీవాస్కంధాంసాస్య నాసికాకణ్ఠాక్షిమూర్ధకపాలశిరోరోగార్దితాపతస్త్రకాఽపతానక గలగణ్ఠ దస్తశూలహర్ష చాలాక్షిరాజ్యర్భదస్వరభేదవా గ్రహగద్గదక్రథనాదయః, ఊర్ధ్వజత్వగతాశ్చ వాతాదివికారాః పరిపక్వాశ్చ; ఏతేషు శిరోవిరేచనం ప్రధానతమమిత్యుక్తం; తద్ధ్యుత్తమాజ్ఞమనుప్రవిశ్య ముంజాదీషికామివ ఆసక్తాం కేవలం వికారకరం దోషమపకర్షతి.

౨౨

వ్యా. వైజెష్ఠిన అజీర్ణాదిరోగములకన్న ఇతరరోగములయందు శిరోవిరేచనము చేయనగును. మరియు—శిరస్తంభము, దంతస్తంభము, మన్యాస్తంభము, గలగ్రహము, హనుగ్రహము, పక్షమైనపీనస్యము, గలశుండికాశాలూకము అనుగళరోగములు, శుక్రము, తిమిరము అనునేత్రరోగములు, వర్త్తిరోగము (కనురెప్పలయందలి వ్యాధులు), వ్యంగము (మంగు), ఉపజిహ్వీకా (కొండనాలుక), ఆర్ధావభేదనము అనుశిరోరోగము, కంఠము మూపులు అంసదేశము నోరు నాసిక చెవులు కండ్లు శిరస్సు కపాలము అనుసీప్రదేశములయందు కల్గవ్యాధులు, శిరోరోగము, అర్దితము, అపతంత్రకము, అపతానకము అను వాతరోగములు: గలగండము, దంతశూల, దంతహర్షము, దంతచలనము, కన్నులయందు రేఖలుగ జనించు నేత్రవ్యాధి; నేత్రార్బుదము, స్వరభేదము, వాగ్గ్రహము, మాట పట్టి నట్లు వెడలుట, గద్గదస్వరముతో మాటలాడుట, క్రద్ధనము (ముక్కుతో మాటలాడుట), ఇవిమున్నగువ్యాధులు కలవారును; కంఠమునకు వైభాగమునందలి పరిపక్వములైన వాతవ్యాధులుకలవారును; ప్రధానముగ నస్యకర్తుని జేసిన నర్హులగుదురు. మరియు వైజెష్ఠిన వ్యాధులయందు శిరోవిరేచనము నుపయోగించినచో నాయకాషధము నానా

రంధ్రములనుండి శిరస్సున ప్రవేశించి వ్యాపించి అందలిదోషములనెల్ల (ముంజదర్శనాశ ములోనుండి లోపలనుండు సుడిని బైట విడదీయుభంగి) బైట వెడలించి వ్యాధుల కల్గించుదోషమును పూర్తిగ హరించును. కావున వైశిష్టినవ్యాధులయందు శిరోవిరేచ నము ప్రధానమైనచికిత్సితమని చెప్పబడినది.

ఇచ్చట తరుణావస్థనుండు పీనసమునందు శిరోవిరేచనము నిషిద్ధముగావున నిచ్చట పీనసశబ్దముచేత పక్షమైన ప్రతిశ్ఛాయము గ్రహింపబడునుగాన విరోధములేదు.

— శిరోవిరేచనము చేయదగినకాలము. ౨౨ —

మూ. ప్రాప్తృత్పరద్యసన్దేషు ఇతరేషు ఆత్యయిక్తేషు రోగేషు నావనం కుర్యాత్ కృత్రిమగుణోపధానాత్; గ్రీష్మే పూర్వాష్ణే, శీలే మధ్యాహ్నే, వర్షాస్వదుర్ధినే చేతి. ౨౩

వ్యా. ప్రాప్తృత్కాలమునందును, శరదృతువునందును, వసంతయుతువునందును, నస్యకర్త ను చేయనగును. మరియు నస్యకర్త చేతనే నివర్తించదగినరోగములయందు వైశిష్టినయుతువులకన్న నితరములైన శిశిరోహమంతగ్రీష్మములయందును ఆయాయుతుధర్మ ములకు విపరీతములగు గుణముల సౌషధాదులకు సంస్కారసంయోగముచే గల్పించి సమ వీర్యుగనుండునట్లు చేసి నస్యవిధిచేయనగును. మరియు గ్రీష్మయుతువునందు పూర్వా ష్ణము (ప్రాతఃకాలము)నను, శీతకాలమునందు మధ్యాహ్నమునందును, వర్ష యుతువునందు మేఘావరణములేని సమయమునను, నస్యకర్త చేయనగును.

ఇచ్చట నిషిద్ధకాలమున నస్యకర్త చేతనే సాధింపతగినరోగములు తటస్థించినపుడు కాలసౌషధాదులకు ఉపాయాంతరసంయోగాదులచే కృత్రిమగుణాదుల కల్పించి నస్య కర్త చేయవలయునని “కృత్రిమగుణోపధానాత్” అనుపదముచే విధింపబడినది. ఈ కృత్రిమగుణోపధానవిధానము రోగభిషగ్జీతీయాధ్యాయమున నిట్లు చెప్పబడినది — “ఆత్యయిక్తే పునఃకర్తణి కామమృతుం వికల్ప్య కృత్రిమగుణోపధానేన యథర్తుగుణ విపరీతేన, భేషజం సంయోగసంస్కారప్రమాణవికల్పేనోపపాద్య ప్రమాణవీర్యసమం కృత్వా, తతఃప్రయోజయేదుత్తమేన యత్నేన అవహితః.” (చ. వి. అ. ౮ సూ. ౧౬గీ.)

— అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ౨౩ —

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. ఇతి పశ్చివిధం కర్త విస్తరేణ నిదగ్ధితం,

ఏభ్యో యన్నహితం యస్తాత్ కర్త యేభ్యశ్చ యద్ధితమ్. ౨౪

వ్యా. ఇతైరంగున వమనము, విరేచనము, ఆస్థాపనపస్తీ, అనువాసనపస్తీ, నస్య విధి అనుసించకర్తలను ఎవరికి నుపయోగింపదగినదియు, ఎవరికి నుపయోగార్హము గానిదో అట్టినిషేధమునకు తగినకారణములును, యెవరికి ఈపంచకర్తలలో నెయ్యది హితమైనదియు, నీపంచకర్తయసిద్ధియను నధ్యాయమున వివరింపబడినది.

❧ వైవిధినిషేధములయందు వైద్యునియూహాఆవశ్యకము. ❧

మూ. న చై కాస్తేన నిర్దిష్టైఽప్యర్థే భిని విశేద్బుధః,

(న చైతదేవం నిర్దిష్టం ఏ కాస్తేన సమాశ్రయేత్.)

స్వయమప్యత్ర వైద్యేన తర్క్యం బుద్ధిమతా భవేత్. ౨౧

ఉత్పద్యేత హి సావస్థా దేశకాలబలం ప్రతి,

యస్యాం కార్యమకార్యం స్యాత్ కర్త కార్యంచ వర్జితమ్. ౨౨

ఛర్దిష్పాద్రోగగుల్మానాం వమనం స్వే చికిత్సితే,

అవస్థాం ప్రాప్య నిర్దిష్టం కుష్ఠినాం వస్తీకర్త చ. ౨౩

తస్తాత్సత్యసి నిర్దేశేకుర్యాదూహ్యా స్వయంధియా,

వినా తర్కేణ యా సిద్ధిః యదృచ్ఛాసిద్ధిరేవ చ. ౨౪

వ్యా. ఇతైరంగున వైవి పంచకర్తలవిషయమై నిర్దేశింపబడినవిధినిమాత్రమే యను సరించి పండితుడగువైద్యుడు చికిత్సావిషయమున ప్రవర్తింపక తనబుద్ధిచే ననుయోచి తము నెరిగి యూహాప్రోహలచే దేశ-కాల-బల-సాత్త్వాదుల చక్కగ గమనించి తత్త దనుసారముగ అవసరమైనమార్పుల చికిత్సావిధానమున గల్పించి చికిత్సజేయుట యుక్తము. యెలనన దేశ-కాల-బలాదుల ననుసరించి వ్యాధులయొక్క అవస్థాభేదమును మార్పుగల్గుచుండును. అట్టియవస్థానుసారముగ వివ్యాధియందు ఏచికిత్స విధింపబడి నదియో నయ్యది యాచరింపవలనుపడకయు నుండును. అట్టియెడ నిషిద్ధమయిన చికిత్సా విధానమును ఆచరింపవలసియుండును. ఎట్టులన—ఛర్ది, హృద్రోగము, గుల్మము అను నీవ్యాధులయందు వమనము నిషిద్ధమైనను అవస్థాభేదముచే చేయవలసినట్లు నిర్దేశింపబడి నది. కుష్ఠరోగికి వస్తీకర్తయు నైతైరంగుననే విధింపబడినది. కావున అవస్థాభేదమును పట్టి, నిర్దేశింపబడినచికిత్సలను కొన్నిటిని వదలి దేశకాలాద్యనుసారముగ నూహించి నిషిద్ధమైనచికిత్సను కూడ స్వయముగ నూహించి చేయవలసివచ్చును. కావున బుద్ధిమంతు డగువైద్యుడు స్వబుద్ధిచేత వ్యాధ్యవస్థాభేదములను, దేశకాలాదిభేదములను చక్కగ గమనించి కేవలము నిర్దిష్టమైనచికిత్సనే అవలంబింపక తత్తదనుగుణముగ చికిత్సావిధాన

మును కల్పించుకొని యుక్తియుక్తముగ చేయవలయునని భావము. కొన్ని సమయముల యందు అట్టివితర్కములేక చేయబడినచికిత్సయు ఘనాక్షరన్యాయముగ ఫలవంతమగును. అయ్యది యాదృచ్ఛికసిద్ధియేకాని యుక్తిసాధితము కానేరదని యెరుంగునది.

❧ అధ్యాయసమాప్తి. ౧౯ ❧

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే
సిద్ధిస్థానే పశ్చాత్త్యయసిద్ధిర్నామ ద్వితీయోధ్యాయః

వ్యా. ఇతైరంగున అగ్నివేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును, నగుచరక సంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమున దృఢబలసంపూరితసిద్ధిస్థానమున పంచకర్మీయసిద్ధి యను రెండవయధ్యాయము సమాప్తము.

తృతీయాధ్యాయము.

అవతరణికః—వైయధ్యాయమున పంచకర్మలప్రవృత్తి - నివృత్తివిషయములు మున్నగునవి వివరింపబడెను. పిదప కల్పనాసిద్ధియందు జెప్పబడినవస్త్రీకల్పనావిధానమును విస్తరముగ వివరించుటకై వస్త్రీసూత్రీయసిద్ధియను నీయధ్యాయము చెప్పబడును. (వస్త్రీ చేయవలసినపద్ధతిని చెలువునట్టి సూత్రమునధికరించి చెప్పబడునధ్యాయము వస్త్రీసూత్రీయమని యర్థము.)

❧ అధ్యాయప్రారంభము. ౨౦ ❧

మూ. అథాతో వస్త్రీసూత్రీయాం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాన్యామః.

౧

ఇతిహస్తాహ భగవానాత్రేయః.

౨

వ్యా. పంచకర్మలయొక్క ప్రవృత్తి నివృత్తివిషయాదుల వివరించు పంచకర్మీయ సిద్ధియను నధ్యాయమును జెప్పినపిదప వస్త్రీకల్పనావిధానమును వివరించుసూత్రము నధికరించి చెప్పనట్టి వస్త్రీసూత్రీయసిద్ధియను నధ్యాయమును త్రికాలజ్ఞానవేత్తయగు నాత్రేయు డుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

❧ వస్త్రీవిషయమై యగ్నివేశుని ప్రశ్నములు. ౨౧ ❧

మూ. కృతక్షణం శైలవరస్య రమ్యే స్థితం ధనేశాయతస్య పార్శ్వే,
మహర్షిసిద్ధైర్వృతమగ్నివేశః పునర్వసుం ప్రాజ్ఞలిరన్వృచ్ఛత్. 3

వస్త్రీర్న రేభ్యః కిమపేక్ష్య దత్త
సాన్యత్ సిద్ధిమా? కిమ్మయమస్య నేత్రం?
కీదృక్ప్రమాణాఽఽకృతి కిం గుణం చ?
కేభ్యశ్చ కిం యోనిగుణశ్చ వస్త్రీః?

౪

నిరూహకల్పః ప్రణిధానమాత్రా
స్నేహస్య కా వా? శయనే విధిః కః?
కే వస్త్రయః కేషు హితాః ఇతీదం
శ్రుత్వోత్తరం ప్రాహవచో మహర్షిః.

౫

వ్యా. పర్వతశ్రేష్ఠమగుహిమవంతమందలి రమ్యమైనయొక ప్రదేశమున సావధాన చిత్తుడై మునిబృందపరివేష్టితుడై విశ్రాంతిగనుండు నాత్రేయమహర్షిని శిష్యుడగునగ్ని వేశులు కృతాంజలియై క్రింద జెప్పబడువిధముగ వస్త్రీవిషయమై ప్రశ్న జేసెను.

(1) వేనిని పర్యాలోచనజేసి గమనించి మనుజులకు ప్రయోగింపబడువస్త్రీ కార్య సిద్ధికరమగును?

(2) వస్త్రీయొక్క నేత్రమును (గొట్టమును) దేనితో జేయవలెను?

(3) వస్త్రీనేత్రము ఎంత ప్రమాణము కల్గియుండవలెను?

(4) వస్త్రీయొక్క యాకృతి యెట్టిది?

(5) వస్త్రీకి ముఖ్యముగ నుండవలసిన గుణములెవ్వి?

(6) ఎవరికి దేనితో నిర్మింపబడినవస్త్రీ నుపయోగింపవలెను?

(7) నిరూహవస్త్రీకల్పనమెట్టిది?

(8) నిరూహవస్త్రీకల్పనమున స్నేహక్వాదభాగకల్పనమెట్టిది?

(9) నిరూహవస్త్రీయందు శయనవిధి యెట్లు?

(10) ఎవరికి ఏవస్తుల నుపయోగించిన హితకరములగును? అనుసీపదిప్రశ్నములను అగ్ని వేశులు ఆత్రేయులనుద్దేశించి యడిగెనని వైవాక్యముతో నన్వయము.

❧ (1) వస్త్రీవిషయమై ముఖ్యముగ గమనించవలసినవిషయములు. ❧

మూ. సమీక్ష్య దోషోపధదేశకాల

సాత్త్వాగ్నిసత్త్వాది (సత్త్వైక) వయోబలాని,

వస్త్రీ ప్రయుక్తో నియతం గుణాయ

స్యాత్సర్వకర్తాణి చ సిద్ధిమన్తి.

వ్యా. వస్త్రకర్తచేయనపుడు వాతాదిదోషములు, ఔషధములు, జాంగలాదిదేశము, కాలము, సాత్త్వికము, జారరాగ్ని, మనోబలము, ఓకసాత్త్వికము (వారివారి కలవాటున నుండునది). బాల్యాదివయోభేదము, శరీరబలము, అనుసీపదిటిని నిర్మలమైనజ్ఞానముతో చక్కగ పరిశీలించియు, తత్తదనుగుణముగ వస్త్రని ప్రయోగించినచో నయ్యది నియతముగ గుణవత్తమమగును. మరియు పమనాదినర్వకర్తలుచుకూడ పైనజెప్పినదోషాదుల గమనించి యుక్తియుక్తముగ నుపయోగించినచో అన్నివిధములయినచికిత్సలును ఫలవంతములగును. ఇచ్చట వైజ్ఞానికదేశకాలాదులనుపదిటిని ఉపకల్పనీయాధ్యాయమున నిట్లు నిర్దేశింపబడినది. “శక్యం తథా .. సూక్ష్మాణి హి దోష-భేదజ-దేశకాల-బల-శరీర-ఆహార-సాత్త్విక-సత్త్విక-ప్రకృతివయసాం, అవస్థాంతరాణి” (సూ. అ. 15. సూ. 5) ఈవాక్యమునగల వివరమంతయు యోనివ్యాపచ్చిత్పితమున 326 వ శ్లోకమునకు గలవ్యాఖ్యానమును మాచే విపులముగ వివరింపబడినది. ఇయ్యది “వస్త్రీర్న రేభ్యః... సిద్ధిమాన్” అను మొదటిప్రశ్నమున కుత్తరము.

— (2). వస్త్రీనేత్రమును నిర్ణించుటకు దగిన లోహాదిద్రవ్యములు. —

మూ. సువర్ణరూప్యత్రపుతామ్రరీతి

కాంస్యాస్థిశస్త్రద్రుమవేణుదన్తైః

(కాంస్యాయసాస్థిద్రుమవేణుదన్తైః),

నల్లెర్విషాణైర్నణిభిశ్చ త్రైస్తైః

నేత్రాణి కార్యాణి సు (త్రి)కర్ణికాని.

(నేత్రాణి శృంగైః మణిభిర్నల్లైశ్చ

త్రికర్ణికాని ప్రచదన్తి తత్జ్ఞాః)

2

వ్యా. బంగరు, వెండి, సీసము, రాగి, ఇత్తడి, కంచు, యెముకలు, ఇనుము, కొయ్య, వెదురు, (యేనుగు మొదలగువాని) దంతములు, వెట్టిచెరుకు మొదలగువాని గొట్టము, యెనుబోతు మొదలగువానికొమ్మలు, మొదలగువానిలో వేనిచేసైనను, వస్త్రీనేత్రమును సిద్ధముచేయవలయును. దీనికి మూడుకర్ణికలుండవలయును. (ఇయ్యది “కిష్టుయమస్య నేత్రం” అను రెండవప్రశ్నమునకుత్తరము) నేత్రమన—“నీయతే (ప్రాప్యతే) స్నేహకల్మాది, అనేన, ఇతి నేత్రం” అనువ్యుత్పత్తిచేత మేహకల్మాదులను గుదద్వారమునుండి లోనికి ప్రవేశపెట్టుటకు సాధనమైన, చిమ్మనగ్రోవి మున్నగునవియని యెరుంగునది.

—౨౭ (3-5). వయోఽనుగుణముగ వస్తినేత్రప్రమాణవిధి, ఆకృతి, గుణంబును. ౨౭

మూ. షడ్వదశౌఽష్టాఙ్గులసమ్మితాని

షడ్వింశతిద్వాదశవర్షజానాం,

స్యః ముద్గకర్కస్థుసతీనవాహి

చ్ఛిద్రాణి వర్త్యా పిహితాని చైవ. ౮

యథావయోఽఙ్గుష్ఠకనిష్ఠికాభ్యాం

మూలాగ్రయోః స్యః పరిణాహవన్తి,

ఋజూని గోపుచ్ఛసమాకృతీని

శ్లఙ్ఘాని చ స్యః గుడికాముఖాని. ౯

స్యాత్ కర్ణికై కాగ్రచతుర్థభాగే

మూలాశ్రితే వస్తినీబద్ధనే ద్వే,

వ్యా. వస్తాషధమును ప్రయోగించుటకైన సాధనము (చిమ్మనగోవి) ఆరు సంవత్సరములవయసుకలవారి కుపయోగించుటకై ఆరుఅంగుళముల నిడివియు, కొనయందు పెసలగింజదూరునంతటి రంధ్రంబును కల్గియుండవలెను. ఇరువదిసంవత్సరములు వయసుకలవారికుపయోగించుటకైనది పండ్రెండంగుళముల నిడివియు, కొనయందు రేగుగింజ దూరునంత రంధ్రముకల్గియు నుండవలెను. పండ్రెండుసంవత్సరములవయసు కలవారి కుపయోగించు వస్త్రయంత్రము ఎనిమిదియంగుళములనిడివియు, కొనయందు బటాణిగింజ దూరునంతటి రంధ్రంబును కల్గియుండవలెను. అట్టిరంధ్రములలో క్రిములుమున్నగునవి చొరబడక యుండునటు రంధ్రములపై గప్పియుంచవలెను. మరియు వస్తినేత్రము యొక్క మొదటచుట్టుకొలతపైజెప్పిన ఆయావయోభేదముకల రోగియొక్క బొటన ప్రేలిపరిమాణంబును, కొనయందు చుట్టుకొలత రోగియొక్క చిటికెవస్త్రేలిపరిమాణంబును కల్గియుండవలెను. (ఇయ్యది “కీదృక్ప్రమాణ-ఆకృతి?” అను (మూడు, నాల్గు) ప్రశ్నముల కుత్తరము.

మరియు నీవస్త్రయంత్రము వంకరలేక ఋజువుగను, ఆవుతోకవలె మొదట స్థూలమై కొనయందు సన్నగను నునుపునుకల్గియు గుటికలవలె గుండ్రమైన యగ్రభాగము కల్గియు నుండవలెను. ఈయంత్రముచివర నాల్గవభాగమున నొకకర్ణికయు, మొదటి యందు వస్త్రీని బిగించుటకు ఇరుప్రక్కల రెండుకర్ణికలు నుండవలెను. (ఇయ్యది “కింగుణం చ?” అనునైదవప్రశ్నమున కుత్తరము).

— (6). వస్త్రీయంత్రనిర్మాణవిధి. —

మూ. జారద్దవో మాహిషహారిణౌ వా

స్యాత్ సౌకరో వస్త్రీరజస్య వాపి.

౧౦

దృఢస్తనుర్నష్టసిరో విగ్రహః

కషాయరక్తః సుమృదుస్సుశుద్ధః (బద్ధః)

నృణాం వయో వీర్య యథానురూపం

నేత్రేషు యోజ్యస్తు సుబద్ధసూత్రః

వస్త్రేరలాభే స్థవజో గళో వా

స్యాదజ్జుపాదః సుఖసంహతో వా.

౧౧

వ్యా. ముసలియెద్దు, ఎనుబోతు, జింక, అడవివంది, మేక అనునీజంతువులలో నొక దానియొక్క దృఢమై పలుచనైనవస్త్రీని (మూత్రపుసంచిన) గ్రహించి అందునంక్రమించిన నరములను విడదీసి దూరంబుచ్చి, దుర్గంధముపోవునట్లు శుభ్రపరిచి, తుమ్మపట్ట త్రిఫలములు మున్నగు పగరుకలవానికషాయముతో భావనజేసి రంగుకల్పించి, మెత్తబడజేసి వైజేష్ణుబడిన ప్రమాణాదుల ననుసరించి సిద్ధముచేయబడిన నేత్రము (గొట్టము) న (మొదట) చక్కగనిమిడియుండునట్లు చేర్చి దారముతో గట్టిగ కట్టవలెను. మరియు రోగియొక్క (బలాదులను), వయస్సు గమనించి తదనురూపముగ నుండునట్లు నిర్దించవలెను.

మరియు వైజేష్ణినజంతువులవస్త్రీ (మూత్రపులిత్తి) దొరకనియెడ నీరుకోడి యొక్క కంఠమునైనను ఇట్టిమొదలగు జంతువులయొక్క అంకపాదమనెడు నవయవవిశేషమునైనను, దట్టమైనపట్టనైనను వైజేష్ణినవిధముగ గొట్టమున నిమిడియుండునట్లు మర్చనవలెను. వైజేష్ణుబడిన వస్త్రీమున్నగుదానిని పస్త్రోషధమును (కషాయాదులను) నిండిపయుక్తముగ నుండునట్లు గొట్టమున వైభాగముననుండు రెండుకర్ణికలయందు ఇమిడియుండునట్లు కట్టవలెనని భావము. ఈవిషయము వాగ్భటమున నిట్లు చెప్పబడినది. — గ్రంథితం సాధు సూత్రేణ సుఖసంస్థాప్య భేషజమ్” (అ. హృ. సూ. అ. ౧౯)

ఇచ్చట అంకపాదమన “అజ్జుపాదః—చర్మచటకః” అని చక్రపాణిదత్త వ్యాఖ్యలో నున్నది. అష్టాంగహృదయవ్యాఖ్యానమున “వస్త్రేరభావే సతి, అజ్జుపాదం ఛాగైణాద్యవయవవిశేషం వా న్యసేత్-నేత్రే యోజయేత్” (నర్వాంగసంధరి) అని యున్నది. (ఇయ్యది “కేభ్యశ్చ కిం యోనిగణశ్చ వస్త్రీ” అనునారవప్రశ్నమున కుత్తరము).

—ॐ (7.) నిరూపణస్తోత్రయోగవిధి (కల్పము). —

మూ. ఆస్థాపనార్హం పురుషం విధిజ్ఞః

సమీక్ష్య పుణ్యేఽహని శుక్లపక్షే.

౧౨

ప్రశస్తనక్షత్రముహూర్తయోగే

జీర్ణాన్నమేకాగ్రముపక్రమేత,

(జీర్ణాన్నమేకాగ్రముపాచరేత్తమ్.)

వ్యా. రోగిని చక్కగ పరీక్షించి ఆస్థాపనవస్తికి అర్హుడని తోచినయెడ శుక్ల పక్షమున ప్రశస్తమైనదినునందు ప్రశస్తములగు నక్షత్రయోగలగ్నముతోగూడిన శుభ ముహూర్తమున, రోగి భుజించినయాహారము జీర్ణమై వానిమనస్సుకు వస్తికర్తవ్యమందే నిశ్చలముగ నానంద కల్గియుండువేళ వానికి వస్తికర్తవ్యమైన నుపక్రమించవలెను.

ఇచ్చట శుక్ల పక్షము సర్వారంభములకును ప్రశస్తమని దైవజ్ఞులసిద్ధాంతము కావున, “పుణ్యేఽహని శుక్లపక్షే” అని తంత్రకారునిచే నిర్దేశింపబడినది. రోగములును రాక్షసులును కృష్ణపక్షమున జనించిరి. కావున రోగములకు జన్మసమయమైన కృష్ణపక్ష మునందువానికి చికిత్సజేసినయెడ నయ్యది నిర్హలములై మరలపాడనూపకుండును; కావున కృష్ణపక్షమున నానావిధ చికిత్సలకును ప్రారంభము మిగులప్రశస్తమని హారితసంహితయం దిట్లు చెప్పబడినది:—“కృష్ణపక్షే కార్యం, జన్మని సర్వరోగాః హతాః సుహతా భవన్తితి వదన్తి శాస్త్రజ్ఞాః; శుక్లే దేవా జాతాః, కృష్ణే అసురాశ్చ సర్వరోగాశ్చ; తస్మాత్ రోగచికిత్సా కృష్ణే సదైవ కర్తవ్యా.”

—ॐ నిరూపణస్తోత్రవిధానము. —

మూ. బలాం గుడూచీం త్రిఫలాం సరాస్నాం

ద్వే వజ్రములీ చ పలోన్మితాని.

౧౩

అష్టౌ ఫలాన్యర్థతులాం చ మాంసాత్

ఛాగాత్పచేత్ ఆపున చతుర్థశేషం,

పూతం యవానీఫలవిల్వకుష్ఠ

వచాశతాహ్వయనపిప్పలీనామ్.

౧౪

కల్మషః గుడతౌ ద్రఘృతైస్సతైః

యుతం సుఖోష్ణైస్తు పిచుప్రమాణైః,

గుడాత్పలం ద్విప్రస్పృతాం తు మాత్రాం

స్నేహస్య యుక్త్యా మధునైథవం చ (మధునైథవాది). ౧౫

ప్రక్షిప్త్య వస్తా మధితం ఖజేన

సుబద్ధముచ్చాస్య చ నిర్వ్యలీకం,

అజ్ఞుష్ఠమధ్యేన ముఖం పిథాయ

నేత్రాగ్రసంస్థామపనీయ వర్తిమ్. ౧౬

తైలాక్తగాత్రం కృతమూత్రవిట్కం

నాతిక్షుధార్తం శయనే మనుష్యం,

సమేఽథవేషన్నతశీర్ష (మస్త) కే వా

నాత్యుచ్చితే స్వాస్త్రరణోపపన్నే. ౧౭

సవ్యేన పార్శ్వేన సుఖం శయానం

కృత్వర్జదేహం స్వభుజోపధానం,

సంకోచ్య సవ్యేతరదస్య సక్తి

వామం ప్రసార్య ప్రణయేత్తత స్తత్. ౧౮

స్నిగ్ధే గుదే నేత్రచతుర్థభాగం

స్నిగ్ధం శనైః ఋజ్వనువృష్టవంశం,

అకమ్పనావేపనలాఘవాదీక్

పాణోర్ధ్వణాంశ్చాపి విదర్శయం స్తమ్. ౧౯

ప్రవీడ్య చైకగ్రహణేన దత్తం

నేత్రం శనైరేవ తతోఽపకర్షేత్,

వ్యా. చిట్టాముట్టి, తిప్పతీగె, త్రిఫలములు (కరక-తాని-ఉసిరికకాయలు) హస్త పంచమూలములు, మహాపంచమూలములు, వీనిని ప్రత్యేక మొక్కొకపల ప్రమాణంబును; ఎనిమిదిమ్రంగకాయలను, అర్ధతులము (ఏబదిపలములు) మేకపోతుమాంసమును (ఇది యన్నియుచేరిన గుముదాయము అరువదిరూరుపలంబులును ఎనిమిదిమ్రంగకాయలును అగును.) చేర్చి ఈక్వాశ్యద్రవ్యసమూదాయమున నాలుగింతలుజలమును చేర్చి నాల్గవ పాలు (క్వాశ్యద్రవ్యసమానముగ నాల్గవవంతు) క్వాశిము మిగులునట్లు కాచి వడగట్టి యుంచుకొనునది; అందు ఓమము, మ్రంగకాయ, బిల్వవేరు, చెంగల్వకోష్ఠ, వస,

సదాసదితలు, తుంగగడ్డలు, పిప్పళ్లు అనువీనిని ప్రత్యేకము కర్షప్రమాణమువంతున గూర్చి కల్పముచేసి యాకల్పమును; ఒకపలముబెల్లమును, రెండుపలములునేటిని, రెండుపలములునూనెను, లేనె పైంధవలవణమును ప్రకృత్యాద్యసారముగ తగుపరిమాణమును కన్పించియు, వీనినన్నిటిని (వైశిష్టినక్వాధమున) జేర్చి, అయ్యది గోరుపెచ్చగున్నపుడు క్వాధ-నల్క-స్తేనోదులన్నియు నొకటిగ కలియనట్లు కవ్వముతో చిలికి కలియల్పి, వైశిష్టినధిప్రకారము సిద్ధముచేయబడినవస్థలో బోసి యావస్థిని యెడమచేతితో గట్టిగ పట్టుకొని వస్థి నేత్రముతో జేర్చి బిగగట్టి, వస్థిని నోటితో నూది ముడుతలు లేసుండజేసి, నేత్రాగ్రమునందుండు ద్వారమునందలి మూతను (బిరడాను) ఊడదీసి దానినప్రతిమధ్యభాగముతో నేత్రద్వారమును నొక్కి పట్టుకొనవలెను.

పిమ్మట వస్థికర్షచేయవలసినరోగికి శరీరముపై తైలమును బూసి (స్వేదవిధి సోపిచ్చి): మలమూత్రముల విసర్జించి మిక్కిలి యాకలియు తృప్తియు లేక నమగ్నితినానన్నపుడు రోగిని గుభామైన పడకతోగూడ మిక్కిలియెత్తును తగ్గునుగాక మితప్రమాణముగ సుండాశయ్యపై సమముగవైనను కొంచెము తలప్రక్కవంగి (తగ్గుగ)యుండునట్టైనను ఎడమప్రక్కగ నొత్తగిలి యెడమకాలిని చక్కగ చాచి, మడికాలిని ముడిచికొని యెడమకాలితోడపైరెడి, శనచేతిని ముడిచి తలక్రింద తలగడగనిడికొని, చక్కగ కరుండునట్లు నియమించవలెను.

పిమ్మట రోగిగియుక్కు గుహస్థానమున వస్థినేత్రము (గొట్టము)యొక్క కర్ణికా భాగమునను ఆముదమును బూసి గొట్టముయొక్క నాల్గవంతుననుండు కర్ణికవరకు గుడమున ప్రవేశపెట్టవలెను. అప్పుడు వైద్యుడు చేతులను కదలించకయు వణకించకయు కొంచెపరపాటులేకయు నొకేసారి నొక్కి వెన్నెముకకు సరిగ ప్రవేశింపజేసి రోగికి బాధలేరుండునట్లు వస్థియంత్రములలోని కల్కాద్యోషధమంతయు లాసప్రవేశించునట్లు చేయవలెను. పిమ్మట రోగికి బాధ గల్గినీయక వస్థియంత్రమును మెలకువతో వెలికింపవలెను.

ఇప్పుడు సీదిపగణము సేరుంగునది:—“బలాం గుడూపిం.....వలొన్నితాని” అనుచోట త్రిఫలములను లఘు మహాపంచమూలములను ఆయాగణములలోని యొక్కొక ద్రవ్యమును ఎదుగ నొక్కొకపలమువంతున గ్రహించవలెను. “అష్టా ఫలాని” అనుచోట మ్రంగరాయలను ఆకృతినిబట్టి యెనిమిదికాయలను గ్రహించవలెను. ఛాగమాంసమును ఆర్ధతులమును (ఏబదిపలములు) గ్రహించునది. ఇవియన్నియు వైశిష్టినప్రమాణమువారిము చేరినవస్తుసముదాయము అరువదియారుపలములును, ఎనిమిదిమ్రంగరాయలును

క్వాథ్యద్రవ్యమగును. అట్టిక్వాథ్యమనకు నాలుగింతలనీళ్లు పోసి చతుర్థాంశము మిగులు నట్లు కాచబడినక్వాథము “క్వాథ్యాత్ క్వాథస్సమో మతః” అను పరిభాషానుసారముగ అరువదియారుపలములపరిమితము మిగులును. ఈక్వాథమును వాతాదిత్రిదోషములకు వేరువేరుగ పదేసిపలములవంతున జేర్చి మూడుమార్లు వస్త్రీకర్త జేసినను ముప్పుది పలములుమాత్రమే క్వాథ ముపయుక్తమై తక్కినక్వాథమంతయు నిష్ప్రయోజనమగును: గాని మహర్షి వసనప్రమాణముననుసరించి యథోక్తముగ క్వాథమును నిర్మించినగాని యౌషధము పీర్వవంశముగ నుండనోపదు. కావున నుపయోగింపగ మిగిలినయౌషధ (క్వాథ)శేషము వ్యర్థమైనను దోషావహముకానేరదని యెరుంగునది. ఈవిషయమును సూత్రస్థానమున “యథా కుర్వంతి సదాపాయః” అని తంత్రకారులచే నుపదేశింపబడినది. మరియు ఓమము మున్నగుద్రవ్యములు ప్రత్యేకము కర్వమాత్రమువంతున ప్రతినిరూపావస్థి యందును జేర్పనగును. “యుక్త్యా మధునైన్ధవంచ” అనుటవలన లేసెను నైంధవలవణమును ప్రకృత్యాద్యనుసారముగ తగుపరిమాణముతో జేర్పవలెనని యెరుంగునది. చకారసముచ్చయముచేత మాంసరస-క్షీర-గోమూత్రాదులను యథోచితముగ జేర్పవలెనని యర్థము. మరియు “తైలాక్తగాత్రమ్” అనుచోట ఆభ్యంగసాహచర్యముచే స్వేదవిధి కూడ గ్రహింపబడును. ఈవిషయము సుశ్రుతమున “అనువాసితమాస్థావయేత్, ఆభ్యక్త స్విన్నశరీరమ్” (సుశ్రుత. చి. అ. 3౮) అనువాక్యముచే నుపదేశింపబడినది. “సమోఽథ పేషన్నతశీర్ష కే వా” అనుచోట రోగిసౌకర్యము ననుసరించి సమముగ నైనను లేక శిరోభాగమున తగ్గుగ నైననుండునట్లు శయనము గల్పింపవలెనని భావము.

— నిరూపావస్థి ఆసమ్యగ్యోగమున గల్గువ్యాపత్తులు. —

మూ. తిర్యక్ప్రణీతే తు న యాతి ధారా

గుదే వ్రణస్సాస్యచ్ఛుతితే తు నేత్రే

౨౦

దత్తశ్శనైః నా౭౭శయమేతి వస్త్రీః

కణ్ఠం ప్రధావత్యతిపీడితశ్చ,

శీత స్త్వతి స్తమ్భకరో విదాహం

మూర్ఛాం చ కుర్యాదతిమాత్రముష్ణః.

౨౧

స్నేహోఽతిజాడ్యం, పవనం తు రూక్షః,

తన్వల్పమాత్రాలవణ స్త్వయోగం,

కరోతి మాత్రాఽభ్యధికోఽతియోగం

క్షౌమం తు సాష్ట్రీః సుచిరేణ చైతి.

౨౨

దాహోఽలిసారౌ లవణోఽలికుర్యాత్
తస్మాత్సుయుక్తం సమమేవ దద్యాత్,

వ్యా. వస్త్రీశత్రుమును గుడస్థానమునం దడ్డముగ ప్రవేశింపజేసినయెడ గుడపకు లడ్డపడుటంజేసి ఔషధధార చక్కగ లోనికి బ్రవేశింపదు. నేత్రమును కదలించుచు ప్రవేశింపజేసినచో గుడస్థానమున పుండగును. వస్త్రీని మెల్లగ నొక్కినయెడ సౌషధము మూశనుమున జేరదు. అధికముగ నొక్కినయెడ కంఠముప్రక్కకు వెడలును. వస్త్ర్యాష ధము చల్లగనున్నచో శరీరమును స్తంభింపజేయును. మిక్కిలి వేడిగనున్నయెడ సంతాప మును మూర్ఛను కల్గించును (కావున సుఖోష్ణముగ నుండవలెను.) మిక్కిలి స్నిగ్ధముగ నున్నచో జడత్వము కల్గించును. రూక్షముగ నున్నయెడ వాతమును ప్రకోపింప జేయును. ఔషధము పలుచగనున్నను స్వల్పపరిమాణముగనున్నను సైంధవలవణమును జేర్చుకున్నను ఔషధము చక్కగ పనిచేయక దోషమును చక్కగ వెడలించజాలదు. అతి ప్రమాణముగ నుపయోగించినచో నతియోగముచే గల్గుదోషము సంభవించును. ఔష ధము మిక్కిలి చిక్కనైయున్నచో చిరకాలమునకు లోన ప్రవేశించి రోగిని కృశింప జేయును. లవణ మధికమైనచో సంతాపంబును అతిసారంబును కల్గును. కావున తిర్య కప్రీణిధానము శీతత్వము మున్నగుదోషముల కెడమియ్యక విధ్యుక్తప్రకారము వస్త్రీ ప్రయోగము చేయవలెనని భావము.

❧ వస్త్ర్యాషధమున ద్రవ్యనిక్షేపక్రమము. ❧

మూ. పూర్వస్తు దద్యాత్ మధునైస్థపస్తు
స్నేహం వినిర్మథ్య తతోఽనుకల్కమ్.

౨౩

విమథ్య సంయోజ్య పునర్ద్రవైస్తం
వస్త్రా నిదధ్యాత్ మథితం ఖజేన
(నిదధ్యాద్భిషగప్రమత్తః),

వ్యా. వస్త్ర్యాషధమును సిద్ధముచేయునపుడు తొలత తేనెను సైంధవలవణమును స్నేహమును ఒకటిగగూర్చి యొకపాత్రలో బోసి చక్కగ కలియనట్లు మథించి, పిమ్మట ఓమము మున్నగువానికల్కమును కషాయములో గూర్చి యాచెంటిని కలియనట్లు కలియ బెట్టి పిమ్మట నీకషాయమును తేనెమున్నగువానితో గూర్చి యన్నిటి నొకటిగ కలియనట్లు కవ్వముతోకలియబెట్టి వస్త్రీయంత్రమనబోసి వైజెప్పినవిధముగ ప్రయోగింపవలెను.

ఈయాషధసంయోజన క్రమము సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడెను:—“దత్వాఽఽదౌ
సైన్ధవస్యాఽక్షం మధునశ్చ పలద్వయం, (మధునః ప్రసృతద్వయం) పాత్రే తలేన
మక్షియాత్” (సు. చి. అ. 3౮) వైమూలమునకు ఇది సమాసార్థకము.

❧ వామపార్శ్వశయనమునకు ప్రయోజనము. ౧౯ ❧

మూ. వామాశ్రయే హి గ్రహణీ గుదే చ

(వామాశ్రయోఽగ్నిర్గ్రహణీగుదం చ)

తత్పార్శ్వసంస్థస్య సుఖోపలభిః.

౨౪

లీయంత ఏవం వశయశ్చ తస్మాత్

సస్యం శయానోఽర్హతి వస్త్రదానం,

వ్యా. మనుజులకు కుడియందు ఎడమప్రక్కన గ్రహణీయు గుదంబును జాత
రాగ్నియు చేరియుండును; కావున నెడమప్రక్కనోత్తిగిలి శయ్యవై పరుండియున్న
వారికి వస్త్రని ప్రయోగించినచో ద్రవరూపమైన వస్త్రోషధము సుఖముగ నాశయమున
జేరును. గుదమునందలివశులు (ముడతలు) అణగియుండును. కావున నెడమవైపుగ
పరుండినవారికి వస్త్రప్రయోగము చేయుట యుక్తమని భావము.

❧ వాత-పురిష వేగముకల్గినపుడు నిరూహవస్త్రప్రయోగవిధి. ౨౦ ❧

మూ. విద్వాతవేగో యది చార్ధదత్తే

నిష్కృప్య ముక్తే ప్రణయేదశేషమ్. (ప్రణయేత్తు శేషమ్). ౨౧

ఉత్తానదేహశ్చ కృతోపధానః

స్యాత్ వీర్యమాప్నోతి తథాస్య దేహః,

వ్యా. వస్త్రద్రవము కొంతవరకు లోపల ప్రవేశించినపుడు మలంబైనను అపాన
వాతంబైనను బైటవెడలనున్నపుడు వస్త్రినేత్రమును వెలికిం దీసి యించుకనేపు నిదానించి
పిమ్మట తక్కినయాషధమునంతటిని మరల నెక్కించవలెను. మరియు విస్త్రోషధమును
పూర్తిగ లోపల ప్రవేశింపజేసినపొటనే తలక్రింద నెత్తుగ తలగడ నిడికొని వెలికిల
బరుండవలెను. ఇత్తెరంగున వస్త్రప్రయోగము చేసినచో శరీరమునకు చక్కగ బలము
కల్గును.

❧ వాత-పిత్త-కఫములకు ప్రత్యేకముగ నిరూహవస్త్రసంఖ్యావిధి. ౨౧ ❧

మూ. ఏకోఽపకర్ష త్యనిలం స్వమార్గాత్

పిత్తం ద్వితీయస్తు కఫం తృతీయః.

౨౨

వ్యా. వైశేషినివిధిప్రకారము ఒకతూరి వస్త్రాని ప్రయోగించినచో వాతమును స్వస్థానమునుండి వెడలించి తగ్గించును. రెండవవస్త్ర (రెండుసారులు ప్రయోగింపబడిన వస్త్ర) పిత్తమును స్వస్థానమున హరించును. మూడవతూరి (మూడుసార్లు) ప్రయోగింపబడినవస్త్ర కఫమును స్వస్థానమున హరించును. (వాతప్రకోపమున నొకసారి వస్త్రాని ప్రయోగింపవలెననియు, పిత్తమున రెండుసారులు వస్త్రాని ప్రయోగించవలెననియు, కఫమున మూడుసార్లు వస్త్రాని ప్రయోగింపవలెననియు వాతాదిదోషముల ననుసరించి వేరు వేరుగ నిరూపావస్త్రాని సంఖ్యావిధాన మీవాక్యముచే విధింపబడినదని యెరుంగునది.)

ఇదియే సమంజసమైన యర్థముగాని త్రిదోషనన్నిపాతమున వాత-పిత్త-కఫముల హరించుటకై ఏక-ద్వి-త్రి సంఖ్యావిధియని యర్థము జేయంజనదు. ఈవిధిననుసరించియే తంత్రకారులు—“స్నిగ్ధోష్ణఏకై వవనే...ద్వౌ స్నాదు శీతో పయసా చ పిత్తే. త్రయ స్సమూత్రాః.....కఫే నిరూహాః” (శ్లో. ౬౯) అనుగ్రంథముచే వాతాదులకు ప్రత్యేకముగ నొకటి, రెండు, మూడువస్త్రుల విధించిరి. వాతమునకామాశయము స్థానము. అయ్యది నన్నిహితముగనుండుటచే నొకవస్త్రకే శీఘ్రముగ హరించునుకావున నొకపుటమే విహితము. అంతకన్న పిత్తస్థానంబును, దానికన్న కఫస్థానంబును వ్యవహితముగనుండుటం జేసి పిత్తమునకు రెండును, కఫమునకు మూడును విధింపబడినది.

వస్త్రప్రయోగముచే కేవలము పక్షాశయమునందలివాతము మాత్రము శమించునని చెప్పబడినది. అయినను ఈవిశేషవిధిచే స్థానాంతరగతపిత్తకఫదోషములగూడ హరించునని తెలిసిడి. మరియు పిత్తకఫముల హరణమునకు వస్త్రప్రయోగము సుఖమైన చికిత్సకా నోపదు; అయినను వాతం బనుబంధముగనున్న పిత్తకఫములయందు వస్త్రప్రయోగ ముచితమని తంత్రకారులయభిమతము. ఈవిషయమును సుశ్రుతాచార్యు లిట్లుపదేశించిరి.—“వస్త్రస్వాతే చ పిత్తే చ కఫే రక్తే చ శస్యతే.” (సు. చి. అ. ౩౫.)

— నిరూపావస్త్రాని బైటవెడలినపిదప చేయవలసినకృత్యము. —

మూ. ప్రత్యాగతే కోష్ఠజలావస్తిక్తః

శాల్యన్నమద్యాత్తనునా రసేన,

జీర్ణే చ సాయం లఘు చాల్పమాత్రం

భుక్తోఽనువాస్యః పరిబృంహణార్థమ్.

౨౭

వ్యా. పస్త్యాపధద్రవము మలముతో కూడి గుడమునుండి బైటవెడలినపిదప కొంచెము వేడిగనుండునీళ్లతో సుఖముగ స్నానముచేసి జీర్ణమైనపిదప పలుచనిమాంసరసముతో

కూడినయన్నమును భుజించి, అది జీర్ణమైనపిదప సాయంకాలమున లేలికయైనయాహారమును కొంచెముగ భుజించి, పిమ్మట బలముకల్గుటకై యనువాసనవస్థిని ప్రయోగించవలెను.

ఇచ్చట ఆస్థాపనవస్థి ప్రయోగముచేసినప్పుడు ఔషధలేపము కోవృమ్మముననుండి నచో నయ్యది జీర్ణమైనపిదప నాహారము భుజింపవలెనని 'జీర్ణే చ' అని చెప్పబడినది. మరియు నిరూహవస్థిచే కోష్ఠాన్ని కొంచెము మందగించియుండును కావున లేలికయైనయాహార ముచితమని "తనునా రసేన" అని చెప్పబడినది.

మరియు విరేచనమునందువలె నిచ్చట ఆహానుబంధము లేదు. కావున పేయాది క్రమము నపేక్షింపక యన్నాహారము విధింపబడినది. కావుననే సుశ్రుతమునందును పేయాది క్రమమును రసాది క్రమానుసారముగ నాహారము విధింపబడినది. మరియు లేఖ నార్థమువిధింపబడిన నిరూహవస్థిని చేసిన వెనుక కార్యము బలహీనము కలుగకుండుటకై నాటిదినముననే బృంహణరూపమగు అనువాసనవస్థి చేయవలెనని "సాయం లఘు చాల్ప మాత్రం భుక్తోనువాన్యః పరిబృంహణార్థమ్" అని అనువాసనవస్థి విధింపబడినది. కావుననే కల్పనాసిద్ధియందును "నరస్తతో నిశ్శయవాసనార్హః" (సి. ఆ. ౧) అను వాక్యముచే నిరూహవస్థిచేసిననాడే యనువాసనవస్థిని చేయవలెనని చెప్పబడినది. జతూ కర్ణతంత్రమునందును "జీర్ణే సాయం కృతాన్నం చ పుష్కర్థమునువాసయేత్" అను వాక్యముచేత ననువాసనవస్థి విధింపబడినది.

— శ్లో హామ శీఘ్రముగ బైట రాకుండుటకై చేయుకృత్యము. —

మూ. నిరూహపాదాంశసమేన తైలే

నాఽఘ్నానిలఘ్నాషధసాధితేన,

దత్వాస్థిచా పాణితలేన హన్యాత్

న్నేహస్య శీఘ్రగమరక్షణార్థమ్.

౨౮

ఈషచ్చ పాదాఙ్గులియు క్తమాచ్ఛేత్

ఉత్తానదేహస్య తలాప్రమృజ్యాత్,

న్నేహేన పార్శ్వఙ్గులిపిణ్డికాశ్చ

యే చాస్య గాత్రావయవాః రుజార్యాః.

౨౯

తాంశ్చాఽవమృద్వీత సుఖం తతశ్చ

నిద్రాముపాసీత కృతోపధానః,

చ-సిద్ధి—26

వ్యా. నిరూహవ స్తికి జెప్పబడినతైలమునకు నాల్గవవంతుతైలమును పులుపురసమును వాతహాశాషధములను జేర్చి పక్వముజేసి యాతైలముచే ననువాసనవ స్తిచేయవలెను. సింపుట కటిప్రదేశమున ఆరచేతులతో మర్దనము చేయవలెను. అట్లు చేసినచో లోపలనున్నతైలము వెలికి శీఘ్రముగ రాకుండును. మరియు రోగిని వెలికిల బరుండబెట్టి కాళ్లయందలి బొటనవేళ్లను కొద్దిగ లాగవలెను. మరియు అరకాళ్లు మడమలు వ్రేళ్లు పిక్కలు మున్నగుస్థలములయందు బాధకల్గినచో నాస్థలములయందెల్ల వైజెప్పినతైలమును బూసి మర్దనము చేయవలెను. పిదప రోగి సుఖముగ నిదురజెందవలెను.

❧ (రి) నిరూహవ స్తియందు కషాయ స్నేహముల పరిమాణము. ❧

మూ. భాగాః కషాయస్య తు పఞ్చ పిత్తే

స్నేహస్య షష్ఠః ప్రకృతౌ స్థితే చ.

30

వాతే వివృద్ధే తు చతుర్థభాగః

మాత్రానిరూపేషు కఫేఽష్టభాగః,

వ్యా. నిరూహవ స్తియందు ద్రవరూపమైనయాషధము పండ్రెండు ప్రస్థములు (ఇరువది నాల్గుపలములు)గ నుండవలెను. ఇది పరమప్రమాణము. అట్టి ద్వాదశ ప్రస్థపరిమితద్రవమున విదుభాగములు క్వాధముండవలెను. పిత్తంబధికముగ నున్న పుడును స్వస్థునకు ఆరవవంతు (రెండు ప్రస్థములు నాల్గుపలములు) స్నేహమును జేర్చి యుపయోగించవలెను. వాతము వృద్ధినందియున్న పుడు పండ్రెండు ప్రస్థముల పరిమితములలో నాల్గవవంతు (మూడు ప్రస్థములపరిమితముగ) స్నేహమును జేర్చవలెను. కఫాధిక్యమున నెనిమిదవవంతు (ఒకటిన్నర ప్రస్థము) స్నేహమును జేర్చవలెను. (మూడు పలములు స్నేహమును జేర్చవలెనని భావము.) ఈపద్ధతిననుసరించియే వాగ్భటాచార్యులు ఇట్లు చెప్పెను—“తతః క్వాధాచ్చతుర్థాంశం స్నేహం వాతే ప్రకల్పయేత్, పిత్తే స్వస్థే చ షష్ఠాంశం, అష్టమాంశం కఫాధికే” (ఇది “ప్రతిధానమాత్రా స్నేహస్య కా?” అను నెనిమిదవ ప్రశ్నమునకు త్తరము.)

❧ పయోధేదము ననుసరించి నిరూహవ స్తిప్రమాణము. ❧

మూ. నిరూహమాత్రా ప్రస్థతార్థమాద్యే

వక్షే, తతోఽర్థప్రస్థతాభివృద్ధిః.

30

ఆద్వాదశాత్ స్యాత్, ప్రస్థతాభివృద్ధిః

అష్టాదశాత్ ద్వాదశతః పరం స్యుః,

ఆసప్తతేస్తద్విహితం ప్రమాణం

(ఆసప్తతేరుక్తమిదం ప్రమాణం)

అతఃపరం షోడశవద్విధేయమ్.

39

నిరూహమాత్రా ప్రసృతప్రమాణా

బాలే చ వృద్ధే చ మృదుర్విధేయః,

వ్యా. బాలలకు నిరూహవస్తి చేయవలసినయెడ నొకసంవత్సరము నిండుసంవత్సరము క్వాథస్నేహములచేరిన సముదాయాషధము అర్ధప్రసృతపరిమాణము (ఒకపలము) గగ్గింపనగును. (ఈసముదాయప్రమాణముననే క్వాథస్నేహములభాగమును “భాగాః కషాయస్య” అని వైజెప్పబడినభాగములప్రకారము క్వాథస్నేహముల జేర్చనగును. క్రింద జెప్పబడు తక్కినపరిమాణములయందును క్వాథస్నేహభాగముల సీప్రకారమే గగ్గింపవలెను.) పిమ్మట రెండవసంవత్సరముమొదలుజేసి ప్రతిసంవత్సరమునను అర్ధప్రసృతమువంతున వృద్ధిచేయుచుండవలెను. ఈవిధముగ పండ్రెండవసంవత్సరము పూర్తియగువరకు వృద్ధిచేయనది. (ఇట్లు అర్ధప్రసృతము వృద్ధిచేసినచో పండ్రెండవసంవత్సరమునకు ఆరుప్రసృతములు (పండ్రెండుపలములు) పూర్తియగును.) పిమ్మట పదుమూడవసంవత్సరము మొదలుజేసి పదునెనిమిదవసంవత్సరము పూర్తియగునంతవరకును సంవత్సరమునొకప్రసృతమువంతున వస్త్రోషధమును వృద్ధిచేయవలెను. (పదునెనిమిదవసంవత్సరము పూర్తియగునది క్వాథాదివస్త్రోషధము పండ్రెండుప్రసృతములు (ఇరువదినాల్గుపలములు) పూర్తియగును. పందొమ్మిదవసంవత్సరము మొదలుజేసియు డెబ్బదిసంవత్సరములు పూర్తియగునందాకకూడ పండ్రెండుప్రసృతములపరిమితమునే యుపయోగింపవలెను. డెబ్బదిసంవత్సరములకు పిమ్మట పదునారవసంవత్సరమునకు జెప్పినపరిమాణమును (పదిప్రసృతములు, ఇరువదిపలములను) వస్త్రోషధమును కల్పింపవలెను.

మరియు బాలలకును వృద్ధులకును వైజెప్పినవిధిప్రకారమే వస్త్రోషధప్రమాణమును కల్పింపవలెను; కాని బాలవృద్ధులకు వస్త్రీకుపయోగించునొషధము తీక్షణముగాక మృదువుగ నుండునట్లు గల్పింపనగును. ఇదియే విశేషము.

ఇచ్చట “ద్వాదశశః చశం స్యుః, ఆసప్తతేస్తద్విహితం ప్రమాణం” అని నియమించుటవలన పండ్రెండవసంవత్సరమునకు విధించిన పండ్రెండుప్రసృతములపరిమాణమునే డెబ్బదిసంవత్సరములవరకును పూర్తియగునందాక నుపయోగింపవలెగాని పరిమాణవృద్ధి జేయంజనదని నిషేధము నూచింపబడినది. ఈనియమముచేత తంత్రాంతరములయందు “అర్థాధకం పరమతమం ప్రమాణం” (హారీత) “ద్వాదశప్రసృతం కేచిత్ త్రింశత్పల

మథాపరే” (సుశ్రుత) ఇవి మున్నగువాక్యములచే విధింపబడిన పరమప్రమాణము అనర్థదాయకముకావున ఆదరణీయముకాదని తెలిసెడి.

మరియు ఔషధముయొక్క తీక్షణమార్దవభేదములు ఇట్లు చెప్పబడును—
 “తీక్షణత్వం మూత్రపీల్వగ్నిలవణతౌరసర్షమైః, ప్రాప్తకాలం విధాతవ్యం క్షీరాద్వైర్ద్రార్ద్రపం
 తథా” (సి. అ. ౨.) అవసరమునుబట్టి మూత్రాదులజేర్చి తీక్షణత్వమును, క్షీరాదులజేర్చి
 మార్దవమును వస్త్రౌషధమునకు గల్పింపవలెనని యర్థము. (ఇతైరంగున “ఆస్థాపనార్హం
 పురుషం” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన గ్రంథముచేత ‘నిరూహకల్పః కః’ అను నేడవ
 ప్రశ్నమునకును ‘స్నేహస్య ప్రణిధానమాత్రా కా?’ అను నెనిమిదవ ప్రశ్నమునకును సుత్ర
 రము నవిస్తరముగ నిరూహపస్తీ నుద్దేశించి చెప్పబడినది).

—౨౨ (9) వ స్తినిచేసినవెనుక శయనము, ప్రశస్తత్యము. —

మూ. నాత్యుచ్చితం నావ్యతిసీచపాదం

సపాదపీతం శయనం ప్రశస్తమ్.

33

ప్రధానమృద్వాస్తరణోపపన్నం

ప్రాక్ శీర్షకం శుక్లపటోత్తరీయమ్,

వ్యా. వ స్తివిధినిచేసినపిదప రోగి సుఖముగ పరుండుటకు శయనము మిక్కిలి పొడ
 వును కురుచయుకాక మితమైన యెత్తుకల్లినకాళ్లు కల్లి, యాకాళ్లక్రింద పాదపీతములతో
 కూడి, మిక్కిలి మెత్తనైనపరుపును, దానిపైన తెల్లనిబట్టయు కల్లియుండవలెను. అట్టి
 శయ్య తూర్పున శిరోభాగముకల్లియుండిన చాల ప్రశస్తము. (ఇంతకు మున్ను. ౧౭.
 శ్లోకమున “నాత్యుచ్చితే స్వాస్తరణోపపన్నే సవ్యేన పార్శ్వేన సుఖం శయానం”
 అని చెప్పినది వ స్తికర్త చేయునపు డుండవలసినశయనవిధి యనియు, ఇచ్చటచెప్పినది వ స్తి
 కర్త జేసినవెనుక నుండవలసినశయనవిధి యనియు నెరుంగునది.) మరియు తూర్పు దేవ
 తలు నివసించెదరు కావున తూర్పుతలనిడి శయనించినయెడ దేవతలకు నమస్కరించిన
 ట్లగును; దానంజేసి శుభము గల్గునని “ప్రాక్ శీర్షం” అని చెప్పబడినది. ఈవిషయము
 సుశ్రుతమున నిట్లుచెప్పబడినది—“ప్రాచ్యాం దిశి స్థితాః దేవాః తత్సూచార్థం చ ప్రాక్
 శిరాః” (సు. సూ. అ. ౧౯.) (ఇది “శయనే విధిః కః?” అనుతోడ్పిదపప్రశ్నమున
 కుత్తరము).

—౨౩ అనువాసనానంతరము భోజ్యవిధానము. —

మూ. భోజ్యం పునః వ్యాధిమవేక్ష్య తద్వత్

ప్రకల్పయేత్ యూషపయోరసాద్యైః.

34

సర్వేషు విద్యాద్విధిమేతమాద్యం;

వత్స్యామి వస్తీనతఉత్తరీయాః,

వ్యా. ఈచెప్పబడినవస్తీవిధానమున నాయావ్యాధిని, అగ్నిబలమును, వాత-పిత్త-కఫములను చక్కగ గమనించి తదనుగుణముగ యూషము, తీరము, మాంసరసము మున్నగువానితో నన్నమును భుజింపనగును. ఈప్రకరణమున జెప్పబడినవిధానమంతయు వస్తీవిధానము లన్నిటియందును సామాన్యముగ ముఖ్యమైయుండును. తత్తద్దోషాద్యనుసారముగ వస్తీయోగము లీక్రింద వివరింపబడును. (“సర్వేషు విద్యాద్విధిమేతమాద్యం” అనుటచే నీశయనభోజనాదివిధులన్నియు వస్తీసామాన్యముగ నాచరింపదగినదనియు, దీని కవవాదముగ విశేషవిధులున్నచో నవి యచ్చటచ్చట జెప్పబడుననియు తెలుపబడినది).

— { (10) కొన్నిదోషహరనిరూహవస్తలు, అందు వాతహరవస్తలు } —
 ఐదు, (అందు మొదటివస్తీ).

మూ. ద్విపశ్చమూలస్య రసోఽష్టయుక్తః

సచ్ఛాగమాంసస్య సపూర్వవేష్యః.

37

త్రిస్తేహాయుక్తః ప్రవరో నిరూహః

సర్వాఽనిలవ్యాధిహరః ప్రదిప్టః,

వ్యా. దశమూలములను (లఘు-మహాపంచమూలములను) వీనికిసమభాగముగ మేకచోతుమాంసమును ఒకటిగగూర్చి పరిభాషానుసారము నాలుగింతలునీళ్లుపోసి క్వాధముచేసి వడగట్టి, అందు కాంజీకమును “బలాం గుడూచీ” అని చెప్పబడిన నిరూహవస్తీతో నిద్రేశింపబడిన ఓషము, వ్రుంగకాయలు, బిల్వపేరు, చెంగల్యకోట్టు, వస, సదాప, తుంగగెడ్డలు, పిప్పళ్లు, అనునీద్రవ్యములకలమును యథోక్తపరిమాణముగగూర్చి, తైలము, ఘృతము, వస, యను మూడుస్తేహములను కూర్చి విద్యుత్తప్రకారము, నిరూహవస్తీప్రయోగముచేసినచో సకలవాతవ్యాధులను హరించుటకు చాలప్రశస్తముగ నుండును.

ఇచ్చట “విశ్లేయస్త్రీవిధస్తేహో వస్త్యర్థం మజ్జవర్జితః” అనుప్రమాణమును బట్టి యిచ్చట ‘త్రిస్తేహాయుక్తః’ అనునొక మజ్జను వదలి తక్కినతైల-ఘృత-వసలు మూడును గ్రహింపనగును. వైవాక్యముచేతనే యాయర్థము తెలియుచున్నను జ్ఞాపకార్థమిచ్చట మరల చెప్పబడినది.

❖❖ (2) స్థిరాదినిరూపావస్థి (వాతహరము, రెండవది). ❖❖

మూ. స్థిరాదివర్గస్య బలాపటోల

త్రాయన్తికైరణ్డయవైరుతస్య.

3౬

ప్రస్థోరసాత్, ఛాగరసార్థయుక్తః

సాధ్యః పునః ప్రస్థసమస్తు యావత్,

ప్రియఙ్గుకృష్ణాఘుచకల్మయుక్తః

సతైలసర్పిర్మధునైష్ఠవశ్చ.

3౭

స్యాద్దీపనో మాంసబలప్రదశ్చ

చక్షుర్బలం చాపి దదాతి వస్త్రీః (సద్యః),

వ్యా. స్థిరాది (ప్రాస్వపంచమూల) వర్గమున జేప్పబడిన ముయ్యాకుపాన్న, కోలపాన్న, వాకుడు, పెద్దిములక, పల్లెరు, అను నీపంచమూలములు, చిట్టాముట్టి, చేదు పొట్ట, కానుగ, ఆముదపువేళ్లు, యవలు వీనినన్నిటిని క్వాథ్యముగచేర్చి పరిభాషానుసారముగ క్వాథ్యమునకు నాలుగింతలు (నాల్గుప్రస్థములు) జలము బోసి క్వాథ్యసమముగ నొకప్రస్థము (నాల్గవంతు) మిగులునట్లు కషాయముకాచి, యాక్వాథ్యమున నర్ధప్రస్థము మేకపోతుమాంసరసమును జేర్చి యొకప్రస్థము మిగులునట్లు మరలకాచి, అందు ప్రేంకణము, పిప్పళ్లు, తుంగగడ్డలు, అనునీద్రవ్యములకల్మమును నూరి కలిపి, తైలమును, ఘృతమును, తేనెను, నైంధవలవణమును, సామాన్యవస్థి విధిలో జేప్పబడిన పరిమాణముగ జేర్చి నిరూపావస్థి ప్రయోగించిన నయ్యది అగ్నిని దీపింపజేసి శరీరమాంసపుష్టిని బలమును కల్పించును. కన్నులకును బలమును కల్పించును.

ఇచ్చట స్నేహక్వాథాదిభాగమును “భాగాః కషాయస్య తు పంచ...భాగాః” అని చెప్పబడిన సామాన్యసూత్రముచే నిర్ణయించునది. తైలాదులను మధునైంధవములను సామాన్యవస్థివిధిచే లభ్యమైనను స్తారకార్థము మరల చెప్పబడినది. తక్కినస్థలములయందెల్ల పునరుక్తముల నిట్లూహించునది.

❖❖ (3) ఏరండనిరూపావస్థి (వాతహరము మూడవది). ❖❖

మూ. ఏరణ్డమూలం త్రిపలం పలాశౌ (పలాని)

హ్రస్వాని మూలాని చ యాని పఞ్చ.

3౮

రాస్నాశ్వగద్దాతిబలాగుడూచీ

పునర్నవాఽఽరగ్వధదేవదారు,

భాగాః పలాంశాః మదనాష్టయుక్తాః (మదనాష్టకం చ)

జలద్వికంనే క్వధితేఽష్టశేషే.

3౯

పేష్యాశ్శతాహ్వ హపుషాప్రియభుః

సపిప్పలీకం మధుకం బలా చ (వచాచ),

రసాజ్జనం వత్సకబీజముస్తం

భాగాఽక్షమాత్రం (అక్షప్రమాణం) లవణాంశయుక్తమ్. ౪౦

సమాక్షికస్తైలయుతస్సమాత్రో

వత్తిర్నృణాం దీపనలేఖనీయః,

జజ్ఞోరుపాదత్రికపృష్ఠశూలం

కఫావృతం మారుతనిగ్రహం చ.

౪౧

విణ్డాత్రవాతగ్రహణం సశూలం

ఆధ్ధాత (న) తామశ్శరీశర్కరే చ,

అనాహమర్శోగ్రహణీప్రదోషా

నేరణ్డవస్తిః శమయే త్ప్రియుక్తః.

౪౨

వ్యా. ఆముదపుజేళ్లు మూడుపలములు, పలాశ (కచోరములు), ముయ్యాకుపొన్న, మున్నగు ప్రాస్వపంచమాలములైదును విదుపలములు, సన్నరాప్తము, పెన్నేరుగడ్డ, పేరా ముట్టి, తిప్పతీగె, గలిజేరు, రేల, దేవదారు ఇవిప్రత్యేకమొక్కొకఫలము; మ్రంగ కాయలు ఎనిమిది వీనినన్నిటిని వైభాగముప్రకారముగగూర్చి రెండుకంస (అధక) ముల (నూట యిరువదిపలముల) నీటిలో వేసి యెనిమిదవపాలు (ఒకప్రథము) మిగులునట్లు క్వాథముచేసి షడగట్టి యుంచుకొని, అందు సదాపవిత్రులు, బోడతరము, ప్రేంకణము, పిప్పళ్లు, అతిమధురము, చిట్టాముట్టి,(వస), రసాంజనము, కొడిసెపాలవిత్రులు, తుంగగడ్డలు, వీనిని ప్రత్యేక మొక్కొకకర్షమువంతున జేర్చి కల్గముచేసి కలిపి, లేనెను నైంధవలవణమును యధోచితముగ జేర్చి, తైలమును గోమూత్రమును వీనిని ప్రకృత్యాద్యనుసారముగ కలిపి, విధ్యుక్తప్రకారము వస్తి సువయోగించునది.

దీనివలన—అగ్నిదీప్తి కల్గును, దోహదుల వెడలించును. మరియు పిక్కులు, తొడలు, పాదములు, త్రికసంధి, వీపు, ఈశ్వలములయందలి శూలమును హరించును,

కఫము చే నావరింపబడినవాతమును హరించును. మలమూత్రవాతములబంధమును సడలించును. శూలమును, అద్ధానమును (కడుపుబ్బరమును), అశ్మరిని, శర్కరను హరించును. ఆనాహమును గ్రహణీదోషమును ఆర్యస్సులను హరించును. (ఇచ్చట పలాశా ఆనుచోట 'పలాశాశటీ' అని వ్యాఖ్యానమున నున్నది.)

❧ (4) వాతహర నిరూహవస్త్రీ (నాల్గవది). ❧

మూ. చతుష్పలే తైలఘృతప్రభృష్టాత్

ఛాగాచ్చతార్థాద్ధధిదాడిమాఘః,

రసస్సపేష్యో బలమాంసవర్ణ

రేతోఽగ్నిదశ్చాన్య శిరోఽర్తిశస్త్రః (శిరోరుజాఘ్నః). ౪౩

వ్యా. మేకమాంసరసమును ఏబదిపలములను నాల్గవలములు తైలఘృతమున వక్షము చేసి, అందు పెరుగును దానివ్వురసమును జేర్చి, నిరూహవస్త్రీకల్పమున (బలాదికల్పమున) జెప్పబడిన ఓమును మున్నగుకల్కద్రవ్యముల నూరి కలిపి వస్త్రీప్రయోగమును విధ్యుక్త ప్రకారము చేసినచో శరీరమున బల-మాంస-వర్ణంబులును శుక్రంబును అగ్నియు వృద్ధి నొందును, అంధత్వమునందును శిరోరోగమునందును ఇయ్యది మిగుల ప్రశస్తము.

❧ (5) వాతహరనిరూహవస్త్రీ (ఐదవది). ❧

మూ. జలద్వికం నేఽష్టపలం పలాశాత్

పక్వా రసోఽర్థాధకమాత్రశేషః,

కల్మైర్వచా (బలా) మాగధికాఽలాభ్యాం

యుక్తశ్శతాహ్వద్విపలేన చాపి.

౪౪

ససైన్ధవః షోడ్రయతస్సతైలః

దేయో నిరూహణో బలవర్ణకారి,

ఆనాహపార్శ్వమయయోనిదోషాన్

గుల్మానుదావర్తరుజం చ హన్యాత్.

౪౫

వ్యా. మోదుగపట్ట ఎనిమిదిపలములు రెండుకంస (అధకముల) జలములూ వైచి అర్థాధకము (రెండుప్రథములు) మిగులుగట్లు క్వాధముచేసి వడగట్టి, అందు వస (లేక చిట్టముట్టి) ఒకపలమును సిష్ణుట్ల ఒకపలమును కల్కముచేసి నూరి కలిపి సైంధవలవణమును, లేసెను, తైలమును యథాయోగముగ జేర్చి నిరూహవస్త్రీని సిద్ధముచేసి యుపయోగించు

నది. ఇయ్యది శరీరమునకు బలమును వర్ణమును కల్పించును. ఆనాహమును ప్రక్కనొప్పు లను, యోనిరోగములను, గుల్మమును, ఉదావర్తమును హరించును.

❧ (1) పిత్తహరనిరూహావస్తులు నాల్గు. (అందు మొదటిది.) ❧

మూ. యష్ట్యాహ్వాయస్యాఽప్తపలేన సిద్ధం

పయశ్శ్చతాహ్వోఫలపిప్పలీభిః,

యుక్తం ససర్పిర్తథు వాతరక్త

వై స్వర్యవీసర్పహితో నిరూహాః.

౪౬

వ్యా. అతిమధురము ఎనిమిదివలములు నలియగొట్టి, అందు ఆవుపాలు కలిపి (క్షీరపాకవిధిప్రకారము) వక్ష్వముచేసి వడగట్టి, అందు సదాపవిత్తులను వ్రంగకాయలను పిప్పళ్లను కల్కముచేసి కలిపి, తేనెను తేనెను, యథోచితముగ కూర్చి, సిద్ధముచేయబడిన వస్త్రీ వాతరక్తమును, స్వరభేదమును, వినర్పమును హరించుటకు హితముగ నుండును.

ఇచ్చట పిత్తమునకు జెప్పబడు నాల్గునిరూహములయందును “భాగాః కషాయస్య తు పంచ పిత్రే స్నేహస్య వ్యవః” అను సామాన్యవిధి ననుసరించి విదుభాగములు ద్రవం బును, ఆరవభాగము ఘృతమును జేర్పనగును. తేనెను యథోచితముగ చేర్చి సిద్ధముచేయ వలెను. మరియు “ద్రవ్యాదవ్వగుణం క్షీరం క్షీరాత్తోయం చతుర్ధణం, క్షీరావశేషః కర్తవ్యః క్షీరపాకే త్వయం విధిః” అను పరిభాషాసారముగ నిచ్చట అతిమధురము ఎనిమిదివలములును అరువది నాల్గువలములు ఆవుపాలును పాలుకు నాలుగింతలు నీళ్లును కలిపి, పాలుమాత్రము మిగులునట్లు కాచవలెనని యెరుంగునది.

❧ (౨) పిత్తహరనిరూహావస్త్రీ (రెండవది.) ❧

మూ. యష్ట్యాహ్వలోధ్రాభయచన్దనైశ్చ

శృతం పయోఽగ్ర్యం కమలోత్పలైశ్చ,

సశర్కరం తౌద్రయుతం సుశీతం

పితౄమయా హన్తి సజీవనీయమ్.

౪౭

వ్యా. అతిమధురము, లాఢ్యగువట్ట, కరకకాయలబెరడు, చందనము, తామర పువ్వులు, కలువలు వీని పాలలో కలిపి క్షీరపాకవిధిప్రకారము వక్ష్వముచేసి, అందు చక్కెరను తేనెను యథోచితముగ కలిపి, జీవనీయగణద్రవ్యములను కల్కముచేసి కలిపి చల్లగచేసి విద్యుక్తప్రకారము వస్త్రీ ప్రయోగించిన పిత్తవ్యాధులనన్నిటిని హరించును.

ఇచ్చట మృదుకోష్ఠమునందును పిత్తమునందును ఔషధము చల్లగనుండుట మిగుల ప్రశస్తము. కావున 'సుశీతం' అని చెప్పబడినది. పిత్తమునకు విధించువస్తులయం దెల్ల దీనిని సామాన్యవిధిగ నెరుంగునది.

— (3) పిత్తహరనిరూహపస్తీ (మూడవది). —

మూ. ద్వికార్షి కాశ్చస్తనపద్మ కర్ణి
యష్ట్యాహ్వరాన్నావృషసారిబాశ్చ,
సలోధ్రమజ్జిష్ఠమథాప్యనన్తా
బలాస్థిరాదితృణపశ్చమూలమ్.

౪౮

(సలోధ్రమజ్జిష్ఠబలాయవాస
స్థిరాశరాదిద్వయపశ్చమూలం)
తోయే సముత్కావృథ్య రనేన తేన
శృతం పయోఽర్థాథకమమ్బుహీనం,
జీవన్తిమేదర్థిశతావరీభిః
వీరాద్వికాకోలికశేరుకాభిః.

౪౯

సితోపలాజీవకపద్మ రేణు
ప్రపాణ్డరీకైః కమలోత్పలైశ్చ,
లోక్తాఽత్తగుప్తా మధుకైర్విదారీ
ముజ్జాతకైః కేసరచంద్రైశ్చ.

౫౦

పిష్టైః ఘృతఘౌద్రయుతైర్నిరూహం
సనైస్థవం శీతలమేవ దద్యాత్,
ప్రత్యాగతే ధన్వరనేన శాలీన్
క్షీరేణ వాద్యాత్, పరిషిక్తగాత్రః.

౫౧

దాహోఽతిసారప్రదరాఽస్రపిత్త
హృత్పాణ్డురోగ్యా విషమజ్వరం చ,
సగుల్మమూత్రగ్రహకామలాదీన్
సర్వామయాన్ పిత్తకృతాన్నిహన్తి.

౫౨

వ్యా. చందనము, పద్మకము, ఋద్ధి, అతిమధురము, సన్నరాష్ట్రము, అడ్డసరము, సుగంధపాలవేరు, లొద్దుగుపట్ట, మంజిష్ఠి, నల్లసుగంధిపాలవేరు, చిట్టాముట్టి, ముయ్యాకు పొన్న మొదలగు ప్రాస్తవంచమూలములు, తృణపంచమూలములు (శుశదర్భ, రెల్లుదర్భ, కాకివెదురు, దర్భ, పరిపైరు (అనునీయైదింటివేళ్లు), వీనిని ప్రత్యేకము రెండేసికర్ణముల వంతున గూర్చి, క్వాథపరిభాషానుసారముగ క్వాథముచేసి, యాకషాయమున అర్థా ధకము (రెండు ప్రస్థములు,) ఆవుపాలు కలిపి కషాయమంతయు చుండి పాలుమాత్రము మిగులునట్లు కాచి, వడగట్టి, అందు—పాలకూర, మేద, ఋద్ధి, పిల్లిపీచరగడ్డలు, కోల పొన్న, కాకోలి, తీరకాకోలి, నమ్మదుంప, శీనాకల్కండ, జీవకము, తామరపువ్వులలోని కేసరములు (పుప్పొడి), ప్రపాండరీకమును గంధద్రవ్యము, తామరపువ్వులు, నల్లకలు వలు, లొద్దుకుపట్ట, దూలగొండి, అతిమధురము, నేలగుమ్మడి, ముంజాతకము, నాగకేసర ములు, చందనము వీనినన్నిటిని నూరి కల్కముచేసి కలిపి, అందు ఘృతమును భాగప్రకార ముగను, తేనెను యథోచితముగను కొంచెము నైంధవలవణమును కలిపి, అన్నిటి నొకటిగ గూర్చి చక్కగ చల్లారినపిదప విధిప్రకారము వస్త్రప్రయోగము చేయునది.

వస్త్రోషధము బైటవెడలినపిదప స్నానముచేయించి శాల్యన్నమును జాంగలజంతు వులమాంసరసముతోనైనను, ఆవుపాలతోనైనను భుజింపనగును. ఈనిరూపావస్థివలన తాపము, అతిసారము, స్త్రీలరక్తప్రదరము, రక్తపిత్తము, హృద్రోగము, పాండురోగము, విషమజ్వరము, గుల్మము, మూత్రబంధము, కామల, ఇవి మున్నగుపిత్తవ్యాధులన్నియు నివర్తించును.

ఇచ్చట “శరేక్షుదర్భకాశానాం శాలీనాం మూలమేవ చ” (చ. చి. అ. ౧. పాద. ౧.) అని చెప్పబడినతృణపంచమూలముల గ్రహించునది.

—౧౩ (4) పిత్తహరనిరూపావస్థి (నాల్గవది). ౧౩—

మూ. ద్రాక్షాదికాశ్చ ర్యమధూకసేవైః

ససారిబాచప్తనశీతపాకైః,

పయశ్శృతం శ్రావణిముద్గపణ్ణి

తుగాత్తగుప్తామధుయష్టికలైః.

౫౩

గోధూమచూర్ణైశ్చ తథాక్షమాత్రైః

సక్షౌద్రసర్పిర్మధుయష్టితైః,

పథ్యావిదారీతురనైర్గుడేన

వస్తిం యుతం పిత్తహరం విదధ్యాత్.

౫౪

హృన్నాభిపారోష్ఠ్యత్తమదేహదాహే

దాహేఽస్తరస్థే చ సకృచ్ఛ్రమూత్రే,

క్షీణేక్షతే రేతసి చాపి నష్టే

వైత్తేఽతిసారే చ నృణాం ప్రశస్తః.

౫౫

వ్యా. ద్రాక్షాదిగణద్రవ్యములు, పెద్దమ్మడు, ఇప్పు, వట్టివేళ్లు, సుగంధపాల, చందనము, శీతపాకీ (బండిగురిగింజ), వీనిని చేర్చి (క్షీరపాకవిధిప్రకారము) ఆవుపాలను పక్వముచేసి, అందు—బోడతరము, అడవి వెనర, తపక్షీరి, దూలగొండి, అతిమధురము, గోధుమచూర్ణము వీనిని ప్రత్యేకమొక్కొక్కదమ్మమువంతున నూరి కల్కముచేసి, కలి, తేనెను, ఘృతమును, అతిమధురముచేర్చి కాచబడినతైలమును యథోచితముగ కలిపి, కరకకాయకషాయమును నేలగుమ్మడిరసమును చెరకురసమును బెల్లమునుకూడ కలిపి వస్తి ప్రయోగముచేసినచో నియ్యది పిత్తమును హరించును. మరియు హృదయము, నాభి, ఇరు ప్రక్కలు, ఉత్తమదేహము, (శిరస్సు), ఈస్థలముల గల్గినతాపమునందును, శరీరాంతర్యాగమున కల్గినతాపమునందును, మూత్రకృచ్ఛ్రమునందును, క్షతక్షీణమునందును, శుక్రనష్టమునందును, పిత్తాతిసారమునందును మిగుల ప్రశస్తముగ నుండును. (ఇచ్చట శీతపాకీ యన—“శీతపాకీ—కాకణంతికాభేదః” అని వాగ్భటవ్యాఖ్యానమున నున్నది.)

— { (1) కఫరోగములయం దుపయోగింపదగిన నిరూహ } —
పస్తులనాల్గు. (అందు మొదటిది.)

మూ. గోశాత కారగృధదేవదారు

శార్దూలేష్ఠమూర్వాకుటజూఽర్కపాతాః,

పక్వా కులుత్థాః బృహతీం చతోయే

రసస్య తస్య ప్రసృతాః దశస్యః.

౫౬

తాః సర్వవైలామదనైస్సకుష్టైః

అక్షప్రమాణైః ప్రసృతైశ్చ యుక్తాః,

ఫలాహ్వతైలస్య సమాక్షీకస్య

క్షౌరస్య తైలస్య చ సార్వపస్య.

౫౭

దద్యాన్నిరూహం కఫరోగిణే జ్ఞః

మద్దాగ్నయే చాప్యశనద్విషేచ,

వ్యా. చేదుబీర, రేల, దేవదారు, చాగ, పల్లెరు, కొడిసెపాలపిత్తులు, జిత్తేడువేరు, చిరుబొడ్డి, ఉలవలు, నాకుడు వీనినన్నిటిని గ్రహించి జలముపోసి, పదిప్రసృతములు (ఇరువదిపలములు) మిగులునట్లు చుండకాచి, అందు ఆవాలు, వీలకులు, మ్రంగకాయలు, చెంగల్వకోస్తు వీనిని ప్రత్యేక మొక్కకర్షమువంతున చేర్చి కల్కముగ నూరి కలిపి, మ్రంగకాయలనుచేర్చి పక్వముచేయబడినతైలమును, తేనె, యవతైరము, ఆవనూనె వీనిని ప్రత్యేకము ప్రసృత (రెండేసిపలముల) ప్రమాణమువంతున కలిపి, కఫరోగము కల వారికి నిరూహవస్తి చేయందగును. దీనివలన మందాగ్నియు అరోచకంబును శమించును.

ఇచ్చట పదిప్రసృతములు క్వాథంబును, తేనె, తైలములు మున్నగునవి నాల్గు ప్రసృతములును చేరి పండ్రెండుప్రసృతములకన్న నధికమగును, ఐనను వైశేష్యబడిన భాగములవంతుననే బోషధమును గూర్చి, అందు పండ్రెండుప్రసృతములపరిమితముగ నాషధమును గ్రహించవలెను. కాని అధికముగ గ్రహించవద్దు. సంయోజనము మాత్రము వైశేష్యనరీతిగ గూర్చినగాని యాషధము వీర్యవంతము కానేరదని యార్హ మతము.

— (2) కఫరోగమున రెండవనిరూహవస్తి. —

మూ. పటోలపథ్యామరదారుభిర్వా

సపిప్పలీకైః క్వథితైర్జలేఽగ్నౌ.

౫౮

వ్యా. చేదుపొట్ట, కరకకాయలబెరడు, దేవదారు, పిప్పళ్లు, వీనిని జలమున విద్యుక్తప్రకారము క్వాథము వైశేష్యనరీతిగ పదిప్రసృతములు మిగులకాచి, అందు వై యోగమునజేప్పబడినరీతిగ సర్వ పాచికల్కమును, ఫలతైలాదులనుకూడ చేర్చి విధిప్రకారము నిరూహవస్తిని కఫరోగముకలవారికి చేయగును.

— (3) కఫహరినిరూహవస్తి (మూడవది). —

మూ. ద్విషణ్ణమూలే త్రిఫలాం సబిల్వాం

ఫలాని గోమూత్రయుతః కషాయః,

కాలిజ్జపాతాఫలముస్తకల్కః

సనైన్దవః తైరయుతః సతైలః.

౫౯

నిరూహముఖ్యః కఫజాన్ వికారాన్
 సపాణ్డురోగాలసకామదోషాన్,
 హన్యాత్తథా మాయతమాత్రసజ్గం
 వస్తేస్తథామహాపి ఘోరమ్

౬౦

వ్యా. రెండుపంచములు (మహాపంచమూలములు, హ్రస్వపంచమూలములు),
 త్రిఫలములు, బిల్వవేరు, మ్రంగకాయలు, ఈ క్వాథ్యములను గోమూత్రమున జేర్చి పరి
 భాషానుసారముగ కషాయముకాచి వడగట్టి, అందు—కొడినెపాలవిత్తులు, చిరుబొద్ది,
 మ్రంగకాయలు, తుంగగెడ్డలు వీనిని కల్కముగ నూరి కలిపి, సైంధవలవణమును యవ
 తూరమును తైలమును కూడకలిపి వస్తి చేయునది. ఇయ్యది కఫరోగములకు ముఖ్యమైన
 నిరూహవస్తి. కఫరోగములను, పాండురోగములను, అలసకమును, ఆమదోషములను,
 అపానవాతబంధమును, మూత్రబంధమును, వస్తి (వూత్రాశయము) యందలి క్రూరమైన
 యాటోషమును శమింపజేయును.

—౨౭ (4) కఫహరనిరూహవస్తి (నాల్గవది.) —

మూ. రాస్నామృతైరణ్డవిడజ్గదార్ద్ర
 సప్తచ్ఛదోశీరసురాహ్వానిమైబ్బః,
 శమ్యాకభూనిమ్బపటోలపాతా
 తిక్తామృతైః పర్ణిదశమూలమునైః
 త్రాయన్తికాశిగుఘలత్రికైశ్చ
 క్వాథసస్పిణ్డీతకతోయమాత్రః,
 యష్ట్యాహ్వాకృష్ణా ఫలినీశతాహ్వ
 రసామృతశ్చేతవచావిడజ్జైః.
 కలిజ్జపాతామృదనైః పవైశ్చ
 కలైశ్చ సర్పిర్చగుతైలమిశ్రః,
 అయం నిరూహః క్రిమికుష్ఠమేహ
 బ్రధోదరాజీర్ణకఫాతురేభ్యః.
 రూక్షోష్ణై రవ్యవతర్పితేభ్యః
 పతేషు రోగేషుపి సత్పు దత్తః,

౬౧

౬౨

౬౩

నిహత్య వాతం జ్వలనం ప్రదీప్య
విజిత్య రోగాంశ్చ బలం కరోతి.

౬౪

వ్యా. సన్నరాష్ట్రము, తిప్పలీగె, ఆముదపుపేట్ల, వాయువిడంగములు, మాని
పసుపు, ఏడాగులపొన్న, వట్టిపేట్ల, జేవదారు, పేవపట్ట, రేలపట్ట, నేలపేము, చేదుపొట్ల,
చిరుబొద్ది, (విషబొద్ది), కటుకరోహిణి, ఎలుకచెవికూర, దశమాలములు, (మహా-హస్త
పంచమాలములు రెండును), తుంగ-గడ్డలు, కానుక, మునగపట్ట, త్రిఫలములు వీనినన్నిటిని
చేర్చి విద్యుక్తముగ కడయముకాచి; అందు స్రుంగయక్వాథమును గోమూత్రమును
కూడ ఆవాపకల్పముననుసరించి చేర్చి, మరియు అతిమధురము, పిప్పళ్లు, ప్రేంకణము,
సదాపదిత్తులు, రసాంజనము, తెల్లనివస, వాయువిడంగములు, కొడిసెపాలవిత్తులు, చిరు
బొద్ది, తుంగ-గడ్డలు, నైంధులపలుము వీనినన్నిటిని కల్కముగనూరి కలిపి, ఘృతమును,
తేనెను, తైలమును ఎసిరి నియమించినభాగములుగ కలిపి నిరూహవస్తిని విద్యుక్తవ్రతా
రము చేయునది.

ఈనిరూహవస్తిని క్రిమిరోగము, శుష్కము, ప్రమేహము, బ్రధ్నమునురోగము,
ఉదరము, ఆదీర్ణము, కఫరోగములు అనునీర్గములచే బిడింపబడినవారికిని, రూక్షము
లగు జొన్నములచే కృశించి, ప్రతిష్ఠనీర్గములచే బంధింపబడుచుండువారికిని ముఖ్య
ముగ నుపయోగింపందగును. ప్రవ్యాధులన్నియు నివర్తించి శరీరమునకు బలమును
కల్గించును.

(ఇచ్చట మదనసహాయము అనుచువినిననుసరించి రాసాన్నివిసిద్ధాధ్యక్షమున జేర్చు
నది.)

— సంసర్గ-సన్నిహితములయందు చేయదగిననిరూహవస్తి. —

మూ. పునర్నవైర్యవృషాశ్చ భేద
వృశ్చీరధూతీకబలాపలాశాః,
ద్విపంచమూలం చ పలాంతికాని
త్సుణ్ణాని ధాతాని పలాని చాష్టౌ.
బిల్వం యహా కోలకులుప్తథాన్య
ఫలాని చైవ ప్రసృతోన్మితాని,
పయోజలద్వాధకవచ్చుతం తత్

౬౫

(పయోజలాఢ్ధాధకపాచితం తత్)

(పయోజలద్యౌధకయోశ్శృతంతత్)

క్షీరావశేషం సితవస్త్రపూతమ్.

౬౬

వచాశతాహ్వయమరదారుకుష్ట

యష్ట్యాహ్వసిద్ధాధకపిప్పలీనాం,

కల్లైర్యవాన్యామదనైశ్చ యుక్తం

నాత్యుష్ణశీతం గుడనైస్థవాక్తమ్.

౬౭

క్షౌద్రస్య తైలస్య చ సర్పిషశ్చ

తథైవ యుక్తం ప్రసృతైస్త్రీభిశ్చ,

దద్యాన్నిరూహం విధినా విధిజ్ఞః

స సర్వసంసర్గకృతామయఘ్నః.

౬౮

వ్యా. ఎఱ్ఱగలిజేరు, ఆముదపువేళ్లు, అడ్డసరము, పాహణభేది (కొండపిండి), తెల్లగలిజేరు, భూతీక (కామంచినపు), చిట్టాముట్టి, మోడుగ, మహావంచమూలములు, హ్రస్వపంచమూలములు, (ఈరెండును చేరి ద్విపంచమూలములు), వీనిని ప్రత్యేక మొక్కపలమువంతునను; మారేడువేళ్లు ఎనిమిదిపలములును, యవలు రేగు ఉలవలు దనియాలు మ్రంగకాయలు ఇవిప్రత్యేకము, (ఒక్కొక్కప్రసృతమును) రెండేసిపలములును గ్రహించి, రెండుప్రస్థములు నీళ్లును రెండుప్రస్థములు పాలును అందుబోసి, పాలు మాత్రము మిగులునట్లు కాచి తెల్లనిగుడ్డతో వడగట్టియుంచుకొని; అందు వన, సదాప విత్తులు, దేవదారుచెక్క, చంగల్వకోళ్లు, అలిమధురము, ఆవాలు, విప్పళ్లు, ఓమము, మ్రంగకాయలు వీనికల్కమును కలిపి, బెల్లమును నైంధవలవణమును యథోచితముగ జేర్చి, లేన నూనె నెయ్యి వీనిని ప్రత్యేకప్రసృతము (రెండేసిపలముల) వంతున కలిపి సమశీతోష్ణముగ నౌషధమును కల్పించి విధ్యుక్తప్రకారము నిరూహవస్తిని చేయునది. ఈనిరూహవస్తి వాతాదిత్రిదోషములనంసర్గమున కల్గినరోగముల నన్నిటిని వారింతును. (ఇచ్చట “పయోజలాఢ్ధాధకయోః శృతం తత్” అనుపాఠము సమంజసము).

—ॐ వాతాదిదోషానుసారముగ నిరూహవస్తి సంఖ్యానిర్ణయము. ॐ—

మూ. స్నిగ్ధోష్ణ ఏకః పవనే సమాంసః

ద్వౌ స్వాదుశీతౌ పయసా చ పిత్తై,

త్రయస్సమూత్రాః కటుకోష్ఠతీక్ష్ణాః

కఢే నిరూహాః న వరం విధేయాః.

౬౯

వ్యా. దోహనుసారముగ వైశేష్ట్యబడిన ఆయావస్తులనుపయోగించునపుడు వాతము నందు స్నిగ్ధంబును ఉష్ణంబును మాంసముతో కూడినదియునగువస్తిని ఒకదానినే యుపయోగింపవలెను. (కాని రెండవతూరి యుపయోగింపకూడదు.) పిత్తమున మధురరసంబును శీతంబును సగువస్తినిపాలతో రెండుపర్యాయములుమాత్రముపయోగింపవలెను. కఫమునందు మూత్రముతోకూడి కటురసంబును ఉష్ణవీర్యంబును తీక్ష్ణంబులునైన వస్తులను మూఱు పర్యాయములుమాత్రమే ఉపయోగింపవలెను. అంతకన్న నధికముగ నొకప్పుడును ప్రయోగింపదగదని భావము.

ఇచ్చట “న వరం విధేయాః” అనుటవలన మూటికిపై నధికముగ ప్రయోగించి నచో శరీరమునకు చాలకష్టమును కల్పించును కావున వాతమున నొకటియు, పిత్తమున రెండును, కఫమున మూడును నిరూహవస్తులుపయోగింపదగునుకాని, అంతకన్ననధికముగ వస్తులనుపయోగింపంజనదని యెరుంగునది. సుశ్రుతమున—ద్వితీయం వాత్మతీయం వాచతుర్థం వాయుఞ్ఞాతః, సమ్యజ్నిరూఢలిక్ష్ణే తుస్రాప్తే వస్తిం నివర్తయేత్” (సు. చి. అ. 32) అని నాల్గిటికన్న నధికముగ చెప్పబడినది యీతంత్రకారునకు సమ్మతముకాదని తెలిసెడిది. ఇచ్చట “ద్విపంచమూలన్య” (31) అనుశ్లోకము మొదలుచేసి ఇంతదనుకచెప్పబడినగ్రంథము “కే వస్తయః కేషు హితాః” అనుపదియవప్రశ్నమునకు త్తరమని యెరుంగునది.

— { నిరూహానంతరము వాతాద్యనుసారముగ భోజననియమము, }
 దోహనుసారముగ ననువాసనవస్తి విశేషవిధియు. —

మూ. రసేన వాతే ప్రతిభోజనంస్యాత్

క్షీరేణ పిత్తే తు కఢే చ యూషైః,

తథానువాన్యేషు చ బిల్వతైలం

స్వాజ్జీవనీయం ఫలసాధితం చ.

20

వ్యా. వాతమునందు నిరూహవస్తిని జేసిరక్షింపుట మాంసరసముతో నన్నమును భుజించవలెను. పిత్తమున నిరూహానంతరము పాలతో నన్నమును భుజించవలెను, కఫమున నిరూహానంతరము యూషములతో నన్నమును భుజించవలెను. మరియు ననువాసనవస్తి

చేయవలసినచో వాతమున బిల్వతైలమును, పిత్తమున బిల్వతైలమును, కఫమున మ్రంగ
కాయలచేర్చి సిద్ధముచేయబడినఫలతైలమును చేర్చి అనువాసనవస్తిని చేయవలెను.

ఇచ్చట స్నేహవ్యావత్సిద్ధియను క్రింది నాల్గవయధ్యాయమున “దశమూలాం
బలాం.....సాధితా” (అ. ర. శ్లో. ౪.౭.) అని చెప్పబడు బిల్వతైలమును; “జీవస్తీం
మదనం.....పిత్తఘ్నమనువాసనమ్” (అ. ర. శ్లో. ౯. ౧౨) అని చెప్పబడు జీవనీయ
యమకస్నేహంబును; “మదనైర్వాఽఽప్లుసంయుక్తైః.....కల్పయేద్విషక్” అని చెప్ప
బడు మదనతైలమును ఎరుంగునది.

—ॐ అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము. ౧౭—

మూ. ఇతీదముక్తం నిఖిలం యథావత్

వస్తీప్రదానస్య విధానమగ్ర్యం,

యోఽధీత్య విద్వానిహ వస్తీకర్త

కరోతి లోకే లభతే స సిద్ధిమ్.

౭౧

వ్యా. ఇత్తైరంగున నీయధ్యాయమున నగ్నివేశ ప్రశ్నానుసారముగ వస్తీకర్తవిధాన
ముల శ్రేష్ఠమైనవస్తుల నుపయోగించువిధానము తత్తదుచితముగ నాత్రేయునిచే ప్రధా
నముగ నిరూపింపబడినది. విద్యవైద్యుడు ఈవిధిననుసరించి నిరూహవస్తిని యుక్తియుక్త
ముగ వస్తీకర్తను జేసినచో కార్యసిద్ధిని తప్పక పొందకలడు.

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి. ౧౮—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,

సిద్ధిస్థానే వస్తీసూత్రీయసిద్ధిర్నామ

తృతీయోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్తైరంగున నగ్నివేశకృతంబును చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరక
సంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితసిద్ధిస్థానమున వస్తీసూత్రీయ
సిద్ధియను మూడవయధ్యాయము సంపూర్ణము.

చతుర్థాధ్యాయము.

అవతరణిక:—వైయధ్యాయమున అభ్యంగ-సేక-అనువాసనములకు బిల్వతైలము, జీవనీయతైలము, ఫలతైలమును నిర్దేశింపబడినవి. అట్టితైలముల వివరించున్నేహవ్యాపదికీ సిద్ధియను నీయధ్యాయము క్రింద జెప్పబడును. (అనువాసనోపయోగములగు స్నేహములను, అట్టి స్నేహములయొక్కమిథ్యాయోగముచే గల్గువ్యాపత్తులను, అట్టివ్యాపత్తులకు చేయవలసినచికిత్సలను చెబువునట్టి సిద్ధిస్నేహవ్యాపత్తిద్ధియనబడును).

—ॐ అధ్యాయప్రారంభము. ౧—

మూ. అథాత స్నేహవ్యాపదికీం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః. ౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్రేయః. ౨

వ్యా. వస్త్రీమాత్రీయమును వివరించినపిదప అనువాసనక స్నేహాదుల వివరించునట్టి వస్త్రీవ్యాపత్తిద్ధియను నధ్యాయమును భగవానుడగునాత్రేయు లుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము కాకుండునట్లు వివరించెదనని యర్థము.

—ॐ అధ్యాయవక్తవ్యవహరనిర్దేశము. ౩—

మూ. స్నేహవస్త్రీన్నిబోధేమా వాత-పిత్త-కఫాపహాః,

మిథ్యాప్రణిహితానాం చ వ్యాపదః సచికిత్సితాః 3

వ్యా. వాత-పిత్త-కఫహరములుగ ననువాసనవస్త్రీప్రయోగమున నుపయోగింపదగిన స్నేహములను, అట్టిస్నేహముల విధినియమమునకు వ్యత్యస్తముగ నుపయోగించినచో గల్గువ్యాపత్తులను, అట్టిస్నేహవ్యాపత్తులకు జేయదగినచికిత్సములను వివరించి యీయధ్యాయమున జెప్పెదనని భావము.

—ॐ అనువాసనవస్త్రీ తైలయోగములు. అందు వాతహరబిల్వాదితైలము. ౪—

మూ. దశమూలం బలాం రాస్నాం అశ్వగంధాం పునర్నవాం,

గుడూచ్యేరణ్డభూతిక భార్గివృషకరోహిషమ్. ౪

శతావరిం సహచరం కాకనాసాం పలాంశికం (పలోన్నితాం),

యవమాషాతసీసోలకులుత్థాః ప్రసృతోన్మితాః. ౫

చతుర్ద్రిణేఽమృతః పక్వా ద్రోణశేషేణ తేన చ,

తైలాధకం సమక్షీరం (పచేత్తైలాధకం క్షీరైః)

జీవనీయైః పలోన్మితైః ౬

అనువాసనమేతద్ధి సర్వవాతవికారనుత్,
అనూపానాం వసా తద్వత్ జీవనీయోపసాధితా.

2

వ్యా. దశమూలములు (మహాపంచమూలములు, ప్రాస్వపంచమూలములు), చిట్టా ముట్టి, సన్నరాష్ట్రము, పెన్నేరుగడ్డ, గలిజేరు, తిప్పతీగ, ఆముదపువేరు, కామంచిగడ్డి (లేక ఓమము), భారంగి, అడ్డనరము, రోహిష (తృణవిశేషము ఆవురుగడ్డి), సిల్లిపీచర, గోరింట, కాకిదొండ, ఇవి ప్రత్యేకము పలప్రమాణము; యవలు, ఉద్దులు, అగసిబిత్తులు, ఉలవలు, ఇవి ప్రత్యేకము ప్రసృత (రెండుపలముల) ప్రమాణము; వైభాగముల ప్రకారము దశమూలాదిద్రవ్యముల క్వాధ్యముగ జేసి, అందు నాల్గుద్రోణములుజలమును బోసి ద్రోణమాత్రము మిగులునట్లు చుండ కహాయముకాచి వడగట్టి, అందు ఆధకపరిమితముగ తైలమును, తైలమునకు సనుభాగముగ (ఆధకమాత్రము) ఆవుపాలను కలిపి, జీవనీయ గణాద్రవ్యములను ఒక్కొక్కపలమువంతున కల్కముచేసి కలిపి తైలపాకవిధి ప్రకారము పక్వము చేయునది. ఈతైలముచే ననువాసనవస్తి చేసినయెడ వాతరోగములన్నియు నివర్తించును.

మరియు అనూపజంతువుల వసను వైజెప్పినదశమూలాదిక్వాధ్యమును జేర్చి జీవనీయగణాద్రవ్యములకల్కమును కలిపి తైలపాకవిధి ప్రకారము పక్వముజేసి యనువాసన వస్తి జేసినయెడ వాతవ్యాధులను హరించును. ఇచ్చట “జీవస్తి కాకోల్యా మేదే ద్వే ముద్గ మాషపశ్చ్యాచ, ఋషభకజీవకమధుకంచేతి గణో జీవనీయాఖ్యః” అనుజీవనీయగణాద్రవ్యముల గ్రహించునది.

మరియు నీతైలయోగమునగల దశమూలములలోని బిల్వమును ప్రధానముగజేసి యీతైలము బిల్వాదితైలమని స్థలాంతరమునను వైయధ్యాయాంతమునను జెప్పబడినది.

—ॐ అనువాసనమునకు శతాహ్వదితైలము. —

మూ. శతాహ్వయవబిల్వామైః సిద్ధం తైలం సమీరణే,

సైన్ధవేనాఽగ్నితప్తేన తప్తం చాఽనిలనుత్ ఘృతమ్

౩

వ్యా. సదాపబిత్తులు, యవలు, బిల్వము, అనునీద్రవ్యములను కల్కముగను పులి గంజిని ద్రవముగను జేర్చి తైలపాకవిధి ప్రకారము పక్వముజేసి యనువాసనవస్తి చేసినను, సైంధవలవణమును నిష్పనకాచి దానినిచేర్చి కాచబడినఘృతమును అను వాసనవస్తి చేసినను వాతమును హరించును. (ఇచ్చట శతాహ్వత్యాదియోగాంతరం “సైంధవేత్యసి యోగాంతరం” అని వ్యాఖ్యానమున వైనిచెప్పబడినయోగముల రెండుగ విభజించి యున్నది).

— అనువాసనమునకు జీవనీయ (యమక) స్నేహము. ౧౦ —

మూ. జీవన్తిం మదనం మేదాం శ్రావణీం మధుకం బలాం,
 శతాహ్వర్షభకౌ కృష్ణాం కాకనాసాం శతావరీమ్. ౯
 స్వగుప్తాం క్షీరకాకోలీం కర్కటాఖ్యాం శటీం వచాం,
 పిష్ట్యాత్రైలం ఘృతం క్షీరే సాధయేత్తచ్చతుర్థణే. ౧౦
 బృంహణం వాతపిత్తఘ్నం బలశుక్రాగ్నివర్ధనం,
 మూత్రరేతోరజోదోషా హరేత్తదనువాసనమ్. ౧౧

వ్యా. పాలహార, స్రుంగకాయలు, మేద, బోడతరము, అతిమధురము, చిట్టాముట్టి, సదాపవిత్రులు, ఋషభకము, పిష్టప్లు, కాకిదొండ, పిల్లిపీచరగడ్డలు, దూలగొండి, క్షీరకాకోలి, కర్కటకశృంగి, కచోరములు, వస వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి నూరి కల్కముగగూర్చి (స్నేహమునకు నాల్గవపంతుకలిపి), త్రైలమును ఘృతమును రెంటిని సమభాగములుగ గూర్చి, అందు స్నేహమునకు నాలుగింతలు ఆవుపాలు కలిపి స్నేహపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేయునది. (ఈయది రెండుస్నేహములు కలిసి యుండుటచే యమకస్నేహమనబడును). దీని ననువాసనపిత్తకుపయోగించినచో శరీరమును బలియజేసి బలమును కల్గించును. వాతపిత్తములను హరించును. బలమును శుక్రమును జాతరాగ్నిని వృద్ధినిొందించును. మూత్రదోషమును, శుక్రదోషమును, ఆర్తవదోషమును హరించును. (ఈయమకస్నేహము వైయధ్యాయాంతమున—“స్యాజ్జీవనీయమ్” అను వాక్యముచే జీవనీయత్రైలముని నిర్దేశింపబడినది.)

— పిత్తహర చందనాదిత్రైలానువాసనపిత్తి. ౧౧ —

మూ. లాభతశ్చస్తనాద్యైశ్చ పిప్లైః క్షీరచతుర్థణం,
 త్రైలపాదం (పాత్రం) ఘృతం సిద్ధం పిత్తఘ్నమనువాసనమ్ ౧౨

వ్యా. జ్వరచికిత్సితమున జెప్పబడిన చందనాదిగణమునందలి ద్రవ్యములతో పొరకి నంతమట్టుకు గ్రహించి నూరి కల్కముచేసి, నాల్గవపంతుత్రైలమును మూడుభాగములు ఘృతమును నొకటిగ కల్పి, యాస్నేహమునకు నాల్గవపంతు వైజెప్పినచందనాదికల్కమును కలిపి, స్నేహములకు నాల్గింతలు ఆవుపాలును కలిపి స్నేహపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి యనువాసనపిత్తి కుపయోగించునది. ఇయ్యది పిత్తహరమగు ననువాసనము.

ఇచ్చట 'చన్దనాద్యైశ్చ' అనుచోట జ్వరచికిత్సితమున “చన్దనభద్రశ్రీకాలాను సార...ఆత్మగుప్తా మధూకానామ్” (చ. చి. అ. 3 సూత్ర. ౨౧౮) అని చెప్పబడిన చందనాదిగణమును గ్రహించునది.

❧ కఫరోగముల కనువాసనప స్థితైలము. ❧

మూ. నైస్థవం మదనం కుష్ఠం శతాహ్వం నిచుళం వచామ్ (బలాం,)
 ప్రీతేరం మధుకం భార్గిం దేవదారు సకటఫలమ్ ౧౩
 నాగరం పుష్కరం మేదాం చవికాం చిత్రకం శటీం,
 విడక్టాఽలివిమే శ్యామాం హరేణుం నీలినిం స్థిరామ్. ౧౪
 బిల్వాఽజమోదే కృష్ణాం చ దన్తిం రాన్నాం చ పేషయేత్,
 సాధ్యమేర్ణజం తైలం తైలం వా కఫరోగనుత్. ౧౫
 బ్రహ్మదావర్తగుల్తాఞ్శః స్థీహమేహాధ్యమాగుతాః,
 ఆనాహమశ్శరీం చైవ హన్యాత్తదనువాసనాత్. ౧౬

వ్యా. నైస్థవలవణము, మ్రంగకాయలు, చెంగల్వకోస్తు, సదాపవిత్తులు, నీరు ప్రబ్బలి, వశ, కురువేరు, అతిమధురము, భారంగి, దేవదారు, కాయఫలము, శుంకి, పుష్కరమూలము, మేద, చవ్యము, చిత్రమూలము, కచోరములు, వాయువిడంగములు, అతివస, నల్ల తెగడ, రేణుకలు, నీలివేల్లు, ముయ్యాకుపొన్న, బిల్వవేరు, ఓమము, పిప్పళ్లు, నేపాళపువ్వు, సన్నరాష్ట్రము వీనినన్నిటిని సమభాగములుగగూర్చి నూరి కల్కముజేసి, కల్కమునకు నాలుగింతలు ఆముదమునైనను నూనెనైనను కలిపి (స్నేహమునకు నాలుగింతలు జలమును చేర్చి) తైలపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి యనువాసనప స్థితచేసినచో కఫరోగములన్నియు నివర్తించును. మరియు బ్రధ్నము, ఉదావర్తము, గుల్మము, ఆరోగ్యరోగము, స్థీహభివృద్ధి, ప్రమేహము, ఆధ్యవాతము, ఆనాహము, ఆశ్శరీ, అనునీవ్యాధులన్నియు నీయనువాసనప స్థితచే నివర్తించును.

ఇచ్చట ద్రవమును చెప్పియుండలేదు కావున “స్నేహసిద్ధా ద్రవేనుక్తే సర్వత్రాంభశ్చ తుర్గుణమ్” అనుపరిభాషచే స్నేహమునకు నాల్గింతలుజలమును చేర్చుకొనవలెను. ద్రవసిద్ధేశము లేని స్థలములయందెల్ల సీపరిభాష నెరుంగునది.

❧ కఫహరమదన ఫలతైలానువాసనప స్థి. ❧

మూ. మదనైర్వాఽన్లుసంయుక్తైః బిల్వాద్యేన గణేన వా,
 తైలం కఫహరైర్వాపి కఫఘ్నం కల్పయేద్భిషక్ ౧౭

వ్యా. మంగళాయలను కల్పముగను, కాంఠికము మున్నగువానిని ద్రవముగను గూర్చి తైలమును సిద్ధముచేసి యనువాసనముచేసినచో కఫమును హరించును (ఇది మదన తైలమని చెప్పబడును. ఇదియే వైయధ్యాయాంతమున 'ఫలసాధి తం చ' అని నిర్దేశించబడినది).

మరియు బిల్వదిగణముచే జెప్పబడిన పదిద్రవ్యములైనను, కఫహరములగు త్రికటుకము పంచకోలములు మున్నగు ద్రవ్యములైనను కల్ప-క్వాథములుగ జేసి తైలమును సిద్ధముచేసినయెడ నయ్యది కఫహరమగుననువాసనమునకై యుపయోగింపనగును. (ఇచ్చట బిల్వదిగణమున “బిల్వోగ్నిమంథ...ద్వయం తథా” అని చెప్పబడిన దశమూలములని యెరుంగునది. మరియు—“క్వాథకల్పావనిర్దేశే గణాస్తస్యాత్ సమావపేత్” అనుపరిభాషానుసారము అగణోక్తద్రవ్యములనే క్వాథమునను కల్పమునను నుపయోగింపందగును).

❧ విడంగాదితైలము. ❧

మూ. విడశ్శైరణ్డరజనీపటోలత్రీఫలాఽమృతాః,

జాతీప్రవాళనిర్గుణ్డిదశమూలాః పర్ణికాః.

౧౮

నిమ్బపాతాసహచరశమ్యాకకరవీరకాః,

ఏషాం క్వాథేన విపచేత్ తైలమేభిశ్చ కల్పితైః.

౧౯

ఫలబిల్వత్రివృత్తప్రాసాన్నాభూనిమ్బదారుభిః,

సప్తపర్ణవచోశీరదార్దీకుప్తకలిజ్జకైః.

౨౦

లతాగౌరీశతాహ్వఽగ్నిశటీచోరకపాష్కరైః,

(లతాయష్టిశతాహ్వఽగ్నిశటీసారాష్ట్రపాష్కరైః)

తత్ కుష్మాని క్రిమీక మేహానర్హాని గ్రహణీగదమ్.

౨౧

క్లిబతాం విషమాగ్నిత్వం మలం దోషత్రయం తథా,

ప్రయుక్తం ప్రణుదత్యాశు పానాభ్యజ్ఞాఽనువాసనైః.

౨౨

వ్యా. వాయువిడంగములు, ఆముదపువేళ్లు, పసుపు, చేదుపొట్ల, త్రిఫలములు, తిప్పతీగ, జాచినిగుళ్లు, వావిలివేళ్లు, దశమూలములు, ఎలకచెవియాకు, వేపపట్ట, చిరుబొద్ది, గోరంట, రేలజిగురు, గన్నేరు వీనిని సమభాగములుగగూర్చి విధ్యుక్తప్రకారము క్వాథము చేసి పడగట్టియుంచుచది; మంగళాయలు, బిల్వవేరు, తెగడవేళ్లు, పిప్పళ్లు

సన్నరాష్ట్రము, నేలవేము, దేవదారు, ఏడాకులపొన్న, వస, షట్టివేళ్లు, మ్రానిపసుపు, చెంగలవ్వకోట్టు, కొడిసేపాలవిత్తులు, మంజిష్ఠి, పసుపు, సదాపనిత్తులు, చిత్రమూలము, కచోరములు, చోరకము (గడ్డి దవనము) పువ్వురమూలము (మెట్టదామర) పీనినన్నిటిని సమభాగములుగగూర్చి కల్కముచేసి, ఈకల్కమునకు నాల్గింతలు నూనెను, తైలమునకు నాల్గింతలు వైజెప్పిన విడంగాదికషాయమును కలిపి స్నేహపాకవిధి ప్రకారము పక్వము చేసి యనువాసనమున కుపయోగించినచో కుష్ఠములును, క్రిములను, మేహములను, అర్కుస్సులను, గ్రహణీరోగములను, మండత్వమును, విషమాన్నిని, మలదోషములను, వాతాదిదోషత్రయమును పీనినన్నిటిని శీఘ్రముగ హరించును. మరియు నీతైలమును పానమునకు అభ్యంగనమునకును అనువాసనవ ప్రికిని ఉపయోగించినచో వైజెప్పిన కుష్ఠాది వ్యాధులన్నియు పూర్తిగ నశించును. (ఇచ్చట “లతా మజ్జిష్ఠా, గౌరీ-హరిద్రా” అని వ్యాఖ్యలో నున్నది).

❧ స్నేహవస్తి (అనువాసనవస్తి) గుణములు. ❧

మూ. వ్యాధివ్యాయామకర్తాఽధ్వక్ష్మీణాఽబలనిరోజసాం,

క్షీణశుక్రస్య చాతేవ స్నేహవస్తిర్బలప్రదః. ౨౩

పాదజంఘోరుపృష్ఠాంసకటీనాం స్థిరతాం పరాం,

జనయేదప్రజానాం చ ప్రజాం స్త్రీణాం తథా నృణామ్. ౨౪

వ్యా. వైజెప్పబడినతైలములచే చేయబడినయనువాసనవస్తి వ్యాధిచేతను వ్యాయా మముచేతను పనుల చేయుటచేతను త్రోవనడచుటచేతను శరీరము కృశించి బలము నశించి యోజుస్సుచెడినవారలకు మిక్కిలి బలమును కల్గించును. అందును శుక్రము క్షీణించిన వారికి ముఖ్యముగ శుక్రమును వృద్ధినిొందించి బలమును కల్గించును. మరియు—పాద ములు, పిక్కలు, తొడలు, వీపు, మూపులు, నడుము, ఈశ్వలములయందు దార్ద్ర్యమును పటుత్వమును కల్గించును. సంతతికల్గకుండు స్త్రీలకును పురుషులకును సంతానము కల్గును.

❧ స్నేహవస్తి అనువాసనమిథ్యాయోగవ్యాపత్తులు. ❧

మూ. వాతపిత్తకఫాఽత్యన్నపురీషైః ఆవృతస్య చ,

అభుక్తే చ ప్రణీతస్య స్నేహవస్తేః షడాపదః. ౨౫

వ్యా. వాతము, పిత్తము, కఫము, అధికాహారము, పురీషము వీనిచే నడ్డగింపబడుట చేతను, భుజించక పరగడుపున నున్నపుడు ప్రయోగించుటచేతను, స్నేహవస్తికి సంబంధించి అరువిధములైన వ్యాపత్తులు సంభవించును.

ఇచ్చట చెప్పబడినవ్యాపత్తులు అనువాసనవస్త్రీ చేయునపుడు పయోగింపబడు స్నేహములను విధికి విరుద్ధముగ నుపయోగించుటచే గల్గునవియని యెరుంగునది. స్నేహము యొక్క అయోగ-అతియోగములచే గల్గువ్యాపత్తులు ఇచ్చట చెప్పబడవు. కావుననే అధ్యానారంభమున “మిథ్యాప్రణిహితానాం చ వ్యాపదః స చికిత్సితాః” అని ప్రతిజ్ఞానూత్రమున జెప్పబడినది. మరియు అనువాసనవస్త్రీయొక్క అయోగా-అతియోగమున గల్గువ్యాపత్తులు కల్పనాసిద్ధియందు “అధశ్వరీరోదరభాహుకృష్ణ...అనువాసితస్య” (సి. అ. ౧ శ్లో. ౪గి) అనువాక్యముచే జెప్పబడినవి. కావున నిచ్చట వివరణ మనవసరము, కావున స్నేహమిథ్యాయోగమున గల్గువ్యాపత్తులు ఆరును ఈశ్లోకమున నిర్దేశింపబడినవని యెరుంగునది.

❧ వాతాద్యావరణమునకు కారణములు. ❧

మూ. శీతోఽల్పవాఽధికే వాతే పితౌత్తైత్త్యుష్ణః కఫే మృదుః,

అతిభుక్తే గురుర్వర్షః సఞ్చయేఽల్పబలస్తథా.

౨౬

దత్తస్తైరావృతః స్నేహః స యాత్యభిభవాదపి (దధః),

అభుక్తేఽనావృతత్వాచ్చ యాత్యార్ధస్య తస్య లక్షణమ్.

౨౭

వ్యా. వాతమధికముగనున్నపుడు శీతవీర్యంబును అల్పపరిమాణంబునగు స్నేహమును అనువాసనమున కుపయోగించినచో వాతం బధికమై స్నేహమును అడ్డగించును. పితౌ బధికముగనున్నపుడు మిక్కిలి యష్ణవీర్యంబగు స్నేహము నుపయోగించినచో పితృము మిక్కిలి వృద్ధి నొంది స్నేహమును నిరోధించును. కఫంబధికముగనున్నపుడు మృదువైన స్నేహము నుపయోగించినచో కఫము మిక్కుటముగ నధికమై స్నేహమును నిరోధించును. అధికముగ భుజించినపుడు గురుగుణముకల స్నేహముచే అనువాసనముచేసినను, మలము సంచితమైయున్నపుడు అల్పవీర్యముగనున్న స్నేహము నుపయోగించినను అయ్యవి స్నేహమును నిరోధించును. ఇతైరంగున వాతాదులచే నావరింపబడిన స్నేహము అఘోమార్దముగ బైటవెడలజాలదు. మరియు భుజించక పరగడుపుగ నున్నపుడు స్నేహవస్త్రీ ప్రయోగించినచో స్నేహము ఊర్ధ్వమార్దమున నడ్డములేకుండుటవలన నూర్ధ్వమార్దమున స్నేహము చేరునుగాని అఘోమార్దమున వెడలనేరదు. వీని ప్రత్యేకలక్షణము లీక్రింద వివరింపబడును.

❧ వాతావృతస్నేహలక్షణము, దానిచికిత్స. ❧

మూ. అజమద్వజ్వరాధానశీతస్తమోభ్రుషీదవైః,

(స్తమోభ్రుక్పదనాధానజ్వరశూలాఽజమద్వవైః)

చ-సిద్ధి—29

పార్శ్వరుశ్చేష్టనైర్విద్యాత్ స్నేహం వాతావృతం భిషక్. ౨౮
స్నిగ్ధాఘ్నలవణోష్ణైస్తం రాస్నాపీతద్రుతిల్వకైః,

సౌవీరకసురాకోలకులుత్థయవసాధితైః. ౨౯

నిరూహైర్నిర్హరేత్సమ్యక్ సమూత్రైః పాఞ్చమూలికైః,
తాభ్యామేవ చ త్రైలాభ్యాం సాయం భుక్తేననువాసయేత్. ౩౦

వ్యా. వాతముచే స్నేహము అవరింపబడునపుడు ఒడలి నొప్పులు, జ్వరము, కడు
పుబ్బరము, శీతము, స్తంభము, తొడల నొప్పులు, ఇరుప్రక్కలయందు కూలనొప్పి, మెలి
దెట్టికట్టు కడుపులోబాధ ఇవియన్నియు కలుగును.

అట్టియెడ సన్నరాష్ట్రము, దేవదారు, లాద్దుకు వీనికల్కమును, సౌవీరకము
(కాంజీకభేదము), మద్యము, రేగుపండ్లు, ఉలవలు, యవలు అనువానిని చేర్చి కషాయ
మును సిద్ధముచేసి, అందు స్నేహమును, కాంజీకమును, సైంధవలవణమును యధోచితముగ
జేర్చి యాయాషధముచే నిరూహవ స్తిజేసి లోపల చిక్కియుండుస్నేహమును వెడలించ
వలెను. మరియు పంచమూలకషాయముతోనైనను నిరూహవ స్తి చేయనగును. పిమ్మట
వాతవ్యాధిచికిత్సితమున జెప్పినరాస్నాత్రైలముచేనైనను, వైజెప్పినదేవదారు, లాద్దుకు,
పంచమూలములు మున్నగుద్రవ్యకల్కమును, సౌవీరకకాంజీకాదిద్రవమును జేర్చి సిద్ధము
చేయబడినత్రైలముచేనైనను అనువాసనవ స్తిని సాయంకాలము భుజించినపిదప ప్రయో
గింపవలెను.

ఇచ్చట “తాభ్యామేవ చ త్రైలాభ్యాం” అనుచోట—వాతవ్యాధిచికిత్సితమున
“రాస్నానహస్రనిర్యూహే...అనిలార్తియత్” (చ. చి. అ. ౨౮ శ్లో. ౧౬౫) అని
చెప్పబడిన రాస్నాత్రైలమును, వైజెప్పబడిన దేవదారుమున్నగుద్రవ్యముల జేర్చి సిద్ధము
చేయబడినత్రైలమును గ్రహించునది.

—౨౨ పిత్రావృతస్నేహలక్షణము, దానిచికిత్స. ౨౨—

మూ దాహరాగత్పామోహతమకజ్వరదూషణైః,
విద్యాత్ పిత్రావృతం; స్వాదుతిక్తైస్తం వస్త్రీభిర్హరేత్. ౩౧

వ్యా. స్నేహము పిత్రముచే నిరోధింపబడినపుడు తాపము కలుగును. శరీరము రక్త
వర్ణముగనుండును. దప్పి కలుగును. మూర్ఛ గ్రమ్మును. చీకటిలోనున్నట్లు మైకముగ్రమ్మును.
జ్వరమువచ్చును. అట్టియెడ మధురద్రవ్యములను తిక్తరసములనుగూర్చి సిద్ధముచేయబడిన
నిరూహవస్త్రులచే స్నేహమును బైటవెడలంపవలెను.

—౧౧ కఫావృతస్నేహలక్షణము. ౧౧—

మూ. తద్వ్యాశీతజ్వరాలస్యప్రసేకాఽరుచిగౌరవైః,
సమ్మూర్ఛాగ్గానిభిర్విద్యాత్ శ్లేష్మణా స్నేహమావృతమ్. 3౨

వ్యా. స్నేహము కఫముచే నావరింపబడునప్పుడు తునికిపాటు, చలితోకూడిన జ్వరము, పనులయందు ప్రాలుమాలిక, నోట జొల్లు కారుట, అరోచకము, శరీరము బరువుగనుండుట, మూర్ఛ, బడలిక ఈలక్షణములు కల్గును. (అనువాసనవస్త్రీ చేసినపుడు ఈలక్షణములు కల్గినచో స్నేహము కఫముచే నావరింపబడినదని యెరుంగునది.)

—౧౨ కఫావృతస్నేహవ్యాపచ్ఛిక్త్య. ౧౨—

మూ. కషాయకటుత్థిక్ష్ణోష్ణైః సురామూత్రోపసాధితైః,
ఫలతైలయుతైస్సాన్యమైః వస్త్రభిస్తం వినిర్వరేత్. 33

వ్యా. వైశిష్టినకఫావృతస్నేహవ్యాపత్తనందు కటుకషాయరసములును తీక్ష్ణగుణంబులును ఉష్ణవీర్యంబును కలద్రవ్యములతోడను, సురామద్యము, మూత్రముతోడను, మ్రంగకాయలతో సిద్ధముచేయబడిన తైలముతోడను, కాంజికములతోడను సిద్ధముచేయబడిన నిరూహవస్త్రుల నుపయోగించి బైట వెడలకుండుస్నేహమును వెడలించవలెను. ('ఫలతైలయుతైః' అనుచోట వైయధ్యాయమున చెప్పబడిన మదనఫలతైలమని గ్రహించునది.)

—౧౩ అధికాహారావృతస్నేహలక్షణము. ౧౩—

మూ. ఛర్దిమూర్ఛాఽరుచిగ్గాని శూలనిద్రాఽజమర్దనైః,
ఆమలిక్ష్ణేస్సదాహైస్తం విద్యాదత్యశనావృతమ్. 3౪

వ్యా. భుజింపబడినయాహారముచే స్నేహము ఆవరింపబడినయెడ వాంతి యగును. మూర్ఛ సంభవించును. అరుచియు బడలికయు (జ్వరంబును) శూలంబును, నిద్రయు, ఒడలిసోపులును కల్గును. మరియు నదీర్ఘముచే గల్గులక్షణంబులును కానవచ్చును.

—౧౪ ఆహారావృతస్నేహవ్యాపచ్ఛిక్త్య. ౧౪—

మూ. కటూనాం లవణానాం చ క్వాథైశ్చోర్జైశ్చ పాచనం,
విరేకో మృదురత్రామవిహితా చ క్రియా హితా. 3౫

వ్యా. అట్టియెడ కటురసంబులును లవణరసంబులునగు ద్రవ్యములయొక్క కావ్యములచేనైనను, వానిచూర్ణములచేనైన నుపయోగించి, పాచనము (అమహారమును పచింపజేయుచికిత్స) జేయుట హితము. మరియు మృదువిరేచనము నుపయోగించుటయు, అమమునకు జెప్పినలేఖనచికిత్సయు హితముగ నుండును. (ఇచ్చట “అమం ప్రదుష్ట మన్నాభిభూతం పునరుల్లిఖేత్” (వి. అ. ౨.) అని చెప్పబడినలేఖనవిధి నెరుంగునది.)

—౨౦ మలావృతస్నేహలక్షణము, చికిత్సయు. ౨౦—

మూ. విష్ణాత్రానిలసక్తౌ ర్రిగురుత్వాత్థానహృద్ధృప్తేః,
స్నేహం విడావృతం జ్ఞాత్వా స్నేహస్వేదైస్సవర్తిభిః. 3౬
శ్యామాబిల్వాదిసిద్ధైశ్చ నిరూహైస్సానువాసనైః,
నిర్హరేద్విధినా సమ్యక్ ఉదావర్తహరేణ చ. 3౭

వ్యా. స్నేహము సంచితమైనమలముచే నిరోధింపబడినపుడు మలమూత్ర-అపాన వాతములు వెడలక యడ్డుపడును. కుక్షి బరువుగ నుండును. కడుపుబ్బును, రొమ్మనొప్పి సంభవించును. (మలము అధికముగ నున్నపుడు అనువాసనప స్తిచేసినచో నయ్యది స్వల్ప మగుటంజేసి మందవీర్యమై మలమును బైట వెడలించనేరకుండును. దానంజేసి మలమూత్ర సంగాదులు సంభవించుననియు భావము.)

అట్టియెడ స్నేహస్వేదములను వర్తిప్రయోగములను చేసియు, తెగడతోగూడిన బిల్వాదిదశమాలములచే సిద్ధములైన నిరూహవస్తుల చేసియు, అనువాసనవస్తుల చేసియు, ఉదావర్తహరచికిత్సచేసియు బైట వెడలించవలెను. (లేక “శ్యామాబిల్వాది” అనుచోట “శ్యామాది, బిల్వాది” అని యర్థముచేసి కల్పస్తానమున “శ్యామాత్రిమృచ్ఛతురణ్యశిల్పక మహావృక్షసప్తలాశణ్ఠినీ దస్తీద్రవస్తీనాం చ” (కల్ప-అ. ౧. సూ. ౬.) అని నిర్దేశించ బడిన తెగడ మున్నగుతోవ్విది ద్రవ్యములును; బిల్వాదిదశమాలములును గ్రహించును. అట్టి రెండుగణముల ద్రవ్యములను చేర్చి షష్ట్రౌషధమును సిద్ధముచేసి నిరూహన్వాసములజేసి స్నేహమును వెడలించవలెనని యర్థము. మరియు “ఉదావర్తహరేణ” అనుచోట, త్రిమర్త్యయచికిత్సముగా “రసోఽస్మత్తుమ్బి” (చి. అ. ౨౬. శ్లో. ౧౬.) అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన ఉదావర్తచికిత్సల యుక్తానుసారముగ గ్రహించునది.)

—౨౧ స్నేహ మూర్ధ్వగతమైనపుడుగల్గు లక్షణములు. ౨౧—

మూ. అభుక్తే శూన్యపాయకా వా వేగాత్ స్నేహోతివీడితః,
ధావత్యూర్ధ్వం తతః కణ్ఠాత్ ఊర్ధ్వేభ్యః భేభ్య ఏత్యపి. 3౮

వ్యా. అనువాసన వస్త్రప్రయోగమున “జీర్ణే తు సాయం లఘు చాల్పమాత్రం సంక్షోభానవాన్యః” (సి.అ.వి. శ్లో. ౨౭) అని స్వల్పభోజనానంతరము అనువాసనవస్త్ర ధింపబడినది. మరియు గుదస్థానమున తైలాదుల పూసి వస్త్రప్రయోగము చేయవలెననియు, స్త్రీని మెల్లగ నొక్కి పట్టవలెననియు చెప్పబడినది.) అట్టినియములు మూటినతిక్రమించి గోజనము చేయించక పరగడుపుననే అనువాసనవస్త్ర ప్రయోగించినను, గుదస్థానముల తైలమును బూయక ప్రయోగించినను, వస్త్రాని మిక్కిలివేగముతో నధికముగ నొక్కినను స్నేహము అడ్డులేమింజేసి మిక్కిలివేగముతో (ఆమాశయమును దాటి) వైకి వ్యాపించును. ట్టియెడ కంఠమునకు వైనుడునోరు, నాసారంధ్రములు మున్నగురంధ్రములనుండియు పోకవేళ స్నేహము బైట వెడలును. (దానంజేసి యుపాధి యధికమగును.)

ఇచ్చట ‘ఏతి అపి’ అనుటవలన ఒకసమయమున స్నేహము వైకి వ్యాపించినను ముఖాదిద్వారములనుండి వెడలకయు నుండునని తెలిసెడిది. మరియు వ్యాపత్తులకారణములను గ్రహించునపుడు “అభుక్తే చ ప్రణీతస్య” అని భోజనాభావముమాత్రము కారణముగ జేప్పబడినది. అయినను కూన్యగుదంబును, అతిపీడనంబునుకూడ స్నేహమూర్ధ్వముగ వ్యాపించుటకు కారణములగుట చేతను సమానచికిత్సిత మగుటచేతను ఇచ్చట చెప్పబడినదని మెరుంగునది.

❧ ఊర్ధ్వగతస్నేహవ్యాపచ్ఛికిత్స. ❧

మూ. మూత్రశ్యామూత్రివృత్తిద్ధో యవకోలకులుత్థవాః,

తత్త్విద్ధతైలఇష్టోఽత్ర నిరూహస్సానువాసనః.

3౯

కణ్ఠాదాగచ్ఛతః స్తమ్భకణ్ఠగ్రహవిరేచనైః,

ఛర్దిఘ్నీభిః క్రియాభిశ్చ తస్య కార్యం నివర్తనమ్.

౪౦

వ్యా. గోమూత్రమును, నల్లతెగడ, తెల్లతెగడ, యవలు అను సీద్రవ్యములను చేర్చి పీయబడిననిరూహవస్త్రాని, ఆద్రవ్యములచేర్చి సిద్ధముచేయబడిన తైలముతోగూడిన అనువాసనవస్త్రాని ప్రయోగించుట వైజెప్పిన యూర్ధ్వగమనవ్యాపత్తుకు ప్రశస్తము. మరియు కంఠమునుండి (దాటి) స్నేహము నోటవెడలనున్నపుడు, వెడలనీయక పీవనలచే విసరుట, పల్లనిసిగ్గు చల్లుట మున్నగుస్తంభనోపాయముల జేయవగును. వెడలనీయక కంఠమును గట్టవలెను. లేక విరేచనమును చేయించవలెను. వమనరూపముగ నోట స్నేహము వెడలుచున్నయెడ వమనహరములగు చికిత్సల జేయవగును. (ఇచ్చట ఛర్దిచికిత్సమున— ‘మనోఽభిఘాతే తు మనోఽనుకూలాః... సుఖమేవ జేతుమ్’ (చి.అ. ౨౦. శ్లో. ౪౦-౪౧) అని చెప్పబడినఛర్దిచికిత్సల మెరుంగునది.)

❧ స్నేహము బైటవెడలకున్నను ఉపద్రవములేనపుడు చికిత్సానిషేధము. ౧౨

మూ. యస్య నోపద్రవం కుర్యాత్ స్నేహవస్తిరనిస్సృతః,
సర్వోఽల్పవాఽఽవృతో రాక్ష్యాత్ ఉపేక్ష్యస్స విజానతా.

వ్యా. మిక్కిలి రూక్షమైనశరీరము కలవారికి స్నేహవస్తిని ప్రయోగించినపుడు ఒకసమయమున రూక్షాధిక్యముచే స్నేహము బైటవెడలకయుండియు వైజెషిన్ యుపద్రవముల గల్గింపక యుండును. అట్టిస్నేహము పూర్తిగ వెడలకున్నను, కొంచెము నిలిచి కొంచెము వెడలినను వైజెషిన్ స్తాభనము నొప్పి మున్నగుబాధల గల్గింపకున్నచో బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు వానికి చికిత్సచేయక యుపేక్షించి యుండవలెను. (అట్టి స్నేహము జీర్ణమై రూక్షతను హరించి వాతమును హరించును కావున చికిత్స అనవసరమని భావము.)

ఈవిషయము సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినది. “అహోరాత్రాదపి స్నేహః ప్రత్యగచ్ఛన్న దుష్కృతి, కుర్యాద్వస్తిగుణాంశ్చసి జీర్ణస్తస్వల్పగుణో భవేత్” (సు. చి. అ. 32) ఒకయహోరాత్రమునకు పిమ్మట స్నేహము బైటవెడలినను ప్రత్యవాయము లేదు. పస్తీప్రయోగమున గల్గవలసినసుగుణములు కల్గును. ఒకవేళ నయ్యది పూర్తిగ బైట వెడలకయే జీర్ణమైన యెడల గుణములు మాత్రము స్వల్పముగ నుండును అని యర్థము.

❧ అనువాసనవస్తియందు స్నేహమువెడలిన పిదప నాహారనియమము, జలపానము ౧౩

మూ. యుక్త(ముక్త) స్నేహం ద్రవోష్ణం చ లఘుపథోఽపసేవనమ్,
భుక్తవాక్ మాత్రయాభోజ్యం అనువాస్యస్త్యహాత్ త్ర్యహాత్
ధాన్యనాగరసిద్ధం వా తోయం దద్యాద్విచక్షణః,
వృషితాయ నిశాం కల్యం ఉష్ణం వా కేవలం జలమ్. ౪3

వ్యా. అనువాసనవస్తిజేసినపుడు వైజెషిన్ స్నేహవ్యాఙ్మతులు లేక స్నేహము చక్కగ కనిచేసి బైటవెడలినప్పుడు ద్రవముగను, సుభోష్ణముగను (ఉష్ణవీర్యములగు ద్రవ్యములతో కూడినదియు), తేలికగ జీర్ణమగునదిగను, హితకరములగు వ్యంజనములతో కూడినదిగనుండు ఆహారమును మితమైనపరిమాణముతో భుజించవలెను. ఇత్తైరంగున పథ్యాహారము చేయుచు మూడుదినములకొకటారి యనువాసనమును చేసికొనవలెను. భోజనముచేసి పిమ్మట ననువాసనమును చేయనగును. మరియు అనువాసనము చేసిననాడు

రాత్రి యాహారములేకుండ గడపిన పిదప మరునటివాడుదయమున దనియాలను శుంఠిని చేర్చి కాచబడినజలమునైనను, కేవలము వేడిగ కాచబడిన వేడినీళ్లనైనను త్రాగించవలెను.

— ౨౦ ఉష్ణోదకపానగుణము. ౨౦ —

మూ. స్నేహఽజీర్ణం జరయతి శ్లేష్మాణం తద్భిన్నత్రి చ,
 మారుతస్యానులోమ్యం చ కుర్యాదుష్ణోదకం నృణామ్. ౪౪
 వమనే చ విరేకే చ నిరూహే సానువాసనే,
 తస్మాదుష్ణోదకం దేయం వాతశ్లేష్మోపశాంతయే. ౪౫

వ్యా. వేడినీళ్లు కోష్ఠమునచిక్కి జీర్ణముకాకుండు స్నేహశేషమును జీర్ణింప జేయును. కఫమును భేదించును. వాతమును అనులోమముగ సుచరింపజేయును. కావున వమనమునైనను, విరేకమునైనను, నిరూహ-అనువాసనవస్తులనైనను సేవించునపుడు వాతకఫములు హరిండుటకై యుష్ణోదకమును త్రాగుట చాలమంచిది.

మూ. రూక్షనిత్యస్తు దీప్తాగ్నిః వ్యాయామీ మారుతామయీ,
 వజ్రణశ్రోణ్యదావర్తవతాశ్చార్హాః దినే దినే. ౪౬
 ఏషాం చాశు జరాం స్నేహః యాత్యంబు సికతాస్త్వివ,
 అతోన్యేషాం త్ర్యహాత్రాప్యః స్నేహం పచతి పావకః. ౪౭

వ్యా. ఎల్లప్పుడును రూక్షమైనశరీరము కలవాడును, లేక ప్రతిదినము, రూక్ష పదార్థముల సేవించువాడును, మిక్కిలి తీవ్రమైనజాతరాగ్ని కలవారును, దేహపరిశ్రమము చేయువాడును, వాతవ్యాధిపీడితుడును, గైజలయందును పిరుదులయందును వాతముచేరి యున్నవాడును, ఉదావర్తవాతపీడితుడును, ప్రతిదినమునందును అనువాసనవస్తి చేయ దగినవారు. వైశేషికవారికి స్నేహము నుపయోగించినచో నయ్యది (యిసుకలోనుంచ బడిననీళ్లు శీఘ్రముగ నింకి పోవునట్లు) వెంటనే జీర్ణమగును. (కావున వారికి ప్రతిదిన మునం దనువాసనవస్తిని ప్రయోగింపదగునని భావము.) వైశేషికవారుదక్క తక్కినవారికి మూడుదినములకు స్నేహమును జాతరాగ్ని జీర్ణింపజేయ నమర్థముగనుండును, కావున వారికి మూడుదినములకొకటూరి అనువాసనవస్తిని ప్రయోగింపవలెనని భావము.

ఈవిషయమునే సుశ్రుతు లిట్లుపదేశించిరి:—“రూక్షస్య బహువాతస్య స్నేహ వస్తిం దినేదినే, దద్యాద్వైద్యప్రతోన్యేషాం అగ్న్యైబాధభయాత్ త్ర్యహాత్” (సు. చి. అ. ౩౨) మరియు జాతరాగ్ని ఆమాశయమునకు చేరియుండును. అయ్యది

క్రిందిభాగమున పశ్చాత్యయమునందలిస్నేహమును ఎట్లు పచించును? అన్నచో జాళ రాగ్నికి నిమోషించియుండు అపయపములసంబంధముచేత అనూశయమునందలి స్నేహసంబును జీర్ణమగునని యాచార్యసప్తతాభిప్రాయము.

ఇచ్చట “ప్రాయః త్ర్యహత్” అనుటవలన స్నేహము మూడుదినములకును జీర్ణముకానియెడ కాలాంతరమున (స్నేహము జీర్ణమైనపిదప) అనువాసనము చేయదగునని తెలిసెడి, కావుననే కల్పనాసిద్ధియందు “పరతస్త్వహే వా ద్వ్యహేననువాసోఽవశాన పశ్చమే వా” (సి. అ. ౧) అని చెప్పబడినది.

— అనువాసనపస్తి విషయమై కొన్నినియమములు. —

మూ. న త్వమం ప్రణయేత్ స్నేహం సహ్యభిష్యద్దయేద్ధదం,
సావశేషం చ కుర్వీత వాయుశ్చేషే హి తిష్ఠతి. ౪౮
న చైవ గుదకణ్ఠాభ్యాం దద్యాత్ స్నేహమనన్తరం,
ఉభయస్తాత్ సమం గచ్ఛత్ వాతమగ్నిం చ దూషయేత్. ౪౯
(సంగతస్సహ్యభయతః వాతాగ్నిదూషయేత్సమం),

వ్యా. అగ్నిసంబంధముచే పక్షముగాక పచ్చిగునుండు ఘృతతైలాది స్నేహములను అనువాసనపస్తి కుపయోగించదగదు. పచ్చిగునుండుస్నేహము గుదమున ద్రవమును కల్గించును, (కావున నుపయోగించదగదు.) పస్తిప్రయోగము చేయునపుడు స్నేహమును పూర్తిగ లోనికి ప్రవేశింపజేసినచో పస్తిలో పూరింపబడియుండు వాతముకూడ లోనికి ప్రవేశించును, కావున స్నేహము కొంచము మిగిలియుండునపుడే విరమించవలెను. మరియు స్నేహమును అనువాసనమూలముగ గుదమునుండియు, పానరూపముగ కంఠమునుండియు నొకేసమయమున ప్రయోగించంజనదు. అట్లుచేసినచో రెండుమార్గములనుండియు లోన ప్రవేశించుస్నేహము లొకటిగ కలిసి, యేకకాలముననే వాతమును ప్రకోపింపజేసి జాళ రాగ్నిని చెరచును. (కావున రెండుమార్గములనుండియు నేకకాలమున స్నేహమును ప్రవేశింపజేయకూడదు.)

— { అనువాసననిరూపావస్తులలో నొక్కదానినే } యుపయోగించంజనదని నిషేధము. —

మూ. స్నేహపస్తిం నిరూహం వా నైకమేవాఽతిశీలయేత్,
ఉత్లేఖాఽగ్నివధౌ స్నేహత్ నిరూహత్పవనాద్భయమ్. ౫౦

తస్మాన్నిరూఢస్సంస్నేహ్యాః నిరూఢశ్చానువాసితః,
స్నేహశోధనయుక్త్యైవం వస్తికర్తృత్రిదోషముత్.

౫౧

వ్యా. స్నేహవస్తి (అనువాసనవస్తి) వైసను నిరూహవస్తివైసను ఒకదానినే యధికముగ ప్రయోగింపందగదు. అట్లుచేసినచో స్నేహవస్తి నధికముగ నుపయోగించుట వలన నయ్యది పిత్తకఫముల రేపెట్టి జాతరాగ్నిని నశింపజేయును. నిరూహవస్తి నధికముగ నుపయోగించుటవలన (శోధనాతియోగమునంజేసి) వాతము ప్రకోపమునొంది కష్టపెట్టును. కావున నిరూహవస్తిచేసినపిదప అనువాసనవస్తిచే స్నిగ్ధముగ జేయవలెను. అనువాసనవస్తిచే స్నిగ్ధుడైనవానికి మరల నిరూహవస్తి నుపయోగింపవలెను. ఇత్యైరంగున స్నేహశోధనవస్తులను యుక్తియుక్తముగ నొకదానిపైనుక నొకదానిని ప్రయోగించినచో నట్టివస్తికర్తృత్రిదోషముల హరించి సమస్థితికి దెచ్చును.

ఇచ్చట సీవివరము నెరుంగునది:—స్నేహనమునకై యనువాసనవస్తి విధింపబడినది. దానినే అధికముగ ప్రయోగించినయెడ స్నేహాతియోగమునంజేసి కఫపిత్తములు రెండు నుత్కటములై జతరాగ్ని మందగించును. నిరూహవస్తి శోధనమునకై విధింపబడినది. దాని నొక్కదానినే యధికముగ నుపయోగించునెడ శోధనాధిక్యమునంజేసి వాతము ప్రకోపము నొందును, కావున తొలుత స్నేహనమునకై యనువాసనము నుపయోగించి, పిమ్మట శోధనమునకై నిరూహవస్తి నుపయోగించినచో వాతపిత్తకఫములను మూటిని హరించి సమస్థితికి దెచ్చును; కావున నిరూహానువాసములలో నొక్కదానినే యధికముగ నుపయోగించక మార్చి రెంటిని ఉపయోగించవలెనని భావము.

—మాత్రావస్తికి అర్హులు, దానిపరిమాణము. ౧—

మూ. కర్తవ్యాయామభారాధ్వయా(పా) నస్త్రీకర్మితేషు చ,
దుర్బలే వాతభగ్నే చ (రుద్ధేచ) మాత్రావస్తిః సదా వతః. ౧౨
యథేష్టాహారచేష్టస్య సర్వకాలం నిరత్యయః,
హ్రస్వాయాః స్నేహమాత్రాయా మాత్రావస్తిః సమో భవేత్.

వ్యా. పనులచేయుట, శరీరవ్యాయామముచేయుట, భారమును మోచుట, త్రోవ నడచుట, అశ్వాదివాహనములపై సవారిచేయుట, (మధ్యపానము), స్త్రీసంభోగము అను సీపనులచే శరీరము కృశించినవారును; బలహీనులును, వాతవ్యాధిపీడితులును, మాత్రావస్తిని సేవింప నర్హులుగ నుందురు. అట్టివారికెల్లప్పుడును మాత్రావస్తిని చేయుటకు ఆటంకము లేదు. ఈవస్తివిషయమై అహారవిషయమునను, చేష్టావిషయమునను యెట్టి నిర్బంధ

మును లేక స్వేచ్ఛగ నుండతగును. కావున నియ్యది యెల్లప్పుడు సేవించినను బాధకము కానేరదు. మరియు నీవస్తియందును స్నేహపరిమాణము స్వల్పముగ నుండుటవలన త్రిదోషములను రేపెట్టక సమర్థితిసుంచును.

స్నేహముయొక్క మాత్రాభేదములు సూత్రస్థానమున నిట్లుపదేశింపబడినది:—
 “అహోరాత్రమహః కృత్స్నం అర్థాహం చ ప్రతీక్ష్యతే, ప్రధానా మధ్యమా హ్రస్వా
 స్నేహపాత్రా జరాం ప్రతిభితి స్త్రీ సముద్దిష్టాః మాత్రాః స్నేహస్య మానతః.” (సూ.
 అ. 13 శ్లో. 29) ఈవాక్యమునుబట్టి పగలు రెండుజాములకు జీర్ణమగునంతపరిమాణము
 గలస్నేహము హ్రస్వమాత్ర యనబడును. అట్టిమాత్రచే నుపయోగించుటవలన నియ్యది
 మాత్రావస్తి యనబడును. స్వల్పమాత్ర వలననే ఇయ్యది నిర్బాధకముగనుండి గుణకరముగ
 నని భావము.

(తంత్రాంతరమున ఈయనువాసనవస్తి మాత్రాభేదపరిమాణమును విభజించి ఇట్లు
 చెప్పబడినది. “పట్నలీ తు భవేత్ జ్యేష్ఠా మధ్యమా త్రిపలీ భవేత్, కనీయసీ సార్థవలా
 త్రిధా మాత్రానువాసనే” అనువాసనవస్తియందు స్నేహముయొక్క మాత్ర ఆరుపల
 ములు ఉత్తమమనియు మూడుపలములు మధ్యమమనియు ఒకటిన్నరపలము హ్రస్వ
 మనియు యర్థము. అనువాసనవస్తినే స్వల్పమాత్రముగ స్నేహమును చేర్చినచో నదియే
 మాత్రావస్తియని యెరుంగునది.)

—ॐ మాత్రావస్తిగుణము. ॐ—

మూ. బల్యం సుఖోపచర్యం చ సుఖం సృష్టపురీషకృత్,

స్నేహమాత్రావిధానం హి బృంహణం వాతరోగనుత్. ౫౪

వ్యా. వైజేష్ణబహిన మాత్రావస్తి బలకరమైనది. సుఖముగా నాచరింపదగినది.
 (అహారవిహారనియమము లేమింజేసి యాచరించుటకు సుఖకరమని భావము.) పురీషమును
 శరీరమున కాయాసమును గల్గించక బైటవెడలించును. స్నేహమాత్ర కొద్దిగనుండుటవలన
 వాతమును హరించుచు శరీరమునకు పుష్టిని కల్పించును.

—ॐ అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము. ॐ—

తత్ర శ్లోకా:—

వాతాదీనాం శమాయోక్తాః ప్రవరాః స్నేహవస్తయః,

తేషాం చాజ్ఞప్రయుక్తానాం వ్యాపదః సచికిత్సితాః.

౫౫

ప్రాగ్భజ్యం స్నేహవస్తేర్యత్ ధువం యేఽహ్వాఃత్ర్యహచ్ఛయే,
స్నేహవస్తేవిధిశోఽక్తో మాత్రావస్తేవిధిస్తథా. ౧౬

వ్యా. వాతాదిదోషములు ననుసరించి వేరువేరుగా చేయదగినశ్రేష్ఠములగు స్నేహ
రాసన) వస్తులును, అట్టివస్తులు తెలివితక్కువగానుండు వైద్యునిచే నుపయోగింప
వలన సంభవించువస్తేవ్యాపత్తులును, అట్టివ్యాపత్తులకు చేయవలసినచికిత్సలును,
ప్రయోగమునకు ముందుచేయదగిన భోజననియమములును, స్నేహవస్తేని నియతముగ
యిచ్చదగినవారి నిర్దేశంబును, మూడుదినములకొకతూరి వానినుపయోగింపతగిన
నిర్దేశంబును, స్నేహవస్తేకి సంబంధించినవిశేషవిధులును, మాత్రావస్తేవిధియు, దాని
యలును, ఈవిషయమునంతయు స్నేహవ్యాపత్తివిధియు నీయధ్యాయమున వివరింప

—ॐ అధ్యాయసమాప్తిః ॐ—

త్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,
సిద్ధిస్థానే స్నేహవ్యాపత్తిస్థిర్నామ
చ తుర్థోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున అగ్నివేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరక
తయను నాయుర్వేదగ్రంథమునందలి దృఢబలసంపూరితమైన సిద్ధిస్థానమున స్నేహ
వ్యాపత్తియనునది చతుర్థాధ్యాయము సమాప్తము.

పంచమాధ్యాయము

అవతరణికః—వైయధ్యాయముచే స్నేహవస్తేవ్యాపత్తిస్థి చెప్పబడినది. అట్టి
మును ప్రయోగించుటకు సాధనమైన నేత్ర(వస్తేకి చేరియుండుగొట్ట)మును, వస్తే
మును, విద్యుక్తప్రకారమునకు వ్యత్యస్తముగనుంచి ప్రయోగించుటచే గల్గువ్యాపత్తు
లొలగించి సరియైనపద్ధతి నుపయోగించువిధానమును బలుపునట్టి నేత్ర-వస్తేవ్యాప
యనునధ్యాయ ముపక్రమింపబడును.

—ॐ అధ్యాయప్రారంభము. ॐ—

అథాతో నేత్రవస్తేవ్యాపత్తిస్థిం వ్యాఖ్యాన్యామః. ౧
ఇతి హస్తాహ భగవానాశ్రేయః. ౨

వ్యా. స్నేహవ్యాపత్తిద్ధిని చెప్పినపిదప వ స్తికర్తయందు ఉపయోగింపబడునేత్రము (గొట్టము) యొక్కయు, వ స్తి (జౌషధము నింపుటకై నిర్ణయించుకొనిన మూత్రపు సంచిమొదలగు) యంత్రముయొక్కయు అన్యథోపయోగమువలన కల్లువ్యాపత్తులను దానిప్రతివిధానమును బోధించునట్టి నేత్రవ స్తివ్యాపత్తిద్ధియను నధ్యాయమును భగవంతు డగు నాత్రేయు డుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము లేకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

❧ అధ్యాయవిషయనిర్దేశము. ౨ ❧

మూ. అథ నేత్రాణి వ స్తీంశ్చ శృణు వర్జ్యాని కర్తసు,
నేత్రస్యాజ్ఞ ప్రణీతస్య వ్యాపదః సచికిత్సితాః. 3
(దోషాంశ్చ సచికిత్సితాన్.)

వ్యా. వ స్తివ్యాపత్తులు మున్నగువానిని చెప్పినపిదప కర్తానర్హములగుటవలన విడువందగినవ స్తినేత్రములను, వ స్తులను (వ స్తియంత్రములను,) అట్టివ స్తియంత్రమునకు చేరియుండుగొట్టమును విధివిహితమునకు వ్యత్యస్తముగ జ్ఞానహీనులగువైద్యు లుపయోగించుటచే గల్గువ్యాపత్తులను, అట్టివ్యాపత్తులకు తగినచికిత్సితములను వివరించి చెప్పెద వినుము.

❧ ఆగ్రాహ్యవ స్తినేత్రములు, వానిదోషములు. ౩ ❧

మూ. హ్రస్వం దీర్ఘం తను స్థూలం జీర్ణం శిథిలబద్ధనం,
పార్శ్వచ్ఛిద్రం తథా వక్రం అప్టే నేత్రాణి వర్జయేత్ ౪
అప్రాప్త్యతిగతిషో భకర్షణక్షణసప్రవాః,
గుదపీడా గతిర్జిహ్వా తేషాం దోషా యథాక్రమమ్. ౫

వ్యా. మిక్కిలి హ్రస్వముగను, దీర్ఘముగను, సన్నగను, స్థూలముగను, ప్రాతది గను, సడలినకట్టు కలదిగను, ప్రక్కలయందు రంధ్రము కలదిగను, వంకరగను నుండు వ స్తినేత్రము (గొట్టము) విడువందగుచు.

అందు హ్రస్వమయినచో, లోనికి ప్రవేశింప నోపదు, దీర్ఘమయినచో మిక్కిలి గోవలికి ప్రవేశించును. సన్నగిలియున్నచో గుదస్థానమున నలుప్రక్కల పోవుచుండును. స్థూలమయినచో గుదస్థానమున నొరసికొనును. ప్రాతదియయినచో గీచుకొనును. బంధనము (కట్టు) శిథిలముగనున్నచో జారిపోవును. చిద్రము (రంధ్రము) కల్లియున్నచో

శము కారిపోవును. గుడస్థానమున బాధ కల్గును. వంకరగనున్నచో వంకరగనే ప్రవేశించును కావున వైశిష్ట్యనయెనిమిదిదోషములు గలవస్త్రము నుపయోగింప

—ॐ అగ్రాహ్యవస్తులు, వానిదోషములెనిమిదియు. ॐ—

- 1 విషమం మాంసలచ్చిద్ర (న్న) స్థూలజాలిక వాతలాః,
స్నిగ్ధః క్షిన్నశ్చ తా నష్టౌ వస్త్రీక కర్తసు వర్జయేత్. ౬
- గతివైషమ్య - విస్త్రత్వ - ప్రావ - దౌర్గ్రాహ - నిస్తవాః,
ఫేనిలచ్యుత్యధార్యత్వం వస్త్రేః స్యుర్వస్త్రీదోషతః. ౭

వ్యా. వ్యత్యస్తముగ నుండుట, మాంసముతో కూడియుండుట, చినిగియుండుట, లముగ నుండుట, సన్ననిరంధ్రములు కల్గి యుండుట, వాతముతో కూడియుండుట, కల్లియుండుట, తడిసియుండుట, అనునీ యెనిమిదిదోషములుగలవస్త్ర గ్రహింపదగదు.

అందు వ్యత్యస్తముగ నున్నచో వక్రగతి కల్గియుండును. మాంసముతో జేయున్నయెడ దుర్గంధముగ నుండును. చినిగి యున్నచో ఔషధము కారిపోవును. లముగ నున్నచో పట్టుకొనుటకు కష్టముగ నుండును. సన్నని రంధ్రములున్నచో ఔషధము స్రవించును. వాతము కల్గియున్నచో ఔషధము సురుగుకట్టును. బిడ్డు కల్గి యున్నచో జారిపోవును. చెప్పుకల్గియున్నచో పట్టుకొనుటకు వలనుపడదు. (కావున 'ఔషధమును నింపుటకై నిర్ణయించుకొనబడినవస్త్రయంత్రము వైశిష్ట్యబడిన యెనిమిది షములలో నేదోషమున్నను గ్రహింపదగదని భావము.)

—ॐ వస్త్రప్రయోగముచేయు వైద్యునిదోషములు. ॐ—

౧౦. సవాతాత్రిద్రుతోత్తిష్టతిర్మగుల్లుప్తకమ్పితాః,
అతిబాహ్యగమద్ధాతివేగదోషాః ప్రణేతృతః. ౮

వ్యా. వస్త్రయంత్రమును గాలి చేరియుండుట, (ఈదోషము వస్త్రీలోనుండు లిని బైట వెడలించకున్నను ఔషధమును నిశ్చేషముగ ప్రయోగించినను కల్గును. తిశ్చిక్రుముగ నైనను, వైకి యెత్తియెనను అడ్డముగ నైనను, వస్త్రీని పట్టుకొని ప్రయో యించుట, వస్త్రీని ఒకేతూరి నొక్కకనిలిపినిలిపి నొక్కుట, వస్త్రీని కదలించుట, వస్త్రీ త్రమును లోనికి పూర్తిగ ప్రవేశింపనియక గుడమునకు వెలుపట చేయుంచుట, మందముగ నైనను, అతివేగముగ నైనను ప్రయోగించుట ఇవియన్నియు వస్త్రీకర్తను చేయువైద్యుని యన కల్గుదోషములు.

—ॐ వ స్తియంత్రమును బిగించక యుపయోగించిన గల్లువ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స. ॐ—

మూ. అనుచ్ఛ్వాస్య చ బద్ధే వా దత్తే నిశ్చేష ఏవ వా,
ప్రవిశ్య కుపితో (తుభితో) వాయః శూలతోదకరో భవేత్.
తత్రాభ్యజ్ఞో గుదే స్వేదో వాతఘ్నాన్యశనాని చ,

వ్యా. వ స్తియంత్రమును బిగించక బంధించినను, ఔషధమును నిశ్చేషముగ ప్రవేశింపజేసినను వాయువు లోపల ప్రవేశించి ప్రకోపము నొంది శూలనొప్పిని పోటును కల్గించును. అట్టియెడ తైలాదులచే నభ్యంగనంబును గుదస్నానమును కావడముజెట్టి చెమట వెడలించుటయు, వాతహరములగు నాహారముల దినుటయు యుక్తముగ నుండును.

—ॐ ద్రుతప్రణీతాదిదోషములచే గల్లువ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స. ॐ—

మూ. ద్రుతం ప్రణీతే నిష్క్మృష్టే సహసోత్తిష్ట ఏవ వా. ౧౦
స్యాత్కృటీగుదజఙ్ఘైర్నివ స్తిస్తంభోరుచేదనాః,
భోజనం తత్ర వాతఘ్నం స్నేహః స్వేదాః సవస్తయః. ౧౧

వ్యా. వ స్తినేత్రమును వేగముగ ప్రవేశపెట్టినను, వేగముగ లాగినను, వ స్తిని ఊర్ధ్వముగ ప్రవేశపెట్టినను, కటిప్రదేశమునందును గుదస్నానమునను పిక్కులయందును నొప్పి కల్గును. మూత్రాశయము స్తంభించును తొడలయందు నొప్పి పుట్టును. అట్టియెడ వాతహరమగునాహారమును భుజించుటయు, స్నేహస్వేదవిధుల జేయుటయు, వాతహరములగువస్తుల ప్రయోగించుటయు నుచితమగు చికిత్సయగును.

—ॐ వ స్తి యూర్ధ్వముగ బోవుటకు కారణము, దానిచికిత్స. ॐ—

మూ. తిర్యగ్వల్యావృతే ద్వారే బద్ధే వాపి స గచ్ఛతి,
నేత్రే తదృజా నిష్క్మృష్య సంశోధ్య చ ప్రవేశయేత్. ౧౨

వ్యా. వ స్తినేత్రమును (గొట్టమును) గుదమునం దడ్డముగ ప్రవేశింపజేసినను గుద వలలచే వ స్తినేత్రరంధ్రము అడ్డగింపబడును. లేక గొట్టముయొక్క ద్వారమునందెదేని యడ్డుపడినను, ఈరెండుకారణములచే విస్త్రావ్యము లోపల ప్రవేశింపనేరదు. అట్టియెడ వ స్తినేత్రమును చక్కగ లాగి అందడ్డపడియుండుదానిని తీసివైచి మరల వక్రములేకుండ ప్రవేశింపజేయనగును.

—ॐ వస్త్రసి ప్రయోగించునపుడు నడుమ నిలిపినచో గల్గువ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స. ॐ—

మూ. పీడ్యమానేఽన్తరా ముక్తే గుడే ప్రతిహతోఽనిలః,

ఉరశ్శిరో ర్తిమూర్విశ్చ సదనం జనయేద్భ్రుతి.

౧౩

వస్త్రస్యాత్తత్ర బిల్వాదిఫలశ్యామాదిమూత్రవాక్,

వ్యా. వస్త్ర ప్రయోగముచేయునపుడు నడుమ కొంతసేపు నిలిపి యూరకుండి మరల యంత్రమును నొక్కినయెడ గుడమున వాతము ప్రతిహతమై వృద్ధి నొంది, రొమ్ము నందును శిరంబునను నొప్పిని కల్పించును. తొడలు కృశత నొందును. అట్టియెడ బిల్వాది (దశమూల) గణద్రవ్యములను, త్రివృత్తు మున్నగువిశేషగణద్రవ్యములను మ్రంగకాయ లను చేర్చి సిద్ధముచేయబడినదియు గోమూత్రమును చేర్చినదియు నగువస్త్రసి ప్రయోగించ వలెను. (ఇచ్చట “శ్యామా త్రివృ” అని కల్పస్థానమున జెప్పబడినవిశేషగణమును గ్రహించునది).

—ॐ వస్త్రినేత్రకంఠవముచే గల్గువ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స. ॐ—

మూ. స్యాద్దాహాః దవధుశ్శోఫః కమ్పనాభిహతే గుడే.

౧౪

కషాయమధురాశ్శీతాః సేకాస్తత్ర సవస్తయః,

వ్యా. వస్త్రప్రయోగముచేయునపుడు వైద్యుడు చేతిని కదలించుటచే గుడస్థాన మున నభిఘాతము కల్గినపుడు మంటయు, వణికును, శోభయు కల్గును. అట్టియెడ కషాయ- మధురరసంబులను శీతవీర్యంబులనగు క్షాధాదులచే తడపుటయు వస్త్రప్రయోగించు టయు ప్రశస్తము.

—ॐ { ప్రమాణాధికముగ వస్త్రినేత్రమును ప్రవేశింపజేయుటవలన గల్గు } ॐ—
వ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స.

మూ. అతిమూత్రప్రణీతేన నేత్రేణ యణనాద్వలేః.

౧౫

స్యాత్ సార్దిదాహానిస్తోదగుదవర్చః ప్రవర్తనం,

తత్ర సర్పిః పిచుః క్షీరం పిచ్ఛావస్త్రశ్చ శస్త్రే.

౧౬

వ్యా. వస్త్రినేత్రమును ప్రమాణాధికముగ ప్రవేశింపజేసినయెడ గుడవళిలయందు రాసిడి కల్గిమంటయు పోటును నొప్పియు కల్గి, మలము గుడమునుండి మిగుల కష్టముతో వెడలును. అట్టియెడ సేతితో తడవబడినస్త్రాని గుడస్థానమున నుంచవలెను. క్షీర మును పిచ్ఛావస్త్రసి ఉపయోగించుట చాలప్రశస్తము. (ఇచ్చట స్థలాంతరమున చెప్పబడు పిచ్ఛావస్త్రవిధానము నెరుంగునది).

—౧౭ వ స్తియంత్రమును మెల్లగ ప్రవేశింపజేయుటవల్ల గల్గవ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స. —
 మూ. న భావయతి (న వా వహతి) మన్దస్తు బాహ్యస్తావశో నివర్తతే,
 స్నేహస్తత్ర పునస్సమ్యక్ ప్రణేయస్సిద్ధిమిచ్ఛతా. ౧౭

వ్యా. వ స్తిని మెల్లమెల్లగ ప్రవేశపెట్టినయెడ ఔషధము లోపల (వక్వాశయమున) ప్రవేశింపక బైటనుండియే వెలువడును. అట్టియెడ మరల వ స్తిని చక్కగ ప్రయోగించి స్నేహమును ప్రవేశింపజేయవలెను.

—౧౮ అతిపీడనమున గల్గవ్యాపత్తు, దానిచికిత్స. —

మూ. అతిప్రవీడితః కోష్ఠే తిష్ఠత్కాయాతి వా గలం,
 తత్ర వస్తిర్విరేకశ్చ గలపీడాదికర్త చ. ౧౮

వ్యా. వ స్తిక్వాథాదులను అతివేగముతో తీవ్రముగ ప్రవేశింపజేసినచో ఔషధము వక్వాశయమును దాటి కోష్ఠమున ప్రవేశించును ఒకనమయమున సూర్ధ్వభాగమున జేరి కంఠము నాసారంధ్రములు మున్నగుద్వారములనుండి బైటపెడలును. అట్టియెడ వ స్తిప్రయోగంబును విరేచనంబును హితముగ నుండును. డోర్ధ్వముగ వెడలినప్పుడు వైయధ్యాయమున జెప్పబడిన కుత్తుక బిగబట్టుట, వమనచికిత్స మున్నగునవి యుక్తముగ నుండును.

ఇచ్చట వైయధ్యాయమున అభుక్తాదికారణములచే గల్గవ్యాపత్తునకు జెప్పినరీతిగనే అతిప్రవీడనమునను వ్యాపత్తు కల్గును. అయినను కారణాంతరమగుటవలన మరల నిర్దేశింపబడినది. 'గలపీడాదికర్త చ' అనుచోట "కణ్ఠాదాగచ్ఛతః స్తమ్భ కణ్ఠగ్రహవిరేచనైః" (సి. అ. ౪) అనిచెప్పబడిన క్రియావిధానము నెరుంగునది.

—౧౯ అధ్యాయోక్త విషయసంగ్రహము. —

తత్ర శ్లోకః—

మూ. నేత్రవస్తి ప్రణేత్యాణాం దోషానేతాః సభేషజాః,
 వేత్తి యస్తే న మతిమాణో వస్తికర్తాణి కారయేత్. ౧౯

వ్యా. వ స్తి నేత్రముయొక్కయు వ స్తియొక్కయు వ స్తినిప్రయోగించు వైద్యునియొక్కయు పొరబాటువలన సంభవించుదోషములును, దానగల్గ వ్యాపత్తులును, వానిచికిత్సలును ఈయధ్యాయమున వివరింపబడినవి. వీనినన్నిటిని చక్కగ నెరింగినవైద్యుడు వ స్తికర్తను చేయ నర్హుడగును.

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి. ౧—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్మై చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,
సిద్ధిస్థానే నేత్రవస్తివ్యాపత్సిద్ధిర్నామ
పశ్చిమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున నగ్నివేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరక సంహితయును నాయుర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితమైన సిద్ధిస్థానమున నేత్ర వస్తివ్యాపత్సిద్ధి యను పంచమాధ్యాయము నమాప్తము.

షష్ఠాధ్యాయము

ఆవతరణిక:—వైయధ్యాయములయందు స్నేహవ్యాపత్సిద్ధియు, నేత్రవస్తి వ్యాపత్సిద్ధియు చెప్పబడినవి. అట్టివ్యాపత్సిద్ధి ప్రస్తావనమునందేసి పిమ్మట వమన-విరేచన వ్యాపత్సిద్ధి (వమన-విరేచనవ్యత్యాసమున గల్గువ్యాపత్తులకు చేయదగినయుపాయముల డెలుపునట్టి) అధ్యాయము చెప్పబడును.

—ॐ అధ్యాయోపక్రమము. ౧—

మూ. అథాతో వమనవిరేచనవ్యాపత్సిద్ధిం వ్యాఖ్యాన్యామః. ౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః. ౨

వ్యా. నేత్రవస్తి వ్యాపత్సిద్ధిని చెప్పినపిదప వమనవిరేచనములయొక్క అయోగాతి యోగములచే గల్గువ్యాపత్తులను, వానిచికిత్సితములను డెలుపునట్టి వమనవిరేచనవ్యాపత్సిద్ధి యనునధ్యాయమును భగవానుడగు నాశ్రేయు లుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

—ॐ విషయనిర్దేశము. ౧—

మూ. అథ శోధనయోగ్యమ్యక్ విధిమార్గ్యానులోమయోః,
అసమ్యక్క్రొతయోశ్చైవ దోషాః పత్యౌమి సౌషధమ్. 3

వ్యా. పిమ్మట శరీరమునందలి యూర్ధ్వభాగశోధనము లగువమనములయొక్క, అధోభాగశోధనములగు విరేచనములయొక్కయు సమ్యగ్యోగవిధిని (వమనవిరేచనముల చక్కగ నుడయోగించడలసినపద్ధతిని తెలుపువిధానమును), ఆట్టివమనవిరేచనములను చ-సిద్ధి—31

విద్యుత్తవిధానము ననుసరింపక వృత్తస్తముగ నాచరించుటవలన గల్గుదోషములను, అట్టి దోషముల (వ్యాపత్తుల) యం దుపయోగింపదగిన యాషధములను వివరముగ నీక్రింద చెప్పెనని యర్థము.

వమనవిశేచనవిధి యంతకుమున్ను కల్పనాసిద్ధియందును ఉపకల్పసియాధ్యాయ మునను ఇతరస్థలములయందును అచ్చటచ్చట చెప్పబడినది; ఆయినను అచ్చట చెప్పబడని విషయము లిచ్చట కొన్ని చెప్పబడును. ప్రస్తావనమునంజేసి కొన్నియను క్తవిషయములు కూడ నుండును.

— ౭౭ సంశోధనయోగ్యకాలవిభాగ-నిర్ణయములు. ౭౭ —

మూ. అత్యుష్ణవర్షశీతా హి గ్రీష్మవర్షహిమాగమాః,

తదంతరే ప్రావృడాద్యాః తేషాం సాధారణాస్త్రయః.

౪

వ్యా. వత్సరాత్తకమగు కాలమునందలి గ్రీష్మ-వర్ష - హేమంతఋతువులు మూడును అత్యుష్ణమును, అతివర్షమును, అతిశీతమును వరుసగ కల్గియుండును. (గ్రీష్మ ఋతువునం దుష్ణంబును, వర్ష ఋతువునందు వర్షంబును, హేమంతఋతువున శీతంబును అధికముగనుండునని భావము.) ఈఋతువులకు నడుమనడుమనుండు ప్రావృట్-శరత్-వశంతఋతువులమూడును వరుసగ ఉష్ణ-వర్ష-శీతంబులను సాధారణముగ కల్గియుండును. (ప్రావృట్కాలమున ఉష్ణంబును, శరత్కాలమున వర్షంబును, వశంతఋతువున శీతంబును మిక్కిలి యధికంబును తక్కువయుకాక సమస్థితినుండును. ఈమూడుఋతువుల యందు వరుసగ సుష్ణ-వర్ష-శీతంబులు అత్యుత్కృటములుకాక సమస్థితినుండుటంజేసి యాఋతువులు మూడును సాధారణములని భావము.)

ఇచ్చట 'తదంతరే' అనుచోట గ్రీష్మవర్ష ఋతువున రెంటికి నడుమనుండు ప్రావృ డృతువును, వర్ష-హేమంతఋతువులకు నడుమనుండు శరదృతువును, హేమంత-గ్రీష్మ ములకు నడుమనుండు వశంతఋతువును గ్రహింపబడును.

— ౭౮ సంశోధనమునకైన ప్రావృడాదిఋతువిభాగము. ౭౮ —

మూ. ప్రావృట్ శుచినభా జ్ఞేయా, శరత్ ఊర్జ-సహచా పునః,

తపస్యశ్చ - మధుశైచ వసంతః, శోధనం ప్రతి.

౫

ఏతానృతూ వికలైస్త్వం దద్యాత్ సంశోధనం భిషక్,

స్పష్టపృతమభిప్రేత్య; వ్యాధౌ వ్యాధివశేన తు.

౬

వ్యా. ఆషాఢ-శ్రావణమాసములు రెండును ప్రావృట్కాలము. (వర్షమునకు ప్రారంభదశగ నుండుకాలము), కార్తీక-మార్గశీర్షమాసములు రెండునుచేరి శరదృతువు. (ఈఋతువున శీతము ప్రారంభదశయందుండును.) ఫాల్గుణ-చైత్రమాసములు రెండును చేరి వసంతఋతువు. (ఈఋతువున ఉష్ణము ప్రారంభదశయందుండును కావున నియ్యది సమశీతోష్ణముగ నుండును.)

(ఇవిదక్క తక్కినమాసములలో వైశాఖజ్యేష్ఠమాసములు గ్రీష్మంబును, భాద్రపద-ఆశ్వయుజమాసములు వర్ష ఋతువును, పుష్యమాఘమాసములు హేమంతఋతువును నగునని యెరుంగునది.)

ఈజెప్పిన ప్రావృడాదిఋతువిభాగము స్వస్థవృత్తమున నుండువారికి సంశోధనమును గురించి చెప్పబడినది. (కావున వైజెప్పినవిధముగ ఫాల్గుణాదిమాసములలో రెండేసి మాసముల నొక్కొక్కఋతువుగ విభజించి వసంతగ్రీష్మ - ప్రావృట్, వర్ష - శరత్, హేమంతఋతువులుగ గల్పించి, అందు ఉష్ణ - వర్ష - శీతములకు సాధారణములైన ప్రావృట్ - శరత్ - వసంతఋతువుల మూటియందును స్వస్థవృత్తముగ నుండువారికి విధిచ్రకారము వమనవిరేచనాదిసంశోధనముల జేయనగునని భావము.)

ఇది స్వస్థతనుండువారికి శోధనమునకు నియమితకాలము. కావున వ్యాధిపీడితులై కేవలము సంశోధనముచేతనే వ్యాధి నివృత్తింబుపరిస్థితి నుండువారికి, నిషిద్ధమైన గ్రీష్మాది ఋతువులయందునుకూడ నుచితముగ సంశోధనము చేయవచ్చును. (ఈవిషయము ‘వ్యాధౌవ్యాధివశేన తు’ అనువాక్యముచే ననుగ్రహింపబడినది.)

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగునది:—ఋతువిభాగము రెండువిధములు. అందొకటి వైజెప్పినరీతిగ ఫాల్గుణాదిమాసక్రమము ననుసరించి రెండేసిమాసము లొక్కొక ఋతువువంతున వసంత-గ్రీష్మ-ప్రావృట్-వర్ష-శరత్-హేమంతములుగ విభజింపబడినది. ఈఋతువిభాగము ప్రావృట్ - శరత్ - వసంతములయందు పమనాదిశోధనములజేయుట కనువుగ నిర్దింపబడినది. శోధనమునకు ఈవిభాగము ననుసరించయే రోగభిదగ్ధిరీయాధ్యాయమున “కాలః పునః... టేషామస్తరేష్వితరే సాధారణలక్షణాః త్రయః ఋతవః ప్రావృట్-శరత్ - వస్తాః... ఏవమేలే సంశోధనమధిక్యత్య పడ్విభజ్యస్తే ఋతవః” (విమా. అ. ౮ సూ. ౧౬౧) అనువాక్యముచే విధింపబడినది. మరియు “మాధవప్రథమే మాసి నభస్యప్రథమే పునః, సహస్యప్రథమే చైవ హరదే ద్దోషనుచయమ్” (సూ. అ. ౭ శ్లో. ౮౬) అనువాక్యముచే, నవేగాక్ ధారణీయమునను సంశోధనమునకు వైజెప్పిన కాలమునే నిర్దేశించియున్నది.

రెండవది శిశిరాదియుతువిభాగము. ఈవిభాగమున మాఖమాసము మొదలుజేసి రెండేసిమాసము లాక్రొక్కయుతువువంతున వరుసగ శిశిర - వసంత - గ్రీష్మ - వర్ష - శరత్ - హేమంతములను నారుయుతువులుగ గల్పించబడును. ఈవిభాగమును వాగ్భటమున నిట్లు చెప్పియున్నది. “మానైర్ద్విసంఖ్యైః మాఖాద్యైః...నృణాం ప్రతిదినం బలమ్” (అ. హృ. సూ. అ. 3 శ్లో. ౧౨) ఈయుతువిభాగము యుతుచర్యాది స్వస్థవృత్తముల నాచరించుటకును, బలనిర్ణయమునకును మధురాది షడ్రసోత్పత్తి విషయనిర్ణయమునకును గ్రహింపదగినది. రసోత్పత్తివిషయమై ఆత్రేయ భద్ర కాశ్యీయమున నిట్లు చెప్పబడినది. “వివమేషాం షడ్జాం రసానాం షట్త్వమువవన్నం, ఊనాతిరేక.....షడ్భుతుకత్వాచ్చ కాలస్యోపవన్నో మహాభూతానాం ఊనాతిరేక విశేషః” (చ. సూ. అ. ౨౬ సూ. ౧౭) ఈవాక్యముచే రసోత్పత్తివిషయమై మాఖాదిమాసక్రమముగ శిశిరాదియుతుకల్పనమునే చెప్పియున్నది. ఈవివరణమంతయు మైగనపరచిన స్థలములయందు మాచే విస్తరముగ జెప్పబడినది కావున నచ్చట జూచునది.

— { పమనాదిశోధనముల వరుసగ జేయునపుడు నడుమ స్నేహస్వేద కర్తవ్యతానిర్ణయము. } —

మూ. కర్మణాం పమనాదీనాం అస్తరేష్వస్తరేషు చ,

(అస్తరే చాస్తరే ఘనః)

స్నేహస్వేదా ప్రయుజ్జీత స్నేహం చాస్తే ప్రయోజయేత్. ౭

వ్యా. (పంచకర్తములకు పూర్వాంగముగ స్నేహస్వేదవిధులు చెప్పబడినవి. కావున స్నేహస్వేదవిధుల జేసినపిదప స్నిగ్ధస్విన్నశరీరునకు పమనాదికర్తలజేయుట విధ్యుక్తము.) అట్టిపమనవిరేచనాది పంచకర్తముల జేయుతరి నొకదానినిచేసి వేరొక కర్తను జేయవలసినప్పుడు మరల నారెంటినడమ మరల స్నేహస్వేదముల జేసియు యింకొకదాని నుపక్రమింపవలెను. (పమనవిధిచేసి, పిదప విరేచనమునైనను, విరేచనానంతరము వస్త్ర విధిచేసినను చేయవలసియున్నపుడు నడుమ స్నేహస్వేదవిధులజేసియు వేరొకవిధిని చేయవలెనుగాని మొట్టమొదట చేసిన స్నేహస్వేదములమాత్రము చరితార్థము కానేరదని భావము.) మరియు పమనాదిశోధనకర్తలను చేసి పూర్తియైనపిదప (సంశోధనముచే గల్గిన బడలిక శమించుటకై) మరల సంశమనీయస్నేహ ముపయోగించవలెను.

— కొంచెముగ స్నేహనముచేసి విరేచనము చేయింపవలసినవారు. —

మూ. విసర్పపిడ కాశోఘ కామలాపాణ్డ్యురోగిణః,

(కుష్ఠవీనర్పపిడక కామలాపాణ్డురోగిణః)

అభిఘాతవిహారాంశ్చ నాతిస్నిగ్ధా విరేచయేత్.

౮

వ్యా. (కుష్ఠము) విసర్పము, ప్రమేహాటిక, శోఘము, కామల, పాండురోగము, అనునీరోగములచే పీడింపబడువారికిని, అభిఘాతము నొందినవారికిని, విషపీడితులకును విరేచనము చేయవలసినప్పుడు వారీశరీరమును కొంచెముగ స్నిగ్ధముచేసి పిదప విరేచనమును చేయించవలెను.

❧ స్నేహవిరేచనము నెవ్వరికి? రూక్షవిరేచన మెవ్వరికి? ❧

మూ. నాతిస్నిగ్ధశరీరాయ దద్యాత్ స్నేహవిరేచనం,

స్నేహోత్క్లిష్టశరీరాయ రూక్షం దద్యాద్విరేచనమ్

౯

వ్యా. కొంచెముగ స్నిగ్ధమైశరీరము కలవానికి స్నేహముతోగూడిన విరేచనసాధనమును ఇయ్యవలెను. (కొంచెముగ స్నిగ్ధమైనశరీరము కలవానికి దోషములు స్వస్థానము నుండి చక్కగ సడలకుండును, కావున వానికి కొంచెము స్నిగ్ధముగనుండు ఔషధము నిచ్చినచో నయ్యది దోషములను చక్కగ వెడలించ సమర్థము కానోపదు, దానంజేసి ఆయోగవ్యాపత్తు కల్గును; కావున అట్టివానికి పూర్తిగ స్నిగ్ధమైన విరేచనసాధనము నియ్యవలెనని భావము.)

మరియు స్నేహోత్కలియోగమునంజేసి మిక్కిలి యుత్క్లిష్టమగు శరీరము కలవానికి స్నేహవిరేచనము నిచ్చినయెడ నయ్యది దోషము లధికముగ సడలియుండినను, వానిని హరింప సమర్థముకానేరదు. దోషములు స్త్రోతస్సునందే యణగియుండును కావున రూక్షమైన విరేచనసాధనము నియ్యవలెను.

❧ సంశోధనమున సమ్యగ్యోగోపపత్తి. ❧

మూ. స్నేహస్వేదోపపన్నేన జీర్ణే మాత్రావదౌషధం,

ఏకాగ్రమనసా పీతం సమ్యగ్యోగాయ కల్పతే.

౧౦

వ్యా. విద్యుత్ప్రకారము స్నేహస్వేదవిధుల సమ్యగ్యోగముచే స్నిగ్ధస్విన్న శరీరుడు, భుజించినయాహారము జీర్ణమైనసమయమున క్రిందజెప్పబడురీతిగ స్వల్పపరిమాణము కలయౌషధమును నిశ్చలమైన మనస్సుకలవాడై సేవించిన నయ్యది సమ్యగ్యోగమును కల్గింప సమర్థమగును. (ఔషధమును సేవించువాడు మనసు నిల్కడలేక కామాదులయం దాసక్తమైయున్నయెడ వమనాదివేగముల నిరోధించును, దానంజేసి సంశోధనము చక్కగ గల్గినేరదు; కావున 'ఏకాగ్రమనసా' అని చెప్పబడినది.)

— శ్లో హస్తేదవిధుల ప్రయోజనము. ౧౦ —

మూ. స్నిగ్ధాత్పాత్రాద్యథా తోయం అయత్నేన ప్రణద్యతే,
కఘాదయః ప్రణద్యంతే స్నిగ్ధాద్దేహాత్తథాపదైః. ౧౧
అద్ధం కాత్తం యథా వహ్నిః విష్యన్దయతి సర్వతః,
తథా స్నిగ్ధస్య వై దోషా స్వేదో విష్యన్దయేత్థిరాన్. ౧౨
క్లిప్తం వాసో యథోల్లేశ్య మలః సంశోధ్యతేఽమృశా,
స్నేహస్వేదైస్తథోల్లేశ్య శోధ్యతే శోధనైర్మలః ౧౩
(తౌరోల్లేప్తే యథా వస్త్రే మలః శుద్ధ్యతి వారిణా,
స్నేహస్వేదైః తథోల్లేప్తై దోషశుద్ధ్యతి శోధనైః)

వ్యా. స్నేహవిధులచే శరీరము స్నిగ్ధమైనయెడ ఆట్టిశరీరమునుండి (నూనె మున్నగువానిచే జీడ్డుకల్గిన పాత్రమునుండి జలమును స్వల్పప్రయత్నముతో పాత్రము నందు అంటుకొనక విడదీయుటకు వలనుపడువిధముగ) కఘాదిదోషములను వమనాది శోధనములచే సుఖముగ వెడలించ వలనుపడును. మరియు తడసనకొయ్యను నివ్వన కాచి విడదీసినచో అందలి ద్రవమంతయు బైట ప్రవించువిధముగ స్నిగ్ధశరీరలకు స్వేదవిధి చేసినచో శరీరమున స్థిరముగ నాటియుండుదోషము లన్నియు సడలి ప్రవించజేయ వలనుపడును. మరియు మైశిస్పినరీతిగ స్నేహస్వేదవిధుల రెంటిచే శరీరమునందలి స్థిరముగ నాటియుండుదోషములు కఘాదిదోషములు స్వస్థానమునుండి చలించి గమనోన్ముఖ ములై యుండునపుడు సంశోధనముల నుపయోగించినచో, ఆట్టియోషధములచేత (వస్త్రమునందు దృఢముగ నంటికొనియుండుమలినము తొరప్రయోగముచే సడలి యగ్ని సంబంధముచే శిథిలమైయుండునపుడు జలముచే సులభముగ శుభ్రపరుప దగియుండునట్లు) కఘాదిదోషములను సులభముగ వెడలించదగియుండును. (కావున సంశోధనము చేయవలసిన వారికి తొలత స్నేహవిధి చేసినయెడ దోషములను మృదువుగ జేయును. పిమ్మట స్వేదవిధి చేసినయెడ శిథిలమై స్వస్థానమునుండి చలించును అట్టిగమనోన్ముఖము లయినదోషములను శోధనము సులభముగ వెడలించ సమర్థమగునని భావము. ఈయభిప్రాయముచేతనే “స్నేహ స్వేదోపపన్నేన” అని నిర్దేశించబడినది.)

— శ్లో ఆహారము జీర్ణముకానియపుడు సంశోధనము త్రాగినచో గల్గులక్షణములు. ౧౧ —

మూ. ఆజీర్ణే వర్ధతే గ్లానిః విబద్ధశ్చాపి జాయతే,
పీతం సంశోధనం చైవ విపరీతం ప్రవర్తతే. ౧౨

వ్యా. భుజింపబడినయాహారము జీర్ణముకాకుండుచపుడు సంశోధనోషధము సేవించి నచో బడలిక యధికమగును. దోషము బైటవెడలక బంధింపబడును. లేక వ్యత్యస్తముగ వెడలును. (వమనోషధము విరేచనంబుగను, విరేచనోషధము వమనముగను విరుద్ధముగ వెడలునని భావము.) ఇని “జీర్ణే” అనుదానికి వ్యతిరేకదృష్టాంతము.

—ॐ మాత్రావదోషధగుణములు. ॐ—

మూ. అల్పమాత్రం మహావేగం బహుదోషహరం సుఖం,
లఘుపాకం సుఖాస్వాదం ప్రీణనం వ్యాధినాశనమ్. ౧౫
అవికారి చ వ్యాపత్తౌ నాతిగ్లానికరం చ యత్,
గర్భవర్ణరసోపేతం విద్యాన్తాత్రావదోషధమ్. ౧౬

వ్యా. స్వల్పమైన పరిమాణముకలదియు, అట్టైనను మిక్కిలివేగముతో పనిచేయు నదియు, సుఖముగనే ప్రబలమైవదోషములను హరించునదియు, తేలికగ జీర్ణమగునదియు, నోటికి సుఖమైన రుచికల్గినదియు, రోగికి యిష్టమయినదియు, వ్యాధులను హరించు నదియు, వ్యాపత్తుకల్గినను వికారమును చేయకుండునదియు, స్వల్పముగ బడలికను కల్గించు నదియు, ప్రశస్తమైన గంధ-వర్ణ-రసములు కల్గినదియు నగునోషధము “మాత్రావత్” అని చెప్పబడును. (ఇయ్యది “మాత్రావదోషధమ్” అనుదానికి వివరణము.)

—ॐ ఔషధసేవనసమయమున మనస్సున కేకాగ్రత యావశ్యకము. ॐ—

మూ. విధూయ మానసాః దోషాన్కామాదీశశుభోఽయాన్
(కామక్రోధభయాదికాన్),
ఏకాగ్రమనసా పీతం సమ్యగ్యోగాయ కల్పతే ౧౭

వ్యా. కామము, క్రోధము, భయము, లోభము మున్నగు మనస్సుకు సంబంధించిన చెడ్డమానసికదోషములను పదలి నిర్మలమై నిష్పలముగనుండు మనస్సుతో త్రాగబడిన యోషధము సమ్యగ్యోగమున సమర్థమగును. (వ్యత్యాసములేక చక్కగ పనిచేయనని భావము.) (ఇయ్యది “ఏకాగ్రమనసా” యనుదానికి వివరణము.)

—ॐ వమనవిరేచనములకు ముందుదినము చేయవలసినభోజననియమము. ॐ—

మూ. నరః శ్వో వమనం పాతా భుజ్జీత కఫవర్ధనం,
సుజరం ద్రవభూయిష్ఠం లఘ్వశీతం విరేచనమ్ ౧౮
ఉల్లిష్టాల్పకఫత్వే న ఊప్రం దోషాః స్రవన్తిహి,

వ్యా. వమనజుడు వమనౌషధమును సేవించవలసిననాటికి ముందుదినము కఫమును వృద్ధిచేసిండు నాహారమును భుజించవలయును. అట్లు భుజించినచో నాహాశయమున నుండుకఫాదిదోషములు గమనోన్ముఖముగ నుండును. విరేచనౌషధమును త్రాగుటకు ముంపటిదినమున సుఖముగ జీర్ణమగునదియు, ద్రవాధికముగను, కొంచెము సుఖిష్ణముగ నుండునదియు శీతవీర్యంబును, తేలికగనుండునదియు నగు నాహారమును భుజించ వలయును. ఈభోజనముచేత వత్సాశయమునందలి దోషము శిథిలమై యుండును. కఫము స్వల్పముగ తీగించును. కావున నట్టి దోషములు సుఖముగ బైటవెడలును. ఈవిషయము కల్పనాసిద్ధియందు “గ్రాహ్యదకానూపరపైకి.....విరిచ్యో” (సి. అ. ౧. శ్లో.౮) అను వాక్యముచే చెప్పబడినను ఇచ్చట ప్రకరణానుసారముగ ననువదించబడినది.

—ॐ సమ్యక్ శుద్ధిలక్షణములు. —

మూ. పీతౌషధస్య తు భిషక్ శుద్ధిలిజ్ఞాని లక్షయేత్. ౧౯
 ఊర్ధ్వం కఫానుగే పిత్తే విట్పిత్తేనుకఫేత్సర్వః,
 హృతదోషం వదేత్ కార్యదార్పలేచేత్ సలాఘవే. ౨౦

వ్యా. వమనవిరేచనౌషధములను త్రాగినపుడు శుద్ధిలక్షణములను ఇత్తెరంగున నెరుంగునది. అందు వమనము లగునపుడు తొలుత కఫమువెడలి పిమ్మట పిత్తద్రవము వెడలినచో వమనముచే దోషము చక్కగ వెడలినదని యెరుంగునది. విరేచనము లగు నపుడు తొలుత పురీషంబును, పిదప పిత్తవసరును ఈరెంటికికడవట కఫమును వెడలిన యెడ విరేచనముచే దోషము చక్కగ హరించినదని యెరుంగునది. మరియు వమనవిరేచ నముల రెంటియందును శరీరకార్యము బలహీనము తేలిక ఈమూడులక్షణములు కల్గినచో వమనవిరేచనములు రెంటిచేతను దోషములు చక్కగ వెడలినవని యెరుంగునది. (ఆది రెంటికిని సమానమైన లక్షణములు.)

ఈశుద్ధిలక్షణములు కల్పనాసిద్ధియందు “క్రమత్ కఫః పిత్తమథానిలశ్చ... లక్ష్యమాణే” (సి. అ. ౧. శ్లో. ౧౫) యనువాక్యముచే వమనసమ్యగ్శుద్ధిలక్షణంబును; “స్రోతోవిశుద్ధీన్ద్రీయ...భవేత్క్రమేణ” (సి. అ. ౧-౧౭ శ్లో) అనువాక్యముచే విరే చనసమ్యగ్శుద్ధి లక్షణము లను వివరింపబడినవి. అయినను ప్రకరణానుసారముగ సూచింప బడినది. (మరియు ఔషధకేవలమున విశేషవిధానమును చెప్పటకై యనువదించబడినదని యెరుంగునది.)

—ॐ సమ్యగ్యోగానంతరము ఔషధశేషమున్నచో వసునము చేయించవలెననుట. ౧౯

మూ. వామయేత్తు తతః శేషమాషధం న త్వలాఘవే,
స్తైమిత్యేఽనిలసం గే చ నిరుద్ధారేపి వామయేత్ . ౨౦
అలాఘవాత్తనుత్వాచ్చ కఫస్యాపత్ పరం భవేత్ ,

వ్యా. విరేచనౌషధమును త్రాగినపుడు వైశేష్యబడినరీతిగ సమ్యక్ శుద్ధిలక్షణములు కానవచ్చిన వెంటనే ఔషధశేషము నిలచియున్నయెడ దానిని వసునముచే బైట వెడలించవలయును. లేనియెడ విరేచన అతియోగము సంభవించును. మరియు తక్కినశుద్ధి లక్షణములు గానవచ్చినను శరీరము లేలికలేక గురుత్వముగ నున్నయెడ ఔషధశేషమును వసునము చేయించదగదు.

వసునౌషధమును త్రాగినపుడు శరీరము ఎంతకాలము స్తిమితమై (జడమై) వాతము నిరుద్ధమై త్రేసుపులు రాకుండునో అంతవరకు వసునమును చేయించవలయును. అట్టివసునములను శరీరమునకు లేలికయై చులకనగ నున్నంతవరకు చేయించి వెంటనే వసునము నాపవలయును. లాఘవాచిగుణములు కల్గినఽమృతకూడ వసునము చేయించినచో వసునాతియోగ వ్యాపత్తు కల్గును; కావున లాఘవాదిగుణములు గమనించి వసునముల నివర్తింపజేయవలయునని భావము.

—ॐ సమ్యగ్యోగయుక్తవసునప్రయోజనము. ౨౧

మూ. వమి లే వర్ధలే వహ్నిః శమం దోషాః వ్రజన్తి హి. ౨౨
వమితం లఙ్ఘయేత్సమ్యక్ జీర్ణలిజ్ఞాన్యలక్షయః,
తాని దృష్ట్వా తు పేయాదిక్రమం కుర్యాత్ న లఙ్ఘయన్. ౨౩

వ్యా. విధ్యుక్తప్రకారము వసునము చక్కగనైనయెడ జాతరాన్ని వృద్ధినిొందును. దోషములు శమించును. మరియు వసునములైనపిదప వసునౌషధము చక్కగ జీర్ణమైన లక్షణములు కనుబడనిచో వానికి లంకణము చేయించవలెను. క్రింద “అనులోమోఽనిలః” అని యుపక్రమించి చెప్పబడు జీర్ణౌషధలక్షణములు గానవచ్చినపుడు పేయాదిక్రమముగ నన్నసంసర్జనవిధి నాచరించవలెను. (పేయాదిక్రమముపకల్పనీయాధ్యాయమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“అధైనం సాయాహ్నే...సప్తరాత్రేణ ప్రకృతిభోజనముగ ఛేత్” సూత్ర. అ. ౧గి. సూ. ౨౪)

❧ వమనవిరేచనానంతరము పేయాదిక్రమమునకు ప్రయోజనము. ❧

మూ. సంశోధనాభ్యాం శుద్ధస్య
హృతదోషస్య (లఙ్ఘితస్య చ) దేహినః,
యాత్యగ్నిర్నస్తతాం (రణుతాం) తస్మాత్
క్రమం పేయాదిమాచరేత్.

౨౪

వ్యా. వమనవిరేచనరూప సంశోధనములచే దోషములు చక్కగ వెడలి శుద్ధ కోష్ఠము కలవానికి వమన-విరేచనముల సంక్షోభమునంజేసి జాతరాగ్ని మందగించి మిగుల స్వల్పముగ సుండును; కావున అట్టిజాతరాగ్ని క్రమముగ వృద్ధిచేందుటకు పేయాది క్రమము ననుసరించి యాహారమును చేయవలెను.

ఇచ్చట 'సంశోధనాభ్యాం' అను ద్వివచనముచే వమనంబును విరేచనంబును గ్రహింపబడును. వమనముచేనైనను, విరేచనముచేనైనను అగ్ని మందగించునని యర్థము. నిరూహవస్తి చేయించినవానికిని అగ్నిమందగించునుగాని, అయినను వానికి పేయాది క్రమము ననుసరించవలసినంత పరిస్థితిగ మందగించదని యుద్దేశించి వమనవిరేచనములు మాత్రము నిర్దేశింపబడినదని యెరుంగునది. కావుననే "ప్రత్యాగతే కోష్ఠజలావసిక్తః శాల్యన్నమద్యోత్ తనునా రసేన" (సిద్ధి. అ. 3. శ్లో. ౨౭) అనువాక్యముచే వస్తి సూత్రీయమున శాల్యన్నభోజనము విధింపబడినది సంగతము. మరియు విరేచనసమ్యగ్యోగలక్షణముల జెప్పనపుడు "స్తోతోవిశుద్ధీన్ద్రియ...లఘుత్వమూర్జోఽగ్నిః ఆనామ యత్వమ్" (సి. అ. ౧. శ్లో. ౧౭) అనువాక్యముచే కల్పనాసిద్ధియందు విరేచనసమ్యగ్యోగమున అగ్నిదీప్తి బాగుండునని చెప్పబడినది. అయినను విరేచనావధముచేనైన సంక్షోభమువలన నగ్నిమాంద్యము సంభవించును, కావున నిచ్చట "యాత్యగ్నిర్నస్తతాం" అని చెప్పబడినది.

❧ తర్పణాదిక్రమము నాచరించవలసినవిషయము. ❧

మూ కఫపితౌ విశుద్ధేఽల్పం మద్యపే వాతపైత్తికే,
తర్పణాదిక్రమం కుర్యాత్ పేయాఽభిష్యంద్యేద్ధి తాన్. ౨౫

వ్యా. కఫపిత్తములు స్వల్పముగ శుద్ధిచేసినపుడును, మద్యపానము చేయుటల వాటు కల్గినవానికిని, వాతపిత్తప్రకృతి కలవానికిని సంశోధనానంతరము పేయాదిక్రమము ననుసరించినచో నభిష్యందము (జలంబు) కల్గును; కావున వారలకు తర్పణాదిక్రమము ననుసరించి (పేయకు బదులు అచ్చతర్పణమును, విలేకి బదులు ఘనతర్పణమును) యాహారము నిడవలెను.

—ॐ జీర్ణాపధలక్షణములు. ౧౬—

మూ. అనులోమోఽనిలః స్వాస్థ్యం తు త్త్రస్థోఽమనస్వితా,

లఘుత్వమిద్రియోద్ధారశుద్ధిః జీర్ణాపధాకృతిః.

౨౬

వ్యా. శోధనాపధము జీర్ణమైనపుడు వాతము అనులోమముగ సంచరించును. శరీరము స్వస్థతనుండును. ఆశలియు, దష్ణియు, శరీరబలంబును కల్గును. మనస్సు నిర్మలముగ నుండును. శరీరము తేలికయై యుండును. చక్షురాదీంద్రియములు పాటపముకల్గితమతమవ్యాపారములయందు సమర్థములై యుండును. శ్రేణువులు ఔషధమునకు సంబంధించిన గంధరసాదిస్వరూపములేక శుభ్రముగ వేడలును. (ఔషధమును త్రాగినపెనుక యాలక్షణములు కనబడినయెడ ఔషధము పూర్తిగ జీర్ణమైనదని యెరుంగునది.)

—ॐ ఔషధాఽజీర్ణలక్షణములు. ౧౭—

మూ. క్లమో దాహోఽజ్ఞసదనం భ్రమో మూర్ఛా శిరోరుజా,

(క్లమో దాహోఽజ్ఞమర్దశ్చ భ్రమో మూర్ఛాఽరుచిస్తథా)

అరతిర్బలహానిశ్చ సావశేషేషధాకృతిః.

౨౭

వ్యా. శోధనాపధము పూర్తిగ జీర్ణముకాక కొంచెము మిగిలియున్నపుడు బడలికయు, తాపంబును, ఒడలి నొప్పలును కలుగును. ఒడలు తిరుగును, మూర్ఛగ్రమ్మును, తలనొప్పి కల్గును. పనులయం దిచ్చు బొడమకుండును. శరీరబలము తగ్గును. (ఈలక్షణములు కల్గియున్నపుడు శోధనాపధము జీర్ణము కాలేదని యెరుంగునది.)

—ॐ వ్యాపత్తును కల్గించుసోషధము. ౧౮—

మూ. అకాలేఽల్పాతిమాత్రం చ పురాణం న చ భావితం,

అసమ్యక్ సంస్కృతం చైవ వ్యాపద్యేతౌషధం ద్రుతమ్.

౨౮

వ్యా. శోధనాపధమును సేవించుటకు విధించినకాఁ మునగాక యితరకాలమున సేవించబడిన యౌషధంబును, పరిమాణమునకు తక్కువగవైనను అధికమగవైనను త్రాగబడినయౌషధంబును, ప్రాతదియ నమానపీర్వములైన రసాదులచే భావనచేయబడనిదియు విద్యుక్తముగ సంస్కరింపబడనిదియు నగ్రసోషధంబును అతిశీఘ్రముగ వ్యాపత్తుల కల్గించును.

❧ వసునవిరేచనవ్యాపత్తులు పది, అవి కల్గుటకు హేతువులు. ౧౯

మూ. ఆధ్వానం పరిక ర్తిశ్చ స్రావో హృద్ధాత్రయోన్మహః,
జీవాదానం సవిభ్రంశః స్తమ్భః సోపద్రవః క్లమః. ౨౯
అయోగాదతియోగాచ్చ దశైతాః వ్యాపదో మతాః,
ప్రేష్యభైషజ్యవైద్యానాం వైగుణ్యాదాతురస్య చ 30

వ్యా. ఆధ్వానము (కడుపుబ్బరము), పరిక ర్తిక (గుదమునందును శోష్ణమునందును, రోతకల్లుట), నోట సీరువెడలుట, హృదయమునందును, అవయవములయందును పట్టుపట్టినవిధముగ బాధ కల్గుట; జీవశక్తి కాధారమైనరక్తము నశించుట, విభ్రంశము (గుదము స్వస్థానమునందుండి జారుట), (లేక ప్రజ్ఞతప్పట), స్తంభము (శరీరము స్తంభించుట), ఉపద్రవములు, బడలక ఈపదియును సంశోధనమున గల్గువ్యాపత్తులు. ఇయ్యవి సంశోధనముయొక్క అయోగాతియోగమువలనను, పరిచారకునియొక్కయు, ఔషధముయొక్కయు, రోగియొక్కయు పారబాటువలనను సంభవించును. (ఆధ్వానము, పరిక ర్తిక, స్రావము, హృద్ధిహము, అంగగ్రహము, జీవాదానము, విభ్రంశము, స్తంభము, ఉపద్రవము, క్లమము అనుసరించుచును శోధన (వసున-విరేచన)ముల అయోగ-అతియోగములచే గల్గువ్యాపత్తులు).

పైజెప్పబడిన పది వ్యాపత్తులలో కొన్ని ఔషధములయొక్క అయోగముల వలనను, మరికొన్ని అతియోగమువలనను సంభవించును. ఈవిభాగము, లక్షణము చికిత్స మున్నగునవి క్రింద వివరింపబడును. అట్టి అయోగాతియోగములకు పరిచారక-ఔషధ-వైద్య-రోగులయొక్క పారబాటే కారణమగును. మరియు ఔషధములయొక్క ప్రవృత్తి నాల్గు తెరంగులు—అతిప్రవృత్తి (అధికముగా వ్యాపించుట), అసమ్యక్ప్రవృత్తి (యథోక్తముగ కాక వ్యతిరేకముగ ప్రవర్తించుట), ఈరెండును ఔషధా యోగముచే కల్గును. అప్రవృత్తి, అబుప్రవృత్తి ఈరెండును అయోగజన్యములు. పైజెప్పిన నాల్గు భేదములును, అయోగాతియోగభేదములయందే అంతర్యాతము లగును. కావున నిచ్చట మిథ్యాయోగము ప్రత్యేకముగ జెప్పబడదయ్యె.

❧ సంశోధన (వసునవిరేచన) సమ్యగ్యోగ-అతియోగ-అయోగములస్వరూపము. ౨౯

మూ. యోగః సమ్యక్ప్రవృత్తిః స్యాత్ అతియోగోఽతిప ర్తనం.
అయోగః ప్రాతిలోమ్యేన న చాల్పం వా ప్రవ ర్తనమ్. 30

వ్యా. వమనమునకైనను విరేచనమున కైనను (బోషధమున) త్రాగినపుడు ఆయా షధమువలన నేదోషము వెడలవలెనో ఆదోషము పూర్తిగ బైట వెడలినయెడ నయ్యది సమ్యగ్యోగము, (వమనమున కఫంబును, విరేచనమున పిత్తంబును చక్కగ వెడలినచో సమ్యగ్యోగమని భావము). అట్టిదోషముచకంటె నధికముగ వెడలిన నయ్యది అతియోగము (పిత్తాంతము వమన మనియు, కఫాంతము విరేచన మనియు నియమము. కఫము పూర్తిగ వెడలి అంతట నిలువక పిత్తంబును, నురుగుతో కూడిన రక్తంబును మున్నగువవి వెడలిన నయ్యది వమనాతియోగము. విరేచనమున పిత్త చగురు పూర్తిగ వెడలి కఫము మున్నగు నవికూడ వెడల నారంభించిన నయ్యది విరేకాతియోగంబునని భావము).

మరియు ఏయుద్దేశముతో నౌషధ ముచయోగించబడునో దానికి ప్రతిలోమముగ దోషము వెడలినను, దోషము బొత్తిగ వెడలకున్నను, పూర్తిగ వెడలక స్వల్పముగ వెడలి నను అయోగ మనబడును. (వమనమునకు బోషధమును త్రాగినపుడు దానికి బలులు విరేచనంబును, విరేచనమునకు త్రాగినపుడు వమనంబును విసచో, నయ్యది ప్రాతిలోమ్య ప్రవృత్తి యనబడును. ఇయ్యదియు తాను కోరిన దోషము వెడలక ఇతర దోషమును వెడలించుటంజేసి అయోగ మనబడును. పూర్తిగ వెడలకున్నపుడును అయోగమనియే చెప్పబడును. సమ్యగ్యోగ - అయోగాతియోగముల సామాన్యస్వరూప మిచ్చట చెప్పబడినది. వీనిచే గల్గు విశేషలక్షణములు సూత్రస్థానమున ఉపకల్పనీయ-చికిత్సా ప్రాభృతీ యాధ్యాయములయందును, కల్పనాసిద్ధి మున్నగుస్థలములయందును విపులముగ జెప్పబడినది).

అయోగవివరణము. ౨౯

మూ. శ్లేష్మోష్ణిప్తేన దుర్గంధం అహృద్యమతి వా బహు,
విరేచన వఃజిర్ణే చ పీతమూర్ధ్వం ప్రవర్తతే. 3౨
క్షుధార్తమృదుకోషాభ్యాం స్వలోష్ణిష్టకఢేన వా,
తీక్ష్ణం పీతం స్థితం క్షుద్ధం వమనం స్యాద్విరేచనమ్. 3౩
ప్రాతిలోమ్యేన దోషాణాం హరణాత్తే హ్యకృత్స్నశః,
అయోగసంజ్ఞే కృచ్ఛ్మిణ యాఽతి దోషో న వాఽల్పశః.
(నవాఽఽగచ్ఛతిచాల్పశః) 3౪

వ్యా. కఫము ఉష్ణిష్టమై (శీథిలమై) వెడల నున్నపుడు విరేచనౌషధమును త్రాగినను, దుర్గంధంబును మనసు కింపు కానిదియు నగు నౌషధమును త్రాగినను, అధికముగ

నైనను, అనేకపర్యాయములుగ నైనను విరేచనాషధమును త్రాగినను, ఆహారము జీర్ణము కానియపుడు త్రాగినను, అయ్యది విరేచనముల జేయింప నోహక యూర్ధ్వమార్గముననే చేరి పమనరూపముగ బైట వెడలును.

మరియు ఆకలిచే పీడింపబడినవాడును, శోష్ణము మృదువుగ నున్నవాడును, కఫము స్వల్పముగ నడలి యున్నవాడును, మిక్కిలి తీక్ష్ణగుణము కల పమనాషధమును త్రాగిన నయ్యది సంక్షోభము నొంది పక్వాశయమున జేరి విరేచనరూపముగ బైట వెడలును.

ఇత్తైరుగున పమన విరేచనాషధములు ప్రతిలోమముగ దోషముల వెడలించుట వలనను, వైజేశ్విన రీతిగ స్వల్పముగ వెడలును, లేక కష్టముచే కొంచెముగ వెడలును, లేక బొత్తుగ వెడలక యుండును, కావున వైజేశ్విన పమనవిరేచనాషధములు ప్రతిలోమముగ వెడలుటవలన నయోగరూపవ్యాపత్తే సంభవించునని భావము.

— శోధనానయోగమున చికిత్స. ౨౯ —

మూ. పీతాషధో న శుద్ధశ్చేత్ జీర్ణే తస్మిన్ పునః విజేత్,
 ఔషధం న త్యజీర్ణే న్యత్ భయం స్యాదతియోగతః 3౫
 శోష్ణస్య గురుతాం జ్ఞాత్వా లఘుత్వం బలమేవ చ,
 ఆయోగే మృదు వా దద్యాత్ ఔషధం తీక్ష్ణమేవ వా. 3౬

వ్యా. శోధనాషధమును త్రాగినపుడు పమనముచేనైనను విరేచనముచే నైనను శోధనము కాక యున్నయెడ త్రాగిన యాషధము జీర్ణమైన పిదప నాటిదినముననే మరల నాషధమును త్రాగవలెను. తొలుత త్రాగిన యాషధము జీర్ణము కాకుండునపుడు మరల త్రాగినచో నతియోగమునంజేసి భయము కల్గును.

మరియు వైజేశ్విన రీతిగ నీయోగము కల్గినపుడు రోగియొక్క శోష్ణము గురుత్వముగను బలిష్ఠముగ నున్నదా, లేక లఘుత్వముగను మృదువుగ నున్నదా, అని గమనించి క్రూరముగ నైనను బలిష్ఠముగనైన నున్నచో తీక్ష్ణాషధమును, మృదువుగ లఘువుగ నున్నపుడు, మృద్వాషధమును ఇయ్యవలెను.

— రెండవతారి శోధనము చేయదగనివారు. ౩౦ —

మూ. పమనం న తు దుశ్శర్ధం దుష్కోష్ఠం న విరేచనం,
 పాయయేదౌషధం భూయో హన్యాత్పీతం పునర్ని తా. 3౭

వ్యా. వైశేషిక శోధనాయోగమునందును, మిక్కిలి కష్టముచే వమనముగు స్వభా కల్గినవానికి మరల వమనాషధమును ఇయ్యకూడదు. మరియు క్రూరమైన శోషము నానికి విరేచనాయోగమునందును మరల విరేచనమున కియ్యకూడదు. అటుగాక ర విరేచనాషధముల మరల రెండవతూరి యిచ్చినచో వారలను తప్పక ఔషధము గును. (ఈనిషేధము “పీతౌషధో న శుద్ధశ్చేత్” అని విధింపబడిన పునశ్శోధనమునకు నాదము.)

❖ శోధనాయోగమునగల్గు వ్యాపత్తులు. ❖

౧. అస్మిద్ధాస్మిన్న దేహస్య రూక్షస్యాఽనవమాషధం,
దోషానుష్ఠిశ్య నిర్వర్త్యం అశక్తం జనయేద్దదాన్. 3౮
విభ్రంశం శ్వయంభుం హిక్మాం తమసో దర్శనం భృశమ్(క్లమం),
పిష్టికోద్వేష్టనం కణ్డూః ఊర్వోస్సాదం వివర్ణతామ్. 3౯

వ్యా. స్నేహస్వేదముల చక్కగ జేయకుండుటవలన కొంచెముగ స్నిగ్ధంబును ంబునైన శరీరము కలవానికిని, కొంచెమైన స్నిగ్ధముకాక శేవలము రూక్షమైన శరీ కలవానికిని ప్రాతదియగు నాషధము నిచ్చినయెడ, నయ్యది దోషముల నుష్టేశము గించియు నిశ్శేషముగ బైట వెడలించజాలక విభ్రంశమును (విపరీతప్రవృత్తిని— ాషధము విరేచనమును, విరేచనాషధము వమనమును) కల్గించును. మరియు ను ఎక్కిళ్లును కల్గించును. చీకటిగ్రమ్మినవిధముగ కన్నులు కానరాకుండును. మిక్కిలి క కల్గును. పిక్కలయందు మెలిబెట్టినవిధముగ బాధకల్గును. శరీరమునం దెల్ల దురద . తోడలనొప్పి కల్గును. శరీరమున వివర్ణత కల్గును.

❖ అయోగమునగల్గు మరికొన్ని వ్యాపత్తులు. ❖

౨. స్నిగ్ధస్మిన్నస్య చాఽత్యల్పం దీప్తాగ్నేర్దీర్ఘమాషధం,
శీతైర్వాస్తభమామేవా దోషానుష్ఠిశ్య నాహశేత్. ౪౦
తానేవ జనయేద్రోగాః అయోగస్సర్వ ఏవ సః,
విజ్ఞాయ మతిమాంస్తత్ర యథోక్తం కారయేత్ క్రియామ్. ౪౧

వ్యా. స్నేహస్వేదవిధుల చక్కగ నిర్వర్తించుటవలన బాగుగ స్నిగ్ధస్మిన్న శరీ కలవాడై తీవ్రముగ దీప్తమైన జాతరాగ్నికలవానికి మిక్కిలి కొంచెముగ నుండు ాషధమును త్రాగించినయెడ నయ్యది (అగ్నిదీప్తి యధికముగ నుండుటవలన)

శీర్షముగ జీర్ణముగను. లేక శీతోపచారములచే నౌషధము స్తంభించును. అట్టి (హీన శీర్షములైన) యౌషధమును, దోషములు ఐక్యము కాకుండునపుడు త్రాగబడిన యౌషధమును, దోషముల మాత్రము త్రేల్లశము నొందిరియు (రేపెట్టి) బైట వెడలింప నుత్తము కానోడదు. వానంజేసియు వైజెప్పబడిన విభ్రంశాదిరోగములనే కల్పించును. ఈచెప్పబడిన అయోగము లన్నిటియందును వానికారణములను లక్షణములను చక్కగ గమనించి బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడువైని “పీతౌషధో న శుద్ధశ్చేత్” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన చికిత్సనైనను, ఈక్రింద “తంత్రై” అని చెప్పబడు చికిత్సనైనను చేయవలెను.

ఇచ్చట ‘జీర్ణౌషధం’ అనునది యొకకారణము, ‘శీతైర్వాస్తబ్ధం’ అనునది రెండవది. “ఆమే పీఠం” అనునది మూడవకారణము. ఈకారణములముడిచే జేరువేరసంభవించు నయోగములు మూడు, వైని “అస్మిద్ధాస్విన్న” అని చెప్పబడిన అయోగ మొకటి. ఈయయోగములచే సంభవించు వ్యాపత్తులకన్నిటికిని అయోగరూపకారణ మొక్కటియే యగుటంజేసి చికిత్సయు నేకరూపమని యెరుంగునది.

— శోధనాఽయోగజన్యవాఽత్తులకు చికిత్స. —

మూ. తం త్రైలవణాఽభ్యక్తం స్విన్నం ప్రస్తరసంకరైః,
పాయయేత పునర్జిజ్ఞే సమూత్రైర్వా నిరూహయేత్. ౪౨
నిరూఢం చ రనైర్ధావైః భోజయిత్వానువాసయేత్,
ఫలమాగధికాదారుసిద్ధతై లేన మాత్రయా. ౪౩
స్నిగ్ధం వాతహరైః స్నేహైః పునస్తీజ్ఞేన శోధయేత్,
(న చాఽతితీజ్ఞేన తతోహ్యతియోగస్తు జాయతే). ౪౪

వ్యా. శోధనమును జేసినపుడు వైజెప్పినరీతిగ నయోగముచే వ్యాపత్తుకల్గినయెడ, ఆక్టోరిగి నైంధవలవణముతోగూడిన త్రైలముచే సర్వాంగమునందు నభ్యంగనముచేసి, పిమ్మట ప్రస్తరసంకరస్వేదములచే స్వేదవిధిచేసి చక్కగ చెమట వెడలినపిదప మరల శోధనమును త్రాగించవలెను. లేక గోమూత్రముతో గూడిన నిరూహవస్తిని పిమ్మట ప్రకారము చేయవలెను. నిరూహవస్తి సమ్యగ్యోగము కనబడినపుడు జాంగల బురుగుల మాంసరసములతో భుజింపజేసి, పిమ్మట మ్రంగకాయలు, పిప్పళ్లు, దేవదారుపట్టదిరిని చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన త్రైలముచేతను పరిమితముగ ననువాసనవస్తిని చేయవలెను. పిమ్మట వాతహరములగు స్నేహములచేత స్నిగ్ధశరీరనిగ జేసి తీజ్ఞములగు శోధనౌషధములచే మరల శోధనము చేయవలెను. అప్పుడును మిక్కిలితీజ్ఞౌషధము నుడయోగించినచో

ము సంభవించునుకావున శోఘాదిపరిస్థితి నెరింగి తదనుగుణముగ కొంచెముగ యాషధమును త్రాగింపవలెను. (ఇచ్చట “తత్ర వస్త్రాస్తరీతైః...నంకరస్వేద యేత్” “శూకశమీధాన్య.....ప్రస్తరస్వేద ఇతివిద్యాత్” (నూ. అ. ౧౪. ౨. ౪౨) అనిచెప్పబడిన నంకరప్రస్తరస్వేదవిధుల నెరుంగునది.)

— శోధనాతియోగమున గల్గువ్యాపత్తులు. —

అతితీక్షణం తుఘార్తస్య మృదుశోఘస్య భేషజం,
హృత్వా శు విట్-పిత్తకఫాః ధాతుః విస్త్రావయేద్ద్రవాన్.
బలస్వరక్షయం దాహం కణశోషం భ్రమం (క్లమం) తృషాం,
కుర్యాచ్చ మధురైస్తత్ర శేషమాషధముల్లిఖేత్. ౪౬

శ్యా. మిక్కిలియాకలి కల్లియున్నవానికిని, మృదుశోఘము కలవానికిని, మిక్కిలి శోధనాషధమును (విరేచనాషధమును), త్రాగించినయెడ నాయాషధము లుగ పురీషమును, పిత్తపసరును, కఫమును (వరుసగ) వెడలించి (యంతట నిలువక) ములైన రసరక్తాదిధాతువులనుకూడ ప్రవింపజేయును. దానంజేసి శరీరబలంబును, బును తీగించును. తాపము కల్గును. కుత్తుక ద్రవములేక యెండును. ఒడలు దప్పి యధికమగును. అట్టియెడ నిలచియున్న యాషధశేషమును వెంటనే లగు లేఖనాషధములచేత వెడలించవలెను.

చ్చట “తుఘార్తస్య, మృదుశోఘస్య, హృత్వా శు విట్-పిత్తకఫాః” అని త నియ్యది కేవలము విరేచనాతియోగమునకు చెప్పబడిన కారణాదులని యున్నది. అయినను దీనిని బట్టియే వమనాతియోగమునకును కారణసామగ్రి గపదగును. ఎట్టులన—తీక్షణాషధము వమనాతియోగమునకును “కఫాః” అనుచోట పిత్తాంతము వమనమునన్యాయము ననుసరించి కఫము డడలి పిత్తంబును వెంటనే వెడలి పిమ్మట ద్రవరూపములైన ధాతువులు కూడ న్న నయ్యది వమనాతియోగమని యెరుంగదగును. బలక్షయాదులు వమన ల రెంటికిని సమానలక్షణము లగునని యెరుంగునది.

— శోధనాతియోగజన్యవ్యాపత్తుల సామాన్యచికిత్స —

వమనే తు విరేకస్నాన్యేత్ విరేకే వమనం పునః (మృదు),
పరిషే కావగాహాద్యైః సుశీతైః స్తమ్భయేచ్చ తత్. ౪౭
—సిద్ధి—33

కమాయమధురై శ్శీతైరన్నపానాషధైస్తథా,

రక్తపిత౯ఁతిసారమైః దాహజ్వరహరైరపి.

౪౮

అజ్ఞానం చంద్రనోశీరమజ్జాసృక్ శర్కరోదకం,

లాజచూర్ణైః పిబేన్నన్ధం అతియోగహరం పరమ్.

౪౯

శుక్లాభిర్వా వటాదీనాం శుద్ధాం వేయాం సమాక్షికాం,

వర్చస్సాక్ష్యాహికైస్సిన్ధం క్షీరం భోజ్యం చ దాపయేత్.

౫౦

జాడలైర్వా రవైరోఽభ్యం పిచ్ఛాచస్త్రీశ్చ శస్యతే,

మధురైరనువాస్యశ్చ సిద్ధేన క్షీరసర్పిషా.

౫౧

వ్యా. శోధనాతియోగమునంజేసి వమనము లధికముగ నున్నయెడ మృదువైన విరేచనంబును, విరేకాతియోగమున మృదువైనవమనంబును ఇయ్యవలెను. మరియు గుణవీర్యస్ఫుర్ణములచే చల్లనైన పరిషేకములచేతను, అవగాహనము మున్నగువానిచేతను, శీరములైన యన్న - పాన - ఔషధములచేతను, రక్తపిత౯ - అతిసారహరములును, తాప - జ్వరహరములును నగునన్నపానాషధములచేతను విరేచనమును స్తంభింపజేయవలెను. రసాంజనము, చందనము, వట్టివేళ్లు, మజ్జ, రక్తము, చందనోదకము అనునీద్రవ్యములను యథోచితముగ నుపయోగించవలెను. మరియు పేలాలపిండిచే సిద్ధముచేయబడిన మంధమును త్రాగినచో నతియోగమున గల్గినవ్యాపత్తును హరించును. మట్టి, అత్తి, రావి, జువ్వి, కలజువ్వి, అను నీయైదిటియూడలనుజేర్చి పేయయనుగంజిని సిద్ధముచేసి, యందు తేనెను కలిపి త్రాగించవలెను మలమును బంధించునట్టి ద్రవ్యములను జేర్చి పక్షముచేయబడిన పాలను భోజ్య (ఆహార) పదార్థములను భుజింపజేయవలెను. లేక జాంగలజంతువులమాంసరసముతో నాహారమును భుజింపజేయవలెను. లేక విధ్యుక్త ప్రకారము పిచ్ఛాచస్త్రీ సేయవలెను. మధురద్రవ్యములను పాలను నేతిని చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన అనువాసనవస్త్రీ ప్రయోగింపవలెను. (ఇచ్చట మంధమన పేలాలపిండిని నేతిని నీళ్లలోకలిపి చేయబడిన ద్రవపదార్థమని యెరుంగునది.)

— పమనాతియోగచికిత్స. —

మూ. వమనస్యాతియోగే తు శీతామ్బుపరిషేచితః,

పిబేత్కఫహరైర్నన్ధం సఘృతయౌద్రశర్కరమ్.

౫౨

వ్యా. పమనాషధమును త్రాగినపుడు అతియోగముచే మితిమీరి వమనము లగు చున్నయెడ రోగిని చల్లనినీటితో స్నానము చేయించి పరిపేలాలపిండిలో దానిష్టపండు

మున్నగువానిరసమును నేతిని, లేనెను, చక్కెరను కలిపి మంథమును సిద్ధముచేసి త్రాగించవలయును.

❧ వమనాతియోగమునం దవస్థానుసారముగ చికిత్స. ❧

మూ. సోద్ధాగాయాం భృశంవమ్యాంమూర్ఛాయాంధాన్యము స్తయోః,
సమధూకాజ్ఞానం చూర్ణం లేహయేన్ద్రధుసంయుతమ్. ౫౩

వ్యా. వమనాతియోగమున శ్రేణువులతోకూడి వమనము లధికముగా వెడలుచున్నను, మూర్ఛగ్రమ్మినను, దనియాలు, తుంగగెడ్డలు, అతిమధురము, స్తోతోంజనము అనుసీద్రవ్యములను సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి లేసెలో కలిపి నాకించవలయును.

❧ వమనాతియోగమున మరికొన్నివిశేషచికిత్సలు. ❧

మూ. వమతోఽస్తః ప్రవిష్టాయాం జిహ్వాయాం కవలగ్రహః,
స్నిగ్ధామలవజ్రైః హృద్యైః యూషక్షీరరసైర్హితాః. ౫౪
ఫలాన్యస్థూని ఖాదేయః తస్య చాన్యేఽగ్రతో నరాః,
నిస్సృతాం తు తిలద్రాక్షాకల్పలిప్తాం ప్రవేశయేత్. ౫౫
వాగ్గ్రహానిలరోగే(ధే)షు ఘృతమాంసోపసాధితాం,
యవాగూం తనుకాం దద్యాత్ స్నేహస్వేదా చ బుద్ధిమాన్ ౫౬

వ్యా. వమనాతియోగమున వమనము లధికముగ నగుటచేసి నాలుక లోనికిలాగి కొనిపోయి యున్నచో నేయ్యి మొదలగు స్నేహములతోడను, దానివ్వుపండ్లు మొదలగు ఫలుపురసములతోడనుకూడి మనస్సున కింపుగనుండునట్లు యూషమలను, పాలను, మాంసరసములను సిద్ధముచేసి యాద్రవములచే కవల గ్రహమునుచేయుట చాలహితకరము. మరియు దానివ్వుపండ్లు మున్నగు ఫుల్లనిపండ్లను ఇతరులు కొందరు కూర్చుని తినుచుండవలయును. (అట్లు చేసినచో రోగికి నోటికి చెమ్మకల్గి లాగికొనిన నాలుక వెలుపలికి వచ్చునని భావము.)

మరియు వాంతులు అధికముగనగుటవలన నాలుక బైటపడి స్తంభించి యున్నయెడ నుప్పులను, ద్రాక్షపండ్లను కల్కము చేసి నాలుకకు పూసి పెల్లగ నోటిలో ప్రవేశపెట్టవలయును. మరియు నాలుక స్తంభించి వాతమునకు సంబంధించినవ్యాధులు సంభవించినపుడు నేతిని మాంసమును చేర్చి షలచనిగ సిద్ధముచేయబడిన యవాగువును త్రాగించి, వెంటనే స్నేహస్వేదవిధుల చేయించవలయును.

❧ శోధనాతియోగమున పేయాదిక్రమవిధి. ❧

మూ. వమితశ్చ విరిక్తశ్చ మద్దాగ్నిశ్చ విలక్షణః,

అగ్నిప్రాణవివృద్ధ్యర్థం క్రమం వేయాదికం భజేత్.

౧౭౭

వ్యా. శోధన అతియోగమునంచేసి వమనములైనను, విరేచనములైనను అధికములై జఠరాగ్ని మందగించినయెడ వానికి తోలుత లంకణము చేయించి, పిష్టుట జాఠరాగ్నియు, శరీరబలంబును, నానాట వృద్ధి నొందుటకై పేయాదిక్రమము నవలంబించి యాహారము నిడవలయును.

❧ { (1) అధ్వానాదిపదివ్యాపత్తులలక్షణంబులును చికిత్సలును. అందు
అధ్వానమును వ్యాపత్తులలక్షణము. } ❧

మూ. బహుదోషస్య రూక్షస్య హీనాగ్నేరల్పమాషధం,

సోదావర్తస్య చోత్క్లిశ్య దోషాన్తార్కాన్నిరుధ్య చ.

౧౭౮

భృశమాధ్వాపయేన్నాభిం పృష్ఠ పార్శ్వశిరోరుజాం,

శ్వాసవిఞ్మాత్ర వాతానాం సజ్గం కుర్యాచ్చ దారుణమ్.

౧౭౯

వ్యా. దోషములు ప్రబలముగ నున్నవారికిని రూక్షశరీరనకును, స్వల్పమైన జాఠరాగ్ని కల్గినవారికిని, ఉదావర్తరోగికిని, స్వల్పమైనమాత్రగల యకాషధము నిచ్చినచో నయ్యది దోషములనురేపెట్టి స్తోత్రోమార్గముల నడ్డగించి నాభిస్థానమున మిక్కిలి యుబ్బ రమును కల్గించును. దానంజేసి వీపునందును, ఇరుప్రక్కలయందును, శిరస్సునందును బాధ కల్గును. శ్వాసమును మలమూత్రములును అపానవాతమును వీనినన్నిటిని మిక్కిలి క్రూరమై వెడలసీయక బంధించును.

ఇయ్యది “అధ్వానం పరికర్తిశ్చ.....దక్షైతా వ్యాపదో మతాః” (సి అ. ౬. స్తో. ౨౯. ౩౦) అని నిర్దేశింపబడిన శోధనాతియోగాతియోగములచే గల్గుపదివ్యాపత్తు లుఁగ మొదటిదియగు అధ్వానమునకు లక్షణము. మరియు నీపదియును అతియోగాతియోగ ములయందు అవశ్యము సంభవించువ్యాపత్తులు కావు. ఉపద్రవములే యగును. కావు ననే ఉపకల్పసీమాధ్యాయమున “తత్ర అతియోగాయోగ నిమిత్తాః ఇమానుపద్రవాః విద్యాత్. అధ్వానం పరికర్తికా.....ఉపద్రవ ఇతి”. (సూ. అ. ౧౫. సూ. ౧౮.) అని నిర్దేశింపబడినది.

అథానచికిత్స. ౧౦

మూ. అభ్యజ్ఞస్వేదవర్త్యాదిసనిరూహానువాసనం,
ఉదావర్తహరం సర్వం కర్తాత్మాతస్య శస్యతే.

౬౦

వ్యా. అట్టిఉదావర్తవ్యాపత్తునందు అభ్యంగము స్వేదము ఫలవర్తిప్రయోగము మున్నగునవియు, నిరూహానువాసనపత్తి ప్రయోగంబును, ఉదావర్తహరమైన చికిత్స లన్నియు, ఆత్మానమునకు చెప్పినచికిత్సయు, మిగుల ప్రశస్తము లగును.

(2) పరికర్తికాలక్షణము సంప్రాప్తియు. ౧౧

మూ. స్నిగ్ధేన గురుకోష్ఠేన సామే బలవదౌషధం,
తౌమేణ మృదుకోష్ఠేన శ్రాన్తేనాల్పబలేన వా.
పీతం గత్వా గుదం సామం ఆశు దోషం నిరస్య చ,
తీవ్రశూలాం సపిచ్ఛాస్త్రాం కరోతి పరికర్తికమ్

౬౧

౬౨

వ్యా. స్నిగ్ధుడును, గురుకోష్ఠము కలవాడును, ఆమదోషముకలవాడును, ఊడించిన వాడును, మృదుకోష్ఠము కలవాడును, కార్యాంతరములచే బడలిక నొందినవాడును, న్వల్పమైన బలము కలవాడును, వీరలకు బలవత్తరమైన యౌషధమును త్రాగించినచో నయ్యది తీవ్రముగ గుదమున ప్రవేశించి ఆమముతోకూడిన దోషసంచయమును వెంటనే వెడలించి, జిగురుతోకూడిన రక్తమును వెడలించును. దానివలన శూలతోకూడి కత్తెరతో కత్తిరించిన విధముగ కోశమున కోశ బుట్టును. (ఇయ్యది విరేచనాతియోగమున గల్గపరికర్తిక యను రెండవవ్యాపత్తు.)

ఇచ్చట “పీతం గత్వా గుదం సామం” అని చెప్పటవలన నియ్యది విరేచనాతియోగమున గల్గనని చెప్పదగియున్నది. ఉపకల్పనీయాధ్యాయమున ఆత్మానాదులు పదియు పమనాతియోగాయోగమున కల్గనని నిర్దేశింపబడినది. కావున నిచ్చట పమనాతియోగమునందును పరికర్తికను కల్పింపవలెను. ఈవిషయము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది — “యా తు పరికర్తికా విరేచనే తద్వమనే కణ్ఠకర్షణమ్, యోఽధః పరిస్రవః స వమనే కఫప్రసేకః” (సుశ్రుత. చి. ఆ. ౩౪) విరేచనాతియోగమున గుదస్థానమున కల్గకర్షణంబును, అది పమనాతియోగమున కంతమున కల్గనచియు, అధస్థానమునకు బదులు నోటనుండి కఫము ప్రవించుననియు పరికర్తికాభేదమును గల్పింపవలెనని భావము.

❖ పరికర్తికాచికిత్స. ౧౮ ❖

మూ. లఙ్ఘనం పాచనం (దీపనం) సామే రూక్షోష్ణం లఘుభోజనం,

బృంహణీయో విధిస్సర్వః ఔషమస్య మధురస్తథా. ౬౩

వ్యా. పైజెప్పినపరికర్తికయందు దోషము సామముగనున్నపుడు లంకణము చేయించి పాచనదీపనోపధములను, రూక్షంబును ఉష్ణంబునైన లఘుభోజనమును ఉపయోగించవలెను. అయ్యది కృశించినవానికి సంభవించిన బృంహణీయవిధియంతయు హితముగ నుండును. మధురములగు నాహారాదుల నుపయోగించవలెను.

❖ పరికర్తికయం దామాషశ్చికచికిత్స. ౧౯ ❖

మూ. ఆమే జీర్ణేఽనుబద్ధశ్చేత్ ఔరాష్ణం లఘు శస్యతే,

పుష్పకాసీసమిశ్రం వా ఔరేణ లవణేన వా. ౬౪

సదాడిమరసం సర్పిః పిబేత్ వాతేఽధికే సతి,

దధ్యష్ణం(న్నం)భోజనే పానే సుయుక్తం దాడిమత్వచా. ౬౫

దేవదారుతిలానాం వా కల్కముష్ణామ్బునా పిబేత్,

అశ్వత్థోదుమ్బరస్లక్షకదమ్బైర్వా శృతం పయః ౬౬

కషాయమధురం శీతం (వస్తిం) పిచ్ఛాపస్తిమథాపి వా,

యష్టీమధుకసిద్ధం వా స్నేహవస్తిం ప్రదాపయేత్. ౬౭

వ్యా. ఆమాషస్థయందు దోషము జీర్ణమై ఆము అనుబంధముగ వెడలుచున్న యెడ ఔరమును అష్టమును నగునాహారమును స్వల్పముగ భుజింపనగును. మరియు వాత మధికముగ నున్నచో పుష్పకాసీసముతోనైనను, ఔరలవణములతోనైనను, దానివ్వుపండ్ల రసముతోనైనను కూడినఘృతమును త్రాగవలెను. మరియు భోజనమునకు పెరుగన్నమును, పానమునకు దానివ్వుదెరుడు చూర్ణముతోకూడిన వేరును ఉపయోగించవలెను. లేక దేవదారుచెక్కను నుచ్చలను కల్కముచేసి కడిసిళ్లలో కలిపి త్రాగవలెను. లేక రావి ఆత్తి, జిన్నీ, కడిమి, పీడిఁట్రును చేర్చి కాచబడిన ఆవుపాలనైన త్రాగవలెను. లేక కషాయ (కగురు) రసము కలద్రవ్యములను, మధురరసద్రవ్యములను చేర్చి పక్వముచేసి చల్లగఁచుండు కషాయాదులచే వస్తిని చేయవలెను. లేక పిచ్ఛాపస్తినైనను, అతిమధురమును చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన స్నేహవస్తినైన నుపయోగించవలెను.

❖ (౩) పరిస్రావమును వ్యావత్తులక్షణము. ౨౦ ❖

మూ. అల్పం తు బహుదోషస్య దోషముల్లిశ్య శ్య భేషజమ్,

అల్పాల్పం ప్రావయేత్ కణ్డవాం శోఘం కుష్ఠాని గౌరవమ్ ౬౮
కుర్యాచ్చాగ్ని బలోక్లేశ శైమిత్యాఽరుచిపాణ్డతాః,
పరిస్రావః సః

వ్యా. ప్రబలమైనదోషము కలవానికి స్వల్పపరిమాణము కలయాషధము నుపయోగించినచో నయ్యది దోషమును స్వస్థానమునుండి వెడలించి దోషమును ధారాశముగ వెడలించ సమర్థము కానేరక) కొంచెముకొంచెముగ వెడలించజేయును. మరియు దురద, శోఘము, కుష్ఠము, శరీరము బరువుగనుండుట, అగ్నిమాంద్యము, ఉక్లేశము (ఓకళింతులు), జడత్వము, అరుచి, పాండురోగము అను నీబాధల గల్గించును ఇయ్యది పరిస్రావ మను వ్యాపత్తు. (ఈవ్యాపత్తు అయోగముచేతల్ల మూడవది.)

❖ పరిస్రావచికిత్స. ❖

మూ. తం దోషం శమయేద్వామయేదపి.

౬౯

స్నేహితం వా పునస్తీక్ష్ణం పాయయేత్ విరేచనం,

శుద్ధే చూర్ణాఽఽసవాఽరిష్టాః సంస్కృతాంశ్చ ప్రదాపయేత్.

వ్యా. మైజెస్వినరీతిగ స్వస్థానమునుండి చలించినదోషమును శమింపజేయవలెను. లేక వమనముచే బైట వెడలించవలెను. (దోషము స్వల్పముగనున్నచో శమనాషధముచే శమింపజేయవలెననియు, దోషము అధికమైనను ఉర్ధ్వగతమైనను వాంతి చేయించి వెడలించవలెననియు భావము. వాంతిచేయించునపుడును స్నేహముచేసి వాంతి చేయించవలెను)

అట్టివమనముచేత శుద్ధమైనపిదప మరల స్నేహమునుచేసి మరల తీక్ష్ణమైన విరేచనాషధమును త్రాగించవలెను. విరేచనములచే శుద్ధమైనపిదప (గ్రహిణీచికిత్సయందును అర్చశ్చికిత్సమునందును జెప్పబడిన) చూర్ణములను, అసవములను, అరిష్టములను సంస్కరించి యుపయోగించవలెను.

❖ (4) హృద్గ్రహమయ వ్యాకత్తులక్షణము. ❖

మూ. పీతౌషధస్య వేగానాం నిగ్రహాత్ మారుతాదయః,

కుపితాః హృదయం గత్వా రోధం కుర్వంతి హృద్గ్రహమ్. ౭౦

సహిక్కాకాసపార్శ్వార్ధిదైన్యలాలాక్షీవిభ్రమైః,

జిహ్వం ఖాదతి నిస్సంజ్ఞో దంతాన్ కిటకిటాపయన్.

౭౧

వ్యా. శోధనాపధమును త్రాగినపుడు దోషములు బైటవెడలనున్నపుడు వాని (మలమూత్రవాతాదుల) కేగములను నిరోధించి వెడలనీయక నాపినచో వాతాది దోషములు ప్రశోషముకొని హృదయమునజేరి యడ్డగించి హృద్గ్రహమును కల్పించును. (ఇదిసంప్రాప్తి). అట్టియెడ ఎక్కిళ్లు, దగ్గు, ప్రక్కనొప్పి, దీనశ్శము, నోట జొల్లుకారుట, కండ్లుతిరుగుట అనునీలక్షణములతోకూడి, పండ్లు పటపట కొరుకుచు నాలుకను కొరుకుచు చేష్టల దక్కి మైమరచి పడియుండును. (ఇయ్యవి హృద్గ్రహలక్షణములు) ఇయ్యది శోధనామోగమువలన సంభవించు నాల్గవవ్యాపత్తు.

౨౩ హృద్గ్రహచికిత్స. ౨౩

మూ. న గచ్ఛేద్విభ్రమం తత్ర వామయేదాశు తం భిషక్,
మధురైః పిత్తమూర్ఛార్థం కటుభిః కఫమూర్ఛితమ్. ౨౩
పాచనీయైస్తతశ్చాస్య దోషశేషం విపాచయేత్,
కాయాగ్నిం చ బలం చాస్య క్రమేణోత్థాపయేత్తతః,
(క్రమేణాభిప్రవర్ధయేత్). ౨౪
పవనేనాఽతివమతః హృదయం యస్య పీడ్యతే,
తస్మై స్నిగ్ధాఽష్టలవణం దద్యాత్ పిత్త కఫేఽస్యథా. ౨౫

వ్యా. వైశేషినిరీగ హృద్గ్రహముచే మూర్ఛనొందినపుడు (వీడు చాపనున్నాడాయని) సంశయింపక వానికి ముందుగ వాంతి చేయించవలెను. అందు పిత్తాధిక్యముచే మూర్ఛకల్గియున్నయెడ మధురద్రవ్యములతోను, కఫాధిక్యముచే మూర్ఛనొందినయెడ కటురసద్రవ్యములచేతను వాంతి చేయించవలెను. పిష్టుట పాచనీయద్రవ్యములచేత మిగిలిన దోషశేషమును పచించవలెను. పిష్టుట రోగి కాయాగ్నిని శరీరబలమును నానాట వృద్ధినింపవలెను. (ఇచ్చట మూర్ఛనొందినవానికి వమనము చేయించుట దుర్ఘటముకావున మూర్ఛాప్రారంభముననే గమనించి వమనము చేయించవలెను. ఒకవేళ మూర్ఛనొందినను ప్రేక్షతో పెళ్లగించియైనను వాంతి చేయించుట ముఖ్యము.)

మరియు అధికముగ వమనములగునపుడు హృదయమున వాతముచే బాధకలిగినపుడు ప్లిగ్ధ అష్ట-లవణముల నియ్యవలెను. పిత్త-కఫములచే బాధకల్గినపుడు మధురాదులకు విరుద్ధములైన రూక్ష-తిక్త-కటుకాదిద్రవ్యములచే నుపశమించవలెను.

—౧౭ (5) అంగగ్రహవ్యాపత్తులక్షణము, చికిత్సయు. —

మూ. పీతౌషధస్య వేగానాం నిగ్రహేణ కఢేన వా, [మారుతః.
రుద్ధోఽతి వావిశుద్ధస్య (రుద్ధోఽతీవ విశుద్ధస్య) గృహ్లాత్కౌశాని
స్తమ్భ్యవేషధునిస్తోదసాదోద్వేప్తనమన్థనైః,
తత్ర వాతహారం సర్వం స్నేహస్వేదాది కారయేత్. ౨౨

వ్యా. శోధనౌషధమును త్రాగినవాడు మలమూత్రాదివేగముల నిరోధించిన, లేక
కఢము ప్రకోపించినను శోధనము చక్కగ పనిచేయక దోషములు వెడలనేరవు. దానంజేసి
వాతము నిరోధింపబడి అవయవములను స్తంభింపజేయును. అట్టియెడ అవయవముల
యందు వణకు, పోటు, కృశత్వము, మెలిబెట్టినవిధముగ బాధ, మూర్ఛయు కలుగును. (ఇది
అయోగమునగల్గిన అంగగ్రహము). మరియు శోధనౌషధముచేత మితిమీరి పమన
విరేచనములైనయెడ వాతము మిక్కిలి ప్రకోపించి వైజెష్టినస్తంభాదుల గల్గించును.
(ఇది శోధనాతియోగమున కల్గిన అంగగ్రహము.) వైవాక్యముచేత శోధనాతియోగము
నందును అయోగమునందును అంగగ్రహము కలుగునని తెలిసిడి. (ఇది యైదవవ్యాపత్తు.)

అట్టియంగగ్రహమునందు వాతహరములగు స్నేహస్వేదాదిచికిత్సలన్నియు
చేయదగును.

—౧౮ (6) జీవాదానమను వ్యాపత్తులక్షణము. —

మూ. అతితీక్ష్ణం మృదౌ కోష్ఠే లఘుదోషస్య భేషజం,
దోషా హృత్వా వినిర్మధ్య జీవం హరతి శోణితమ్ ౨౩

వ్యా. కోష్ఠము మృదువుగ నుండువానికైనను, దోషము స్వల్పముగ నుండువాని
కైనను మిక్కిలి తీక్ష్ణమైనయౌషధము నిచ్చినచో, నయ్యది దోషములను వరుసగవెడ
లించి యంతనిలువక ప్రాణమునకు ముఖ్యాధారమై ధాతురూపమైన రక్తమును సంక్షో
భము నొందించి బైట వెడలించును. ఇయ్యది జీవాదానమను నారవవ్యాపత్తు. (ఇది అతి
యోగముచే కలుగును.)

—౧౯ జీవరక్తచరిత. —

మూ. తేనాన్నం మిశ్రితం దద్యాత్ వాయసాయ శునేఽపి వా,
భుక్త్యై తచ్ఛేత్ వదేజ్జీవం న భుక్త్యై పిత్తమాదిశేత్. ౨౪
చ-సిద్ధి—34

శుక్లం వా భావితం వస్త్రం ఆవాసం కోష్ఠవారిణా,
ప్రత్యాలితం వివర్ణం స్యాత్ పితౄ శుద్ధం తు శోణితే,
(పిత్రం శుద్ధంతుశోణితమ్).

౮౦

వ్యా. (వైశేషికురీతిగ శోధనాతియోగమువలన శరీరమునందలి పిత్రమిశ్రితమైన రక్తం దైనను, జీవరక్తమునకు హేతువైన ధాతురూపరక్తం దైనను వెడలవచ్చును. అట్టిరక్త భేదమును నిర్ణయించుటకై పరిత్యావిధాన మిక్రింద చెప్పబడును):—వైశేషికవిధముగ వాటియైన రక్తమును అన్నముతో కలిపి దానిని కాక్తికైనను ఖక్కుకైనను పెట్టవలెను. అప్పు డాయన్నమును ఆబుతులను తినినయెడ నయ్యది జీవరూపమైన రక్తమనియు, ఆయన్నమును తినకున్నచో రక్తపిత్రమనియు నెరుంగునది. మరియు అట్టిరక్తమున (వాటియైన రక్తమున) తెల్లనిగుడ్డును తడిసి ఎంజి కొంచెము వెచ్చనైనసేళ్ల చే పులిమి కడిగినయెడ (తెల్లగనుడక) వివర్ణముగనుడెనేని రక్తపిత్రమనియు, శుభ్రమై తెల్లగనుడు నేని జీవరక్తమనియు నిర్ణయించునది.

—ॐ జీవాదానవ్యాపచ్చికిత్స. ॐ—

మూ. తృష్ణామూర్ఛామదార్తస్య కుర్యాదామరణాత్ క్రియాం,
తస్య పిత్రహారం సర్వామతియోగే చ యాహితా (మతా) ౮౧

వ్యా. అందు జీవరక్తము వెడలినప్పుడు దప్పియు మూర్ఛయు మదంబును కల్గును. అట్టివానికి వాడు జీవించియున్నంతవరకును తృష్ణా-మూర్ఛా-మదాత్యయములకు జెప్పబడిన చింత్యావిధానములను చేయుచుండవలెను. మరియు అతియోగమున జెప్పబడిన పిత్రహారములగు పరిషే, కాభ్యంగాదుల నన్నిటిని చేయవలెను. (ఇచ్చట నతియోగమున “చరిషే కాభ్యంగాహృతైః సుశీతైః స్తమ్యయేచ్చ తత్” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన పిత్రహారచికిత్సల గ్రహించునది). ఇచ్చట ‘వస్త్రం ఆవాసం’ అనుచోట “ఆవాసమితి, ఆవాసం శుష్కం” అని వ్యాఖ్యలలో నున్నది.

—ॐ జీవాదానవిశేషచికిత్స. ॐ—

మూ. మృగగోమహిషాజానాం సద్యస్కం జీవతామస్యక్,
పిబేజ్జీవాభిసంధానం జీవం తద్ధ్యాశు గచ్ఛతి. ౮౨
తదేవ దర్భమృదితం రక్తం వస్త్రం ప్రదాపయేత్,
శ్యామాకాశ్చర్యబదరీదూర్వాశీరైః శృతం పయః. ౮౩

ఘృతమణ్డాజ్ఞానయుతం శీతం వస్తిం ప్రదాపయేత్,

పిచ్ఛావస్తిం సుశీతం వా ఘృతమణ్డానువాసనమ్.

౮౪

వ్యా. మరియు జీవించియున్న జింక గోవు ఎనుబోతు మేక వీనియొక్కరక్తమును అప్పుడే (జీవించియుండగనే) గ్రహించి వెంటనే వానికి త్రాగించినచో వాంతి రక్తముతో వెడలిన జీవాణువులు మరల వానికి రక్తముతో శీఘ్రముగ సంక్రమింపజేయును. (రక్తము సజాతీయ మగుటంజేసి శీఘ్రముగ శరీరమునందలి రక్తముతో నేకీభవించి జీవ రక్తముగ పరిణమించునని భావము.) మరియు నాజంతువులరక్తమున దర్భశ్లేష్మను నూరి కల్గ్రముచేసి కలిపి విధిప్రకారము వస్తిప్రయోగము చేయవలెను. నల్లతెగడ, నేలగుమ్మడి, రేగువేరు, గఱికవేళ్లు, పట్టివేళ్లు వీనినిచేర్చి కాచబడినపాలలో నేలిమిది లేటను రసాంజనమును చేర్చి చల్లగజేసి వస్తిచేయవలెను. లేక చల్లగనుండు పిచ్ఛావస్తిచైనను, నేతిమిది లేటలో ననువాసనవస్తి చైనను చేయవలెను.

— (7) విభ్రంశభేదములు మూడు, వానిచికిత్స. —

మూ. గుదం భ్రష్టం కషాయైశ్చ స్తమ్భయిత్వా ప్రవేశయేత్,

సామగానధ్వశద్భాంశ్చ సంజ్ఞానాశైఽస్య కారయేత్.

౮౫

వ్యా. విభ్రంశమునది మూడు విధములు. అందొకటి గుదభ్రంశము, సంజ్ఞాభ్రంశము రెండవది. (ప్రజ్ఞతప్పట), (ఈరెండును అతియోగమున కల్గును). ఈ రెంటిలో గుదభ్రంశమున (విరేచనము లధికముగ నగుటవలన గుదము స్వస్థానమునుండి జారి బైటవచ్చినప్పుడు) వగరుకల వస్తువులరసముచే స్తంభింపజేసి గుదమును లోనికి జొనిపి స్వస్థానమున జేర్చునగును. సంజ్ఞానాశమునందు సామగానశబ్దమును సంగీతశబ్దమును వినిపించి మూర్ఛ దేరునట్లు చేయవలెను.

మూ. యదా విరేచనం పీతం విడస్తమవతిష్ఠతే,

వమనం భేషజాస్తం వా దోషానుత్క్లిశ్య నావపేత్.

౮౬

తదా కుర్వన్తి కణ్డావదీక దోషాః ప్రకుపితాః గదాః,

స విభ్రంశో మతస్తత్ర స్యాత్ యథావ్యాధి భేషజమ్.

౮౭

వ్యా. విరేచనాషధమును త్రాగినప్పుడు అయ్యది పురిషమును మాత్రము వెడలింపియు, వమనాషధమును త్రాగినపుడు దోషములను స్వస్థానమునుండి నడలించజేసియు, నాషధమూత్రము వెడలింపియు, దోషములను వెడలించనేరకున్నయెడ, దానంజేసి చాళాదిదోషములు ప్రకోపము నొంది దురద మన్నగురోగములను కల్గించును. అయ్యది

విభ్రంశమని పాతిభాషికముగ జెప్పుదును. (ఇది మూడవవిభ్రంశము; అయోగమున కల్గును.) అట్టివ్యాపత్తులయందు ఆయావ్యాధికి తగినచికిత్సను యథాసంభవముగ జేయ నగును. (ఈమూడు విభ్రంశభేదములునుచేరి యేడవవ్యాపత్తగును.)

❖ (౮) స్తమ్భమును వ్యాపత్తులక్షణము, చికిత్స. ❖

మూ. పీతం స్నిగ్ధేన సన్నేహం తద్దోషైర్ధార్దవాత్ వృతం,
న వా వహతి దోషాంస్తుస్వస్థానాత్ స్తమ్భయేత్ చ్యుతాన్.౮౮
వాతసజ్జగుడ స్తమ్భశూలైః క్షరతి చాల్పశః,
తీక్ష్ణం వస్త్రం విరేకం వా సోఽర్హో లఙ్ఘితపాచితః. ౮౯

వ్యా. స్నేహవిధిచే మిక్కిలి స్నిగ్ధమైన శరీరముకలవాడు స్నేహముతో కూడిన విరేచకౌషధమును త్రాగినచో నాయౌషధము మృదువు అగుటవలన దోషములచే నాపరింపబడి స్వస్థానమునుండి నడలినదోషములను (పురిహదులను) స్తంభింపజేసి బైట వెడలించునెరుదు. దానివలన వాతము స్తంభించి గుడమును స్తంభింపజేసి శూలనొప్పిని కల్పించి స్వల్పముగ దోషమును వెడలించజేయును. ఇయ్యది అయోగమునకల్గిన స్తంభమును యెనిమిదియవ వ్యాపత్తు. ఈవ్యాపత్తునందు తొలుత లంకణమును చేసి, పిమ్మట పాచనముచే కౌషధశేషమును పచింపజేసి, పిమ్మట తీక్ష్ణమైన వస్త్రినైనను తీక్ష్ణవిరేచనమునైనను వాని కుపయోగింపవలెను.

❖ (౯) ఉపద్రవరూపవ్యాపత్తులక్షణము, దానిచికిత్సయు. ❖

మూ. రూక్షం విరేచనం పీతం రూక్షేణాల్పబలేన వా,
మారుతం కోపయిత్వాల్లశు కుర్యాత్ ఘోరానుపద్రవాన్.
స్తమ్భశూలాని ఘోరాణి సర్వగాత్రేషు ముహ్యతః,
స్నేహస్వేదాదికస్తత్ర కారోఽవతహరో విధిః. ౯౦

వ్యా. మిక్కిలి రూక్షమైనశరీరము కలవాడైనను, స్వల్పమైన బలము కలవాడైనను రూక్షమైన విరేచకౌషధమును త్రాగినయెడ, నయ్యది వాతమును ప్రకోపింపజేసి వెంటనే మిక్కిలి క్రూరములగు నుపద్రవములను కల్పించును. మరియు అవయవముల నన్నిటిని స్తంభింపజేసి క్రూరమైననొప్పిని కల్పించును. దానివలన మూర్ఛకూడ సంభవించును. ఇయ్యది యుపద్రవమును తొమ్మిదవ వ్యాపత్తు. (ఇది అయోగమున కల్గినది). ఈవ్యాపత్తు నందు వాతహరములగు స్నేహస్వేదాదివిధులన్నియు చేయదగును. (ఇచ్చట నతియోగ

మునంజేసి సంభవించిన స్తంభకూలములు స్వతంత్రములగుటచే నుపద్రవరూపములు కాకున్నను పారిభాషికముగ నుపద్రవరూపమైన వ్యాపత్తని నిర్దేశించబడినది.)

—ॐ (10) క్లమనువ్యాపత్తు, దానిచికిత్స. ౧౦—

మూ. స్నిగ్ధస్య మృదుకోష్ఠస్య మృదూల్లిశ్యోషధం కఫం,
పిత్తం వాతం చ సంఘస్య సతద్వ్యాగౌరవం క్లమమ్. ౯౨
దౌర్బల్యం చాఽఙ్గసాదం చ కుర్యాదాశు తదుల్లిఖేత్,
లఙ్ఘనం పాచనం చాత్ర (కాలే) స్నిగ్ధం తీక్ష్ణం చ శోధనమ్. ౯౩

వ్యా. మిక్కిలి స్నిగ్ధమైనశరీరము కలవాడైనను, మృదువైన కోష్ఠము కలవాడైనను మృదువైనయకాషధమును త్రాగినచో నయ్యది కఫపిత్తములను స్వస్థానమునుండి సడలించజేయును. అట్టికఫపిత్తములు వాతమును నిరోధించి, కునికిపాటుతోడను గౌరవము (శరీరము బరువుగనుండుట) తోడను కూడినక్లమమును బడలికను కల్పించును. మరియు బలహీనమును ఒడలి నొప్పలనుకూడ కల్పించును. అయ్యది క్లమమును పరియవ వ్యాపత్తు. (ఇది ఆయోగమున కల్గును.)

ఈవ్యాపత్తునందు తొలుత నాషధశేషమును కఫపిత్తములను వెడలించజేసి, పిమ్మట స్నేహస్వేదవిధులజేసి స్నిగ్ధమును తీక్ష్ణంబునైన శోధనాషధమును ఇయ్యవలెను.

—ॐ అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము. ౧౧—

తత్తత్త్రోకాః—

మూ. ఇత్యేతాః వ్యాపదః ప్రోక్తాః సరూపాః సచికిత్సితాః,
వమనస్య విరేకస్య కృతస్యాఽకుశలైర్నృణామ్. ౯౪
(విరేచనస్యాఽకుశలైః దత్తస్య వమనస్య చ)
ఏతాః విజ్ఞాయ మతిమాన్ అవస్థానైశ్చ తత్త్వతః,
(ధీమాన్ విజ్ఞాయ తాస్తస్మాత్ అవస్థానైశ్చ తత్త్వతః)
దద్యాత్ సంశోధనం సమ్యక్ ఆరోగ్యాగ్ధీ నృణాం సదా. ౯౫

వ్యా. ఇతైరంగున ననమర్థులగువైద్యులు పొరబాటుచే ప్రయోగించిన వమన విరేచనాషధముల నీనునుజులకు సంభవించు వమనవిరేచనవ్యాపత్తులును, వానిస్వరూప లక్షణంబులును, వానిచికిత్సలును ఈయధ్యాయమున విస్తరముగ జెప్పబడినవి. బుద్ధి మంతుడగువైద్యుడు వీనినన్నిటిని వీరియవస్థాభేదములను వాస్తవ్యముగ పూర్తిగ నెరింగి

మరుజాలమ ఆట్టివ్యాపత్తుల గల్గుతుండునట్లు తగురీతిగ నారోగ్యము గల్గునట్లు వమనవిరేచనముల విస్మయకృతకారముగ నియ్యవలెను.

—ॐ ఆధ్యాయసమాప్తి. ॐ—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్వే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,
సిద్ధిస్థానే వమనవిరేచనవ్యాపత్తిస్థిర్నామ
షష్ఠోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్యైవంగున నగ్ని వేశకృతంబును చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరకసంహిత యను నాయుచ్చేదితంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరిత సిద్ధిస్థానమున వమనవిరేచనవ్యాపత్తిస్థి యను షష్ఠాధ్యాయము సమాప్తము.

సప్తమాధ్యాయము

అవతరణిక:—వమనాదిపంచకర్మలతో తొలుత శోధనము చేసి పిమ్మట వస్తీకర్మ చేయవలెను కావున తొలుత వమనవిరేచనవ్యాపత్తులను వైయధ్యాయమున జెప్పి పిమ్మట నీయధ్యాయమున వస్తీవ్యాపత్తిస్థి చెప్పబడును:—

—ॐ వస్తీవ్యాపత్తిస్థిప్రారంభము. ॐ—

మూ. అథాతో వస్తీవ్యాపత్తిస్థిం వ్యాఖ్యాన్యామః.

౧

ఇతి హస్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

వ్యా. వమనవిరేచనవ్యాపత్తిస్థిని చెప్పినదిప వమనవిరేచనానంతర భావియగు వస్తీ (నిరూహవస్తీ) కర్మచే గల్గువ్యాపత్తుల నివర్తింప జేయదగు సుచాయముల బోధించు వస్తీవ్యాపత్తిస్థిని భగవానుడగు నాశ్రేయు లుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము. (ఈయధ్యాయమున నిరూహవస్తీచే సంభవించువ్యాపత్తులే చెప్పబడునుకావున వస్తీశబ్దముచేత నిరూహవస్తీయే గ్రహింపబడును.)

మూ. ధీధైర్యోదార్యగామిభిర్భక్షమాదమతపోనిధిం,

పునర్వసుం శిష్యగణః ప్రప్రచ్ఛ విసయాన్వితః.

3

కాః! కతి వ్యాపదో వస్తేః! కిం సముత్థానః! లక్షణాః!,

కా చికిత్సా! ఇతి ప్రశ్నాః శ్రుత్వా తానబ్రవీధ్యదుః.

౪

వ్యా. విశదమైనబుద్ధియు, ధైర్యంబును, ఉదారభావంబును, గంభీరతయు, ఓర్పును, ఇంద్రియనిగ్రహంబును, తపశ్శక్తియు వీనికన్నిటికిని పెన్నిధానమైన పునర్వసువను సామాంతరముకల యాత్రేయుని అగ్నివేశులు మున్నగుశిష్యగణము మిక్కిలివినయముతోడ యాక్రింద చెప్పబడువిధముగ ప్రశ్నముల నడిగిరి:—

(1) విద్యుక్తమునకు వ్యత్యస్తముగ చేయబడిన వస్తిప్రయోగమువలన సంభవించు వ్యాపత్తులెవ్వి?

(2) అట్టివ్యాపత్తు లెన్ని?

(3) ఆవ్యాపత్తులు కల్గుటకు కారణములేవి?

(4) వాని పేరుపేరులక్షణము లేవి?

(5) వానిచికిత్స యెద్ది?

అను నీయైనప్రశ్నములను వస్తికర్తనుద్దేశించి యాత్రేయునిశిష్యబృంద మడిగె నని ముందువాక్యముతో నన్వయము.

— (1) (2) (3) వస్తివ్యాపత్తులు-పంచైండు, వానిసామాన్యకారణములును. ౧—
 మూ. నాఽతియోగౌ క్షమాత్థానే హిక్కాహృత్రాప్తిరూఢ్వతా,
 ప్రవాహికా శిరోఽక్లాత్తిః పరికర్తః పరిస్రవః, గ
 ద్వాదశ వ్యాపదో వస్తేః; అసమ్యగ్గోగసమ్భవాః,
 అసామేకైకశో రూపం చికిత్సాం చ నిబోధత. ౬

వ్యా. అతియోగము, అయోగము, క్షమము, ఆధ్వానము, హిక్క (ఎక్కిళ్లు), హృదయప్రాప్తి, ఊర్ధ్వగమనము, ప్రవాహిక, శిరోత్తి, అంగాత్తి, పరికర్తము, పరిస్రవము అను నీపంచైండును వస్తికిసంబంధించిన వ్యాపత్తులు. ఇయ్యవి నిరూపవస్తి యొక్క అయోగ-అతియోగ-మిథ్యాయోగరూపమైన అసమ్యగ్గోగము (విద్యుక్తమునకు వ్యత్యయముగ ప్రయోగించుట) వలన సంభవించును. ఈపంచైండు వస్తివ్యాపత్తులకును పేరుపేరుగ లక్షణంబులును, పేరుపేరుచికిత్సలును ఈక్రింద వరుసగ వివరింపబడును. (ఇచ్చట “ద్వాదశ వ్యాపదో వస్తేః” అనుచంతవరకుం గలవాక్యముచేత “కాః వ్యాపదః? కతి?” అను రెండు ప్రశ్నముల కుత్తరము చెప్పబడినది. “అసమ్యగ్గోగసమ్భవాః” అనువిశేషణముచేత “కిం సమ్యక్థానం” (అట్టివ్యాపత్తుకు కారణమెద్ది?) అను మూడవప్రశ్నమున కుత్తరముగ సామాన్యకారణము చెప్పబడినది. విశేషకారణంబులును అతియోగాదివివరణంబును వానివానిప్రత్యేకలక్షణముల జెప్పవలయునందు వివరింపబడును.)

మరియు మైనిదేశింపబడిన క్లమము మున్నగువ్యాపత్తులు కొన్ని అయోగము చేతను, కొన్ని అతియోగముచేతను సంభవించును. అయినను సంశోధనవ్యాపత్తులుగ జెప్పబడిన ఆధ్వానము మున్నగు పదివ్యాపత్తులను అయోగ-అతియోగజన్యములైనను వానికి సంబంధించిన హేతువులును లక్షణములును చికిత్సలును వేరువేరుగ జెలియటకై ప్రత్యేకముగ జెప్పినవిధముగ, నిచ్చటను క్లమము మున్నగు పదివ్యాపత్తులకు హేతు-లక్షణ-చికిత్సావిశేషములు జెలియటకై ప్రత్యేకవిశేష హేతులక్షణాదులు చెప్పబడును. పదివ్యాపత్తులైన క్లమాదులకు అయోగ-అతియోగములు సామాన్యకారణము లనియు, ప్రత్యేకముగ జెప్పబడునవి విశేషకారణములనియు ముఖ్యార్థము. ఈయుద్దేశముచేతనే “నాఁటియోగాతో క్లమాధ్వానే...పరిస్రవః దత్తైవ వ్యాపదో వస్తేః” అని ప్రకారాంతరముగ కొందరు వరించెదరు. ఈపాఠమున అయోగ-అతియోగములు క్లమాదులకు కారణములనియు, ఆరెంటిని వదలి కక్కినక్లమాదులు పదియును పదివ్యాపత్తులనియు స్ఫుటముగ నేర్పుదును. ఈపాఠము పూర్వార్థాయమున జెప్పబడినపద్ధతికి సమానార్థముగ నుండును; కాని వ్యాఖ్యానమున “కేస్తుపూర్వవివ పాఠో నిర్వ్యాహః” అని పూర్వపాఠమునే సమంజసముగ నభిప్రాయము సూచించబడినది.

— (1) పదివ్యాపత్తులు పండ్రెండు. అందు అయోగవ్యాపత్తుయొక్క లక్షణము. —

మూ. గురుకోఘేఽనిలప్రాయే రూక్షే వాతోల్బణేఽపి వా,

శీతోఽల్పలవణస్నేహద్రవమాత్రో ఘనోఽపి వా. ౭

పస్తిస్సంక్షోభ్య తం దోషం దుర్బలత్వాదనిర్హరక,

కరోతి గురుకోష్ఠత్వం వాతమాత్ర శక్యద్రోహమ్. ౮

నాభివస్తిరుజం దాహం హృల్లేపం శ్వయంధుం గుడే,

కణ్ఠాగణ్ఠాని వైవర్ణ్యం ఆరుచిం వహ్నిమార్దవమ్. ౯

వ్యా. శీతవీర్యంబును, సైంధవలవణమును స్నేహమును మిక్కిలి కొంచెముగ చేర్చబడినదియు, కొంచెముగ ద్రవమైనదియు, స్వల్పపరిమాణము కల్గినదియు, మిక్కిలి చిక్కినైనదియు నగు పస్తావధమును, క్రూరకోష్ఠము కలవానికైనను, (మలపూర్ణమైన కోష్ఠము కలవానికైనను), వాతము ప్రధానముగ కలవానికైనను, రూక్షశరీరునకైనను, వాతం బధికముగ కలవానికైన నుచయోగించినచో, నయ్యది సంక్షోభమును కల్గించి యాషధము అల్పవీర్యమగుటవలన దోషమును వెడలించ సమర్థముకానేరదు. దానంజేసి కోష్ఠము బరువుగ నుండును. వాతమాత్ర పురోషములను వెడలీయక నిరోధించును. నాభియందును

వస్త్రీయందును నొప్పినికల్గించును. తాపముకల్గును. హృదయమున పూయబడిన ట్లుండును. గుదస్థానమున వాపుకల్గును. దురదయు గ్రంథులును కల్గును. శరీరమున పర్ణము మార్పును. ఆరుచియు అగ్నిమాంద్యంబును కల్గును.

❧ అయోగవ్యాపత్తుచికిత్స. ❧

మూ. తత్రోష్ణాయాః ప్రమథ్యాయాః పానం స్వేదాః పృథగ్విధాః,
ఫలవర్త్యైః కాలం జ్ఞాత్వా శస్త్రం విరేచనమ్ ౧౦
బిల్వమూలత్రీవృద్ధారు యవకోలకులుథ్థవాన్,
సురాదిమూత్రవాన్ వస్త్రీః సప్రాక్ ప్రేష్యస్తమానయేత్. ౧౧

వ్యా. వైశేషిణ అయోగవ్యాపత్తునందు ఉష్ణవీర్యము లైన ద్రవ్యములను పక్షము చేయబడిన ప్రమథ్య యనుపాచనకషాయమును త్రాగించవలెను. మరియు పలుచెరంగులైన స్వేదములను ఫలవర్తుల నుపయోగించవలెను. లేక విరేచనమునకు యోగ్యమైన యవస్థా భేదమును చక్కగ గమనించి యుక్తమని తోచినచో విరేచనాపథము నిర్వహించును. మరియు మారేడుపేళ్లు, తెగడపేళ్లు, దేవదారుచెక్క, యవలు, రేగుపట్ట, ఉలవలు అను నీద్రవ్యములతోడను; సురాపద్యము, సౌవీరకము తుహాదకము మున్నగు ద్రవ్యములతోడను, వస్త్రీమూత్రీయమున జెప్పబడిన బలాదివస్త్రీయందలి కల్కద్రవ్యములతోడను కూడినవస్త్రీ. ప్రయోగించి, అయోగమును కల్గించి బద్ధమైన బాపల నిలిచియుండు వస్త్రీని వెడలించవలెను.

ఇచ్చట ‘ఉష్ణాయాః ప్రమథ్యాయాః’ అనుచోట అతిసారచికిత్సమున “విప్పలీ నాగరం ధాన్యం... శ్లోకార్థైరతిసారిణామ్” (చి. అ. ౧౯. శ్లో. ౨౧, ౨౨) అని చెప్పబడిన ప్రమథ్యమును గ్రహించునది. ప్రమథ్యమన పాచనకషాయమునకు ఆయుర్వేదసమయ సిద్ధమైన సంజ్ఞయని యెరుంగునది. ప్రమథ్యాకల్పనము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది. “ప్రమథ్యా ప్రోవ్యతే ద్రవ్య పరిక్లిప్తకృతాత్ శృతాత్, తోయే షడ్గుణితే తస్యాః పానమాహుః ఫలద్వయమ్” పలపరిమితమైన క్వాథ్యద్రవ్యమునం దారితలు జలమును చేర్చి కాచబడినది ప్రమథ్య యని యర్థము. ‘సప్రాక్ ప్రేష్యః’ అనుపదముచేత వస్త్రీమూత్రీయమునందలి బలాదివస్త్రీలో “పచా శతావ్వ ఘనపిప్పలీనాం కల్పైః” అని నిర్దేశించబడిన వస, సదాప మున్నగు ద్రవ్యకల్కమును గ్రహించునది.

— (2) వస్త్రతియోగవ్యావత్తులక్షణము, చికిత్సయః. —

మూ. స్నిగ్ధస్విన్నేఽతిత్థిష్ణోఽన్యో మృదుకోఽప్రేఽతియజ్యతే,
తప్య లీఙ్ఘం చికిత్సా చ శోధనాభ్యాం సమా భవేత్. ౧౨

వ్యా. మృదుభావము కలవాని స్నేహస్వేదములచే స్నిగ్ధస్విన్నుకీరుడుగ చున్న పుడు మిక్కిలి తీక్షణమును ఉష్ణమునైన వస్త్రీ నువయోగించినయెడ, నయ్యది అతియోగమును కల్గించును. దానిలక్షణములను చికిత్సను వమనవిరేచనాతియోగములను జెప్పినవాని వలననే యెరుంగునది. (ఇచ్చట “అతిత్థిష్ణం తుభార్ద్రస్య...బలస్వరక్షయం దాహం కష్టాకోషం భ్రమం భృషాః, తుర్యాచ్చ మధురైస్తత్ర” అని వైయధ్యాయమున జెప్పబడిన అతియోగలక్షణములను చికిత్సలను గ్రహించునది.)

— (3) వస్త్రతియోగమునగల్గు దాహమునకు చికిత్స. —

మూ పృశ్నైఽర్థిం స్థిరాం వర్షం కాశ్చర్యం మధుకం బలామ్,
(మధుకోత్పలం)

పిష్ట్యా ద్రాక్షాం మధూకం చ క్షీరే తద్బలధావనే. ౧౩

ద్రాక్షాయాః పక్షలోష్ఠస్య ప్రసాదే మధుకస్య చ,

వినియ సఘృతం వస్త్రం దద్యాద్దాహేఽతియోగజే. ౧౪

వ్యా. ముయ్యూషాన్న, కొలపాన్న, తామరకమలము, నేలగుమ్మడు, అతిమధురము, చిట్టాముట్టి, ద్రాక్షపండు, ఇప్పపువ్వులు వీరిని కల్కముజేసి అపుపాలయందు కలిపి, అందు బియ్యపుకడుగునీళ్లును, ద్రాక్షపండును, అతిమధురమును శీతకషాయముజేసి యాద్రవమును, పెంకునుకాల్చి నీటిలో ముంచి, యాతేటనీటిని కలిపి వస్త్రీని సిద్ధముచేసి ఘృతమును జేర్చి వస్త్రతియోగముచే కల్గితాపమునందు వస్త్రీచేయవలెను. (ఇచ్చట ద్రాక్షపండును అతిమధురమును పేరుపేరుగ నూరి నీళ్లలో కలిపి శీతకషాయవిధిప్రకారము తేటనీటిని పేరుపేరుగ రెండుద్రవముల సిద్ధముచేయునది. కాలినముట్టి పెంకులను వైచి యాతేటనీటిని గ్రహించి, అపుపాలను, బియ్యపుకడుగును ఈయైదుద్రవముల నొకటిగ గూర్చి, అందు ముయ్యూషాన్న మొదలగు వైజెషిన్ద్రవ్యముల కల్కమును కలిపి మితముగ ఘృతమును కలిపి విధుక్తప్రకారము వస్త్రీప్రయోగము చేయునది.)

— (4) క్లమమును వస్త్రీవ్యావత్తులక్షణము. —

మూ. ఆమశేషే(దోషే) నిరూపేణ మృదునా దోష ఈరితః,

మాన్గం రుణధి వాతస్య హస్త్యగ్నిం మూర్ఛయత్యపి. ౧౫

(మూర్ఖయత్యనిలం మార్గం దుణ్ధ్యగ్నిం హినస్తి చ)
 క్లమం విదాహం హృచ్ఛాలం మోహవేష్టనగౌరవం,
 కుర్యాత్

వ్యా. అమశేషము నిలిచియున్నపుడు మృదువైననిరూపావస్థ నిచ్చినయెడ దానంజేసి పితృకఫములతో కూడిన అమశేషము ప్రకృతితమై ప్రాంతో మార్గముల నడ్డగించును. జతరాగ్నిని మందగింపజేయును. మార్గనిరోధముచే వాతము మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది క్లమమును, సంతాపమును, హృదయశూలమును, మూర్ఛను కల్పించును. శరీరమున మెలిబెట్టినవిధముగ బాధ కలుగును. శరీరము బరువుగ నుండును. ఇది క్లమమును మూడవవస్థి వ్యాపత్తు.

— క్లమమును వస్థివ్యాపత్తు చికిత్స. —

మూ. స్వేదైర్విరూక్షైస్తం పాచనైశ్చాప్యపాచరేత్. ౧౬
 పిప్పలీక తృణోశీరదారుమూర్వాశృతం జలమ్,
 పిబేత్ సౌవర్చలోన్మిశ్రం దీపనం హృద్విశోధనమ్. ౧౭
 వచానాగరశ క్యేలాదధిమద్దేన మూర్చితాః,
 పేయాః ప్రసన్నయా వా స్యుః అరిష్టేనాసవేన వా. ౧౮
 దారుత్రికటుకం పథ్యాం పలాశం చిత్రకం శటీం,
 విప్ప్వా కుష్ఠం చ మూత్రేణ పిబేత్ ఔరాంశ్చ దీపనాన్. ౧౯
 వస్థిమస్య విదధ్యాచ్చ సమూత్రం దాశమూలికం,
 సమూత్రమథ వా వ్యక్తలవణం మాధుతైలికమ్. ౨౦

వ్యా. నైజేశ్విన్ క్లమ మనువ్యాపత్తునందు రూక్షస్వేదములజేసి పాచనౌషధముల నియ్యవలెను. మరియు పిప్పళ్లు, కామండిపూరి, షట్టీషట్టి, దేవదారు, చాగపట్ట వీనినన్నిటిని సమభాగములుగూర్చి జలమును కాచి సౌవర్చలవణమును కూర్చి త్రాగవలెను. దీనిచే నగ్నిదీప్తి కల్గును. హృదయమును శుభ్రపరచును. మరియు వస, శుంథి, కచోరములు, ఏలకులు వీనినన్నిటి నొకటిగ కలిపి పెరుగుమిది మిగడతో నైనను, మద్యముపై లేటతో నైనను, అరిష్టమును మద్యముతో నైనను, ఆనవమునందైనను కూర్చి చక్కగ కలియబెట్టి త్రాగవలెను. మరియు దేవదారుచెక్క, త్రికటుకములు, కరకకాయలబెరడు, మోడుగ, చిత్రమూలము, కచోరములు, చెంగల్వకోష్ఠు వీనినన్నిటిని గోమూత్రమున నూరి త్రాగ

వలెను. అగ్నిని దీపింపజేయు ఊరములపైన గోమూత్రమున కలిపి త్రాగవలెను. మరియు దశమూలముల కషాయమున గోమూత్రమును కలిపియొరను, లవణముతోగూడిన మాఘ తైలికవస్తిపైనను వస్తిప్రయోగము చేయవలెను.

ఇచ్చట ‘తూరాంశృ దీపనాన్’ అనుచోట గ్రహణీచికిత్సితము మున్నగుస్థల ములయందు “సమూలాం పిప్పలీం పాతాం” (చి. అ. ౧గీ.) ఇత్యాదిగ్రంథముచే జెప్పబడిన పిప్పల్వాదిఊరము, భల్లతకాదిఊరము మున్నగుఊరముల గ్రహించునది. మరియు “ద్విపంచమూలస్య రసోఽష్టయుక్తః...వ్యాధిహరః ప్రదిప్తః” (సిద్ధి. అ. 3. ఖ్. 3గీ.) అని నిర్దేశింపబడిన “దాశమూలికం” అనుకదముచే గ్రహించునది. మాఘతైలిక వస్తి తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది.—“ఏరణ్డకావ్యథ తుల్యాంశం మఘతైలం పలాప్తః, శతపుష్పా పలాధేన నైవ్వధేన సంయుతమ్, మఘతైలకసంజ్ఞోఽయం వస్తిద్వారవిలొడితః, మేదోగుల్మక్రిమిష్టిహమలోదావర్తనాశనః, బలవర్ణకరశ్చైవ సృష్యో దీపనపాచనః” ఈమాఘ తైలికవస్తిని గ్రహించునది. దీనివివరణము స్థలాంతరమున జూచునది.

❧ (4) ఆధ్వానము పస్తివ్యాపత్తులక్షణము. ❧

మూ. అల్పవీర్యో మహాదోషే రూక్షే తూరాశయే కృతః,
వస్తిద్ధోషావృతో రుద్ధమార్గో రుద్ధ్యాత్ సమీరణమ్,
(వస్తిద్ధోషావృతస్తూర్ధ్వమథో రుద్ధ్యాత్ సమీరణమ్). ౨౧
స విమార్గోఽనిలః కుర్యాత్ ఆధ్వానం మర్తపీడనం,
విదాహం గురుకోష్ఠస్య ముష్కవజ్జణవేదనామ్. ౨౨
రుణధి హృదయం శూలైః ఇతశ్చేతశ్చ ధావతి,

వ్యా. ప్రబలమైవదోషము కలవానికైనను, రూక్షశరీరున కైనను, తూరకోష్ఠము కలవానికైనను మిక్కిలి స్వల్పవీర్యమైనవస్తిని ప్రయోగించినచో నయ్యది దోషమును హరించుసామర్థ్యము లేమింజేసి యాదోషముచే నావరింపబడి యథోమార్గమున వెడల నీయక దోషముచే నడ్డగింపబడును. అట్టివస్తి వాతమును ఊర్ధ్వాధోమార్గముల వెడల నీయక నడ్డగించును. నిరోధింపబడిన యావాతము ప్రకోపించి మార్గాంతరముల వ్యాపించి వస్తిహృదయమర్తముల బాధించునట్టి యాధ్వానమును కల్పించును. దానంజేసి కోష్ఠముదీకి బరువైయుండును. తీవ్రమైనతాపంబును వృషణములయందును గెజ్జలయందును తీవ్రమైన నొప్పి కల్గును. వాతము పలుచెరంగులైన పోటునొప్పి మొదలగుబాధల గల్గిం

చుచు హృదయమున వ్యాపించుచు, హృదయమును నిరోధించి కోష్ఠమున నలెడల వ్యాపించి సంపరించుచుండును. (ఇయ్యది యాధ్యానమున నాల్గవవస్థివ్యాపత్తు. ఇదియు నయోగమున కల్గినది.)

❧ ఆధ్యానవ్యాపత్తుచికిత్స. ❧

మూ. శ్యామా ఫలాదిభిః కుష్మకృష్ణాలవణస్పృహః. ౨౩

ధూమమాషవచాకిణ్వయోరచూర్ణగుడైః కృతాం,

క రాజ్ఞుష్ఠనిభాం వ ర్తిం యవమథ్యాం నిధాపయేత్. ౨౪

(ప్రవేశయేత్.)

అభ్యక్తస్విన్నగాత్రస్య తైలాక్షాం స్నేహితే గుడే,

అథవా లవణాఽగారధూమసిద్ధార్థకైః కృతామ్. ౨౫

బిల్వాదినా నిరూహస్సాన్యత్ పీలుసర్వపమూత్రవాణ్,

సరళామరుదారుభ్యాం సిద్ధం చై వాఽనువాసయేత్. ౨౬

వ్యా. వైశేషిక యాధ్యానవ్యాపత్తునందు క్రింద జెప్పబడు చికిత్స చేయునది—
కల్పస్థానమున జెప్పబడిన శ్యామాది (నల్ల తెగడ మున్నగు) విశేషనద్రవ్యముల తొమ్మిదిటిని, ఫలాది (మంగకాయ మున్నగు) పమనద్రవ్యము లారింటిని, చెంగల్యకోష్ఠ, పిప్పళ్లు, నైంధవలవణము, ఆవాలు, కరిదూపము, మినుములు, పస, సురాబీజము, యవతొరము పీసినన్నిటిని చూర్ణముచేసి (యాచూర్ణమును వర్తిగ జేయుటకు వలసినంత) బెల్లమును కలిపి, పిసికి ముద్దచేసి వర్తిణిపల యవచూర్ణ మిమిడియుండునట్లును చేతి బొటనవ్రేలిలావును పొడవును కల్గియుండునట్లును వర్తిని సిద్ధముచేసి రోగియొక్క గుద ద్వారమునకు వర్తికిని ఆముదమునుపూసి, రోగికి అభ్యంగనమును స్వేదమునుజేసి, వైశేషిక వర్తిని గుదద్వారమున నెక్కించవలెను. లేక నైంధవలవణమును కరిదూపము తెల్లవాలను గూర్చి చూర్ణముచేసి వైశేషికనరీగ బెల్లమునుచేర్చి మర్దించి వర్తిచేసియైనను వైశేషిక విధముగ రోగిగుదద్వారమున ప్రవేశింపజేయవలెను.

మరియు మూడవయథ్యాయమున జెప్పబడిన బిల్వాదిదశమూలములచే సిద్ధమైన వస్తియందు కొండగోగుపట్టు, ఆవాలను గోమూత్రమును కలిపి నిరూహపిష్టి చేయునది. పిదప తెగడను, దేవదారును చేర్చి కాచబడిన తైలముచేత ననువాసనవస్తిని చేయవలెను.

ఇచ్చట “శ్యామాఫలాదిభిః” అనుచోట ద్వంద్వంతమునందలి యాదిశబ్దమును రెండుపదములతో జేర్చి శ్యామాది, ఫలాది అని యన్వయించునది. ఈరెండుపదములచేత

కల్పస్థానమున 'ఫలజీమూలకేత్వాత్తు.....కృతవేదనాం; శ్యామా త్రివృచ్చతురణ్ణుళ...
ద్రవస్తీనాశ్చ" (కల్ప. అ. ౧. సూ. ౬) అని నిద్దేశింపబడిన శ్యామాది, ఫలాదిద్రవ్య
ముల గ్రహించునది. మరియు "బిల్వాదినా నిరూహస్యాత్" అనుచోట వస్తీమాత్రీ
యమున "ద్వివక్షములస్య రసోఽష్టయుక్తః.....వ్యాధిహరః ప్రదిష్టః" (సిద్ధి.
అ. ౩. శ్లో. ౩౫) అని చెప్పబడిన బిల్వాది ద్వివక్షములనిరూహవస్తీని గ్రహించునది.

—౨౨ (౨) హిక్కయను వస్తీవ్యావత్తులక్షణము. ౨౨—

మూ. మృదుకోష్ఠేఽ బలే వ స్తిరతితీక్ష్ణోఽతినిర్వరణ,

కుర్యాద్ధిక్కాం; హితం తస్మై హిక్కాఘ్నం బృంహణం చ యత్.

వ్యా. మృదుకోష్ఠము కలవానికిని బఃహీనునకు మిక్కిలి తీక్ష్ణమైనవస్తీని
ప్రయోగించినచో నయ్యది దోషము నధికముగ వెడలించి హిక్కను (ఎక్కిళ్లును)
కల్గించును. అట్టియెడ హిక్కాచికిత్సమున చెప్పిన హిక్కాహరచికిత్సలను బృంహణ
చికిత్సను చేయవలెను.

ఇచ్చట హిక్కాచికిత్సమున 'వాతికాక్ దుర్బలాక్...రసాదిభిః,.....
బృంహయేనితరాక్ భిషక్, బర్హి త్తిరి...హితాః" (చి. అ. ౧౭. శ్లో. ౯౦. ౯౩)
ఇది మున్నగు గ్రంథము చే జెప్పబడిన హిక్కాచికిత్సలను బృంహణములను ఎరుంగునది.

—౨౩ హిక్కావ్యావచ్చిత్స. ౨౩—

మూ. బలాస్థిరాదికాశ్చర్య త్రిఫలాగుడనైర్ధవైః,

సప్రసన్నారనాశామైః తైలం పక్వానువాసయేత్.

౨౪

కృష్ణాలవణయోరక్షం విబేదుష్ణాఽమ్బునా యుతం,

(ఉష్ణామ్బునాఽక్షః పిప్పల్యాహితో లవణసంయుతః)

ధూమలేహరసక్షీరస్వేదాశ్చాఽన్నం చ వాతనుత్.

౨౫

వ్యా. చిట్టామట్టి, క్లిరాచి (హ్రస్వ) పంచమూలములు, నేలగుమ్మడి త్రిఫల
ములు, ఔల్లము, సైంధవలవణము ఈ ద్రవ్యములకల్కమును, సురామధ్యము, పులిగంజి,
పులుపురసములు వీనిని ద్రవములుగను చేర్చి పరిభాషానుసారము తైలమును పక్వముచేసి
యాతైలముచే హిక్కావ్యావత్తునందు ఆనువాసనపస్తీని విధ్యుక్తప్రకారము చేయవల
యును. మరియు పిప్పళ్లును, సైంధవలవణమును చూర్ణముచేసి కర్షప్రమాణము వేడినీళ్లలో
కలిపి త్రాగవలయును. వాతమును హరించుట ధూమపానమును, లేహములను, మాంస
రసములను, క్షీరమును, స్వేదవిధలను, ఆహారమును ఉపయోగింపవలెను.

ఇచ్చట పంచకర్తీయసిద్ధియందు “ప్రసక్తచ్ఛర్దినిశ్ఠీవికా శ్వాసకాన హిక్కా ర్తానాం ఊర్ధ్వీభూతో వాయుః ఊర్ధ్వం వస్తి నయత్” (సి. అ. 2. సూ. 15) అనువాక్యముచే హిక్కా సామాన్యముగ అనువాసనవస్తి దుష్టమని నిషేధించబడినను వస్తివ్యాపత్తురూపముగ సంభవించిన హిక్కయందు అనువాసనవస్తి విశేషవిధిగ చెప్పబడి నదిగాన యాగికమునే యెరుంగునది.

❧ (6) హృదయప్రాప్తియను వస్తివ్యాపత్తులక్షణము, దానిచికిత్స. ❧

మూ. అతితీక్షణః సవాతో వా న వా సమ్యక్ ప్రవీడితః,
ఘట్టయేద్ధృదయం వస్తిః; తత్ర కాశకుశేత్రమైః, 30
స్వాత్సామ్నలవణస్కన్ధకరీరబదరీఫలైః,
శృతైర్వస్తిరితః సిద్ధం వాతమైశ్చాచువాసనమ్ 31

వ్యా. మిక్కిలితీక్షణమైవస్తిని ప్రయోగించినపుడు వస్తిని నిశ్శేషముగ ప్రయో గించుటచే వాతము ప్రవేశించుటవలనను, వస్తిని చక్కగ నొక్కక వృత్త్యస్తముగ నొక్కి నను, అట్టివస్తి పైకి వ్యాపించి హృదయమునజేరి బాధించును. (ఇయ్యది అయోగముచే జరించిన హృదయప్రాప్తి యను నారవవస్తివ్యాపత్తు) ఈవస్తివ్యాపత్తుగందు షశదర్ప, రెల్లుదర్ప, నీటిరెల్లు, (రోగభిషగ్జీతీయమున జెప్పబడిన) అష్టస్కంధ-లవణస్కంధ ద్రవ్యములను, వెదురుమొలకలు, రేగుపండ్లు వీనిని చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన కషాయ ముతో నిరూహవస్తిని చేయనగును. మరియు వాతహరములగు దశమూలములు మున్నగు ద్రవ్యములజేర్చి సిద్ధముచేయబడిన స్నేహముతో ననువాసనవస్తిని చేయవలెను.

ఇచ్చట ‘అష్ట-లవణస్కన్ధ’ అనుచోట రోగభిషగ్జీతీయాధ్యాయమున “అమా మ్రతక లకువ కరమర్ద.....ఇత్యష్టస్కన్ధః” “నైష్ఠవసౌవర్చల.....వస్తి వాత వికారణే దద్యాత్” (మూ. అ. ౮. సూ. ౧౮౦. ౧౮౧) అనువాక్యములచే జెప్పబడిన అష్టస్కంధ ద్రవ్యములను, లవణస్కంధ ద్రవ్యములను యథాసాధవముగ గ్రహించునది.

❧ (7) ఊర్ధ్వగతమను వస్తివ్యాపత్తులక్షణము. ❧

మూ. వాతమూత్రపురీషాణాం దత్తే వేగాన్నిగృహ్లాతః,
అతి వా పీడితో వస్తిః ముఖేనాయాతి వేగవాన్. 32

వ్యా. నిరూహవస్తిని ప్రయోగించినపుడు అపానవాతముయొక్కయు మూత్ర పురీషములయొక్కయు వేగములను వెడలనీయక నిరోధించినను వస్తిని అధికముగ నొక్కి

ప్రయోగించును, అట్టివస్త్రావళము వేగముతో నోటినుండి వెడలును. ఇయ్యది యూర్ధ్వమున నేడవపిచ్చివర్ణము. (ఇది అతియోగముచే సంభవించును.)

—ॐ హిర్ణ్యగతవస్తి నాకర్షించుచుపాయము. ॐ—

మూ. మూర్ఖావికారం తస్యాచౌ దృష్ట్యా శీతామ్బునా ముఖం,
సిక్చేత్ పార్శ్వోదరం చాధః ప్రమృజ్యాత్ వీజయేచ్ఛ తమ్.
కేతేష్వాల్స్య చా కాశే ధనుయాస్త్రాసయేచ్ఛ తం
(చాకేశం ధనుయాన్నామయేచ్ఛతం),
గోఖరాశ్వగజైస్సింహైః రాజప్రేమ్యైః తథోరవైః. 3౪
ఉమ్మాభిరేవమన్యైశ్చ భీతస్యాఽధః ప్రవర్తతే,
(వస్తిం తస్యానయేదధః),
వస్త్రసాణిగ్రహైః కణ్ఠం రుద్ధ్యాన్న మ్రియతే యథా. 3౫
ప్రాణోదాననిరోధాద్ధి ప్రసిద్ధతరమార్గవాఙ్ (గః),
అపానః పననో వస్తిం తమాక్షేప్యవాపకర్షతి. 3౬

వ్యా. వైశేషిక యూర్ధ్వగతము వస్తివ్యావర్తకం మూర్ఖసంభవించినపుడును గమించి వెంటనే చల్లచీట్లచేత ముఖముపై చిలకరించవలెను. ఇయ్యప్రక్రమము కడుపును చేతులతో క్రింది దుడ్డి చరమవలెను. వీవనలచే చల్లనిగాలి తగులునట్లు విసరవలెను. రోగియొక్క పెండ్రుకలను చేతబట్టి వైకెత్తి వివరించవలెను. మరియు గోవులచేనైనను గాడిదలచేనైనను గుఱ్ఱములచేనైనను సింహములచేనైనను రాజభటులచేనైనను సర్పములచేనైనను ముడుచుచు శౌరవికట్టెలచేనైనను, భయముకల్గించు నితరసాధనములచేనైనను రోగిని పెండ్రించి భయము కల్గించవలెను. అట్లు భయముచే నులికికొడుటవలన వైకివ్యాపించినవస్తి క్రిందికి దిగజారును. మరియు రోగియొక్క కంఠమును గుడ్డచుట్టి యైనను చేతతోనైనను ప్రాణమునకు హానికల్గకుండునట్లు బిగదీయవలెను. అట్లు కుత్తుక బిగబట్టుటవలన ప్రాణవాతమునకును ఉదానవాతమునకు సంచరింప వలనుపడక నిరోధము కల్గును. దానందేనీ యపానవాతము విరోధముగమునకల్గి తానుసంచరించు మామూలు మార్గమున సంచరించుచు వైకి వ్యాపించినవస్తి క్రిందికి అతిశీఘ్రముగ నాకర్షించును. (కాష్ఠమున వైకివ్యాపించి సంచరించి ప్రాణ-ఉదానవాతములు కంఠమును బిగబట్టుటచే వైకివెడల వలనుపడక క్రిందికివ్యాపించును. వానిచే నపానవాతము వైకి వ్యాపింప వలను పడక యడ్డగించబడి యధోమార్గముగ సంచరించుచు గుడద్రావమునుండి వెడలును. అట్టి

యెడ నూర్ధ్వముగ వ్యాపించినవస్తిని అపానవాతము మరల సర్వోమార్గమునజేర్చి గుడము నుండి వెడలించజేయునని భావము.)

—౧౭ ఊర్ధ్వగవస్తివ్యాపచ్ఛిత్స ౧౭—

మూ. తతః క్రముకకల్మాశం

పాయయేతాఽన్లుసంయుతం,

బౌష్ణ్యాత్ తైష్ణ్యాత్ సరత్వాచ్చ

వస్తిం సోఽస్యాఽనులోమయేత్.

32

వ్యా. వైజెష్ఠిన యుపాయముల జేసినపిదప గొంటుపాకలచూర్ణమును అక్ష (కర్ష) ప్రమాణము పుల్లనిగంజిలో కలిపి త్రాగించినచో నయ్యది యుష్ణపిర్వంబును తీక్షణంబును నగుటవలనను శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించు సరగుణమును కల్గియుండుట వలనను వస్తిని అనులోమముగ జేయును.

—౧౮ అపస్థాభేదముబట్టి చికిత్సావిశేషము. ౧౮—

మూ. పక్వాశయస్థితే స్విన్నే నిరూహాః దాశమూలికః,

యవకోలకులుత్థైశ్చ విధేయో మూత్రసాధితః.

3౪

బిల్వాదిపంచమూలేన సిద్ధో వస్తిరురస్థితే,

శిరస్థే నావనం ధూమః ప్రచ్ఛాద్యం సర్వవైశ్చిరః.

3౯

వ్యా. వస్తిబౌషధము పక్వాశయమున నిలచియున్నయెడ స్వేదవిధిని చేసి పిదప దశమూలములకషాయమున యవలను రేగువత్తులను ఉలవలను చూర్ణముచేసి కలిపి గోమూత్రమునురూడ చేర్చి నిరూహవస్తిని విధ్యుక్తప్రకారము చేయవలెను. పక్షిణ్యలమున వస్త్రోపధము చేరియున్నపుడు బిల్వవేరు మున్నగుమహాపంచమూలములచే సిద్ధమైన వస్తిని చేయనగును. పస్త్రోపధములో నేకదేశము శిరస్సున చేరియున్నయెడ నశ్చవిధిని ధూమపానమును చేయించి అవాలను నూరి కల్కముచేసి శిరస్సున పూయవలెను.

—౧౯ (౧) ప్రవాహిక యనువస్తివ్యాపత్తులక్షణము. ౧౯—

మూ. స్నిగ్ధస్విన్నే మహాదోషే వస్తిర్నప్రదవ్యల్పభేషజః,

ఉల్క్లిశ్శ్యాఽల్పం హరేద్దోషం జవయేచ్చ ప్రవాహికామ్.

౪౦

సవస్తిపాయశోఢేన జఙ్ఘరునదనేన వా,

నిరుద్ధమారతో జన్తుః అభీక్ష్యం సమ్ప్రవాహతే.

చ-సిద్ధి—36

వ్యా. స్నేహస్వేదవిధుల జేసికొని మిక్కిలి ప్రబలమైన దోషము గలవానికి మృదువును స్వల్పపరిమాణమును నగుకాషణముచే వస్త్రీ నుపయోగించినయెడ దోషమును స్వస్థానముచుండి నడలించజేసి స్వల్పముగ నెడలించజేయును. దానంజేసి ప్రవాహికయను వ్యాపత్తును కల్గించును. మరియు వస్త్రీయందును గుఠమునందును శోథను, పిక్కులయందును తొడలయందును పాప గల్గించును. అమరుజుడు నిరోధింపబడిన వాతముకలవాడై బలవంతముగ ముగ్గుచు, పలుమారు కఫమును కొంచెముకొంచెముగ నెడలించును. ఇయ్యది ప్రవాహిక యనువస్త్రీవ్యాపత్తు యెరుంగునది. (ఇయ్యది అయోగముచే సంభవించు నెనిమిదవ వస్త్రీవ్యాపత్తు.)

ఇచ్చట ప్రవాహికాలక్షణము ను శ్రుతమున నిట్లుచెప్పబడినది:—“వాయుర్విపృథో నిదితం బలాసం యత్యథస్తాత్ అహితాశనస్య, ప్రవాహితోఽల్పం బహుశోమం తం ప్రవాహివాంతాం ప్రవవర్తి శబ్జాః” (సు. ఉ. ఆ. ౪౦.) ఈ శ్లోకము అతిసారచికిత్సమున వివరింపబడినది.

❧ ప్రవాహికావ్యాపత్తుచిత్స. ౧ ❧

మూ. స్వేదాఽభ్యక్తాన్నిరూహంశ్చ శోధనీయానులోమికాన్,
విదధ్యాల్లఘ్న యిత్వా తు వృత్తిం కుర్యాద్విరిక్తవత్. ౪౨

వ్యా. వైశేషిక ప్రవాహికయనువ్యాపత్తునందు స్వేదములను, అభ్యంగనములను, తెగడ మున్నగుశోధనీయగణద్రవ్యములతోడను వాతము ననులోమముగజేయు తీరము చెరకురసము మున్నగువానితోడను కూడిన నిరూహపస్తలను ప్రయోగించి, లంకణము చేయించి, పిష్టుల విచేదనముసేవించినవానిబోలె పెయూచిసంసర్జనక్రమమును ఆచరింపించును.

❧ (9) శోధింపవస్త్రీవ్యాపత్తులక్షణము. ౧ ❧

మూ. దుర్బలే క్రూరకోష్ఠే చ తీవ్రదోషే తనుర్నృదుః,
శీతోఽల్పశ్చాపృతో దోషైః వస్త్రీః తద్విహతోఽనిలః. ౪౩
మార్దైర్గ్రాత్రాణి సన్ధావన్ ఊర్ధ్వం మూర్ధ్ని విహన్యతే,
(మార్దైర్గ్రాత్రాణ్యనుసరన్ ఊర్ధ్వం మూర్ధ్ని విధావతి.
(మూర్ధన్యుపాహితః)

గ్రీవాం మన్యే చ గృహ్లాతి (సంస్తభ్య) శిరః కణ్ఠం భినత్తి చ.
బాధిర్యం కర్ణనాదం చ పీనసం నేత్రవిభ్రమం,

వ్యా. బలహీనుడును, శ్రూరమైనకోష్ఠముకలవాడును, తీవ్రమైనదోషము కలవాడును నగుమనుజునకు మృదువును శీతవీర్యంబును అల్పపరిమితంబునైన వస్తిని ప్రయోగించినచో నయ్యది దోషములచే నావరింపబడును. దానంజేసి వాతము ప్రకోపించి శరీరమునందలి మార్గములలో సంచరించుచు వైకి వ్యాపించి, శిరస్సున నభిఘాతమునొంది, కంఠమును మన్యయను పెండ్లకు వెనుకటిసరములను వ్యాపించి స్తంభింపజేసి, శిరస్సునందును కంఠమునందును పగులదీయునట్లు బాధనుకల్పించును. చెవుడును కల్పించును. చెవులలో ధ్వని బుట్టించును. పీనసమును కల్పించును. కన్నులు తిరుగునట్లుండును. ఇయ్యది శిరోఽర్తియను తొమ్మిదవవ స్తివ్యాపత్తు. (ఇది ఆయోగముచే గల్గినది.)

— శిరోర్తి వస్తివ్యాపత్తుచికిత్స. ౧౯ —

మూ. కుర్యాదభ్యజ్ఞానం త్రైలవణేన యథావిధి.

౪౫

(త్రైలవణేనాఽవగాహయేత్.)

యుజ్జ్యాత్ ప్రథమనైర్ననైః ధూమైరస్య విరేచయేత్,

(ధూమైరాస్యవిరేచనైః)

తీక్ష్ణాఽనులోమికేనాథ స్నిగ్ధం భుక్తేఽనువాసయేత్.

(విరేచనైర్నిరూహైశ్చ వస్తిభిశ్చానులోమికైః)

౪౬

వ్యా. మైజేషిన శిరోఽర్తివ్యాపత్తునందు నైంధవలవణముతోఁకూడిన త్రైలముచే నభ్యంజనము యథోక్తముగ చేయించవలెను. మరియు ప్రథమననస్యములచేతను ధూమపానములచేతను శిరోవిరేచనమును చేయించవలెను. భుజించినపిదప స్నేహమునుచేసి తీక్ష్ణంబును వాతము ననులోమముగ చేయనదియనగు నౌషధముచే ననువాసనవస్తిని, భుజించినవెనుక చేయవలెను.

— (10) అంగార్తియను వస్తివ్యాపత్తుచికిత్సము. ౨౦ —

మూ. స్నేహస్వేదైరనాపాద్యగురుతీక్ష్ణోఽతిమాత్రయా,

యస్య వస్తిః ప్రయుజ్యేత సోఽతిమాత్రం ప్రవర్తయేత్. ౪౭

(సున్నిగ్ధస్విన్న దేహస్య యస్య వస్తిర్విధీయతే,

అతితీక్ష్ణో గురుశ్చైవ సోఽతిమాత్రం ప్రవర్తయేత్)

(విరేచనైర్నిరూహైశ్చ వస్తిభిశ్చానులోమితైః,

అతితీష్ణోగురుశ్చైవ సోతిమాత్రం ప్రవర్తయేత్)

స్తుతేషు తస్య దోషేషు నిరూహస్యాతిమాత్రశః,

స్తభోదావృత్తకోష్ఠస్య వాయుస్సమ్మృతిహస్యతే.

౪౪

విలోమసముద్భూతో రుజత్యక్తోని దేహినః,

గాత్రవేష్టననిస్తోదభేదస్ఫురణజృమ్భితైః.

(రుక్తోదకమ్మసంస్తమ్భసాదవేషభుజృమ్భితైః)

౪౫

వ్యా. స్నేహస్వేదవిధులజేయకయే గురువులు తీక్ష్ణంబులు నగువస్తిని అధికపరిమాణముగ ప్రయోగించినయెడ నయ్యది శరీరమునందలి దోషములను ప్రమాణాధికముగ వెదలించును. అట్టినిరూహవస్తియొక్క అతియోగమునంజేసి దోషము లధికముగ ప్రవించి మరుజాని కోష్ఠముస్తంభించి వాతము ఊర్ధ్వముగ వ్యాపించును. విలోమగతి నొందిన వాతము మిక్కిలి ప్రవృత్తమై అవయవములయందు మెలికెట్టినవిధముగను, సూదుల బొడిచినవిధముగను, చగులదీయునట్లును బాధల గల్గించును. ఒడలివిరుపుల బుట్టించును. ఇయ్యది అంగార్తియను పదియవవస్తివ్యావత్తు. (ఇది వస్త్యతియోగమున సంభవించును.)

— అంగార్తివస్తివ్యావత్తు. ౨ —

మూ. తం తైలలవణాభ్యక్తం నేచయేదుష్టవారిణా,

ఏరణ్డపత్రనిష్కావ్యతైః ప్రస్తరైశ్చోపపాదయేత్.

౫౦

యవాన్ కులుత్థాన్ కోలాని షష్పమూలే తథోభయే,

జలాధకద్వయే పక్త్వా పాదశేషేణ తేన చ.

౫౧

కుర్యాత్ సబిల్వతైలోష్ణలవణేన నిరూహణం,

తం నిరూహం సమాశ్వస్తం ద్రోణ్యాం సమవగాహయేత్.

౫౨

తతో భుక్తవతస్తస్య కారయేదనువాసనం,

యష్టేనుధుకితైలేన బిల్వతైలేన వా భిషక్.

౫౩

వ్యా. వైశేష్యుడిన అంగార్తివస్తివ్యావత్తుచే బాధితుడైనవానికి నైంధవలవణముతోకూడిన తైలముచే శరీరమునందుతటను అభ్యంగనముచేయించి వేడినీళ్లచే స్నానము చేయించవలెను. దిమ్మలు అయిన పాము కషాయముచే స్వేదనముచేసి విధిప్రకారము ప్రస్తరస్వేదముల చేయవలెను మరియు యవలు, ఉలవలు, రేగుపండ్లు, మహాపంచమూలములు,

ప్రాస్యపంచమూలములు, (అను రెండువిధములైన పంచమూలములు), అను సీద్రవ్యములను రెండాధకము పరిమితమైన జలముచేర్చి నాల్గవపాలు మిగులునట్లు కావ్యము చేసి, అందు బిల్వతైలమును సైంధవలవణమును కలిపి సుఖోష్ణముగ జేసి విధ్యుత్తప్రకారము నిరూహపస్విని చేయవలెను. అట్టినిరూహపస్విచే సమ్యగ్గోళమును గమనించి వానికి సేదదీర్చి సుఖోష్ణజలముతో నిండినతొట్టియందు అపగాహస్నానమును చేయించవలెను. పిమ్మట సముచితముగ నాహారమును భుజింపజేసి అతిమధురమునైనను బిల్వచేరునైనను చేర్చి పక్వసుచేయబడిన తైలముచే విధిప్రకారము అనువాసనపస్విని చేయవలెను.

(11) పరికర్తిక యనువస్త్రీవ్యాపత్తు లక్షణము. ౧౧

మూ. మృదుకోష్ఠాల్పదోషస్య రూక్షస్తీర్ణ్యోఽతిమాత్రవాక్, ౧౪
వస్త్రీర్దోషాన్నిరన్యాశు జనయేత్పరికర్తికామ్.
త్రికవంక్షణవస్త్రీనాం తోదం నాభేరథోరుజం,
విబుధ్యోల్పాల్పముత్థానం వస్త్రీనిర్లఘినాదృవేత్. ౧౫

వ్యా. మృదువైనకోష్ఠము కలవానికిని, స్వల్పదోషము కలవానికిని రూక్షంబును తీర్ణ్యంబును నగుపస్విని ప్రయోగించినను ప్రమాణాధికముగ ప్రయోగించినను కోష్ఠము నందలి దోషములను వెడలించి పరికర్తిక యనువ్యాపత్తును కల్గించును. దీనియందు త్రిక (పెన్నెముకకు క్రిందిసంధి) ప్రదేశమునందును గజ్జలయందును వస్త్రీయందును సూదుల బొడిచినవిధముగ పోటును, నాభికి క్రిందిభాగమున నొప్పిని కల్గించును. మలము బద్ధగించి కొంచెముకొంచెముగ వెడలును. అట్టియుపద్రవములు తీవ్రమైరవాతము వస్త్రీనాకర్షించుటచే సంభవించును (ఈవ్యాపత్తు వస్త్రీతియోగముచే గల్గు పదునొకండవది.)

౧౨ పరికర్తికావ్యాపత్తుచికిత్స. ౧౨

మూ. స్వాదుశీతౌషధైస్తత్ర పయథ్యైద్విభిశ్శృతం,
యప్త్యాహ్వతిలకల్కాభ్యం వస్త్రీస్నాన్యత్ క్షీరభోజినః ౧౬
ససర్జరసయప్త్యాహ్వజిజ్ఞేసీకర్దమాశ్లానం,
వీనియ దుగ్ధేవస్త్రీస్నాన్యత్ వ్యక్తామ్లమృదుభోజినః. ౧౭

వ్యా. మైజెప్పినవస్త్రీ వ్యాపత్తునందు మధురంబులును శీతపిర్వంబులును నగు చెరకు మొదలగునౌషధములను అతిమధురముయొక్కయు సువృలయొక్కయు కల్కమును గూర్చి కావబడినపాలచే వస్త్రీనిచ్చి పాలను ఆహారముగ బ్రేక్షవలెను. మరియు సర్జరసము

(మడ్డిపాలు), అతిమధురము, మంజుష్టి, చందనము, రసాంజనము అను నీయాషధములను పాలలో కలిపి కాచి వస్త్రప్రయోగము చేయనగును. మిక్కిలి పులుపుకల్గి మృదువైన యాహారమును భుజింపనగును.

❧ (12) పరిస్రవమును వస్త్రవ్యాపత్తులక్షణము. ❧

మూ. పిత్త (రోగే) రక్తైఽప్లుఉష్ణోవా తీక్ష్ణోవా లవణోఽథవా,
 వస్త్రస్థిఖతి పాయుం తు షీణోతి విదహత్యపి గృ
 స విదగ్ధః స్రవత్యస్రం పిత్తం చానేకవర్ణవత్,
 సార్వతే బహువేగేన (బహుథా హ్యతివేగేన)
 మోహంగచ్ఛతి చాసకృత్. గృ

వ్యా. సామాన్య పిత్తరోగమునందైనను, రక్తపిత్తమునందైనను, ఉష్ణవీర్యమయిన వస్త్రినైనను, తీక్ష్ణమైన వస్త్రినైనను, లవణముతో కూడిన వస్త్రినైనను, ప్రయోగించినచో, నయ్యది గుఱమును గీచును. హింసాకరమైన బాధ పెట్టును. తీవ్రమైనమంట కల్గించును. అట్టివస్త్రీ విదాహముతోకూడి అనేకవర్ణములతో కూడినరక్తమును పిత్తమును స్రవింప జేయును. మిక్కిలివేగముతోకూడి పలుమారు రక్తము స్రవింపుటవలన పలుమారు మూర్ఛ కల్గును. ఇయ్యది పరిస్రవమును పండ్రెండవవ్యాధి. (ఇది వస్త్రుతియోగమున సంభవించును.)

❧ పరిస్రవవ్యాపత్తుచికిత్స. ❧

మూ. ఆర్ద్రశీర్షాలివృన్తైస్తు త్కుణ్డైరాజం పయః శృతం,
 సర్పిషా యోజితం శీతం వస్త్రీమన్తై ప్రదాపయేత్. ౬౦
 వటాదిపల్ల వేష్వేష కల్పో యవతిలేషు చ,
 సువర్చలోపోదికయోః కర్బుదారే చ శస్యతే. ౬౧
 గుదే సేకాః ప్రదేహశ్చ శీతాః సువర్చధురాశ్చ యే,
 రక్తపిత్తాతిసారఘ్ని క్రియా చాత్ర ప్రశస్యతే. ౬౨

వ్యా. పచ్చివిగనుండు బూరుగపువ్వుల తొడిమలను నలియగొట్టి, మేకపాలలో కలిపి కాచి, అందు నేతినికూడకలిపి చల్లగజేసి పైజెప్పినవ్యాధిత్తునందు వస్త్రీనియవలయును. ఈకల్పప్రకారముగా మట్టిమొదలగువాని చిగుళ్లతోను, చక్రవర్తికూరతోను,

బచ్చలియాకుతోను, దేవకాంచనముతోను, కల్పించి వస్త్రప్రయోగము చేయుట చాల ప్రశస్తము. మరియు గుదస్థానమున శీతవీర్యములును, శీతస్పర్శములును, మధురసంబులును అగునౌషధములచే తడుపుటయు, పట్టువేయుటయు చాలమంచిది. మరియు చికిత్సాస్థానమున చెప్పబడిన రక్తపిత్తహరంబులును, అలిసారనాశకంబులును అగుచికిత్సలన్నియు నీవ్యాపత్తున నుపయోగించుట చాలప్రశస్తము. (ఇతైరంగున “గురుకోష్ఠే నిలప్రాయే” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన వైగ్రంథముచేత ‘కిం లక్షణం? కా చికిత్సా’ అను నాలుగైదుప్రశ్నముల రెండిటికిని ఉత్తరముగ వండ్రెండువస్త్రవ్యాపత్తుల లక్షణములును వానిచికిత్సలును వేరువేరుగ చెప్పబడినవి.)

❧ వస్త్రయొక్కమృదుత్వ-తీక్ష్ణత్వముల గల్పించువిధము. ❧

మూ. తీక్ష్ణత్వం మూత్రపీల్వగ్నిలవణతౌరస్వవైః,

ప్రాప్తకాలం విధాతవ్యం ఊరాద్యైర్దార్ద్రవం తథా.

౬౩

ద్యౌ. వైశిష్ట్యబడిన వస్తులయందును, వస్త్రప్రకరణ సామాన్యముగను, మృదుతీక్ష్ణభేదములుగ అచ్చటచ్చట చెప్పబడినవి. అట్టిమార్దవమును తీక్ష్ణత్వమును కల్పించుద్రవ్యగణము ఈర్ణోకముచే నిర్దేశింపబడును:—గోమూత్రము, కొండగోగుళాయలు, చిత్రమాలము, సైంధవలవణము, యవతౌరము మున్నగుతౌరములు, ఆచాలు, అను నీద్రవ్యములసంసర్గముచే ప్రస్తావ్యధమునకు తీక్ష్ణత్వమును కల్పించవగును. పాలు మొదలగుద్రవ్యముల సంసర్గముచే మృదుత్వము కల్గును. కావున ఆనూఅనసరమునుబట్టి రోగముయొక్క బలాద్యనుగుణముగ ప్రస్తావ్యధమునకు తీక్ష్ణత్వమునైనను, మృదుత్వమునైనను వైశిష్ట్యద్రవ్యములసంసర్గముచే గల్పించి నుపయోగించవలయునని భావము.

❧ వస్త్రప్రయోగముచే సర్వశరీరమలహరత్వనిర్ణయము. ❧

మూ. ఆపాదతలమూర్ధస్థాన్ దోషాన్ పక్వాశయే స్థితః,

వీర్యేణ వస్త్రరాదత్యై ఖస్థోఽరోగ భూరసానివ.

౬౪

ద్యౌ. మనుజులశరీరమున పాదముల మొదలుజేసి శిరస్సువరకును గలసర్వావయవములయందలి దోషముల నన్నిటిని ఆమాశయమున ప్రయోగింపబడిన ప్రస్తావ్యధము తనయందలి స్వభావసిద్ధమయిన శక్తిచే (ఆకసముననుండు సూర్యుడు భూమియందలి జలము నాకర్షించుభంగి) అతిశీఘ్రముగ నాకర్షించును. (తక్కినపాదనాద్యౌషధములు తనయందలి వీర్యముచే కాలాంతరమున స్వకార్యమును నివర్తింపజేయును. కాని ప్రస్తావ్యధము అటుకాక ప్రయోగించినవెంటనే తనశక్తిచే స్వకార్యమును నిర్వర్తించి దోష

మూల హరించుచు భావము. ఈవిషయమునే సుకృతాచార్యుడు నిట్లువదేశించెను. “ఏకైక వస్తిరాదతే దోషానామ స్తకాపి, వ్యాకరణార్థేఽమృత గోభూషేనరక్కరసానిద” (సు. చి. అ. 3 గీ.)

— ౨౭ వస్తికరీరమునందలి మలాంశములమాత్రము హరించువిధము. ౨౭ —

మూ. యద్వత్కుసుమ్భసమిశ్రాల్తోయాద్రాగం హరేత్పటః,
తద్వద్వసికృతాత్ దేహాత్ నిరూహో నిర్హరేన్దలాన్. ౬౫

వ్యా. లోకమున కుసుంభపర్ణమును కర్ణించు వర్ణకరదూర్ణముతో కలిసినజలము నుండి వస్త్రము పర్ణములమాత్రము (జలమును వదిలి) ఆకర్ణించువిధముగ, స్నేహస్వేద విఫలచే ద్రవించి పట్టువదిలి శిథిలములైనదోషములు గలకరీరమునుండి ప్రసాదాంశ ములమాత్రము వదిలి దోషములను మలములనుమాత్రము విధ్యుక్తముగ ప్రయోగింప బడినవస్తి యాకర్ణించును. (మరుజులచే భుజింపబడినయాహారము జాతరాగ్నిచేతను ఛాత్యగ్నులచేతను విపాకమునొంది సారరూపముగను దోషములరూపముగను పరిణామించును. అందు మలములమాత్రము ఆకర్ణించి శరీరమును నిర్వృప్తముగచేయునది వస్తి యని భావము.)

— ౨౮ అభ్యాసోక్తవిషయసంగ్రహము. ౨౮ —

మూ. ఇత్యేతాః వ్యాసదః ప్రోక్తాః వస్తేసాన్సృతిభేషజాః,
బుద్ధ్యా కాదైన్నన తాన్ వస్తీన్ నియుష్మాన్నాపరాధ్యతి. ౬౬

వ్యా. ఇతైరంగన వస్తియొక్క అయోగ-అతియోగ-మిథ్యాయోగములచే సంభవించువ్యాపత్తులను, వానిలక్షణంబులను, వానిచికిత్సితములను వివరించి చెప్పబడినవి. వీనినన్నిటిని పూర్తిగ నెరిగి విధ్యుక్తమునకు వ్యతిరేకములేక వస్తలను యుక్తియుక్తముగ ప్రయోగించినచో వైద్యుం దొకప్పుడును పారబడక కార్యసిద్ధిని బడయగలడు. (వస్తి వ్యాపత్తుల కెడవియ్యక రోగికింగలదోషముల హరింపజేయు సమర్థుడగునని భావము.)

— ౨౯ అభ్యాయసమాప్తి. ౨౯ —

ఇత్యగ్నిదేశకృతే తస్తే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,
సిద్ధిస్థానే వస్తివ్యాపత్తిర్నిర్నామ సప్తమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగన నగ్నిదేశకృతంబును చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహిత యనునాయుక్త్యంతం త్రమన దృఢబలసంపూరితమైన సిద్ధిస్థానమున వస్తివ్యాపత్తిర్ని యను సప్తమాధ్యాయము సంపూర్ణము.

అష్టమాధ్యాయము.

అవతరణిక:—పూర్వాధ్యాయమున వస్తివ్యాపత్తుల శమింపజేయును పాయముల వివరింపబడినవి. పిమ్మట అట్టివస్త్రవ్యాపత్తుల శమింపజేయు మరొకొన్నియుపాయాంతరముల జెప్పనట్టి ప్రాస్తతయోగికసిద్ధి యనునధ్యాయము వివరముగ జెప్పబడును.

—౧౧ అధ్యాయప్రారంభము. ౧౧—

మూ. అథాతః ప్రాస్తతయోగీకీం (ప్రాస్తతయోగీయాం) సిద్ధిం

వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్రేయః.

౨

వ్యా. వస్తివ్యాపత్తిని చెప్పినవిదప ప్రాస్తతయోగిక (ప్రాస్తతప్రమాణముచే నుపలక్షితములగు యోగముల నధికరించి చేయబడు) సిద్ధిని, భగవానుడగు నాత్రేయమహర్షి యుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము కాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

—౧౨ విషయనిర్దేశము. ౧౨—

మూ. అథేమాన్ సుకుమారాణాం నిరూహాన్ స్నేహనాన్ మృదూన్, కర్తౄణా విప్లుతానాం చ వత్సోమి ప్రసృతైః పృథక్.

3

వ్యా. పిమ్మట సుకుమారులకును పనుల చేయుటచే బడలియున్నవారికిని ఉపయోగింపదగినవియగు మృదువులును స్నేహనములునైన నిరూహవస్తులను ప్రసృతప్రమాణములతో వేరువేరుగ చెప్పబడును.

—౧౩ { (1) మార్దవస్నేహనములైననిరూహవస్తులు తొమ్మిది. అందు వాతహరంబును వర్ణకరంబునునగు నిరూహవస్తి. } ౧౩—

మూ. క్షీరాత్ ద్వా ప్రసృతౌ కార్యౌ మధుతైలఘృతాత్ త్రయః, ఖజేన మధితో వస్తిః వాతఘ్నో బలవర్ణకృత్.

౪

వ్యా. ఆవుపాలు రెండుప్రసృతములు, లేనెయు తైలంబును ఘృతంబును వేరువేరొక్కొక్క ప్రసృతమువంతున చేరి మూడుప్రసృతములు, వీనినన్నిటి నొకటిగ కలిపి కవ్వముతో కలియబెట్టి వస్తిప్రయోగముచేసిన వాతమును హరించి బలమును శరీరకాంతిని కల్పించును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—ఎచ్చట ద్రవ్యములను విశేషవిధిగ ప్రత్యేకించి నిర్దేశించియుండునో ఆయోగములయందు నిర్దేశింపబడిన ద్రవ్యములమాత్రమే చ-సిద్ధి—37

గ్రహించవలెగాని నిరూపావస్థయందు సామాన్యముగ నిర్దేశింపబడిన కల్పాదుల గ్రహించ నవసరములేదు. ఈశ్వాయముననుసరించి యాయోగమునందు వైనినిర్దేశింపబడిన తీరది ద్రవ్యములమాత్రమే గ్రహించవలెగాని అనుక్తకల్పాదుల గ్రహించ బనిలేదు. మరియు నేవస్తియోగములయందు ద్రవ్యపరిమాణము నిర్ణయముగ బేర్కొనబడునో, అచ్చట నిరూపాసామాన్యముగ జెప్పబడిన వస్తిప్రమాణమును గ్రహించక నిర్ణీతపరిమాణముగనే గ్రహించవగును. ఏయోగములయందు ద్రవ్యేకదేశమునకు మాత్రము పరిమాణమును నిర్దేశించి, కొన్నిటిపరిమాణమును నిర్దేశింపకుండునో, అట్టిస్థలమున అనుక్తపరిమాణద్రవ్యము లకు నిరూపాసామాన్యముగ జెప్పబడిన పరిమాణమునే గ్రహించునది. ఈశ్వాయము ననుసరించి వైయోగమున తీరదులకు పరిమాణము నిర్దేశింపబడినది, కావున సామాన్య నిర్దిష్టపరిమాణము గ్రహించవగదు. ఈనిర్ణయము నీక్రిందియోగములకును అన్వయించు కొనుచు.

(2) వాతహరనిరూపావస్థి. ౧౯

మూ. ఏకైకః ప్రసృతస్తైలప్రసన్నాఽద్రసర్పిషాం,
బిల్వాది మూలక్యాథాత్ ద్వాకౌలుతాత్ ద్వాస వాతనుత్. ౧౯

వ్యా. తైలము, మధ్యమువైలేట, లేనె, ఘృతము ఇవి ప్రత్యేక మొక్కక ప్రసృతమువంతునను, బిల్వాదిమహాపంచమూలములక్యాథము రెండుప్రసృతములును, ఉలపలకహయము రెండుప్రసృతములును చేర్చి వస్తిచేసిన వాతమును హరించును.

౧౯ (3) వాతహరనిరూపావస్థి రెండవది. ౨౦

మూ. పృష్ఠమూలరసాత్ పృష్ఠ ద్వాతైలాత్ ఽద్రసర్పిషాః,
ఏకైకః ప్రసృతో వస్తిః స్నేహనీయోఽనిలాపహః. ౨౦

వ్యా. పంచమూలకహయము ఐదుప్రసృతములు, తైలము రెండుప్రసృతములు, లేనె యొకప్రసృతము, నెయ్యి యొకప్రసృతము ఈభాగములప్రకారము వైద్రవ్యముల నన్నిటిని గూర్చి కవ్యముతో కలియించిలికి వస్తిచేయించిన రూక్షముగనుడుశరీరము స్నిగ్ధ మగును. వాతమును హరించును.

(4) శుక్రకరనిరూపావస్థి. ౨౧

మూ. వైశ్ణవార్థాక్ష ఏకైకః ఽద్రతైలపయోఘృతాత్,
ప్రసృతో హృషా కర్షో నిరూహః శుక్రకృత్పరమ్. ౨౧

వ్యా. సైంధవలవణము ఆర్థకర్షము, తేనె తైలము పాలు నెయ్యి ఇవి ప్రత్యేకము ఒక్కొక్క ప్రస్థతము, బోడతరము కర్షమాత్రము వీనినన్నిటి నొకటిగగూర్చి కలియబెట్టి నిరూహవస్తీజేసిన శుక్రమును మిక్కిలి వృద్ధి నొందించును.

—౨౭ (౪) మేహాదిహర పంచతిక్తనిరూహవస్తీ. ౨౭—

మూ. పటోలనిమ్మభూనిమ్మరాస్నాసప్తచ్ఛదామ్బుసః,

చత్వారః ప్రస్థతాః ఏకో ఘృతాత్ సర్వ పకల్కితః.

౮

నిరూహః పఞ్చతిక్తోఽయం మేహాఽభివృద్ధకృష్ణనుత్,

వ్యా. చేదుపొట్టు, వేపపట్టు, నేలవేము, నన్నరాష్ట్రము, ఏడాకులపాన్న ఈయైది టిసి సమభాగములుగగూర్చి యీక్వాఢ్యమునకు నాలుగింశలు నీళ్లు కలిపి నాల్గవపాలు మిగులునట్లు కాచబడినకషాయము నాల్గు ప్రస్థతములు, నెయ్యి, యొక ప్రస్థతము, ఆవాలకల్కము వీనినన్నిటి నొకటిగగూర్చి నిరూహవస్తీజేసిన నియ్యది పంచతిక్తనిరూహవస్తీ యనబడును. ఇయ్యది ప్రమేహమును, అభివృద్ధిమను నేత్రరోగమును, కుష్ఠమును హరించును.

ఇచ్చట సర్వ పకల్కమునకుమాత్రము పరిమాణము చెప్పబడలేదు. ఐనను ద్వాదశ ప్రస్థతపరిమితవస్తీకి కల్కము రెండుపలములు సామాన్యముగ విహితముకావున నీయోగమునందు పటోలాదిక్వాఢ్యమును ఘృతమును చేరినసమదాయము ఐదు ప్రస్థతముల యందు ఆవాలకల్కమును ఆరవవంతు తక్కువైన పలప్రమాణముగ జేర్చువానిననది. ఇతైరంగుననే స్థలాంతరములయందును ఔషధప్రమాణానుసారముగ కల్కపరిమాణమును కల్పించునది. ఈకల్కసామాన్యపరిమాణనిర్దేశము జతుఃకర్ణతంత్రమున నీట్లున్నది.— “చతుర్వింశతికే పుటకే పేష్యాణాం ద్విపలమ్.”

—౨౭ (౪) క్రిమినాశన విడంగాదినిరూహవస్తీ. ౨౭—

మూ. విడజ్జత్రిఫలాశిగుఢలముస్తాఖుపర్ణిజాత్.

౯

కషాయాత్ ప్రస్థతాః పఞ్చ తైలాదేకో విమధ్య తాన్,

విడజ్జపిప్పలీకలో నిరూహః క్రిమినాశనః.

౧౦

వ్యా. వాయువిడంగములు, త్రిఫలములు, మునగపట్టు, మ్రంగకాయలు, తుంగగడ్డలు, ఎలకచెవియాకు వీనిని సమభాగములుగగూర్చి పరిభాషానుసారముగ కషాయము కాచి యాకషాయము ఐదు ప్రస్థతములు, తైల మొక ప్రస్థతము, వాయువిడజ్జములను

పిష్టమును కల్కముచేసి, యాకల్కము ఒకపలము వీనినన్నిటి నొకటిగ కలిపి కవ్వముతో చక్కగ కలియునట్లు చిలికి దీనిచే నిరూహవస్తి చేసినచో శ్రీములను నశింపజేయును. (ఇచ్చట వైరిచెప్పిన న్యాయము ననుసరించి యారుద్రప్రసృతములద్రవమున విడంగపిప్పలీ కల్కమును పలపరిమితముగ జేర్చునది.)

❧ (7) పృష్య (శుక్రవృద్ధి) కరనిరూహవస్తి. ❧

మూ. పయన్యేత్సుస్థిరాన్నావిదారీక్షౌ ద్రసర్పిషామ్,

ఏకైకః ప్రసృతో వస్తిః కృష్ణాకలోగ్న వృషత్వకృత్. ౧౧

వ్యా. పాలహర (లేక ఊరకాళి), చెరకు, ముయ్యాకుపొన్న, సన్నరాష్టము, నేలగువృక్షి ఈయైదిటిని వేరువేరుకషాయముచేసి యాకషాయములు వేరువేరుగ నొక్కొక ప్రసృతము, లేనె యొకప్రసృతము, నెయ్యి యొకప్రసృతము వీనినన్నిటి నొకటిగ గూర్చి; అందు పిప్పలీకల్కమును వైజిప్పినరీతిగ (ద్రవముదాయమునకు పండ్రెండవ వంతు) చేర్చి కవ్వముతో కలియచిలికి నిరూహవస్తిచేసినచో శుక్రమును వృద్ధి నొందించి పృష్యముగ నుండును.

ఇచ్చట పయస్యాదిద్రవ్యములైదిటి కషాయమని చెప్పకున్నను ద్రవరూపమైన లేనె ఘృతములతో సమముగ జేర్చి యొక్కొకప్రసృతమని నిర్దేశించియుండుటచేతను సాహచర్యముచేతను పయస్యాదులకషాయమని గ్రహించునది. చెరకుపండిమాత్రము రసమును గ్రహించుట సమంజసము.

❧ (8) మలభేదనకరనిరూహవస్తి. ❧

మూ. చత్వారస్తైలగోమూత్రదధిమణ్డాఽన్లుకాఞ్ఞాకాత్,

ప్రసృతాః సర్వవైః కలైః (పిష్టైః) విటస్సజ్ఞానాహభేదనః. ౧౨

వ్యా. తైలము, గోమూత్రము, పెరుగువైమిగడ, పుల్లనిగంజి అనునీద్రవములు నాల్గులు ప్రత్యేక మొక్కొకప్రసృతమువంతునచేరిన ద్రవముదాయము నాల్గు ప్రసృతములను ఆచాలను కల్కముగ నూరి యాకల్కము (ద్రవములకు పండ్రెండవ వంతు)ను జేర్చి యన్నిటిని కలియచిలికి నిరూహవస్తిచేసిన మలచిక్కును విడదీసి కడుపుబ్బరమును హరించును. మలముల భేదించును.

❧ (9) మూత్రకృచ్ఛమునకు శ్వదంత్రాదినిరూహవస్తి. ❧

మూ శ్వదంత్రాశ్చభిదేర్ణరసాత్ తైలాత్ సురాసవాత్,

ప్రసృతాః షడ్చ యష్ట్యాహ్వకౌస్తీమాగధికా సితాః ౧౩

కల్కస్యాత్ మూత్రకృచ్ఛే తు సానాహే వస్తిరుత్తమః,
 (కల్కో వస్తిస్తు సానాహే మూత్రకృచ్ఛే పరో మతః)
 ఏతే సలవణాః కోష్ఠాః నిరూహాః ప్రసృతైర్నవ. ౧౮

వ్యా. ఏనుగుపల్లెరు, పాహణభేది (కొండకిండిచెట్టు), ఆముదపువేళ్లు ఈమూటి కహాయములు పేరుపేరుగ నొక్కొక ప్రసృతము, తైల మొక ప్రసృతము, సురామద్య మొక ప్రసృతము ఇతైరంగునకూడిన ద్రవముదాయము ఐదు ప్రసృతములు; అరిమధు రము, రేణుకలు, పిప్పళ్లు, చక్కెర ఈనాల్గుద్రవ్యముల కల్కసముదాయము (ద్రవము లకు పండ్రెండవవంతు) వీనినన్నిటి నొకటిగ గూర్చి చక్కగ కలియచిలికి నిరూహవస్తి చేయునది. ఇయ్యది మూత్రకృచ్ఛమునందును, దానగల్గిన ఆనాహము(కడుపుబ్బరము) నందు నుపయోగించుటకు చాలప్రశస్తమై యుండును.

ప్రసృతప్రమాణమును ఆనుసరించి వైశేష్ట్యబడిన వస్తులతోఁబ్బిరిటియందును నైంధవలవణమునుకూడ చేర్చి కొంచెము సుభోష్ణముగ జేసి ప్రయోగింపనగును.

— వస్త్రయోగాలియోగములయందు చికిత్స. —

మూ. మృదువస్తుజడీభూతేత్తిక్ష్ణోఽనోఽన్య వస్తిరిష్యతే,
 తీక్ష్ణైర్వికర్షితే స్వాదు ప్రత్యాస్థాపనమిష్యతే. ౧౯

వ్యా. వైశేష్టిన నిరూహవస్తులలో మృదుగుణవస్తుల నుపయోగించుటచేత జడ త్వముకల్గినచో (నిరూహవస్తి పనిచేయనియెడ) తీక్ష్ణమైన పేరొండువస్తిని ప్రయోగించ వలెను. తీక్ష్ణమైనవస్తి ప్రయోగముచే నలియోగము సంభవించినయెడ ద్రాక్షాదిమధుర ద్రవ్యములచేర్చి మృదువుగ గల్పింపబడిన ఆస్థాపనవస్తిని ప్రయోగింపవలెను. (ప్రత్యా స్థాపనమన—తొలుత ప్రయోగించిన ఆస్థాపనవస్తి నుద్దేశించి రెండవతూరి ప్రయోగింప బడు ఆస్థాపనవస్తియని యెరుంగునది. ఈవిషయమును “ఆస్థాపనం లక్ష్మీకృత్య దీయత ఇతి ప్రత్యాస్థాపనం” అని చక్రపాణివ్యాఖ్యతో వివరించెను. మరియు వస్తికి మృదు త్వమును తీక్ష్ణత్వమును కల్పించువిధము “తీక్ష్ణత్వం మూత్ర.....క్షీరాజైర్నిర్మద వం తథా” (సి. అ. ౭. శ్లో. ౬౩) అనుశ్లోకముచే జెప్పబడినదాని నెరుంగునది.)

— వస్తిప్రయోగమునకల్గిన గుదదాహాదులకు ద్రాక్షరసాదిపానము. —

మూ. పాతోపసృష్టస్యోష్ణైస్సుస్యః గుదదాహాదయో యది,
 (గదా దాహాదయో యది)

ద్రాక్షామ్బునాత్రివృత్కల్కం దద్యాద్దోషానులోమనమ్. ౧౬

తద్ధి పిత్తశకృద్వాతాన్ హృత్వా దాహాదికాన్ జయేత్,

శుద్ధశాచి పిబేచ్ఛితాం యవాగూం శర్కరాయుతామ్. ౧౭

వ్యా. వాతం బధికముగ నున్నవానికి ఉష్ణవీర్యములగువస్తుల ప్రయోగించుటవలన గువస్థానమున మంట, తాపము ముచ్చగువ్యాధులు సంభవించినయెడ తెగడచూర్ణమును కల్కముజేసి ద్రాక్షపండ్లరసమునకలిపి త్రాగించినచో దోషముల ననులోమముగ జేసి పిత్తమును, మలమును, వాతమును హరించి, దాహము మోహము మూర్ఛ మున్నగు నుపద్రవముల హరించును. మైజెషిన త్రివృత్కపానముచే చక్కగ దోషము వెడలి శుద్ధ కోష్ఠమైనదవ శీతవీర్యద్రవ్యములచే సంస్కరింపబడి చల్లనైయుండు యవాగువును చక్కెర కలిపి యాహారముగ త్రాగవలెను.

❧ విరేకాతిరేకముచే గల్గినపురీషక్షయమునకు చికిత్స. ❧

మూ. ఆథవాఽతివిరిక్తస్సాన్యత్ ఖీణవిట్కుస్స భక్షయేత్,

మాషయూషేణ కుల్తామాన్ పిబేత్ మధ్వధవా సురామ్. ౧౮

వ్యా. శోధనాతిరేకముచే విరేచనము లధికముగనై, దానంజేసి పురీషము ఖీణించి యున్నయెడ కుల్తాషములను (అలచందులు నెనగలు మున్నగుగిట్లును) మినుముల యూషము ననుపానముగ జేసి తినవలెను, లేక మధుమద్యమునైనను సురామద్యము నైనను త్రాగవలెను.

❧ { వస్త్రమిథ్యాప్రయోగముచే సంభవించు అతీసారములచికిత్సలు. } ❧

అందు ఆమాతిసారచికిత్స.

మూ. సామం చేత్కుణఘం శూలైః ఉపవిశేదరోచకీ,

[రః]

(సామంచేదతిసారేయేత పూతిశూలైరరోచకీ. శూలారోచకవాన్న

స ఘనాఽతివిషా కుష్ఠ న తదారువచాః పిబేత్.

౧౯

వ్యా. శూలంబు (పోటు)ను అరోచకంబును కల్గించి శవదుర్గంధముతోగూడి మలములేకయే కేవలము ఆమమాత్రము విరేచనము అధికముగనగుచున్నచో తుంగగడ్డలు, అతివస, చెంగల్వకోష్ఠ, గ్రంధితగరము, వస అను నీద్రవ్యములను కషాయముకాచి త్రాగవలెను. (ఇచ్చట నవీనముద్రితశోశమున మొదట గనవరచినపాతమును ప్రధానముగ గనవరచియున్నది. ప్రాచీనప్రతియందు పాఠాంతరమున్నది. కాని ప్రాచీనపాతమే నమం జనము. రెండుపక్షములయందును అర్థభేదములేదు.)

ఇచ్చట విధ్యుక్తమునకు వ్యుత్క్రమముగ చేయబడిన వస్త్రప్రయోగముచే ఆమాద్యులి సారములు సంభవించును. అందు మొదటిది పురీహాదినబంధములేక కేవలము ఆమరూపముగ వెడలునలిసారము. దానిచికిత్స యిచట చెప్పబడినది. తక్కినఆతిసారభేదములకును చికిత్సలు క్రిందజెప్పబడును. ఆమమన—కాయాగ్నిబలహీనముగ నుండుటంజేసి చక్కగ వక్షముకాని యాహారముయొక్క రసము క్షోష్ణముగం దుపలేపముగ చిక్కినది ఆమశబ్దముచే నిచ్చటచెప్పబడును. ఇది స్థూంఠరమున నిట్లు చెప్పబడినది—ఆమాశయస్థః కాయాగ్నేః దౌర్బల్యాదవిపాచితః, ఆద్యహారధాతుర్యః స ఆమ ఇతి సంజ్ఞితః.”

❧ పురీహాద్యతిసారములైదిటికిని సామాన్యచికిత్సానిర్దేశము. ❧

మూ. శక్యద్వాతమస్పృక్ష్పిత్తం కఫం వా యోఽతిసార్యతే,

పక్షం, తత్ర స్వవర్గీయైః వస్త్రీశ్చైవ భిషగ్జితమ్.

౨౦

వ్యా. పురీషము, వాతము, రక్తము, పిత్తము, కఫము అనునీయైదిటితో నేదైనను ఆమరససంబంధములేక పక్షమై గుదమురుండి యధికముగ పలుమారు వెడలుచున్నయెడ ఆయావర్గములొజేరిన (పురీషసంగ్రహణ-వాతశోణితాస్థాపన-పిత్తకఫహర) ద్రవ్యముల చేర్చి సిద్ధముచేయబడినవస్త్రీని ప్రయోగించుట చాలశ్రేష్ఠమైన చికిత్స యగును.

ఇచ్చట “మధుమధుకరుధిర...శోణితస్థాపనాని భవన్తి” (సూ. అ. ౪. సూ. ౬౯) అని చెప్పబడిన శోణితస్థాపనవర్గమును, “ప్రియంగ్వనన్తా...పురీషసంగ్రహణానిభవన్తి” (సూ. అ. ౪. సూ. ౭౪) అనిచెప్పబడిన పురీషసంగ్రహణవర్గమును, వాత-పిత్త-కఫ హరద్రవ్యములును “స్వవర్గీయైః” అనుపదముచే గ్రహింపబడును. లేక “తత్రామేఽన్తర పానం స్యాత్” అని యుపక్రమించి వేరువేరై క్రిందజెప్పబడు నాయాయావధములు “స్వవర్గీయైః” అని నిర్దేశింపబడినదని గ్రహించునది.

మరియు నిచ్చట “పక్షం తత్ర” అనుచోట పక్షశబ్దము పురీహాదులకు విశేషణము “పక్షస్తత్ర” అనుపాఠాంతరము ప్రత్యంతరమున నున్నది. ఈపాఠమున వస్త్రీశబ్దమునకు విశేషణముగను. ఆయావర్గద్రవ్యములచే పక్షమైనవస్త్రీ యని యర్థము. “పక్షమితి—నిరామం” అని వ్యాఖ్యిలో నున్నది కావున ప్రథమాంతపాఠము వ్యాఖ్యానవిరుద్ధము.

❧ వస్త్రీమిథ్యాప్రయోగముచే సంభవించు ఆతిసారభేదములు ముప్పుదియారు, వానివివరణము. ❧

మూ. షణ్ణామేషాం ద్విసంసర్గాత్ త్రింశద్భేదా భవన్తి తు,
కేవలైస్సహ షట్త్రింశత్ విద్యాత్ సోపద్రవానపి.

౨౧

వ్యా. వైనిదేశింపబడిన ఆమ-శకృత్-వాత-రక్త-పిత్త-కఫభేదములతో నొక్కొక్క దానిచే నారువిధములుగను, అట్టి ఆమ-వాతాదులలో రెండేసి పరస్పరము కలిసి సంభవించు నతిసారభేదములు ముప్పదివిధములుగను, అన్నియు కలిసి ముప్పదియారు అతిసారభేదము లగును. అచ్యుతి క్రింద జెప్పబడును. కూల మున్నగునుపద్రవములతో కూడియుండును. (ఈసంసర్గ భేదములు ముప్పదియు “శకృతావాయునా” అని యుపక్రమించి క్రిందజెప్పబడు చికిత్సావిధానమున విశదమగును. ఇచ్చట “కేవలైస్సహచేత్రింశత్” అని ప్రాచీనశాస్త్రమున పాఠమున్నది. ఇది సంఖ్యావిరుద్ధమగుటంచేసి యనార్హ పాఠము.)

—ॐ అతిసారోపద్రవములు. ౧౦—

మూ. శూలప్రవాహికాఽఽధ్వానపరికర్త్యరుచిజ్వరాః,

తృష్ణోష్ణదాహమూర్ఛాదీంశ్చైషాం విద్యాదుపద్రవాన్. ౨౦

వ్యా. కూలము, (నొప్పి), ప్రవాహిక (బద్ధగించి బలాత్కారముగ ముక్కినపుడు కొంచెము కొంచెముగ పలుమారు వెడలుట), ఆధ్వానము, (కడపుబ్బరము), పరికర్తిక, (గుడస్థానమున కత్తిరించినవిధముగ బాధ), అరోచకము, జ్వరము, దస్పి, ఉష్ణము, దాహము (మంట), మూర్ఛ ఇవిమున్నగునవి వైజ్ఞేషిన్ యతీసారసామాన్యముగ సంభవించుచుపద్రవములు. (ఈయుపద్రవములు వ్యాధిబలానుసారముగ వ్యస్తనమస్తములగ సంభవించును.)

—ॐ వైజ్ఞేషిన్ అతిసారములలో ఆమాతిసారమున త్రికములు, పులుపుద్రవ్యములు, అణము అనునీద్రవ్యములను చూర్ణముచేసి “నఘనాతివిషా” అని వైజ్ఞేషిన్ పాచనకషాయమున జేర్చి త్రాగించవలెను. అమదోషమునందు వస్త్రీనిషిద్ధము. (కావున పాచనోషధమును లోపలికి త్రాగించవలెనుకాని వస్త్రీ చేయదగదని “అస్తరపానం పాచనం శస్యతే” అని విశేషవిధిగ చెప్పబడినది. ఇచ్చట “అనాస్థాప్యాస్తు.....కుష్ఠార్తాః” (సి. ఆ. ౨) అనువాక్యముచే వస్త్రీనిషేధము నెరుంగునది.)

మూ. తత్రామేఽస్తరపానం స్యాత్ (తత్రామే వమనం కార్యం)

వ్యోషాఽష్టులవశైర్యుతం,

పాచనం శస్యతే వస్త్రీరామే హి ప్రతిషిద్ధతే.

౨౩

వ్యా. వైజ్ఞేషిన్ అతిసారములలో ఆమాతిసారమున త్రికములు, పులుపుద్రవ్యములు, అణము అనునీద్రవ్యములను చూర్ణముచేసి “నఘనాతివిషా” అని వైజ్ఞేషిన్ పాచనకషాయమున జేర్చి త్రాగించవలెను. అమదోషమునందు వస్త్రీనిషిద్ధము. (కావున పాచనోషధమును లోపలికి త్రాగించవలెనుకాని వస్త్రీ చేయదగదని “అస్తరపానం పాచనం శస్యతే” అని విశేషవిధిగ చెప్పబడినది. ఇచ్చట “అనాస్థాప్యాస్తు.....కుష్ఠార్తాః” (సి. ఆ. ౨) అనువాక్యముచే వస్త్రీనిషేధము నెరుంగునది.)

— ౧౭ కేవలపురీహతిసారమునకు చికిత్స. ౧౭ —

మూ. వాతమైః గ్రాహివర్గియైః వస్త్రశ్శక్తిశస్యతే,

వ్యా. ఇతరసంబంధములేక పక్షపురీషముమాత్రము అధికముగ వెడలుచున్నయెడ వాతహరంబులగు దశమూలములను, షడ్విశేషనశతాశ్రితీయమున జెప్పబడిన పురీష సంగ్రహణములగు ప్రియంగాడిగణద్రవ్యములను చేర్చి సిద్ధముచేయబడినవస్త్రని ప్రయోగించుట చాల ప్రశస్తము.

(జతూకర్ణతంత్రమున “శక్తిశోభన్ను గ్రాహిభిః వస్త్రైః” అని చెప్పబడినది. ఇచ్చట శోభన్నుమన దశమూలములనియే యర్థము.)

— ౧౮ కేవలవాతాతిసారచికిత్స. ౧౮ —

మూ. స్వాద్వష్టులవణైశ్శస్త్రైః స్నేహవస్త్రస్సమీరణే. ౧౮

వ్యా. కేవలవాతముమాత్ర మధికముగ వెడలుచున్నయెడ మధుర. ఆమ్లరస ద్రవ్యములను నైంధవలవణమునుచేర్చి పక్షముచేయబడిన స్నేహముచేత అనువాసనవస్త్ర నిచ్చుట చాల మంచిది.

— ౧౯ కేవలరక్త-పిత్త-కఫాతిసారములచికిత్సలు. ౧౯ —

మూ. రక్తే రక్తేన పిత్తే తు కషాయస్వాదుతి క్తకైః,
సార్యమాణే కఫే వస్త్రైః కషాయకటుతి క్తకైః. ౧౯

వ్యా. కేవలరక్తాతిసారమున రక్తముచేత వస్త్రని ప్రయోగించునది. కేవలపిత్తాతి సారమున కషాయ-మధుర-తిక్తరసములు కలద్రవ్యములచే సిద్ధమైనవస్త్రని ప్రయోగించ వలెను. కేవలకఫాతిసారమున కషాయ-కటు-తిక్తరసద్రవ్యములచే సిద్ధమైనవస్త్ర నియ్య వలెను. (ఇంతదనుక పరస్పరసంస్కర్ణము లేక కేవలము ఆమ-వాత-రక్త-పిత్త-కఫములలో నొక్కొకదానిచే సంభవించు అతిసారములకు ఆచెంటికిని వేరువేరుగ చికిత్సలు చెప్పబడినవి.)

— ౨౦ ద్విసంస్కర్తాతిసారముల ముష్పనిటికిని వేరువేరుచికిత్సలు. ౨౦ —

మూ. శక్యతా వాయునా వాఽఽమే తేన వర్చస్యథాఽనిలే,
సంస్కృప్తేఽన్తరపానం స్యాత్ వ్యోషామ్ములవణైర్వృతమ్. ౨౦

వ్యా. అధికప్రమాణముగుటచే ప్రధానమైన ఆమము అల్పప్రమాణముగుటచే నప్రధానమైన పురీషముతోఁజైనను, అట్టివాతముతోఁజైనను కూడి వెడలుచున్నను; చ-సిద్ధి—38

ప్రమాణాధికమైన పురీషంబైనను, అట్టివాతంబైనను, స్వల్పప్రమాణమైన ఆమముతో కూడి వెడలినను, త్రికటుకములు, అష్టరసద్రవ్యములు, సైంధవలవణము వీనితోకూడిన కషాయాదులను త్రాగవలెను.

ఇచ్చట సీనిర్ణయము నెరుంగునది.—ఇచ్చట చెప్పబడు ద్విసంసర్గ (రెండేసి కలిసి) అతిసారములయందు ఒకటి యధికప్రమాణమగుటంజేసి ప్రధానమనియు, రెండవది యల్పప్రమాణమగుటవలన అప్రధానమనియు నెరుంగునది. తృతీయాంతపదముచే నిర్దేశింపబడినది అప్రధానము. అదియే అల్పప్రమాణము. సప్తమ్యంతముచే నిర్దేశింపబడినది ప్రధానము. అది అధికప్రమాణము. “సహాయుక్తేఽప్రధానే” అనువ్యాకరణసూత్రముచేత అప్రధానార్థమున తృతీయ వచ్చినది కావున తృతీయాంతనిర్దిష్టము అప్రధానమని చెప్పబడును. అల్ప-అధికప్రమాణభేదములచే అప్రధాన-ప్రధానభేదము లని యెరుంగునది. ఈనిర్ణయమును క్రింద జెప్పబడు సంసర్గభేదముల కన్నిటికిని అన్వయించునది (ఈశ్లోకముచే నాల్గు అతిసారభేదములకు చికిత్స చెప్పబడినది.)

మూ. పిత్తేనామేఽస్పృజావాపి తయోరామేన వా పునః,

సంస్పృష్టయోర్భవేత్స్వనం సవ్యోషస్వాదుతి క్తకమ్.

౨౭

వ్యా. అధికమైన ఆమము స్వల్పమైనపిత్తముతోపైనను, రక్తముతోపైనను కలిసి వెడలినను; అధికపరిమాణమైన పిత్తంబైనను, అట్టిరక్తంబైనను, స్వల్పపరిమాణమైన ఆమముతో కలిసి వెడలినను, త్రికటుకములతోను మధురతిక్తరసములతోడను కూడినకషాయాదులత్రాగుట యుక్తము. (ఇది వైసాల్లు అతిసారభేదములకు చికిత్స).

మూ. తథాఽఽమే కఫసంస్పృష్టే కషాయవ్యోషతి క్తకమ్,

ఆమేన తు కఫే వ్యోషకషాయలవణైర్ముతమ్.

౨౮

వ్యా. ప్రమాణాధికమైనఆమము అల్పప్రమాణమైనకఫముతో కలిసి వెడలుచున్నయెడ కషాయరసముతోను త్రికటుకములతోడను తిక్తరసముతోడను కూడినకషాయాది పాచనపానము చేయవలెను. మరియు అల్పపరిమితికల ఆమముతో నధికపరిమితికల కఫము కలిసి వెడలుచున్నయెడ త్రికటుకములును కషాయరసంబును సైంధవలవణంబును చేరినకషాయాదుల త్రాగవలెను. (ఇది రెండు కషాయభేదములచికిత్సలు). ఇచ్చట ఇరువదియవశ్లోకమున మొట్టమొదటియోగమునందు జెప్పబడిన “అంతరపానం” అనుపదమును, వైజేష్ణవజ్ఞు యోగములన్నిటియందును అనువర్తించి యన్వయించునది.

మూ. వాతేన విషి పిత్రే వా; విట్-పిత్రాస్త్రైః తథాఽనిలే,
మధురాష్లుకమాయస్స్యాత్ సంసృష్టే వ స్తిరు త్తమః.

౨౯

వ్యా. అధికపరిమితమైన పురీషంబైనను, అట్టిపిత్తంబైనను, అల్పపరిమితమైనవాతముతో కలిసి వెడలుచున్నను; అధికమైనవాతము అల్పపరిమితములైన పురీషముతోనైనను పిత్తముతోనైనను, రక్తముతోనైనను కలిసి వెడలుచున్నయెడ మధుర-అష్లు-కమాయము లతోగూడిన కమాయముచే వ స్తిని ప్రయోగించుట ఉత్తమము. (ఇది విదు అతిసారభేదములకు చికిత్స). ఇచ్చట “విట్-పిత్రాస్త్రైః” అనుచోట “విట్-పిత్రాశ్శ్యాం” అనుపాఠము నవీనప్రతియం దున్నది. ఇది ద్విసంసర్గాత్రింశద్భేదాః” అనుసంఖ్యకు లోపించును, కావున అనార్థ పాఠము. “విట్-పిత్రాస్త్రైః” అనుప్రాచీనపాఠమే నమంజనము.

మూ. శక్పత్ - శోణితయోః, పిత్త-శక్పతోః, రక్త-పిత్తయోః,
వ స్తిరన్యోన్యసంసర్గే కమాయస్వాదుతి క్తకః.

30

వ్యా. అధికపరిమితమైనరక్తము అల్పపరిమితమైనపురీషముతో కలిసియైనను, అధికమైనపురీషము అల్పమగురక్తముతో కలిసియైనను వెడలినను; అధికమైనపురీషము అల్పమగు పిత్తముతోనైనను, అధికమైన పిత్తము అల్పమైనపురీషముతో కలిసియైనను వెడలినను; అధికమైనపిత్తము అల్పమైనరక్తముతోనైనను, అధికమైనరక్తము అల్పమైనపిత్తముతోనైనను కలిసి వెడలుచున్నను, కమాయ-మధుర-తిక్తరసద్రవ్యములతో సిద్ధమైనవ స్తిని ప్రయోగించవలెను. (ఇచ్చట శక్పత్ రక్తములును, పిత్తపురీషంబులును, రక్తపిత్తంబులును, న్యూనాధికభేదములుగ నొండొంట కలయుటవలన నారు అతిసారభేదము లేర్పడును. ఈయారిటికిని ఒకేవిధమైన వ స్తిప్రయోగము విధింపబడినది.)

మూ. కఘేన విషి పిత్రే వా కఘే విట్-పిత్త-శోణితైః,

వ్యోషతి క్తకమాయస్స్యాత్ సంసృష్టే వ స్తిరు త్తమః.

31

వ్యా. అధికపరిమితములైన పురీషంబైనను, పిత్తంబైనను స్వల్పమైనకఘముతో కూడి వెడలినను; అధికమైనకఘము స్వల్పములైన పురీషముతోనైనను, పిత్తముతోనైనను, రక్తముతోనైనను కలిసి వెడలినను, త్రికటుకములతోడను తిక్తకమాయద్రవ్యములతోను సిద్ధమైనవ స్తిని ప్రయోగించుట ఉత్తమము. (వైదేష్ఠిని విదుసంసర్గభేదములకును ఒకవిధమైనచికిత్స.)

మూ. స్యాద్వస్తిః వ్యోష తిక్తాష్లుః సంసృష్టే వాయునా కఘే,
మధురవ్యోషతి క్తస్తు రక్తే కఘవిమూర్చ్ఛితే.

32

వ్యా. అధికమైనకఫము స్వల్పమైనవాతముతోకూడి పెడలినయెడ త్రికటుకములను తిక్తకషాయరసములను కూర్చి సిద్ధముచేయబడిన వస్తిని ప్రయోగించవలెను. అధికమైనరక్తము స్వల్పకఫముతోకూడి పెడలుచున్నయెడ మధురరసంబును త్రికటుకములను కషాయరసంబునుకూర్చి సిద్ధమైనవస్తిని ప్రయోగించవలెను.

మూ. మారుతే కఫసంస్మృష్టే వ్యోషాఽష్టులవణో భవేత్,

వస్తిర్వాతేన పితృతేతు కార్యః స్వాద్యష్టుతిక్తకః

33

వ్యా. అధికమైనవాతము స్వల్పమైన కఫముతోకూడి పెడలినయెడ త్రికటుకములను, అష్టురసమును, నైంభవలవణమును చేర్చి సిద్ధముచేయబడినవస్తిని ప్రయోగించవలెను. అధికమైనపిత్తము స్వల్పవాతముతో కలిసిపెడలినచో మధుర-అష్టు-తిక్తరసద్రవ్యములచే సిద్ధమైనవస్తిని ప్రయోగించవలెను.

(ఇతైరంగున “షష్ఠామేషాం ద్విసంసర్గాత్ త్రింశద్భేదా భవంతి తు, కేవలైస్సహ షట్ త్రింశ” అని నిర్దేశించబడిన ముప్పదియారు అతిసారభేదములకును పేరుపేరుచికిత్సలు వరుసగ చెప్పబడినవి.)

❧ త్రిచతుః-పంచసంసర్గాతిసారకల్పనము. వానిచికిత్సావిధానము. ❧

మూ. త్రిచతుఃపంచసంసర్గాఽ ఏవమేవ వికల్పయేత్,

యుక్తీశ్చైషాఽతిసారోక్తా సర్వరోగేష్వపి స్మృతా.

34

వ్యా. వైచిత్త్యేనబడిన ఆమ-పురీష-వాత-రక్త-పిత్త-కఫములారిటిలో మూడేసి కలిసినసంసర్గములను, నాలుగేసికలిసినసంసర్గములను, ఐదేసికలిసినసంసర్గములను, ఐదేని బడిన ద్విసంసర్గభేదములవలెనే ప్రధాన-న్యూనాధికముల గమనించి విభజించి అతిసారభేదముల గల్పించునది. (మరియు నట్టిసంసర్గభేదముల కనుగుణములుగ ద్విసంసర్గచికిత్సా యోగములనే గల్పించి యుపయోగించునది.)

ఈయతిసారరోగమునకు జెప్పిన సంసర్గభేదములప్రకారము, తక్కినరోగములకును దోషాదిసంసర్గముల గల్పించి తత్తదుచితముగ చికిత్సలనుగూడ కల్పించునది. విస్తరభీతిచే నాభేదము లిట వివరింపబడవయ్యె. మరియు నేయతిసారములయందు వాతాది దోషములు మూడును రక్తమును మాత్రము కలిసియుండునో, అట్టిస్థలములయందును ఆ నాల్గిటిసంసర్గభేదములను ప్రధానాద్యనుసారముగ గల్పించి, తత్తదుచితచికిత్స జేయునది.

అమాదు లారిటియొక్కయు, పురీహాదు లై డిటియొక్కయు }
సంసర్గమున చికిత్సాకల్పనము.

మూ. యుగపత్ షడ్రసం, షణ్ణాం సంసర్గే పాచనం భవేత్ (పిబేత్),
నిరామాణాన్తు పఞ్చానాం వస్త్రీః షాడ్రసికో మతః. 3౫

వ్యా. వైశేష్యబడిన అమ-పురీహాదులారును ఏకకాలమున నొకటిగ కలిసిన యతి సారమునకు మధురాది షడ్రసములద్రవ్యముల నొకటిగ సమకాలమున కలిపి సిద్ధము చేయబడిన పాచనమును త్రాగవలెను. (అమావస్థయందు వస్త్రీని సిద్ధము కావున అమవిశేష్ట సంసర్గమునందు వైశేష్యనరీతిగ పాచనమునే త్రాగవలెనని భావము.)

అమరహితములైన తక్కినపురీహాదులు ఐదు నొక్కటిగ కలిసి వెడలుచున్నచో మధురాదిషడ్రసముల నొకటిగ జేర్చి సిద్ధముచేయబడినవస్త్రీని ప్రయోగించవలెను.

అతిసారహరఘృతము. ౩౬

మూ. ఉదుమ్బరశలాటూని జమ్బూమ్రాదుమ్బరత్వచః,
శబ్ధం సర్జరసం లాఘౌం కర్దమం చ పలాంశికమ్. 3౬
పిష్టానైస్సర్పిషః ప్రస్థం క్షీరద్విగుణితం పచేత్,
అతీసారేషు సర్వేషు పేయమేతద్యథాబలమ్. 3౭

వ్యా. అత్తికాయలు లేతవి, నేరేడుపట్ట, మామిడిపట్ట, అత్తిపట్ట, శంఖము, సర్జరసము, లక్క, కృష్ణాగరు వీని ప్రత్యేక మొక్కకవలమువంతున నూరి కల్కము చేసి ప్రస్థపరిమితమైన నేతిలో కలిపి, అందు నేతికి రెట్టింతలు రెండుప్రస్థములు అవుపాలను కలిపి (ఘృతపాకవిధి ప్రకారము) పక్వము చేయవలెను. ఈఘృతమును అతిసారము లన్నిటి యందును రోగియొక్కబలమును అన్నిబలమును గమనించి తదనుసారముగ త్రాగించవలెను. (దీనిచే నతిసారములన్నియు నశించును.)

అతిసారహరయవాగువు. ౩౮

మూ. కచ్చురాధాతకీబిల్వసమశ్శార క్తశాలిభిః,
మసూరాశ్చల్పశుద్ధైశ్చ యవాగూస్యాన్యై జలే శృతైః. 3౮

వ్యా. దూలగొండి, ఆరెపువ్వు, మారేడుపేరు, మండిష్టి, ఎఱ్ఱవరిధాన్యపుబియ్యము, ఎరుసెనగలు, రావిచిగుళ్లు (లేక డోడలు) వీనినన్నిటిని జలమున చేర్చి కషాయము కాచి, అందు యవాగువును పక్వముచేసి అతిసారములన్నిటియందును త్రాగ నగును.

ఇచ్చట దూలగొండి మున్నగు ద్రవ్యములను ప్రత్యేకము కర్షప్రమాణమువంతున ప్రభవమితజలమున జేర్చి సగము మిగులునట్లు కాచి వడగట్టి యాకషాయముచే యవాగువును సిద్ధముచేసి త్రాగించవలెను. ఇదియే షడంగపానీయకల్పము. ఈవిషయము స్థలాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“యదభృశృతశీతాసు షడణ్డాదిప్రయుజ్యతే, కర్షమాత్రం తతో దత్వా సాధయేత్వాస్థికే జలే, అర్ధశృతం ప్రయోక్తవ్యం పానే పేయాది సందిధా.”

❖ రెండవయవాగు. ❖

మూ. బాలోదుమ్మరకటన్వజసమక్ష్మాప్లక్షపల్లవైః,

మసూరథాతకీఘృష్పబలాభిశ్చ తథా భవేత్.

3F

వ్యా. లేతఅత్తికించెలు, దుండేకపుమ్రానిపట్ట, ముజ్జిష్టి, జువ్విచిగుళ్లు, చిరుసెనగలు, ఆరెపువ్వు, చిట్టాముట్టి వీనినన్నిటిని జలమున చేర్చి వైజెప్పిన షడంగపానీయకల్ప ప్రకారము కషాయము కాచి వడగట్టి యాకషాయముతో యవాగువును సిద్ధముచేసి అతిసారములయందు త్రాగునది.

❖ మరొకొన్నియవాగువులు. ❖

మూ. స్థిరాదీనాం బలాదీనాం (వటాదీనాం) ఇత్వాదీనామథాపి వా,

క్వాథేషు సమసూరాణాం యవాగ్వస్సుస్యః పృథక్ పృథక్. ౪౦

వ్యా. స్థిరాది(ప్రాస్వ) పంచమూలములనైనను, బలాచతుష్టయమునైనను, తృణ పంచమూలములతో శరముతక్కు తక్కినఇత్వాదుల నాల్గిటినైనను, వైజెప్పినవిధముగ వేరువేరుగ క్వాథములుచేసి యాక్వాథములతో వేరువేరుగ యవాగులను సిద్ధముచేసి అతిసారములయందు త్రాగవలెను. వైజెప్పినక్వాథములతోకూడ చిరుసెనగలనుకూడ చేర్చి క్వాథముల సిద్ధముచేసి యవాగువుల షక్యము చేయునది.

ఇచ్చట—మయ్యూకుపొన్న, కోలపొన్న, వాకుడు, పెద్దములక, వల్లేరు అను నీయైడింటికేళ్లు చేరినసముదాయము స్థిరాదిగణము. బల (చిట్టాముట్టి), అతిబల (పేరాముట్టి), మహాబల (స్వనామఖ్యాతము), నాగబల (బిబిలిక), అను నీనాల్గును బలాచతుష్టయము. ఈబలాచతుష్టయము బలాభేదముగా చేరినవని భావప్రకాశకారుడు చెప్పెను. చెరకు, కుశపర్మ, చెల్లపర్మ, పరిపైరు అను నీనాల్గువేళ్లునుచేరి ఇత్వాదిశబ్దముచే జెప్పబడును. మరియు ‘వటాదీనాం’ అనుపాఠమున మట్టి, అత్తి, రావి, జువ్వి, కలజువ్వి అనుచీరపంచకమును గ్రహించునది.

—ॐ ఇంకొకయవాగువు. ॐ—

మూ. కచ్చురామూలశాల్యాది తణ్ణులైరుపసాధితాః,
దధి తక్రాఽఽరనాభాఽఽఘ్నీరేష్వితురనేఽపి వా. ౮౧
శీతాస్సశర్కరా ట్నోద్రాః సర్వాతీసారనాశనాః,
ససర్పిర్నరిచాఽజాజ్యః మధురా లవణాశ్శివాః. ౮౨

వ్యా. దూలగొండివేళ్లను, ఎఱ్ఱవరిరాజనములు మున్నగువరిధాన్యము యొక్క బియ్యమును, పెరుగు, మజ్జిగ, ఆరనాశమరుకాంజికము, అఘ్నకాంజికము (పుల్లనిగంజి), చెరకురసము అను నీద్రవములలో దేనిలోనైనకలిపి యవాగువుల సిద్ధముచేసి; అందు చక్కెరను, తేనెను, కలిపి; నెయ్యి, మిరియాలపొడి, జీలకర, మధురద్రవ్యములు, నైంధవలవణము అనువానినికూడ యథోచితముగ కలిపి చల్లగజేసి త్రాగించిన అతిసారము లన్నియు నివర్తించును. ఈయవాగువులన్నియు అతిసారములకు చాలప్రశస్తములుగ నుండును.

—ॐ పూర్వోక్తాతిసారచికిత్సాసంగ్రహము. ॐ—

భవంతి చాత్ర శ్లోకాః.—

మూ. స్నిగ్ధాఽఽఘ్నలవణమధురం పానం వస్తిశ్చ మారుతే కోష్ఠః,
శీతం తిక్తకషాయం మధురం పితౌ చ రక్తే చ. ౮౩
తిక్తోష్ణకషాయకటుశ్లేష్మణి; సక్లాహి వాతనుచ్ఛక్వతి,
పాచనమామే పానం, పిచ్ఛాఽసృగ్వస్తయో రక్తే. ౮౪
అతిసారం ప్రత్యుక్తం మిశ్రం ద్వద్వాదియోగజేష్వపి చ,
తత్రోద్ధేకవిశేషాత్ దోషేషూపక్రమః కార్యః. ౮౫

వ్యా. స్నిగ్ధంబును అఘ్నంబును నైంధవలవణముతో కూడినదియు మధురరసంబును నగుద్రవ్యముల సిద్ధమైనపాచనోషధమును త్రాగుటయు, అట్టియోషధములచే సిద్ధము చేయబడి కొంచెమువేడిగనుండు వస్తినీ ప్రయోగించుటయు వాతాతిసారమునందు ప్రశస్తములు. పిత్తాతిసారమునందును రక్తాతిసారమునందును తిక్త-కషాయ మధురరసద్రవ్యములతోను శీతవీర్యద్రవ్యములతోడను సిద్ధముచేసి చల్లగనుండుద్రవమును పానముచేయుటయు, అట్టియోషధముచే వస్తినీ ప్రయోగించుటయు ప్రశస్తము. శ్లేష్మాతిసారమునందు తిక్త-కషాయ-కటురసంబులును, ఉష్ణవీర్యంబులును నగుద్రవ్యములచే సిద్ధముచేయబడిన పానంబును, అట్టియోషధములచే సిద్ధముచేయబడిన వస్తినీ ప్రయోగించుట ప్రశస్తము. పురీషాతిసారమున పురీషమును వెడలనీయక నిరోధించునదియు, వాతమును హరించు

నదియు నగుద్రవ్యములచే సిద్ధమైనయాషధమును త్రాగుటయు, అట్టియాషధముచే వస్త్రీని ప్రయోగించుటయు ప్రశస్తము. ఆమాతిసారమున తుంగగడ్డలు, అతివస మున్నగు పాచన (ఆమమును పచింపజేయు) ఔషధములచే సిద్ధముచేయబడిన అంతరపానము యుక్తముగ నుండును. (ఆమావస్థయందు వస్త్రీ నిషిద్ధముకావున పానౌషధమును త్రాగించ వలెనని భావము). రక్తాతిసారమున పిచ్చావస్తీయు, రక్తముచే సిద్ధమైనవస్త్రీని ప్రయో గించుటయు ప్రశస్తము. (పిచ్చావస్తీ స్థలాంతరమున వివరింపబడినది. ఇవి ఆమాదులలో నొక్కొకదానిచే సంభవించునతిసారములకు వేరువేరుగ చికిత్సాసంగ్రహము.

మరియు—ఆమాదులలో రెండు - మూడు-నాలుగు-ఐదు-ఆరు పరస్పరము సంక్రమించిన సంస్థాతిసారములయందు వానివానికి ప్రత్యేకముగ జెప్పబడిన చికిత్సా యోగములను వానివానికనుగుణముగ నౌషధముల మిశ్రముగ కల్పించి యుపయోగింప వలెను. అందును ఆమాదులలో నేది యధికముగ నుద్రేకించియుండునో అట్టిదోషమునకు ప్రధానముగజేసి, అందుకు తగునట్లు ఔషధమును కల్పింపవలెను.

❧ అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము. ❧

తత్ర శ్లోకః.—

మూ. ప్రాస్థతికాస్సవ్యాపత్ క్రియాః, నిరూహః తథాతిసారహితాః,
రసకల్ప(కల్ప-)ఘృతయవాగ్వశోచ్ఛ్వాతాః గురుణా ప్రసృతసిద్ధౌచ.

వ్యా. ప్రస్థతిప్రమాణము నధికరించి కల్పించదగినవస్తులును, అట్టిమృదువస్తులచే సంభవించుజాడ్యాదివ్యాపత్తులును, వానిచికిత్సితములును, అతిసారములకు హితకరములైన నిరూహవస్తులును, అట్టియతిసారములకు రసముల నుద్దేశించి చికిత్స చేయవలసినవృషడు మధురాది, రసకల్పనావిధానంబును, అతిసారమున చికిత్స కుపయోగింపదగిన ఘృత యోగంబును, యవాగువులును ఇవియన్నియు ప్రాస్థతయోగికసిద్ధియను నీయధ్యాయమున గురువులగు నాశ్రేయమహర్షి చే నుపదేశింపబడినవి.

❧ అధ్యాయసమాప్తి. ❧

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసమ్పూరితే,
సిద్ధిస్థానే, ప్రాస్థతయోగీయాసిద్ధిర్నామ అష్టమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్యైరంగున నగ్నివేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరక సంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరిత సిద్ధిస్థానమున ప్రాస్థత యోగీయమను నెనిమిదవ యధ్యాయము సమాప్తము.

నవమాధ్యాయము.

అవతరణిక.—వస్త్రవ్యాపచ్యుక్తిత్వాబోధకమగు ప్రాస్తతయోగికసిద్ధిని చెప్పినపిదప త్రిమర్తములకు సంబంధించి సంభవించురోగములకు చికిత్సారూపమైన వస్త్రప్రయోగమును జెలుపునట్టి త్రిమర్తీయసిద్ధి యనునధ్యాయము చెప్పబడును. మరియు వస్త్రవ్యాపత్తులచే త్రిమర్తములకు జేరినవ్యాధులును సంభవించునుకావున వస్త్రవ్యాపచ్యుక్తిత్వాశేష మగుటంజేసి శిరస్సు మున్నగు మూడుమర్తములకు జేరినవ్యాధులచికిత్సను బోధించు ౨ స్తిమర్తీయసిద్ధి చెప్పబడును —

—౧౧ వస్త్రమర్తీయసిద్ధిప్రారంభము. ౧౧—

మూ. అథాతస్త్రమర్తీయాం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతి హస్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

వ్యా. హృదయము, శిరస్సు, వస్త్ర అనుసీమూడుమర్తములకు సంబంధించినరోగములచికిత్సనుబోధించు త్రిమర్తీయసిద్ధి యనునధ్యాయమును భగవానుడగు నాశ్రేయుడుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము లేకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

త్రిమర్తీయచికిత్సితమునందు విస్తరభిచే కొన్ని (త్రిమర్తములకు సంబంధించిన) వ్యాధులకు చికిత్స జెప్పబడలేదు. అట్టివ్యాధులును, వానిచికిత్సితములును ఈయధ్యాయమునందు చెప్పబడును. హృదయశిరో-వస్త్రరూపములైన మూడుమర్తములయందు సంభవించురోగములు త్రిమర్తశబ్దముచే జెప్పబడును. అట్టిత్రిమర్తరోగముల నధికరించి సాధ్యతారూపమైన సిద్ధి త్రిమర్తీయసిద్ధియని చెప్పబడును.

—౧౨ మర్తములసంఖ్య. ౧౨—

మూ. సప్తాత్తరం మర్తశతం అస్తి ౯ శరీరే స్కన్ధశాఖాసమాశ్రితమగ్నివేశ! తేషామన్యతమపీడాయాం సమధికా పీడా భవతి, చేతనానిబన్ధవై శేష్యాత్.

3

వ్యా. పాంచభౌతికమైన యీశరీరమునందు స్కంధమును (కంఠమునకు క్రిందుగను తొడలకు వైగనుండు మధ్యశరీరభాగము) శాఖలు (బాహువులు కాళ్లు) ఆశ్రయించి నూటయేడుమర్తములు మనుజునకుండును. ఈమర్తస్థానములయందు అభిమాతాది కారణములచే బాధ కల్గినచో మర్తములకంటె నితరస్థలములకన్న నధికమైనబాధ సంభవ-సిద్ధి—39

వించును. ఈమర్మముల మూటియందును తక్కినస్థలములకన్న నధికముగ చేతనాధాతువు ఆశ్రయించియుండును కావున వీనిలో జేసికైననొకదానికి అభిసూతము కల్గినయెడ మిక్కిలి బాధ కల్గునని భావము.

ఇచ్చట హస్తపాదాదుల కాశ్రయమై కంఠపాదములకు నడుమనుండు మధ్య శరీరభాగము స్కంధమనబడును. అట్టిశరీరము నాధారముగజేసి (యొకచెట్టుమోడును కొమ్మలు ఆశ్రయించి యుండువిధముగ) వ్యాపించి యుండుటంజేసి బాహువులును కాళ్లును శాఖలనబడును. మరియు నట్టిశరీరమధ్యభాగమును రక్షాదిధాతువులునూడ నాధారముగ జేసికొని వ్యాపించునుకావున రసరక్షాదిధాతువులును శాఖాశబ్దముచే గ్రహింపబడును.

వైజెష్ఠబడిన నూటయేడుమర్మములలో నలవదినాల్గు శాఖల నాశ్రయించి యుండును. తక్కిన ఆరువదిమూడుమర్మములును స్కంధమునాశ్రయించి యుండును. ఈవిభాగమును సుశ్రుతాచార్యు లిట్లుచెప్పెను.—“లేహ మేకాదశ ఏకస్త్రిక్ సఖీ భవంతి. ఏతేనేతరసఖీ బాహూవ్యాఖ్యాతౌ, ఉదరోరసోద్ధౌదశ, చతుర్దశ పుష్టే, గ్రీవాం ప్రత్యుర్ధ్వం సప్తత్రింశత్.” (సుశ్రుత. శా. అ. 6. సూ. 4.) వీని ప్రత్యేకవిభాగము సుశ్రుతమున చూడదగును.

— ౧౭ మర్మములలో హృదయ-శిరో-వస్తిమర్మములకు ప్రాధాన్యము. ౧౭ —

మూ. తత్ర శాఖాశ్రితేభ్యో మర్మభ్యః స్కంధాశ్రితాని గరీయాంసి,
శాఖానాం తదాశ్రితత్వాత్. స్కంధాశ్రితేభ్యోఽపి హృత్-వస్తి-
శిరాంసి; తన్మూలత్వాచ్చరీరస్య. ౪

వ్యా. వైజెష్ఠినరీతిగ స్కంధమును శాఖలను ఆశ్రయించినమర్మములలో శాఖల నాశ్రయించిన మర్మములకన్న స్కంధము నాశ్రయించినమర్మములు ప్రధానములు. శరీరమునందలి శాఖలు స్కంధము నాధారముగ జేసికొని యుండునుకావున అట్టిశాఖల కాధారముగనుండు స్కంధము నాశ్రయించినమర్మములు ప్రధానములని భావము. మరియు నట్టిస్కంధము నాశ్రయించియుండు మర్మములలో హృదయము, వస్తి, శిరస్సు అనుమూడుమర్మములుకు శరీరమునకు మూలాధారములై యుండునుకావున హృద్వస్తి శిరోమర్మములుమూడు ముఖ్యముగ ప్రధానములు.

ఇచ్చట నీనిర్ణయము నెరుంగునది:—శరీరమునందలి హస్తపాదాదిరూపములైన శాఖలు మధ్యశరీరరూప మైనస్కంధము నాధారముగ జేసికొని యుండును. అట్టిశాఖల

నాశ్రయించిన మర్తములకన్న ప్రత్యక్షముగనే స్కంధము నాశ్రయించినమర్తములు ప్రధానములు. మరియు స్కంధమున జనించిన రసాదిధాతువులచే కాఖలు పోషింపబడును. స్కంధమున కేవిధమైన యభిఘాతము కల్గినను కాఖలకుంగూడ బాధసంభవించును. సద్యః ప్రాణహరమర్తములలో హృదయశిరోవస్తీమర్తములు చేరినవి. ఈకారణములచేత సీమర్తములు మూడును ప్రధానములు. సద్యః ప్రాణహరమర్తములు సుశ్రుతముగ నిట్లు చెప్పబడినవి:—“శృఙ్ఖాటకాన్యధిపతిః శఙ్ఖా కణ్ఠశిరోగుదమ్, హృదయం వస్తీనాభీచ ఖ్వున్తి సద్యో హతాని వై” (సు. కారీ. అ. ౬.)

మరియు ప్రాణములకాధారములైనవానిలో సీమర్తములు మూడును ప్రధానములని ప్రాధాన్యమును సుశ్రుతు లిట్లు చెప్పెను:—“సప్తాక్షరం మర్తశతం యదుక్తం శరీర సంఖ్యామధికత్యక్త, తేషా మర్తాణి వస్తీ హృదయం శిరశ్చ ప్రధానభూతాన్యవయో వదన్తి, ప్రాణాశ్రయాత్తానపి వీడయన్తో వాతాదయోఽసూనపి వీడయన్తి” (సు. కా. అ. ౬.).

హృదాశ్రితధమనులు. ౧

మూ. తత్ర హృదయే దశ ధమన్యః ప్రాణాఽపానౌ మనోబుద్ధిశ్చేతనా మహాభూతాని చ నాభ్యామరా ఇవ ప్రతిష్ఠితాని. ర

వ్యా. వైజేప్పబడిన మూడుమర్తములలో హృదయమర్తమునందు ఓజోవహములైన పదిధమనులును, ఉచ్ఛ్వాస.నిశ్వాసరూపములైన ప్రాణాపానంబులును, అంతఃకరణ రూపమైన మనస్సును, బుద్ధియు, బుద్ధివృత్తులలో జేరినచేతనంబును (జ్ఞానము), సూక్ష్మ రూపములైన మహాభూతంబులును (పృథివ్యాదిపంచమహాభూతములయొక్క సుసూక్ష్మంశంబులు), ఇవియన్నియు (చక్రముయొక్క మధ్యభాగముననుండు బండికుండను కొయ్యలతో చేయబడిన ఆకులు ఆధారముగ జేసికొని యుండురీతిగ) హృదయము నాధారముగ జేసికొని యుండును.

ఇచ్చట అర్థేదశమహామూలీయమున “తేనమూలేన మహతా మహామూలా మతా దశ, ఓజోవహశ్శరీరేఽస్తి విధమ్యస్తే సమస్తతః” (చ. సూ. అ. ౩౦) అని యుపక్రమించి చెప్పబడినధమనులు “దశ ధమన్యః” అనుపదముచే ననువదించబడినది. “ప్రాణాఽపానౌ” అనుచోట సుప్రసిద్ధములైన ప్రాణ-అపానవాతములనే యర్థమును కొందరు చెప్పెదరు.

❧ శిరోమర్త్యాశ్రితవివరణము. ౧❧

మూ. శిరసి ఇద్వియాణి, ఇద్వియప్రాణవహాని చ ప్రోతాంసి, సూర్య
మివ గభస్తయః సంశ్రితాని. ౧

వ్యా. శిరస్సునందు చక్షురాదీంద్రియములను, ఆయాఇంద్రియములకు దర్శనాది
శక్తిని వహించు ప్రోతస్సులను సూర్యుని కిరణములు ఆశ్రయించియుండువిధమున ఆశ్ర
యించి యుండును. ఇంద్రియశక్తిని వహించు ప్రోతస్సులు సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడి
నవి.—“శబ్దరూపరసగంధాః అష్టాభిః గృహ్ణీతే” (సు. కా. అ. ౯.)

❧ వస్త్రీమర్త్యాశ్రితవివరణము. ౧❧

మూ. వస్త్రీస్తు ఘోలగుదముష్క సేవనీశుక్రమాత్రవాహినీనాం నాడీ
(లీ) నాం మధ్యే మూత్రాధారోఽమృజవహానాం సర్వప్రోత
సాముదధిరిన, ఆపగానాం ప్రతిష్ఠా (ప్రతిష్ఠితో భవతి); బహు
భిశ్చ తన్మూలైః మర్త్యసంజ్ఞకైః ప్రోతోభిః గగనమివ దినకరకరైః
వ్యాప్తమిదం శరీరమ్. ౬

వ్యా. వస్త్రీమర్త్యము ఘోలగుదమునకును, నృషణములకును, సేవనులకును, శుక్ర
మును వహించునాడులకును, మూత్రమును వహించునాడులకును నడుమనుండి మూత్ర
మున కాధారమై (పలుదెరంగులనుండి వచ్చునదులకన్నిటికిని సముద్రము బోలె) ప్రోత
స్సుల కన్నిటికిని ఉనికిపట్టె యుండును. అట్టివస్త్రీకి సంబంధించి మర్త్యసంజ్ఞకములై
(మర్త్యములను పోషించు) ప్రోతస్సులచేతను (సూర్యకిరణములచే నాకసము ఆవరింపబడిన
రీతిగ) ఈ శరీరము వ్యాప్తింపబడియుండును.

❧ హృదయాదిమర్త్యత్రయరక్షణావశ్యకత. ౧❧

మూ. తేషాం త్రయాణాం అన్యత్రమస్యాపి భేదాత్ ఆశ్వేవ శరీరభేద
స్యాత్, ఆశ్రయనాశాత్ ఆశ్రితస్యాపి వినాశః; తదుపహూ
తాత్తు ఘోరతరవ్యాధిప్రాదుర్భావః; తస్మాదేతాని విశేషేణ
రక్ష్యాణి బాహ్యభిఘాతాత్ వాతాదిభ్యశ్చ. ౭

వ్యా. లోకమునం దాశ్రయమునకు నాశముకల్గినచో నాశితమునకును నాశము
కల్గును కావున అతైరంగుననే మైవివరింపబడిన హృదయ-శిరో-వస్త్రీ మర్త్యములలో
గేదైననొకదానికి భంగము కల్గినపుడు దాని (హృదయమున) కాశ్రితమగు శరీరంబున

కును అతిశీఘ్రముగ హానికల్గును. కొంచెము వికృతికల్గినపుడు శరీరమునకు క్రూరమైన వ్యాధులు కల్గును. కావున వైద్యేషిన మర్తములమూడిటిని బాహ్యకారణములచేనైనను వాతాదిత్రిదోషములవలనను ఏవిధమైనబాధ గల్గనీయక మిగుల జాగరూకతతో కాపాడవలెను. (శరీరారంభకములైన ప్రధానధమనుల పదిటికిని హృదయము ఆశ్రయముకావున శరీరమున కాశ్రయమని చెప్పబడును.)

❧ హృదయమర్తాభిఘాతమున కల్గువ్యాపత్తులు. ❧

మూ. తత్ర హృద్యభిహతే తే కాసశ్వాసబలక్షయకర్ణశోషక్లోమాకర్షణ జీహ్వనిర్గమముఖతాలుశోషాఽపస్తారోన్మాద ప్రలాపచిత్త నాశాదయస్సయః ౮

వ్యా. వైద్యేషిన మూడుమర్తములలో హృదయమర్తమునకు వాతాదులచేనైనను బాహ్యకారణములచేనైనను అభిఘాతము కల్గినపుడు కాస-శ్వాసములు, బలక్షయము, గొంతెండుట, క్లోమాకర్షణము (క్లోమమున లాగినట్లు బాధ), నాలుక బైటవెడలుట, నోరును తాలువులును చెవులేక యొండుట, అపస్తారము, ప్రలాపము, (అసంబద్ధముగ మాటలాడుట), చిత్తనాశము ఇవి మున్నగురోగములు సంభవించును.

❧ శిరోమర్తాభిఘాతమున కల్గురోగములు. ❧

మూ. శిరస్యభిహతే—మన్యాస్తంభాద్దితచక్షుర్విభ్రమమోహోద్వేష్టనచేష్టానాశ కాసశ్వాసహనుగ్రహమూకగద్గదత్వాఽక్షీనిమీలన గణ్డస్పద్దనజృమ్భణాలాలాప్రావస్వరహానివదనజిహ్వాత్వాదీని. ౯

వ్యా. శిరస్సు వాతాదులచే వికృతి జేందినపుడు మన్యాస్తంభము, అద్దితవాతము, చక్షుర్విభ్రమము (కండ్లు తిరుగుట), మూర్ఛ, ఉద్వేష్టనము (శిరస్సున మెలిచెట్టినట్లుబాధ), చేష్టానాశము (అవయవములు చేష్టల దక్కియుండుట), కాసశ్వాసములు, హనుగ్రహము (అంకిళ్లు బిగదీయుట), మూగితనము, గద్గదస్వరము, కండ్లు మూతబడుట, గండ్లస్పలములు అదరుట, ఒడలిపిరుపులతో నావలంతలు, నోట జొల్లుకారుట, కంఠస్వరము వెడల కుండుట, నోరు వంకరటింకరగనగుట ఇవి మున్నగువ్యాధులు కల్గును.

❧ పస్తిమర్తాభిఘాతమున కల్గువ్యాధులు. ❧

మూ. వస్తౌ తు—వాతమూత్రవరోఽపిగ్రహవజ్జణ మేహనవస్తిశూల కుణ్డలోదావర్త గుల్తాఽనిలాఽష్ఠీలోపస్తమ్భనాభికుక్షిగుదశ్రోణి గ్రహాదయః. ౧౦

వ్యా. వస్త్రీయందు వికృతి కల్గినపుడు వాతము మూత్రము పురీషము సరళముగ వెడలక అడ్డుపడును. గజ్జలయందును మేఘమునందును వస్త్రీ (మూత్రాశయము), యందును పోటు కల్గును. మరియు వస్త్రీయందు కుండలాకారముగ త్రిప్పినట్లు బాధ, ఉదావర్తము, గుల్మము, వాతాస్తీల, వస్త్రీస్తమ్భము, నాభీయందును కుక్షీయందును గుదమునందును పిరుదులయందును నొప్పి, ఇవిమున్నగురోగంబులును సంభవించును.

❧ మర్దాశ్రితవ్యాధిచికిత్సలలో వస్త్రీకర్మప్రాశస్త్యము. ❧

మూ. వాతాద్యుపసృష్టానాం త్వేషాం లిక్తాని చికిత్సితే సక్రియావిధీ న్యుక్తాని. కిస్త్యేతాని విశేషతోఽనిలాత్ రక్త్యాణి; అనిలో హి పిత్తకఫసముదీరణే హేతుః, ప్రాణమూలం చ; స వస్త్రీకర్మసాధ్య తమః, తస్మాన్న వస్త్రీసమం కిశ్చిత్కర్మ మర్తపరిపాలనమస్త్రీ ౧౧

వ్యా. హృదయాదిమర్తములు మూడును వాతాదులచే వికృతి నొందునపుడు కల్లలక్షణంబులును, వానిచికిత్సావిధానంబులును చికిత్సాస్థానమందలి త్రిమర్మీయ చికిత్సితమున చెప్పబడినవి. మరియు నీమర్తములుమూడును వాతమువలన వికృతి నొంద కుండునట్లు కాపాడవలెను. వాతము పిత్తకఫములను ప్రేరేపించుటకు హేతువును, ప్రాణములకు మూలాధారంబు నైయుండును, కావున మర్తముల నాశ్రయించి సంభవించు వ్యాధు లన్నిటియందును వాతవికృతి కల్గినీయక కాపాడవలెను. అట్టివాతము కేవలము వస్త్రీకర్మచే సాధింపదగియుండును. కావున మర్తముల కాపాడుటకు వస్త్రీకర్మతో సమానమైన వేరొండుచికిత్స కానరాదు.

వివరణము—“పిత్తం షణ్ణ కఫః షణ్ణః షణ్ణవో మలధాతవః, వాయునా యత్ర సీయంతే తత్రగచ్ఛన్తి చేతరే” అనుప్రమాణము ననుసరించి పిత్తకఫాదుల ప్రేరేపించుటకు వాతము ప్రధానకారణము. జీవితమునకును ఆధారమైనది. కావున అట్టివాతమువలన మర్తములకు బాధ కల్గినీయక కాపాడుట ముఖ్యకర్తవ్యము. అట్టియెడ యజ్జఃపురషీయ మున “వస్త్రీర్వాతహరాణాం” (సూ. అ. ౨౧, సూ. ౪౧) అని అగ్ర్యాధికారమున వాతహరచికిత్సలలో వస్త్రీ శ్రేష్ఠమని చెప్పబడినదికావున తక్కినచికిత్సలకన్న వస్త్రీ ఉత్త మోత్తమమని తెలిసెడి, మర్తములపరిపాలన చేయదలంచినవారు వస్త్రీకర్మమునే చేయవలె నని సముదితార్థము.

— ఆ ప్రధానమర్త పరిపాలనోపాయము. —

రా. తత్ర షడాస్థాపనస్కున్ధా విమానే ద్వౌచానువాసస్కున్ధౌ, ఇహ చ విహితా వస్త్రీ, బుద్ధ్యా విచార్య మహామర్తపరిపాలనార్థం ప్రయోజయేత్, వాతవ్యాధిచికిత్సాం చ. ౧౨

వ్యా. అందు విమానస్థానమున జెప్పబడిన మధురావరసభేదములచే నారువిధమున నిరూపవస్త్రీ ద్రవ్యస్కంధములను, స్థావరజంగమస్నేహభేదములచే రెండువిధములైన నువాసన ద్రవ్యస్కంధములను, ఈసిద్ధిస్థానమున జెప్పబడిన నిరూప-అనువాసనవస్తులను మనించి, దోషము, ధోషధము మున్నగుపదివిషయములకు చక్కగ బుద్ధిచే విచారించి, ట్టివస్తులను, వాతవ్యాధికి చెప్పినచికిత్సములనుకూడ ప్రధానమర్తముల కాపాడుటై ప్రయోగింపవలెను.

ఇచ్చట విమానస్థాన రోగభిషగ్నితీయమున “తద్యథా జీవకర్షభకా” (వి. అ. ౮. ౧౨౮. ౧౭౯. ౧౮౪) అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన నిరూపవస్తువయోగ్యములగు ధరు-అష్ట-లవణ-కటు-తిక్త-కషాయస్కంధముల నారించిని; “అనువాసనం తు స్నేహవ-స్నేహాస్తు ద్వివిధః, స్థావరాత్త్వో జడమాత్త్వకశ్చ.....సంస్కారవిశేషాత్” (వి. అ. ౮. సూ. ౧౯౦) అనువాక్యముచే జెప్పబడిన అనువాసనార్హ స్నేహస్కంధముల రెంటిని యెరుంగునది. మరియు “బుద్ధ్యావిచార్య” అనుచోట, వస్త్రీహస్త్రీయమున సమీక్ష్య దోషాషధి.....సిద్ధిమన్తి” (వి. అ. ౩) అని నిర్దేశింపబడిన దోషము ధోషధము మున్నగువిచార్యాంశముల పదింటి నెరుంగునది.

— ఆ హృదయమర్తము వాతము వికృతిజెందినచో చికిత్స. —

మూ. భూయశ్చ హృది ఉపసృష్టే వాతేన హిఙ్గుచూర్ణం లవణానామ న్యతమచూర్ణసంయుక్తం, మాతులుఙ్గస్య రసేన అన్యేన వాష్ణేన హృద్యేన వా పాయయేత స్థిరాది ష్ఙ్గామూలీరసః సశర్కరః పానార్థమ్, బిల్వాదిష్ఙ్గామూలరససిద్ధా చ యవా గూః హృద్రోగవిహితం చ కర్త. ౧౩

వ్యా. హృదయము (వాతముచే) వికృతి నొందినపుడు ఇంగువను పొంగించి చూర్ణముచేసి యాచూర్ణమును సైంధవాది లవణములలో జేసినైన నొకదానిని చూర్ణము చేసి కలిపి, మాతులుంగ (మూదీఫల) రసముతోపైసను, ఇతరములగు పుల్లని ద్రవము

లతోనైనను మనసుకించైన యథురసములతోనైనను కలిపి త్రాగించవలెను. మరియు స్థిరాది (హ్రస్వ) పంచమూలములకహయరసమును చక్కెర కలిపి పానమున కుపయోగించవలెను. బిల్వాది (మహా) పంచమూలముల చేర్చి కాచబడిన కహయముతో వక్షము చేయబడిన యవగువును త్రాగించవలెను. ఇవిగాక త్రిమర్క్తియ చికిత్సితమున జెప్పబడిన హృద్రోగ చికిత్సావిధియు చేయందగును.

— శిరోమర్ష వాతవికృతి చికిత్స. ౧౯ —

మూ. మూర్ధ్ని తు వాతోపస్పృష్టే అభ్యజ్ఞస్వేదనోపనాహస్నేహ పాన
నస్తః కర్తావపీడనధూమాదీని. ౧౮

వ్యా. శిరస్సు వాతముచే వికృతి నొందినపుడు అభ్యంగనము, స్వేదనము, ఉపనాహము, స్నేహపానము, నస్యకర్త, అవపీడననస్యము, ధూమపానము మున్నగుచికిత్సల చేయవలెను. (ఇచ్చట అవపీడనమనః—“కల్పాద్యైరవపీడస్తై తీక్ష్ణైః మూర్ధ్నిరేచనమ్” అని విధింపబడిన తీక్ష్ణములైన చూర్ణాదులచే చేయబడిన శిరోవిరేచన నస్యమని యెరుంగు నది.) అయ్యది ప్రధానముగ యాగికమని తెలియుటకై వేరుగ చెప్పబడెను.

— వస్త్రమర్ష వాతవికృతిచికిత్స. ౨౦ —

మూ. వస్త్రా తు-కుమ్భాస్వేదః, వర్తయః, శ్వామూదిభిః గోమూత్ర
సిద్ధోనిరూహః, బిల్వాదిభిశ్చ సురాసిద్ధః, శర కాశేక్షుదర్భగో
క్షురకమూలశృతక్షీరైశ్చ, (క్షీరం చ) త్రపునైర్వారుఖరాశ్వా
బీజయవఋషభకవృద్ధి కల్మితో నిరూహః, పీతదారుసిద్ధతైలేనా
నువాసనం, తైల్వకం చ సర్పిర్విరేకార్థం, శతావరీగోక్షురకబృ
హతీ కణ్ఠకారికాగుడూచీ పునర్నవోశీరమధుకద్విసారిబాలోద్ర
శ్రేయసీ కుశకాశమూలకమాయక్షీరచతుర్ధణం, బలావృషర్షభ
కఖరాశ్వుపకుంజీకా వత్సకత్రపునైర్వారుబీజశితివారకమధుకవ
చాశతపుష్పావృత్తభేదక వర్షాభూమదనఫలకల్కసిద్ధం తైలం,
ఉత్తరవస్త్రీర్నిరూహోవా శుద్ధస్నిగ్ధస్విన్నస్య వస్త్రీశూలమూత్ర
వికారహర ఇతి. ౧౯

వ్యా. వస్త్రీ వాతముచే వికృతినొందినపుడు కుంభీస్వేదంబును, ఫలవర్తలును, నిమానస్థానమున జెప్పబడిన శ్వామూదివర్షద్రవ్యములచేతను గోమూత్రముచేతను సిద్ధము

కేయబడిన నిరూపావస్థియు, బిల్వాది (మహా) పంచమూలముల కమాయముచేతను
పరామద్యముచేతను సిద్ధముచేయబడిన నిరూపావస్థియు నుపయోగింపదగును. (ఇచ్చట
పంభీస్వేదము స్వేదాధ్యాయమున—“కుమ్బిం వాతహరక్వాథ..... స్నేహైరసిల
రాశతైః” (చ. సూ. అ. ౧౪. శ్లో. ౬౧) అని చెప్పబడినదాని గ్రహించునది.
శ్యామాదిభిః’ అనుచోట రోగభిషగ్నితీయమున “శ్యామా త్రివృచ్చతురజ్ఞుశతీల్వకమహా
పృక్షసప్తలాశజ్ఞీసీదస్తీద్రవస్తీనామ్” (వి. అ. ౮. సూ. ౧౭౪) అని చెప్పబడిన నల్ల
తెగడ మున్నగు ద్రవ్యముల గ్రహించునది. “బిల్వాదిభిశ్చ” అనుచోట బిల్వాదిమహా
పంచమూలముల వైనను, వస్త్రీవ్యాపత్సిద్ధియందు—“బిల్వమూలత్రివృద్ధారు.....
ప్రేవ్యస్తమానయేత్” (సి. అ. ౭. శ్లో. ౧౧) అని నిర్దేశింపబడిన బిల్వాదిద్రవ్యముల
వైన గ్రహించునది.)

మరియు కాకిపెదరు, చెల్లుదర్భ, చెరకు, దర్భలు, పల్లేరు వీనిజ్వేలును చేర్చి
క్షీరపాకవిధిప్రకారము కాచబడిన ఆవుపాలును; దోసవిత్తులు, నక్కదోసవిత్తులు, భరాశ్వ
బీజ (ఓమము), యవలు, ఋషభకము, వృద్ధి అను సీద్రవ్యములకల్కమును చేర్చి
నిరూపావస్థిని విద్యుక్తప్రకారము చేయదగును. (ఇచ్చట “క్షౌరయవతీల్వకభృష్ట
కల్కితోవా నిరూపాః” అని ప్రాచీనకోశమున అధికపాఠమున్నది. యవక్షౌరము,
యవలు, లొద్దుకు వీనిని వేయించి కల్కముచేసి నిరూపావస్థియొగమునచేర్చి యవ
యోగించవలెనని యర్థము).

మరియు దేవదారునుచేర్చి సిద్ధము (పక్వము) చేయబడిన తైలమును (అనువాసన
ముగజేర్చి) నిరూపావస్థిని చేయవలెను. తిల్వకకల్పమున “లోధకశ్లేనమూత్రాష్ట
.....నర్పిషీ ద్వే చ సాధయేత్” (కల్ప. అ. ౧౦. శ్లో. ౧౬) అని చెప్పబడిన తిల్వక
ఘృతమును విరేచనమునకై యుపయోగింపవలెను.

ఓల్లి పీచర, పల్లేరు, పెద్దములక, వాకుడు, తిప్పలీగ, తెల్లగలిజేరు, వట్టివేరు,
అతిమధురము, తెల్లసుగంధపాల, నల్లసుగంధపాల, లొద్దుకు, సన్నరాష్టము, కుశదర్భ
జేళ్లు, చెల్లుదర్భజేళ్లు వీనినన్నిటినిచేర్చి కమాయము కాచి యాకమాయమును ఆవుపాలును
చేరి తైలమునకు నాలుగింతలగు తైలమున చేర్చి, అందు ఓట్టామట్టి, అడ్డనరము, ఋష
భకము, ఓమము, నల్లజీలకర, కొడిసెపాలవిత్తులు, దోసవిత్తులు, నక్కదోసగింజలు, శితి
వారక (దూసరిచెట్టు) వేరు, అతిమధురము, వస, సదాపవిత్రులు, పాపాణభేది, గలిజేరు,
మ్రంగకాయలు వీనినన్నిటిని కల్కముజేసి తైలమున కలిపి తైలపాకవిధిప్రకారము
పక్వముజేసి యుంచునది. రోగికి వైజెక్షిన్ తైలముతో నిరూపావస్థియైనను ఉత్తరవస్థి

నైనను చేయునది. తొలుత నిరూపావస్థిచే శోధనముచేసి స్నేహస్వేదవిధులజేసి పిమ్మట క్రింద జెప్పబడు విధిప్రకారము ఉత్తరవస్త్ర యోగించినయెడ వస్త్రీ(మూత్రాశయము) నందలి శూలంబును, మూత్రకృచ్ఛము మున్నగు మూత్రవ్యాధులును నివర్తించును. (ఇచ్చట శతావర్షాదిక్వాఢ్యములచే పరిభాషానుసారముగ కషాయముకాచి యాకషాయమును అవుపాలును చేరి తైలమునకు నాల్గుభాగములుగకల్పి, అందు బలాదికల్పమును తైలమునకు నాల్గవంతును కలిసి తైలపాకవిధిప్రకారము పక్ష్యము చేసి యాతైలముచే నిరూపా-ఉత్తరవస్త్రుల చేయవలెనని యెరుంగునది.)

❧ హృదయాది మర్మరక్షణావశ్యకత, వానిరక్షణోపాయసంగ్రహము. ❧

భవన్తి చాత్ర స్తోకాః—

మూ. హృదయే మూర్ధ్ని వస్త్రౌ చ నృణాం ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాః,
తస్మాత్తేషాం సదా యత్నం (యత్నాత్) కుర్యీత పరిపాలనే. ౧౬
ఆబాధవర్జనం నిత్యం స్వస్థవృత్తాఽనువర్తనం,
ఉత్పన్నార్తివిఘాతశ్చ మర్మణాం పరిపాలనమ్. ౧౭

వ్యా. హృదయమునందును శిరస్సునందును వస్తియందును మనుజులప్రాణములు ముఖ్యముగ నాధారముగ జేసికొని యుండును; కావున వాని మూటినీ కాపాడుట యందు యెల్లప్పుడు మిక్కిలి మెలకువతో ప్రయత్నమును సలుపవలెను. అట్టి మర్మములకు వికృతిని కల్పించు కారణముల వివర్ణించుటయు, స్వస్థవృత్తమున జెప్పబడిన దినచర్య ఋతుచర్య మున్నగునియమముల నియతముగ ననుసరించి యాచరించుటయు, తత్కాలమున వైజేష్ఠిన మర్మములకు సంభవించిన వ్యాధుల నుపేక్షింపక శీఘ్రముగనే తగుప్రతికారము చేసికొనుటయు హృదయాదిమర్మముల కాపాడుకొనుట కుపాయము లగును.

❧ హృదయాది మర్మత్రయరోగముల చికిత్సాప్రారంభము. ❧

మూ. అత ఊర్ధ్వం వికారా యే త్రిమర్మీయే చికిత్సితే,
న ప్రోక్తాః మర్మజాస్తేషాం కాంశ్చిద్వత్క్యమి సౌషధమ్. ౧౮

వ్యా. హృదయాది మర్మముల కూడింటికిని సంభవించు వ్యాధులును వానిచికిత్సలును త్రిమర్మీయ చికిత్సితమున కొన్నిజెప్పబడినవి. అందు (అధ్యాయవిస్తరభీతిచే) జెప్పక విడచినవానిలో కొన్నిటికి లక్షణంబులును వానిచికిత్సితములును ఈక్రింద జెప్పబడును.

—ॐ హృదయమర్చరోగములు, అందు అపతంత్రకవాతలక్షణములు, సంప్రాప్తియు. ॥—

మూ. కృధః వై వ్యః కోపవై ర్వాయుః స్థానాదూర్ధ్వం ప్రపద్యతే,
 వీడయన్ హృదయం గత్వా శిరశ్శ్చై చ వీడయన్. ౧౯
 ధనుర్వన్న మయేద్ధాత్రాణ్యాక్షిపేత్ మోహయేత్తథా,
 (నమయేచ్ఛాక్షివేచ్ఛాజ్ఞాన్యచ్ఛాప్తసం నిరుణధి చ),
 కృచ్ఛ్రేణ చాప్యశ్చస్వసితీ స్తభ్రాక్షోఽథ నిమిలనః ౨౦
 కపోత ఇవ కూజేచ్ఛ నిస్సంజ్ఞ నిస్సేవత వ్రకః,

వ్యా. వాతము స్వకారణములైన యాహారవిహారాదులచే ప్రకోపము నొంది తన స్థానమును వదలి వైకి వ్యాపించి, హృదయమున జేరి, యాథలమునందును శిరస్సునందును కణితలయందును నొప్పిని కల్గించుచు, అవయవముల నన్నింటిని వింటిదబ్బవలె వంచి కదలించుచు మూర్ఛ నొందించును. అప్పుడు మనుజుడు చాలకాలమునకు మిక్కిలి కష్టముచే నుచ్ఛ్వాసమును విడచును. కన్నులు స్తంభించి యరమోడుగూ మూసికొనును శరీరముపై ప్రజ్ఞ లేక చేష్టలదక్కి పావురమువలె కూయుచుండును. ఇయ్యది యపతంత్ర మనువాత రోగము.

—ॐ అపతానకవాతలక్షణములు. ॥—

మూ. దృష్టిం సం స్తభ్య సంజ్ఞాం చ హత్వా కణ్ఠేన కూజతి. ౨౧
 హృది ముక్తే నరః స్వాస్థ్యం యాతి మోహం వృతే పునః,
 వాయునా దారుణం ప్రాహుః ఏకే తదపతానకమ్. ౨౨

వ్యా. వైశిష్ట్యబడిన యపతంత్రమున దృష్టి స్తంభించి ప్రజ్ఞదస్పి కంఠమున గుట్టు గుట్టుమని కూయుచుండును. ఈలక్షణములు కేవల వాతము హృదయమున చేరినప్పుడు మాత్రము కల్గి మూర్ఛ నొంది, వాతము హృదయమును వదలినప్పుడు మూర్ఛనొందక తెలివితో నున్నయెడ నయ్యది యపతానక వాతమని కొందరాచార్యులు చెప్పెదరు. ఇయ్యది కేవలవాతముచేతనే సంభవించును; కావున మిక్కిలి దారుణమైనది.

(అపతంత్రకము వాతముచేతను కఫముచేతను సంభవించుటచే రెండువిధములు. అందు కఫముచే సంభవించుదానియందు సంజ్ఞతస్పియుండును. రెండవది వాతము హృదయమున చేరినప్పుడు ప్రజ్ఞతస్పి, హృదయమును వదలినపుడు ప్రజ్ఞ తెలిసియుండును. దీనిని అపతానకమని కొందరు చెప్పెదరు.)

—ॐ అపతంత్రకవాతహరప్రథమననస్యము. ॐ—

మూ. శ్వసనం కఫవాతాభ్యాం రుద్ధం తస్య విమోక్షయేత్,
తీక్ష్ణైః ప్రథమనైస్సంజ్ఞాం తాసు ముక్తాసు విన్దతి. ౨౩

వ్యా. కఫవాతములచే హృదయమున శ్వాసము వెడలనీయక అడ్డగింపబడియుండు నపుడు, మిక్కిలి తీక్ష్ణములైన ద్రవ్యములచే సిద్ధమైన ప్రథమననస్యమును ప్రయోగించి తొలుత శ్వాసబంధమును తొలగించవలెను. అట్టి నస్యముచే చేతనావహములగు ప్రోతస్సులలో నడ్డు పడలినవెంటనే మూర్ఛతోలగి తెలివి నొందును.

—ॐ శిరోవిరేచననస్యము. ॐ—

మూ. మరిచం శిగ్రుబీజాని విడజ్ఞం చ ఫణిజ్ఞకం,
ఏతాని సూక్ష్మచూర్ణాని దద్యాచ్ఛీర్షవిరేచనమ్. ౨౪

వ్యా. మిరియాలు, మునగవిత్తులు, వాయువిడంగములు, మరువము వీనిని మిక్కిలి మెత్తని చూర్ణముగజేసి శిరోవిరేచనమునకై నస్యము చేయవలెను.

—ॐ అపతంత్రకహరయవక్వాఢపానము. ॐ—

మూ. తుమ్బురూణ్యభయాహిణ్ణు (హిణ్ణుతుమ్బురుపథ్యౌచ)
పౌష్కరం లవణత్రయమ్,
యవక్వాఢామ్బునా పేయం హృద్గ్రహేచాఽపతన్త్రకే. ౨౫

వ్యా. తుంబురులు, కరకకాయలు, ఇంగువ, పుష్కరమూలము, లవణత్రయము (సైంధవ-సౌవర్ణల-బిడాలవణములు) వీనిని సమభాగములుగగూర్చి చూర్ణముచేసి, యవల కషాయానుపానముతో త్రాగినయెడ అపతంత్రకవాతంబును, హృదయమున పట్టును నివర్తించును.

—ॐ అపతంత్రకహరహింగాద్వికాశపానము. ॐ—

మూ. హిణ్ణస్త్వప్లువేతసం శుణ్ఠీం ససౌవర్చలదాడిమం,
పిబేత్ ; వాతకఫఘ్నం చ కర్తవ్యద్రోగనుద్ధితమ్ ౨౬

వ్యా. ఇంగువ, అష్టవేతసము (పుల్లప్రబ్బలి), శుంఠి, సౌవర్చలలవణము, దానిమ్మ బెరడు వీనిని కషాయము కాచి త్రాగవలెను. మరియు వాతకఫముల హరించునదియు, హృద్గోగహరంబులును నగుచికిత్సా విధానమంతయు నపతంత్రకవాతమున మిక్కిలి హితముగ నుండును.

—ॐ ఆవతంత్రకమున శోధన (నిరూపా) వస్త్రీషేషము. ౧౮—

మూ. శోధనాః వస్త్రయస్త్రీజ్ఞాః న హితాస్త్ర్యకృత్స్నశః,
సౌవర్చలాభయావ్యోమైః సిద్ధం తస్మై ఘృతం హితమ్ ౨౭

వ్యా. ఆవతంత్రకవాతమున (నిరూపా) శోధనవస్త్రులును తీక్షణముగనున్నవి విశేషముగ హితకరములు కానేరవు. మరియు సౌవర్చలలవణము, కరకకాయలు, త్రికటుకములు వీనిని చేర్చి వక్షముచేయబడిన ఘృతమును శోధనమునకై యుపయోగించుట హితకరము. (“శోధనాః వస్త్రయః కృత్స్నశః న హితాః” అని చెప్పబడువలన ఆవతంత్రకవాతమున శోధనమునకై వస్త్రుల విశేషముగ నుపయోగింపక స్వల్పముగ నిరూపానస్తి నుపయోగింపదగునని తెలిసిడి.)

—ॐ తంద్రానిదానము, సంప్రాప్తీయు. ౧౯—

మూ. మధురస్నిగ్ధగుర్వన్న(ప్లు)సేవనాత్ చిస్తనాత్ శ్రమాత్,
శోకాత్ వ్యాధ్యనుషణ్ణాచ్చ వాయునోదీరితః కఫః. ౨౮
యదాఽసౌ సమవస్కన్ధ్య హృదయం హృదయాశ్రయాత్,
సమావృణోతి జ్ఞానాదీన్ తదా తన్ద్రోపజాయతే. ౨౯

వ్యా. మధురంబును స్నిగ్ధంబును గురుత్వముకల్గినదియు నగునన్నమును భుజించుట వలనను, దుఃఖమువలనను, చింతనారూపమైన మనోవ్యాపారముచేతను, శ్రమవలనను ఇతరవ్యాధులనునరించి యుండుటవలనను ప్రకోపము నొందినవాతముచేత కఫము ప్రేరేపింపబడి హృదయమున జేరి బాధించి, హృదయము నాశ్రయించియుండు సంజ్ఞావహాస్రోతస్సుల నడ్డగించి జ్ఞానవిజ్ఞానాది మనోవ్యాపారములను నిరోధించినపుడు తంద్రును కల్గించును.

—ॐ తంద్రాలక్షణములు. ౨౦—

మూ. హృదయే వ్యాకులీభావః వాక్చేష్టేద్వియగౌరవం,
మనోబుద్ధ్యప్రసాదశ్చ తన్ద్రాయాః లక్షణం మతమ్ ౩౦

వ్యా. అట్టియెడ హృదయమున వ్యాకులముగనుండును. మాటలాడుటకును అంగికవ్యాపారములకు చక్షురాదీంద్రియవ్యాపారములకును కష్టముగ నుండును. మనస్సును బుద్ధియు నిర్చలముగాక మందగించి యుండును. ఇవియన్నియు తంద్రావ్యాధికి లక్షణములు.

— శం ద్రా చి కి త్స ము. ౨౭ —

మూ. కఫఘ్నం తత్ర కర్తవ్యం శోధనం శమనాని చ,
వ్యాయామో రక్తమోక్షశ్చ భోజ్యం చ కటుతి క్తమ్. 3౧

వ్యా. శం ద్రా వ్యాధియందు కఫమునుహరించు శోధనంబును శమనౌషధంబులును, వ్యాయామంబును, రక్త మోక్షంబును, కటు-తి క్తరసములైన పదార్థముల భుజించుటయు, హితములుగ నుండును.

— శం ద్రా చి కి త్స ము. ౨౮ —

మూ. మూత్రైకసాదో, జతరం, కృచ్ఛ్చముత్సృజ్యసంక్షయౌ,
మూత్రాఽతీతోఽనిలాష్ఠీలా వాతవస్తుష్ణనూరుతౌ. 3౨
వాతకుణ్డలికా, గ్రన్థిః విఘ్నతో వస్త్రీకుణ్డలం,
త్రయోదశై తే మూత్రస్య దోషాః; తాన్ లిజ్జతశ్శృణు. 33

వ్యా. మూత్రైకసాదము, మూత్ర జతరము, మూత్రకృచ్ఛ్చము, మూత్రోత్సంగము, మూత్ర సంక్షయము, మూత్రాఽతీతము, అఽష్ఠీల, వాతవస్త్రీ, ఉష్ణవాతము, వాతకుండలిక, రక్తగ్రంథి, విఘ్నోపశాంతము, వస్త్రీకుండలము అను నీవదిమూడురొగములును మూత్ర మునకు సంబంధించినవి. వీనిలక్షణములన్నియు నీక్రింద వివరింపబడును.

(ఇచ్చట చెప్పబడిన మూత్రవ్యాధులు, త్రిమర్తీయచికిత్సమున—“వ్యాయా మతీక్షౌషధ రూక్షమధ్య...” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన మూత్రకృచ్ఛ్చములకన్న పేరైనవని యెరుంగునది.)

— శం ద్రా చి కి త్స ము. ౨౯ —

మూ. పిత్తం కఫో ద్వయం వాపి వస్తా సంహన్యతే యదా,
మారుతేన తదా మూత్రం రక్తం పీతం ఘనం సృజేత్. 3౪
సదాహం శ్వేతసాన్ద్రం వా, సర్వైర్వా లక్షణైర్వృతం,
మూత్రైకసాదం తం విద్యాత్; పిత్తశ్లేష్మహరై ర్జయేత్. 3౫

వ్యా. పిత్త-కఫములు వేరువేరుగనైనను రెండును చేరియైనను ప్రశోభము నొంది వస్త్రీయందు వాతము నడ్డగించి దీనితో కలిసి యుష్మదుండునో, అప్పుడు రక్తపీతవర్ణములు కల్గి చిక్కనైన మూత్రమును వెడలించును. లేక శ్వేతవర్ణము కల్గి చిక్కనైన మూత్రము నైన వెడలించును. లేక వైశిష్ట్యవర్ణము లన్నిటితో కూడిన మూత్రమునైన వెడ

య. ఇయ్యది మూత్రకసాదమని చెప్పబడును. ఈవ్యాధికి పిత్తకఫముల హరించు ధములచే చికిత్స చేయవలెను.

ము:—

మూత్రకసాదము మూడువిధములు.—అందు ప్రకుశితమైపిత్తము వాత నిరోధించి వాతముతో కలిసినపుడు జనించినది యొకటి. ఈభేదమున రక్తకషయము మూత్రమువెడలును. కఫము ప్రకుశితమై వాతముతో కలియుటచే సంభవించునది మరొకటి. ఈభేదమున మంటలో కూడి శ్వేతవర్ణంబును చిక్కనయు మైనమూత్రము వును. వైజ్ఞేషిని పిత్తకఫములరెండును ప్రకోపము నొంది వాతముతో కలిసినపుడు చినది మూడవది. దీనియందు వైజ్ఞేషిని రెంటిలక్షణము లన్నియుకలిసి మూత్రము వును. ఈమూటికిని పిత్తశ్లేష్మహరములైన చికిత్సల చేయవలెను. వాతమునకు కఫములచే నావరణముకల్గుటయే ప్రకోపకారణముకాని వేరొందు కారణములేదు. కావున పిత్తశ్లేష్మముల జయించినచో వాతము తనంతటనే శమించునని యుద్దేశించి పిత్తహరచికిత్సయే విధించబడినది.

❧ (2) మూత్రజతరలక్షణము. ❧

౧. విధారణాత్పృతిహతం వాతోదావర్తితం యదా,
పూరయత్యుదరం మూత్రం తదా తదనిమిత్తరుక్. 3౬
అపక్తిమూత్రవిటస్సజైః తన్మూత్రజతరం వదేత్,

వ్యా. మూత్రమును విసర్జించవలసినపుడు వెడలసీయక దానివేగమును నిరోధించు వాతము ప్రతిహతమగుటనొంది మూత్రమును పైకిమరలించును. అట్టియెడ ప్రతిహత మూత్రము సంచితమై యుదరమును పూరించును. అయ్యది కారణము తెలియకయే కల్గించును. ఆహారము జీర్ణముకాక మలమూత్రములు వెడలక బంధించును. ప్రియది మూత్రము జతరమున పూరించి యుండుటచే మూత్రజతరమని యన్వర్థముగ బడును.)

❧ మూత్రజతరచికిత్స. ❧

౧. మూత్రవైరేచనీం తత్ర చికిత్సాం సమప్రయోజయేత్. 3౭
హింజుద్విరుత్తరం చూర్ణం త్రిమర్శియే ప్రకీర్తితం,
హన్యాన్మూత్రోదరానాహమాధ్మానం గుడమేడ్రయోః. 3౮
(హన్యాన్మూత్రాదిసజ్ఘాతం వ్యాధించగుడమేడ్రయోః)

వ్యా. వైశేషిక మూత్ర జతరమునందు మూత్రమును బైటవెడలించు, చికిత్సను ప్రయోగము చేయవలెను. మరియు త్రిమర్షీయచికిత్సమున జెప్పబడిన ద్వీరుత్తరహిం గ్వాదిచూర్ణమును సేవించినచో మూత్రోదరంబును, అనాహంబు (కడుపుబ్బరము)ను, గుఱమునందును మేఘ్రమునందును కల్లఆధ్వానంబును నివర్తించును. (ఇచ్చట త్రిమర్షీయ మున—“ద్వీరుత్తరం హింగు.....సమారణఘ్నమ్” (చ-చికిత్స. అ. ౨౬. శ్లో. ౨౦) అని చెప్పబడిన ద్వీరుత్తరహింగ్వాదిచూర్ణమును గ్రహించునది.)

—౩ (౩) మూత్రకృచ్ఛలక్షణము. —

మూ. మూత్రితస్య వ్యవాయాత్తు రేతో వాతోద్ధతం చ్యుతం,
పూర్వం మూత్రస్య పశ్చాద్వా స్రవేత్ కృచ్ఛం తదుచ్యతే.

వ్యా. మూత్రము వెడల నన్నప్పుడు దాన్నినిరోధించి అప్పుడే సంభోగముచేసిన యెడ రేతస్సు స్వస్థానమునుండిజూరి వాతముచే నిరోధింకబడి మూత్రమునకు ముందైనను వెనుకనైనను స్రవించును. అయ్యది మూత్రకృచ్ఛమని చెప్పబడును. (ఈకృచ్ఛ)ము త్రిమర్షీయమున చెప్పినదానికన్న నిశరమైనది.)

—౪ (4) మూత్రోత్సక్తలక్షణము. —

మూ. స్వవైగుణ్యానీలాక్షేపైః కిఞ్చిత్ మూత్రస్య తిష్ఠతి,
మణిసన్ధౌ స్రవేత్ పశ్చాత్ తదరుగ్వాఽథ చాతిరుక్. ౪౦
మూత్రోత్సక్తస్యః విచ్ఛిన్నం ఉచ్ఛేషగురు శేషసః,

వ్యా. వాతము స్వకారణములచే ప్రకోపమునొంది మూత్రమును అడ్డగించుటచేత మూత్రములో కొంచెము మేఘ్రముయొక్క మణిసంధియందు నిలబడియుండును. వృద్ధిసందినమూత్రమంతయు వెడలక కొంచెము మిగిలియుండుటవలన మేఘ్రము స్థూలమై కొంతకాలమునకు కిష్టుట నొప్పులేకయైనను మిక్కిలిబాధతో కూడియైనను మూత్రము కొంచెముకొంచెముగ నిలిచి నిలిచి వెడలును. ఇది మూత్రోత్సంగమని చెప్పబడును.

—౫ (౫) మూత్రక్షయలక్షణము. —

మూ. వాతాకృతిర్భవేద్వాతాత్ మూత్రే శుష్కతీ సంక్షయః. ౪౧

వ్యా. ప్రకుఠితమైనవాతమువలన మూత్రము శోషించి ఊడించిన నయ్యది మూత్ర సంక్షయమని చెప్పబడును. ఇది వాతలక్షణములు కల్గియుండును.

—ॐ (6) మూత్రాంతీతలక్షణము. ॐ—

మూ. చిరం ధారయతో మూత్రం త్వరయాన ప్రసర్తతే,

మేహమానస్య మద్దం వా మూత్రాంతీతస్స ఉచ్యతే. ౪౨

వ్యా. మూత్రము వెడల నున్నప్పుడు దానిని వెడలనీయక చాలకాలము బిగబట్టిన యెడ మూత్రము సరళముగ శీఘ్రముగ వెడలదు. ఒకవేళ బలాత్కారముగ వెడలించినచో మెలమెల్లగ వెడలును. ఇయ్యది మూత్రాంతీతమని చెప్పబడును.

—ॐ (7) ఆస్థీలా లక్షణము. ॐ—

మూ. ఆధ్వాపయక్ వస్తిగుదం రుద్ధ్వా వాయుశ్చలోన్నతాం,

కుర్యాత్తీవ్రార్ధిమస్థీలాం మూత్రవిణ్ణార్ధరోధినీమ్. ౪౩

వ్యా. వాతము ప్రకుపితమై వస్తియొక్కయు గుదముయొక్కయు మార్గము నడ్డగించియు బిగించి తీవ్రమైన వేదనతోకూడిన రాయినిమూత్రమున గల్గించును. ఇచ్చట చందలమై యున్నతముగ నుండును. మల మూత్రమార్గము నడ్డగించి వానిని వెడల నీయదు. ఈవ్యాధి ఆస్థీలయని చెప్పబడును.

—ॐ (8) వాతవస్తిలక్షణము. ॐ—

మూ. మూత్రం ధారయతో వస్తా వాయుః క్రుద్ధో విధారణాత్,

మూత్రరోధార్తికణ్డాభిః వాతవస్తిస్స ఉచ్యతే. ౪౪

వ్యా. మూత్రమును వెడలనీయక యడ్డుపరచినయెడ దానంజేసి వస్తియందు వాతము ప్రకౌశించి మూత్రమును వెడలనీయక వస్తియందే యడ్డగించును, దానంజేసి నొప్పియు బిలయు కలుగును. ఇయ్యది వాతవస్తి యని చెప్పబడును.

—ॐ (9) ఉష్ణవాత లక్షణము. ॐ—

మూ. ఉష్ణణా సోష్ణకం మూత్రం శోషయక్ రక్తపీతకం,

ఉష్ణవాతస్సృజేత్ కృచ్ఛాత్ వస్త్యస్థార్థిదాహవాక్. ౪౫

వ్యా. వాతము ప్రకుపితమై పిత్తమయొక్క వేడిచేత మూత్రమును శోషింపజేసి వేడికల్గి రక్తవర్ణముగనైనను పీతవర్ణముగ నైననుండు మూత్రమును మిక్కిలి కష్టముచే వెడలించును. వస్తియందును మేఘమునందను నొప్పిని మంటను కల్గించును. ఇయ్యది యుష్ణవాతమను మూత్రరోగము.

ఈవ్యాధియొక్క సంప్రాప్తిలక్షణములు తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—

“వ్యాయామాధ్యాతవైః పిత్రం వస్త్రం ప్రాప్యైనిలాన్వితమ్, వస్త్రం మేధ్రం గుహ
చైవ ప్రదహేత్సానయేదధః. మూత్రం హరిద్రమథ వా సరక్తం రక్తమేవ వా,
కృచ్చాఘ్నితునః పునర్జన్తోః ఉష్ణవాతం బ్రువన్తి తమ్” ఈవాక్యముచేత వ్యాయామము
తోవనడచుట ఎండలో సంచరించుట అను నీకారణములచే పిత్రము ప్రకుపితమై
వస్త్రలో జేరి యందలి వాతమున నేకీభవించి వస్త్ర గుహ మేధ్రములను మంట బుట్టి
చుచు మిక్కిలి కష్టముచే పనుపురంగు కల మూత్రమునైనను, రక్తముతోకూడిన
మూత్రమునైనను, కేవల రక్తమునైనను మాటిమాటికి వెడలించునని యర్థము.

—౧౦ (10) వాతకుండలికాలక్షణము. ౧౦—

మూ. గతిసక్తాదుదావృత్తః సమూత్రస్థానమార్గయోః,

మూత్రస్య విగుణో వాయుః భగ్నవ్యావిధ్ధకుణ్డలీ. ౪౬

మూత్రం విహన్తి సంస్తమ్భభగ్నగౌరవవేష్టనైః,

తీవ్రదుక్మూత్రవిట్సజైః వాతకుణ్డలికేతిసా. ౪౭

వ్యా. మూత్రస్థానముయొక్కయు మూత్రముయొక్కయు మార్గము నడ్డగించుట
చేత వాతము ప్రకుపితమై విలోమగతి నొంది ప్రతివాతమై వక్రగతి కల్గి కుండలా
కారముగ సుడివడి సంచరించుచు, మూత్రమున నభిఘాతము కల్గించును. అట్టిమూత్రము
సరళముగ వెడలక స్తంభించి భగ్నమై గురుత్వముకల్గి సుడివడిదిరుగుచు తీవ్రమైనబాధను
కల్గించి, మూత్ర పురీషములను బద్ధగించుచు వెడలును. ఇయ్యది వాతకుండలిక యనబడును.

—౧౧ (11) రక్తగ్రంథిలక్షణము. ౧౧—

మూ. రక్తం వాతకఫాద్ధుష్టం వస్త్రద్వారే సుదారుణం,

గ్రంథి కుర్యాత్ సకృచ్ఛ్చేణ సృజేత్సూత్రం తదావృతమ్ ౪౮

అశ్శరీసమమూలం తం రక్తగ్రంథి ప్రచక్షతే,

వ్యా. వాతకఫములచే దుష్టమైనరక్తము వస్త్రయొక్కద్వారమున మిక్కిలి
తూరమైనగ్రంథిని కల్గించును. అట్టిరక్తగ్రంథిచే నడ్డగింపుచేసిన మార్గముకల యావస్తీ
దుష్టమైనరక్తముతో కూడినమూత్రమును మిక్కిలికష్టములతో వెడలించును. ఇయ్యది
అశ్శరీతో సమానములగు కారణములతో జనించి, అట్టిమూత్రమును కల్గినరక్తగ్రంథి
యని చెప్పబడును. (దీనిని “మూత్రగ్రంథి స్స ఉచ్యతే” అని మూత్రగ్రంథి యనుపేర

ందు వ్యవహరించిరి). ఈ వ్యాధియందు రక్తము గ్రంథిరూపముగ గడ్డకట్టియుండుననియు, శ్మరియందు మూత్రశుక్రదులు ఘనీభవించి కఠినముగనుండుననియు భేదము రంగునది.

— 12) విడ్విఘాతలక్షణము. —

హ. రూక్షదుర్బలయోర్వాతేనోదావృత్తం శక్యద్యదా. ౪౯

మూత్రస్రోతః ప్రవద్యేత విత్సంసృష్టం తదా నరః,

విద్ధస్థం మూత్రయేత్ కృచ్ఛాత్ విడ్విఘాతం వినిర్దిశేత్. ౫౦

వ్యా. రూక్షశరీరునకును బలహీనునకును వాతము ప్రకోపించి, పక్షాశయమున నుండుపురీషమును విలోమముగ వైకి వ్యాపింపజేయును. అయ్యది మూత్రమార్గమున కీరును. అట్టియెడ మానవుడు మలముతో గలిసి మలముతో సమానముగ దుర్గంధముతో గాడినమూత్రమును మిక్కిలి కష్టముచే వెడలించును. ఇయ్యది విడ్విఘాతమును మూత్ర వ్యాధియని చెప్పబడును. (విడ్వక్తో విఘాతః-విడ్విఘాతః" అనువ్యుత్పత్తిచేత మలముతో గాడిన మూత్రకృచ్ఛము విడ్విఘాతమని యన్వర్థముగ జెప్పబడును.)

— 13) వస్తికుండలలక్షణము, దానిభేదములును. —

హ. ద్రుతాఽధ్వలఙ్గానాయాసాత్ అభిఘాతాత్ ప్రవీడనాత్,

స్వస్థానాత్ వస్తిరుద్వృత్తః స్థూలస్తిష్ఠతి గర్భవత్. ౫౧

శూలస్పన్ధనదాహోర్తః బిద్ధం బిద్ధం ప్రవత్యసి,

వీడితస్తు సృజేద్ధారాం సంస్తమోభద్యేష్టనార్తిమాణ. ౫౨

వస్తికుండలమాహస్తం ఘోరం శస్త్రవిఘోపమం,

పవనప్రబలం ప్రాయః దుర్నివారమబుద్ధిభిః. ౫౩

తస్మిన్ పిత్తాన్వితే దాహః శూలం మూత్రవివర్ణతా,

శ్లేష్మణా గౌరవం శోఘః స్నిగ్ధం మూత్రం ఘనం సితమ్. ౫౪

వ్యా. మిక్కిలివేగముగ త్రోవనడచుట, కాలువ గొండి మొదలగువానినిదాటుట, రీరమునకు శ్రమమును కల్పించు పనులజేయుట, వస్తిప్రదేశమున నభిఘాతము కల్గుట, స్తిప్రదేశమున గట్టిగ బిగచట్టి మద్దనచేయుట, ఈకారణములచేత వస్తి (మూత్రపుత్తి) విస్థానమునుండి వైకి వ్యాపించి గర్భమువలె స్థూలమై యుండును. అప్పుడు నొప్పియు గాదుల బొడిచినవిధముగ పొటును గల్గి మూత్రము బొట్టబొట్టుగ మిక్కిలికష్టముచే

వెడలును. అట్టియెడ పొత్తికడుపును చేత పిసికినయెడ మూత్రము ధారగ వెడలును, అప్పుడు వస్త్రముందు బిగబట్టి పొరలునట్లు నొప్పి కల్గియుండును. ఇయ్యది విషమున శస్త్రమునుబోలె క్రూరమైన వస్త్రకుండలమును మూత్రరోగమని చెప్పెదరు. ఈవ్యాధియుండు వాతము మిక్కిలి బలిష్ఠమై యుండును. కావున శాస్త్రజ్ఞానంబును అనుభవంబును లేని సామాన్యవైద్యునకు ప్రాయశముగ ననివార్యమై యుండును.

మరియు నీవ్యాధియుందు పిత్తసంబంధము కల్గియున్నయెడ మంటయు పోటును కలిగి మూత్రము వివర్ణమై వెడలును, కఫముతోకూడినపుడు వస్త్రముందు బరువును శోభంబునుకల్గి జిడ్డుతోకూడి చిక్కనై తెల్లగనుండుమూత్రము వెడలును.

—౧౭ వస్త్రకుండలసాధ్యాసాధ్యలక్షణములు. ౧౭—

మూ. శ్లేష్మరుద్ధబిలో వస్త్రః పిత్తోద్దీర్ణో న సిద్ధ్యతి,

అవిభ్రాంతబిలస్సాధ్యః న తు యః కుణ్డలీకృతః.

గృగ

సాధ్యస్తా కుణ్డలీధూతే హృన్తోహః (తృన్తోహః) శ్వాస ఏవ చ,

వ్యా. వస్త్రకుండలమందు పిత్తము మిక్కిలి యుత్కృటమై వస్త్రయొక్కద్వారము కఫముచే నడ్డగింపబడినయెడ, నయ్యది సాధ్యము కానేరదు. వస్త్రద్వార మడ్డపడక వస్త్రకుండలమువలె చుట్టికొనక యున్నచో నయ్యది సాధ్యమగును. వస్త్రకుండలమువలె మెలిలిగినపుడు హృదయరోగంబును (డప్పియు) మూర్ఛయు శ్వాసంబును కల్గును.

—౧౮ మూత్రకృచ్ఛాదివ్యాధులకుచికిత్సావిధి. ౧౮—

మూ. దోషాధికక్రమవేత్తైతా మూత్రకృచ్ఛహరైర్జయేత్.

గృగ

వస్త్రము త్రవస్త్రం చ సర్వేషామేవ దాపయేత్,

వ్యా. వైశేషిక మూత్రకృచ్ఛము మున్నగువస్త్రవ్యాధులను చక్కగ గమనించి పానియందలి యేదోషము అధికముగనుండునో దానినిర్ణయించి అట్టిదోషమునకు తగినట్లు మూత్రకృచ్ఛహరములగు చికిత్సలజేసి నివర్తింపజేయవగును. మరియు మూత్రవ్యాధులన్నిటికిని వస్త్రసైనను, క్రిందచెప్పబడు ఉత్తరవస్త్రసైనను ప్రయోగించి చికిత్స చేయవలెను.

—౧౯ ఉత్తరవస్త్రయంత్రనిర్మాణము. అందు పుష్పనేత్రము. ౧౯—

మూ. పుష్పనేత్రం తు హైమం స్యాత్ శ్లక్షణమూత్తరవస్త్రకం. [తమ్, జాత్యశ్వహనవృత్తేన (జాతీపుష్పస్యవృత్తేన) సమం గోచుచ్ఛసంస్థి రౌష్యం వా సర్వపచ్చద్రం ద్వికర్ణం ద్వాదశాణ్డలం.

గృగ

వ్యా. (పుష్పనేత్రమున—ఉత్తరవస్త్రమునకు కొనయందు దమర్పబడు గొట్టము పెరు. ఈసంజ్ఞ ఆయుర్వేదపారిభాషికము.) అట్టిపుష్పనేత్రమును (ఉత్తరవస్త్రమునకు సంబంధించినగొట్టమును) జాబిపువ్వయొక్క తొడిమకు సమానముగ నైనను మరుపువ్వయొక్క తొడిమతో సమానముగ నైనను యాకారముకల్గి ఆపుతో కవలెనుండి పు కల్గియుండునట్లు బంగారుతో చేయవలెను. లేక వెండితోనైన చేయవలెను. యెది యావగింజ దూరునంతరంధ్రమును కొనయందు కల్గి, కొనయందు దొకకర్ణికయు చుట చేతపట్టుకొనుస్థలమున నొకకర్ణికయును, కల్గి పండ్రెండంగుళములనిడివి ప్రమాణకలదిగ నుండవలెను. (ఇచ్చట ఉత్తరమార్గమున (మూత్రద్వారమున) ప్రయోగింపఁటంజేసియు, వస్తులలో నుత్తమమగుటవలనను ఉత్తరవస్త్రయిని యన్వర్థముగ జెప్పఁను.)

—ॐ ఉత్తరవస్త్రస్నేహపరిమాణము. ॐ—

౧. తేనాఽజవస్త్రయుక్తేన స్నేహస్యాఽర్థపలం నయేత్,
యథా వయోవిశేషేణ స్నేహమాత్రాం వికల్ప్య వా. ౧౯

వ్యా. వైజేష్ఠినప్రమాణప్రకారము చేయబడిన పుష్పనేత్రమునకు మేకయొక్క నాత్రపునంచిన యిమిడికగ నమర్చి, యందు అర్థపలము స్నేహమునుపోసి వస్త్రనేత్రము (ట్టము) నుండి లోనికి ప్రవేశింపజేయవలెను. అట్టిస్నేహపరిమాణమును వయోభేదము నరించి తత్తదనుసారముగ తగ్గించి కల్పింపనగును.

వైజేష్ఠబడిన అర్థపలపరిమాణము ఇరువదియైదువత్సరములు వయస్సుగలవారి కేలించినది. ఇదియే పరమప్రమాణము. అంతకధికముగ వయసుకలవారికెల్ల నదియే హప్రమాణము. ఇరువదియైదువత్సరములకన్న తక్కువవయసున వయోభేదమునుబట్టి హప్రమాణమును తగ్గించవలెనని “యథా వయో విశేషేణ” అనువాక్యముచే నాచారులు శాసించిరి. ఈపరిమాణభేదమును సుశ్రుతాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి.—“స్నేహమాణం పరమం ప్రకుఞ్చశ్చాఽత్రక్రీరితః. షణ్ణవంశతి వర్షాణాం అర్వాగ్నుధి వికల్పి.” (సు. చి. అ. 32.)

—ॐ ఉత్తరవస్త్రప్రయోగవిధి. ॐ—

౧. స్నాతస్య భుక్తభక్తస్య రనేన పయసాపి వా,
సృష్టవిఞ్ఞాత్రవేగస్య (విసృష్టవర్షామూత్రస్య)
వీరే జానుసమే మృదౌ.

ఋజోః సుఖోపవిష్టస్య హృష్టే మేధే) ఘృతాఽక్తయా,
శలాకయాఽన్విష్య గతిం యద్యప్రతిహతా వ్రజేత్. ౬౧

తతః శేఫప్రమాణేన పుష్పనేత్రం ప్రవేశయేత్,
గుదవత్ మూత్రమార్దేణ ప్రణయేదను సేవనీమ్. ౬౨
హింస్యాదతిగతం (హిం స్యాద్వస్తిగతం)

వ స్తిమూనే స్నేహో న గచ్ఛతి,
సుఖం ప్రవీడ్య నిష్క్రమ్యం నిష్క్రమేత్ స్నేత్రమేవ చ. ౬౩
ప్రత్యాగతే ద్వితీయం చ తృతీయం చ ప్రదాపయేత్,

వ్యా. ఉత్తరవస్తిని ప్రయోగించ వలసినపుడు స్నానము చేసి మాంసరసంబును పాలునుకలిపిన అన్నము భుజించి మలమూత్రముల విసర్జించినవానిని మోకాటిపాడవు కల మృదువైనపీతముపై సుఖముగ వంకరలేక చక్కగ (కాళ్లువ్రేలజేసి) కూర్చుండ నియమించి, వానిమేత్ర మున్నులిజెంది యుండునపుడు(ఏవఱి)శలాకకు నెయ్యి బూసి మేత్ర ద్వారమున ప్రవేశపెట్టి మూత్రమార్గమును తొలత పరీక్షించనలెను. అప్పుడు శలాక మేత్రముపొడుగుకు అడ్డులేక మేత్రరంధ్రములో ప్రవేశించినయెడ స్నేహముతో నిండిన వస్తియంత్రముయొక్క పుష్పనేత్రమును గఱ్ఱముపొడుగున మూత్రమార్గము నుండి ప్రవేశపెట్టవలెను. అట్టియెడ నిరూహవస్తి ప్రయోగనమయమున కంపనాదులు లేక గమించునట్లు గమనించుచు సేవనీయనునవయవము ననుసరించి యంత్రనేత్రమును ప్రవేశింపజేసి స్నేహము వస్తిలోనికి ప్రవేశించునట్లు ప్రయోగించవలెను. మేత్ర ప్రమాణమునకన్న నధికముగ వస్తినేత్రము లోనికి ప్రవేశించినచో వస్తిని(మూత్రాశయమును) బాధించును. అటుగాక తక్కువపరిమాణముగ ప్రవేశింపజేసినయెడ స్నేహము లోపటికి ప్రవేశింపనేరదు. (కావున మేత్రప్రమాణమువరకు ప్రవేశించునట్లు మూత్ర మార్గమున ప్రవేశింపజేయవలె ననుట.) ఇతరైరుగున ప్రవేశపెట్టి వస్తియంత్రమును సుఖముగ నొక్కిస్నేహమంతయు లోనికి ప్రవేశించినప్పుడు, ఇట్లునటు కదిలించక పుష్పనేత్రమును మెల్లగ వెలికి లాగవలెను. స్నేహము బైట వెడలినచ్చినప్పుడు మరల రెండవ తూరియు మూడవతూరియు నదేదిధముగ ప్రవేశింపజేయవలెను.

— ఉత్తరవస్తియందు స్నేహకర్షణమునకు వర్తిప్రయోగము. —

మూ. అనాగచ్ఛన్ను పేక్ష్యస్తు రజనీవ్యపిత్తస్య చ. ౬౪
పిప్పలీలవణాఽగారధూమాఽపామార్గస్త్వవైః,

వార్తాకురసనిర్దణ్ణశమ్పాకైః ససహాచరైః. ౬౫

మూత్రాఽష్టుపిష్టైః సగుడైః వర్తిం కృత్వా ప్రవేశయేత్,
అగ్రేతుసర్వపాకారాం పశ్యాచ్చరే మాపసస్మితామ్. ౬౬

నేత్రదీర్ఘాం ఘృతాఽభ్యక్తాం సుకుమారామభజ్ఞురాం,
నేత్రవత్ మూత్రనాడ్యాస్తు పాయా చాఽజ్ఞుష్టసస్మితామ్.

వ్యా. వైశేషికప్రకారము ఉత్తరవస్త్రప్రయోగము చేసినపిదప నొకరాత్రి తయి నిరీక్షించి, అప్పటికిని స్నేహము బైటవెడలకున్నయెడ నారాత్రి గడచినపిదప, ఒక జెప్పుబడువర్తిని ప్రయోగించవలెను:—పిప్పట్లు, సైంధవలవణము, కరిదూపము, రేణి, ఆవాలు, వంకాయలరసము, నల్లవావిలి, రేలకాయలూనిజిగురు, గోరంటి మ్మిటిని గోమూత్రమును అష్టకాంజికమును బోసి మెత్తగనూరి బెల్లము పాకముబట్టి, ప వైశేషికపిష్టమును కలిపి వర్తిజేసి, యావస్తిని మూత్రమార్గమున ప్రవేశింపజేయు. మరియు నావర్తిని కొనయందు ఆవగింజుతలావును మొదట మినువగింజుతలావును వస్తినేత్రమునకు జెప్పిన దీర్ఘంబును గల్లి నుకుమారుంబును నునుపును కల్లి వంకరలేక ఉండునట్లు చేసి నిర్మించి దానికి నెయ్యి పూసి, యావర్తిని (వస్త్రప్రయోగమున వస్తి యమును ప్రవేశింపజేయునట్లు) మూత్రసాళమునందు ప్రవేశింపజేయవలెను. మరియు వాసనవస్తియందు స్నేహము బైట వెడలకున్నప్పుడును వైశేషికవిధముగ వర్తిని నవ్రేలిలావు కల్లియుండునట్లు నిర్మించి ఘృతమునుబూసి గుడమార్గమునందును ప్రవేశింపవలెను.

— ఉత్తరవస్త్రస్థానంతరవిధి. —

౧. స్నేహే ప్రత్యాగతే తాభ్యాం అనువాసనికో విధిః,
పరిహారశ్చ సవ్యావత్ ససమ్యుగ్ధతలక్షణః. ౬౭

వ్యా. వైశేషిక వర్తిప్రయోగములచే మేధ్రమునుండియు గుడమునుండియు హము బైటవెడలినపిదప అనువాసనవస్తిని జేసినపిదప నాచరించవలసినయాహారాది మములనే ఆచరింపవగును. మరియు విసర్జింపవలసిన విషయములను పత్త్యపానాదు వ్యాపత్తులను అసమ్యుగ్యగలక్షణములను వ్యాపచ్చికిత్సితములను అనువాసనవస్తికి నే యెరుంగవది.

— స్త్రీలకు ఉత్తరవస్త్ర స్థానంతరవిధి. —

౧. స్త్రీణామూర్తవకాలే తు ప్రతికర్త తదాచరేత్,

ఇచ్చట ఉత్తరవస్తి కుపయోగింపబడు స్నేహపరిమాణమును 'స్నేహస్య ప్రసృతం చాత్ర' (సు. చి. అ. 32) అను సుశ్రుతవాక్యము ననుసరించి ప్రసృత(రెండుపలముల) పరిమితము ఉత్తమమాత్రయని గ్రహించునది. మరియు వాగ్భటాచార్యులు మాత్రాతార తమ్యము నిట్లు నిర్దేశించెను.—“ప్రకుంచో మధ్యమామాత్రా బాలానాం శుక్తిరేపచ” (అ. హృ. సూ. అ. ౧౯) అని చెప్పిరి. స్త్రీల కుత్తరవస్తియందు ప్రకుంచము (ఒక పలము) మధ్యమస్నేహమాత్ర యనియు, బాలరకు శుక్తిపరిమాణము (అర్థపలము) మధ్యప్రమాణమనియు నర్థము. (ఇంత దనుక వస్తిమర్తగతవ్యాధిచికిత్సితము చెప్ప బడినది.)

— { శిరోమర్తగతరోగములు. అందు శంఖకమును శిరోరోగ }
లక్షణము, దానిచికిత్స. —

మూ అతశ్శిరోవికారాణాం కశ్చిద్భేదః ప్రవక్ష్యతే. 22
రక్తపిత్తాఽనిలాః దుష్టాః శబ్దదేశే విమూర్ఛితాః,
తీవ్ర రుద్దాహరాగం హి శోఘం కుర్వన్తి దారుణమ్. 2౪
స శిరో విషవద్భేగీ నిరుద్ధ్యాశు గళం తథా,
త్రిరాత్రాజ్జీవితం హన్తి శబ్దశో నామ నామతః. 2౯
పరం త్ర్యహజ్జీవతి చేత్ ప్రత్యాఖ్యాయాచరేత్ క్రియాం,
శిరోవిరేక నేకాది సర్వం వీనర్పనుచ్చ యత్. ౪౦

వ్యా. శిరోమర్తమునకు సంబంధించి త్రిమర్తీయచికిత్సితమున జెప్పబడిన కొన్ని వ్యాధులభేదములు ఈ క్రింద చెప్పబడును—రక్తపిత్తవాతములు మూడును వానికారణములచే ప్రకోపము నొంది శంఖప్రదేశములయందు (కణతలయందు) కలిసి మిక్కిలి తీవ్రమైన నొప్పియు మంటయు కల్గి యెఱ్ఱునైనవాపును కల్గించును. ఇయ్యది మిక్కిలి శ్రూరమై విషమును బోలె మిక్కిలివేగముతో శిరస్సున వ్యాపించి కంఠమును ఆడ్డగించి, మూడురాత్రులలో ప్రాణమును హింసించును. ఇయ్యది శంఖకమును శ్రూరమైనరోగము. మూడురాత్రులకుపైని రోగి జీవించియున్నచో కుదురునది కష్టమనిచెప్పి చికిత్స చేయవలెను. ఈవ్యాధియందు శిరోవిరేచనంబును, సేకము (స్నానము) మున్నగుచికిత్సలు చేయదగును. మరియు వినర్పహరము లగుచికిత్సలన్నియు నీవ్యాధియందు చేయదగును. (ఈవ్యాధి కల్గినవెంటనే కుదురుట కష్టమని చెప్పి అప్పుడే శిరోవిరేకాది చికిత్సావిధానము నాచరించవలెనని “ప్రత్యాఖ్యాయాచరేత్ క్రియాం” అని సూచింపబడినది.)

— అర్థావధేదకనిదానము, లక్షణము. —

మూ. రూక్షాత్త్యధ్యశనాత్ పూర్వవతావశ్యామైఖునైః,
 (రూక్షాశనాదధ్యశనాత్ ప్రాగ్వాతస్య చ సేవనాత్)
 వేగసద్ధారణాయాసవ్యాయామైః కుపితోఽనిలః. ౮౧
 కేవలః సకథావాధం గృహీత్వా శిరసస్తతః,
 మన్యాభ్రాశ్శ్చకర్ణాఽక్షిలలాటార్ధేఽతివేదనామ్. ౮౨
 శస్త్రాఽరణినిభాం కుర్యాత్ తీవ్రాం సోఽర్థావధేదకః,
 నయనం వాఽథవా శ్రోత్రం ఆతివృద్ధో వినాశయేత్. ౮౩

వ్యా. రూక్షమైనయాహారమును భుజించుట, అధికముగ భుజించుట, భుజించిన వెంటనే మరల భుజించుట, తూర్పునుండి పీచుగాలిని సేవించుట, మంచులో నుండుట, అధికముగ స్త్రీసంభోగము చేయుట, మలమూత్రాదులు వెడలనున్నపుడు వానిని వెడల నీయక నిరోధించుట, శరీరమున కాయాసమును కల్గించు చనులజేయుట, కుస్తీ మున్నగు దేహపరిశ్రమమును చేయుట, ఈకారణములచే వాతము ప్రకోపము నొంది కేవలవాత మైనను, కఫముతోకూడియైనను శిరస్సుయొక్క అర్థభాగమున వ్యాపించి, మన్య (మెడకు ఇరుప్రక్కలనుండు రెండు ధమనులు) ల యొక్కయు కనుబొమలయొక్కయు చెవుల యొక్కయు కన్నులయొక్కయు నుడుటిగొక్కుయు సగభాగమున (వాతము వ్యాపించిన అర్థభాగమున) కత్తితో ఛేదించిన విధముగను అరణి (అన్నిని మథించుటకు సాధనమైన దారువిశేషము) మథించినవిధముగను మిక్కిలి తీవ్రమైనబాధ గల్గించును. ఇయ్యది అర్థావధేదకమని యన్వర్థకముగ జెప్పబడును. ఈవ్యాధి మిక్కిలి వృద్ధి నొందినయెడ వ్యాధి వ్యాపించినభాగమునందలి కన్ను నైనను చెవి నైనను చెరచును. (అయింద్రియమును చెడగొట్టునని భావము.)

మన్యాస్వరూపము సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“తత్ర కణ్ఠనాడిముఖ యతః చతస్రోధమన్యః ద్వేషితే ద్వేషమస్యే వ్యత్యాసేన” (సు. శా. అ. ౬) కంఠమున కిరుప్రక్కల వ్యాపించియుండు ధమనులు రెండును మన్యలని చెప్పబడును. (ఇయ్యది నాలుగంగుళములప్రమాణము కల్గిన సిరామర్తములలో చేరినవి)

— అర్థావధేదక శిరోరోగచికిత్స. —

మూ. చతుస్సేహోత్తమా మాత్రా శిరఃకాయవిరేచనం,
 నాడీస్వేదో ఘృతం జీర్ణం వస్త్రీకర్తాఽనువాసనమ్. ౮౪

ఉపనాహః శిరోవస్త్రీః దహనం చాత్ర శస్యతే,
ప్రతిశ్చాయే శిరోరోగే యచ్ఛోద్దిప్తం చికిత్సితమ్.

౧౫

వ్యా. వైశేషిక ఆధ్యాపకవ్యాధియందు నెయ్యి, నూనె, వన (మాంససారము), మజ్జ (ఎముకలలోపల నుండు కొవ్వు), అను నీనాల్గున్నేహములను ఉత్తమమాత్రను (ఒక యహారాత్ర మునకు జీర్ణమగునంత పరిమాణము) ఉపయోగించవలెను. (త్రాగించవలెను.) మరియు శిరోవిరేచనమైన నస్యకర్త, కాయవిరేచనము, నాడీస్వేదము, పదినంపత్సరములు ప్రాతబడిననెయ్యి, నిరూహ, అనువాసనపస్తికర్తలు, ఉపనాహము (కట్టుకట్టుట), శిరోవస్త్రీ, దాహకర్త, (అగ్నిచే రక్ష వేయుట), ఈచికిత్సలన్నియు చాలప్రశస్తములుగ నుండును. మరియు ప్రతిశ్చాయమునకును శిరోరోగమునందును చెప్పబడిన చికిత్స యంతయు నీవ్యాధియందు చేయవగును. (ఇచ్చట చతుస్సేషమన—“సర్పిస్తైలం వసా మజ్జా స్నేహోఽమృత శ్చతుర్విధః” అని చెప్పబడిన నాల్గున్నేహములని యెరుంగునది. వానియుత్తమమాత్ర యొకయహారాత్ర మునకు జీర్ణమగునంతపరిమితము.)

మరియు శిరోవిరేచననస్యములు క్రిందచెప్పబడును. నాడీస్వేదము క్షణాంతరమున స్వేదాధ్యాయమున నిర్దేశింపబడినది. ఉపనాహము “తైలభృష్టై రగుర్వాద్యైః..... మాంసైశ్చ శస్యతే” (చ. చి. అ. ౨౬ స్లో. ౧౫) అని చెప్పబడినది. శిరోవస్త్రీ కాలాశ్యమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“ఆశిరోవ్యాయతం చర్త కృత్వాఽప్తాఙ్గులముచ్చితం, లేనాఽప్త్యై శిరోఽధస్తాత్ మాషకల్మేన లేవయేత్, నిశ్చలంవ్యోషసిష్టస్య తైలైః కోష్ఠైః ప్రపూరయేత్, ధారయే దారుజశ్శావ్యై యామం యామార్థమేవ వా, శిరో వస్త్రీయత్యేషః శిరోరోగం మరుద్భవమ్” తలకు చుట్టివచ్చునంత నిడివియు ఎనిమిది యంగుళములమాత్రము పొడుగు (ఎత్తు)ను కలచర్తపట్టమును శిరస్సుకు క్రిందిభాగమున తలచుట్టివచ్చునట్లు చుట్టి యది కదలకుండునట్లు మినపసిండి పూసి బంధించి, త్రిఫలముల కల్మమునుచేర్చి సిద్ధముచేయబడిన తైలముచే సుఖోష్ణముగనుండునట్లు వస్త్రీపై భాగమున శిరస్సుపై నిండించి యొకబాముకాలమైనను ఒకటిన్నరబాముకాలమైనను నొప్పి శాంతి నొందువరకుంచునది. ఇయ్యది శిరోవస్త్రీవిధి. దీనివలన వాతముచే సంభవించిన శిరోరోగము శమించునని యర్థము. దహనమన—“శిరోరోగాఽధిమన్థప్రభృతిషు భ్రూలలాటశంఖప్రదేశేషు దహేత్” (సు. సూ. అ. ౧౨) అని సుశ్రుతమున చెప్పినప్రకారము నుదుటను కణతలయందును రెల్లుకాడలు మున్నగువానిచే రక్షవేయవలెను. ఈ దాహవిధి త్రిమర్తీయచికిత్సితమున “పురాణసర్పిషః పానైః తీక్ష్ణై ర్వస్త్రీభిరేవ చ, కఫా

నిలాత్థితే దాహాః” (చ. చి. అ. ౨౬ శ్లో. ౧౮౧) అని నిర్దేశింపబడినది. ఇదిగాక ప్రతిశ్ఛాయమునందును శిరోరోగమునందును త్రిమర్త్యమున జెప్పబడినస్వము మున్నగుచికిత్సలన్నియు సమయోచితముగ నాచరింపదగునని “ప్రతిశ్ఛాయే శిరోరోగే యచ్ఛిద్ధిప్తం చికిత్సితం” అనువాక్యముచే నుపదేశింపబడినది.

— సూర్యావర్తక్షణము. —

మూ. సన్ధారణాదజీర్ణాద్యైః మస్తిష్కం రక్తమారుతౌ,
దుష్టౌ దూషయతే స్తచ్చ దుష్టం తాభ్యాం విమూర్ఛితమ్, ౮౬
సూర్యోదయేఽంశుసంతాపాత్ ద్రవం విష్యన్దతే శనైః,
తతో దినే శిరశ్శూలం దినవృద్ధ్యా వివర్ధతే. ౮౭
దినక్షయే తతస్తస్యనే మస్తిష్కే సంప్రశామ్యతి,
సూర్యావర్తసః

వ్యా. మలమూత్రాదివేగముల నిరోధించుటచేతను, అజీర్ణము మున్నగు కారణములచేతను రక్తంబును వాతంబును ప్రకోపము నొంది మస్తిష్కమును (శిరస్సున బుద్ధికి స్థానమైనమెదడును) చెరచును. దుష్టమైన యామస్తిష్కము దుష్టములైన రక్తవాతములతోకూడి సూర్యోదయకాలమున సూర్యకిరణములతాపముచే కరిగి ద్రవరూపమై స్రవించును. సూర్యుడు వృద్ధి నొందుకొలది మెలమెల్లగ కరగుచు తలయందు శూలముతో గ్రుమ్మినవిధముగ నొప్పిని కల్పించును. అయ్యది సూర్యునితోకూడ నప్పటప్పటికి క్రమముగ వృద్ధి నొంది, ప్రొద్దువ్రాలి సూర్యరశ్మి తగ్గుచున్నపుడు బాధయు క్రమముగ తగ్గుచుండును. అస్తమయమగుసరికి మస్తిష్కము గడ్డగట్టును. అప్పటికి బాధయు నిశ్శేషముగ నివర్తించును. ఇయ్యది సూర్యావర్తమును శిరోవ్యాధి. (ఈవ్యాధి స్వభావముచే సూర్యసంతాపముచేతమాత్రము వృద్ధి నొందును, కాని నిష్పన్నగచే వృద్ధి నొందుటలేదు.)

“తంత్రాంతరమున “సూర్యోదయం వా ప్రతివన్దమన్దమక్షిప్రువం, రక్ష సమువైతిగాఢం.....సర్వాత్తకం కప్తతమం వికారం” అని చెప్పబడినది. ఈవాక్యముచే నివ్యాధి కంటిని కనుబొమ్మకును సంబంధించియుండుననియు, సన్నిపాతమున జనించుననియు తెలిసెడిది. కావున నియ్యది మిక్కిలిక్రూరమై బాధ తీవ్రముగ నుండును. త్రిదోషములలో వాతము ప్రబలమై రక్తముతోకూడి యుండునని యీతంత్రకారుడు “రక్తమారుతౌ” అని ప్రధానముగ నిర్దేశించెనని తోచెడిది.

—౧౭ సూర్యావర్తదీక్ష. ౧౭—

మూ. తత్ర స్యాత్ సర్పిరౌత్తరభక్తికమ్. ౮౮

శిరఃకాయవిరేకౌ చ మూర్ధ్నా త్రిన్నేహధారణం,
జాఙ్గలైరుపనాహశ్చ ఘృతక్షీరైశ్చ సేచనమ్ (నావనమ్). ౮౯
బర్హితి త్తిరిలావాదిశృతక్షీరోత్థితం ఘృతం,
స్యాన్నావనం జీవనీయక్షీరాష్టగుణసాధితమ్. ౯౦

వ్యా. వైజెష్ఠిర సూర్యావర్తమునందు భోజనానంతరము నేతిని త్రాగవలెను. నన్యప్రయోగముచే శిరోవిరేచనమును, విఘ్నక్షప్రకారము కాయవిరేచనమును చేయించవలెను. శిరస్సున (శిరోవస్తి విధిప్రకారము) త్రిన్నేహములను (నెయ్యి నూనె మాంస స్నేహము) ధరింపజేయవలెను. జాంగలజంతవుల మాంసముచే నుపనాహము చేయవలెను. ఘృతముచేతను ఆవుపాలచేతను శిరస్సును తడుపవలెను. నెనులి లీతువు ఓట్ట లావుకపిట్ట మున్నగు విష్కరజాతిపక్షులమాంసమును చేర్చి పాలను కాచి, దానినుండి తీయబడిన సేతితో జీవనీయగణద్రవ్యముల కల్పమును ఘృతమునకు ఎనిమిదింతలు పాలను చేర్చి పక్వముచేయబడిన ఘృతముచే నన్యము చేయవలెను.

—౧౮ ఆనంతవాతలక్షణము, చికిత్స. ౧౮—

మూ. (ఉపవాసాఽతిశోకాఽతిరూక్షశీతాఽల్పభోజనైః,)
దుష్టా దోషాః త్రయో మన్యా పశ్చాద్ధాటాసు వేదనాం,
తీవ్రాం కుర్వన్తి సా చాక్షీ (నాసాక్షీ) భ్రాశ్చభేష్టవత్థితే.
స్పష్టనం గణ్డపార్శ్వస్య నేత్రరోగం హనుగ్రహం,
సోఽనన్తవాతః తం హన్యాత్ సిరోఽర్కావర్తనాశనైః. ౯౧

వ్యా. ఉపవాసము, అధికమైనశోకము, మిక్కిలి రూక్షంబును మిక్కిలి శీతంబునైనపదార్థముల భుజించుట, మిక్కిలి స్వల్పముగ భుజించుట, ఈకారణములచేత వాతాది దోషములుమూడును ప్రకోపమునొంది మన్యయనుసీరలయందును మెడకు వెనుకప్రక్కనుండు సందియందును మిక్కిలి తీవ్రమైనబాధను కల్గించును. అట్టిబాధ కండ్లను కనుబొమ్మలను కణతలయందును స్థిరముగ నిలచియుండును. ఈవ్యాధియందు చెక్కిళ్లకు ప్రక్కన అదరును, నేత్రరోగములును కల్గును. అంకితులు కదలక పట్టినట్లుండును. ఇయ్యది ఆనంతవాతమున శిరోరోగము. (ఈవ్యాధికి తంత్రాంతరమున అన్యతో వాత

మని చెప్పెదరు.) ఈవ్యాధికి సిరావ్యధనంబును, సూర్యవర్తక శిరోవ్యాధిహరములైన చికిత్సలును చేసిన శమించును. (సిరావ్యధనము శల్యతంత్రమున నెఱుంగునది.)

శిరఃకంఠవాతము, దానిచికిత్స. ౧౯

మూ. వాతో రూక్షాదిభిః క్రుద్ధః శిరఃకమ్పముదీరయేత్,

తత్రైమృతాబలరాస్నామహావ్యేతాశ్వగన్ధకైః.

౯౩

స్నేహస్వేదాది వాతఘ్నం శస్త్రం నస్యం చ తర్పణం,

వ్యా. వాతమును వృద్ధి నొందించు రూక్షాదిపదార్థముల భుజించుటచేత వాతము మిక్కిలి ప్రకోపము నొంది శిరఃకంఠమును (తలవణును) కల్పించును. దీనియందు తిప్ప తీగ, చిట్టాముట్టి, నన్నరాష్ట్రము, నేలగుమ్మడి, పెన్నేరుగడ్డ అను నీయాషధములతో సిద్ధముచేయబడిన స్నేహస్వేదాదులను వాతహరములైన యాషధంబులును, నస్యవిధియు, తర్పణంబును మిక్కిలి ప్రశస్తములు.

నస్యకర్తృగుణములు. శిరోరోగములయందు దానిప్రాశస్త్యము. ౨౦

మూ. నస్తః కర్త చ కుర్వీత శిరోరోగేషు శాస్త్రవితే.

౯౪

ద్వారం హి శిరసో నాసా తేన తత్ వ్యావృహంతి తాః,

వ్యా. శిరోరోగము లన్నిటియందును శాస్త్రవేత్తయగువైద్యుడు నస్యకర్తమును విద్యుక్తప్రకారము చేయవలెను. శిరస్సుకు నాసారంధ్రములు ద్వారమైయుండును; కావున నాసారంధ్రములనుండి ప్రయోగింపబడిన చూర్ణము తైలము మున్నగునాషధములు, నాసారంధ్రములనుండి శిరస్సున వ్యాపించి శిరోగతములైనవ్యాధుల నన్నింటిని మొదలంట నివర్తిండును. (కావున అన్నిశిరోరోగములయందును నస్యకర్తచేయుట చాల ప్రశస్తమని భావము.) ఇచ్చట నస్యకర్తను శాస్త్రపరిజ్ఞానంబును అనుభవంబును కలవాడే చేయవలెనుకాని సాధారణముగ నుండవైద్యులు చేసినచో వ్యత్యస్తమై యపాయమును కల్పించునని తెలియుటకై 'శాస్త్రవితే' అని చెప్పబడినది.

నస్యకర్తభేదములు. ౨౧

మూ. నావనం చావపీడశ్చ ధూపనం ధూమ ఏవ చ.

౯౫

ప్రతిమర్శశ్చ విజ్ఞేయం నస్తః కర్త తు ష్ణాభా,

వ్యా. (పంచకర్తలూ క్రమప్రాప్తమైన నస్యకర్తల వివరింపనుద్దేశించి శిరోరోగ ప్రస్తావనమున నస్యకర్తభేదములు వానివిధానములు ఈక్రింద వివరింపబడును.)

(నస్యమన “నస్యం తత్క. ధ్యతే ధీరైః నాసా గ్రాహ్యం యదౌషధమ్” అనువచనముచే నాసారంధ్రములమూలమున ప్రయోగింపబడు నౌషధము నస్య మనబడును.) ఆయ్యది నావనము, అవపీడనము, ధ్వాపనము, ధూమము, ప్రతిమర్శము నని నస్యకర్తము విదువిధములుగ నుండును.

❧ నావన-అవపీడ-ధ్వాపననస్యభేదములు. ❶ ❧

మూ. శోధనం శమనం చైవ ద్వివిధం నావనం స్మృతమ్. F ౬

శోధనస్తస్మిన్శశ్చ స్యాత్ అవపీడో ద్విధా మతః,

చూర్ణస్యాఽపి ధ్వాపనం తద్ధి దేహస్రోతోవిశోధనమ్. F ౭

వ్యా. వైశేషిణ నస్యములలో నావనమనునది శోధనము, (శిరస్సునందలి దోషముల వెడలించునది.) శమనము నని రెండువిధములు. అవపీడమనునది శోధనమనియు, స్తంభనమనియు రెండువిధములు. శరీరమునందలి స్రోతస్సులదోషములను వెడలించి శుద్ధముగజేయు తీక్షణౌషధచూర్ణమును నాసారంధ్రముననుండి యూది ప్రయోగించునది ధ్వాపన మనబడును.

అవపీడనస్యస్వరూపము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“కల్పీకృతా దౌషధాద్యః పీడితో నిస్సృతేరసః, సోఽవపీడస్యముద్దిప్తః తీక్షణద్రవ్యసముద్భవః” తీక్షణద్రవ్యములను నూరి కల్కము జేసి దానినుండి పిండబడినరసముచే చేయబడిననస్యము అవపీడమని యర్థము. మరియు “కల్కాదై ర్విరవపీడస్తు తీక్షణైర్చూర్ణవిరేచనః, ధ్వానం విరేచనశూర్ణః యజ్ఞాత్తం ముఖివాయునా” అని వాగ్భటులు చెప్పిరి. శిరోవిరేచనమునకై తీక్షణద్రవ్యములను కల్కముజేసి యాకల్కద్రవమును నస్యముచేసిన, నయ్యది అవపీడమనియు, అట్టిద్రవ్యముల చూర్ణమును నాసారంధ్రములనుండి ప్రవేశింపజేసిన నయ్యది ధ్వాపనశిరోవిరేచననస్యమనియు నర్థము. (“అవపీడ్య కల్కాదీని దీయంతై యత్ర తదవ పీడనం” అనువృత్తపత్తిచే నస్వర్థముగ నవపీడమని చెప్పబడును.)

❧ ధూమపాన-ప్రతిమర్శ-నస్యములకృత్యవిశేషములు. ❷ ❧

మూ. విజ్ఞేయస్త్రివిధో ధూమః ప్రాగుక్తశ్శమనాదికః,

ప్రతిమర్శో భవేత్ స్నేహః నిర్దోష ఉభయార్థకృత్. F ౮

ఏవం తద్రేచనం కర్త తర్పణం శమనం త్రిధా,

వ్యా. ధూమరూపమైన నస్యము తస్మాశీలీయమున జెప్పబడిన స్నేహికరేచన శమనరూపభేదములచే మూడువిధములు. ప్రతిమర్శమనునది స్నేహరూపమైననస్యము.

ఇయ్యది స్నేహనవిరేచనరూపములైన నరెండుకృత్యముల జేయును. ఇయ్యది నిర్దుష్టమై సాధారణముగ నుపయోగింప దగి యుండును. (దీనిలక్షణము “నస్తః స్నేహోజ్జులి” అని ఆధ్యాయాంతమున జెప్పబడును.)

పైజెప్పబడిన నావనాదినస్యము లన్నిటికిని జేరి రేచనము (దోషములను బైటవెడలించునది), తర్పణము (ఇంద్రియములకు తృప్తినిొందించునది), శమనము (దోషముల వెడలించకయే రోగముల శమింపజేయునది) నని కృత్యములు మూడువిధములుగ నుండును. (ఇచ్చట స్తంభనము శమనమునందును, స్నేహనము తర్పణమునందును అంతర్భాగము లగును కావున వేరుగ జెప్పబడలేదు. మరియు ధూమపానప్రకరణమున చెప్పబడిన శమన-స్నేహన-రేచనములు మూడుభేదములును “విశ్లేయస్త్రీవిభో ధూమః ప్రాగు క్తశ్శమ నాదిభిః” అనుచోట గ్రహింపబడును. ఇచ్చట నస్యప్రకరణ మగుటం జేసి, అట్టిప్రివిధ ధూమ భేదములుమూడును నాసారంధ్రములనుండి యాకర్షింపబడునదియని గ్రహింప వలెనుగాని పానరూపమని గ్రహింపందగదు. స్నేహభేదము ప్రాయోగికమని యెరుంగునది. ధూమపానము నోటితో పిలువబడునది యొకటి. అయ్యది రోగభివృద్ధిపీయమున జెప్పబడి నది. నాసారంధ్రములచే పిలువబడునది వేరొకటి. ఇది నస్యరూప మిచ్చట చెప్పినది.)

—౨౭ శిరోవిరేచననస్యము నుపయోగింపదగినవ్యాధులు. ౨౭—

మూ. స్తమ్భుసుప్తిగురుత్వాద్యాః తైష్ఠి కా యే శిరోగదాః. ౯౯
శిరోవిరేచనం తేషు నస్తః కర్తవ్యతే,

వ్యా. స్తంభము (నరములు మున్నగునవి స్తంభించియుండుట), సుప్తి (స్వర్ప జ్ఞానము లేకుండుట), గురుత్వము (బరువుగ నుండుట), ఇవి మున్నగుక్షేప్తప్రకోపమున సంభవించుశిరోగము లన్నిటియందును శిరోవిరేచన నస్యకర్తను చేయుట ప్రశస్తము.

—౨౮ సంతర్పణనస్యము నుపయోగింపదగినవ్యాధులు. ౨౮—

మూ. యే చ వాతాత్మకా రోగాః శిరఃకమ్పాఽర్ధితాదయః. ౧౦౦
శిరసస్తర్పణం తేషు నస్తః కర్తవ్యతే,

వ్యా. శిరఃకంపము, అర్ధితవాతము మున్నగు (శిరస్సుకు సంబంధించిన) వాతరోగ ములయందు శిరస్సును తృప్తినిొందించు తర్పణరూపనస్యకర్తను జేయుట ప్రశస్తము.

—౨౯ శమన-క్షాపన-ధూమపాననస్యముల నుపయోగింపదగినవ్యాధులు. ౨౯—

మూ. రక్తపిత్తాదిరోగేషు శమనం నస్యమిష్యతే. ౧౦౧
చ-సిద్ధి—43

ద్ధావనం ధూమపానం చ తథా యోగ్యేషు శస్యతే,
(దోషాదికం సమీక్ష్యైవం భిషక్ సమ్యక్ కారయేత్)

వ్యా. రక్తపిత్తము మున్నగురోగములయందు శమనరూపమైన నస్యము నుపయోగింపగును. మరియు ద్ధావన-ధూమపానరూపములైన నస్యములను వానివానికి యోగ్యములైన రోగములయందుపయోగించునది. వైజేష్ణుబడిన నస్యకర్తలను దోషదుష్కారములచక్కగ గమనించి తత్తదనుగుణముగ విధ్యుక్తప్రకారము చేయదగును.

ఇచ్చట ద్ధావనస్యగుణమును చెప్పుచున్నది “దేహస్రోతోవిశోధనమ్” అని చెప్పి యుండుటచేత దేహమునందలి స్రోతస్సులదోషములను శోధనము చేయవలసినప్పుడు ద్ధావనస్య ముపయోగింపవలెనని యెరుంగునది. మరియు మాత్రాశీత్యమున “ప్రయోగపానే తస్యాష్టాకాలః” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన ధూమపానవిషయముల నెరుంగునది.

❦ విరేచనసౌష్ఠ్యపథకల్పనము. ❦

మూ. ఫలాది భేషజం ప్రోక్తం శిరసో యద్విరేచనమ్. ౧౦౨

తచ్చూర్ణం కల్పయేత్ తేన పచేత్ స్నేహం విరేచనం,

యదుక్తం మధురస్కన్ధేభేషజం తేన తర్పణమ్ ౧౦౩

సాధయిత్వా భిషక్ స్నేహం నస్తః కుర్యాత్ విధానవిత్,

వ్యా. రోగభిష్గిణీయమున ఫలము, పత్రము, చూలము, కందము (గడ్డలు), పుష్పము, నిర్యాసము (జిగురు). త్వక్కు (పట్టు) అను అవయవభేదములచే నేడువిధములైన ద్రవ్యములు శిరోవిరేచనకై నిర్దేశింపబడినవి. అట్టిద్రవ్యములను చూర్ణముగకల్పించి ప్రథమనస్యమున కుపయోగించునగును. ఆద్రవ్యములనే చేర్చి స్నేహమును పక్వముచేసి శిరోవిరేచననస్యమున కుపయోగించునది. మరియు నాయుధ్యాయముననే నిర్దేశింపబడిన మధురస్కంధద్రవ్యములను చేర్చి స్నేహమును పక్వముచేసి తర్పణరూపనస్యమున కుపయోగించునది. వైద్యవిధానమును చక్కగ నెరింగినవైద్యుడు వైజేష్ణిప్రకారము విరేచన-తర్పణౌషధముల గల్పించి నస్యకర్త జేయునది.

ఇచ్చట రోగభిష్గిణీయమున—“శిరోవిరేచనద్రవ్యాణి పునః అపామార్గపిప్పలీ మరిచ...కణ్ఠకారికాత్వచక్షేతి; శిరోవిరేచనం సప్తవిధం ఫలపత్రమూలకందపుష్పనిర్యాసత్వగాశ్రయభేదాల్...యథాయోగవిహితాని శిరోవిరేచనార్థం ఉపదిశ్యంతే ఇతి” (చ. వి. అ. ౮. సూ. ౧౯౧) అని నిర్దేశించిన శిరోవిరేచనద్రవ్యములను, చూర్ణ

స్నేహరూపముగ గల్పించి, శిరోవిరేచనమున కుపయోగించునది. మరియు—“జీవకర్ష భకౌ జీవనీరా... ఇతి మధురస్కంధాః” (చ. వి. అ. ౮. సూ. ౧౭౯) అని నిర్దేశింప బడిన మధురస్కంధ ద్రవ్యములను తర్పణనస్యమునకు గ్రహించునది.

—ॐ ఆవపీడనస్యమును ప్రయోగించువిధానము. ॐ—

మూ. ప్రాక్ సూర్యే మధ్యసూర్యే వా ప్రాక్కృతాఽవశ్యకస్య చ.
ఉత్తానస్య శయానస్య శయనే స్వాస్త్యతే సుఖం,
ప్రలమ్బశిరసః కిఞ్చిత్ కిఞ్చిత్పాదోన్నతస్య చ. ౧౦౫
దద్యాన్నాసాపుతే స్నేహం తర్పణం బుద్ధిమాన్ భిషక్,
అనవాక్ శిరసో నస్యం న శిరః ప్రతిపద్యతే. ౧౦౬
అత్యవాక్ శిరసో నస్యం మస్తుల్కజేఽవతిష్ఠతి,
అతపవం శయానస్య శుద్ధ్యర్థం స్వేదయేచ్ఛిరః. ౧౦౭
సంస్వేద్య నాసామున్నమ్య వామేనాఽఙ్గుష్ఠపర్వణా,
హస్తేన దక్షిణేనాథ కుర్యాదుభయతస్సమమ్. ౧౦౮
ప్రణాడ్యాపిచునా వాపి నస్తః స్నేహం యథావిధి,
కృతే చ స్వేదయేత్ భూయః ఆకర్షేచ్ఛ పునః పునః. ౧౦౯
తం స్నేహం శ్లేష్మణా సాకం (సార్థం) తథా(యథా)
స్నేహో న తిష్ఠతి,

వ్యా. సూర్యుడు తూర్పుదెస నుండగలనను, మధ్యమున నుండగలనను తర్పణ నస్యమును ప్రయోగించవలెను. నస్యకర్తచేసికొన దలచినవాడు ఉదయకాలమున నావశ్య కములైన మలవిసర్జన దంతభాషనాదికృత్యముల నెరవేర్చి మంచినడకతో కూడినశయ్యపై సుఖముగ వెలికిల బరుండి, కొంచెముగ తలను వెనుప్రక్కకు వెలికిల వంచి పాదములను కొంచెముగ నున్నతముగనిడికొని యుండవలెను. అత్తైరంగు పరుండియున్నవానికి నాసా రంధ్రములయందు తర్పణస్నేహమును ప్రయోగింపవలెను. తలను వంచకుండగ ప్రయో గింపబడిన నస్యము శిరస్సున చేరనేరదు. తలను అధికముగ వంచినయెడ నస్యము మస్తు లుంగమున మెదడున ప్రవేశించును; కావున వైజ్ఞెస్పినరీతిగ తలను కొంచెముగవంచి కాళ్లను కొంచెము ఎత్తుగ నిడికొని పరుండువానికి నస్యమును ప్రయోగింపవలెను. మరియు శిరస్సు శుద్ధమగుటకై తొలుత స్వేదనముచేసి యెడమచేతిబొటనవ్రేలితో ముక్కును

వైకెత్తి పట్టుకొని కుడిచేతితో నస్యోపయోగమునకు నేర్పరచికొనిన గొట్టము చేతబట్టి దానినుండియైనను ప్రత్తితోవైనను రెండునాసారంధ్రములయందును స్నేహము సమముగ నుండునట్లు విధ్యుక్తప్రకారము ప్రయోగింపవలెను. ఇత్తెరంగున స్నేహనస్యమును ప్రయోగించి వెంటనే మరల శిరస్సుకు స్వేదనమును చేయవలెను. మరియు నాసారంధ్రముల విడువబడినస్నేహము ముక్కులోని క్లేష్టముతోకూడి నిలువకుండునట్లు మాటి మాటికిని స్నేహమును వెలికి దీయవలెను.

ఇచ్చట గ్రీష్మకాలమునం దుదయమునను, శీతకాలమున మధ్యాహ్నమునందును నస్యకర్త చేయవలెనని “ప్రాక్ సూర్యే, మధ్యసూర్యే వా” అనువాక్యమునకు వ్యవస్థ నెరుంగునది. మరియు నస్యమును ప్రయోగించునపుడు ఒకముక్కురంధ్రమును మూసి వేరొకరంధ్రమున నస్యమును ప్రయోగించి, పిదప రెండవరంధ్రమున ప్రయోగింపవలెను. ఈవిషయమును వాగ్భటాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి—‘నాసాపుటం పిథాయైకం పర్యాయేణ నిషేచయేత్’ (అ. హ. సూ. అ. ౨౦)

❧ ధూమనస్యోపయోగప్రయోగము. ❧

మూ. స్వేదేనోక్లేశితః శ్లేష్మా నస్తః కర్తవ్యుపస్థితః. ౧౧౦
 భూయః స్నేహస్య వై త్యేన శిరసి స్త్రాయతే తతః,
 శ్రోత్రమన్యగలాద్యేషు వికారాయ స కల్పయేత్. ౧౧౧
 తతో నస్తః కృతే ధూమం పిబేత్కఫవినాశనం,
 హితాన్నభుక్ నివాతోష్ణసేవీ స్యాన్నియత్యేద్రియః. ౧౧౨

వ్యా. వైశేషినిరీతిగ స్వేదకర్తనుచేసినచో దానివలన స్వస్థానమునుండి చలనము నొందిన శ్లేష్మము మరల ప్రయోగింపబడు స్నేహమయొక్క శైత్యముచే శిరస్సున గడ్డకట్టి చెవులు మెడకు వెనుకప్రక్క నరములు కంఠము మున్నగుస్థలములయందు ఆయారోగముల గల్గించును; కావున నస్యకర్తను చేసినవెంటనే కఫమును హరించునట్టి ధూమమును నాసారంధ్రములనుండి పీల్చవలెను. పిమ్మట ఆయాదోషముల కనుకూలముగ హితమైన యాహారమును భుజించి, గాలిలేని స్థలముననుండి ఇంద్రియముల స్వవశమున నుంచుకొని యుష్ణపదార్థములను సేవించుచు నుష్ణోపచారముల జేసికొనుచు నుండవలెను.

❧ ప్రద్ధాపననస్యము నుపయోగించుక్రమము. ❧

మూ. విధిరేషోఽవపీడస్య కార్యః, ప్రద్ధాపనస్య తు. ౧౧౩
 తత్ పడజ్జులయా నాడ్యా ధమేచ్ఛార్ణం ముఖేన తు,

విరిక్తశిరసం తూర్ణం పాయయిత్వామ్బు భోజయేత్. ౧౧౪
లఘు త్రిష్వవిరుద్ధం చ నివాతస్థమతన్నితః,

వ్యా. వైశిష్టినవిధిప్రకారము అవపీడనస్యమును చేయవలెను. ప్రధ్తాపన
నస్యమును చేయవలసినప్పుడు శిరోవిరేచనచూర్ణమును సిద్ధముచేసి ఆరంగుళములనిడుపును
(రెండుకొసలయందును రంధ్రమును) కల్లియుండు గొట్టమున యాచూర్ణము నునిచి
రోగి నాసారంధ్రమున గొట్టముకొన నిడి యా గొట్టమునుండి చూర్ణము నాసా
రంధ్రములో పూర్తిగ ప్రవేశించునట్లు నోటితో నూదవలెను. ఈనస్యప్రయోగముచే
శిరస్సునందలి దోషమంతయు బైటవెడలినపిదప సిగ్గుత్రాగించి వాత-పిత్త-కఫములమూటికిని
విరుద్ధముగాక తేలికయైన యాహారమును రోగికి భుజింపజేసి గాలిలేనిప్రదేశమున మిక్కిలి
జాగరూకుడై యుండవలెను.

ప్రథమననస్యవిధిని వాగ్భటు లిట్లుచెప్పిరి:—“యుజ్జ్వాత్ తం ముఖవాయునా,
షడంగులద్విముఖాయా నాడ్యా భేషజగర్భయా, స హి భూతితరం దోషం చూర్ణత్వాదప
కర్షతి” (ఆ. హృ. సూ. ఆ. ౨౦. శ్లో. ౮). చూర్ణరూపమైన యానస్యము ప్రబలమైన
దోషమునుకూడ వెడలించునని యావాక్యముచే చెల్లినది.

— { నస్యకర్తయందు మిథ్యాహారాదులచే గల్గువ్యాపత్తులు. అందు
విరేకనస్యముచే గల్గువ్యాపత్తులు, వానిచికిత్సయు. } —

మూ. విరేకశుద్ధో దోషస్య కోపనం యస్య సేవతే. ౧౧౫
సదోషో విచరంస్తత్ర కరోతి స్వాగ్ గదాగ్ బహూగ్,
యథాస్వం విహితాం తేషు క్రియాం కుర్యాద్విచక్షణః. ౧౧౬
అకాలకృతజాతానాం రోగాణామనురూపతః,

వ్యా. వైశిష్టినరీతిగ శిరోవిరేచననస్యప్రయోగముచే శిరస్సు శుద్ధమైనవాడు
ఏదోషమును ప్రకోపింపజేయు నాహారవిహారాదుల సేవించునో, దానివలన నాదోషము
ప్రకుపితమై శిరంబున సంపరించుచు తనకు సంబంధించిన నానావిధరోగముల గల్గించును.
అట్టియెడ నిదానలక్షణాదులచే నాయావ్యాధులగమనించి వానివానికి విధింపబడిన చికిత్సల
జేయునది. మరియు నస్యకర్తకు విధించినకాలమునగాక ఇతరకాలమున నస్యవిధి చేయుటచే
సంభవించినరోగములకు వానివానికిం దగినచికిత్సావిధి నాచరింపవలెను.

నస్యప్రయోగకాలమును వాగ్భటు లిట్లునిర్దేశించిరి:—“అథ నస్యం ప్రయోజ
యేత్, ప్రాతః శ్లేష్మణి, మధ్యాహ్నా పిత్తే, సాయం నిశ్శ్లేష్మణి, న్యస్తవృత్తే తు పూర్వాహ్నా

శరత్కాలవసంతయోః, శీతే మధ్యస్థినే గ్రీష్మే సాయం వర్షాసు సాఽఽతపే”
(అ. వృ. సూ. అ. ౨౦. శ్లో. ౧౩, ౧౪) దీనియర్థము స్ఫుటము.)

— శ్లో శ్నేహనసస్యమిథ్యాయోగమున గల్గువ్యాపత్తులు వానిచికిత్సయు. —

మూ. అజీర్ణే భోజనే భుక్తే తోయే వీతేఽథ దుర్దినే. ౧౧౭

(అజీర్ణే భుక్తభుక్తే చ తోయవీతేఽథ దుర్దినే)

ప్రతిశ్యాయే నవే స్నానే (తే) స్నేహపానేఽనువాసనే,

నావనం స్నేహనం రోగాః కరోతి శైష్వికాః బహూః. ౧౧౮

తత్ర శ్లేష్మహరః సర్వః తీక్ష్ణోష్ణాదిః విధిర్హితః,

వ్యా. అజీర్ణముగ నున్నపుడును, భుజించినప్పుడును, నీరు ద్రావినపుడును, మేఘము లావరించి యున్నపుడును, ప్రతిశ్యాయము జనించిన వెంటడియైనను, స్నానముచేసిన వెంటడియైనను, స్నేహపానము జేసినప్పుడును, అనువాసనవస్త్రీ జేసినప్పుడును, (ఈసమయ ములయందు) స్నేహనమైన నావనమును (నస్యమును) చేసినయెడ శ్లేష్మసంబంధములైన యనేకరోగములు కల్గును. అట్టియెడ శ్లేష్మహరములైన తీక్ష్ణము ఉష్ణములైన గుణాదులు కలఁపఁగ-అన్న-పాన-విహారాదులన్నియు, చికిత్సావిధానంబున హితముగ నుండును.

— శ్లో రూక్షనస్యముచే గల్గువ్యాపత్తులు, వానిచికిత్సయు. —

మూ. తౌమే విరేచితే గర్భే వ్యాయామాఽభిహతే తృప్తి. ౧౧౯

వాతో రూక్షేణ నస్యేన క్రుద్ధః స్వాః జనయేద్గదాః,

తత్ర వాతహరస్సర్వః విధిః స్నేహనబృంహణః. ౧౨౦

స్వేదాదిః స్యాత్, ఘృతం ఊరం గర్భిణ్యాస్తు విశేషతః,

వ్యా. శరీరము కృశించినపుడును, విరేచనౌషధమును సేవించి విరేచనములైననపు డును, గర్భవతియైనపుడును, వ్యాయామముచే నభిఘాతము జెందినపుడును, దృష్టికొని యున్నపుడును, రూక్షమైన నస్యము నుపయోగించినయెడ, దానంజేసి వాతము మిక్కిలి ప్రకోపము నొంది తనకు సంబంధించిన యనేకరోగముల గల్గించును. అట్టియెడ వాత హరములగు స్వేదాదిచికిత్సావిధానమంతయు, బృంహణచికిత్సయు హితముగ నుండును అందును గర్భిణీస్త్రీకి (వాతమును జయించుటకును గర్భమునకు పుష్టికల్గుటకు) ఘృతమున ఊరమును విశేషముగ నుపయోగించు దగును.

—ॐ నస్యప్రయోగవ్యత్యయముచేగల్గిన తిమిరరోగమునకు చికిత్స. ౧౧—

మూ. జ్వరశోకాఽతి (ది) తప్తానాం తిమిరం మద్యపస్య తు. ౧౨౧
రూక్షైః శీతాఽఙ్గానైర్జ్వలైః పుటపాకైశ్చ సాధయేత్,

వ్యా. జ్వరముచేతను, శోకము, భయము మున్నగువానిచేతను మిక్కిలి తాపము నొంది పీడింపబడినవారికిని, మద్యపానము చేసినవారికిని స్నేహననస్యము నుపయోగించిన యెడ తిమిరమును నేత్రరోగము సంభవించును. రూక్షములగు స్తోతోంజనములచేతను, రూక్షములైన లేపములచేతను, పుటపాకములచేతను చికిత్స చేయవలెను. (ఇచ్చట శీతాంజనమున స్తోతోంజనమని చెప్పబడును. లేక తిక్తద్రవ్యములచే సిద్ధము చేయబడినది శీతాంజనమని కొందరు చెప్పెదరు.)

—ॐ ప్రతిమర్శనస్యోపయోగక్రమము, దానగల్గుగుణము. ౧౨—

మూ. స్నేహనం శోధనం చైవ ద్వివిధం నావనం మతమ్. ౧౨౨
(నస్య ముచ్యతే)

ప్రతిమర్శస్తు నన్యార్థం కరోతి న చ దోషవాః,

నస్తః స్నేహాఽఙ్గులిం దద్యాత్ ప్రాత ర్నిశి చ సర్వదా. ౧౨౩
నచోచ్ఛిష్టే దరోగాణాం ప్రతిమర్శస్స దార్ఢ్యవాః,

వ్యా. వైశిష్ట్యబడిన నస్యకర్తలన్నియు స్నేహనము (స్నిగ్ధముగ జేయునది) శోధనము (శిరమునందలిదోషముల వెడలించునది)నని రెండువిధములు. (నస్యములకు స్నేహన-శోధనములు కృత్యములని భావము.) అట్టి స్నేహన-శోధనరూపకృత్యముల రెండిటిని ప్రతిమర్శనస్యము చేయును. తక్కిననస్యములవలె నస్యకర్తవ్యత్యయముచే నగుదోషములను (వ్యాఙ్మతులను) కల్గించనేరదు. (కావున నియ్యది కాలనియముములేక సర్వకాలమునందు నుపయోగింప దగియుండును. ఈవిషయమే “ప్రతిమర్శో భవేత్ స్నేహః నిర్దోష ఉభయార్థకృత్” (శ్లో. ౯౮) అనుశ్లోకముచే నిర్దేశింపబడినది.)

మరియు—స్నేహమునందు తనప్రేలిని ముంచి యాప్రేలిని నాసారంధ్రములలో నిడి శిరస్సును పంచి యుంచుకొనినయెడ నాప్రేలినుండి స్నేహబిందువు నాసారంధ్రముల నుండి తనంతనే లోనికిప్రవేశించును. వైకిపీల్చువలసిన యవసరము లేదు. ఈనస్యమును ఋతుభేదములేక రాత్రియందైనను పగటియందైనను సర్వకాలములందును ఉపయోగింప దగియుండును. మరియు రోగము స్వస్థతనుండువారు ప్రతిదినమును నుపయోగించినయెడ (శిరస్సుకును కపాలమునకును) దార్ఢ్యమును కల్గించును.

ఇప్పుట ప్రేమిని తైలమునముంచి నాసారంద్రముననిడిన యెంతతైలము లోనికి ప్రవేశించునో, అయ్యది ప్రతిమర్శనస్మతైల ప్రమాణముని వైగ్రంథముచే ప్రమాణము చెప్పబడినది. ఈవిషయమే తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది.—“ఈషదుచ్చిష్ణునాత్ స్నేహః యావాక్పక్తం ప్రపద్యతే, నస్తో నిషిక్తం తం విద్యాత్ ప్రతిమర్శః ప్రమాణతః” మరియు నట్టిస్నేహమును పీల్చినచో కంతమున ప్రవేశించును. కావున నోట ప్రవేశించకుండునంత పరిమితిగ నుండవలెనని తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది.—“ప్రతిమర్శం తు న పిబేత్ కణాస్రావ భయాన్నరః, యావత్ స్నేహో వ్రజేదాస్యం తత్ ప్రమాణం చ తస్య తు.”

—ॐ ఆధ్యామోక్తవిషయసంగ్రహము. ॐ—

తత్త్ర స్తోకాః—

మూ. శ్రీణి యస్తాత్ ప్రధానాని మర్త్యాణ్యభిహతేషు చ. ౧౨౮

తేషు లిజ్గం చికిత్సాం చ రోగభేదాశ్చ సౌషధాః,

విధిరుత్తరపస్తేశ్చ నస్తః కర్కవిధిస్తథా,

సవ్యాపత్ భేషజం సిద్ధౌ మర్త్యాఖ్యాయాం ప్రకీర్తితమ్. ౧౨౯

వ్యా. శరీరమునందలి నూటయేడుమర్తములలో హృదయ-పస్తి-శిరోమర్తముల మూటికిమాత్రము ప్రాధాన్యకారణంబును, అట్టిమూడుమర్తల కభిఘాతముకల్గినచో గల్లు లక్షణంబులును, వాని పేరుపేరుచికిత్సలును, వానిరోగభేదంబులును, ఉత్తరపస్తేవిధానంబును, నస్యకర్కవిధానంబును, నస్యకర్కచే కల్లువ్యాపత్తులును, వానిచికిత్సితములును, ఈవిషయములన్నియు సీత్రిమర్త్యసిద్ధి యనునధ్యాయమున చెప్పబడినవి.

—ॐ ఆధ్యాయసమాప్తి. ॐ—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,

సిద్ధిస్థానే త్రిమర్త్యసిద్ధిర్నామ

నవమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్యైరంగున నన్నివేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరక సంహిత యనునాయుర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరిత సిద్ధిస్థానమున త్రిమర్త్యసిద్ధియను తొమ్మిదియవధ్యాయము సమాప్తము.

దశమాధ్యాయము

అవతరణిక:—త్రిమర్త్యయసిద్ధియందు అనేకరోగములు నిర్దేశించబడినవి. అట్టి రోగములకు అన్నిటికిని హితమైన వస్త్రవిధానమును దెలుపుటకై వస్త్రసిద్ధియనునీయధ్యాయము చెప్పబడును:—

—ॐ అధ్యాయోపక్రమము. ॐ—

మూ. అథాతో వస్త్రసిద్ధిం వ్యాఖ్యాన్యామః.

౧

ఇతి హస్తాహ భగవానాత్రేయః.

౨

వ్యా. త్రిమర్త్యయసిద్ధిని చెప్పినపిదప సిద్ధవస్త్రుల దెలుపునట్టి వస్త్రసిద్ధిని (సిద్ధవస్త్ర విధానమును దెలుపునట్టి యధ్యాయమును) భగవానుడగు నాత్రేయు డుపదేశించినదాని కన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

—ॐ అధ్యాయవిషయనిర్దేశము. ॐ—

మూ. సిద్ధానాం వస్త్రీనాం శస్తానాం తేషు తేషు రోగేషు,

శృణ్వన్నివేశ! గదతః సిద్ధిం సిద్ధిప్రదాం భిషజామ్.

౩

వ్యా. ప్రసిద్ధమయిన ఫలము గల్గినవియు, ఆయారోగములయందు నుపయోగించుటకు మిక్కిలి ప్రశస్తములైనవియు నగువస్త్రులయొక్క చికిత్సచేయువారికి చికిత్సా సాఫల్యరూపమయిన సిద్ధిని గల్గించు గ్రంథమును చెప్పెదనని విషయము.

—ॐ బలాద్యనుగుణముగ నౌషధముల విభజించి చేయబడువస్త్రగుణోత్తరము. ॐ—

మూ. బలదోషకాలరోగప్రకృతీః ప్రవిభజ్య యోజితాః సమ్యక్,

స్వై స్వైర్నైర్నౌషధవర్తైః స్వాన్వాన్వాక్ రోగాన్నియచ్ఛన్తి.

౪

వ్యా. శరీరాదిబలమును, వాతాదిదోషములను, గ్రీష్మాదికాలమును, బాల్యాది వయోభేదమును, ఆయారోగభేదములను, వాతాదిప్రకృతిభేదమును, చక్కగ గమనించి విభజించుకొని, ఆయాదోషాదుల ననుసరించి, ఈక్రింద నిర్దేశించబడు నౌషధవర్గములచే గల్పించబడినవస్త్రులు ఆయానౌషధములచే సాధ్యములగు నానారోగములను అతి శీఘ్రముగ నివర్తింపజేయును. (ఇచ్చట చెప్పబడినవిషయములే మూడవయధ్యాయమున “సమీక్ష్య దోషౌషధ....సిద్ధిమన్తి (సి. అ. ౩. శ్లో. ౬) అని నిర్దేశించబడినది ప్రకరణవశముచే మరల ననువదించబడియె.)

❧ వ స్తిప్రాశస్త్యము. ౧ ❧

మూ. కర్తాన్యద్వస్తిసమం న విద్యతే శీఘ్రసుఖవిశోధిత్యాత్,
ఆశ్వపతర్పణతర్పణయోగాచ్చ నిరత్యయత్వాచ్చ. ౫

వ్యా. వస్తికర్త అతిశీఘ్రముగను, సుఖముగను దోషముల శోధించును. వస్తి ప్రయోగముచేత సంతర్పణంబైనను అపతర్పణం బైనను అతిశీఘ్రముగ గల్గును. దీని ప్రయోగమువలనయేవిధమయిన బాధయు సంభవింపదు. కావున చికిత్సావిధానములలో వస్తికర్తతో సమానమైనది వేరొండు లేదు.

❧ విరేచనాదిశోధనములకన్న వస్తికి శ్రేష్ఠత్వము. ౨ ❧

మూ. సత్యసి దోషహరత్వే కటుతీక్ష్ణోష్ణాదిభేషజాదానాత్,
దుఃఖోద్ధారోక్లేశాహృద్యత్వకోష్ఠరుజా విరేకే స్యుః. ౬
అవిరేచ్యో శిశువృద్ధౌ తావప్రాప్తప్రహీణధాతుబలౌ,
ఆస్థాపనమేవ తయోః సర్వార్థకృదు త్తమం కర్త. ౭
బలవర్ణహర్షమార్దవగాత్రన్నేహాన్ నృణాం దదాత్వాశు,

వ్యా. వసునవిరేచనకర్త లుకూడ దోషముల శోధించి వెడలించునవియే; ఐనను అట్టివసునవిరేచనముల కుపయోగింపబడు నౌషధములు కటు-తీక్ష్ణ-ఉష్ణాదిభేదముల గల్గి యుండుటవలన దానిని త్రాగినప్పుడు మిక్కిలి కష్టముగను, త్రేనువులును, దోషోక్లేశంబును, మరస్సు కింపులేకుండుటయు, శోష్టమునందు నొప్పి మున్నగుబాధయు సంభవింపును. మరియు శిశువులకు బలము పూర్తిగ బాల్యమున గల్గక ధాతువులు పూర్తిగాక యుండును. వృద్ధులకు బలము పీనమై ధాతువులు తీరించి యుండును. కావున శిశువులకును, వృద్ధులకును, సంశోధనమునకు వసునవిరేచనముల నొకప్పుడును నుపయోగింపంజనదు. వారికి ఆస్థాపనవస్తితో ఆవశ్యముగ నుపయోగింపవలసి యుండును. కావున వస్తికర్త వలన వైశేషిక కష్టములులేకయు, బాలవృద్ధులకు ఆవశ్య ముపయోగార్హంబును అగుటవలన వసునవిరేచనములకన్న సంశోధనమునకు వస్తికర్తయే మిగుల ప్రశస్తమై సకలప్రయోజనముల గల్గించునది యగును. మరియు శరీరబలము, వర్ణము, సంతోషము, మృదుత్వము, శరీరమునకు స్నిగ్ధత్వము అనునీగుణములను నతిశీఘ్రముగ గల్గింపనోవును. కావున శోధనమునకై వసునవిరేచనములకన్న వస్తికర్త ఉత్తమోత్తమంబని భావము.

❧ వస్తిభేదములు, వానియుపయోగమునకు జేరినవిశేషవిధి. ౩ ❧

మూ. అనువాసనం నిరూహశోత్తరవస్తిశ్చ స త్రివిధః. ౮

శాఖావాతారానాం సంకుచిత స్తబ్ధభగ్నరుగ్ణానామ్ (సద్భినామ్),
 విట్సక్తాద్ధానారుచిపరికర్తిరుగాదిషు చ శస్త్రః
 ఉష్ణారానాం శీతాన్ శీతారానాం తథా సుఖోష్ణాంశ్చ,
 తద్యోగ్యైషధయుక్తా వస్త్రీక సస్త్రర్క్య వినియుష్ట్యాత్. ౧౦

వ్యా. అనువాసనము, నిరూహము, ఉత్తరవస్త్రీయ నని వస్త్రీకర్త మూడువిధములు, హస్తపాదాదిశాఖలయందు బాధకలవారికిని, సంధులు సంశోచము నొందియైనను, స్తంభించియైనను, విరిగియైనను, యున్నవారికిని, మలబంధము, కడుపుబ్బరము, అరోచకము, పరికర్తిక మున్నగురోగములు గలవారికిని వస్త్రీకర్త చేయుట మిగులప్రశస్తము. మరియు ఉష్ణప్రధానమయిన వ్యాధులు కలవారికి గుణవీర్యములచే శీతలములగు వస్తువుల చేతను, శీతసంబంధమయిన వ్యాధులు గలవారికి సుఖోష్ణమయిన ద్రవ్యములచే కల్పించబడినవస్తులను గల్పించి సుపయోగింపవగును. వస్తులకు నియమింపబడిన యాషధవర్గముల వానిగుణాదుల చక్కగ నూహించి ప్రజెప్పినరీతిగ తత్తద్గుణానుసారమగు ఔషధయోగముల గల్పించి వస్త్రీకర్తల చేయవగును.

—॥ బృంహణీయవస్త్రీకిని శోధనీయవస్త్రీకిని ఆనర్హులు. ౧౧ —

మూ. వస్త్రీన్న బృంహణీయాస్తద్యాద్వ్యాధ్యధిషు విశోధనీయేషు,
 మేదస్విరో విశోధ్యాః యేఽపి నరాః కుప్తమేహారాః. ౧౧
 నక్షీణాక్షతదుర్బలమూర్ఛితకృశశుష్కదేహానాం,
 యుష్ణ్యాద్విశోధనీయాన్ దోషనిబద్ధాయుషో యే చ. ౧౨

వ్యా. మేదోరోగము, కుప్తరోగము, ప్రమేహము అనునీరోగములు గలవారు శోధనమునకు నర్హులుగా నుందురు. అట్టిశోధనార్హులకును, శోధనచికిత్సచేయవలసిన యితరరోగములయందును, బృంహణీయధములచే సిద్ధముచేయబడిన వస్తుల సుపయోగింపజనదు. మరియు క్షీణించినధాతువులు గలవారును, అభిఘాతము నొందినవారును, బలహీనులును, మూర్ఛనొందినవారును, శరీరము కృశించినవారును, శరీరమునందలి ద్రవధాతువు శోషించినవారును, బృంహణమునకు నర్హులుగా నుందురు. కావున అట్టివారికి శోధనీయములైన వస్తుల సుపయోగింపదగదు. మరియు రాజయత్నము, శోష మున్నగు వ్యాధులు గలవారికి జీవితము మలరూపమయినదోషమును ఆధారముగ జేసికొని యుండును. కావున అట్టివారికిని శోధనీయవస్తుల సుపయోగింపకూడదు. (ఈవిషయమునే చికిత్సా

స్థానమున నిట్లుపదేశించిరి:—“శోషీ ముఖ్యతి గాత్రాణి పురీషస్రంసనాదపి, అబల
పేషీణీమూత్రం కిం పునః యో విచ్యతే” (చి. అ. ౮. శ్లో 32.)

—౧౧ కార్యవిశేషములబట్టి వ స్తిసంస్కారవిశేషవిధి. ౧౧—

మూ. వాజీకరణేఽస్మక్పీత్యయోశ్చ మధుస్ఫుతపయోయుక్తాః,
శస్తాః; సతై లమూత్రారనాలలవణాశ్చ కఫవాతే. ౧౩
(లవణాః కఫావృతే వాతే)

యజ్ఞాత్ ద్రవ్యాణి వ స్తిష్వప్లుం మూత్రం పయః సురాం
క్వాథాన్, అవిరోధాద్ధాతునాం రసయోనిత్వాచ్చ జలముష్ణమ్

న్యాయా. వాజీకరణమునకును, రక్తపిత్తములకు సంబంధించినవ్యాధులయందును ప్రయోగింపబడువస్తులయందు లేనెను, స్ఫుతమును, విశేషముగ చేర్చి ప్రయోగించుట చాలప్రశస్తము. మరియు వాతము కఫముతోకూడి యావరింపబడియున్నపుడు తైలమును గోమూత్రమును, ఆరనాశమును కాంజికమును, లవణమునుకూడ చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన వస్తుల నుపయోగింపవలయును.

మరియు కాంజికము మొదలగు నష్టద్రవ్యములును, గోమూత్రమును, ఆవు పాలను, సురామద్యమును, క్వాథములను వీనిని రసాదిధాతువులకు విరోధములేకుండునట్లు తగినవానిని వస్తులయందు చేర్చదగును. మరియు జలము మధురాదిషడ్రసములకును ప్రధానకారణముగును, కావున అట్టిజలమును వెచ్చజేసి వస్త్రావధములయందు జేర్చుట యుక్తముగా నుండును. (ఇచ్చట వ స్తిసూత్రీయమున “కల్లైః గుడత్సేద్రయుతైః... యుక్త్యామధునైస్థవం చ” (సి. అ. 3. శ్లో. ౧౫) అనువాక్యముచే తేద్రమునచేర్చుట విధింపబడినను ఈవ స్తియందు లేనెను అధికముగ జేర్చవలెనని యుద్దేశించి “మధుస్ఫుత పయోయుక్తాః” అని మరల విధింపబడినది. మరియు జలము, రసములకు ప్రధానకారణ మగుటజేసి క్వాథకల్కాదులతోకూడ చేర్చినచో రసముల నన్నిటిని నొకటిగచేర్చి పోషించునని యుద్దేశముతో “రసయోనిత్వాచ్చ జలముష్ణం” అని నిర్దేశింపబడినది. లేక చూర్ణరూపమయిన వ స్తిప్రయోగమునందు ఉష్ణజలమును చేర్చవలయునని అపూర్వవిధి యగును. చూర్ణవ స్తి తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది. “రాస్నావచా బిల్వశతాహ్వయైలా పూతక కృష్ణాఫలదారు కృష్ణైః సనైస్థవామ్నైష్ఠ జలస్సతైః శూలస్సు ఇష్టః ఖలు చూర్ణవ స్తిః” ఇవి మున్నగు చూర్ణవ స్తిప్రయోగములయందు ఉష్ణజలమును చేర్చవలయునని తంత్రకారుని యుద్దేశము.)

—ॐ వస్త్రావాపద్రవ్యములు, వానియుపయోగనిర్ణయము. ౧—

మూ. సురదారుశతాహ్వేలాకుష్ఠమధుకపిప్పలీమధున్నేహః,
 ఊర్ధ్వానులోమభాగాః ససర్వపాః శర్కరాలవణమ్. ౧౫
 ఆవాపాః వస్త్రీనాం, అతః ప్రయోజ్యాని యేషు యాని స్యుః,
 యుక్తాని, సహ కషాయైః తాన్యుత్తరతః ప్రవక్ష్యామి. ౧౬

వ్యా. దేవదారువు, సదాపవిత్రులు, ఏలకులు, చెంగల్వకోష్ఠ, అతిమధురము, పిప్పళ్లు, తేనె, స్నేహద్రవ్యము, (నెయ్యి మున్నగునవి); పమనవిరేచనద్రవ్యముల భాగములు, ఆవాలు, చక్కెర, సైంధవలవణము ఇవి వస్తులకన్నిటికిని ప్రక్షేపద్రవ్యములు. కావున దీనిలో యేకషాయయోగములయందు యేద్రవ్యములు చేర్చిన యుక్తముగ నుండునో దానిని చక్కగ గమనించి ఆయాకషాయములతోచేర్చి వస్తుల ప్రయోగింప వలయును. అట్టికషాయవస్త్రయోగములు వరుసగ నీక్రింద జెప్పబడును.

—ॐ వ్యాధిబలాద్యనుసారముగ తీక్ష్ణ-మృదు ఆవాపద్రవ్యముల జేర్చునియమము. ౧—

మూ. చిరజాతకఠినబలేషు వ్యాధిషు తీక్ష్ణాః విపర్యయేచ మృదవః,
 సప్రతివాపకషాయాః యోజ్యాస్తస్వనువాసననిరూహాః. ౧౭

వ్యా. చాలకాలముగ జనించి యనువర్తించియుండు వ్యాధులయందును, (స్వభావముచేతనే) మిక్కిలిబలిష్ఠము లగువ్యాధులయందును, తీక్ష్ణమైనద్రవ్యములతో సిద్ధమైన కషాయములను, వైజేష్ణబడిన యావాపద్రవ్యములతో తీక్ష్ణములగుద్రవ్యముల నావాపముగనుచేర్చి సిద్ధముచేయబడిన అనువాసనవస్తులను, నిరూహపస్తులను ప్రయోగింపదగును. మరియు వైజేష్ణినదానికి వ్యత్యయముగ తత్కాలమునజనించిన నూతనవ్యాధులయందును, స్వభావముచేతనే యల్పబలములైన వ్యాధులయందును, మృదుకషాయములతో మృదుగుణము కలయావాపద్రవ్యముల జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన అనువాసన-నిరూహపస్తులను ప్రయోగింపవలెను.

ఇచ్చట అనువాసనమునందు స్నేహసాధనమునకై కషాయము చెప్పబడినది. ఆవాపద్రవ్యప్రక్షేపముకూడ ననువాసనవస్త్రయందు విధించబడినది. “పిప్పలీం మధుకం కుష్ఠం శతాహ్వం మధుకం వచాం, యోజయన్తాత్రయా పిష్ట్యా ఆవాపమనువాసనే” అని స్థలాంకరమున అనువాసనమున కుపయోగింపదగిన ఆవాపద్రవ్యములు చెప్పబడినవి.

❖ సిద్ధపస్తులు ముప్పుదియెడు. వానియుపయోగవిధి. ❖

మా. అర్థశ్లోకైరతస్సిద్ధాన్ నానావ్యాధిషు సర్వశః,

వస్త్రీన్ వీర్యసమైర్భగైః యథార్హాలోడనాన్ శృణు. ౧౮

వ్యా. ఈయథ్యాయప్రారంభమునుండి యంతదనుక వస్త్రీసామాన్యమునకు సంబంధించిన కొన్నివిషయము లుపదేశింపబడినవి. పిమ్మట “సిద్ధానాం వస్త్రీనాం” అని ప్రతిజ్ఞ చేసి నిర్దేశింపబడిన సిద్ధపస్తులు వరుసగ నీక్రింద సర్థశ్లోకముచే నొక్కొక వస్త్రీయోగము వంతున చెప్పబడును. ఈవస్త్రీయోగముల జెప్పబడినవస్తువులను ఒకదానితోనొకటి ప్రతి హతముగాక సమవీర్యములుగ నుండునట్లు వానివానికి యుక్తములైన భాగములగల్పించి నముచితముగ కలిపి, ఆయావ్యాధులయందును దోషములయందు నుపయోగింపం దగును. మరియు నొక్కొకవ్యాధియందును దోషమునందును అనేకయోగముల నుపయోగించు నట్లు చెప్పబడును. (ఇచ్చట వ్యాధిశబ్దముచే నాయావ్యాధులును, వానికి కారణములైన వాతాదిదోషములను గ్రహింపబడును. వ్యాధులకును వాతాదిదోషములకును దగినవస్త్రీయోగముల చెప్పెదనని యర్థము.)

❖ { (1-3) ముప్పుదియెడుపస్తులవివరణము. అందు వాతమున ప్రశస్త } ❖
ములగు మూడువస్త్రీయోగములు.

మా. బిల్వోఽగ్నిమన్థః శోశనాకః కాశ్చర్యఃపాటలిస్తథా,

శాలిపర్ణి పృశ్నిపర్ణి బృహత్యౌ వర్ధమానకః. ౧౯

యవాః కులుత్థాః కోలాని స్థిరా చేతి త్రయోఽనిలే,

శస్యస్తే సచతుస్సేహః పిశితస్య రసాన్వితాః. ౨౦

వ్యా. మారేడుపేరు, కూరనెల్లిపేరు, కోలపొన్న, నేలగుమ్మడిపేరు, పాదిరిపేరు, (ఈయైదునుచేరి యొకవర్గము); ముయ్యకుపొన్న, కోలపొన్న, వాకుడుపేరు, ములకపేరు, ఆముదపుపేరు, (ఈయైదునుచేరి రెండవవర్గము), యవలు, ఉలవలు, రేగుగింజలు, ముయ్యకుపొన్న, (ఈనాల్గునుచేరి మూడవవర్గము); ఈమూడువర్గముల ద్రవ్యములను పేరుపేరుగజేర్చి మూడుకషాయములను విధ్యుక్తప్రకారము సిద్ధముచేసి, అందు (ఘృతము, తైలము, పన, మజ్జయను) నాల్గున్నేహములను మాంసరక్తమునుకూడ చేర్చి మూడువస్త్రీయోగములుగ కల్పించునది. ఈపస్తులుమూడును వాతమునం దుపయోగించుటకు చాల ప్రశస్తములు. (ఇచ్చట చెప్పబడు వస్త్రీయోగము లన్నిటియందును పైజెప్పబడిన ఆవాపాదిద్రవ్యముల తత్త్వదనుగుణముగ జేర్చి సంస్కరించవలెనని యెరుంగునది.) ఇచ్చట

మూడుఅర్థశ్లోకములచే మూడువస్త్రవర్గములు నిర్దేశింపబడినవి. నాల్గవఅర్థశ్లోకముచే దానివివరము తెలుపబడినది. ఈవిషయమును క్రిందియోగములయందును గమనించుచది.

— (4-6) పితృవికారముల ప్రశస్తములగుమూడువస్తులు. —

మూ. నలవజ్జులవానీర శతపత్రాణి శైవలం,
మజ్జిష్ఠాసారిబాఽనంతా పయస్యా మధుయష్టికా. ౨౧
చందనం పద్మకోశీరం తుజ్గం, తే పైత్తికే త్రయః,
సశర్కరాఽద్రఘృతాః సక్షీరాః వస్తయో హితాః. ౨౨

వ్యా. కిక్కిసగడ్డి, ప్రబ్బలి, నీరుప్రబ్బలి, తామరపువ్వు, పాచిలిగెలు, (ఇవి యైదునుచేరి యొకగణము); మంజిష్ఠి, సుగంధపాలవేరు, నల్లసుగంధపాల, కాశోళి, అలిమధురము, (ఇవియైదునుచేరి రెండవగణము); చందనము, పద్మకము, పట్టివేరు, సురపొన్న, (ఈనాల్గునుచేరి మూడవవర్గము); ఈమూడువర్గద్రవ్యములను వేరువేరుగ క్వాధముచేసి, అందు చక్కెరను లేనెరు నేతిని ఆవుపాలను కలిపి, మూడువస్తులుగ సిద్ధముచేసి పితృరోగములయందు వస్త్రప్రయోగము చేయునది.

— (7-9) కఫరోగములకు ప్రశస్తములయిన మూడువస్త్రయోగములు. —

మూ. అర్కస్తతైవ చాలర్కః ఏకాష్ఠీలా పునర్నవా,
హరిద్రా త్రిఫలా ముస్తం పీతదారుకుటన్నటమ్. ౨౩
పిప్పల్యశ్చిత్రకశ్చేతి త్రయస్తే శ్లేష్మరోగిషు,
సక్షారాఽద్రగోమూత్రాః నాతిన్నేహాన్వితా హితాః. ౨౪

వ్యా. జిల్లేడువేరు, తెల్లజిల్లేడువేరు, విషబొద్ది, గలిజేరు, (ఈనాల్గునుచేరి యొక వర్గము); పసుపు, త్రిఫలములు, తుంగగెడ్డలు, దేవదారు, కైవర్తముస్తలు, (ఈయైదును చేరి రెండవవర్గము); పిప్పల్లు, చిత్రమూలము, (ఈరెండునుచేరి యొకవర్గము) ఈమూడు వర్గముల ద్రవ్యములను వైశిష్ట్యనరీతిగ వేరువేరుగ క్వాధములుచేసి, అందు యవతొరము, లేనె, గోమూత్రము, కొంచెముగన్నేహము, వీనినిచేర్చి సిద్ధముచేయబడిన మూడువస్తులును శ్లేష్మముచే కల్గినరోగములయందు చాల హితకరములుగ నుండును.

త్రిదోషముల నుద్దేశించి వేరువేరుగ వైచెప్పబడిన వస్తులుతోమిడియు సంగ్రహమున “త్రికాస్తయోనిలాదీనాం” అని నిర్దేశింపబడును,

❧ 10-13 పక్వాశయశోధనములగు నాల్గవ స్తియోగములు. ❧

మూ. ఫలజీమూత కేఱ్ఱాకు ధామార్గవకవత్సకాః,

శ్యామా చ త్రిఫలా చైవ స్థిరా దస్తీ ద్రవస్త్యపి. ౨౫

ప్రకీర్యా చోదకీర్యా చ నీలినీ క్షీరిణీ తథా,

సప్తలా శజ్ఞినీ లోధ్రం ఫలం కంపిల్లకస్య చ. ౨౬

చత్వారో మూత్రసిద్ధాస్తే పక్వాశయవిశోధనాః,

వ్యస్తైరపి సమస్తైశ్చ చతుర్యోగా ఉదాహృతాః. ౨౭

వ్యా. మ్రంగకాయ, దేవదాళి, చేదుసార, తెల్లపువ్వులఆవడ, కొడిశపాల విత్తులు, (ఈయెదునుచేరి యొకయోగము); నల్ల తెగడ, త్రిఫలములు, ముయ్యాకుపాన్న, దంతిపేళ్లు, పెద్దదంతిపేళ్లు, (ఈయెదునుచేరి రెండవయోగము); కానుగ, పెద్దకానుగ, నీలి, పాలగుమ్మడి, (ఈనాల్గునుచేరి మూడవయోగము); సంబరేణు, శంఖపుష్పి, లొద్దుగు, కంపిల్లకఫలము, (ఈనాల్గునుచేరి నాల్గవయోగము); పైన నిర్దేశింపబడిన నాల్గు గణముల ద్రవ్యములును వేరువేరుగ గోమూత్రమునగలిపి నాల్గుయోగములుగల్గించి నుపయోగించినచో పక్వాశయమునందలి దోషములను శోధించును. మరియు మైజెప్ప బడిన నాల్గుగణముల ద్రవ్యములను వ్యస్తముగవైనను, సమస్తముగవైనను జేర్చి నాల్గు వ స్తియోగములుగ గల్గించవగును.

❧ (14-17) వృష్య (శుక్ర-మాంసవృద్ధికర) వ స్తియోగములు నాలుగు. ❧

మూ. కాళోలీ క్షీర కాళోలీ ముద్గపల్లీ శతావరీ,

విదారీ మధుయస్త్వాహ్వ శృక్లాటకకశేరుకే. ౨౮

ఆత్మగుప్తా ఫలం మాషాః సగోధూమాయవాస్తథా,

(జలజా) జాజ్జలానూపజం మాంసం ఇత్యేతే శుక్రమాంసదాః ౨౯

వ్యా. కాళోళి, క్షీరకాళోళి, అడవిపెసర, పిల్లిపీచర, (ఈనాల్గునుచేరి యొక గణము); నేలగుమ్మడి, అలివధురము, పెద్దపల్లెరు, నమ్మడుంప, (ఈనాల్గునుచేరి రెండవ గణము); దూలగొండికత్తులు, ఉద్దులు, గోధుమలు, యవలు, (ఈనాల్గునుచేరి మూడవ గణము); జలజంతవులమాంసము, జలప్రాంతమున నివసించుజంతవులమాంసము, (ఈ రెండునుచేరి నాల్గవగణము); ఈనాల్గుగణముల ద్రవ్యములను నాల్గువ స్తియోగములుగ సిద్ధముచేసి నుపయోగించునది. ఈనాల్గువ స్తియోగములును శుక్రమును మాంసమును వృద్ధిచేయుటకును, వృష్యమునకును చాల ప్రశస్తములై యుండును.

—౧౭ (18, 21) సాంగ్రహికపస్తయోగములు నాల్గు. ౧౭—

మూ. జీవస్తీ చాగ్నిమథశ్చ ధాతశీపుష్పవత్సకౌ,

ప్రగ్రహాః ఖదిరః కుష్ఠం శమీపిణ్డీతకో యవాః. 3౦

ప్రియజ్ఞా రక్తమూలీ చ తరుణీ స్వర్ణయూధికా,

వటాద్యాః కింశుకం లోధ్రమితి సాంగ్రహికా మతాః. 3౧

వ్యా. పాలకూర, కూరనెల్లి, ఆరెపువ్వు, కొడిసెపాలవిత్తులు, (ఈనాల్గునుచేరి యొకవర్గము); ప్రగ్రహము (పిన్నరేల), చంద్ర, చెంగల్వకోష్ఠ, జమ్మిపట్ట, మ్రంగ కాయలు, యవలు, (ఈయారును చేరి రెండవవర్గము); ప్రేంకణము, మంజిష్ఠి, తరుణీ (చేమంతి), స్వర్ణయూధిక(అడవిమొల్ల), (ఈనాల్గునుచేరి మూడవవర్గము); మట్టి మొదలగుక్షీరవృక్షములపట్ట, మోదుగపట్ట, లొడ్డుగపట్ట, (ఇవియన్నియుచేరి నాల్గవవర్గము); ఈనాల్గువర్గములలో ఒక్కొక్కవర్గ ద్రవ్యములను చేర్చి యొక్కొక్కపస్తయోగముగ కల్పించి యుపయోగించునది. ఈనాల్గుపస్తయోగములను సంగ్రహకములుగ నుండును. (పాచనదీపనములచే ద్రవమును శోషింపజేయుశక్తి కలవి యని భావము.)

ఇచ్చట పటాదులన మట్టి, అత్తి, రావి, జువ్వి, కలజువ్వి యను ఊరిపంచకమని యెరుంగునది. పైజెప్పబడిన పక్ష్యాశయశోధనములు నాల్గును, వృష్యములు నాల్గును, సాంగ్రహికములు నాల్గునుచేరి పండ్రెండు పస్తయోగములును “చతుష్కాశ్చపరే త్రయః పక్ష్యాశయవిశుద్ధ్యర్థం, వృష్యాః, సాంగ్రహికస్తథా” అని విషయసంగ్రహమున నిర్దేశింపబడినది.

—౧౮ (22-23) పరిస్రావోపయోగపస్తయోగములురెండు. ౧౮—

మూ. పరిస్రావే శృతం ఊరం సవృశ్చీరపునర్నవం,

ఆఖుపర్ణికయా వాపి తండులీయకయు క్తయా. 3౨

వ్యా. ఎర్రగలిజేరు, తెల్లగలిజేరు, ఈరెంటిని ఊరమునచేర్చి సక్యముచేసి సిద్ధము చేయబడిన పస్తయొకటి; ఎలుకచెవియాకు, చిరికూర, ఈరెంటిని ఆవుపాలతోచేర్చి కాచి సిద్ధముచేయబడినపస్తీ రెండవది. ఈరెండుపస్తలను పరిస్రావమునెడు పస్తీవ్యాపత్తునం దుపయోగించుటకు చాలప్రశస్తము.

—౧౯ (24-25) దాహహరపస్తయోగములు రెండు. ౧౯—

మూ. (కోలకతక) కాలం కతక కాండేక్షుదర్భపోటగ లేక్షుభిః,

దాహఘ్నుః సఘృతక్షీరో ద్వితీయశ్చోత్పలాదిభిః. 33

చ-సిద్ధి—45

వ్యా. రేగుగింజలు, చిల్లగింజలు, తెల్లచెరుకు, దర్భవేళ్లు, కిక్కినగడ్డి అనునీద్రవ్యములచే సిద్ధముచేయబడిన వస్త్రయొక్కటి; తెల్లకలుపలు, నల్లకలుపలు మున్నగుజలమునందు జనించుపువ్వులచేర్చి సిద్ధముచేయబడినవస్త్ర రెండవది; ఈరెండువస్త్రయోగములయందును నేతిని ఆవుపాలను కూడ చేర్చి సిద్ధముచేసి నువయోగించినచో దాహమును, (తాపమును), హరించును.

❧ (26-27) పరికర్తౌపయోగ్యవస్త్రయోగములు రెండు. ❧

మూ. కర్బుదారాధకీనీపవిదులైః ఊరసాధితైః,
వస్త్రైః ప్రదేయో భిషజా శీతః సమధుశర్కరః. 3౪
పరికర్తే తథా వృన్తైః శ్రీషర్ణికోవిదారజైః,
(దేయో వస్త్రైః సువైద్యైస్తు యథావత్ విదితక్రియైః). 3౫

వ్యా. దేవకాంచనము, కందులు, నెమ్మి, ప్రబ్బలి అను నీనాల్గును ఆవుపాలలో చేర్చి కాచి, అందు తేనెను, చక్కెరను కలిపి వస్త్రీని ప్రయోగించునది. బేకుమ్రాని యొక్కయు, దేవకాంచనముయొక్కయు తొడిమలను పాలలోకలిపి కాచి సిద్ధముచేయబడిన వస్త్రీయందు తేనెను చక్కెరను కలిపి ప్రయోగించునది. ఈరెండువస్త్రులును పరికర్తమనెడు వస్త్రీవ్యాపత్తునకు మిగుల ప్రశస్తములుగ నుండును. కావున నీవస్త్రులను వస్త్రీ విధానమును చక్కగ తెలిసిన వైద్యవరులు విద్యుక్తముగ నుపయోగింపదగును.

❧ (28-29) ప్రవాహణోపయోగ్యవస్త్రయోగములు రెండు. ❧

మూ. వస్త్రైః శాల్మలివృంతానాం ఊరసిద్ధోఘృతాన్వితః,
హితః ప్రవాహణే తద్వద్వస్త్రైః శాల్మలికస్య చ 3౬

వ్యా. బూరుగపువ్వులయొక్క తొడిమలను పాలలో చేర్చి కాచి, అందు ఆవు నేతినిచేర్చి వస్త్రీనుపయోగించునది. మరియు బూరుగబంకను ఆవుపాలలోచేర్చి కాచి ఘృతమునుచేర్చి వైశిష్టినరీతిగనే వస్త్రీని జేయనగును. ఈరెండువస్త్రులును ప్రవాహణమున వస్త్రీవ్యాపత్తునం దుపయోగించుటకు చాల ప్రశస్తము.

❧ (30-31) వస్త్రీతియోగమున నుపయోగింపదగిన వస్త్రీయోగములు రెండు. ❧

మూ. అశ్వావరోహికాకాకనాసారాజకశేరుకైః,
సిద్ధాః ఊరేతియోగే స్యుః శ్చాద్రాంజనఘృతైర్యతాః. 3౭
స్యగ్రోథాద్యైశ్చతుర్భిశ్చ తేనైవ విధినాఽపరః,

వ్యా. పెన్నేరుగడ్డ, కాకిదొండ, భద్రముస్తలు అనుసీనాల్లిటిని చేర్చి ఆవు పాలను వక్వము చేసి, అందు తేనెను, రసాంజనమును, నేలిని, చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన వస్త్రీ యొకటి. మర్రిపట్ట, ఆత్తిపట్ట, రావిపట్ట, జువ్విపట్ట, ఈనాల్లిటినిచేర్చి వక్వముచేయ బడిన యావుపాలయందు వైజెప్పినరీతిగ తేనె మున్నగువానినిచేర్చి సిద్ధము చేయబడిన వస్త్రీ రెండవది. ఈరెండువస్తులును అతియోగమును వస్త్రీవ్యాపత్తునం దుపయోగించుట మిక్కిలి ప్రశస్తము లగును.

ఇచ్చట పరిస్రావముమొదలుచేసి యైదువ్యాపత్తులకును నొక్కొక్కదానికి రెండేసి వస్త్రీయోగములవంతున యేర్పడిన పదివస్త్రీయోగములును “పరిస్రావే, తథా దాహే, పరి కర్తే, ప్రవాహణే, సాఽలియోగే మతో ద్వా ద్వా” అని విషయసంగ్రహమున పరి గణనము చేయబడినది.

❦ { (32-34) జీవాదానమును వస్త్రీవ్యాపత్తున కుపయోగించదగిన వస్త్రీయోగములు మూడు. } ❦

మూ. బృహతీ ఊరకాకోళీ పృశ్నిపర్ణీ శతావరీ. 3౮

కాశ్వర్యబదరీమూర్వాః తథోశీరస్త్రియజ్ఞవః,
జీవాదానే శృతౌ ఊరే ద్వా ఘృతౌఽజ్ఞానసంయుతౌ. 3౯

వస్త్రీ ప్రదేయకా భిషజా శీతౌ సమధుశర్కరౌ,
గోవ్యజామహిషీక్షీరైః జీవనీయయుతైస్తథా. ౪౦

శశైణదక్షమాఞ్జారమహిషాఽవ్యజశోణితైః,
సద్యసైనిః మృదితైర్వస్త్రీః జీవాదానే ప్రశస్యతే. ౪౧

వ్యా. వాకుడు, ఊరకాకోళి, కోలపాన్న, పిల్లిపీచర, (ఇవి చేరి యొకవర్గము); నేలగవ్వుడి, రేగు, చాగపట్ట, పట్టివేళ్లు, (ఇవి నాలుగు చేరి రెండవవర్గము); ఈరెండు వర్గములను వేరువేరుగ ఆవుపాలలోచేర్చి కాచి, అందు తేనెను చక్కెరనుచేర్చి, రెండు యోగములుగ గల్పించి, చల్లార్చి, జీవాదానమును (ప్రాణమున కాధారమైన రక్తమును వెడ లించు) వస్త్రీవ్యాపత్తునందు ప్రయోగించవలెను. మరియు-గోవు, మేకలు, గొఱియలు, ఎనుము అను నీజంతువులపాలతో జీవనీయగణద్రవ్యములజేర్చి వక్వముజేసి, అందు— కుందేలు, జింక, కోడి, పిల్లి, ఎనుబోతు, గొరియలు, మేకలు అనునీజంతువులరక్తమును అప్పుడే క్రొత్తగతీసినదానిని కలిపి, అన్నిటి నొకటిగ కలియబెట్టి వస్త్రీని ప్రయోగింప

వలెను. ఈమూడువస్తులును జీవాదానమున వ స్తివ్యాపత్తునందు మిక్కిలి ప్ర శ స్తములై యుండును.

ఇచ్చట జెప్పబడిన జీవాదానోపయోగ్యవస్తులు మూడును—“జీవాదానే తథా త్రయః” అని విషయసంగ్రహమున పరిగణింపబడును.) “అర్థశ్లోకైరతస్సిద్ధాః” అని చెప్పినది ప్రాయశమును సుద్దేశముతో చెప్పినదికావున నిచ్చట తదధికముగ చెప్పినను విరుద్ధముకాదని యెరుంగునది.

❧ (35-36) ర క్తపిత్తోపయోగ్యవ స్తియోగములు రెండు. ❧

మూ. మధూకమధుక ద్రాక్షౌ దూర్వాకాశ్చ ర్యచన్దనైః,
తేనై వ విధినా వ స్తిః దేయస్సతౌ ద్రశర్కరః. ౪౨
మజ్జిష్ఠా సారిబాఽనన్తా పయస్యా మధుక్తై స్తథా,
శర్కరాచన్దన ద్రాక్షౌ మధుధాత్రీ ఫలోత్పలైః
ర క్తపి తైః

వ్యా. ఇప్పపట్ట, అతిమధురము, ద్రాక్షపండు, గరిక, వెద్దగుమ్మడి, చందనము, ఈద్రవ్యములనుచేర్చి వైజెప్పినవిధముగ వ స్తినిసిద్ధముచేసి, అందు తేనెను చక్కెరనుకలిపి వ స్తిప్రయోగము చేయునది. మరియు మంజిష్ఠ, సుగంధపాల, నల్లగుంధపాల, పాల కూర, అతిమధురము అనునీద్రవ్యములతో వ స్తిని వైజెప్పినవిధముగ సిద్ధముచేసి, అందు—చక్కెర, చందనము, ద్రాక్షపండు, తేనె, ఉసిరికకాయలరసము, నల్లకలువలు అను నీద్రవ్యముల కూడచేర్చి వ స్తిప్రయోగము చేయునది. ఈరెండువస్తులును ర క్తపి త్తమున చాలప్ర శ స్తములు.

❧ (37) ప్ర మేహోపయోగ్యవ స్తియోగ మొకటి. ❧

మూ. ప్ర మేహే తు కషాయస్సోచువల్కజః. ౪౩

వ్యా. వెలిచండ్రపట్టకషాయముతో సిద్ధము చేయబడిన వ స్తిని ప్ర మేహముల యందు ప్రయోగించుట ప్ర శ స్తము. (ఈవ స్తియోగము “మేహేచైకః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

ఇతైరంగున వాతాదిదోషములకు కొన్నివ్యాధులకును సుఖముగ నుపయోగింప దగిన సిద్ధపద్ధతులు ముప్పదియేడు చెప్పబడినవి. అందు పరిశ్రవాదివ్యాపత్తులు వ స్తివ్యాప త్తిద్వియందు “నాతియోగౌ క్లమాద్ధానే.....ద్వాదశ వ్యాపదో వ స్తేః ఆసమ్యగ్యోగ

సంభవా” (సి. ఆ. ౭ శ్లో. ౫-౬) అని నిర్దేశింపబడిన పండ్రెండువ్యాపత్తులలో చేరినవి. వీనిలక్షణాలు అచ్చటనే వివరింపబడినవి కావున నియ్యని వివరింపబడవయ్యె.

— అభ్యాసోక్తవిషయసంగ్రహము. ౧ —

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. త్రికాస్త్రయోఽనిలాదీనాం చతుష్కాశ్చాపరే త్రయః,
పశ్వాశయవిశుద్ధ్యర్థం వృష్యాః సాక్షాహికాస్తథా. ౪౪
పరిస్రావే తథా దాహే పరికర్తే ప్రవాహణే,
సాఽతియోగే మతే ద్వా ద్వా; జీవాదానే తథా త్రయః ౪౫
ద్వా రక్తపితృ; మేహేతు చైకః త్రింశచ్చ సప్త తే,
సులభాఽల్పపథక్లేశాః వస్తయో గుణవత్తరాః. ౪౬

వ్యా. వాత - పిత్త - కఫములకుద్దేశించి వేరువేరుగ నొక్కొక్కదాని మూడేసివస్త్రయోగంబులును, పశ్వాశయశోధనవస్త్రయోగములు నాల్గును, శుక్రమాంసవృద్ధికర, (వృష్య) వస్త్రయోగములు నాల్గును, సాంగ్రహికవస్త్రయోగములు నాల్గును; పరిస్రావము, దాహము, పరికర్తము, ప్రవాహణము, అతియోగము అను నీవస్త్రవ్యాపత్తుల నుద్దేశించి యొక్కొక్కదానికి రెండేసివస్త్రయోగంబులును; జీవాదానమును వస్త్రవ్యాపత్తుకు మూడు వస్త్రయోగంబులును; రక్తపితృమునకు రెండు వస్త్రయోగంబులును; ప్రమేహమున కొక వస్త్రయోగంబును; ఇవియన్నియుచేరి ముప్పదియేడు సిద్ధవస్త్రయోగము లీవస్త్రసిద్ధియందు చెప్పబడినవి. మరియు నీవస్త్రయోగము సులభముగ చేయదగినవియు, కొద్దియకాషధములచే సిద్ధముచేయదగినవియు, స్వల్పప్రయాసతో సాధింపదగినవియు నై యుండును. కావుననే యివి సిద్ధవస్త్రులని చెప్పబడును.)

— అనుక్తవస్త్రకల్పనావిధి. ౨ —

మూ. గుల్తాఽతిసారోదావర్తస్తమ్భసంకుచితాదిషు,
సర్వాశ్చైకాజ్ఞరోగేషు రోగేష్యేవం విధేషు చ. ౪౭
యథా నైర్వరోషధైస్సిద్ధాన్ వస్త్రీన్ దద్యాత్ విచక్షణా,
పూర్వోక్తేన విధానేన కుర్వన్ యోగాన్ పృథగ్విధాన్. ౪౮

వ్యా. గుల్మము, అతిసారము, ఉదావర్తము, స్తంభము, హస్తపాదాదిసంకోచము ఇవిమున్నగు సర్వాంగ-ఏకాంగవాళిరోగముల యందును, వీనికి సమానలక్షణము లైన

యితరరోగములయందును, ఆయావ్యాధులకు ప్రత్యేకములైన యావధములచే వస్తులను సిద్ధములుచేసి వైశిష్ట్యరీతిగ నాయావ్యాధికి దగినఆవాపకల్యాదులజేర్చి సంస్కరించి యెలుచెరంగుల గల్పించి పండితుడగువైద్యుడు ఆయావ్యాధులయందు ప్రయోగింపవలెను.

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి. ॐ—

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే
సిద్ధిస్థానే వస్త్రీసిద్ధిర్నామ దశమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున నగ్నివేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహితయను నాయు ర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరిత సిద్ధిస్థానమున వస్త్రీసిద్ధియను నది పదియవయధ్యాయము సమాప్తము.

ఏ కా ద శా ధ్యాయము.

అవతరణిక:—పైజెప్పబడిన సిద్ధులయందు ఆచ్చటచ్చట నానావస్తులనుజ్ఞేషించి ఆయావస్తుల చేర్చదగిన మ్రంగకాయ మున్నగుఫలములు తంత్రకారులగు నాచార్యులచే నిర్దేశింపబడినవి. అట్టివస్తులలో నుపయోగింపబడు ఫలములలో ప్రధానముగ నిర్ణీతమైన గుణములను, మైగ్రంథముచే జెప్పబడిన యపూర్వమైన యేనుగులు మున్నగుజంతువుల కుపయోగింపదగిన వస్తులను, వానివిధానమును, పరిమితిని యెలుపునట్టి ఫల-మాత్రాసిద్ధియను నీయధ్యాయము చెప్పబడును:—

—ॐ అధ్యాయప్రారంభము. ॐ—

మూ. అథాతః ఫలమాత్రాసిద్ధిం వ్యాఖ్యాన్యాయః.

౧

ఇతి హస్తాహభగవానాత్రేయః.

౨

వ్యా. వస్త్రీసిద్ధిని చెప్పినపిదప వస్తుప్రయోగించుట యోగ్యములైన ఫలముల నిర్ణయమును, ఏనుగులు మున్నగుజంతువుల కుపయోగింపదగిన వస్త్రీవిధిని యస్త్రీషధపరి మాణమును యెలుపునట్టి ఫలమాత్రాసిద్ధి యనునధ్యాయము భగవానుడగు నాత్రేయు డుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పబడును.

ఇచ్చట గజాదులను ద్వేషించి వస్తులజెప్పుట యప్రస్తుతము; అయినను వస్త్రప్రయోగము గజాదిజంతువులకును యోగికములని వానిమాత్రానిర్ణయమును, వస్త్రీఫలగుణాదినిర్ణయంబును ఈయధ్యాయమున జెప్పబడునని యెరుంగునది.

❧ { వస్త్రయోగములయందు ఫలాదిగుణతారతమ్యమును నిర్ణయించుటకై } ❧
బుుషినమావేశము.

మూ. భగవన్తముదారసత్త్విధీశ్రుతవిజ్ఞానసమృద్ధమత్రిజం,
ఫలవస్త్రీవరత్వనిశ్చయే సవివాదాః మునయోఽభ్యుపాగమన్.
భృగుకౌశికకాప్యశౌనకాః సపులస్త్యాఽసితగౌతమాదయః,
కతమత్ప్రవరం ఫలాదిషు స్త్రుతమాస్థాపనయోజనాస్వీతి. ౪

వ్యా. భృగువు, కౌశికుడు, కాప్యుడు, శౌనకుడు, పులస్త్యుడు, అసితుడు, గౌతముడు మున్నగుబుుషిపుంగవులు కొందరు ఆస్థాపనవస్త్రీనుద్దేశించి చెప్పబడినఫలములలో శ్రేష్ఠత్వమును గూర్చి వివాదపడి, భగవత్స్వరూపుడును, మిక్కిలి యుత్కృష్టమైన సత్త్వగుణంబును, బుద్ధికౌశలంబును, కాస్త్రపరిజ్ఞానంబును సమృద్ధిగకల యత్రిమహర్షి సాన్నిధ్యమున జేరి, ఆస్థాపనవస్త్రీలో జేర్చుటకు ఫలాదులలో (మ్రంగకాయ మున్నగువానిలో) నెయ్యది మిక్కిలి గుణోత్తరమై శ్రేష్ఠముగనుండును అనువిషయమును నిర్ణయించ గోరి యుండిరి. (ఇచ్చట ఫలాదులకు వస్త్రీయోగములయందు గుణములదెలుపుటకై పూర్వకాలమున జరిగిన బుుషివర్ణుల విమర్శనమును జూపుచు వారివారిమతముల నిర్దేశించి చూపబడును.)

❧ మదనాదిఫలముల గుణాదినిర్ణయమునశౌనకాదులయభిప్రాయములు. ❧

మూ. కఫపిత్తహరం వరం ఫలేష్వథజీమూతకమాహ శౌనకః,
మృదువీర్యతయా భినత్తి తత్ శకృదిత్యాహ నృపోఽథ వామకః.
కటుతుమ్బు మనునన్యతోత్తమం వమనే దోషనమీరణం చ తత్,

వ్యా. మ్రంగకాయ మున్నగుఫలములలో కఫపిత్తముల హరించుటయందు సమర్థమగుటవలన జీమూతఫలము (దేవదాళి, డావరడంగి) ఆస్థాపనవస్త్రీకి మిగుల శ్రేష్ఠమని శౌనకుడు చెప్పెను.

దేవదాళి మృదువీర్యమగుటవలన మలమునుమాత్రము భేదించునుకాని దోషముల పూర్తిగ హరింపనేరదు; కావున చేదుసొర పమనములచే దోషమును వెడలించి హరించుటకు సమర్థమగుటంజేసి మిక్కిలి శ్రేష్ఠముగనుండునని వామకు డనురాజుని చెప్పెను.

మూ. తదవృష్య (తదయోగ్య)మశైత్యతీక్షణతా
కటురౌఝ్యాదితి గౌతమోఽబ్రవీత్.

౬

కఫసి త్తనిబర్హణం పరం

స చ ధామార్గవమిత్యమన్యత (ధామార్గవమేష్వమన్యత)
(ధామార్గవమేవమన్యతే),

వ్యా. వైశేష్యబడిన చేదుసార ఉష్ణవీర్యంబును, తీక్షణగుణంబును, కటురసంబును, రూక్షగుణంబు నగుటవలన వ స్తి యోగ్యముకాదనియు; ధామార్గము, (చేదుపుచ్చ, లేక పెద్దచేదుబీర) కఫసి త్తముల హరించునదికావున మిగులశ్రేష్ఠమనియు గౌతముడు చెప్పెను.

మూ. తదమన్యత వాతలం ఘనః బడిశోగ్లానికరం బలాపహమ్. ౭
కుటజం ప్రశశంసచోత్తమం న బలఘ్నం కఫసి త్తహారి చ,

వ్యా. వైశేష్యబడిన ధామార్గవము వాతమును వృద్ధి నొందించునదియు, బలమును హరించునదియు, బడలికను కల్గించునదియు నగుటంజేసి యుక్తము కానోపదనియు, కుటజము (కొడినెపాలవిత్తులు) బలమునకు హాని చేయకయే కఫసి త్తముల హరించును కావున నియ్యది వ స్తియోగమున జేర్చుటకు మిక్కిలి యుక్తమంబనియు, బడిశు డనుమహర్షి తన మతమును చెప్పెను.

మూ. అతివిజ్వలమార్ధ్వభాగికం పవనఃఖోభి చ కాప్య ఆహ తత్. ౮
కృతవేధనమాహ వాతలం కఫసి త్తం ప్రబలం హరేదితి,

వ్యా. వైశేష్యిని కొడినెపాల మిక్కిలి పిచ్చిలంబును, శరీరమునం దుర్ధ్వభాగమును పొందునదియు, వాతము ప్రేరేపించునదియు నగును, కావున శ్రేష్ఠమైనదికాదనియు; కృతవేధనము (చేదుబీర చిన్నది) వాతమును వృద్ధి నొందించునది యైనను ప్రబలములైన కఫసి త్తముల రెండిటిని హరించునదియగును కావున నియ్యది యుక్తమమనియు కాపుడు చెప్పెను.

మూ. తదసాధ్వీతి భద్రశౌనకః కటుకం చాఽతిబలఘ్నమిత్యపి. ౯

వ్యా. వైశేష్యిని చేదుబీర కటురసంబును, బలమును మిక్కిలి హరించునదియు నగునుకావున నియ్యది వ స్తికి యుక్తముకానోపదని భద్రశౌనకుడు చెప్పెను.

(ఇచ్చట ఋషులవివాదమూలముగ దేవదాళి మున్నగునౌషధ ద్రవ్యముల గుణ దోషములు వివరింపబడినవని యెరుంగునది,

—ॐ ఫలగుణములవిషయమున నాత్మేయసిద్ధాంతము. ౧౦—

మూ. ఇతి తద్వచనాని హేతుభిః సువిచిత్రాణి నిశమ్య బుద్ధిమూఢా.

ప్రశశంస ఫలేషు నిశ్చయం పరమం చాత్రిసుతోఽబ్రవీదిదమ్.

వ్యా. ఇతరంగున వస్త్రోపధములలో నుపయోగింపదగు దేవదాళి మున్నగుఫలముల గుణాదులనుద్దేశించి సహేతుకముగ జెప్పబడిన పలుచెరంగులైన ఋషివాక్యములను విని యాత్మేయుడు చాల ప్రశంసించెను. పిమ్మట అట్టిఫలములలో మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైన దానిని నిర్ణయించి వారికి జలుపుటకై యీక్రింద జెప్పబడువిధముగ వారికి బదులు నెప్పెను.

మూ. ఫలదోషగుణాన్ సరస్వతీ ప్రతి సరై వ్రపి సమ్యగీరితా,
స తు కిఞ్చిదదోషనిర్దణం గుణభూయస్త్యమతో విచిన్త్యతే ౧౧

వ్యా. ఫలములయొక్క దోషములను గుణములను గూర్చి మీరందరును చెప్పిన వాక్యములన్నియు మిక్కిలి యుక్తియుక్తములుగ నే యున్నవి. కాని ప్రతిద్రవ్యంబును గుణదోషములు మిశ్రములుగ నుండును కాని యొకవస్తువైన గుణదోషసంకరము లేక యుండబోదు. కావున నేవస్తువునందు గుణము లధికముగ నుండునో దానిని ముఖ్యముగ యోచించి గమనించవలెను. (ప్రతివస్తువునందును గుణములను దోషములను చక్కగ గమనించి గుణము లధికముగ గలద్రవ్యమునే ఆయా యోగముల జేర్చవలెనని భావము.)

—ॐ దేవదాళి మున్నగువాని ప్రత్యేకోపయోగము; మదనఫలప్రాశస్త్యము. ౧౧—

మూ. ఇహ కుష్ఠహితా గరాగరీ హితమిత్వౌకు తు మేహినే మతం,
కుటజస్య ఫలం హృదామయే ప్రవరం కోతఫలం చ పాణ్డుషు.
ఉదరే కృతవేధనం హితం మదనం సర్వగదాఽవిరోధి తు,
మధురం సకషాయతి క్తకం తదరూక్షం సకటూష్ణవిజ్జలమ్. ౧౩
కఫపి త్తహృదాశుకారి చాప్యనపాయం పవనాఽనులోపి చ,
ఫలనామవిశేషతస్త్యతో లభతేఽన్యేషు ఫలేషు సత్స్వపి. ౧౪

వ్యా. మీచే జెప్పబడిన వస్తువులలో దేవదాళి కష్టములయందు శ్రేష్ఠము. చేదు సొర ప్రమేహరోగికి హితమైనది. కొడిసెపాలిత్తులు హృద్రోగములయందు మిక్కిలి హితము. చేదుబీరకాయ పాండురోగములయందు మిగుల శ్రేష్ఠము. చేదుబీరబిన్నది ఉదర

రోగములయందు హితకరము. మదనఫలము (మ్రంగకాయ) అన్నిరోగములయందును విరోధములేక మిక్కిలి హితకరమై యుండును.

మరియు—మ్రంగకాయ మధుర-కషాయ-తిక్త-కటురసంబులును, ఉష్ణవీర్యంబును పిచ్చిలగుణంబును కలిగి, రూక్షగుణములేక యుండును. కఫశిత్తములను హరించును. దోషములను అతిశీఘ్రముగ నెడలించును. అపాయము నేమాత్రము కల్గింపదు. వాతమును అనులోమముగ జేయును. కావున మ్రంగకాయ తక్కినఫలము లెన్నియున్నను వానిలో మిగుల శ్రేష్ఠమైనది. కావుననే నిరుపపదముగ 'ఫలం' అనుపదమును సామాన్యముగ చెప్పినస్థలములయందెల్ల తక్కినఫలముల వదలి మ్రంగకాయయే (మదనఫలమే) గ్రహింపబడును.

మూ. గురుణేతి వచస్యదాహృతే మునిసంక్షేన చ పూజితే తతః (తథా),
ప్రణిపత్య ముదా సమన్వితః సహితశ్శిష్యగణోఽనుపృష్టవాన్.

వ్యా. వైశిష్ట్యప్రకారము గురువుచెప్పినవాక్యమును శిష్యబృందమున చేరినటుని పర్యులందరును పూజించి, మిక్కిలి సంతసమంది, పిమ్మట గురువుకు నమస్కరించి, మరల సీక్రింద చెప్పబడువిధముగ నడిగెను.

❧ వ స్తిగుణములనుద్దేశించి శిష్యగణప్రశ్నము. ౧౦ ❧

మూ. సర్వకర్మగుణకృద్గురుణోక్తో వ స్తిః, ఉద్ధృష్టమథ నై తి నాభితః,
నాభ్యుధో గుదమతః సశరీరాత్ సర్వతః కథమపొహతి

దోషాన్ (రోగాన్). ౧౧

వ్యా. వ స్తి తక్కినపమనాదులచేతను, లంఘనబృంహణాదులచేతను కల్గుగుణముల నన్నిటిని కల్గించునని గురువర్యులగు తమరిచే నుపదేశింపబడినది; అట్టివ స్తి శరీరమున నాభికి వైభాగమున వ్యాపింపనేరదు. గుదము నాభికి క్రిందిభాగమున నున్నది. దానినుండి ప్రయోగింపబడిన వస్త్రాషధము శరీరమునంతటను వ్యాపించియుండు దోషములను రోగములను ఎట్లు పోగొట్ట సమర్థమగును? (అని శిష్యగణము ప్రశ్న జేసెనని వైవాక్యముతో నన్వయము.)

❧ వ స్తిగుణములగూర్చి యాశ్రేయులప్రశంస. ౧౨ ❧

మూ. తద్గురురబ్రవీదదం శరీరం-తన్ప్రయతేఽనిలః సజ్జవిఘాతాత్,
కేవలఏవ దోషసహితో వా-స్వాఽఽశయగః ప్రకోపముపయాతి.

తం పవనం సపిత్తకఫవిట్కు-శుద్ధికరోఽనులోమయతి వస్త్రీః,
సర్వశరీరగళ్యగదసంఘః-తత్రప్రశమాత్ ప్రశాంతిముపయాతి.

వ్యా. వైజ్ఞేషినివిధముగ శిష్యులడుగ గురువగునాశ్రేయ లిట్లు బదులునెప్పెను:-
వాతము తనకు ప్రకోపకారణములతో సంబంధము లేకుండుటవలన మనుజులశరీర
మును (అయావ్యాపారముల ప్రవర్తింపజేయుచు) ధరించియుండును. అట్టివాతము కేవల
మొక్కటియైనను, లేక వాతపిత్తములతో కలిసియైనను తనయాశయము (పక్వాశయము)
నందే (ప్రాయికముగ) ప్రకోపము నొందును. (వాతము స్థానాంతరమునజేరి ప్రకోపము
నొందుటకును స్యాశయమున ప్రకోపమే కారణమని భావము). అట్టికఫపిత్తములములతో
కూడినవాతమును, వస్త్రీ వాతమునకు స్థానమైన పక్వాశయశోధనమూలముగ శుద్ధిజేసి
అనులోమముగ ప్రవర్తింపజేయును. అట్టివస్త్రీప్రయోగముచే సర్వశరీరమున వ్యాపించి
యుండువాతము శాంతి నొందినపుడు శరీరమునందెల్ల వ్యాపించియున్న రోగసముదాయ
మంతయు శమించును. (వాతము పక్వాశయమున ప్రధానముగనుండి కఫ-పిత్తములతో
గూడి సర్వశరీరమును ధరించి యుండును. అయ్యది స్యాశయమున ప్రకోపమునొంది
స్థలాంతరముల వ్యాపించి అయారోగముల గల్గించును. అట్టియెడ ప్రధానమూలకారణ
మైన వాతమును, దానిస్థానమైన యామాశయశోధనముచే వస్త్రీర్త వాతమును శమింప
జేయును. పిమ్మట వాతముచేగల్గిన సర్వశరీరవ్యాప్తము లగురోగములన్నియు తమకు
తామే శమించునని ముఖ్యభావము.)

ఈవిషయము వస్త్రీసిద్ధియందు “కర్త్యాన్యద్వస్త్రీ సమం” అని యుపక్రమించి
విపులముగ జెప్పబడినది, స్థలాంతరములయందును వలమురు ప్రశంసించబడినది.

—౧౧ గజాశ్వాదిజంతుచికిత్స. అందును వస్త్రీశ్రేష్ఠత్వము. ౧౧—

మూ. అథాఽభిగమ్యార్థమఖిణ్ణితం ధియా

గజోష్ట్రగోఽశ్వాఽవ్యజ కర్తరోగనుత్,

అపృచ్ఛదేనం స చ వస్త్రీమబ్రవీత్

విధిం చ తస్యాహ పునః ప్రచోదితః.

౧౯

వ్యా. ఉస్త్ర్యాపథయోగమునందు జేర్చబడిన మదనఫలాది ద్రవ్యగుణాదుల నిర్ణయమునుజ్ఞేషించి యాశ్రేయనిచే జెప్పబడిన సిద్ధాంతవిషయమును శిష్యుణ్ణము బుద్ధిచే
చక్కగ తెలిసికొని; పిమ్మట యేనుగలు, ఒంటెలు, గోవులు, గుఱ్ఱములు, గొఱియలు,
మేకలు మన్నగుజంతువులయొక్క రోగముల పోగొట్టుటకు దగిన చికిత్స యేది? యని

యడుగ, వానికి దగినది శ్రేష్ఠమైనచికిత్స వ స్తికర్తయని బదులు నెప్పిరి; వానికి జేయం దగినవ స్తివిధాన మెట్టులని శిష్యుడు మరలనడుగుటయు, ఆశ్రేయలు గజాదుల కుపయో గింపదగిన వ స్తివిధి సీక్రింద చెప్పబడురీతిగ బదులు నెప్పెను.

— గజాదుల కుపయోగింపదగిన వ స్తియంత్రము. —

మూ. అజోరణౌ సౌమ్య! గజోష్ట్రయోః కృతే
గవాశ్వయోః వ స్తిముశ స్తి మాహిషం,
అజావికానాం తు జరద్ధవోద్భవం
వద స్తి వ స్తిం తదుపాయచిన్తకాః.

౨౦

వ్యా. ఏనుగులకును, ఒంటెలకును వ స్తికర్తమును జేయుటకు మేకపోతువ స్తి (మూత్రపుసంచి) వైనను, గొట్టెమూత్రపుసంచివైనను గ్రహింపనగును. మరియు అవుల కును, గుఱ్ఱములకును వ స్తిని ప్రయోగింపుటకై యెనుబోతుమూత్రాశయమును గ్రహించ వలెను. మేకబోతులకును గొఱియలకును వ స్తికర్తచేయుటకై ముసలియెద్దుయొక్క మూత్రపుసంచిని గ్రహించవలెను.

— గజాదులకు వ స్తికర్తయం దుపయోగింపదగిన వ స్తినేత్రపరిమాణము. —

షూ. సువ స్తి మష్టాదశషోడశాఙ్గుళం
తథైవ నేత్రం హి దశాఙ్గులం క్రమాత్,
గజోష్ట్రగోశ్వావ్యజవ స్తినన్ధౌ
చతుర్థభాగోపనయం హితం వదేత్.
(చతుర్థభాగే కృతకర్ణికం వదేత్.)

౨౧

వా. వ స్తినేత్రము (గొట్టము), ఏనుగులకును, ఒంటెలకు సుపయోగించుటకు పదు నెనిమిదియంగుళములు పొడుగుకల్గి యుండవలెను. గోవులకును, గుఱ్ఱములకును సుపయో గించువ స్తినేత్రము పదు నారంగుళములు నిడివి కల్గి యుండవలయును. మేకలకును, గొరి యలకును సుపయోగించువ స్తినేత్రము పదియంగుళములనిడివి కల్గియుండవలయును. వైజేషిన్ వ స్తినేత్రమయొక్క నాల్గవవంతు లోనికి ప్రవేశింప తగునట్లు కర్ణిక నుంచ వలయును.

— ౧౧ గజాదుల కుపయోగింపదగిన వస్త్రోపధమాత్రానిర్ణయము. —

మూ. ప్రస్థస్త్యజావోఽర్హి నిరూహమాత్రా
గవాదిషు ద్విత్రిగుణం యథాబలం,
నిరూహ ఉప్రస్థ తథాథకద్వయం
గజస్య వృద్ధిస్త్యనువాసనేఽప్తమః.

౨౨

వ్యా. మేకలకును, గొఱియలకును నిరూహవస్త్రీజేయుటకు క్వాథాధియోపధముల పరిమాణము ప్రస్థపరిమితముగ నుండవలయును. గోవులకును, ఎనుబోతులకును, గుఱ్ఱములకును బలము ననుసరించి రెండులేక మూడుప్రస్థములపరిమితిగ నుండవలయును. ఒంటెలకు రెండాథకముల పరిమితముగ వస్త్రోపధ ముండవలయును. యెనుగులకు నాల్గాథకముల పరిమితముగ వస్త్రోపధము నుండవలయును. ఇది నిరూహవస్త్రోపధ ప్రమాణము. మరియు వైశేషిని జంతువులకు అనువాసనవస్త్రీ చేయవలసియున్నచో వానివానికి నిర్దేశింపబడిన నిరూహవస్త్రోపధ ప్రమాణములో యెనిమిదవవంతు స్నేహమును చేర్చవలయును. (ఇచ్చట “గవాదిషు ద్విత్రిగుణం” అనుచోట “గవాద్విత్రి గోప్రభృతిషు; గోమహిష ఆశ్వానాం గ్రహణాత్ బహువచనం సాధు” అని చక్రపాణిదత్తవ్యాఖ్యలో నున్నది. దాని ననుసరించి ఆదిశబ్దముచే మహిషఆశ్వములు గ్రహించి వ్యాఖ్యానము చేయబడినది.

— ౧౨ గజాదిజంతుసాధారణమగు వస్త్రోపధయోగము. —

మూ. కలిజ్జకుష్ఠే మధుకం చ పిప్పలీ
వచా శతాహ్వ మదనం రసాంజనం,
హితాని సర్వేషు గుడః సస్థైస్థవో
ద్విపశ్చమూలం చ

వ్యా. కొడిశపాలవిత్తులు, చెంగలవ్వుకోమ్మ, అలిమధురము, పిప్పళ్లు, వస, సదాప విత్తులు, మ్రంగకాయ, రసాంజనము, దశమూలములు వీనినన్నిటిని చేర్చి కషాయము చేసి, అందు బెల్లమును, సైంధవలణమును యథోచితముగ చేర్చి ఒంటెలు మున్నగుజంతువుల కన్నిటికిని వస్త్రీర్త చేయుట మంచిది. (ఈయోగము వైశేషినజంతువులకన్నిటికిని సాధారణముగ నుండును.)

— ౧౩ ఏనుగులకు విశేషవస్త్రోపధయోగకల్పనము. —

మూ. వికల్పనా త్రియమ్.

౨౩

గజేంద్రకాశ్వత్థవటాశ్వకర్ణికాః
సఖాదిరాః ప్రగహసాలతాలజాః,
తథాచ పర్ణా ధవశిగ్రుపాటలీ
మధూకసారాః సనికుంభచిత్రకాః.

వ్యా. రావిపట్ట, మట్టిపట్ట, మద్ది, చంద్ర, రేల, ఏసి, తాటిపండు, కొమ్యూకుపొన్న, వెలిచంద్ర, మునగ, పాదిరి, ఇష్టుబంక, దంతి, చిత్రమూల నన్నిటిని వైజెప్పిన కషాయద్రవ్యములతో కూడ చేర్చి కషాయము కాచి, అఁమును, నైంధవలవణమును చేర్చి వైజెప్పినరీతిగ యేనుగులకు వస్త్రీకర్త చేయునఁ యేనుగులకు సంబంధించిన వస్త్రీవిశేషకల్పనము.)

❧ గోవులకు వస్త్రీషధయోగము. ❧

మూ. పలాశభూతీకసురాహ్వరోహిణీ
కషాయ ఉక్తస్త్యధికో గవాం హితః,

వ్యా. మోదుగ, కానుగ, దేవదారు, కటుకరోహిణి ఈకషాయద్రవ్య కషాయముకాచి వైజెప్పిన సామాన్యముతోగలిపి గోవులకు వస్త్రీకర్త చేయవలెనఁ

❧ ఖర-ఉష్ణముల కుపయోగింపదగిన వస్త్రీషధయోగము. ❧

మూ. పలాశదస్తీసురదారుక త్రైణ ద్రవస్య ఉక్తాఃతురగస్యచ

వ్యా. మోదుగ, దంతిపేళ్లు, దేవదారు, కామంచిగడ్డి, పెద్దదంతిపేళ్లు కి ముగజేర్చి కషాయము కాచి గుఱ్ఱములకు వస్త్రీకర్త చేయుట హితకరము.

మూ. ఖరోష్ట్రయోః పీలుకరీరఖాదిరాః
శమ్యాకబిల్వాదిగణస్య చ చ్ఛదాః,

వ్యా. షరగోగు, వెదురుమోపు, పుల్లవెలగపేరు, రేలజిగురు, బిల్వాది (ః మూల-ప్రాస్త్యపంచమూల) వర్గమునందలి మారేడు మున్నగువానిచిగుళ్లు వీని జేర్చి కషాయము కాచి యింటిలకు వస్త్రీకర్త చేయునది. (ఇచ్చట బిల్వాదిదశః సెరుంగునది.)

❧ మేకలకును గొఱియలకును వస్త్రీషధయోగము. ❧

మూ. అజావికానాం త్రిఫలాపరూషకం
కపిత్థకర్కణ్ధసంబిల్వకోలజమ్.

వ్యా. త్రిఫలములు, చిట్టియాత, వెలగ, రేగు, మారేడు, వెద్దరేగు ఈ ద్రవ్యముల నధికముగ జేర్చి కషాయము కాచి మేకలకును గొఱియలకును వస్త్రీకర్త చేయునది.

—ॐ ఎల్లప్పుడును రోగవీడలు. ॐ—

మూ. అథాఽగ్నివేశః సతతాఽఽతురాన్ నరాన్
హితం చ పప్రచ్ఛ, గురుస్తదాహ చ,
సదాఽఽతురాః శ్రోత్రియ - రాజసేవకాః
తదైవ వేశ్యాః సహ పణ్యజీవిభిః.

౨౭

వ్యా. వైశేషినివిషయమునంతయు అగ్నివేశులు విని దీర్ఘకాలముగ నెల్లప్పుడును వ్యాధులచే బీడింపబడువార లెవ్వరు? వారికి చేయదగినవస్త్రీవిధాన మెద్ది? యని యడిగెను. గురువైనయోత్రేయు లీక్రింద జెప్పుబడువిధముగ బదులు నెప్పెను.—పేదముల విధ్యుక్తప్రకారము అధ్యయనముచేసి, పేదవిహితకర్తల సకాలమున నిర్వర్తించుకొను శీలసంస్కమలగు బ్రాహ్మణులును, రాజస్థానమున సేవకావృత్తిచేయుచు రాజాజ్ఞాపరతంత్రులుగ నుండుసేవకులును, బోగముచానఁను, క్రయ-విక్రయాది వ్యాపారములచే జీవించువర్తకులును, ఎల్లప్పుడు రోగవీడితులై యుందురు.

—ॐ ద్విజాదులను దీర్ఘకాలము రోగములు వీడించుచు సంభవించుటకు కారణములు. ॐ—

మూ. ద్విజో హి వేదాధ్యయనప్రతాప్నిక
క్రియాదిభిః దేహహితం న చేష్టతే (నేవతే),
సృహోపసేవీ నృపచిత్తగతుణాత్
పరాఽఽసురోధాత్ బహుచిస్తనాత్ భయన్.

౨౮

సృచిత్తవర్తిన్యూపచారతత్పరా
మృజాఽభి (ని) భూమానిరతా పణాజ్ఞనా,
సదాఽఽసనాత్ అత్యనుబంధనిక్రయ
క్రయాదిలోభాదపి, పణ్యజీవినః.

౨౯

సదైవ తే హ్యంగతవేగనిగ్రహం
సదాఽఽచరన్తే (సమారభన్తే సమాశ్రయన్తే న చకాలభోజనం),
అకాల నిర్వారవిహారసేవనాత్
భవన్తి యేఽన్యేఽపి సదాఽఽతురా నరాః.

౩౦

వ్యా. ద్విజుడు వేదాధ్యయము, ఉపవాసాదివ్రతముల నాచరించుట, వేదవిహితములగు సంధ్యాజపహోమ వైశ్నవేవాదినిత్యవైమిత్తికర్తృముల విధ్యుక్తముగ నాచరించుట, ఇవి మున్నగుపనులచే శరీరమునకు హితముగ నాహారవిహారాదుల సకాలమున నిర్వర్తింప నవకాశములేకుండును. రాజసేవకుడు ప్రభువుయొక్కచిత్తమును అనుసరించి యెల్లపుడును వారియాజ్ఞను కాపాడుకొనుటవలనను, ఇతరులగు రాజపురుషుల ననుసరించి నటించుటవలనను, పలుచెరంగులైన మనోవ్యాకులముచేతను, పరతంత్రతచే గల్గిన భయమువలనను, శరీరమునకు హితముగ నాహారవిహారాదుల నలువ నవకాశము లేకుండును.

వేశ్యాంగనలు తనవిటగాండ్రచిత్తము ననుసరించి వారికి దగినయుపచారముల యందు ఆసక్తికల్గి యుపచరించుచుండుటచేతను, జారపురుషుల చిత్రాకర్షణమునకై శరీర సమ్రాజ్యము, భూషణాద్యలంకార చిత్రీకరణము మున్నగువ్యాపారములయందు ఎల్లప్పుడును ఆసక్తచిత్తులై యుండుటవలనను, హితకరము లగునాహారవిహారాదుల నలువ నవకాశము లేకుండుదురు.

వర్తకులు—ఎల్లపుడు కూర్చునియుండుటవలనను, ఎల్లపుడును క్రయవిక్రయములయందు మిక్కిలి యాసగొని అట్టివ్యాపారములందు ఆసక్తచిత్తులై యుండుటవలనను, హితములగు నాహారవిహారాదుల నాచరింప వలనుపడకుండురు. కావున వైశేష్యబడిన ద్విజులు మున్నగు నాల్గుతెగలవారును మలమూత్రాదివేగములు ఆసన్నము లైనపుడు వానిని సకాలమున విసర్జింపక నిరోధించి బిగబట్టియుండుదురు. సకాలమున భోజనము చేయరు. అట్టివేగనిరోధ-అకాలభోజనాది మిథ్యోపచారములవలన వారెల్లపుడును దీర్ఘవాధిబాధితులై యుండుదురు.

మరియు సెవ్వరైనను భోజనవిహారాదులకు విధించినకాలము ననుసరింపక యకాలాహారవిహారాది మిథ్యోపచారముల సలిపినయెడ వారండరును ఎల్లకాలము దీర్ఘవ్యాధులచే పీడింపబడుచుండుదురు. (అందు ప్రధానముగ ద్విజాదుల సుదాహరణమునకై చెప్పబడియెనని యెరుంగునది.)

— సకతరోగపీడితులకు ఫలవర్తిప్రయోగము. —

మూ. సమీరణం వేగవిధారణోద్ధతం
విబద్ధసర్వాజ్జరుజాకరం భిషక్,
సమీక్ష్య తేషాం ఫలవర్తిమాదితః
సుకల్పితాం స్నేహవతీం ప్రయోజయేత్.

వ్యా. వైజెష్ఠినకారణములచే మలసూత్రాదివేగముల నిరోధించుటవలన వాతము మిక్కిలి ప్రకోపించి మలసూత్రాదిబంధమును, సర్వావయవములయందును బాధను కల్గించును. వైద్యవరుడు దానిని చక్కగ గమనించి ఫలవర్తిని విధ్యుక్తప్రకారము గల్పించి తగిన స్నేహమును బూసి వైజెష్ఠిన వ్యాధిషీడితునకు ప్రయోగింపవలయును. (ఫలవర్తివిధానము స్థలాంతరమున వివరింపబడినది.)

— సతతరోగులకు నిరూహవస్తి. ౩౨ —

మూ. పునర్నవైరణ్ణనికుమ్భచిత్రకాఙ్
సదేవదారుత్రివృతానిదిగ్వికాఙ్,
మహాన్తి మూలాని చ ప్లవ్యయాని
విపచ్య మూత్రే దధిమణ్ణస్త్తు సంయుతే.
సతైలసర్పిర్లవతైశ్చ ప్లవ్యభిః
విమూర్చ్ఛితం వస్తిమథ ప్రయోజయేత్,
నిరూహితం ధన్వరసేన భోజితం
నికుమ్భితైలేన తతోఽనువాసయేత్.

3౨

3౩

వ్యా. గలిజేరువేళ్లు, ఆముదపువేళ్లు, దంతి (నేపాళపువేళ్లు), చిత్రమూలము, దేవదారు, తెగడ, వాకుడువేళ్లు, బిల్వాదిమహాపంచమూలములు వీనిని సమభాగములుగ చేర్చి గోమూత్రమున (పరిభాషానుసారముగ) క్వాథము చేసి, అందు పెరుగుమీడిలేట, కలిపి తైలమును, నేతిని, పంచలవణములను (భాగప్రకారము) కలిపి అన్నిటి నొకటిగ కలియ గూర్చి వైజెష్ఠిన సతతరోగషీడితులకు నిరూహవస్తిని విధ్యుక్తప్రకారము ప్రయోగించునది.

నిరూహవస్తిని చేసినపిదప రోగికి జాంగలజంతువుల మాంసరసముతో భోజనంబిడి దంతివేళ్లకషాయమును, కల్కమును జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన తైలముతో ననువాసనవస్తిని విధిప్రకారము చేయునది.

— కేరొకనిరూహవస్తియోగము. ౩౪ —

మూ. బలాం సరాస్నాం ఫలబిల్వచిత్రకాఙ్
ద్విపప్లవ్యమూలం కృతమూలకాత్ ఫలం,
యవాన్కులుత్థాంశ్చ పచేజ్జలాథకే
రసః సవేమైస్తు కలిజ్ఞకాదిభిః.

3౪

సత్రైలసర్విర్దుడసైన్ధవో హితః

సదాఽఽతురాణాం బలవర్ణవర్ధనః,

వ్యా. చిట్టాముట్టి, సన్నరాష్ట్రము, (మ్రంగకాయ, బిల్వము, చిత్రమూలము, మహాహ్రస్వపంచమూలములుచెందును, (దశమూలములు) రేలకాయలోని గిజరు, యవలు, ఉలవలు వీనినన్నిటిని సమభాగములుగగూర్చి ఆధకపరిమితమైనజలమున (పరిభాహను సారముగ) క్వాథమును సిద్ధముచేసి యారసమున కొడిసెపాలవత్తులు, చెంగల్వకొప్పు, అతిమధురము, మాఠేడుపేరు మున్నగుకల్పద్రవ్యములను నూరి కలిపి త్రైలమును, నేతిని, బెల్లమును, సైంధవలవణమును, వానివానిభాగముల ప్రకారము వైజెప్పిన క్వాథమున కలిపి సదా రోగపీడితులకు నిరూహవస్తిని చేసినయెడ బలమును, శరీరకాంతి వృద్ధి నొందించి, మిక్కిలి హితకరముగ నుండును.

— సతతరోగులకు అనువాసనప స్తియోగములు. —

మూ. తథానువాస్యే మధుకేన సాధితం

ఫలేన బిల్వేన శతాహ్వయాఽపి వా.

3౫

వ్యా. మరియు అతిమధురముచేనైనను, మ్రంగకాయచేనైనను, బిల్వఫలచేనైనను, సదాబవిత్తులచేనైనను సిద్ధము చేయబడిన త్రైలముచే వైజెప్పిన సదారోగులకు అనువాసనప స్తిని చేయనగును.

— బాలల కువయోగ్యములగు నిరూహ-అనువాసనప స్తియోగములు. —

మూ. సజీవనీయస్తు రసోఽనువాసనే

నిరూహణే చాలవణో శిశోర్హితః,

న చాన్యదాశ్వజ్జబలాభివర్ధనం

నిరూహవస్తేః శిశువృద్ధయోః పరమ్.

3౬

వ్యా. జీవనీయకల్పద్రవ్యములను క్వాథముచేసి యాక్వాథమునుచేర్చి సిద్ధముచేయబడిన త్రైలముచేనైనను, అనువాసనప స్తి బిడ్డలకు చేయనగును. మరియు నాకహాయమున సైంధవలవణమును మాత్రము చేర్చక శిశువులకు నిరూహవస్తిని చేయుటయు చాలహితకరము. శిశువులకును, వృద్ధులకును శరీరబలమును అతిశీఘ్రముగ కల్గించుటకు నిరూహవస్తికన్న వేరొండుచికిత్సావిధానము ఉత్తమమయినది కానరాదు. (కావున శిశువుల

కును, వృద్ధులకును వాతవ్యాధులు సంభవించినప్పుడు వారిబలాద్యనుసారముగ నిరూప
వ స్తిని చేయుట ముఖ్యకర్తవ్యమని తంత్రకారుల సిద్ధాంతము.)

—ॐ ఆధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ౧౬—

తత్ర శ్లోకః.—

మూ. ఫలకర్తవ స్తివరతా నేత్రం యద్వస్తయో గవాదీనాం,
సతతాతురాశ్చ దృష్టాః ఫలమాత్రాయాం హితం చై మామ్.

వ్యా. మ్రంగకాయ, దేవదాళి మున్నగుఫలములయొక్క కృత్యవిశేషంబును;
వానిలో వ స్తికర్తయం దుపయోగించుటకు శ్రేష్ఠత్వనిర్ణయమును; గోవులు, గుఱ్ఱములు
మున్నగువాని కుపయోగింపదగిన వ స్తినేత్ర ప్రమాణంబును; అట్టిజంతువులకు హితములగు
పస్తూషధయోగములును; యెల్లప్పుడు రోగపీడితులగువారి నిర్దేశంబును; కారణంబులును;
అట్టివారికి హితమైనవ స్తిచికిత్సితంబును; ఈవిషయములన్నియు యీఫలమాత్రాసిద్ధియను
నధ్యాయమున వివరింపబడినవి.

—ॐ ఆధ్యాయసమాప్తి. ౧౭—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,
సిద్ధిస్థానే ఫలమాత్రాసిద్ధిర్నామ
ఏ కాదశోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్యైరంగున అగ్నివేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును పైన
చరకసంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరిత సిద్ధిస్థానమున
ఫలమాత్రాసిద్ధియను పదునొకండవయధ్యాయము సమాప్తము.

ద్వా ద శా ధ్యాయ ము.

అవతరణికః.—ఫలమాత్రాసిద్ధిని చెప్పినపిదప ఉత్తమమైన కొన్నివస్తులు
పైగ్రంథమున జెప్పబడక పరిశిష్టములైనవి యీతంత్రమున కడఁగితియగు నుత్తరవ స్తి
సిద్ధియను నీయధ్యాయమున జెప్పబడును.—

—ॐ ఆధ్యాయోపక్రమము. ౧౮—

మూ. అథాత ఉత్తరవ స్తిసిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః.
ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౧

౨

వ్యా. ఫలమాత్రాసిద్ధిని జెప్పినదవ పరిశిష్టములగు సుత్తమములైన కొన్నివస్తుల సిద్ధిని బోధించు సుత్తరవ స్తిసిద్ధి యనునధ్యాయమును భగవానుడగు నాశ్రేయు లుపదేశించినవానికన్న న్యూనాతిరేకము లేకుండునట్లు వివరించెదనని యర్థము. (ఇచ్చట ఉత్తర శబ్దము శ్రేష్ఠవాచకము. శ్రేష్ఠములైన (నిరపాయములగు) వస్తుల నధికరించి చెప్పబడు నధ్యాయము 'ఉత్తరవ స్తిసిద్ధి' యని యధ్యాయసంజ్ఞ నెరుంగునది.)

— వమనాదిశోధనానంతరము రోగిని మిథ్యోపచారములనుండి కాపాడువిధము. ౭౭ —

మూ. అథ ఖల్వాతురం వైద్యః సంశుద్ధం వమనాదిభిః,

దుర్బలం కృశమల్పాగ్నిం ముక్తసన్ధానబన్ధనమ్: 3

నిర్మూతాఽనిలవిణ్ణాత్రకఫపి త్తం కృశాశయం,

శూన్యదేహం ప్రతీకారాఽసహిష్ణం పరిపాలయేత్. ౪

యథాఽణ్డం తరుణం పూర్ణం, తైలపాత్రం త త్తైవ చ,

(యతైవ చ)

గోపాల ఇవ దణ్డీ గాః సర్వస్తాదపచారతః.

౫

వ్యా. వైజెప్పిన వమన-విరేచన-నిరూహ-సమ్యకర్మలచే చక్కగ శుద్ధశరీరుడై బలహీనుడును, శరీరము కృశించినవాడును, మందగించిన జాతరాగ్నికలవాడును, శిథిలములైన సంధిబంధములు కలవాడును, వాతంబును మలమూత్రములును కఫపిత్తంబును బైటవెడలిన వాడును, సంశోధనముచే దోషములు వెడలుటందేసి దోషరహితములైన ఆమాద్యాయములు కలవాడును, చిక్కి బడలినశరీరము కలవాడును, బిగ్గరగమాటలాడుట మున్నగు పనులకును వమనాదిక్రియలకును ఓరువజాలనివాడును వై నరోగిని, పలుచెరుంగులైన మిథ్యాహరవిహారాద్యపచారములబారి బడసీయక వైద్యవరుడు మిక్కిలి జాగరూకుడై (తరుణమైన గుడ్డును పక్షులు కాపాడువిధముగను, తైలపూరితమైన కుండను పగలసీయక కాపాడువిధముగను, ఆవులకాపరి చేత కఱ్ఱనుబూని పశువుల కాపత్తుకల్గినీయక కాపాడు రీతిని) కాపాడవలెను.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—వమన-విరేచనాదినంశోధనములచే సమ్యక్ శుద్ధశరీరునకు వైజెప్పిన బలహీనాదిపరిస్థితి కల్గియుండును. అట్టియెడ జాతరాగ్ని బలహీనస్థితి నుండును కావున సాధారణమైన (మామూలు) యాహారమును జీర్ణింప సమర్థము కానోపదు. శరీరము దుర్బలముగ నుండుటవలన మామూలుగ తానుచేయు చంక్రమణాదివిహారములకును సమర్థత చాలియుండదు. కావున అట్టిసమయమున క్రింద

జెప్పబడు పేయాదిక్రమము ననుసరించి యాహారమును సేవించవలెను. అందును వమన విరేచనములచే శోధితునకుమాత్ర మిక్రిందజెప్పబడు పేయాదిక్రమము పూర్తిగ ననుసరింపవలెను. నిరూహ-శిరోవిరేచనములచే శుద్ధునకు విశేషముగ ప్రాముఖ్యము లేదు. “వమనాదిభిః” అను బహువచననిర్దేశము శోధన సామాన్యముగ చేయబడినదియని యెరుంగునది. మరియు—తరుణాల్లా-తైలపూర్ణ పాత్ర - గోరూపదృష్టాంతములమూటిని చెప్పుటచేత అవచారములగుండి రోగిని కాపాడుట ముఖ్యకర్తవ్యమని దృఢపడుచున్నది.

—౨౭ సంశుద్ధకాగ్నిసంధుక్షణమునకు పేయాదిక్రమవిధి. ౨౭—

మూ. అగ్నిసంధుక్షణార్థం తు పూర్వం పేయాదినా భిషక్,
రసోత్తరేణోపచరేత్ క్రమేణ క్రమకోవిదః

౬

వ్యా. వమనవిరేచనములచే వైజెష్ఠినరీతిగ జాతరాగ్ని మిక్కిలి మందగించి స్వల్పముగ నుండునుకావున అట్టియగ్ని నానాట వృద్ధి నొందుటకై పేయాది (అన్నసంస్థన) క్రమము ననుసరించి యాహారమును భుజింపజేయనగును. నిరూహవస్తి చేసినపుడు అగ్ని మిగుల కొంచెముగ తగ్గియుండునుకావున అట్టివానికి బలము పూర్ణముగ కల్గి కొంచెము తగ్గిన యగ్ని పూర్ణముగ వృద్ధి నొందుటకై మాంసరసక్రమము ననుసరించి యాహారము నిడవలెను. (ఇత్తైరుంగున ‘పేయాదినా’ అని చెప్పబడినక్రమము వమన-విరేచనముల నుద్దేశించి చెప్పబడినది యనియు, “రసోత్తరేణ” అని చెప్పినది నిరూహవస్తి నుద్దేశించి యనియు వ్యవస్థ నెరుంగునది.)

ఇచ్చట—“రసాభ్యాసక్రమః ఉత్తరకాలం యస్మిన్ పేయాదిక్రమే తేన పేయాదినా” అనువిగ్రహముచేత ‘రసోత్తరేణ’ అనుపదమును ‘పేయాదినా’ అనుదానికి విశేషణముగ జెప్పి, మొదట పేయాదిక్రమము నాచరించి, పిదప రసాదిక్రమము నాచరింపవలెనని కొందరుచెప్పెదరు. వ స్తినూత్రీయసిద్ధియందు—“ప్రత్యాగ్ తేకోష్ఠ జలౌ౨౪ సీక్తః శాల్యన్నమద్యాత్ తనునా రసేన” (సీ. ఆ. ౩. శ్లో. ౨౭.) అని నిరూహవస్తి యందు అన్నాహారమునే తంత్రకారు లుపదేశించిరి. కావున పేయాదిక్రమము వమన విరేచనవిషయమని యాచార్యసమ్మతము. ఇచ్చట జెప్పిన రసాదిక్రమంబును నిరూహవస్తి నుద్దేశించి రెండవపక్షముగ నిర్దేశింపబడినదని తోచెడి. సుశ్రుతాచార్యులను నిరూహమున రసాదిక్రమమునే యుపదేశించిరి.

—౨౮ మధురాదిరసక్రమాభ్యాసము. ౨౮—

మూ. స్నిగ్ధామృతాద్వదూర్వాని తతోఽమృతవచో రసా,
స్వాదుతిక్తౌ తతో భూయః కషాయకటుకౌ తతః.

౭

అన్యోఽన్యప్రత్యసీకానాం రసానాం స్నిగ్ధరూక్షయోః,
వ్యత్యాసాదుపయోగేన ప్రకృతిం గమయేత్ భిషక్.

౮

వ్యా. నిరూపాశుద్ధునకు తొలుత స్నేహద్రవ్యముతోగూడి స్నిగ్ధంబును, అష్ట-
మధురరసములు కల్గినదియు మనసు కింపైనదియు నగుపదార్థములతో కూడినయాహార
మును బెట్టవలెను. పిమ్మట అష్టలవణరసములతో కూడినయాహారమును భుజింపజేయవలెను.
అటుపిమ్మట, మధురతిక్తరసములకూర్చియు, దానికిపిమ్మట కషాయ-కటురసములకూర్చియు
భోజనమును క్రమముగ నిడవలెను. ఇత్తెరంగున పరస్పరవిరుద్ధములై (యొకదానితో
నొకటి విరుద్ధములై) యుండురసములను, పరస్పరవిరుద్ధగుణములైన స్నిగ్ధరూక్షాదిపదార్థ
ములను క్రమముగ మార్చిమార్చి కలుపుచు నాహారము నుపయోగించవలెను. ఇట్లు రసా
దుల వ్యత్యాసముగ క్రమక్రమముగ నానాటమార్చియభ్యాసము చేసి యుపయోగించుచు
కడపట సర్వరసములతోగూడిన యాహారమును భుజించునట్లు చేయవలెను. (ఇదియే
రసక్రమాభ్యాసము.)

వివరణము:—పమనవిరేచనాదికర్తలచే శోధనముజేసిన పిదప తొలుత పేయాది
క్రమము ననుసరించి యాహారమును మామూలుగ భుజించునపుడు సంశోధనములకు
మూలభూతశరీరమునకు బలమును ఆప్యాయతయు కల్గించుటకై మధురాదిరసముల
పైజెప్పిన క్రమము ననుసరించి కలుపుకొనుచు రసాభ్యాసముచేసి తుట్టతుడకు మధురాది
రసముల నన్నిటినిచేర్చి మామూలుగ భుజించునట్లు ఆభ్యాసముచేయవలెనని యొకపక్షము.
మరియు పేయాదిక్రమమునందే మధురాదిరసములచే సంస్కారము చేయునపుడు
పైజెప్పిన మధురాష్టాదిక్రమముగ 'రెండేసిరసముల జేర్చుచు సంస్కరించి క్రమాభ్యాసము
చేయవలెనని వేరొకపక్షము. ఈరెండుపక్షములయందును,—వశ్యాశయమున నుండువాత
మును శమింపజేయుటకై తొలుత మధురాష్టరసముల జేర్చువలెననియు, పిమ్మట పక్వా
శయమునకు వైభాగముననున్న జాతరాన్ని వృద్ధి నొందించుటకై అష్టలవణరసములను
జేర్చిశానవలెననియు, పిమ్మట పిత్తమును శమింపజేయుటకై మధురతిక్తరసముల నుపయో
గింపవలెననియు, అటుపిమ్మట పిత్తమునకు వైభాగమునందుండు ఆమాశయమునందలి కఫ
మును శమింపజేయుటకై కషాయకటురసముల 'రెంటి నుపయోగింపవలెననియు పైజెప్పిన
రసక్రమోపయోగమునకు ప్రయోజనము.

పైజెప్పినరీతిగ పేయాదిక్రమమున రెండేసిరసములవంతున జేర్చి సంస్కరించి
యుపయోగించునెడ పేయాదిక్రమమువలెనే పండ్రెండు అన్నకాలములతో రససంస్కరణ

క్రమంబును పూర్తియై పదిమూడవ భోజనకాలమున సర్వరసయుక్త స్వాభావికభోజనము సిద్ధించును. పేయాదిక్రమము స్థలాంతరమున వివరింపబడినది.

మరియు “స్నిగ్ధరూక్షయోః, వ్యత్యాసాదుపయోగేన” అనుచోట వరస్పద విరుద్ధములగు స్నిగ్ధ-రూక్షగుణములు గలనూహారద్రవ్యములలో తొలుత స్నిగ్ధగుణము కలదాని నుపయోగించి, పిమ్మట రూక్షముగలదాని నుపయోగించవలెను. ఇత్తైరంగున వ్యత్యాసముగ విరుద్ధగుణములగు గురు-లఘు మున్నగువిరుద్ధగుణములు గలద్రవ్యద్వంద్వమును వ్యత్యస్తముగ నుపయోగించి క్రమాభ్యాసము చేయవలెనని యర్థము. ఇచ్చట “స్నిగ్ధరూక్షయోః” అనుపదము తక్కిన గురులఘ్వాదిగుణముల పుషలక్షణము.

— పేయాదిక్రమముచే స్వస్థతనొందినవానిలక్షణములు. —

మూ. సర్వక్షమో (కృతక్రమో) నిరాసజ్ఞః (హ్యసంసర్గః) రతియుక్తః
స్థిరేంద్రియః, బలవాక్ సత్వసంపన్నో విజ్ఞేయః ప్రకృతిం గతః ॥
(బలవాక్ వర్ణవాక్ సర్వరతిః స్వజ్ఞః స్థిరేంద్రియః,
ప్రసన్నాత్మా సర్వసహః విజ్ఞేయః ప్రకృతిం గతః.)

వ్యా. వైజ్ఞేసినిరీతిగ పేయాదిక్రమమును క్రమరసాభ్యాసమును బోరబాటు లేక యాచరించిననుజుడు మధురాదిసరసముల సభ్యాసముగ నుపయోగించుటకును, నకలకార్యముల నిర్వహించుటకును సమర్థుడును; చలమూత్రాదిబంధము లేనివాడుగను, శ్రీడాసత్తుడును, స్థిరమైన చక్షురాదీంద్రియబలము కలవాడును, ప్రశస్తమైన బలము కలవాడును, మనోబలసంపన్నుడును వైయుండును. (ఈలక్షణములన్నియు కల్గియున్న యెడ అట్టిమనుజుడు రోగవిముక్తుడై మామూలుగ నుండుపరిస్థితి కల్గియున్నవాడని యెరుంగునది.)

— ప్రకృతినొందనివాడు విసర్జించవలసినవిషయము తెనిమిది. —

మూ. ఏతాం ప్రకృతిమప్రాప్తః సర్వవర్జ్యాని వర్జయేత్,
మహాదోషకరాణ్యష్టౌ ఇమాని తు విశేషతః. ౧౦
ఉచ్చైశ్చరాభ్యం రథక్షోభం అతిచక్రమణాఽఽసనే,
అజీర్ణాఽహితభోజ్యే చ, దివాస్వప్నం సమైకునమ్. ౧౧

వ్యా. సంసర్జనక్రమాభ్యాసముచేగూడ వైజ్ఞేసిప్రకృతిని బొందకయుండు మనుజుడు వర్జనీయములగు నాహారవిహారాదివిషయముల నన్నిటిని (ప్రకృతిస్థితిని పొందు

వరకును) బొత్తుగ మానియుండవలెను. అందును—ఉచ్చైర్భాష్యము (బిగ్గరగ మాటలాడుట), రథక్షోభము, (రథముపై నెక్కి సంచరించుటచే నైనసంచలనము), అతిచంద్రమణము (అధికముగ సంచారము), అత్యాసనము, (ఎల్లప్పుడును కూర్చుని యుండుట), అజీర్ణభోజనము (ఆహారము జీర్ణముకాకుండునపుడు మరల భుజించుట), అహితభోజనము, (వాతాదులకు అనుకూలముకాని యాహారమును భుజించుట), దివాన్వష్టము, (వగటి నిద్ర), మైథునము (స్త్రీసంభోగము) అను నీ నెనిమిదివిషయములను బొత్తుగ మాని యుండవలెను.

❧ ఉచ్చైర్భాష్య-అతినంభాషణాదులచే పేరుపేరుగ గల్గవ్యాధులు. ❧

మూ. తజ్జాః దేహార్థస్వ-సర్వాథో - మధ్యపీడామ దోషజాః,
శ్లేష్మజాః క్షయజాశ్చైచ వ్యాధయస్సృజ్యే యథాక్రమమ్. ౧౨

వ్యా. వైజెషిన్ నెనిమిదివిధములైన యవచారములచే నీ క్రిందజెప్పబడు నెనిమిది విధములైన రోగములును వరుసగ సంభవించును:—అందు బిగ్గరగ మాటలాడుటచే దేహమునం దుర్ధ్వభాగమున వ్యాధులును, రథక్షోభమున సర్వాంగబాధయు, అతి సంచారముచే నధశ్వరీరమున బాధలును, అత్యాసనముచేత మధ్యశరీరవ్యాధులును, అజీర్ణభోజనముచేత అహితభోజనముచే త్రిదోషములకు జేరినరోగములును, వగటి నిద్రచేత శ్లేష్మరోగములును, మైథునముచేతను ధాతుక్షయముచే నైవ్యాధులును వరుసగ సంభవించును. (కావున వైజెష్టుబడిన ఉచ్చైర్భాషణాదుల నెనిమిదిటిని ప్రకృతిస్థితినందువరకును బొత్తుగ మానియుండుట ముఖ్యకర్తవ్యమని భావము.)

❧ ఉచ్చైర్భాష్యాదులచే గల్గవ్యాధులయొక్క సంగ్రహము. ❧

మూ. తేషాం విస్తరతో లిఙ్గం ఏకైకస్య చ భేషజం,
యథావత్ సంప్రవక్ష్యామి సిద్ధాః వస్తీంశ్చ యావనాన్. ౧౩

వ్యా. వైజెషిన్ ఉచ్చైర్భాష్యాదులచే గల్గవ్యాపత్తులకు పేరుపేరులక్షణములను, అధూరోగమునకు దగిన పేరుపేరుచికిత్సములను ఈ క్రింద విస్తరముగ జెప్పెదనని యర్థము.

❧ (1) ఉచ్చైర్భాష్య-అతినంభాషణములచే గల్గవ్యాధులు. ❧

మూ. తత్ర - ఉచ్చైర్భాష్యాఽతిభాష్యాభ్యాం శిరస్తాప - శఙ్ఖకర్ణ
నిస్తాద-శ్రోత్రోఽరోధ - ముఖతాల్పకణ్ఠశోష - తైమిర్య - పిపాసా-

జ్వర - తమక - హనుగ్రహ-మన్యాస్తమ్భ - నిక్షివనోరఃపార్శ్వ
శూల - స్వరభేద - హిక్కా-శ్వాసాదయస్సృతిః. ౧౪

వ్యా. వైజ్ఞేషివనిలో బిగ్గరగ మాటలాడుటచేతను, మితిమీరి వదరుటచేతను—
శిరస్తాపము (తలనొప్పి, మంట), కణతలయందును చెవులయందును సూదుల బొడిచిన
విధముగ పోటు, చెవుడు, నోటియందును తాలువులయందును కుత్తుకయందును చెమ్మలేక
యెండుట, తిమిరమసెడు నేత్రరోగము, దప్పి, జ్వరము, తమకశ్వాసము, అంకిలి
పట్టికొనుట, మన్యాస్తంభము, నోట నీరువెడలుట, రొమ్మనందును పార్శ్వములయందును
శూలనొప్పి, కంఠస్వరభేదము, వెక్కిళ్లు, శ్వాసము ఇవి మున్నగువ్యాధులు సంభవించును.
(ఇచ్చట ఉచ్చైర్భాష్య-అతిభాష్యములచే గల్గువ్యాధులు సమానములగుటవలన నిచ్చట
రెండును చెప్పబడినవి. కావున సంఖ్యావిరోధముకాదని యెరుంగునది. ఈన్యాయమును
“అజీర్ణాఽధ్యశనాభ్యాం” “విషమాఽహితాశనాభ్యాం” అను స్థలములయందును
గమనించునది.)

—౨౩ (2) రథక్షోభముచే గల్గువ్యాధులు. ౨౩—

మూ. రథక్షోభాత్ - సద్ధిపర్వశైధిల్య - హనునాసాకర్ణశిరశ్శూల-తోద-
కుక్షిక్షోభాఽఽటోపాఽఽస్త్రకూజనాఽఽధ్వాన హృదయేద్ద్వి
యోపరోధ - సింక్ పార్శ్వవజ్జణ పృషణకటీ పృష్ఠవేదనా-
సద్ధిస్కన్ధగ్రీవాదౌర్బల్యాఽఽక్లాఽభితాప - పాదశోఫప్రస్వాప
హర్షణాదయః. ౧౫

వ్యా. రథసంక్షోభమువలన—కీళ్లయందును, వేళ్లు మున్నగువాని గజపుల
యందును శిథిలత్వము (నడలి బిగిచెడి యండుట), అంకిళ్లయందును, ముక్కునందును,
చెవులయందును, శిరస్సునందును నొప్పియు పోటును కల్గుట, కుక్షియందు
సంక్షోభము, ప్రేగులలో కూతలు కడుపుబ్బరము హృదయమునందు చలనము లేకుండుట,
చక్షురాదీంద్రియములవ్యాపారముల కాటంకము, పిరుదులయందును ఇరుప్రక్కల
యందును గెజ్జలయందును పృషణములయందును నడమనునందును వీపునందును బాధ,
కీళ్లయందును మూపులయందును కంఠము (పెద) యందును బలహీనత, శరీరమునందంతట
బలహీనతయు మంటయు, మీగాళ్లయందు శోఫము, స్పర్శము నెరుంగజాలకుండుట,
పాదహర్షము (కాళ్లయందు ఒలఒలవనుకట్టు తిమ్మిరి), ఇవి మున్నగు సర్వాంగవ్యాధులు
సంభవించును.

❧ (3) అతిచంక్రమణమున గల్గువ్యాధులు. ❧

మూ. అతిచక్క - మణాత్ - పాదజఙ్ఘోరుజానుపక్షణశ్రోణీపుష్ట శూల-
సక్తిసాద - నిస్తోద-పిఙ్గికోద్వేషన - అజ్గమద్దాఽంసాభితాప - సిరా
ధమనీహర్ష - శ్వాసకాసాదయః స్యుః.

వ్యా. అధికముగ సంచరించుటవలన—పాదములయందును కిక్కులయందును తొడలయందును, మోకాళ్లయందును గజ్జలయందును పిరుదులయందును వీపునందును కూలినొప్పి, తొడయందు కృతయు సూదులగుచ్చినవిధముగ పోటును, కిక్కుల (చిరుదొడల) యందు మెలిబెట్టినవిధముగ బాధయు, ఒడవినొప్పులు, మూపులయందు మంట, సిరలయందును ధమనులయందును హర్షము (జీలజీల యనుబాధ), త్వాసకాసము, ఇవి మున్నగుబాధలు కల్గును.

❧ (4) అత్యాసనముచే గల్గువ్యాధులు. ❧

మా. అత్యాసనాత్ రథక్షోభజాః - స్ఫిక్ - పార్శ్వ - వజ్రణ-వృషణ-
కటీపుష్టవేదనాదయః స్యుః. ౧౭

వ్యా. అధికముగ కూర్చుని యుండుటవలన రథసంక్షోభముచే సంభవించువ్యాధులలో పిరుదులయందును ఇరుప్రక్కలయందును గెజ్జలయందును వృషణములయందును నడుమునందును పీఠునందును వేదన, ఇవి మొదలగు రథసంక్షోభవ్యాధులన్నియు కల్గును. (ఇచ్చట “రథక్షోభజాః” అనిమాత్రము చెప్పినయెడ సంధిపర్వతైథిల్యము మున్నగు వ్యాధులకూడ గ్రహించబడుచు కావున వాని నివృత్తికై “రథక్షోభజాః స్థిక్ పార్శ్వ, వేదనాదయః” అని నిర్దేశించబడినది.)

— (5) అజీర్ణ-అధ్యశనములచే గల్గువ్యాధులు. —

మూ. అజ్ఞేర్వాఽధ్యశనాభ్యాం తే—ముఖశోషాఽఽధ్వాన-శూల-నిస్తోద
 పిపాసా - గాత్రసాద - చ్చర్మతీసార - మూర్ఛ - జ్వర - ప్రవా
 హణాఽఽమ విపాదయః: ౧౮

వ్యా. ఆజీర్ణభోజనముచేతను అధ్యశనముచేతను—నోరెండుట, కడుపుబ్బరము, కడుపులో కూలయ్యు, పోటును, డప్పి, ఒడలి నొప్పలు, వాంతి, అతిసారము, మూర్ఛ, జ్వరము, ప్రవాహణము (బంకవిరేచనము), ఆమవిషము (జీర్ణముకానిపదార్థము విష రూపముగ పరిణమించుట), ఇవి మున్నగు ఆహజనితరోగములు కలును.

ఇచ్చట జీర్ణముకాని రసశేషమున్నపుడు మరల భుజించుట అజీర్ణాశనమనియు, భుజించినవెంటనే మరల భుజించుట అధ్యశనమనియు జెరుంగనది. ఈరెంటిచే గల్లవ్యాధులు ఒకజాతిగ నుండుటచే నిచ్చట రెండును నిర్దేశింపబడినది.

—౧౬ (6) విషమా-అహితాశనములచే గల్లవ్యాధులు. ౧౬—

మూ. విషమా-అహితాశనాభ్యాం— అనన్నా-భిలాష - దౌర్బల్య-
వైవర్ణ్య - కణ్ఠా-పామా - గాత్ర-వసాద-వాతాది ప్రకోప
జాశ్చ, గ్రహణ్యరోగవికారాదయః. ౧౬

వ్యా. విషమాశనము (అకాలభోజనము)చేతను అహితాశనము (అసాత్వ్యాహారము)చేతను—అన్నముపై యభిలాష లేకుండుట, బలహీనము, శరీరమున వర్ణముమారుట, జీల, గజ్జి, ఒడలిసొప్పలు, వాతాదిదోషప్రకోపమున జనించుఇతరవ్యాధులు, గ్రహణీరోగము, అరోగ్యరోగములు ఇవి మున్నగువ్యాధులు సంభవించును. (ఇచ్చట విషమాశన-అహితాశనములచే గల్లవ్యాధులు సమానములుకావున విషమాశనమును నిర్దేశింపకున్నను ఇచ్చట చెప్పబడినది.)

—౧౭ (7) దివాస్వప్నముచే గల్లవ్యాధులు. ౧౭—

మూ. దివాస్వప్నాత్—అరోచకా-విపాకా-గ్నినాశ - సైమిత్య-
పాణ్డుత్వ, కణ్ఠా-పామా - దాహ-చ్ఛర్ద్యజ్వర - హృత్ స్తమ్భ-
జాడ్య-తద్దా- నిద్రా-ప్రసజ్జ - గ్రథిజన్ద - దౌర్బల్య - రక్త-
మూత్రా-క్షీతా-తాలులేపాః, (పిపాసా చ.) ౨౦

వ్యా. పగటిపూట నిదురించుటవలన.—అరోచకము, అజీర్ణము, అగ్నినాశము, జడత్వము, పాండుత్వము, జీల, గజ్జి, సంతాపము, వాంతి, ఒడలిసొప్పలు, హృదయము (మామూలుగనుండు)స్పందనము, లేక స్తంభించి యుండుట, కనులయం చాలస్యము, తంద్ర (కునికీపాటు), నిదుర బట్టకుండుట, గ్రంథులు పుట్టుట, బలహీనము, మూత్రంబు ఎఱ్ఱనై యుండుట, కన్నులు ఎఱ్ఱబారుట, తాలువులు జిగురుకల్లి అంటికొనుట, దప్పి అనునీళ్లేవ్వ రోగములు సంభవించును.

—౧౮ (8) మైథనముచే గల్లవ్యాధులు. ౧౮—

మూ. వ్యవాయాత్— ఆశు బలనాశో-రసాద - శిరోవ స్తిగుదమేధ-
వజ్రణో-రుజాను జఙ్ఘాపాదశూల - హృదయస్పన్దన - నేత్రపీడా-
—

జుజ్జైథిల్య - శుక్రమార్గశోణితాఽఽగమన - కాస-శ్వాస - శోణి
తస్మీనన - స్వరాఽవసాద - కటిదార్పవైక్యకాఽఽజుసర్వాజురోగ
ముష్కశ్చ్యాయభు-వాతవరోఽపూత్రసజ్జ - శుక్రవిసర్గ - జాడ్య-
వేపభు - బాధిర్య-విషాదాదయస్సృః; అవలుప్యత ఇవ గుదః,
తాడ్యత ఇవ మేఢ్యం, అవసీదతీవ మనః, వేపతే హృదయం,
పీడ్యస్తే సస్థయః, తమః ప్రవేశ్యత ఇవ చ. ౨౦

ఇత్యేవమేభిరష్టభిరపచారైః ఏతే ప్రాదుర్భవన్తి ఉపద్రవాః. ౨౧

న్యా. మైథునమువలన—శరీరబలము వెంటనే క్షీణించుట, తొడలు నొప్పి,
శిరస్సు వస్త్రీ గుదము మేఢ్రము గెజ్జలు తొడలు మోకాళ్లు పిక్కలు పాదములు అను
నీయవయవములయందు శూలనొప్పి, గుండె అధికముగ నదరుట, కండ్లబాధ, అవయవ
ములు శీథిలములుగ నుండుట, శుక్రము వెడలుమార్గమునుండి రక్తము స్రవించుట, కాస
శ్వాసములు, నోట రక్తము వెడలుట, కంఠస్వరము హీనమగుట, నడుము బలహీనమగుట,
ఏకాంగవాతరోగములు, సర్వాంగవాతరోగములు, పుష్కణములయందు వాపు, వాత-
మూత్ర-పురీషములు వెడలక బద్ధగించుట, శుక్రము తనంతటనే స్రవించుట, అలసత,
శరీరకంపము, చెవుడు, మనోవ్యాకులము అను నీరోగములు కల్గును.

మరియు గుదస్థానమున చీలువబడినట్లు బాధ కల్గును. మేఢ్రమున కొట్టినవిధముగ
బాధ జనించును. మనస్సు నశించినవిధముగ తనవ్యాపారమును మాని యుండును. గుండె
తటతట గొట్టికొనుచు కదలుచుండును. కీళ్లన్నియు నొప్పికల్గియుండును. చీకటిలో నున్న
విధమున నేమియు దెలియక మైకము గ్రమ్మును.

ఇతైరంగున నుద్దేశానుసారముగ వైశిష్ట్యబడిన ఉచైచ్చర్భాష్యము మున్నగు నెని
మిది యపచారములచే వేరువేరుగ జనించు నీయుపద్రవములు ఎనిమిదియు వరుసగ
వివరింపబడినవి.

— { (1) వైశిష్ట్యయెనిమిదింటికి వరుసగ చిక్కిల్నితము. } —
అందు ఉచైచ్చర్భాష్య-అతిభాష్యలచికిత్స.

మూ. తేషాం సిద్ధిః.—తత్ర ఉచైచ్చర్భాష్యాఽతిభాష్యజానాం, అభ్య
జ్ఞ-స్వేదోపనాహధూమనసోఽపరిభక్తస్నేహపాన - రసక్షీరాదిః
వాతహరః సర్వో విధిః మూనం చ. ౨౩

వ్యా. మైజెప్పబడిన ఉచ్చైర్భాష్యాదు లెనిమిదిటిచే వేరువేరుగ గల్గినరోగములకు చికిత్స యీక్రింద వేరువేరుగ జెప్పబడును.—అందు బిగ్గరగ మాటలాడుటచేతను అధికముగ మాటలాడుటచేతను సంభవించు శిరస్తాపాది వ్యాధులయందు అభ్యంగనము, స్వేదము, ఉపనాహము, ధూమపానము, నస్యవిధి, భుజించినపిదప స్నేహపానము, మాంస రసము, క్షీరపానము ఇవి మున్నగుచికిత్సలును, వాతహరములగు నన్నిచికిత్సలును, మానమును బూని యుండుటయు, యుక్తములుగ నుండుట. (ఇచ్చట సిద్ధియన సాధన భూతమైన చికిత్స యని యర్థము.)

— 2-3-4 రథసంక్షోభ-చంద్రమణ-అత్యాసనములచే గల్గువ్యాధులచికిత్స. ౧౯ —
 మూ. రథక్షోభాతిచక్రమణాఽత్యాసనజానాం స్నేహస్వేదాదివార
 హరం సర్వం నిదానవర్జనం చ. ౨౦

వ్యా. రథసంక్షోభ-అతిచంద్రమణ-అత్యాసనములచే గల్గినవ్యాధులకు స్నేహము స్వేదము మున్నగు వాతవ్యాధిహరచికిత్సావిధానమంతయును, నిదానమును (వ్యాధికి కారణములుగ జెప్పబడిన రథయాన అతిచంద్రమణ అత్యాసనముల) మానియుండుటయు తగినచికిత్స యగును. ఇచ్చట “సంక్షేపతః క్రియాయోగో నిదాన పరివర్జనమ్” అను పద్ధతి ప్రకారము ఆయావ్యాధుల కారణముల వర్జించుట మందిదని ‘నిదానవర్జనంచ’ అని చెప్పబడినది.

— (5) అజీర్ణ-అధ్యశనములచే గల్గినవ్యాధులచికిత్స. ౨౧ —

మూ. అజీర్ణాఽధ్యశనజానాం నిరవశేషతః ఛర్దనం, రూక్షః స్వేదః,
 లఙ్ఘనీయ - పాచనీయ - దీపనీయశాషధాఽవచారణం చ. ౨౨

వ్యా. అజీర్ణ-అధ్యశనములచే గల్గినవ్యాధులకు అజీర్ణహరశేషము బొత్తుగ బైట వెడలునట్లు వాంతి చేయుటయు, రూక్షమైనస్వేదనమును చేయుటయు, లంఘనీయములును, పాచనీయములును, దీపనీయములును నగునౌషధముల నుపయోగించుటయు తగిన చికిత్స యగును.

— (6) విషమ-అహితాశనములచే గల్గువ్యాధులచికిత్స. ౨౩ —

మూ. విషమాఽహితాశనజానాం యథాస్వందోషహరాః క్రియాః ౨౪

వ్యా. విషమాశన - అహితాశనములచే గల్గిన వాతికాది దోషజవ్యాధులయందు ఆయాదోషముల హరింప నమర్థములైన చికిత్సల చేయునది.

— (7) పవలు నిదురించుటచే గల్గిన తైష్ఠికవ్యాధులచికిత్స. ౧౯ —

మూ. దివాస్వప్నజానాం ధూమపాన - లఙ్ఘన - పమన - శిరోవిరేచన -
వ్యాయామ - రూక్షశనాఽరిష్ట దీపనీయాషధోపయోగః,
ప్రఘర్షణోన్మర్దన - పరిషేచనాదిశ్చ, శ్లేష్మహరస్సరోష్వి విధిః. ౨౭

వ్యా. పగలు నిదురించుటచే గల్గిన తైష్ఠికవ్యాధులయందు ధూమపానము, లంఘనము, పమనము, శిరోవిరేచన నశ్యకర్త, దేహపరిశ్రమము, రూక్షములైన యాహారములను ఆరిష్టములను సేవించుట, దీపనీయములగు నౌషధముల సేవించుట, ఇవియన్నియు మిక్కిలి హితకరములు. మరియు ప్రఘర్షణము, శరీరమును నలుగురిపిండి మొదలగువానిచే రుద్దుట, మర్దించుట, పరిషేకములు మున్నగు కఫహరచికిత్సలన్నియు మిక్కిలి హితకరములు.

— (౮) స్త్రీసంభోగముచే గల్గిన వ్యాధులచికిత్స ౨౦ —

మూ. మైథునజానాం జీవనీయసిద్ధయోః తీరసర్పిషాః ఉపయోగః,
తథా వాతహారాః స్వేదాఽభ్యజ్ఞోపనాహాః, వృష్యాశ్చాఽఽ
హారాః, స్నేహాః, స్నేహవిధయః యావనావస్తయోఽను
వాసనం చ; మూత్రవైకృతవస్త్రీహాలేషు చోత్తరవస్త్రీ విదారి
గన్ధాదిగణజీవనీయతీరసంసిద్ధం తైలం స్యాత్, యావనాశ్చ
వస్తయః సర్వకాలం దేయాః. ౨౦

వ్యా. మైథునముచే సంభవించిన బలక్షీణాది రోగములయందు జీవనీయగణద్రవ్యముల జేర్చి పక్వముచేయబడిన తీరమును, ఘృతమును ఉపయోగించవలెను. మరియు వాతహరములగు స్వేదవిధులును, ఆభ్యంగనమును, ఉపనాహంబులును, వృష్యంబులగు నాహారంబులును, స్నేహపానంబును, స్నేహవిధులును, యావనావస్తలును, అనువాసనంబును, మిక్కిలి యుపయోగించదగును. మరియు సంభోగముచే వైరవూతృకృచ్ఛాది మూత్రవ్యాధులయందును వస్త్రీశూలమునందును విదారిగంధాది గణద్రవ్యములను జీవనీయగణద్రవ్యములను క్వాధికల్కములజేసి, యాక్వాధికల్కములను ఆవుపాలను చేర్చి విఘ్నకృప్రకారము తైలమును సిద్ధముచేసి, యాతైలముచే నుత్తరవస్త్రీ విధిప్రకారము ప్రయోగించవలెను. మరియు నీక్రింద జెప్పబడు యావనావస్తలును కాలనియమములేక సర్వకాలమందును ఉపయోగించదగ్గును.

ఇచ్చట నిరూపించినవస్తులకు కాలనియమము కలదుగాని అట్టికాలనియమములేక యెల్లప్పుడు నుపయోగింపదగినవి యాపనావస్తులని గెలుపుటకై “సర్వకాలం జేయా” అని చెప్పబడినది. యాపనావస్తియన:—“అయుషో యాపనం (దీర్ఘకాలానువర్తనం) కర్వస్తీతి-యాపనాః వస్తయః” అనువిగ్రహముచేత దీర్ఘకాలము ఆయువును వృద్ధిచేసి ఆరోగ్యస్థితినుంచునవి యాపనావస్తులని యర్హులముగ జెప్పబడును. జీవనీయగణము స్థలాంతరమున వివరింపబడినది.

(ఇత్తైరంగున “లేషాం విస్తరశో లిప్తం ఏకైకస్య చ భేషజా” అని నిర్దేశించిన ప్రకారము శోధనము చేసినప్పుడు అపచారములచే గల్గువ్యాధులును వానిచికిత్సితములును వివరింపబడినవి. పిమ్మట అధ్యాయారంభమున ప్రతిష్ఠ చేయబడిన ప్రకారము ఉత్తమములైన యాపనావస్తులు ఈక్రింద వివరింపబడును.)

— { (1) ఒక్కొక్కయోగమువంతున నిర్దేశింపబడిన యాపనవస్తులు } —
 ఇరువదితొమ్మిది. (29). అందు ముస్తాదియాపనవస్తి.

మూ. తానుపదేక్ష్యామః. — ముస్తాశీరబలారగ్వధరాన్నామజ్జిష్ఠాకటు రోహిణీత్రాయమాణా పురర్నవావిభీతకగుహాచీస్థిరాదివశ్చ మూలాని పలికాని ఖడ్జశః క్లుప్తాని, అష్టౌ చ మదనఫలాని ప్రత్యాశ్యః జలాధకే పరిక్వాభ్య పాదశేషోరసః; ఊరద్విప్రస్థ సంయుక్తః పురః శృతః ఊరావవిశేషః; పాదజాఙ్గలరసః, తుల్య మధుఘృతయుతః, శతకుసుమామధుకకుటజఫలరసాఙ్గాన ప్రియఙ్గు కల్మీకృతః, సనైస్థవః, సుఖోష్ణో వస్తీః; శుక్రమాంస బలజననః, ఊతఊణకాన గుల్మ శూలవిషమజ్వరబ్రధ్న (వర్ధ) కుణ్డలోదా వర్త కుఊశూల, మూత్రకృచ్ఛాగ్ని సృగ్రజో విసర్పప్రవా హికా శిరోరుజా జానూరు జఙ్ఘావస్తీగ్రహశ్శర్యున్తాదార్భుః ప్రమేహాత్థానవాతరక్త పిత్తశ్లేష్మవ్యాధిహరః సద్యోబలజననో రసాయనశ్చేతి.

౨౯

వ్యా. పైననిర్దేశింపబడిన యాపనవస్తులు యీక్రింద చెప్పబడును:—తుంగ గడ్డలు, వట్టివేళ్లు, చిట్టాముట్టి, రేలకాయగిజరు, నన్నరాష్ట్రము, మంజిష్ఠి, కటుకరోహిణి, కలుక్రానుగ, గలిజేరు, తానికాయలు, తిప్పతీగ, స్థిరాది (హస్త) పళ్ళములములు ఇవి

— (7) పవలు నిదురించుటచే గల్గిన శైష్వికవ్యాధులచికిత్స. —

మూ. దివాస్వప్నజానాం ధూమపాన - లఙ్ఘన - వమన - శిరోవిరేచన - వ్యాయామ - రూక్షశనాఽరిష్ట దీపనీయాషధోపయోగాః, ప్రఘర్షణోన్మర్దన - పరిషేచనాదిశ్చ, శ్లేష్మహరస్సర్వో విధిః. ౨౭

వ్యా. పగలు నిదురించుటచే గల్గిన శైష్వికవ్యాధులయందు ధూమపానము, లంఘనము, పమనము, శిరోవిరేచన నన్యకర్త, దేహపరిశ్రమము, రూక్షములైన యాహారములను అరిష్టములను సేవించుట, దీపనీయములగు శాషధముల సేవించుట, ఇవియన్నియు మిక్కిలి హితకరములు. మరియు ప్రఘర్షణము, శరీరమును నలుగుదిండి మొదలగువానిచే రుద్దుట, మర్దించుట, పరిషేకములు మున్నగు కఫహరచికిత్సలన్నియు మిక్కిలి హితకరములు.

— (౮) స్త్రీ సంభోగముచే గల్గిన వ్యాధులచికిత్స. —

మూ. మైథునజానాం జీవనీయసిద్ధయోః క్షీరసర్పిషాః ఉపయోగాః, తథా వాతహారాః స్వేదాఽభ్యజ్ఞోపనాహాః, పృష్ఠాశ్చాఽఽహారాః, స్నేహాః, స్నేహవిధయః యాపనావస్తయోఽనువాసనం చ; మూత్రవైకృతవస్తిశూలేషు చోత్తరవస్తి విదారిగంధాదిగణ-జీవనీయక్షీరసంసిద్ధం తైలం స్యాత్, యాపనాశ్చ వస్తయః సర్వకాలం దేయాః. ౨౮

వ్యా. మైథునముచే సంభవించిన బలక్షీణాది రోగములయందు జీవనీయగణద్రవ్యముల జేర్చి పక్వము చేయబడిన క్షీరమును, ఘృతమును ఉపయోగింపవలెను. మరియు వాతహరములగు స్వేదవిధులును, ఆభ్యంగనమును, ఉపనాహంబులును, పృష్ఠంబులగు నాహారంబులును, స్నేహపానంబును, స్నేహవిధులును, యాపనావస్తలును, అనువాసనంబును, మిక్కిలి యుపయోగింపదగును. మరియు సంభోగముచే నైనమూత్రకృచ్ఛాది మూత్రవ్యాధులయందును వస్తిశూలమునందును విదారిగంధాది గణద్రవ్యములను జీవనీయగణద్రవ్యములను క్వాధకల్కములజేసి, యాక్వాధకల్కములను ఆవుపాలను చేర్చి విధ్యుక్తప్రకారము తైలమును సిద్ధముచేసి, యాతైలముచే నుత్తరవస్తి విధిప్రకారము ప్రయోగించవలెను. మరియు నీక్రింద జెప్పబడు యాపనావస్తలును కాలనియమములేక సర్వకాలమందును ఉపయోగించదగును.

ఇచ్చట నిరూపించినట్లగుచు కాలనియమము కలదుగాని అట్టికాలనియమములేక యెల్లప్పుడు నుపయోగింపదగినవి యాపనావస్తులని నెలుపుటకై “సర్వకాలం దేయాః” అని చెప్పబడినది. యాపనావస్తుయనః—“అయుషో యాపనం (దీర్ఘ కాలానువర్తనం) కర్వంతి-యాపనాః వస్తుయః” అనువిగ్రహముచేత దీర్ఘ కాలము ఆయువును వృద్ధిచేసి ఆరోగ్యస్థితినుంచునవి యాపనావస్తులని యన్వర్థముగ జెప్పబడుచు. జీవనీయగణము స్థలాంతరమున వివరింపబడినది.

(ఇతైరంగున “తేషాం విస్తరణో లిప్తం పితౄకన్య చ భేదజం” అని నిర్దేశించిన ప్రకారము శోధనము చేసినప్పుడు అపచారములచే గల్గువ్యాధులును వానిచికిత్సితములును వివరింపబడినవి. పిమ్మట అధ్యాపారాధమున ప్రతిజ చేయబడిన ప్రకారము ఉత్తమములైన యాపనావస్తులు ఈక్రింద వివరింపబడుచు.)

— { (1) ఒక్కొక్కయోగమువంతున నిర్దేశింపబడిన యాపనవస్తులు } ౨౯
 ఇరుపదితొమ్మిది. (29). అందు ముస్తాదియాపనవస్తు.

మూ. తానుపదేక్ష్యమః.— ముస్తాశీరబలారగ్వధరాన్నామజ్జిష్ఠాకటు
 రోహిణీత్రాయమాణా పురర్నవానిభీతక గుడూచీస్థిరాదిపశ్చ
 మూలాని పలికాని ఖడ్జశః క్లుప్తాని, అష్టౌ చ మదనఫలాని
 ప్రత్యౌశ్య; జలాధకే పరిక్వాథ్య పాదశేషో రసః; క్షీరద్విప్రస్థ
 సుయుక్తః పురః శృతః క్షీరావనిశేషః; పాదజాఙ్గలరసః, తుల్య
 మధుఘృతయుతః, శతకుసుమామధుకకుటజఫలరసాశ్చ ప్రియఙ్గు
 కలీక్రమతః, సనైస్థవః, సుఖోష్ణో వస్తి; శుక్రమాంస బలజననః,
 క్షతక్షీణకాస గుల్మ శూలవిషమజ్వరబ్రథ్న (వర్ధ) కుష్ఠలోడా
 వర్త కుక్షిశూల, మూత్రకృచ్ఛాఽస్య గ్రజో విసర్పప్రవా
 హికా శిరోరుజా జానూరు జఙ్ఘావస్తిగ్రహాశ్చ ర్యున్మాదార్కః
 ప్రమేహాఘ్నానవాతరక్త పిత్తశ్లేష్మవ్యాధిహరః సద్యోబలజననో
 రసాయనశ్చేతి.

౨౯

వ్యా. పైననిర్దేశింపబడిన యాపనవస్తులు యీక్రింద చెప్పబడును:—తుంగ
 గడ్డలు, పట్టివేళ్లు, చిట్టాముట్టి, రేలకాయగిజరు, సన్నరాష్ట్రము, మంజిష్ఠి, కటుకరోహిణి,
 కలుక్రానుగ, గలిజేరు, తానికాయలు, తిప్పతీగె, స్థిరాది (హ్రస్వ) పశ్చములములు ఇవి

బృహతీ కణ్ణకారీ శతావరీ చ్చిన్నరుహః శృతేన పయసా,
మధుకమదనపిప్పలీకల్కితేన పూర్వవద్వస్తిః. 30

వ్యా. గోరంటవేరు, చిట్టాముట్టివేరు, దర్భవేరు, సుగంధిపాలవేరు వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి నలుగగొట్టి అవుపాలలో కలిపి ఊరపాకవిధి ప్రకారము పక్వము చేసి వడగట్టి వైజెప్పినరీతిగా వస్త్రాషధమును సిద్ధముచేసి వస్త్రప్రయోగము చేయునది. (ఇది మూడవ వస్త్రయోగము.)

ములకవేరు, వాకుడువేరు, పిల్లిపీచరగడ్డలు, తిప్పతీగ వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి నలుగగొట్టి పాలలో గలిపి వైజెప్పినరీతిగ సిద్ధముచేసి, అందు అతిమధురము, మ్రంగకాయలు, పిప్పళ్లు వీనిని సమభాగములుగ కల్పముచేసి కలిపి వైజెప్పినరీతిగ వస్త్రప్రయోగము చేయనగును. (ఇది నాల్గవ వస్త్రయోగము.)

ఈవస్త్రయోగములరెంటిని ప్రత్యేకఫలవిశేష నిర్దేశములేదుగాన వస్త్ర సామాన్యముగ “ఇత్యేతే వస్త్రయః” అని యుపక్రమించి చెప్పబడుఫలము నెరుంగునది.

— (౪) బలాదియావనవస్త్ర. —

మూ. తథా బలాఽతిబలా-విదారీ - శాలివర్ణీ - పృశ్నివర్ణీ - బృహతీ-
కణ్ణకారికా - దర్భమూల - పరూషక - కాశ్మర్య - బిల్వఫల-యవ
సిద్ధేన-పయసా; మధూ (ధు)కమదనకల్కితేన, మధు - ఘృత -
సౌవర్చలయుక్తేన కాస - జ్వర - గుల్మ - స్తీ, హార్దితస్త్రీమద్యక్తి
ప్రాణాం సద్యోబలజననో, రసాయనశ్చ. 31

వ్యా. చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, పెద్దగుమ్మడి, కోలపొన్న, ముయ్యాకుపొన్న, ములక, వాకుడు, దర్భవేళ్లు, చిట్టిత, నేలగుమ్మడి, మారేడుకాయ, యవలు వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి నలుగగొట్టి, అవుపాలలోకలిపి ఊరపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి వడగట్టి, అందు అతిమధురమును మ్రంగకాయలను కల్పముచేసి కలిపి, లేనెను నేతిని సౌవర్చలవణమును కూడ కలిపి, విధ్యుక్తప్రకారము వస్త్రాన్ని ప్రయోగించునది. ఇయ్యది కాసము, జ్వరము, గుల్మము, స్తీహము అను నీరోగములచే పీడింపబడినవారికిని, స్త్రీసంభోగముచేతను మద్యపానముచేతను కృశించినవారికిని వెంటనే బలమును కల్గించును. రసాయనం బగును. (ఇది ధైర్యదవ వస్త్రయోగము.)

—౧౧ (6) బలాదియాపనవస్తి రెండవయోగము. —

మూ. బలాతిబలారాస్సార్గవధమదనబిల్వగుడూచీ పునర్నవైరజ్ఞా
శ్వగన్ధానహచరపలాశదేవదారు ద్విపక్ష్యమూలాని పలికాని;
యవకోలకులుత్తద్విప్రసృతం శుష్కమూలకానాం చ జలద్రోణ
సిద్ధం నిరూహప్రమాణావశేషం కషాయం పూతం మధుకమ
దనశత్రుప్రాప్తా కుప్తపిప్పలీవచావత్సకఫలరసాజ్ఞానప్రియజ్ఞయవా
సీకల్పీకృతం గుడఘృతతైలయోద్రక్షీరమాంసరసామ్లం కాజ్జిక
వైస్థవయుక్తం సుఖోష్ణం వస్తిం దద్యాత్; శుక్రమూత్రవర్ష
సజ్జేఽనిలజే, గుల్మహృద్రోగార్ధాన బ్రధ్నపార్శ్వ పృష్ఠకటీ
గ్రహసంజ్ఞానాశబలక్షయేషు చ. 33

వ్యా. చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, నన్నరాష్టము, రేల, మ్రంగకాయ, బిల్వకాయ,
తిప్పతేగ, గలిజేరు, ఆముదపువేళ్లు, పెన్నేరుగెడ్డ, గోరింటవేళ్లు, మోదుగపట్ట, దేవదారు
చెక్క, మహాపంచమూలములు, హ్రస్వపంచమూలములు ఇవియన్నియు ఒక్కొక్కటి
ఒక్కొక్కపలము; యవలు, రేగుగింజలు, ఉలవలు ఇవి ప్రత్యేకము నాలుగేసిపలములు;
యెండుముల్లంగియు నాలుగుపలములు; ఈభాగములప్రకారము వీనినన్నిటినిచేర్చి నలుగ
గొట్టి ద్రోణపరిమితమైన జలమున చేర్చి నిరూహవస్తి మూడుపుటములకు పలసినంతకషా
యము మిగులునట్లు (కావ్యధానిభాషానుసారముగ) కషాయము కాచి పడగట్టి యంచు
కొని, అందు ఆతిమధురము, మ్రంగకాయలు, సదాపవిత్రులు, చెంగల్వకొవ్వ, పిప్పళ్లు,
వన, కొడిసెపాలవిత్రులు, రసాంజనము, ప్రేంకణము, ఓమము ఈద్రవ్యములను సమభాగ
ములుగగూర్చి ఆపావకల్మముగచేసి కల్పనది. మరియు బెల్లము, నెయ్యి, నూనె, తేనె,
ఆవుపాలు, మాంసరసము, (అమ్మకాంజీకము) పులిగంజీ, నైంధవలవణము ఈద్రవ్య
ములను వానివానికి విధించినపరిమాణానుసారముగ మైవస్యోపధకావ్యధమన కలిపి
సుఖోష్ణముగ చల్లానార్చి వస్తిప్రయోగము చేయునది. ఇయ్యది వాతముచే కల్గిన శుక్ర
మూత్ర - పురీషములయొక్క బద్ధకమనందును, గుల్మము, హృద్రోగము, అర్ధానము,
బ్రధ్నరోగము, ప్రక్కనొప్పి, వీపునొప్పి, కడుపునొప్పి, ప్రజ్ఞతప్పట, బలక్షయము
అను సీవ్యాధులయందును నుపయోగింపదగును. (ఇయ్యది నూరవవస్తియోగము. ఇప్పుట
పుటత్రయములకుచేరి నిరూహవస్తి కషాయప్రమాణము ఏడుప్రసృతములు (పదిపల
ములు) అని నిరూహసామాన్యముగ విధింపబడినది కావున 'నిరూహప్రమాణావశేషం'
అను పదమునకు పదిపలములు మిగులునట్లు కావ్యధమ చేయవలయునని యెరుంగునది.)

బృహతీ కణ్ణికారి శతావరీ చ్చిన్నదుహః శృతేన పయసా,
మధుకమదనపిప్పలీకల్మితేన పూర్వవద్వస్తిః. 30

వ్యా. గోరంటవేరు, చిట్టాముట్టివేరు, దర్భవేరు, సుగంధిపాలవేరు వీనిని సమ భాగములుగగూర్చి నలుగగొట్టి ఆవుపాలలో కలిపి తీరపాకవిధి ప్రకారము షక్వము చేసి వడగట్టి వైశెష్ఠినరీతిగా వస్త్రావధమును సిద్ధముచేసి వస్త్రప్రయోగము చేయునది. (ఇది మూడవవస్త్రయోగము.)

ములకవేరు, వాకుడువేరు, పిల్లిపీచరగడ్డలు, తిప్పతీగ వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి నలుగగొట్టి పాలలో గలిపి వైశెష్ఠినరీతిగ సిద్ధముచేసి, అందు అతిమధురము, మ్రంగకాయలు, పిప్పళ్లు వీనిని సమభాగములుగ కల్కముచేసి కలిపి వైశెష్ఠినరీతిగ వస్త్రప్రయోగము చేయనగును. (ఇది నాల్గవవస్త్రయోగము.)

ఈవస్త్రయోగములచెందిని ప్రత్యేకఫలవిశేష నిర్దేశములేదుగాన వస్త్ర సామాన్యముగ “ఇత్యేతే వస్త్రయః” అని యుపక్రమించి చెప్పుబడుఫలము నెరుంగునది.

— (౪) బలాదియావనవస్త్ర. —

మూ. తథా బలాఽతిబలా-విదారీ - శాలివర్ణ - పృశ్నివర్ణ - బృహతీ-
కణ్ణికారికా - దర్భమూల - పరూషక - కాశ్మర్య - చిల్వఫల-యవ
నిర్ధేన-పయసా; మధూ (ధు)కమదనకల్మితేన, మధు - ఘృత -
సౌవర్చలయుక్తేన కాస - జ్వర - గుల్మ - స్తీ, హార్దితస్త్రీమద్యస్త్రి
ప్తానాం సద్యోబలజననో, రసాయనశ్చ. 31

వ్యా. చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, పెద్దగుమ్మడి, కోలపాన్న, ముయ్యాకుపాన్న, ములక, వాకుడు, దర్భవేళ్లు, చిట్టిత, నేలగుమ్మడి, మారేడుకాయ, యవలు వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి నలుగగొట్టి, ఆవుపాలలోకలిపి తీరపాకవిధి ప్రకారము షక్వముచేసి వడగట్టి, అందు అతిమధురమును మ్రంగకాయలను కల్కముచేసి కలిపి, తేనెను నేతిని సౌవర్చలవణమును కూడ కలిపి, విఘ్నైక్తప్రకారము వస్త్రని ప్రయోగించునది. ఇయ్యది కాసము, జ్వరము, గుల్మము, స్తీహము అను నీరోగములచే పీడింపబడినవారికిని, స్త్రీసంభోగముచేతను మద్యపానముచేతను కృశించినవారికిని వెంటనే బలమును కల్గించును. రసాయనం బగును. (ఇది యైదవవస్త్రయోగము.)

— (6) బలాదియాపనవస్తి రెండవయోగము. —

మూ. బలాతిబలారాస్సార్గ్వధమదనబిల్వగుడూచీ పునర్నవైరణ్ణా
శ్వగన్ధాసహచరపలాశ దేవదారు ద్విపశ్చుమూలాని పలికాని;
యవకోలకులుత్థద్విప్రసృతం శుష్కమూలకానాం చ జలద్రోణ
సిద్ధం నిరూహప్రమాణావశేషం కషాయం పూతం మధుకమ
దనశతపుష్పా కుష్టపిప్పలీవచాపత్సకఫలరసాజ్ఞానప్రియణ్ణయవా
సీకల్పీకృతం గుడఘృతతైలక్షోద్రక్షీరమాంసరసామ్లం కాఞ్చిక
వైశ్ణవయుక్తం సుఖోష్ణం వస్తిం దద్యాత్; శుక్రమూత్రవర్ష
సజ్జేఽనిలజే, గుల్మహృద్రోగార్ధాన బ్రధ్నపార్శ్వ పృష్ఠకటి
గ్రహసంజ్ఞానాశబలక్షయేషు చ.

33

వ్యా. చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, సన్నరాష్టము, రేల, మ్రంగకాయ, బిల్వకాయ, తిప్పతీగె, గలిజేరు, ఆముదపువేళ్లు, పెన్నేరుగెడ్డ, గోరింటవేళ్లు, మేదుగవట్ట, దేవదారు చెక్క, మహాపంచమూలములు, హ్రస్వపంచమూలములు ఇవియన్నియు ఒక్కొక్కటి ఒక్కొక్కపలము; యవలు, రేగుగింజలు, ఉలవలు ఇవి ప్రత్యేకము నాలుగేసిపలములు; యెండునుల్లంగియు నాలుగుపలములు; ఈభాగములప్రకారము వీనినన్నిటిని చేర్చి నలుగ గొట్టి ద్రోణపరిమితమైన జలమున చేర్చి నిరూహవస్తి మూడుపుటములకు వలసినంతకషాయము మిగులునట్లు (క్వాథపరిభాషానుసారముగ) కషాయము కాచి వడగట్టి యుంచు కొని, అందు ఆతిమధురము, మ్రంగకాయలు, సదాపవిత్రులు, చెంగల్యకొప్పు, పిప్పళ్లు, పస, కొడిసెపాలవిత్రులు, రసాంజనము, ప్రేంకణము, ఓమము ఈద్రవ్యములను సమభాగములుగగూర్చి ఆవాపకల్కముగచేసి కల్పనది. మరియు బెల్లము, నెయ్యి, నూనె, తేనె, ఆవుపాలు, మాంసరసము, (అష్టకాంజీకము) పులింగంజి, వైంధవలవణము ఈద్రవ్యములను వానివానికి విధించినపరిమాణానుసారముగ వైవస్వోషధక్వాథమున కలిపి సుఖోష్ణముగ చల్లనార్చి వస్తిప్రయోగము చేయునది. ఇయ్యది వాతముచే కల్గిన శుక్రమూత్ర - పురీషమలయొక్క బద్ధకమనందును, గుల్మము, హృద్రోగము, అర్ధానము, బ్రధ్నరోగము, ప్రక్కనొప్పి, వీపునొప్పి, కడుపునొప్పి, ప్రజ్ఞతవృట, బలక్షయము అను నీవ్యాధులయందును నుపయోగింపదగును. (ఇయ్యది నూరవపస్తియోగము. ఇప్పుట పుటత్రయములకుచేరి నిరూహవస్తి కషాయప్రమాణము విదుప్రసృతములు (పదిపలములు) అని నిరూహసామాన్యముగ విధింపబడినది కావున 'నిరూహప్రమాణావశేషం' అను పదమునకు పదిపలములు మిగులునట్లు క్వాథము చేయవలయునని యెరుంగునది.)

❖ (7) హపుషాదియాపనవస్తీ. ❖

మూ. హపుషార్థకుడవో ద్విగుణార్థక్షుణ్ణయవః, క్షీరోదకసిద్ధః క్షీర
శేషో మధుఘృతతైలలవణయుక్తః, సర్వాజ్ఞవిసృతవాతరక్తసక్త
విఞ్చాత్ర స్త్రీభేదితహితో వాతహరః, బుద్ధిమేధాగ్నిబల
జననశ్చ. 38

వ్యా. బోడతరము అర్థకుడవము (రెండుపలములు), సగము మెదుగునట్లు వక్క
ముక్కలుగ నలియగొట్టబడిన యవలు ద్విగుణము, (నాలుగుపలములు), ఈభాగములు
ప్రకారము రెంటిని కూర్చి, అందు ఆపుపాలను, జలమునుచేర్చి పాలుమాత్రము మిగులు
నట్లు పరిభాషానుసారముగ కషాయము కాచి వడగట్టి అందు తేనెను, నేతిని, నూనెను,
నైంధవలవణమును విహితపరిమాణము ననుసరించి చేర్చి వస్తీచేయునది. ఇయ్యది సర్వ
శరీరమున వ్యాపించిన వాతరక్తమునందును, మలమూత్రసంగమునందును, స్త్రీప్రసక్తిచే
క్షీణశరీరులకును మిక్కిలి హితకరము. వాతమును హరించునది. బుద్ధిని, జ్ఞానమును,
అగ్నిని, బలమును కల్పించును. (ఇయ్యది యేడవవస్తీయోగము.)

❖ (8) హ్రస్వపంచమూలాది యాపనవస్తీ. ❖

మూ. హ్రస్వపిఞ్చమూలీకషాయః క్షీరోదకసిద్ధగి పిప్పలీమధుకమదన
కల్మీకృతః, సగుడఘృతతైలలవణః క్షీణవిషమజ్వరకర్శితస్య
వస్తీః. 39

వ్యా. హ్రస్వపంచమూలములను, క్షీరోదకముల చేర్చి కషాయముకాచి, అందు
పిప్పళ్లను, అతిమధురమును, మ్రుంగకాయలను కల్మముగచేసి కలిపి, అందు బెల్లమును,
నేతిని, నూనెను, లవణమునుకూడచేర్చి వస్తీ చేయునది. ఇయ్యది ధాతువులు క్షీణించిన
వారికిని, విషమజ్వరములచే కృశించినవారికిని, మిక్కిలి ప్రశస్తమైనది. ఇయ్యది యెనిమి
దవవస్తీయోగము.)

❖ (9) బలాదియాపనవస్తీ మూడవయోగము. ❖

మూ. బలాఽతిబలాఽపామార్గాఽఽత్తగుప్తాఽష్ట పలాఽర్థక్షుణ్ణయవా
జ్జాలికషాయః, సగుడఘృతతైలలవణయుక్తః, పూర్వవద్వస్తీః,
స్థవీరదుర్బల-క్షీణశుక్రరుధిరాణాం పథ్యతమః. 39

వ్యా. చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, ఉత్తరేణి, దూలగొండి ఇవి ప్రత్యేకము యెనిమిదేసిపలములు; సగము మెదుగునట్లు నలుగగొట్టబడిన యవలు ఒకఅంజలి(నాలుగుపలములు) వీనిని క్షాణపరిభాషానుసారముగ కషాయము కాచి వడగట్టి, అందు బెల్లమును, ఘృతమును, తైలమును, నైంధవలవణమును కలిపి వైజెప్పిన విధిప్రకారము వస్త్రీచేయదగును. ఈవస్త్రీవృద్ధులకును, బలహీనులకును, ధాతువులు ఊణించినవారికిని, శుక్రంబును రక్తంబును ఊణించినవారికిని, మిక్కిలి హితకరంబులుగ నుండును. (ఇయ్యది తొమ్మిదియవ వస్త్రీయోగము.)

❧ (10) బలాదియాపనవస్త్రీ, (నాల్గవయోగము). ❧

మూ. బలానుధుకవిదారీదర్భమూలమృద్వీకాయవైః కషాయమాజేన పరమసా పక్త్వా మధుకమదనకల్కితం సమధుఘృతసైన్ధవం జ్వరా త్రేభ్యో వస్త్రీ దద్యాత్.

32

వ్యా. చిట్టాముట్టి, అతిమధురము, పెద్దగుమ్మడి, దర్భవేళ్లు, ద్రాక్షపండ్లు, యవలు వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి పరిభాషానుసారముగ కషాయము కాచి వడగట్టి, దానికి సమము ఆవుపాలనుకలిపి పాలుమాత్రము మిగులునట్లుకాచి, అందు అతిమధురమును, మ్రంగకాయలును కల్కముచేసి కలిపి తేనెను ఘృతమును నైంధవలవణమును గూడ చేర్చి జ్వరపీడితులకు వస్త్రీ నీయవలయును. (ఇయ్యది పదియవ వస్త్రీయోగము.)

❧ (11) శాలిపర్ణిదియాపనవస్త్రీ. ❧

మూ. శాలిపర్ణి-పృష్ణి పర్ణి-గోక్షురకమూల-కాశ్వర్య - పరూషక-ఖర్జూర ఫల-మధుకాపఘ్నైర్జాక్షీర జలప్రస్థాభ్యాం సిద్ధః కషాయః పిప్పలీమధుకోత్పలకల్కితః సఘృతసైన్ధవః ఊణేంద్రియవిషమ జ్వరకర్మితస్య వస్త్రీ శస్త్రః.

3౩

వ్యా. కోలపొన్న, ముయ్యాయకుపొన్న, పల్లెరువేళ్లు, నేలగుమ్మడివేరు, చిట్టీతపండ్లు, ఖర్జూరపువండ్లు, ఇష్పహాలు వీనిని సమభాగములుగగూర్చి ఒకప్రస్థము మేకపాలను, ఒకప్రస్థము జలమును కలిపి పాలుమాత్రము మిగులునట్లు కాచి సిద్ధముచేయబడిన కషాయమున పిప్పళ్లును, అతిమధురమును, నల్లకలువలును, కల్కముచేసి కలిపి, అందు ఘృతమును నైంధవలవణమును చేర్చి వస్త్రీప్రయోగము చేయునది. ఇయ్యది ఇంద్రియము ఊణించినవారికిని, విషమజ్వరముచే కృశించినవారికిని మిగుల ప్రశస్తము (ఇయ్యది పదునొకండవ వస్త్రీయోగము.)

— (12) స్థిరాది (ప్రాశ్నపంచమాలాది) యాపనపస్తీ. —

మూ. స్థిరాదిపంచమాలీ పంచమాలేన శాలిషష్టికయవగోధూమమాష
పంచమాలేన ఛాగం పయః శృతం పాదశేషం కుక్కుటాణ్డ
రససమమధుఘృతశర్కరానైర్ధవసౌవర్చలయుక్తో వస్త్రీః, వృష్య
తమం బలవర్ణ (మాంస) జననశ్చ. ఇతి యాపనావస్తయో
ద్వాదశ.

౩౯

వ్యా. స్థిరాది ప్రాశ్నపంచమాలములు ఏదును ఒక్కొక్కటి ఒక్కపలము
వంతున చేరినది ఏదుపలములును, రాజనములు, అరువదినాళ్ల సంబావులు, యవలు,
గోధూమలు, ఉడ్డులు ఈయైదును ప్రత్యేకము ఒక్కొక్కప్రసృతమువంతున చేరినది
ఏదుప్రసృతములు (పదిపలములు). వీని నన్నిటిని మేకపాలబోచేర్చి నాల్గవపాలు మిగుల
కాచి, అందు కోడిగ్రుడ్లరసమునకు సమముగ లేనను ఘృతమును చేర్చి చక్కెరను
సైంధవలవణమును, సౌవర్చలవణమును, కూడకలిపి చేయబడినవస్త్రీమిక్కిలి వృష్యంబును,
బలమును, వర్ణంబును కల్పించునదియు నగును. (ఇది పండ్రెండవవస్త్రీయోగము) ఇత్తైరంగున
యాపనావస్తలు వరుసగ నొక్కొకటిగ చెప్పబడినవానిలో పండ్రెండు.

— { కుక్కుటాణ్డరసకల్పముననుసరించి కల్పించబడిన
అతిదేశికయాపనపస్తలు మూడు. (3) } —

మూ. కల్పశైచ్యః శిఖిగోనర్దహంసాణ్డరసేషు స్థాత్. ౪౦

వ్యా. వైజెప్పబడిన కల్పము ననుసరించి స్థిరాది పంచమాలాది సిద్ధమయిన
మేకపాలయందు కోడిగ్రుడ్లరసమునకు బదులుగ నెవ్వల యొక్కయు సారసముల
యొక్కయు, హంసలయొక్కయు గ్రుడ్లరసమును వేరువేరుగ జేర్చుచు వేరువేరుపస్తలు
మూటిని కల్పించునది. (అతిదేశికరూపము లైన యామూడువస్త్రీయోగములును “శిఖిగో
నర్దహంసాణ్డః దక్షవత్ వస్త్రీయః త్రయః” అని విషయసంగ్రహమున పరిగణింప
బడును.)

— (13) తిత్తిర్యాది యాపనపస్త్రీయోగము. —

మూ. సతిత్తిరిః సమయూరః సరాజహంసః పంచమాలీః యస్సిద్ధః, శత
పుష్పా-మధుక-రాన్నా-కుటజ-మదనఫల-సిప్పలీకలోక్, ఘృతతైల
గుడనైర్ధవయుక్తో వస్త్రీః, బలవర్ణశుక్రజననో రసాయనశ్చ. ౪౧

వ్యా. తీతుకపిట్టయొక్కయు, నెమలియొక్కయు, రాజహంసములయొక్కయు, మాంసములను; పంచమూలములను చేర్చి కాచబడిన పాలయందు సదాపవిత్తులు, అతిమధురము, సన్నరాష్టము, కొడిసెపాలవిత్తులు, మ్రంగకాయలు, పిప్పళ్లు వీనికల్కమును; నేలిని, నూనెను, బెల్లము, నైంధవలవణమును చేర్చి చేయబడిన యాపనవస్తి బలమును, శరీరవర్ణమును శుక్రమును కల్పించి రసాయనమగును. (ఇయ్యది పదిమూడవ యాపన వస్తియొగ మగును.)

— (14) ద్విపంచమూలాదియాపనవస్తియొగము. —

మూ. ద్విపంచమూలీకుక్కుటరససిద్ధం పయః పాదశేషం పిప్పలీమధుకరాన్నామదనకల్కం శర్కరామధుఘృతయుక్తం, స్త్రీప్వతికామానాం బలజననో వస్తిః. ౪౨

వ్యా. ప్రాస్తమహాపంచమూలములు రెండును, కోడిగుడ్డురసమును, పాలలో చేర్చి నాల్గవపాలు మిగులునట్లుకాచి, అందు పిప్పళ్లను, అతిమధురమును, సన్నరాష్టమును, మ్రంగకాయలును కల్కముచేసి కలిపి; చక్కెరను, తేనెను, నేలినిగూడచేర్చి వస్తిచేయునది. ఈవస్తి స్త్రీలయందు మిక్కిలి కామముగలవారికి బలమును కల్పించును. (ఇయ్యది పదునాల్గవవస్తియొగ మగును.)

— (15) మయూరాది చూపనవస్తియొగము. —

మూ. మయూరమపిత్తపక్షపాదాస్యాస్త్రం (కృత్వా) స్థిరాదిభిః పలకైః సజలే పయసి పక్త్వా క్షీరశేషం; మదనపిప్పలీవిదారీశతకుసుమామధుకకల్కీకృతం మధుఘృతనైర్ధవయుక్తం వస్తిం దద్యాత్; స్త్రీప్వతిప్రసక్తక్షేణేంద్రియేభ్యో బలవర్ణకరం. ౪౩

వ్యా. నెమలిని, దానిపిత్తమును, రెక్కయీకలును, కాళ్లను, తలను, ప్రేవులను, లేకయుండునట్లు వీటినిదూరముచ్చి తక్కినమాంసమును దీసికొని స్థిరాదిపంచమూలములను ఒక్కొక్కపలమువంతున గూర్చి వీనినన్నిటిని జలముతోకూడిన పాలయందు పాలు మాత్రము మిగులునట్లు కాచి, అందు మ్రంగకాయలు, పిప్పళ్లు, మోడి, సదాపవిత్తులు, అతిమధురము వీనికల్కమును; తేనెను, ఘృతమును, నైంధవలవణమును కూడకలిపి, వస్తిప్రయోగము చేయునది. దీనివలన స్త్రీలయందు మిక్కిలి సంచారముకల్గుటచే క్షీణించినయింద్రియములు గలవారికి మిక్కిలి హితకరముగను, బలవర్ణములను కల్పించునదియు నైయుండును. (ఇయ్యది పదునైదవవస్తియొగము.)

❧ { మయూరకల్పప్రకారము విష్ణురాదిగణములైదిటిచే
సిద్ధముచేయబడినవస్తులు నూటపదునైదు. (115) } ❧

మూ. కల్పశైవః విష్ణుర-ప్రతుద-ప్రసహ-అంబుచరేషు స్వాత్ ;
అక్షీరోరోహితాదిషు చ మత్స్యేషు. ౪౪

వ్యా. పైనిచెప్పబడిన మయూరకల్పమును (నెమలికి చెప్పినవిధమును) ననుసరించి విష్ణురజాతిలోచేరిన లావాదివత్సలను, ప్రతుదములను, ప్రసహములను, అంబుచరములను, ఈనాల్గుజంతువర్గములతో వైజెప్పినరీతిగ స్థిరాదిపంచమాలములనుచేర్చుచు పాలను సిద్ధముచేసి మదనాదికల్పమును, మధుఘృతనైంధవములను చేర్చి వేరువేరుగ ఒక్కొక్కవక్కి ఒక్కొక్కయోగమువంతున—వస్త్రయోగమువంతున సిద్ధముచేయునది. మరియు రోహితాది మత్స్యములనుగూడ పాలనుమాత్రము చేర్చక వైజెప్పిన కల్పమువలెనే వస్త్రయోగముల చేయనగును.

వైజెప్పిన వస్త్రవివరణము:—అన్నపానవిధి ఆధ్యాయమున “లావోవతీ రక శైవః.....వర్తకో వర్తికా చైవ...—వారటాశ్చేతి విష్ణురాః”(చ. సూ. అ. ౨౭. శ్లో. ౪౭. ౪౯.) అని నిర్దేశింపబడిన విష్ణురజాతివత్సలలో నొక్కొక్కదానిని చేర్చి నొక్కొక్కయోగమువంతున గల్పించబడినవి (20) ఇరువదియోగములు.

“శశపత్రో భృంగరాజః” (చ. సూ. అ. ౨౭. శ్లో. ౫౧.) అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన ప్రతుదములచే వేరువేరుగ గల్పింపబడినయోగములు (30) ముప్పది.

“గోఖరాశ్వతరోష్ఠోఽశ్వః.....మృగపక్షిణః” (చర. సూ. అధ్యాయ. ౨౭. శ్లో. 3౫, 3౬.) అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన ప్రసహజంతువులచే వేరువేరుగ గల్పింపబడిన యోగములు (29) ఇరువదితొమ్మిది.

“వక్ష్యస్తే వారిచారిణి హంసక్రాభోః...సన్త్యమ్బుచారిణి” (చ. సూ. అ. ౨౭. శ్లో. ౪౧-౪౪.) అని నిర్దేశింపబడిన (27) నిరుపదియేడువారిచరములతో వేరువేరుగ కల్పింపబడిన యోగములు (27) ఇరువదియేడు.

రోహితాదిమత్స్యములచే కల్పింపబడినయోగములు (9) తొమ్మిది. (యాయోగములన్నియుచేరి వైజెప్పిన మయూరకల్పము ప్రకారము సిద్ధముచేయబడిన యాపనా వస్త్రయోగములు నూటపదునైదు వస్త్రయోగములు.)

❧ (16) గోధానిహంసములచే సిద్ధమగు యాపనావస్త్ర. ❧

మూ. గోధానకులమార్జారమూషికశల్లకమాంసానాం దశపలాన్భా
గాఽ సఞ్ఞామూలాఽ పయసి పక్వాః తత్పయః విప్పలీఫలకల్ప

వైస్థవసౌవర్చలశర్కరామధుఘృతతైలయుక్తో వస్త్రీః, బల్లోన్య
రసాయనః క్షీణక్షతస్య సంధానకరో మథితోరస్కరభగజహయ
భగ్నవాతబలాసక ప్రభృత్యుదావర్తవాతసక్త మూత్రవర్చ
శ్శుక్రాణాం హితతమశ్చ. ౪౫

వ్యా. ఉడుము, ముంగిస, పిల్లి, మూషకములు, ముండ్లపందులు వీనిమాంసములు
సమభాగములుగచేరి పదిపలములు; దశమూలములు వీనిని ఆవుపాలలో పక్వయు చేసి
వడియకట్టి, అందు పిప్పళ్ల, మ్రంగకాయలు ఈరెంటిని కల్కము చేసి కలిపి; నైంధవ
లవణము, సౌవర్చలవణము, చక్కెర, లేనె, నెయ్యి, నూనె అను నీద్రవ్యములను వాని
పరిమాణానుసారముగ జేర్చి వస్త్రీ చేయునది. దీనిపలన బలము కల్గును. రసాయనమై
యుండును. క్షతక్షీణులకు సంధానకరమై యుండును. మరియు రొమ్మన నభిఘాతము
కల్గినవారికిని, రథములు, యేనుగలు, గుఱ్ఱములు మున్నగువానిపై నవారి చేయుటవలన శ్రమ
నొందినవారికిని వాతబలాసకము మున్నగురోగములయందును, ఉదావర్తవాతమునందును,
మలమూత్ర శుక్రములు బద్ధగించినవారికిని మిక్కిలి హితకరమై యుండును. (ఇయ్యది
పదునారవవస్త్రీయోగము.)

❧ { (17) కూర్మమాంససిద్ధయాపనావస్త్రీయోగము పదునేడవది. } ❧
కర్కటకాదిసిద్ధ అతిదేశికవస్త్రీయోగములు పది (10) యు.

మూ. కూర్మాదీనామన్యతమపిశితసిద్ధం పయో గోవృషనాగహయనక్ర
హంస కుక్కుటాండరసమధుఘృత శర్కరానైస్థవేతురకాత్మ
గుప్తాఫలకల్కసంస్పృష్టో వస్త్రీర్వృద్ధానామపి బలజననః. ౪౬

వ్యా. తాబేలు మొదలగు (పదునొకండు) జంతువులలో యేదైననొకదాని
మాంసమును చేర్చి పక్వముచేయబడిన పాలయందు యెద్దు, యేనుగ, గుఱ్ఱము, మొనలి,
హంస వీనియొక్కమాంసమును; తోడి గుడ్డరసమును కూడ కలిపి, లేనెను, ఘృతమును,
చక్కెరను, నైంధవలవణమును కూడకలిపి; నీరుగొట్టివీత్తులు, దూలగోవిలవీత్తులు, మ్రంగ
కాయలు వీనికల్కమును కూడ కలిపి సిద్ధముచేయబడినవస్త్రీ వృద్ధులకు కూడ బలమును
వృద్ధి నొందించును. (ఇయ్యది పదునేడవవస్త్రీయోగము.)

ఇచ్చట తాబేలుమాంసమును చేర్చి కాచబడిన క్షీరమునందు వైజెప్పిన కల్కా
దులనుచేర్చి సిద్ధముచేయబడినవస్త్రీని ప్రధానముగజేసి పదునేడవదిగ పరిగణనము చేయ
బడినది. మరియు “కూర్మాదీనాం” అనుచోట ఆదిగ్రహణముచే గ్రహింపబడిన కర్కట
చ-సిద్ధి—50

కాదుల పదిటిచే వేరువేరుగ వైజెప్పిన రీతిగ సిద్ధముచేయబడిన వస్తులు (10) పది యగును. (ఈపదియు అతిదేశరూపముగ నిర్దేశింపబడినవి.) కూర్తాదులు “కూర్తః కర్కటకో మత్స్యః.....మకరాదయః. ఇతి వారిశయాః ప్రాక్తాః” (చ. సూ. అ. ౨౭. శ్లో. ౪౦) అని నిర్దేశింపబడినవి.

❧ (18) గోవుషాది సిద్ధయాపనావస్తి. ❧

మూ. గోవుష - బస్త - వరాహ వృషణ, కర్కటక, చటకసిద్ధం
క్షీరం ఉచ్చటకేతురకాత్తగుప్తా మధుఘృతసైన్ధవయుక్తః
కిఞ్చిల్లవశితః వస్తి. ౪౭

వ్యా. పృషభము, మేక, పంది వీనియొక్క వృషణములను, కర్కటకములను, ఊరపిచ్చుకమాంసమును చేర్చి కాచబడినపాలయందు నాగముస్తలు, నీరుగొబ్బివిత్తులు, దూలగొండివిత్తులు వీనియొక్కకల్కమును; లేసెను, నేతిని, కొంచెము సైంధవలవణమును చేర్చి సిద్ధముచేయబడినవస్తిని ప్రయోగించునది. (ఇయ్యది పదునెనిమిదవ వస్తియోగము.)

❧ (19) కర్కటకరసాదియాపనవస్తియోగము. ❧

మూ. కర్కటకరసః చటకాండరసయుక్తః సమధుఘృతశర్కరో వస్తిః
ఇత్యేతే వస్తయః పరమవృష్యాః; ఉచ్చటకేతురకాత్తగుప్తా
శృతక్షీరప్రతిభోజనానుపానాత్ స్త్రీశతగామినం నరం కుర్యుః.

వ్యా. కర్కటకరసము, ఊరపిచ్చుకగుడ్డరసము కలిపి, అందు మధుఘృతము లను, చక్కెరను చేర్చి వస్తిచేయునది. (ఇయ్యది పందొమ్మిదవ వస్తియోగము.) “కూర్తా దీనాం” అని యుపక్రమించి వైజెప్పిన మూడుయోగములను మిక్కిలి పృష్ఠములై (శుక్రమును వృద్ధి నందించువదియై) యుండును. మరియు యీమూడువస్తుల నుపయోగించి, తుంగముస్తలు, నీరుగొబ్బివిత్తులు, దూలగొండివిత్తులు, యీమూటిని చేర్చి కాచ బడిన ఆవుపాలతో భోజనముచేసి యాపాలనే పానమున కుపయోగించినయెడ పురుషుని నూర్గురుస్త్రీలతో రమించుశక్తి గల్గునట్లు చేయును.

ఇచ్చట వ్యాఖ్యానమున “ఇత్యేతే వస్తయ ఇత్యనేన కూర్తాదీనామన్యతమ మిత్యాదిగ్రథోక్తా వస్తయః ప్రత్యవమృశ్యంతే” అని యున్నది.

❧ (20) దశమూలాదియాపనవస్తియోగము. ❧

మూ. దశమూలమయూరహంసకుక్కుటక్వాథాత్ పఞ్చప్రస్మతం

తైలఘృతవసామజ్జాచతుష్ప్రసృతయుక్తం, శతపుష్పాముస్త
హపుషా కల్మీకృతః సలవణో వస్త్రీః; పాదగుల్ఫోరుజాను
జఘాత్రికవజ్రణవస్త్రీ వృషణానిలరోగహరః. ౪౯

వ్యా. దశమూలములు, నెమలియొక్కయు, హంసయొక్కయు, కోడియొక్కయు
మాంసమును; వీనిని చేర్చి కాచబడినకషాయము అయిదుప్రసృతములు; అందు తైలము,
ఘృతము, వస, మజ్జ అను నీ స్నేహముల నాల్గిటిని ఒక్కొక్కటి ప్రసృతమువంతున (చేరి
నాల్గుప్రసృతములును) కూడచేర్చి సదాపవిత్రులును, తుంగగడ్డలును, బోడతరమును
కల్పముచేసి కలిపి పైంధవలవణమును కూడచేర్చి వస్త్రీని సిద్ధము చేయునది. ఇయ్యది
పాదములు, నీలమండ, తొడలు, మోకాళ్లు, పిక్కలు, నడుముక్రింద త్రికసంధి,
గజ్జలు, వస్త్రీ, వృషణములు అను నీయవయవములయందు కల్గిన వాతరోగముల హరిం
చును. (ఇయ్యది ఇరువదియవ వస్త్రీయోగము.)

— { జాంగలమృగ-విష్కిర-ఆనూప-బిలేశయజంతువులచే దశమూలాది
కల్పప్రకారము సిద్ధముచేయబడిన యావనావస్తలు విబదితొమ్మిది } ౧౦
(౧౯) యోగములు.

మూ. మృగ - విష్కిర - ఆనూప - బిలేశయానాం - ఏతేనైవ కల్పేన
వస్త్రయో దేయాః. ౫౦

వ్యా. వైజెప్పబడిన దశమూలాదియోగకల్పము ప్రకారముగ ననుసరించి హంస
కుక్కటుములకు మారగ జాంగలమృగములను, విష్కిరములను, ఆనూపమృగములను,
బిలేశయములను, వేరువేరుగ జేర్చి తైలఘృతాదులను శతపుష్పాదికల్పమును చేర్చి
వైజెప్పినరీతిగ సిద్ధముచేయబడిన వస్త్రులను ప్రయోగించునది.

వీనివివరణము:—అన్న పానవిధి అధ్యాయమున “పుషత శ్వరభో రామః.....
విశ్లేయాః జాగ్లా మృగాః” (చ. సూ. ఆ. ౨౭. శ్లో. ౪౫, ౪౬) అని నిర్దేశింపబడిన
పదునేడుజాంగలమృగములను వేరువేరుగ జేర్చుచు ప్రత్యేకముగ గల్పింపబడిన యోగ
ములు పదునేడు (17) అగును.

“లావో వస్త్రీకవస్త్రైవ.....వారటాశ్చేతి విష్కిరాః” అను విష్కిరశాతి
పక్షులలో మయూర కుక్కటుములను మాత్రము వదలి తక్కిన పందొమ్మిదిపక్షులమాంస
ములను వేరువేరుగజేర్చి సిద్ధముచేయబడిన వస్త్రులు పందొమ్మిది (19) యగును. మయూర
కుక్కటుములు వైయోగమున జెప్పబడినవిగాన వానిని రెంటిని వదలి తక్కిన పందొమ్మిది

గ్రహించనగును. “సృమరః చమరః ఖడ్గో.....అనూపాః మృగాః సర్పేరురుస్తథా” (చ. సూ. అ. ౨౭. శ్లో. ౩౯.) అని నిర్దేశించబడిన అనూపమృగజంతువుల తొమ్మిదిటిచే పేరుపేరుగ సిద్ధముచేయబడిన వస్తులు తొమ్మిది (9) యగును. “శ్వేతః శ్యామః చిత్ర పృష్ఠః.....ఇతి భూమిశయాః స్పృతాః” (చ. సూ. అ. ౨౭. శ్లో. ౩౭, ౩౮.) అని నిర్దేశించబడిన బిలేశయజంతువులచే పేరుపేరుగ సిద్ధము చేయబడిన వస్త్రయోగములు ఐదునాలుగు (14) యగును. ఇవియన్నియు చేరి అతిదేశరూపముగ నిర్దేశించబడిన వస్త్రయోగములు (59) యేబదితొమ్మిది.

— { (21) మధుఃపృతైకవస్త్రయోగములు. అందు మధుఃఘృతాది యాపనవస్త్రయోగము. } —

మూ. మధుఘృతద్విప్రసృతః తుల్యోష్ణోదకః, శతపుష్పార్ధపలః (హపుష్పార్ధపలః), సైధ్వార్ధాక్షయ్యుక్తః వస్త్రీః, దీపనో బృంహణో బలవర్ణకరో నిరుపద్రవో వృష్యతమో రసాయనః, కృమికుష్ఠోదరాక్షర్తవగుల్తాక్షో బ్రధ్వస్తీహమేహహరః. ౧౬౧

వ్యా. తేనైయు ఘృతమును పేరుపేరుగ నొక్కొకప్రసృతమువంతున చేరి రెండు ప్రసృతములును, (నాల్గుపలములు), దీనికి సమభాగము వేడినీళ్లును ఒకటిగకూర్చి, అందు సదాపవిత్రులు ఆర్ధపలమును, సైంధవలపణమును ఆర్ధకర్షమును కూడ కలిపి సిద్ధముచేయ బడినవస్త్రీ అగ్నిని దీపించజేయును. శరీరమును బలియజేయును. బల-వర్ణముల కల్పించును. ఏవిధమైన యుష్పద్రవమును కల్పించదు. మిక్కిలి శుక్రమును వృద్ధిచేయును. రసాయన ముగ నుండును. మలియు కృమిరోగము, కుష్ఠము, మహోదరము, ఆర్తవరోగము, గుల్తము, అర్శోరోగము, బ్రధ్వరోగము, స్త్రీహరోగము అను నీవ్యాధులనన్నిటిని హరించును. (ఇయ్యది యిరువదియొకటవ వస్త్రయోగము).

* (ఇచ్చట నీయోగమునకు పిమ్మట “ఘృతతైలేత్యాదికో ద్వావింశతితమః” అని వ్యాఖ్యానమున ప్రతీకమున్నది. అట్టి యిరువదిరెండవయోగము యే ప్రతియందును మూలమున కానరాదు. ఇది లోపించినచో యోగముల మొత్తములో నొకటి తగ్గుచున్నది.

— { (22) మధుఘృతాదియాపనవస్త్రయోగము రెండవవిధము. } —

మూ. తద్వన్మధుఘృతాభ్యాం పయస్తులోయ వస్త్రీః పూర్వకల్నైన బల

వర్ణకరో వృష్యతమో నిరుపద్రవో వస్త్రమేద్రపాకపరికర్తికా
మూత్రకృచ్ఛృపిత్తవ్యాధిహరః, రసాయనశ్చ. ౫౨

వ్యా. తేనెను ఘృతమును సమభాగములుగను ఈరెంటికిని సమభాగముగ ఆవు
పాలను కూర్చి, అందు వైయోగమున జెప్పబడినరీతిగ సదాపవిత్రులు అర్ధపలంబును, అర్ధ
కర్ణము నైంధవలవణమును కూడ కల్కముజేసి కలిపి సిద్ధముచేయబడిన వస్త్ర బలవర్ణకరం
బును మిక్కిలి వృష్యంబును, రసాయనంబును, నిరుపద్రవంబును, వస్త్రయందును మేద్రము
నందును కల్గినపుండు నార్పునదియు, పరికర్తిక, మూత్రకృచ్ఛములను, పిత్తరోగములను
హరించుననియు నగును. (ఇయ్యది యిరువదిరెండవ వస్త్రయోగము.)

❧ (23) మధుఘృతయాపనవస్త్రయోగము మూడవవిధము. ❧

మూ. తద్వన్తధుఘృతాభ్యాం మాంసరసశుల్కీ, ముస్తాక్షయుక్తః
పూర్వవద్వస్త్రీః వాతబలాస-పాదహర్ష - గుల్మ - త్రికోరుజానూరు
నికుఞ్చనవస్త్రీవృషణమేద్రత్రికవృష్ణశూలహరః. ౫3

వ్యా. వైజెష్ఠినరీతిగ మధుఘృతములకు సమముగ మాంసరసమును గూర్చి, అందు
కర్ణపరిమితముగ తుంగగడ్డలకల్కమును కలిపి వైజెష్ఠినరీతిగ నైంధవలవణమును చేర్చి
వస్త్రీచేయునది. దీనివలన వాతబలాసంబును, పాదహర్షంబును హరించును. మరియు
గుల్మము, త్రికము, మోకాళ్లు, తొడలు ఇవి ముడుంచుకొనువ్యాధియు, వస్త్రయందును,
వృషణములయందును, మేద్రమునందును, త్రికసంధియందును, వీపునందును సంభవించు
శూలనొప్పి యుపశమించును. (ఇయ్యది యిరువదిమూడవ వస్త్రయోగము)

❧ (24) సురాసౌవీరకాది యాపనవస్త్రయోగము. ❧

మూ. సురాసౌవీరకకులుత్థమాంసరసమధుఘృతతైలసప్తప్రసృతోముస్త
శతాహ్వోకల్కితః సలవణో వస్త్రీః సర్వవాతరోగహరః. ౫౪

వ్యా. సురావద్యము, సౌవీరకము, ఊలవలకషాయము, మాంసరసము, సెయ్యి, తేనె,
తైలము, వీనిని ప్రత్యేకము ఒక్కొక్కప్రసృతమువంతున నేడుప్రసృతముల (పదునాల్గు
పలములు) నొకటిగ గూర్చి, అందు తుంగగడ్డలను సదాపవిత్రులను కల్కముచేసి కలిపి,
నైంధవలవణమును కూడకలిపి సిద్ధముచేయబడిన వస్త్రీ వాతరోగముల నన్నిటిని హరించును.
(ఇయ్యది యిరువదినాల్గవ వస్త్రయోగము.)

❧ (25) ద్విపంచమూలాది యావనప స్తియోగము. ❧

మూ. ద్విపంచమూల - త్రిఫలాబిల్వమదనఫలకమాయో, గోమూత్ర
సిద్ధః కుటజమదనఫలము స్తపాతాకల్మితః, సైన్ధవయావశూక
క్షౌద్రతైలయు క్తః వ స్తిః; శ్లేష్మవ్యాధివస్త్యాటోపవాతశుక్ర
సర్గ - పాణ్డురో గాఽఞ్జీర్ణ విసూచికాఽలసకేషు దేయ ఇతి. ౫౫

వ్యా. మహా-హస్తపంచమూలములు రెండును, త్రిఫలములు, బిల్వవేరు, మ్రంగ
కాయలు వీనిని సమభాగములుగ గోమూత్రమున శేర్చి క్వాథపరిభాషానుసారముగ
కషాయము కాచి (వడగట్టి), అందు—కొడిసెపాలవిత్తులు, మ్రంగకాయలు, తుంగ
గడ్డలు, చిరుబొద్ది వీనిని కల్కముచేసి కలిపి నైంధవలవణమును, యవక్షారమును, తేనెను,
నూనెనుచేర్చి వ స్తిని సిద్ధముచేయునది. ఇని కఫవ్యాధులను, వ స్తియందుకల్గు ఉబ్బర
మును, అపానవాత శుక్రబంధమును, పాండురోగమును, అఞ్జీర్ణములను, విషూచిక-అల
సకములను హరించును. (ఇయ్యది యిరువదియైదవ వ స్తియోగము.) వైశేషబడిన
యోగము లైదిటియందును, మధుతైలము ప్రధానములుగ నుండుటవలన మధుతైలికవస్తు
లనియు చెప్పబడును.

❧ { (26) శతావర్యాదితైలసిద్ధి అనువాసనరూప యావనావస్తులు } ❧
మూడు. అందు మొదటియోగము.

మూ. అత ఊర్ధ్వం వృష్యతమాన్ నే హా వత్సౌమః—

శతావరీ-గుడూచీతు-విదార్యామలక ద్రాక్ష-ఖర్జూరాణాం
యస్త్రపీడితానాం రసప్రస్థం పృథగేకైకం తద్వత్ ఘృత-తైల-
గోమహిష్యజాక్షీరాణాం ద్వా ద్వా దద్యాత్; జీవక-ర్షభక-
మేదా-మహామేదా - త్వక్ క్షీరీ - శృక్లాటక-మధూలికా-మధుక-
ఉచ్చటా - పిప్పలీ-పుష్కరబీజ-నీలోత్పల - కదమ్బపుష్ప-పుణ్డరీక
కేసరకల్కాత్, పృషతతరతుమాంస - కుక్కుటచటకచకోర-
మత్తాక్ష - బర్హి-జీవజ్జీవ-కులిజ - హంసాణ్డరస - వసామజ్జాదేశ్వ
ప్రస్థం దత్వా సాధయేత్.

బ్రహ్మఘోష-శఙ్ఖ-పటహాభేరినినాదైః సిద్ధం సితచ్ఛత్రకృతచ్ఛా
యం, గజస్కున్ధమారోపయేత్ భగవన్తం వృషధ్వజమభిపూజ్య;

తం స్నేహం త్రిభాగమూషికం, మజ్జభాఽఽశీస్తుతి దేవతార్చనైః వస్తిం గమయేత్.

నృణాం స్త్రీవిహారిణాం, నష్టరేతసాం, క్షతక్షీణ విషమజ్వరా ర్తానాం, వ్యాపన్నయోనీనాం వధ్వానాం, రక్తగుల్మినీనాం, మృతాఽపత్యానాం అనార్తవానాం చ స్త్రీణాం, క్షీణమాంస రుధిరాణాం, పథ్యతమం రసాయనము త్తమం వలీఽలితనాశనం చిద్యాత్.

౫౬

వ్యా. పిష్టట మిక్కిలివృష్యములగు అనువాసనవస్తుల కుపయోగింపదగు స్నేహ వస్తులను చెప్పబడును:—పిల్లిపీచరగడ్డలు, తిప్పతీగె, చెరకు, నేలగుమ్మడి, ఉసిక కాయలు, ద్రాక్షపండ్లు, భర్జూరపుపండ్లు వీనిని ప్రత్యేకముగ యంత్రములచే (గానుగ మొదలగుసాధనములచే) రసములనీసి యారసములను నొక్కొక్కటి ఒక్కొక్కప్రస్థము వంతునను; అత్తైరంగుననే నెయ్యి, నూనె, ఆవులయొక్కయు, గేదెలయొక్కయు, మేకలయొక్కయు పాలును; వెరువేరుగ రెండేసిప్రస్థములవంతున చేర్చునది. మరియు నందు జీవకము, ఋషభకము, మేద, మహామేద, తవక్షీరి (వెదురువ్వు), నమ్మడుంబ, (నివ్వుటము), చాగ, అలిమధురము, గుండ్రముగనుండు తుంగగడ్డలు, పిప్పళ్లు, పుష్కర బీజములు (మెట్టదామరవిత్తులు), నల్లకలువపువ్వులు, కడిమిపువ్వులు, తెల్లదామరపువ్వుల కేసరములు వీనినన్నిటిని సమభాగముగ కల్కముచేసి తైలము నకు నాల్గవంతున కలిపి, పొడలయిట్టి, సివంగి వీనియొక్కమాంసమును, కోడి, ఊరపిచ్చుక, చకోరపువ్వు, కోవెల, నెమలి, జీవజ్వీవకము (వెన్నెలపులుగు), కులింగము (పిచ్చుకజాలిలో చేరినపక్షివిశేషము), హంసము అను నీపక్షులయొక్క గ్రుడ్లొగ్గనిరసమును; వనసు; మజ్జ మున్నగువానిని యొకప్రస్థపరిమితముగను చేర్చి వీనినన్నిటి నొకభాండమున నునిచి తైలమును పక్వము చేయునది.

పక్వమైన యాస్నేహము వేదఘోషము, శంఖధ్వని, పటహము, భేరి మొదలగు వాద్యఘోషములతో, తెల్లనిగొడుగునీడతో కూడినయేనుగుమూపువై నునిచి, భగవంతుడగు నీశ్వరుని పూజించునది. అట్టి స్నేహమును ఋషభవంతు లేనెను కలిపి మంగళాశీర్ష చనములు, దేవతాస్తుతి, దేవపూజలు మున్నగుమంగళముల కావించి విద్యుక్తప్రకారము వస్తిని ప్రయోగించునది.

ఈయనువాసనవస్తి అధికముగ స్త్రీసంచారము చేయువారికిని, శుక్రనష్ట మైన వారికిని, ఉర్రోక్షతముచేతను, ధాతుక్షయముచేతను, విషమజ్వరములచేతను పీడింపబడిన

వారికిని; మిక్కిలి హితమైయుండును. మరియు యోనివ్యాపత్తులచే పీడితులును, వంధ్యులును, రక్తగుల్మరోగపీడితులును, కలిగినసంతానము నశించువారును, అర్థవములేని వారును నగుస్త్రీలకును; రక్తమాంసములు తీగించినవారికిని మిక్కిలి హితమైయుండును. రసాయనములలో నియ్యది మిగుల శ్రేష్ఠమై వలీపలితములను నశింపజేయ కల్గియుండును. (ఇయ్యది ఇరువదియారవ వస్త్రయోగము.) ఇచ్చట వేదఘోషాదులు ఔషధముయొక్క పీర్మమును రాక్షసు లపహరింపకుండుటకై శాంతికరముగ చేయబడినదియని యెరుంగునది.

❖ (27) బలాదితైలసిద్ధయాపనా (అనువాసన) వస్త్రయోగము. ❖

మూ. బలాగోక్షురక-రాన్నాఽశ్వగద్ధా-శతావరీ-సహచరాణాం శతం శతమాపోధ్య, జలద్రోణశతే ప్రసాధ్యం; తస్మిన్ జలద్రోణావ శేషే రనే వస్త్రపూతే విదార్యామలకస్వరసయోః, బస్త-మహిష-వరాహ - వృషకుక్కుటబర్హిహంసకారణ్ణవసారసాణ్ణరసానాం, ఘృతతైలయోశ్చ ఏకైకం ప్రస్థం, అష్టా ప్రస్థా తీరస్య దత్త్వా; చందన-మధుక-మధూలికా-త్వక్ తీరీ-బిస-మృణాళ-నీలో త్వల-ఘటోలాత్త గుప్తాఽన్నపాకి - తాలమస్తక-ఖర్జూర - మృద్వీ కాతామలకీ-కణ్ణికారి-జీవక-ఋషభక - తుద్ర సహ-మహాసహ - శతావరీ-మేదా-పిప్పలీ-ప్రీజేర - త్వక్పత్ర-కల్మాంశ్చ దత్త్వా సాధయేత్. బ్రహ్మఘోషాదినా విధినా తల్పిద్ధం వస్త్రం దద్యాత్. తేన స్త్రీశతం గచ్ఛేత్ న చాత్రాస్తే విహారాహరయస్త్రణా కాచిత్. ఏష వృష్యా బల్యో బృంహణ ఆయుష్యో వలీపలి తనుత్ ఊతక్షీణనష్టశుక్రవిషమజ్వరాంతానాం వ్యాపన్నయో నీనాం చ షధ్యతమః.

౫౭

వ్యా. చిట్టామట్టి, పల్లెరు, నన్నరాప్తము, పెన్నేరుగడ్డ, పిల్లిపీచరగడ్డ, పచ్చ పువ్వుల ములుగోరింట ఇవి వేరువేరుగ నూరేసిపలములవంతున చేర్చునది. ఈక్వాళ్య ములను నలుగగట్టి నూరుద్రోణములు ఒలమున వైచి క్వాళపరిభాషానుసారముగ ద్రోణ పరిమితముగ మిగులఁగట్టు కషాయము కాచునది. సిద్ధమయిన యాకషాయమును వడకట్టి, అందు గుప్తడి, ఉసిరికకాయలు ఈరెంటియొక్క స్వరసములను పొట్టేలా, యెనుబోతు, ఘంది, వృషభము అను నీజంతువుల మాంసరసమును; కోడి, నెనులి, హంస, పెన్నెడ

పులుగు, సారసపువడి అను నీవత్తుల గ్రుడ్లరసమును; ప్రత్యేక మొక్కకప్రస్థపరి మితంబుగను; ఘృత-తైలంబులు వేరువేరుగ నొక్కొక్కప్రస్థంబును; అపుపాలు యెనిమిది ప్రస్థములును చేర్చి; అందు చందనము, అతిమధురము, చాగ, తపక్షిరి, తామరకాడలు, తామరదుంపలు, నల్లకలువలు, చేదుపొట్ట, దూలగోవిల, అన్నపాకి (నల్లపువ్వులగోరింట), తాటిచెట్టుకొననుండుపువ్వు, భిర్జూరపుపండు, ద్రాక్షపండు, నేలయుసిరిక, వాకుడు, జీవకము, ఋషభకము, తుద్రసహ, మహాసహ (ఈరెండును గణికలూభేదము), పిల్లిసీచర, మేద, పిప్పళ్లు, కురువేరు, దాల్చిన చెక్క అను నీద్రవ్యముల నన్నిటిని కల్పము చేసి తైలమునకు నాల్గవవంతు చేర్చునది. వైశెష్ఠినద్రవ్యములను, ఘృతతైలములను, కల్పమును, నొకటిగ గూర్చి తైలపాకవిధి ప్రకారము తైలమును సిద్ధముచేయునది.

సిద్ధమయిన యీతైలము వైశెష్ఠిన వేదఘోషాదులచే మంగళమాచరించి యేనుగుపై నిడి వైశెష్ఠినరీతిగనే యనువాసనవస్తిని చేయవలెను. ఈవస్తివలన నూరుగురు స్త్రీలతో రమించుకొని కల్గును. దీనిని సేవించునపుడు నాహారవిహారములకు సంబంధించిన నిబంధనము లేకముగూడ లేదు. మరియు నియ్యది వృష్యమగును. శరీరమును బలియ జేయును. దీర్ఘాయుష్యము నొసంగును. వలీపలికముల బోనడచును. త్వితక్షీణులకును, శుక్రనష్టమయిన వారికిని, విషమజ్వరపీడితులకును, యోనివ్యాపత్తుచే బాధింపబడిన స్త్రీలకును నియ్యది మిక్కిలి హితకరము లైయుండును. (ఇయ్యది ఇరువదియేడవ వస్తి యగును.)

—౨౮ (28) సహచరాదితైలసిద్ధయాపనాఅనువాసనవస్తియోగము. —

మూ. సహచరపలశతం ఉదకద్రోణచతుష్టయే పక్వా, ద్రోణశేషే రసే పూతే, విదారీతురసప్రస్థాభ్యాం, అష్టగుణక్షీరం, ఘృతతైల ప్రస్థం, బలామధుకమధూకచస్తనమధూలికాసారిబామేదామహామేదాకాకోలీ క్షీరకాకోలీపయస్యాఽగురుమంజిష్ఠావ్యాఘ్రనఖ శటీసహచరసహస్రవీర్యావరాజ్ఞలోధ్రాణాం అక్షమాత్రైః ద్విగుణశర్కరైః కలైః సాధయేత్ బ్రహ్మఘోషాదినా విధినా. తత్సిద్ధం వస్తిం దద్యాత్, ఏష సర్వరోగహరో, రసాయనో లలితానాం శ్రేష్ఠః అంతః పురచారిణీనాం, త్వితక్షయవాతపిత్త వేదనాశ్వాసకాసహరః, త్రిభాగమక్షిరోఽకాలవలీపలికనుత్ వర్ణరూపబలమాంసశుక్రవర్ధనః.

గీ॥

వ్యా. పచ్చగోరింటను నూరుపలములు చేర్చి నలుగగొట్టి నాల్గుద్రోణములు జలమునచేర్చి ద్రోణమాత్రము మిగులునట్లు క్వాఙ్ముచేయునది. ఆకమామును వడగట్టి, అందు నేలగుమ్మడిరసమును ఒకప్రస్థమును, చెరకురసము ఒకప్రస్థమును, ఘృతతైలములను ఒకప్రస్థమును, ఘృతతైలముల కెనిమిదింతలు (యెనిమిదిప్రస్థములు) ఆవుపాలను చేర్చునది. మరియు చిట్టాముట్టి, అతిమధురము, ఇప్పపువ్వులు, చందనము, చాగపట్ట, సుగంధపాల, మేద, మహామేద, కాణోలి, ఊరకాణోలి, ముచబాల, అగరు, మంజిష్ఠి, పులిగోరుచెట్టుపేరు, కచోరములు, పచ్చగోరింట, గఱిక, దాల్చినచెక్క, లొడ్డుగుపట్ట పినిని పేరుపేరుగ నొక్కొక్కకర్షమువంతునను; పినికన్నిటికిని ద్విగుణముగ చక్కెరను చేర్చి కల్కము చేసి, ఈకల్కమును వైజేషినతైలమునకు నాల్గవంతుచేర్చి ద్రవ-తైల-కల్కముల నన్నిటి నొకటిగ చేర్చి వేదఘోషాదివిధిప్రకారము తైలపాకవిధిగ వక్ష్యముచేసి వస్త్రీచేయునది.

ఈవస్త్రీ రోగముల నన్నిటిని హరించును. రచాయన మగును. అంతఃపురమున నుండు సుందరవతులైన స్త్రీలకు మిగుల శ్రేష్ఠమయినది. మరియు ఉరఃక్షతము, క్షయము, వాతపిత్తములచే కల్గినవేదనలు, శ్వాసకాసములు అను నీవ్యాధుల హరించును. మరియు నీసేహమున మూడవవంతు లేనెను కలిపి వస్త్రీ చేసినయెడ సకాలమున సంభవించు వలీపలితములనుమాన్చి, శరీరమునకు వర్ణమును, రూపమును, బలమును కల్గించు, శుక్రమును వృద్ధిచేయును. (ఇయ్యది ఇరువదియెనిమిదవ వస్త్రీ యోగము.)

పైన ఓక్కికయోగమువంతున కనుపరచబడినయోగములు విషయసంగ్రహమున “విశ్నోనత్రింశత్” అని పరిగణనము చేయబడినది యిరువదితొమ్మిది. అందు ఇరువది యొకటవయోగమునకు పిమ్మట నొకయోగము మూలమున కానరాకుండుటచే నొకటి తగ్గి యిరువదియెనిమిదియోగములే సుఖ్యు యేర్పడినది. ఈయోగములును వైజేష్యబడిన ఆతివేషిక (ఆతివేశరూపముగ నిర్దేశింపబడిన) యోగములును కలిసి యాపనవస్త్రీయోగములు రెండువందల షడునారు (216) అగును.

శతపాక-సహస్ర పాకవస్త్రీవిధానము. ౭౭

మూ. ఇత్యేతే రసాయనాః స్నేహవస్త్రయః సతి విభవే శతపాకాః
సహస్రపాకా వా కార్యాః, వీర్యబలాధానార్థమితి. ౧౯

వ్యా. ఇత్యైరంగున వైజేష్యబడిన అనువాసనవస్త్రీ కుపయోగించదగినవస్త్రులు మూడును మిక్కిలి వైభవముగ మహారాజులు మున్నగువారు నూరుమారులైనను, చేయిమారులైనను పాకముచేసి నుపయోగించినచో అట్టితైలములు వీర్యబలాధిక్యములు కల్గి ఉత్తమమయిన రసాయనము లగును.

ఇప్పుట శతపాదములన స్నేహమునకు నూరింతలు ద్రవములు చేర్చియు, సహస్రపాదమున స్నేహమునకు వేయింతలు ద్రవములుచేర్చి తైలముమాత్రము మిగులు నట్లు కాచబడినది యనియు కొందరు చెప్పెదరు.

— యావనావస్తి సామాన్యగుణములు. —

భవన్తి చాత్రః—

మూ. ఇత్యేతే వస్తయః స్నేహశ్చోక్తాః యావనసంజ్ఞితాః,

స్వస్థానామాతురాణాం చ వృద్ధానాం చావిరోధినః. ౬౦

అతివ్యవాయశీలానాం శుక్రమాంసబలప్రదాః,

సర్వరోగప్రశమనాః సర్వేష్వృతుషు యాగికాః. ౬౧

నాగిణామప్రజాతానాం నరాణాం చావ్యవత్ప్రదాః,

ఉభయాశ్శకరాః దృప్తాః స్నేహవస్తినిరూపాయోః. ౬౨

అర్థ. ఇత్యేతంగున వైవిధ్యమున నిరూపవస్తులును, స్నేహవస్తులు (అనువాసన వస్తులు)ను యావనవస్తులని చెప్పబడును. (చీర్ణకాలము ఆయువును వృద్ధిపొందించునని చెప్పవలయును) వృద్ధులందును భిక్షువులందును (అర్థము) అర్థములలో నవ్వస్థత నుండువారలకును, బంగారువలయు, వృద్ధులందును విశేషమున వేరువును కల్గింపవు. అధికముగ స్త్రీసంభోగము చేయువృద్ధులవలయు కలవలకీ శుక్రమును, శరీరమున పుంసమును వృద్ధిపొందించి, బలమును కల్గించును. నలుగురుగులైన రోగముల నన్నిటిని శమింపజేయునోవును. శిశురాది ఋతువు నన్నిటినుండును (తక్కినవస్తులవలె కాలనియములలో) ఉపయోగింపదగినవి యగును. బంగారులన్ని స్త్రీలను పుంపులను (వారంగల శుక్రద్రవరూపమైన బీజమునకు సంబంధించి సంతాననిరీధనమైన బీజమును) కలిగించి సత్కారితమును కల్పించును. ఇంటియ గాఢ స్నేహములను గల్గు స్నేహమరూపకార్యమును, శిధనవస్తులచే (నిరూపవస్తుల) గల్గు నుపశాంతినికార్యమును కూడ చేయనోవును. (ఇది యావనవస్తులకు సామాన్యముగ జేప్పబడినగుణములు. ఇవిగాని అయోవస్తి ప్రత్యేకముగ నిర్దేశింపబడిన విశేషకృత్యముల మీద నుండు లక్షణము యాచార్యుల యభిప్రాయము.)

— యావనావస్తి ప్రయోగమున వివరింపవలసినది. —

మూ. యావనావస్తి ప్రయోగమున వివరింపవలసినది. యావనావస్తి ప్రయోగమున వివరింపవలసినది.

సమీక్షాజనం సమీక్షాభివృద్ధి చ స్త్యేష్టతః గర్భితయః. ౬౩

అర్థ. స్వయామయ, స్త్రీసంభోగము, మద్య-మధుసాహము, చల్లనిబలము, అధికముగ భోజించుట, రోగములనుగొనుట వలన వచ్చు శరీరమునకు కలత కల్పించుట, ఇవి యన్నియు వైవిధ్యమున యావనవస్తుల ప్రయోగించునట్లుగా బోధపడును.

— యాపనావస్తయోగముల వివరణము. —

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. శిఖిగోనర్దహంసాణ్డైః దక్షవద్వస్తయస్తయః,

వింశతిర్విష్కిరైః త్రింశత్ప్రతుదైః, ప్రసహార్షవ. ౬౪

వింశతిశ్చ తథా సప్తవింశతిశ్చైమ్ముచారిభిః,
నవ మత్స్యదిభిశ్చైవ, శిఖికల్పేన వస్తయః. ౬౫

దశ కర్కటకాద్యైశ్చ కూర్మకల్పేన వస్తయః,
మృగైస్సప్తదశ, ఏకోనవింశతిర్విష్కిరైః, నవ. ౬౬

ఆనూపైః దక్షశిఖివత్, భూశయైశ్చ చతుర్దశ,
ఏకోనత్రింశదిత్యేతే సహస్నేహైః సమాసతః. ౬౭

ప్రోక్తాః విస్తరశో భిన్నాః ద్వే శతే షాడశోత్తరే,
ఏతే మాక్షికసంయుక్తాః కుర్వన్త్యతివృషం నరమ్. ౬౮

నాఽతియోగం నవాఽయోగం స్తస్మింతాస్తే చ కుర్వతే,

వ్యా. నెమలి, గోనర్దము (కంకజాలిలో చేరిన పక్షివిశేషము) హంసము అను
సీపక్షుల మూటియొక్క గుడ్డచే కుక్కుటాండకల్పప్రకారము సిద్ధముచేయబడిన వస్తులు
మూడు (3) శిఖిహంసకల్పము ననుసరించి విష్కిరజాతిపక్షులచే గల్పింపబడిన వస్తులు
ఇరువది (20) ప్రతుదజాతిగో చేరినపక్షులచే శిఖికల్పప్రకారము కల్పింపబడిన వస్తులు
ముప్పది (30) ప్రసహములచే శిఖికల్పప్రకారము కల్పింపబడినవస్తులు ఇరువదితొమ్మిది.
(29) అంబుచరములచే శిఖికల్పప్రకారము గల్పింపబడిన వస్తులు ఇరువదియేడు (27)
మత్స్యములచే శిఖికల్పానుసారముగ కల్పింపబడినవస్తులు తొమ్మిది (9) పైశేషబడిన
విష్కిరదిగణము లైదిటిచే శిఖికల్పప్రకారము వేరువేరుగ గల్పింపబడినవస్తులు
మొత్తము నూటపదునైదు (115.)

కూర్మకల్పము ననుసరించి కర్కటకాదుల పదిటిచే గల్పింపబడిన వస్తులు
పది (10).

కుక్కుటమయూరకల్పముల ననుసరించి జాంగలమృగములచే సిద్ధముచేయబడిన
వస్తులు పదునేడు (17). అదేకల్పమున విష్కిరములచే సిద్ధముచేయబడిన వస్తులు పం
దొమ్మిది (19). ఆనూపమృగములచే సిద్ధముచేయబడిన వస్తులు తొమ్మిది (9). భూశయ
(బిలేశయముల)చే సిద్ధముచేయబడినవస్తులు పదునాలుగు (14). ఈమృగాది నాల్గదిగణ
ములచే వేరువేరుగ షాడి, మయూరములకు చెప్పినకల్పప్రకారము సిద్ధముచేయబడిన
వస్తులమొత్తము యేబదితొమ్మిది. (59).

ఇవిగాక “ముస్తాశీరబలా” అని యుపక్రమించి ఒక్కొక్కవ స్తియోగమువంతున చెప్పబడిన నిరూపణ స్తియోగములను “అత డ్దార్ధం వృహ్యత్ స్నేహాత్ వత్యేమః” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన మూడుస్నేహములచే పేరుపేర సిద్ధముచేయబడిన అనువాసనవస్తులు మూడును చేరి ఇరువదితొమ్మిది వ స్తియోగములు. (29). వైశేష్యబడిన వ స్తియోగములన్నియు చేరి రెండువందల ఐదునూరు (216). వ స్తియోగములు యాపనవస్తులని పేర్కొనబడినవి యీయధ్యాయమున వివరింపబడినవి.

మరియు నీయాపనవ స్తియోగములయందు తేనెను యుక్తానుసారముగ చేర్చి అయోగాతియోగములులేక స్తంభించి శుక్రమును మిక్కిలి వృద్ధిచేసి సంభోగశక్తి నధికముగ కల్పించును. ఈయాపనవస్తులు అయోగ-అతియోగవ్యాపత్తుల గల్గింపవు.

* (ఇచ్చట వైశేష్యబడిన యాపనవస్తులమొత్తముసంఖ్యలో, క్రమసంఖ్యలో చేరిన ఇరువదిరెండవవ స్తియోగము గ్రంథపాతముచే లోపించుటవలన ఒక్కయోగము మాత్రము మొత్తముమీద తగ్గి రెండువందలవదనైదే యేర్పడును.)

—ॐ యాపనావ స్తి బైటవెడలకున్న చేయడగినవిధానము. ౧౭—

మూ. మృదుత్వాన్న నివర్తంతే యస్య త్వేతే ప్రయోజితాః. ౬౯

సమాత్రైః వ స్తిభిః తీక్ష్ణైః అస్థాప్యః ఊప్రమేవ సః,

వ్యా. వైశేష్యబడిన యాపనవస్తులను ప్రయోగించినపుడు అట్టివస్త్యావధము మృదువగుటచే బయలువెడలకున్నయెడ గోమాత్రముకూడిన తీక్ష్ణవీర్యములయిన నిరూపణ వస్తుల ప్రయోగించి, వెంటనే బయలువెడలించవలయును.

—ॐ యాపనావ స్త్యుతిసేవనముచే గల్గునుపద్రవములు. ౧౮—

మూ. శోఘాగ్నినాశ పాణ్డుత్వశూలార్కుః పరికర్తికాః. ౭౦

స్యుః జ్వరశ్చాతిసారశ్చ యాపనాత్వర్ధసేవనాత్,

వ్యా. యాపనావస్తులను అధికముగ ప్రయోగించుటవలన శోఘ, అగ్నిమాంద్యము, పాండురోగము, శూల, ఆర్శోరోగము, పరికర్తిక అను నీవ్యాపత్తులు అతియోగమునంజేసి సంభవించును.

—ॐ అతిసేవనోపద్రవముల చికిత్స. ౧౯—

మూ. అరిష్టక్షీరశీఘ్వాద్యాః తత్రేష్టా దీపనీ క్రియా. ౭౧

యుక్త్యా తస్మాన్నిషేవేత యాపనాన్న ప్రసజ్జతః,

వ్యా. వైశేష్య అతియోగముచే సంభవించిన వ్యాపత్తులయందు అరిష్టములు, క్షీరము, శీఘ్నమద్యము వీనిని నుపయోగించుటయు; అన్నిటి దీపింపజేయుచికిత్స జేయుటయు యుక్తముగా నుండును. అతియోగముచే వైశేష్య యుపద్రవములు తప్పక

సంభవించునుగాన యాచనావస్తులను విశేషముగ ప్రయోగింపక యుక్తియుక్తముగ నుపయోగించుట ముఖ్యకర్తవ్యము.

— ౧౭ అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము. ౧౭ —

మూ. ఇత్యుచ్చైర్భాష్యపూర్వాణాం వ్యాపదః సచికిత్సితాః. ౨౨
విస్తరేణ పృథక్ ప్రోక్తాః తేభ్యో రక్షేన్నరం సదా,

వ్యా. ఈయధ్యాయమున ఉచ్చైర్భాష్యము మున్నగువానిచే గల్గువ్యాపత్తులును, వానిచికిత్సలును, వేరువేరుగ విస్తరించి చెప్పబడినవి. అట్టివ్యాపత్తుల కెడమియ్యక మనుజుని (రోగిని) వైద్యుడు మిక్కిలి జాగరూకుడై యెల్లప్పుడును కాపాడవలయును.

— ౧౮ సిద్ధిస్థానపదనిర్వచనము. ౧౮ —

మూ. కర్తృణాం వమనాదీనామసమ్యక్కరణాపదామ్. ౨౩
యత్రోక్తం సాధనం స్థానే సిద్ధిస్థానం తదుచ్యతే,

వ్యా. వమన-విరేచన-నిరూహ-అనువాసన-నస్యకర్తృలను పంచకర్తృలను విద్యుక్త ప్రకారము విరుద్ధముగ నాచరించినచో దానివలన సంభవించినవ్యాపత్తులకు సాధన భూతములయిన చికిత్సావిధానములు యేస్థానమున చెప్పబడునో అయ్యది సిద్ధిస్థానమని పేర్కొనబడును. (వమనాదివ్యాపత్తులకు ప్రతీకారము దెల్పునది సిద్ధిస్థానమని సిద్ధిస్థానశబ్దఫలితార్థము). ఇచ్చట వమనాద్యోషధయోగకల్పనవిధానము మున్నగువిషయములు పంచకర్తృలకు అనుబంధముగ జెప్పబడినవని యెరుంగునది.

— ౧౯ తంత్రోపసంహారము. ౧౯ —

మూ. ఇత్యధ్యాయశతం వింశం ఆత్రేయమునివాఙ్మయమ్. ౨౪
హితార్థం ప్రాణినాం ప్రోక్తం అగ్నివేశేన ధీమతా,

వ్యా. ఇత్యైతరంగున ఋషివర్యుడగు నాత్రేయనిచే నూటయిరువదియధ్యాయముల పరిమితమైన ఈతంత్రము పూర్తిగ చెప్పబడినది. అట్టి నాత్రేయనివాఙ్మయమును ననుకరించి మిక్కిలి బుద్ధిమంతుడగు నగ్నివేశునిచేత లోకమునకు హితార్థమై చెప్పబడినది.

— ౨౦ ఈతంత్రపఠనమున గల్గుఫలము. ౨౦ —

మూ దీర్ఘమాయుః, యశః, స్వాస్థ్యం త్రివర్గం (ప్రజ్ఞామారోగ్యం) చాపి పుష్కలమ్. ౨౫

సిద్ధిం చానుత్రమాం లోకే ప్రాప్నోతి విధినా శతః,

వ్యా. అట్టియాతంత్రమును రోగభిషగ్విజ్ఞతీయాధ్యాయమున చెప్పబడినవిధి ననుసరించి పఠించినమనుజుడు దీర్ఘకాలము ఆయుష్యమును, లోకమున, అప్రతిహతమైన

త్తిని ఆరోగ్యరూపమైన స్వస్థతను ప్రకర్షమైనజ్ఞానమును, ధర్మ-ఆర్థ-కామరూపములైన త్రివర్గమును యెన్నటికిని నాశరహితమై పరమపురుషార్థరూపమయిన మోక్షమును పొందగలడు.

ఈశాస్త్రము విఘ్నకృతప్రకారము నియమముతో పఠించి ఇందు చెప్పబడినవిఘ్నల ననుష్ఠించినచో అట్టిపతనముచే గల్గిన యపూర్వమువలనకూడ మనుజునకు వైశిష్ట్యసత్యలములు కలుగనని యభిప్రాయము.

—ॐ ప్రతిసంస్కారకర్తవ్యము, చరక-దృఢబలప్రతిసంస్కారవిభాగము ॐ—

మూ. విస్తారయతి లేశోక్తం సంక్షిప్తత్యతివిస్తరమ్ 2౬

సంస్కృతా కురుతే తస్త్రం పురాణం చ పునర్నవం,

అతస్తస్త్తోత్రమమిదం చరకేణాతిబుద్ధినా 2౭

సంస్కృతం; తత్త్వసంపూర్ణం త్రిభాగో నోపలక్ష్యతే,

తచ్ఛంకరం భూతపతిం సంప్రసాద్య సమాపయత్. 2౮

అఖణ్డార్థం దృఢబలో జాతః పఞ్చనదే పురే (రా),

కృత్వా బహుభ్యః తన్త్రేభ్యో విశేషోఽచ్చసిలోచ్చయమ్. 2౯

సప్తదశౌ షఢాధ్యాయసిద్ధికలైర్వరపూరయత్,

ఇదమన్యూనశబ్దార్థం తస్త్రం దోషవివర్జితమ్. ౩౦

షట్త్రింశతా విచిత్రాభిః భూషితం తస్త్రయుక్తిభిః,

వ్యా. ఒకగ్రంథమును సంస్కరించువాడు స్వల్పముగ చెప్పబడినవిషయమును (ఇతరులకు) చక్కగ తెలియుటకై విస్తరింపజేయును. మిక్కిలి విస్తరించి చెప్పినవిషయమును సుఖముగ బోధపడుటకై స్వప్రముగ సంగ్రహించి చెప్పును. అట్టివిస్తారసంగ్రహములచే తంత్రమును సంస్కరించి, మరల కొత్తగానినిగ జేయును. కావున తంత్రములగోనుత్తమమై యగ్నివేశకృతమైన ఈతంత్రము మిక్కిలి విశాలబుద్ధియగు చరకమహర్షిచే లేశోక్త అతివిస్తరదోషములు లేకుండునట్లు సంస్కరింపబడినది. (సంక్షిప్తముగనున్నచోట విస్తరించుటయు, అతివిస్తృతముగ నున్నచోట స్వప్రముగ సంగ్రహించి చెప్పటయు సంస్కర్తయొక్క కృత్యమని భావము.) అట్టిసంస్కారవిశేషముచేత సంస్కరించి యీతంత్రమును చరకమహర్షి చెప్పెను. ఇట్టిసంస్కారవిశేషమే స్థూలంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“సంక్షేపోక్తం మతి హస్తా విస్తరోక్తం న గృహ్యతే సంక్షేపవిస్తరా హిత్యా సంస్కూర్యాత్ శాస్త్రమాదితః”.

వైశిష్ట్యబడిన చరకసంస్కృతమైనతంత్రమున మూడవపంతు కానరాకుండెను. అట్టియొక పంచనదపురమున పుట్టిన దృఢబలుడు అను నాయుర్వేదతంత్రకుశలుడు చరక

మును కనుబడక లోపించిన గ్రంథశేషమును పూర్తిచేయదలంచి భూతేశుడను పరమేశ్వరుని పూజించి అట్టిశంకరుని యనుగ్రహమువడసి, సుశ్రుతము విదేహతంత్రము మొదలగు నార్షగ్రంథముల సహాయముచేసికొని అట్టితంత్రములయందలి విషయములను సిలఁచి ష్ఠాచారముచే (పరిగయేరువిధముగ) నేర్పరచి గ్రంథలోపములేక పూర్తిగావించెను. అందు చికిత్సాస్థానమున పదునేడు అధ్యాయములను, కల్పసిద్ధిస్థానములను పూర్తిగను తాజేయు (సంస్కారవిశేషముచే) సంస్కరణమున త్రొత్తగ జేర్చి తంత్రము లోపించకుండునట్లు పూర్తి గావించెను.

మరియు నీతంత్రము శబ్దార్థములు లోపింపక పునరుక్తాదితంత్రదోషములులేక వైజేష్ఠబడు విదితార్థములతో కూడిన ముప్పదియారు తంత్రయుక్తులచే సమలంకృతమై యుండును. ఇచ్చట రోగభిషగ్విత్తీయాధ్యాయమున “పునరుక్తం దుష్ప్రణీతం సూత్రసంగ్రహమక్రమమ్” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన పదునాల్గుతంత్రదోషములను చూచునది. మరియు దృఢప్రతిసంస్కారమును గూర్చి చికిత్సాస్థానమునందు చివరభాగమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“అస్మిన్ సప్తదశాధ్యాయాః కల్పాన్వీధ్యయ ఏవ చ, నాసాద్యస్తేఽగ్ని వేశస్య తత్రై చరకసంస్కృతే తానేతాన్ కాపిలబలిః శేషాన్ దృఢబలోఽకరోత్ తన్త్రస్యాఽస్య మహార్థస్య పూరణార్థం యథాశక్యమ్” ఈశ్వోకములయర్థమే యిచ్చట తంత్రాంతమునందును దృఢబలనిచే మరల చెప్పబడినది. ఇచ్చట దృఢబల సంపూరితచికిత్సాస్థానమునందలి పదునేడధ్యాయముల వివరము చికిత్సాస్థానమున విస్తరముగ జెప్పబడినది కావున నచ్చట జూచునది.

—ॐ ముప్పదియారుతంత్రయుక్తులు, వానివివరణము. ॐ—

మూ. తత్రాధికరణం యోగో హేత్వర్థోఽర్థః పదస్య చ. ౮౧

ప్రదేశోద్దేశనిర్దేశవాక్యశేషాః ప్రయోజనం,
ఉపదేశాపదేశాతిదేశార్థాపత్తి నిర్ణయాః. ౮౨

ప్రసజ్జేకాన్తనై కాన్తాః సాపవర్గో విపర్యయః,
పూర్వపక్షవిధానానుమతవ్యాఖ్యాన సంశయాః. ౮౩

అతీతానాగతావేతాన్వసంజ్ఞోహ్య సముచ్చయాః,
నిదర్శనం నిర్వచనం సంనియోగో వికల్పనమ్. ౮౪

ప్రత్యుత్సారః తథోద్ధారః సంభవస్తన్త్రయుక్తయః,

వ్యా. అధికరణము, యోగము, హేత్వర్థము, పదార్థము, ప్రదేశము, ఉద్దేశము, నిర్దేశము, వాక్యశేషము, ప్రయోజనము, ఉపదేశము, అపదేశము, అతిదేశము, అర్థాపత్తి, నిర్ణయము, ప్రసంగము, ఏకాంతము, అనేకాంతము, అపవర్గము, విపర్యయము,

పూర్వపక్షము, విధానము, అనుమతము, వ్యాఖ్యానము, సంశయము, అతీవేక్షణము, అనాగతావేక్షణము, స్వసంజ్ఞ, ఊహ్యము, సముచ్చయము, నిదర్శనము, నిర్వచనము, సన్నియోగము, వికల్పనము, ప్రత్యుత్సారము, ఉద్ధారము, సంభవము అనునీముప్పది యారును తంత్రయుక్తులగును.

ఈముప్పదియారును శాస్త్రాంతరసుప్రసిద్ధములు కావున నియ్యది విస్తరభీతిచే నిట వివరింపబడవయ్యె. మరియు నీతంత్రయుక్తులు సుశ్రుతాదితంత్రకారులు కొన్నిటి సధికముగను, కొందరు తక్కువగను చెప్పియున్నారు.

మూ. (తన్త్రే వ్యాససమాసాభ్యాం భవన్త్యేతా హి కృతన్నశః,
ఏకదేశేన దృశ్యన్తే సమాసాభిహితాస్తథా (స్తుతాః),)
తన్త్రే సమాసవ్యాసోక్తే భవన్త్యేతా హి కృతన్నశః. ౮౫
ఏకదేశేన దృశ్యన్తే సమాసాభిహితే తథా,

వ్యా. వైశేషికతంత్రయుక్తులు ముప్పదియారును తొలుత సంగ్రహరూపముగ తెలుపునట్టి విషయమును మరల విస్తారముగ వివరించుతంత్రమున పూర్తిగనుండును. కేవలము సంక్షేపరూపముగ జెప్పబడుతంత్రమునందు వైశేషిక తంత్రయుక్తులలో కొన్ని మాత్రము ఉండునుగాని అన్నియు వుండజాలవు.

❖ తంత్రయుక్తిప్రయోజనము. ❖

మూ. యథామ్బుజవనస్యార్కః ప్రదీపో వేల్చనో యథా. ౮౬
ప్రబోధనప్రకాశార్థాః తథా తన్త్రస్య యుక్తయః,

వ్యా. లోకమునకెల్ల ప్రకాశపడుగు సూర్యుడు సంకుచితమై ముకుళించియున్న తామరకమలములను వికసింపజేసి లోపల కనుబడకయుండిన శోభాతితయమును వెల్లడించు విధముగ వైశేష్యబడిన తంత్రయుక్తులలో కొన్ని తంత్రమున నిగూఢమైయున్న గ్రంథ విశేషములను విపులముగ వ్యక్తపరచును. మరియు కొన్నితంత్రయుక్తులు ఇంటనుండు దీపము ఆయింటియందుండు ఘటపటాది వదార్థములను యెట్లు స్ఫుటముగ గనుపించ జేయునో అత్తైరంగుననే అయావాక్యములయందు ఇమిడియున్నయర్థమును స్ఫుటముగ తెలియపరచును. (ఈరెండును తంత్రయుక్తులకు ముఖ్యప్రయోజనమని భావము.)

❖ ఈతంత్రమునకు ప్రాశస్త్యము. ❖

మూ. ఏకస్మిన్నపి యన్యేహ శాస్త్రే లభ్యాస్పదా మతిః. ౮౭
స శాస్త్రమనన్యదప్యాశు యుక్తజ్ఞత్వాత్ప్రబుధ్యతే,
చ-సిద్ధి-52

అధీయానోపి శాస్త్రాణి తస్త్రియక్త్యా వినా భిషక్.

౮౮

(తస్త్రియక్త్యవిచక్షణః)

నాధిగచ్ఛతి శాస్త్రార్థాన్ అర్థాన్ భాగ్యక్షయే యథా,

వ్యా. ఈశాస్త్రమునం దొక్కదానియందైనను సంపూర్ణమైనజ్ఞాన మెవరికి యుండునో వాడు యుక్తుల నన్నిటిని పూర్తిగ తెలిసియుండుటవలన ఇతరశాస్త్రములు అతిసులభముగ నెరుగును. మరియు శాస్త్రములన్నిటిని జదివినను తంత్రయుక్తులమాత్రము నెరుంగనివైద్యుడు (భాగ్యహీనుడయిన దరిద్రుడు ధనమును సంపాదించ లేనిభంగి) శాస్త్రార్థములను చక్కగ నెరుంగజాలడు.

— శాస్త్రసమ్యక్ జ్ఞానఫలము. —

మూ. దుర్లభీతం షీణోత్త్యేవ శాస్త్రం శస్త్రమివాబుధమ్.

౮౯

సుగృహీతం తదేవ జ్ఞం శాస్త్రం శస్త్రం చ రక్షతి,

(తస్మాదేతాః ప్రవక్ష్యంతే విస్తరేణోత్తరే పునః.

౯౦

తత్వజ్ఞానార్థమన్యైవ తస్త్రియ గుణదోషతః)

వ్యా. లోకమున నొక తెలివిమాలిన యోధునకు భద్రము చేజిక్కినచో దాని నుపయోగింపతెలియక నుపయోగించి తనచేతికి భంగము తెచ్చుకొనును. అత్తైరంగున నే శాస్త్రార్థమును చక్కగ నెరుంగని పండితండునున్న యెన్నటికైనను కార్యములపట్ల భంగ పడును. మరియు ఆయుధమును బట్టినేర్చినభటుడు తన్ను గాపాడికొనగలడు. అత్తైరంగున శాస్త్రమును సమర్థకముగ నెరింగినబుద్ధిమంతుడు తన్ను చక్కగ కాపాడుకొనగలడు.

(కావున అట్టిశాస్త్రజ్ఞానమును పూర్తిగ నెరుంగుటకై తంత్రయుక్తులు ఉత్తర తంత్రమున విపులముగ జెప్పబడును. అట్టితంత్రయుక్తుల నెరింగిన శాస్త్రమునందలి గుణ దోషములను గమనింప సమర్థుడగును.) ఇచ్చట ఈతంత్రకారుడు సిద్ధిస్థానముతో నీతంత్రము పూర్తి చేసిరి. కాని ఉత్తరతంత్రమును వేరుగ జెప్పియుండలేదు కావున సిద్ధోక్తము అనార్హమని కొందరిమతము నొకవేళ ఈతంత్రమున అంతర్భూతముగ ఉత్తరతంత్రమును జెప్పుకున్నను స్వతంత్రముగ వేరొందుగ్రంథమును రచించెనేమోయని యూహింపవలసియున్నది.

— ఈతంత్రపఠనముచేగల్గు దృష్టాదృష్టఫలము. —

మూ. ఇదమఖిలమధీత్య సమ్యగర్థాన్

విమృశతి యోఽవిమనాః ప్రయోగనిత్యః,

స మనుజసుఖజీవితప్రదాతా

భవతి ధృతిస్తృతిబుద్ధిధర్మయుక్తః.

౯౦

వ్యా. ఈతంత్రమును పూర్తిగ విధ్యుక్తప్రకారము గురువులవద్ద చక్కగ జవివి, ఇందుజెప్పబడిన విషయముల నన్నిటిని చుచలములేరి మనస్సుకలవాడై విమర్శించుచు చికిత్సావిధానము నెల్లప్పుడు నాచరించువైద్యవరుడు, ధృతి (ధైర్యము) స్తృతి, బుద్ధి (సమయోచితజ్ఞానము) ధర్మము ఇవియన్నియుకల్గి, మనుజులకెల్ల సుఖమైన, (ఆరోగ్య వంతమైన) జీవితమును కల్గించ సమర్థుడగును.

మూ. యస్య ద్వాదశసాహస్రీ హృది తిష్ఠతి సంహితా,

సోఽర్థజ్ఞః స విచారజ్ఞః చికిత్సాకుశలత్వ సః.

౯౧

రోగాణాం తేషాం చికిత్సాం చ స కిమర్థం న బుధ్యతే,

చికిత్సావహ్ని నేశస్య సుస్థాఽఽతురహితం ప్రతి.

౯౩

యది హఽస్తి తదస్యత్ర యన్నేహఽస్తి న తత్ క్వచిత్,

అగ్ని వేశకృతే తస్తే చరక ప్రతిసంస్కృతే

౯౪

సిద్ధిస్థానే ఽప్యమే ప్రాప్తే తస్మిన్ దృఢబలేన తు,

సిద్ధిస్థానం స్వసిద్ధ్యర్థం సమానేన సమాపితమ్.

౯౫

వ్యా. ఏవిద్వాంసునకు ద్వాదశసహస్ర శ్లోకాత్మకమైన యీచరకసంహిత పూర్తిగ మనస్సున దృఢముగ నిలచి యుండునో. ఆట్టివిద్యుద్వరుడు అర్థమును పూర్తిగ నెరింగినవాడును, విచారదక్షుడును, చికిత్సల నాచరింప నేర్పరియు నగును. ఆట్టివిద్యుదైవ్యుడు ఆయారోగములను, వాచిచికిత్సావిధానమును ఏల యెరుంగడు? (అవశ్య మెరుంగగలడని భావము.) మరియు ఈయగ్ని వేశకృతంత్రమున స్వస్థతనందువారికిని ఆతురకును హితమునకై యేచికిత్సావిధానము చెప్పబడినదియో, అదియే యితరతంత్రములయందును కానంబడును. ఈతంత్రమున యేచికిత్స లేదో, ఆయ్యది యితరతంత్రములలో (మచ్చునకైన) కానరాదు. (చికిత్సలన్నియు సీతంత్రముచే గతార్థములగునని భావము.)

అగ్ని వేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగు ఎనిమిదవది యగుసిద్ధిస్థానము వచ్చునరికి (అయ్యది కనుపడుకుండుట్లుండేసి) దృఢబలండును తనయభీష్టము సిద్ధించుటకై (గ్రంథపూరణరూపమైన కోరిక నెరవేరుటకై) దృఢబలండు, అట్టిసిద్ధిస్థానమును పూర్తిచేసి తంత్రమును సమగ్రముగ (లోపములేక) సమాప్తి నొందించెను.

—ॐ అధ్యాయసమప్తి. —

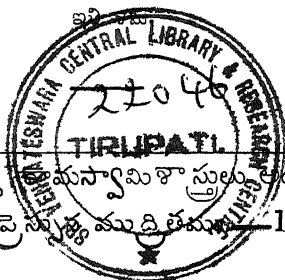
ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,
సిద్ధిస్థానే ఉ త్తరవ స్తిసిద్ధిర్నామ
ద్వాదశోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్తరంగున నగ్ని వేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును, నగు చరక సంహితయను నాయు ర్వేదతంత్రమునందలి, దృఢబలసంపూరిత సిద్ధిస్థానమున ఉత్తరవ స్తి సిద్ధి యనునది పండ్రెండవయధ్యాయము సమాప్తము.

ఇతి విశ్వనాథవిరచితసద్వ్యాఖ్యానాం తు చరకకాముద్వ్యాం,
సిద్ధిస్థానం చేదం పరిపూర్ణం భగవతః కృపాలేశాత్.

శ్రీచంద్రచూడకరుణారసపూరితేయం
వ్యాఖ్యా నిగూఢపరకార్థసుబోధచఙ్ఘ్రి,
ఆచంద్రితారమవనౌ ముదమాదధానా
జేజీయతాం! హృది సతాం, దివి చంద్రికేవ.

ఇది శ్రీశ్రీశ్రీకాళహస్తిసంస్థానాధిపాస్థానవిద్వదవతంస సర్వతంత్రస్వతంత్ర బ్రహ్మశ్రీ కుంభకోణము లక్ష్మీనృసింహశాస్త్రి వరేణ్యచరణకమల సంసేవాసమాసాదిత పాణినీయాదితాస్త్రి విజ్ఞాన సముల్లసితుండును, అష్టాక్షహృదయ-వరహితసంహితా-మాధవ నిదానాద్యాయు ర్వేదతంత్రాంధ్రవ్యాఖ్యాతయు, శ్రోతప్రక్రియాధౌరేయుండును, ఆపస్తంబసూత్ర-కౌండిన్యగోత్రపవిత్ర సుదురుపాటి వంశవయఃపారావారసుధాకరుం డును, వేదవేదాఙ్గశాస్త్రాభిజ్ఞ-బ్రహ్మశ్రీ మహాగ్ని చిత్-సీతారామవిద్వద్వాఙ్మపేయయాజి శ్రీమతీసీతామ్బాసోమపీఠినీ సాధ్వీమకల్లికాతనూభవుండును, ఉభయభాషాకవితాగురీణ-శ్రౌతాగమధౌరేయ-బ్రహ్మశ్రీ సుబ్రహ్మణ్యరాయజూకానుజుండును నగు వైయాకరణ విద్వాన్ శ్రీ కణ్ణి త సుదురుపాటి విశ్వనాథశాస్త్రి చే విరచితమగు కామియిను చరక సంహితాంధ్రవ్యాఖ్యానమున సిద్ధిస్థానంబును, తంత్రంబును సమాప్తము.

చెన్నపురి : వావిళ్ల ముస్సామిశాస్త్రి లిండ్ సన్స్ వారి
'వావిళ్ల' ప్రెస్సులో ముద్రితము—1941.